

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE.

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1900.

II. RÆKKE.

15. BIND.

KJØBENHAVN.

I COMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL.

THIELES BOGTRYKKERI.



INDHOLD AF AARGANGEN

1900.

I Texten er der indtrykt følgende Afbildninger:

Hvor intet andet er anført, ere Afbildningerne tegnede og chemityperede af Prof. Magnus Petersen eller zinkographisk gjengivne i F. Hendriksens Etablissement.

ØLANDS RUNEINDSKRIFTER.

AF

SOPHUS BUGGE.

Med Glæde hilser jeg det netop udgivne første Hefte af den længe forberedte Udgave af »Sveriges Runinskrifter utgifna af k. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademien genom Hans Hildebrand«. Dette første Hefte (88 Sider) i Kvartformat indeholder »Ölands Runinskrifter 1—27 granskade och tolkade af Sven Söderberg med etsningar af Robert Haglund« (17 Plancher).

Jeg tillader mig at udtale for dette Hefte, som værdig begynder Samlingen, en ærbödig Tak til Rigsantikvar Hildebrand og til Docent Söderberg. Maatte en værdig Fortsættelse raskt fölge!

Gjengivelsen af Mindesmærkerne og Undersögelsen af det faktiske er i förste Hefte overalt (saavidt jeg uden at have seet Originalerne kan dömme) omhyggelig og paalidelig. Den antikvariske, filologiske og sproglige Behandling er ligeledes særdeles fortjenstlig. Den til hvert Mindesmærke hörende Tekst begynder med en Litteratur-Fortegnelse. Jeg beder mine Bemærkninger i det fölgende betragtede som et Vidnesbyrd om, med hvilken Interesse jeg har gjennemlæst Heftet.

Det förste Mindesmærke, som behandles, er Karlevi-Stenen, der i enhver Henseende er det mærkeligste og vigtigste af alle Ölands Runemindesmærker. Mange af de andre i förste Hefte optagne Runeindskrifter kan desværre

kun meddeles efter ældre mangelfulde Tegninger, da Mindesmærkerne er tabte, siden disse Tegninger blev tagne.

Af Karlevi-Indskriftens rette Forstaaelse har Docent Söderberg allerede tidligere indlagt sig stor Fortjeneste. Her faar vi nu Mindesmærket grundig undersögt og klart belyst fra alle Sider. Det henföres vistnok med rette til Slutningen af 10de Aarhundred.

I Runeindskriften siges Stenen at være sat til Minde om en dansk Hövding Sibbe Fuldarssön (**siba · hin · fruþa · sun · fultars ·**). Denne Mand kjendes ellers ikke. Medens hans eget Navn er et, baade i Danmark og i England, ofte forekommende dansk Navn, er Faderens Navn ellers ikke paavist i noget nordisk Skrift. Men ved Worcester i England forekommer c. 1000 *Fulder* Dat. *Fuldre* (jfr. Searle, Onomasticon) som Mandsnavn, og dette er sandsynlig dansk. Jeg gjengiver derfor **fultars** ved *Fuldars*, ikke ved *Foldars*.

Förste Del af Karlevi-Indskriften (A) indeholder en Strofe i *dróttkvætt*. Denne er af Söderberg fuldstændig tolket. Men den övrige Del af Indskriften er mod Slutningen uforklaret og paa Stenen ufuldstændig. Indskrift B lyder i Transskription saaledes:

+ sta[in · sa] · uas · satr · aiftir · siba ·
[hin ·] fruþa · sun · fultars · in · hąns ·
· liþi · sati · at · u · tausaiþ —

Alle har taget dette for Prosa. Men jeg tror, at Indskriftens Slutning viser, at vi her har kunstlöse allittererende Linjer i fornyrðislag:

stæinn sá vas sattr ·
æftir Sibba hinn fróða,
sun Fuldars,
en hąns liði satti.

I Linje 2 har man udtalt: *æftir Sibbann fróða.* Vi har her tostavelses Optakt som i Runverser 132: *undir þæmma*

stēne; jfr. Runv. S. 370. Linjen *sun Fuldars* er metrisk at sammenstille med Linjen *stæinn sáʀsi* Runv. 66, jfr. S. 383. *Fuldars* har mulig været udtalt med Bitone paa anden Stavelse. Linjen *en hąns liði satti* hörer til Typen C 2 (Runverser 378) med tostavelses Indgangssænkning; jfr. Runverser S. 377. Allitterationen hviler her paa anden betonede Stavelse, ligesom i Runverser 47: **sum bali risti.**

at · u ·, d. e. *at øy*, maa betyde »ved Øen« (Söderberg) eller »henimod Øen«. Men da kan disse to Ord ikke höre til den forudgaaende Sætning, som baade Söderberg og jeg selv tidligere har antaget; thi Stenen blev ikke sat »ved Øen«, men »paa Øen«. *at øy* maa derfor höre til en ny Sætning eller et nyt Sætningsled. Sidste Ord har Söderberg læst **tausaiþ**, men ikke kunnet forklare det. Derefter mangler höist omkring 15 Runer. Da Ordadskillelse er gjennemfört i Indskriften, maa **tausaiþ** være et eneste sammensat Ord (skrevet uden Adskillelse af Ledene ligesom **rukstarkr** og **tanmarku**). Förste Rune i Ordet er neppe l og et sammensat *laus-æið* vilde her ingen Mening give. Efter Runerne kunde **tausaiþ** være *dauz-æið*; men heller ikke dette giver nogen Mening. Derfor maa, saavidt jeg skjönner, **saiþ** være sidste Led. Jeg formoder nu, at Indskriften skal udfyldes saaledes:

tausaiþ
[**hąnum · aikir · kuiþr**]
at øy dauðsæið
[hąnum ægir kueðr].

»Ved Øen kvæder Havet for ham en Dödssang«.

Vi har da her det samme Billede som i Ynglingatals Vers om Yngvar

ok austmarr
jǫfri sœnskum
Gymis ljóð
at gamni kueðr.

Man kunde her gjærne skrive som Navn *Øy*, d. e. Øland, hvis Indbyggere kaldtes oldn. *Eynir (insula Eynorum* Hist. Norw. ed. Storm 120 L. 8), glsv. *Øningiar.*

tausaiþ, udtalt *dau(s)sæið*, er ved Assimilation opstaaet af *dauð-sæið.* Saaledes skrives i svenske Indskrifter stadig **kus** som Genetiv af *guð.* Jfr. Noreen Aschwed. gramm. S. 224 f. Med Brugen af Ordet *seiðr* »Tryllesang« her kan sammenlignes det, at islandske Skalde anvender *seiðr* (ligesom det synonyme *galdr)* i poetiske Udtryk for »Kamp«: *sverða seiðr, vigra seiðr.*

Udfyldningen *[hǫnum ægir kueðr]* skal kun illustrere Meningen; i det enkelte kan Udfyldningen naturligvis ikke være sikker. Mindre sandsynligt forekommer mig: *ægir of* (eller *um*) *kueðr* el. lign. Mange Runeindskrifter har, ligesom denne, 6 Verslinjer i fornyrðislag (Runverser S. 392).

Jeg slutter mig nu til Söderbergs Mening, at vi paa Stenen har norsk Digtning, ikke dansk eller svensk. Nærmere bör den bestemmes som vestnorsk Digtning. I den drottkvedne Strofe har den norske Skald, tör vi tro, villet prise sin döde Hövding i det Versemaal, som han fandt ham værdigst. Men naar der herefter fölger enklere Verslinjer i fornyrðislag, opfatter jeg dette saaledes. Det maatte nödvendig siges, for hvem og af hvem Mindestenen reistes. Dette blev af den norske Skald, som fik det Opdrag at forfatte Runeindskriften, udtrykt i kunstlöse Vers i fornyrðislag af samme Art som de Vers, man læste paa östnordiske Mindestene. Han valgte her denne Form, fordi de fleste af den döde Hövdings Hirdmænd sandsynligvis var danske og kun med Vanskelighed forstod den drottkvedne Strofe. Dog har Skalden til Slutning, som **tausaiþ** synes at vise, brugt et Udtryk og et Billede, som er mere eiendommeligt for den norröne Digtning.

Karlevi-Strofen i *dróttkvætt* har tilfælles med Digtet Grímnismál det sjældne poetiske Ord *jǫrmungrund,* som vistnok er en Efterligning af angelsaks. *eormengrund* og som ellers

kun findes i sen Tid hos Sturla. Da Karlevi-Strofen tillige har Odinsnavnet *Viðurr* og Valkyrjenavnet *þrúðr* tilfælles med Grímnismál, antager jeg, at Forfatteren af Karlevistrofen (c. 980) har kjendt Digtet Grímnismál, som er forfattet efter F. Jónsson c. 900—925 og efter min Mening af en Nordmand fra Haalogaland i Britannien. Den vestnorske Skald, som har digtet Karlevi-Strofen, har altsaa sandsynlig været paa Vikingetog baade i Britannien og med en dansk Hövding i Østersöen.

Medens Karlevi-Stenens Digtning er norsk, stemmer derimod Runeindskriftens ydre Anbringelse paa Stenen overens med danske, ikke med norske Mindesmærkers Eiendommelighed.

Söderberg S. 29 (jfr. S. 31) har Uret, naar han siger, at man ingen norske Indskrifter har fra Tiden mellem c. 900 og den senere Del af 11te Aarh., og naar han formoder, at den norske Runerister paa Karlevi-Stenen har iagttaget dansk Skik, fordi Skikken at reise Runestene paa denne Tid var aflagt i Norge. Jeg kunde nævne adskillige norske Indskrifter fra det nævnte Tidsrum.

Naar Runeskriften paa Karlevi-Stenen er anbragt i parallele Rader, som læses bustrofedon, saa stemmer denne Sten deri overens med Glavendrup-Stenen paa Fyn, som Wimmer sætter til c. 900. Jeg har allerede för gjort opmærksom paa, at Karlevi-Indskriftens Form for **m** (ᛘ), som er kjendt fra Danmark og Sverige, aldrig er funden i en norsk Indskrift. Jeg antager derfor ikke med Söderberg S. 34, at en Nordmand har indhugget Indskriften paa Karlevi-Stenen eller at en Nordmand har tegnet Indskriften paa Stenen, för en anden Mand indhug den. Jeg formoder derimod, at en dansk Mand har bestemt Mindesmærkets ydre Udstyr, og at han har anbragt Runeindskriften paa Stenen, efter at den norske Skald mulig havde indridset det Digt, som vi læser paa Stenen, i en anden Gjenstand, f. Eks. i et Trækjevle.

Til den förste Karlevi-Strofe bemærker jeg endnu: Vi

finder her Sökongenavnet *Yndill* (i Gen. **untils**) af *Vindill*, Sideform til *Vandill*. Efter min Formodning er Sökongen *Vandill* bleven skabt af norske Skalde som Eponym til det angelsaksiske Navn for Middelhavet *Wendelsǽ*, d. e. den vandaliske Sö. Men da Navnet paa det danske Landskab *Vendill* havde Sideformen *Vindill*, kaldte man ogsaa Sökongen tildels *Vindill*, *Yndill*.

I et poetisk Udtryk som *dolga þrúðr* blev *dolga* vistnok forstaaet som Gen. pl. af *dolg (dólg)* neutr. »Strid« (neppe af *dolgr* m. Fiende). Men *dolga* i slige Udtryk har sandsynlig sin Oprindelse fra ags. *dolg* neutr. »Saar«. Om *draugr*, som endnu ikke er fuldstændig klaret, skal jeg her ei udtale mig.

Foruden Runeindskriften findes paa Karlevi-Stenen en anden Indskrift, som bestaar af latinske Majuskler. Den er indhugget i to parallele Rader paa Stenens Vestside; se hosstaaende Tegning. Alle dens Bogstaver er kraftig indhuggede paa den slette Flade. I Raden til höire læser man: — — — *NINONI* med et Halvkors efter. Foran förste *N* ser man et kort Brudstykke af en Streg; Indskriftens Begyndelse er altsaa tabt ved den Skade, som Stenen her har lidt.

I Raden til venstre læses *EH* med et lidet Kors efter. Ogsaa foran *E* kan flere Bogstaver være tabte. Söderberg siger S. 37: »Hvad denna inskrift kan betyda, känner jag icke. Den fans på stenen 1634 (se Rhezelii teckning . . .); af bokstäfvernas form förmoder jag, att den blifvit inhuggen redan under en tidig del af medeltiden«.

Naar man kommer til at tænke over denne Indskrifts Betydning, ligger det nær at spörge: Kan dette være en latinsk Indskrift, som er indhugget i den tidlige Middelalder af en svensk eller dansk eller nordtysk Mand? Men hertil synes man at maatte svare nei, thi under en saadan Forudsætning

vilde *NINONI* blive uforstaaeligt, og derimod synes en Ord-Udgang *EH* bestemt at tale[1].

Jeg vender mig derfor andensteds hen for at finde nogen Veiledning. Man véd, at Karlevi-Stenen har været reist mellem to Gravhauger, som har været forsynede med Fodkjæder. Nu nævnes i Runeindskriften kun én död Mand og



Karlevi-Stenen, efter Sven Söderberg, Ölands Runinskrifter[2].

én Gravhaug. Efter Runeindskriften maa man antage, at den danske Hövding Sibbe Fuldars Sön har været begravet i den ene Gravhaug. Den Mand, som er bleven begravet i den anden Gravhaug, har, som Söderberg S. 18 bemærker, uden Tvivl hört til Sibbes Fölge og fundet sin Död ved samme Tilfælde som han.

---

[1] For *Jesus* skrev man vistnok *IHS*, men aldrig *EH*.

[2] Gjengivet med Riksantiqvar Hans Hildebrands og Docent Sven Söderbergs godhedsfulde Tilladelse.

Men hvis en Mand af Sibbes Fölge er bleven begravet sammen med sin Hövding i en Gravhaug ved Siden af Sibbes Mindesten og hans Gravhaug, saa venter man, at ogsaa denne Sibbes Mand har faaet en Mindeindskrift, som har nævnt hans Navn. I Runeindskriften nævnes han ikke. Men da nu Stenen ogsaa har en anden Indskrift, den med latinske Bogstaver, der ligesom Runeindskrifterne er indhugget i Stenens oprindelige glatte Overflade, og da der ikke er Spor til, at der her har staaet nogen anden Mindesten, saa er der stærke Grunde for at antage, at den med latinske Bogstaver skrevne Indskrift paa Karlevi-Stenen er Mindeindskriften over den Mand, som har været begravet i den anden Gravhaug ved Siden af Sibbes, og at Indskriften nævner denne Mands Navn. Dette gjendrives, som jeg i det fölgende skal vise, ikke derved, at Indskriften er skreven med latinske Bogstaver.

De latinske Bogstavers Former paa Karlevi-Stenen taler heller ikke imod, at Indskriften kan være saa gammel som Runeindskriften. At de to Linjer ender med et Kors, passer godt til den Antagelse, at det er en Gravskrift.

Den Omstændighed, at Karlevi-Stenen har været reist langt fra menneskelige Boliger paa den öde Strand, men i 370 Skridts Afstand fra Vandet, bringer os heller ikke nærmest til at tænke paa, at den latinske Indskrift tilfældig skulde være kommen senere til paa Stenen.

Hvis nu den latinske Indskrift, som jeg har tænkt mig, er en Gravskrift over en kristen Mand, som har været i Sibbe Fuldarssöns Fölge og er bleven begravet samtidig med ham, saa er det klart, at denne Mand ikke kan have været en Nordbo. Dette fremgaar deraf, at Indskriften med latinske Bogstaver skriver Ord, som ikke er latinske Gjengivelser af nordiske Navne og ikke latinske Appellativer. Af hvilken Nationalitet har da denne ikke nordiske kristne her begravede Mand været? En Veiledning til at finde dette har vi maaské deri, at det er en vestnorsk Skald, som har digtet den drottkvedne Strofe om Hövdingen Sibbe, og deri at

denne Skald, som det synes, har kjendt det norske Digt Grímnismál, som visselig har været digtet i Britannien, snarest i det nordlige England. Det er derfor ikke usandsynligt (om end langtfra sikkert), at den vestnorske Skald har sluttet sig til den danske Høvding i Britannien.

Da den med latinske Bogstaver skrevne Indskrift paa Karlevi-Stenen, efter alle Kjendemærker at dömme, heller ikke kan være en Mindeindskrift over en Angelsakser, saa er jeg bleven ledet til at tænke paa den Mulighed, at den kan være en Mindeindskrift over en Mand af celtisk[1] Nationalitet (og da kanské snarest en Skotlænder). Hertil passer godt allerede den Omstændighed, at Indskriften er anbragt i parallele rette Rader, som gaar ovenfra nedad paa Fladen af den oventil noget afrundede Sten.

Fremdeles passer, saavidt jeg skjönner, Formerne af de latinske Bogstaver paa Karlevi-Stenen godt til denne Antagelse. Af Bogstavformerne afviger den afrundede Form af *e* mest fra den gammelromerske Skrift. Denne Form af *e* er sædvanlig i kristelige Indskrifter i Britannien i den tidlige Middelalder. Paa Karlevi-Stenen er *o* lidt mindre end de andre Bogstaver; ogsaa dette forekommer i britanniske Indskrifter fra den tidlige Middelalder. Paa Karlevi-Stenen har *i* en kort Tværstreg oventil og nedentil; dette findes ligeledes i Britannien[2]. Begge Gange, *i* forekommer paa Karlevi-Stenen, er denne Bogstav lidt höiere end de andre Bogstaver; i Nr. 1 hos Hübner Inscr. Christ. (fra Cornwall) er *i* to Gange forholdsvis höi og har en svag Udvidelse paa tværs oventil og en Gang nedentil. Efter de to Rader paa Karlevi-Stenen er der et enkelt Kors; ligesaa efter den ene Rad i Indskriften Nr. 172 hos Hübner.

Alt dette afgjör dog intet.

---

[1] Under dette Udtryk indbefatter jeg her ogsaa Pikter, uden at ville udtale nogen Mening om, hvorvidt Pikternes oprindelige Sprog har været celtisk eller ikke.

[2] F. Eks. Hübner Inscr. Brit. Christ. Nr. 145, 197, 200,

Men undersöger vi saa videre fra samme Synspunkt Karlevi-Stenens latinske Indskrifts Indhold, da falder der efter mit Skjön mere Lys over dette. Den sædvanlige Udtryksmaade i kristelige britanniske Mindeindskrifter fra den tidlige Middelalder er den, at den dödes Navn sættes i Genetiv fulgt af *fili* (eller *fil.*, *f.* o. s. v.) med Faderens Navn i Genetiv; f. Eks. *Neprani fili Conbevi* Hübner Nr. 27. Nu læses i Linjen til höire paa Karlevi-Stenen *NINONI*, og dette har jo, hvad enten det er et fuldstændigt Ord eller ikke, fuldstændig Præget af den latinske Genetiv af et Personnavn. Saaledes forekommer i britanniske Mindeindskrifter *Vendoni* Hübner Nr. 11, 49; *Fanoni* Nr. 24; *Catuoconi* Nr. 94.

Ninoni klinger, hvis vi tager dette som et fuldstændigt Navn, bestemt celtisk. Allerede paa Fastlandet findes celtiske Navne paa *Nin-*: *Ninnus*, Navnet paa en celtisk Fyrste, og *Ninoa* paa en merovingisk Mynt. Her vedkommer det os kun, at vi i Britannien finder en Række af Mandsnavne paa *Nin-*. Et oftere forekommende irsk Navn er *Ninnid*, som undertiden latiniseres til *Nennius*. I Oengus's irske Kalender nævnes p. CXVI Digteren *Nine*, som p. CLXXXI kaldes *Ninnine*. I flere Martyrologier nævnes to Mænd af Navnet *Ninnio* (Gen. *Ninnen* Stokes). Et kymrisk Navn er *Nynnyaw*, *Nynyaw*[1]. Som Navn paa en Historiker latiniseres dette til *Nennius*, *Ninnius*, *Ninius*, hvilket i et irsk Haandskrift endog er blevet forvansket til *Nemonus*. Paa Irsk kaldes Historikeren *Nenn*. Samme kymriske Navn *Nynyaw* bar Sydpikternes Apostel. Beda kalder ham *Nynia*; men hans Navn latiniseres senere sædvanlig til *Ninianus*, *Ninnianus*. En latiniseret Form af et af disse Navne *Nynyaw* (*Ninianus*), *Ninnio* eller *Nine* eller af en Kjæleform, som har været dannet af et af disse Navne, har vi vistnok i Genetiven *Ninoni* paa Karlevi-Stenen[2].

---

[1] Jfr. Zimmer Nennius Redivivus S. 130 f.; The Irish Version of Historia Britonum p. 6, 25.

[2] Afledningsendelserne skifter ofte i latiniserede Former af

Det, som mangler foran *Ninoni*, kan ikke udfyldes. Det har snarest været en anden Genetiv, som har indeholdt en anden Benævnelse eller Betegnelse af den Afdöde; det har neppe været *tumulus* eller et dermed synonymt Ord.

Bogstaverne — *EH* i Linjen til venstre synes nu ikke længere uforklarlige. Jeg söger deri Slutningen af Navnet paa den afdödes (*Ninoni*) Fader. Ogsaa denne Ord-Udgang — *eh* synes at passe godt til den Formodning, at vi i de latinske Bogstaver paa Karlevi-Stenen har Levninger af en her c. 980 indridset Mindeindskrift over en celtisk Mand, kanské en Skotlænder. I nogle kristelige Indskrifter i Britannien har det efter *filius* fölgende Fadersnavn ikke faaet latinsk Endelse, f. Eks. *Eliseg filius Guilloauc* (Hübner p. XI). I den af Skene udgivne latinske Redaktion af den piktiske Krönike, som er forfattet mellem 977 og 995, bibeholder det efter *filius* stillede Fadersnavn sin ikke-latinske Form uden Tilföielse af latinsk Genetivendelse; f. Eks. *Ciniod filius Wredech; Talorg filius Muircholaich; Taran filius Entifidich* (Skene Chronicles of the Picts p. 7).

I angelsaksiske meget gamle Haandskrifter betegnes i Udlyd den Konsonant ved *ch*, som senere betegnes ved *h*, f. Eks. *tóch* = *tóh*. I Indlyd mellem to Vokaler betegnes i ags. Haandskrifter samme Lyd ved *hh*, *ch*, *h*: *hreohhe*, *hreoche*, *hreohe*. Ogsaa hos celtiske Folk i Britannien findes *h*, *hh*, *ch* som Betegnelse for samme Konsonant. En irsk Indskrift fra Inchagoile Island i Lough Corrib, Galway (Christ. Inscript. in the Irish Lang. II pl. VI), som er flere hundred Aar ældre end Karlevi-Indskriften, lyder: *lie Luguaedon macci Menueh*, hvor *Menueh* er Genetiv af et Mandsnavn, for *-ech*. Og paa den anden Side skrev man endnu c. 1200 i Upper-Tweeddale i skotske Navne *Mihhel* for *Michel*. Derfor kan paa Karlevi-Stenen *-eh*, foran hvilke Bogstaver der synes

---

Personnavnene i Britannien. Samme Mand kaldes *Nectonius* og *Nectanius*; *Nynia* og *Ninianus*; *Finnio* og *Finnianus*.

at mangle ikke lidet, være Udgangen af et skotsk Fadersnavn = *-ech*, styret i Genetiv af et forudgaaende nu tabt *fili*; jfr. *filius Wredech.*

Om *fili* har været skrevet forkortet paa Stenen eller helt ud, afgjör jeg ikke; det kan i britanniske Indskrifter ogsaa undertiden være udeladt (Hübner p. XII).

Efter det her udviklede skulde de to med latinske Majuskler skrevne Rader paa Karlevi-Stenen være en Gravskrift over en kristen celtisk Mand fra Britannien, snarest fra det östlige Skotland. Jeg indsér, at denne Formodning er dristig; men da den synes at gjöre Rede for Indskriftens Eiendommeligheder, vover jeg at fastholde den, saalænge som en forskjellig Tolkning ikke har forklaret Indskriftens Eiendommeligheder paa en tilfredsstillende Maade.

Hvis min Tolkning er rigtig, saa har der sandsynligvis i den danske Hövding Sibbe Fuldarssöns Fölge fra England været foruden danske Mænd ogsaa en begavet vestnorsk Digter. Han har, sandsynlig blandt Nordmænd i Britannien, tilegnet sig Ævne til at digte i det kunstige Versemaal dróttkvætt. Han har sandsynlig i samme Kreds ogsaa lært at kjende noget af den ældre mythiske Digtning. I samme Fölge var da desuden mindst to Mænd af celtisk Nationalitet, snarest fra det östlige Skotland. Disse Mænd forstod, hvad enten de var Geistlige eller ikke, noget Latin. De celtiske Mænd var ligesom den danske Hövding ialfald af Navnet kristne, men baade den danske Hövding og den ene Celter blev paa hedensk-nordisk Vis af Hövdingens Fölge lagt i Gravhaug.

Naar disse Mænd med saa forskjellige Forudsætninger længe har seilet sammen, fra de britiske til de danske og svenske Farvande, som Fæller paa samme Skib eller i samme Flaade, saa er dette et i Sandhed for Kulturhistorien betydningsfuldt og interessant Forhold, der vistnok har havt mange Sidestykker i Livet. Vi faar herigjennem Indblik i nogle af de Forbindelser, hvorigjennem i det nordvestlige Europa den

ene Nationalitet har paavirket den anden i Vikingetogenes mægtig bevægede Tidsalder.

Den mærkeligste af de i förste Hefte af »Ölands Runinskrifter« udgivne Runeindskrifter, næst Karlevi-Stenens, er Nr. 10, den vanskelige Indskrift paa Alflösa-Stenen, som nu er forsvunden, men hvoraf der haves ældre Tegninger af Rhezelius og i Bautil 1064.

Denne Sten skal have havt fölgende Indskrift:

eimunr : auk : kuna[r] — — — þaiʀ : iuku : kirþü : þisn : eftiʀ : kinu : fatran

Rhezelius's Tegning har **iuku**, dog saaledes, at Toppen af første Rune i dette Ord mangler. Rhezelius har taget denne Rune for l. **kirþü : þisn** er sandsynlig Feil for **kirþu : þisa.** Naar Söderberg S. 55 formoder, at Ordet efter **þaiʀ** har været **kubl**, kanské skrevet med grafisk Omsætning, saa kan jeg ikke slutte mig til denne Formodning. Imod den taler: 1) Selv om man læser **luku**, saa kan ikke deraf ved grafisk Omsætning fremkomme **kubl.** 2) I de to umiddelbart efterfölgende Ord findes ikke grafisk Omsætning. 3) **iuku** kan betyde hug, ligesom i Lilj. 206, 366, og svare til den ofte forekommende Entalsform **iuk.** 4) Ordstillingen **kubl kirþu þisa** vilde i en prosaisk Indskrift være paafaldende. Söderberg sammenligner Lilj. 675; men her kan

kuml kiarþi þatsi
kitil slakʀ

have været ment som poetisk formet. Lilj. 675 (Runverser 45) begynder med to Verspar, og derpaa kan som Vers fölge:

auk arker (eller **iarker**) **þau**
litu ial raisa
þisa at siktruk
sun sen.

Men om end **iuku** paa Alflösa-Stenen, som jeg tror, betyder »hug«, saa finder jeg det dog meget betænkeligt at forstaa **iuku kirþu** som »hug (og) gjorde« og at opfatte **þisa** som Akkus. pl. neutr. og som Objekt uden Substantiv. Thi til en saadan Udtryksmaade finder jeg intet Sidestykke i svenske Indskrifter. Jeg foreslaar derfor at tage **kirþu** som Substantiv og Objekt for **iuku. kirþu**, udtalt *girðu*, forstaar jeg da som Akkus. af *girða* »Gjord, Baand«, som er bevaret i norsk Dial. *gyrda (jure* o. s. v.*)* f. (der regelret har *yr, jur* af *ir* foran ð). **girða* er afledet af *gjǫrð,* som *styðja* af *stoð, hyrna* af *horn* o. s. v.; se Hellqvist, Arkiv VII 43 ff. *girðu* betegner efter denne Formodning paa Alflösa-Stenen Runeslyngningen (med Runerne), der danner ligesom en Gjord eller et Baand. Ligesaa siger vi »Runebaand«, og om Runeslyngningen findes i gamle svenske Vers Udtrykket *strengr* Runverser 139, i Flertal *tengr* Runverser 47.

De to sidste Ord **kinu : fatran** er meget vanskelige. **kinu** kunde vistnok i og for sig opfattes som **kuinu**, saaledes som Dr. A. Bugge foreslaar (jfr. **siku** = **suiku** og **kuiną** Runverser 12). Men **fatran** giver neppe, naar dette læses ligetil, nogen Mening. Jeg har derfor her formodet grafisk Omstilling og har stöttet saadan Omstilling ved mange Eksempler.

Jeg tör ikke tilraade at tage **fatran** som Omstilling for **franta** og at forstaa **kinu : franta** som isl. *konu frænda.* Tidligere har jeg i **kinu : fatran** formodet Omstilling for **kuna : tirfan**, og Söderberg har tiltraadt denne Formodning.

Men jeg holder det nu for sandsynligt, at Ordene skal forstaaes som grafisk Omsætning for **kuna frinta** d. e. *Gunna frenda.* Et tilsvarende Udtryk findes ofte: **itiʀ ion freta sin** Dyb. 244; **üftiʀ kata freta sin** Lilj. 1185 (efter Nordenskjölds Læsning); Lilj. 1337 (Ant. tskr. f. Sver. II 134); Lilj. 1629; Lilj. 746; paa den danske Tirsted-Sten. **frita** er skrevet Runverser 105. Pronomenet »sin« mangler ofte.

Söderberg formoder, at der efter **kunar** har fulgt **auk**

samt Navnet paa en tredje Broder. Men ved min ovenfor givne Tolkning af **kirþu** har jeg forudsat, at Indskriften er poetisk. Jeg udfylder derfor efter **kuna**[**r**] snarere [: **brüþr** :] og forstaar hele Indskriften saaledes:

Ei*munnr auk Gunnarr*
[bróðr] þæiʀ **iu***ggu*
gi*rðu þissa*
eftiʀ **G***unna frenda.*

Med Hensyn til Allitterationen *Eimunnr* med *iuggu* (uagtet den oprindeligere Form er *hiuggu*) jfr. Runverser 5, Runverser 29, Runverser 110.

Nr. 5 Borgby gjengives i fonetisk Transskription: *Aldi auk Kæti[ll þæiʀ létu ræisa þensa] stæin æftiʀ Káta, faður sinn.*

Baade i Svensk, Dansk og Norsk kan et Mandsnavn *Kati* med kort Vokal paavises. Jeg foretrækker her *Kata* for *Káta*, fordi Faderen *Kati* kunde vælge for sin Søn Navnet *Kætill* af den Grund, at dette kunde opfattes som Deminutiv af *Kati.*

Kortnavnet eller Kjælenavnet *Aldi* svarer formelt til oldtysk *Aldo, Alto,* angelsaks. *Ealda.*

KORSTOGE FRA NORDEN TIL DEN SPANSKE HALVØ.

AF

A. FABRICIUS.

Nordboernes korstoge, der berøre den spanske halvø, kunne, skønt de egentlig havde et ganske andet formål, nemlig det hellige land, dog ved deres krigerske færd betragtes som en slags fortsættelse af vikingetogene eller Normannertogene. Disses ophør er ikke så let at bestemme, som deres begyndelse (844). Dozy lader dem vare lige indtil midten af 12 årh., idet han regner en del af de nordiske korstoge med[1], men der er åbenbart en standsning ved det sidste anfald under biskop Cresconius o. 1050, altså efter 200 års forløb. Da indtræder et fredeligere forhold med hjælpetropper og nedsættelser på enkelte steder.

Da korstogenes tid begyndte, var den vestre vej, Vestrvegr, tilsøs over Nordsøen langs med Frankrigs og Spaniens kyster bekvemmere for Nordboerne til det hellige land end den lange vej til lands gennem Evropa. Den lokkede desuden ved udsigten til krigsbedrifter og et rigt bytte på de mauriske kyster. Dog gjorde man ingenlunde altid nøje forskel på de vantro og de kristne, så at også disse bleve hjemsøgte. Det er derfor næppe med urette, at Historia Compostellana kalder alle disse korsfarere sørøvere. De glemte, at Galicien var et kristent land, men huskede, at deres forfædre havde huseret der som vikinger, og vare tilbøjelige til at træde i deres fodspor.

1097. Rimeligvis har der været Nordboere på den flåde, som Guinemer (Vimar), vassal af greven af Boulogne,

---

[1] Recherches II p. 316.

under det første store korstog samlede ved kysterne af Nordsoen[1] og gennem Gibraltarstrædet førte til Tarsus for at hjælpe korsfarerne, da der nævnes folk fra Tyla (Thule) iblandt deltagerne, ja endog Danske (Dani). Da de undervejs siges at have brandskattet og plyndret alle de lande og kyster, de kom til, have rimeligvis Spanien og Portugal ikke sluppet fri, skønt det ikke udtrykkelig omtales.

Ligeledes fortæller Albert af Achen om en ny flådes ankomst til Jaffa i foråret 1106[2] af Englændere, til hvem folk »fra de Danskes kongerige«, Flandern og Antverpen havde sluttet sig, som vare komne over det uhyre hav fra »de Danskes fjærne land«, altså ad samme vej.

1103. Tre år i forvejen var det første selvstændige korstog udgået fra Norden, nemlig lendermanden Skofte Agmundsøns af den mægtige Arnungaæt[3]. Skofte, der boede på den lille ø Giskø ved Søndmøre, var en søstersøn af Harald Hårdråde og søskendebarn af Magnus Barfod. På grund af en strid med denne konge om noget danefæ, som de begge tilegnede sig, forlod Skofte, der med sin slægt trofast havde tjent kong Magnus og i denne sag synes at have havt retten på sin side[4], i avgust 1102 Norge tilligemed sine tre ældste sønner, Finn, Agmund og Thord og fem vel udrustede skibe. De overvintrede i Flandern og sejlede næste vår 1103 vesten om Frankrig og gennem Njörvasund til Italien. Skofte døde i Rom, og ingen af hans sønner kom tilbage til Norge; den sidste, Thord, døde på Sicilien. »Folk sige, tilføjer sagaen, at Skofte er den første Nordmand, der har sejlet gennem Njörvasund, og blev denne hans rejse såre berømmelig«[5]. Man har endog villet forklare oprindelsen af

---

[1] Albert af Achen l. VI c 55, Bongars p. 200: Ex Flandria, Antverpia, Tyla, Frisia; Orderic Vital t. IV p. 70: »De Anglia et aliis insulis Oceani«

[2] l. X, c. 1—4.

[3] Dens stamtavle findes i Fagrskinna k. 215.

[4] Magnuss saga Berfætta k. 38 i Fornmanna sögur VII, 64.

[5] Fornmanna s. VII p. 66: þat er sögn manna at Skopti

navnet Njörvasund som en opkaldelse af det lille sund Njörfasund mellem Nyrfi, Nørvø og fastlandet, en halv norsk mil fra Giskø[1]. Det er dog ganske usandsynligt, at der ikke skulde have været Nordmænd blandt de mange nordiske vikinger, der i 9. og 10. århundrede på normannertogene vare komne gennem Gibraltarstrædet, og meningen kan således vel kun være, at Skofte har været den første norske korsfarer, der sejlede gennem strædet på et korstog, der var udgået umiddelbart fra Norge selv[2].

1108—1109. Flere af Skoftes ledsagere kom tilbage til Norge, dels fra Palæstina, dels fra Konstantinopel, og deres fortællinger bidroge meget til at vække lysten hos den unge kong Sigurd, Magnus Barfods søn, og hele det norske folk til stordåd. Jerusalem var nylig blevet erobret på det første store korstog 1099, og den danske kong Erik Ejegod havde på sin rejse været genstand for de største æresbevisninger. Alt dette måtte opflamme en ung ærgærrig fyrste, der vel også var greben af den religiøse begejstring, korstogene havde fremkaldt. Da han ved faderens død kun var 13 år gammel, måtte han afvente en modnere alder for at kunne lede et så stort tog, der desuden krævede de største forberedelser og udrustninger. De varede i henved fire år, fra vinteren 1104 til sommeren 1107, og dette tog, der var et virkeligt korstog med det hellige land til mål, kom til at fordunkle alle andre korstoge fra Norden, forevigede den unge konge med tilnavnet Jorsalafar og gjorde hans navn vidt og bredt berømt. Det er også fuldstændigt omtalt, ikke blot i de norske sagaer[3], men ogsa hos fremmede forfattere[4].

---

hafi Norðmanna fyrstr siglt Njörvasund, ok varð sú för hin frægjasta.

[1] A. Munch, hist. geogr. beskrivelse af Norges middelalder s. 94.

[2] Munch I, 3 s. 538.

[3] Heimskringla, Sigurd Jorsalafars s., Fagrskinna, Morkinskinna.

[4] Vilhelm af Malmesbury, Albert af Achen, Vilhelm af Tyrus, Foucher af Chartres, Orderik Vital o. a., hvorimod de byzantinske kilder, t. e. Anna Comnena, intet fortælle, måske på grund af en vis ringeagt for de barbariske folk.

Endelig drog den 17årige Sigurd om efteråret 1107 bort fra Bergen med 60 store, vel byggede, udrustede og forsynede skibe og 10000 udsøgte og prøvede krigere. Han sejlede lige over til England, hvor han blev overmåde venligt og gæstfrit modtagen af Vilhelm Erobrers søn, kong Henrik I, ved hvis glimrende hof han tilbragte hele vinteren. Vilhelm af Malmesbury så ham her og udtaler sin beundring for hans kraft og tapperhed.[1] Henrik tilbød ham sin hjælp med alt, hvad han behøvede til sin lange færd, og Sigurd skænkede med rund hånd gaver til flere kirker i England.

I våren 1108 fortsattes rejsen langs med Frankrigs kyster, men forsinkedes ved storme, og et af skibene forgik i de farlige strømhvirvler på skærene ved Alderney eller Aurigny[2]. Efter at have været i land flere steder i Frankrig kom Sigurd først om efteråret til Galicien, »den hellige Jakobs land«, og landede vistnok ved Ferrol, hvor pilegrimmene plejede at gå i land. Da han ønskede at overvintre her, kom han overens med greven eller statholderen om, at han skulde holde et torv, hvor Nordmændene for betaling kunde forsyne sig med fødemidler, imod at de opførte sig vel imod indbyggerne. Men henimod julen slap forsyningen op, thi Galicien var ligesom i vore dage »et ufrugtbart land og fattigt på levnedsmidler«[3]; det var tillige den gang ødelagt ved lenskrige og Maurernes hærgninger. Som en følge af at torvet blev tomt og overenskomsten brudt, lede Nordmændene nød og bleve nødte til at tage selv. Da kongen opfordrede dem til en rask og hæderfuld bedrift, svarede de med bifaldsråb og gik uden videre pludselig løs på grevens egen borg. Da denne kun havde en svag besætning, lykkedes

---

[1] V, k. 160, udg. af Savile p. 639: »primo ævi erat processu, fortissimis conferendus«. Sml. Anglo-Saxon chronicle ad. a. 1108 I, p. 358, II p. 210.

[2] Munch I, 3 s. 571.

[3] Heimskringla, Sigurd Jorsal.s saga k. 4, Orknøyinga saga p. 278.

overrumplingen. Greven selv undslap ved flugten, men Sigurd gjorde stort bytte, både af levnedsmidler og andet gods, der blev bragt om bord på skibene[1].

Det var nu ikke rådeligt at blive her længere. Tidligt om våren 1109 sejlede han langs med kysten af det nuværende Portugal og mødte en stor maurisk flåde af rofartøjer eller galejer, der vare meget store og besatte med tre rækker rorkarle. De flakkede om på søen og dreve sørøveri. Skønt de så farlige ud at give sig i kast med, angreb Sigurd dem dog, thi, sagde han, nu kunde folk på den kant få at se, hvorledes Nordmændene forstode at slås. Han entrede og ryddede otte galejer, dræbte hver mand og tog de kostbare ladninger; de andre flygtede efter stort mandefald. Det var hans første slag med hedenske mænd, siger sagaen, der kalder Mahomedanerne hedninger. Siden landede han ved Sintre, nu Cintra nordvest for Lissabon. Den var allerede 1093 tilligemed Lissabon og Santarem bleven erobret fra Maurerne, men var året i forvejen 1108 igen falden i deres vold, og de foretoge herfra ødelæggende plyndringstog mod de kristne[2]. Som korsfarer anså Sigurd sig selvfølgelig forpligtet til at hjælpe de kristne mod de vantro. Han angreb og indtog kastellet og lod alle de fangne Maurer dræbe, da de ikke vilde modtage hans tilbud om at beholde livet mod at lade sig døbe. Således var det korsfarerskik. Ved denne våbendåd, siger krøniken, »erhvervede han sig hele kristenhedens

---

[1] Fagrskinna k. 242 lader mange mænd blive dræbte og mange blive tagne til fange, som siden blive udløste, hvilket ikke ret stemmer med, at der kun var få folk i borgen. At denne var Compostella, som man har antaget, har den omstændighed imod sig, at den udførlige Historia Compostellana slet ikke omtaler det. Se Dozy, Recherches II, 324. Fagrskinna betragter k. 243 Jakobs land som et andet land end Spanien: »At næsta vári eptir byrjaði Sigurðr konungr ferð sina vestr til Spanialands«.

[2] Hercolano, historia de Portugal I p. 195, der i øvrigt slet ikke omtaler Sigurds tog.

taknemlighed.« Det var dog kun slottet, ikke byen Cintra, han indtog, da den først næste år blev erobret af grev Henrik af Burgund, den første regent i Portugal som vassal af sin svigerfader kong Alfons 6. af Kastilien siden 1096. Hans erobring af staden er sandsynligvis bleven lettet ved Sigurds indtagelse af kastellet.

Derpå drog han til Lissabon, »en stor borg i Spanien, der er halv kristen og halv hedensk«; den danner grænsen mellem »det hedenske og det kristne Spanien (Spánn hinn heiðni og Spánn hinn kristni), så at »alt, hvad der ligger på den anden side, er hedensk«. Den »guldførende« (aurifer) Tagus, oldn. Tög, nu Tajo eller Tejo, dannede altså grænsen. Også her vandt han sejr og tog stort bytte, men staden selv vandt han ikke, som nogle sagaer fortælle, thi den samtidige skald, Halldor Skvaldre, der har besunget toget og sikkert selv var øjenvidne, taler kun om den tredie sejr ved »borgen« ɔ: byen Lissabon. Byen selv blev først indtagen 1147 af Henriks søn Alfons Erobreren. Han kan altså kun have vundet en sejr og erobret et kastel uden for byen[1].

Langs med vestkysten af det »hedenske« Spanien sejlede Sigurd videre og kom til Alkassa eller Alkassi, som blev plyndret og ødelagt. Her foregik ting, hvorover »de hedenske kvinder måtte græde blod«; alt, hvad der ikke reddede sig ved flugten, blev nedhugget[2]. Sigurd øvede sig således ret i

---

[1] Fagrskinna k. 243: »ok vann hann borgina« nemlig byen Lissabon.

[2] Her kan ikke med Thorlacius i fortalen til Heimskringla t. III,s. XXI være tale om Alcazar på vestkysten af Fez, eller med Schøning og Werlauff om Algeziras i Andalusien, men måske om Aljesur på vestkysten af Algarbe tæt nord for Cap. St. Vincent, hvis beliggenhed mellem Lissabon og Njörvasund er meget passende. Bedst er navneligheden med Alcazar do Sal, men den ligger 6 mile fra havet oppe ved floden Sado, hvor Sigurd næppe synes at kunne have vovet sig op, hvilket dog med grund antages af Dozy II, 324 og Schløzer, nordische Geschichte s. 542 som det sandsynligste; ligeledes af Riant, Skandinavernes korstoge

kristelig korsfarerfærd til kamp med Saracenerne og forøgede den rædsel, der fra tidligere tid herskede hos disse for de frygtelige Madjus.

Nu gik toget gennem Njörvasund, hvor han atter sejrede over en stor maurisk sørøverflåde, der angreb ham, og derfra langs med Serkland eller Saracenerlandet. Dette betyder vistnok det sydlige Spanien eller Andalusien, der ligeså godt kunde kaldes Serkland som det nordlige Afrika eller Marokko, hvor Sigurd ikke har gjort landgang. Han styrede mod nordost til øen Formentera. Her havde sørøvere af Blåmænd (negere) og Saracener deres tilhold i en hule i et meget stejlt bjærg.[1] Foran hulen havde de opført et brystværn af sten, og ved en tværmur havde de delt hulen i to rum, hvoraf det inderste vistnok brugtes til gemmested for deres bytte. Forgæves søgte Nordmændene at komme op ad den stejle sti til dette næsten utilgængelige sted, da de fordreves af Maurernes pile og stenkast. De hånedes ved disses råb og skrig og deres fremvisen af kostbare tøjer og ting af sølv og guld, som de svang ud over muren for at udæske og tirre dem. Sigurd fandt da på råd. Han lod to barker eller skibsbåde fylde med væbnede mænd og med stærke skibstove hidse ned fra bjærgtoppen lige over hulen. Fra bådene sendtes en regn af sten og pile ned over hulens forsvarere, så at de måtte trække sig tilbage ind i det indre af hulen. Sigurd og hans mænd trængte nu op ad stien til denne, brøde hul på muren, og da hedningerne forsvarede sig tappert i den indre hule, lod Sigurd et stort bål af grønt træ antænde ved indgangen, så at de fleste kvaltes af røgen, og resten, der søgte at komme ud, faldt for Nordmændenes sværd. Ikke en eneste

p. 250. Sado, hvis munding danner en bugt, var dengang sejlbar lige op til staden Alcazar. Imidlertid kan det arabiske al kasr, borgen, fæstningen, være blevet taget af Nordmændene som et egennavn, uagtet det kun i almindelighed betyder en borg i denne egn (Munch I, 3 p. 574 note).

[1] Diodor fra Sicilien I p. 264 omtaler disse huler, der beboedes af øens indbyggere.

undslap. »På hele toget gjorde man ingensteds et så stort bytte som der.« Derpå hærgedes Iviza og Minorka, ja endog Majorka, Mallorka, hvorpå toget fortsattes til Sicilien og det hellige land.

At Mallorka hjemsøgtes, omtales ikke i de nordiske sagaer, men af Conquista de Ultramar[1] og hos Vilhelm af Malmesbury[2], der tilføjer, at Sigurd efterlod disse øer til grev Vilhelm 5. af Montpellier, der 1114 gjorde et tog derover for at underkaste sig dem; men allerede 1117 faldt de igen i Arabernes vold ved forræderi af Genueserne, hvem man havde betroet øernes forsvar.

Efter et længere ophold hos hertug Roger på Sicilien, kong Balduin af Jerusalem og kejser Alexius i Konstantinopel, der alle viste ham den største ære, kom Sigurd tilbage til Norge i juli 1111. Den glans, hans tog havde kastet over ham, fordunkledes ved hans senere lidet berømmelige liv, men det er dog vist nok en afspejling af samme, når den upålidelige Alberik af Trois-Fontaines, munk i abbediet Neufmoutiers ved Huy, lader en norsk konge være blandt de korsfarere, der indtoge Lissabon 23. oktober 1147[3]. Fablen er fra ham 1597 gået over i en portugisisk krønike[4], og derfra igen kommen til Norden. Ingen konge fra Norge eller i det hele fra Norden kan have været tilstede og deltaget i Alfons Erobrerens angreb på Lissabon, og de folk fra Norden, der undertiden omtales som Normanner på den tid i Portugal, have åbenbart været fra Normandiet[5].

1153. De borgerkrige, der i det næste hundredår efter Sigurd Jorsalafars død sønderslede Norge og splittede dets kraft, gjorde det også umuligt for norske konger at følge

[1] l. III, c. 113.

[2] V, 630.

[3] p. 316 ed. Leibnitz . . . mentio istius expeditionis Christianorum et regis Norvegiæ qui erat cum eis.

[4] Bernardus de Brito, Monarchia Lusitanica X, c 26, t III, f. 167.

[5] Hercolano, hist. de Portugal I, p. 336.

Sigurds eksempel og tænke på noget korstog, selv om de havde følt lyst dertil. Derimod blev der i dette århundrede et andet udgangspunkt i Norden for korsfarere, nemlig Orknøerne. Disse fjærne øer, hvis næsten uafhængige jarler stammede fra Møre, og hvor de djærveste og mest forvovne søkrigere samlede sig for at kunne føre det gamle ubundne liv uden tvang af enevælde, blev et passende og naturligt udgangspunkt for søtoge, korsfarter og pilegrimsrejser i datidens ånd. Man har også fundet et bevis derfor i de mærkelige runeindskrifter, der i juli 1861 opdagedes på væggene i et gravkammer i gravhøjen på Maes Howe ved søen Harray i sognet Sanvick på øen Mainland. Den åbnedes af dr. James Farrer fra Edinburg, der har beskrevet den tilligemed Georges Petrie fra Kirkwall og Gibb fra Aberdeen[1]. De omtrent 935 runer, der dannede 32 indskrifter, viste, at højen var opkastet over en kvinde Lodbrok af hendes sønner og var bleven opbrudt af korsbrødrene, der havde håbet at finde skatte deri. Runerne på en af de større stene vare omgivne af slyngelinier og en fantastisk dyrefigur, der vidnede om en vis kunstfærdighed og et længere ophold på øerne af dem, der havde udført dette runeværk. Det mærkeligste er, at der to gange i runeindskriften fandtes ordet Jorsalamenn eller Jorsalfarar, et ord, der hidtil aldrig har været fundet i nogen runeindskrift[2].

De toge, der udgik fra Orknøerne 1118—1120 af den voldsomme jarl Hakon Paalssøn og siden o. 1130 af den lige så ustyrlige som snilde og tapre Sigurd Slembe, Magnus Barfods søn, begge nærmest for at udsone mord, og på hvilke de begge besøgte den hellige grav og badede sig i Jordans hellige vande, ere gåede forbi Spaniens og Portugals

---

[1] Proceedings of the society of Antiquaries of Scotland V, 247—279 ved John Stuart, og II, 70, udførlig beskr. og kommenteret af Munch, Samlede Afhandl. IV, 516 fgl.

[2] Riant s. 328.

kyster og vel næppe sporløst forbi disse, der netop på den tid bleve særligt hjemsøgte af fremmede sørøvere[1].

Bedre besked ved man om det tredie og største korstog, der udgik fra Orknøerne 1153, nemlig jarl Ragnvalds. Han hed egentlig Kale Kolssøn, men da han 1129 af Sigurd Jorsalafar var bleven forlenet med en del af Orknøerne, antog han hint på øerne yndede navn tilligemed jarletitlen. Dog kom han først senere 1137 i virkelig besiddelse af dem. Han var en søstersøn af den af Hakon Paalssøn 1115 myrdede jarl på disse øer, Magnus den hellige, og udmærkede sig såvel ved sit anselige, tiltalende ydre, som ved sin færdighed i legemsøvelser og i skaldekunst. Kun tretten år gammel digtede han sit første vers, som vi endnu have, og han ansaas siden som en mester i digtekunsten. Da han om sommeren 1150 opholdt sig i Bergen hos kong Inge, kom en anset lendermand, Eindride unge, der længe havde tjent blandt Væringerne, hjem fra Konstantinopel. Han kunde fortælle mange ting, ikke blot om Væringernes bedrifter og det andet korstog, hvortil han havde været øjenvidne, da han havde set korshæren ved konstantinopel, men også om Østerland og det hellige land. Man hørte gærne på ham, skønt han ingenlunde var fri for overdrivelser og forfængelig pral, og Ragnvald jarl var blandt hans tilhørere. Da sagde Eindride en dag til jarlen: »Det er forunderligt, jarl, at du ikke selv tænker på at gøre et tog til det hellige land, men lader dig nøje med at høre andre fortælle derom. En så anset og fortjent mand som du vilde alle vegne, hvor du kom, tillige med dit følge blive modtagen med den største ære«. De tilstedeværende stemte i med, og Erling Ormssøn fra Stødle lovede at ville ledsage Ragnvald, hvis han vilde anføre toget. Denne Erling var den senere i de norske borgerkrige så bekendte Erling Skakke eller den skæve, så kaldet af et svært

[1] Orknøyinga saga, Sigurðar saga Slembidjákns, Fornmanna sögur VII.

sår i halsen, som han siden på dette tog i Middelhavet fik ved at entre en saracensk dromund, og hvoraf han kom til at bære hovedet skævt. Jarlen gav da omsider efter, og mange gæve mænd sluttede sig til ham, navnlig af Hørdakåreætten, som Ragnvalds svoger Jon Peterssøn af den mægtige familie fra Aurland i Sogn, der var kong Inges hushovmester, Aslak Erlandssøn til Hernø, en af de rigeste lensmænd på Hørdaland, som havde hjulpet Ragnvald Jarl til at blive indsat som jarl på Orknøerne, Guttorm Mykjekall og m. a. Med Erling fulgte hans skald Thorbjørn den sorte og hans styrmand Audun den rødhårede. Eindride Unge skulde på grund af sin rejseerfaring være vejviser på toget.

Ragnvald Jarl, der skulde være overanfører, bestemte to år til forberedelser. I den tid vilde han sidde hjemme på Orknøerne og i ro samle penge, skibe og mandskab. Erling og hans søn skulde blive tilbage i Norge og have tilsyn med bygningen af skibene. Intet af disse, med undtagelse af jarlens, måtte være større end 30 rum, for at der ikke skulde blive misundelse eller strid om forrang mellem deltagerne. Jarlens derimod, som hans svoger Jon Fot lod bygge til ham, måtte udstyres så prægtigt som muligt.

Da jarlen om efteråret sejlede hjem, led han skibbrud på Hjaltlands klippekyst, men kom dog til sidst i god behold til Orknøerne. Her samlede han de fornemste mænd til et julegæstebud og opfordrede dem til at følge ham. Den gamle biskop Villiam, der kunde gøre god nytte som tolk, da han havde studeret i Paris, var straks villig dertil uagtet sin høje alder. Han var biskop på Orknøerne i 58 år (1110—1168) og havde tidligere været jarlens fjende, men var nu bleven hans ven. Mange andre ansete mænd på øerne fulgte hans eksempel og toge korset.

Tidligt om våren 1152 vendte Ragnvald jarl tilbage til Norge. I Bergen traf han Erling, Aslak og sin svoger Jon Fot; det prægtige skib, denne havde ladet bygge til ham

med forgyldte forstavnsplader og fløje, ankom straks efter; ligeledes Guttorm, men vejviseren Eindride lod længe vente på sig. Vel kom han i sommerens løb ofte ind til byen fra sin bopæl i nærheden og sagde hver gang, at han blev færdig i næste uge, men den ene uge gik efter den anden, og sommeren henløb, uden at det blev til noget. Jarlens mænd knurrede, og mange mente, at man ikke længere skulde vente på ham, da man nok kunde undvære ham. Endelig meldte Erling, at han var færdig, og jarlen gav da henimod efteråret befaling til at afsejle med første gunstige vind. Da de vare komne uden for øerne ved Bergen i rum sø, så de to store skibe komme bag efter, der snart indhentede dem. Det ene var et prægtigt drageskib med forgyldte for- og bagstavne, prydet med guld, pragtfuldt udsmykkede master og glimrende farver over vandgangen. Det var Eindrides, og de andre harmedes over, at han ikke havde holdt den trufne aftale, at ingen måtte have udsmykket skib uden jarlen. Men Eindride, der selvklog og overmodig sejlede foran, forliste med sit prægtige skib på Hjaltlands kyster med meget gods; skibet søndersloges, og han kom vel derfra med livet og det andet skib, men måtte tilbringe vinteren på Hjaltland, medens Ragnvald jarl med sine skibe kom i god behold til Orknøerne og overvintrede der, da det var så langt ud på året. Under den lange vinter havde jarlen den største nød med at jævne de stridigheder, der opstode mellem de indfødte og de selvrådige, til dels tøjlesløse og urolige fremmede.

Endelig frembrød våren 1153, og Ragnvald holdt thing på Rossø, på hvilket han meddelte folket sin beslutning om at drage til det hellige land, og til styrer i sin fraværelse indsatte sin frænde og medjarl Harald Maddadhssøn, en velvoksen og forstandig yngling, der endnu ikke havde fyldt sit tyvende år.

Dog kunde man foreløbig ikke begynde korstoget, da man måtte vente på det skib, som Eindride havde sendt bud efter til Norge. Det blev da ud på sommeren 1153, inden

man kunde afsejle med 15 større skibe og et antal mindre, der ikke angives, med en besætning af omtrent 2000 mand[1].

Toget gik til en havn paa Frankrigs nordkyst, som sagaerne kalde Nervoen[2], og hvor Ragnvald fattede kærlighed til den skønne og talentfulde grevinde Ermengarde. Dog brød han atter op og kom 20. december til Galicien, hvor han besluttede at tilbringe julen. Det gik ham her ligesom Sigurd Jorsalafar; i det ufrugtbare land var det vanskeligt at skaffe levnetsmidler. Dog lovede indbyggerne at forsyne dem dermed lige ind til fasten, dersom de vilde skille dem af med en fremmed høvding Godfred (Guðifreyr), der besad stadens kastel og misbrugte sin magt til at undertrykke og udsuge dem. Nordmændene skulde da have alt det bytte, de gjorde i kastellet. Jarlen samlede sine mænd, der vare tilfredse med udsigten til det rige bytte, og spurgte den snilde Erling om hans mening om angrebsmåden. Han rådede til at anvende et krigspuds, der ikke var ukendt af vikinger. Hver Nordmand skulde hente tre knipper ved fra skoven, dynge dem op om kastellets mure og stikke ild på dem; den stærke hede vilde da bringe murene til at revne og styrte ned. Man opdyngede veddet, men biskop Villiam forbød at begynde noget angreb, før julefesten var forbi. Den kloge Godfred brugte denne frist; forklædt som betler sneg han sig midt ind i fjendens lejr og morede jarlen ved sin tale i det vælske sprog. Snart mærkede han, at der ikke var enighed blandt Nordmændene, og at han ikke skulde henvende sig til den ridderlige jarl, men til den falske og egennyttige Eindride, dersom han skulde redde sig ved bestikkelse. Han henvendte sig da hemmelig til denne, udgav

---

[1] Herom, såvel som om tidsregningen se Munch, det norske folks historie I, 3 s. 832—833, note. Toget fortælles omstændeligt hos ham efter Orknøyinga saga s. 278 fgl., Fornm. s. VII, Snorre og Flateyarbok.

[2] Riant s. 348 antager det for Amiens, Dozy, Recherches II p. 329 ganske usandsynligt for Narbonne.

sig for en udsending fra Godfred og bød ham store skatte, dersom han vilde hjælpe ham til at undslippe. Eindride gik ind derpå. Den 3. januar 1154 antændtes veddet, og jarlen stormede med sine Orknøinger fra syd, Erling og Aslak fra vest, Jon og Guttorm fra øst og Eindride fra nord. Forgæves hældte forsvarerne smeltet bly og brændende svovl ned på angriberne, der ved en pileregn drev dem bort fra murene, som styrtede ned på flere steder. Da jarlen havde afkølet stenene ved at gyde vand på dem, trængte han uimodståelig frem gennem åbningerne under trompetskrald og krigssange. Ved hans side kæmpede hans unge stifsøn Sigmund Angel med den største tapperhed og var en af de første, der trængte ind i kastellet; de opmuntrede hinanden med lystige kvad. Af forsvarerne bleve mange dræbte; de øvrige overgave sig, og der gjordes stort bytte, dog ikke af egentlige kostbarheder; men Godfred selv fandtes ikke. Han var sporløs forsvunden; og mistanken vendte sig snart mod Eindride, der let kunde have hjulpet ham bort, da en stærk søndenvind havde ført røgen hen over det sted, hvor han stod. Mistanken blev snart bekræftet, da Eindride med seks skibe forlod de andre, da de vare komne ind i Middelhavet, og styrede til Marseille (Marselju), som man mente, for at sætte Godfred i land.

Efter fasten fortsattes toget fra Galicien langs med Portugals kyster. Alfons Erobrer havde da nylig indtaget Lissabon 23. oktober 1147 ved hjælp af en korstogsflåde fra Tyskland, England og Frankrig, måske og fra Norden[1]. Han hvervede nu tropper for at fuldføre Portugals erobring[2], og en flåde under grev Thierry af Flandern kom ham til hjælp 1157, men han kunde dog ikke indtage Alcazar do Sal førend ved et nyt angreb 24. juni 1158, uagtet de mange skibe,

---

[1] Epist. Crucesignati Anglici: »Iterum normanni et anglici et qui cum eis erant«.

[2] Johan af Hagulstadt a. 1151 hos Twysden p. 278.

der vare komne fra Norden for at hjælpe ham[1]. Også Ragnvald hærgede de mauriske kyster. Sagaen fortæller, at han forgæves stormede en by, der ikke navngives, og at de belejrede, der gjorde udfald, bleve drevne tilbage med stort tab, men at jarlen drog videre uden at gøre yderligere forsøg på at erobre den. Det kan godt have været Alcazar, hvis to forgæves belejringer Portugiserne henføre til årene mellem 1148 og 1157. Der fortælles intet videre om hans færd på disse kyster, end at han blev overfalden af en hård storm, så at han måtte ligge tre dage for anker og nær havde lidt skibbrud, inden han kom ind gennem Njörvasund eller Gibraltarstrædet og kunde fortsætte rejsen til det hellige land, hvor han badede i Jordan 10. avgust 1154. Han vendte først 1155 tilbage til lands over Konstantinopel og Rom.

Forræderen Eindride Unge fik siden sin fortjente løn, da han uforsigtigt vendte tilbage til Norge og faldt i hænderne på Erling Skakkes mænd, der lode ham dræbe 26. febr. 1163. Ragnvald jarl blev dræbt 21. avgust 1164 ved et lumsk overfald på Katanes i Skotland, men mindet om hans bedrifter og hans ypperlige skaldedigte døde ikke med ham, og hans berømmelse stod ikke langt tilbage for Sigurd Jorsalafars. Der skete jærtegn ved hans grav, og han anerkendtes for helgen af Coelestin 3. 1192. — Dozy[2] regner dette tog for det sidste af Madjus. Siden fik man for meget at gøre hjemme på Ørknøerne til at kunne gå på lange og vidtløftige rejser. Ørknøyingasaga indeholder en god historisk fortælling[3].

1189. Medens norske fyrster og høvdinger ere ivrige i at gøre korstog, se vi ingen dansk anføre et sådant, skønt mange Danske have deltaget i dem, der udgik andensteds

---

[1] Chron. Gothorum i Monum. Portugalliæ 1, 15: »Jam quidem prius obsederat eam per duas veces, adjutus multitudine navium quæ advenerant de partibus Aquilonis«. Sml. Herculano, hist. de Portugal I, p. 412—413.

[2] II. 334.

[3] N. M. Petersen, Annaler for nord. oldk. 1861 s. 227.

fra. Det er en senere opdigtelse, at Erik Lam skulde have været med på toget 1147[1]. Da ramtes hele kristenheden som af et lynslag ved sørgebudskabet om Jerusalems erobring af den tapre Saladin 2. oktober 1187. Da pave Gregor 8.s indtrængende opfordring kom til Knud 6. på rigsmødet i Odense ved juletid 1187[2], gjorde den overraskende nyhed et så dybt indtryk, at kongen selv brød ud i tårer og suk, og stormændene stode bestyrtede og bedrøvede. Da trådte Asbjørn Snare frem og holdt en mærkelig krafttale, hvori han mindede om de Danskes fordums stordåd i fremmede lande og opfordrede til at lade indbyrdes strid og borgerkrige fare og bruge kraften til ædlere kampe. De som på grund af legemssvaghed ikke kunde deltage i toget, kunde hjælpe de andre med penge, for at de engang kunde få del i lønnen.

Også hans broder den store biskop Absalon talte med sin vældige myndighed, og femten ansete stormænd trådte sammen for at berede toget. Der skete opråb både i og uden for kirkerne, og mange toge korset, deriblandt en slægtning af kongehuset, der ikke navngives[3], men vel må have

---

[1] Vedel Simonsen, nordiske valfarter og korstog til det hellige land s. 98 og 99; efter Alberiks ovennævnte første ytring om »rex Norvegiæ qui erat cum eis«, hvorved der da snarere måtte tænkes på kong Eysten af Norge, der dog lige så lidt var med.

[2] Munch I, 4, s. 223, note 2 viser urigtigheden af Suhms antagelse (VIII, 153), at rigsmødet først holdtes 1188; thi Gregor 8. døde 17. decbr. 1187, og Knud 6. var i julen 1188 i Roskilde, hvor han slog hertug Valdemar (Sejr) til ridder 2. juledag. Desuden syntes man før slet intet at have hørt om ulykken, da Anonymen fra Norge, Kålund, årb. 1896 s. 79 ff., de profectione Danorum in terram sanctam, Scr. R. Dan., V, 347, siger, at efterretningen kom helt uventet: insolita rerum magnarum novitate«.

[3] Itiner. Ricardi regis l. I, c. 31 p. 74, ed. Stubb: »nepos regis Danorum«. Nepos kan i middelalderens latin betyde sønnesøn, dattersøn eller brodersøn, søstersøn.

været en fjærnere slægtning af kongehuset. Tiden var fuld af rystende begivenheder; ildevarslende jærtegn vakte rædsel, og man troede, at verdens undergang var nær[1]. Man ængstede sig især for år 1200 som det, hvori Guds vrede over menneskenes forbrydelser og fordærvelse især skulde åbenbares.

Af de femten stormænd, der edeligt havde forbundet sig til at gøre korstoget, holdt dog kun de fem deres løfte, samledes ved Hals og droge 1191 afsted fra Kongshelle tilligemed en del Nordmænd under den ansete Ulf af Lauvnes[2]. Men da dette tog slet ikke kom til at berøre Spaniens kyster, vende vi os til et andet, der var en følge af den samme bevægelse, men kom tidligere i stand.

Allerede i decbr. 1188 kunde pave Clemens 3., der havde udgivet en slags lov for korstoget[3], opmuntre den græske kejser Isaac Angelus ved de Danskes eksempel, der tillige med Friserne »havde udrustet 50 skibe«[4]. Der tales også om »Nordmænd, Goter og de øvrige beboere af de øer, der ligge mellem norden og vesten, krigerske folk, høje af vækst, foragtende døden, bevæbnede med økser og sejlende på runde skibe, der kaldes snekker«[5]. Med dem forenede sig tidlig på foråret 1189 en del skibe fra de nordtyske stæder under Ludvig af Thyringen, så at de bleve ti til tolvtusind mand stærke, og de kom 15. marts til Sandwich i England, en samlingsplads for korsfarere[6]. Her stødte også mange engelske

---

1 Scr. Rer. Dan. V, 344: »mundi fine vergente ad occasum«.

2 Anonymus i Scr. Rer. Dan. V, Munch I, 4, s. 222 fg.

3 Decret. ap. Baron., Ann. Eccles. XIX p. 590.

4 Ep. Clementis III ad Isaacum, Reussner, epist. Turcicæ, Francf. 1598, 4⁰, p. 16: »Frisones quoque et Danos L triremes et XII Flandrenses instruxisse«.

5 Bernardus Thesaurarius, sml.: Vinisauf II, 28, men vore egne kilder nævne ikke dette tog.

6 Anonymi narratio de itinere navali, de eventibus deque rebus a peregrinis Hierosolymam petentibus MCLXXXIX fortiter gestis p. 5, en krønike, der 1839 blev genfunden af ridder Constanzo Gassera; udg. af da Sylva Lopez, Lissabon 1844 p. 11—13.

skibe til dem, og efter ti dages sejlads[1] landede de ved Ferrol i Galicien[2]. Herfra droge de efter korsfarerskik op til Sant Jago for at forrette deres andagt ved apostlens grav; men indbyggerne, der mindedes Normannernes ødelæggelser og fandt deres store tal mistænkeligt, kastede sten på dem, især da det rygte udbredte sig, at de fremmede vare komne for at røve Jakobs hoved. Striden truede med at koste mange menneskeliv, hvorfor korsfarerne efter at have mistet nogle folk skyndte sig med at indskibe sig.

I de første dage af juni kom deres flåde ind i Tejo til Lissabon, hvor kong Sancho (1185—1211) med tilnavnet o Poblador straks tænkte på at få deres hjælp mod Maurerne i Algarbe, der endnu ikke var underlagt Portugal og var opfyldt med blomstrende byer. Han lod flere skibe støde til dem for at vise dem vej og tilsvor dem tillige med tre af sine biskopper, at de måtte få alt byttet, når han blot beholdt de erobrede byer, navnlig hovedstaden Silves i Algarbe, en af de anseligste stæder i hele det musulmanske Spanien, bekendt under navnet Silbis i Romertiden. Ved indløbet til bugten ved Silves lå den stærke fæstning Albur eller Alvor, der nylig var anlagt for at beskytte de betydelige plantninger i den i de senere år opdyrkede omegn. Beboerne i egnen, der ikke havde fået tid til at nå op til Silves, havde kastet sig ind i Alvor, som korsfarerne først besluttede at indtage. Det lykkedes dem også i den første storm, og alle indbyggerne, 5600, bleve uden barmhjærtighed nedhuggede; et rigt bytte toges, og byen forvandledes til ruindynger. Egnen blev atter øde, som den kort før havde været, thi navnet Alvor betyder »øde land, hede«.

Silves var meget stærkt befæstet med høje mure og

[1] Efter Suhm VIII, 491 fra 18. til 28. maj.

[2] Om dette tog se foruden Anonymus den anden hovedkilde Annales Colon. Maximi i Scr. Rer. Germ. XVII p. 794—796; Ann. Stadenses smst. XVI p. 351, Hercolano, hist. de Portugal II, 27 fg.

tårne, der stode tæt ved hverandre, og havde vistnok en befolkning af 20 til 30000 mennesker. Det første angreb 21. juli mislykkedes, og der kæmpedes med største heltemod af Maurerne, som tilintetgjorde fjendens forsøg med krigsmaskiner og underjordiske miner; men da korsfarerne havde taget og tilstoppet byens vandforsyning, tvang den ulidelige tørst, der krævede mange ofre, dem omsider til overgivelse 3. sept. Kong Sancho, der under belejringen 29. juli var kommen til med sin hær, ønskede at fri byen for plyndring ved at tilbyde korsfarerne 20000 guldstykker (morabitiner) som erstatning; men de vilde ikke modtage hans tilbud, trængte om natten ind i staden, lukkede portene, for at ingen skulde slippe ud, og anrettede et grueligt blodbad, så at kun fjerdeparten af indbyggerne skulle være blevne i live. Sancho var så forbitret, at han tænkte på at drive dem ud med magt. Endelig trak de sig 7. septb. tilbage til deres skibe, hvor de delte det umådelige bytte ligeligt. Efter disse grusomheder, ægte korsfarerbedrifter i tidens ånd, fortsatte de deres rejse, misfornøjede med Sancho og Portugiserne, som de bebrejdede ikke at have kæmpet eller arbejdet med dem, men at have narret dem for hvad der tilkom dem. De skulle endnu have plyndret Cadiz 27. sept. og flere mauriske byer på Spaniens kyster, måske endog i Afrika, inden de kom til Messina for at samles med de andre korsfarere[1].

---

[1] Hercolano II, 31—48. Riant p. 386—387 fortæller om erobringen af Alvor, men slet intet om hovedbegivenheden, belejringen og erobringen af Silves, som Hercolano har så fuldstændigt, skønt han siden p. 413 under år 1197 omtaler den som »de engelsk-flanderske korsfareres stolte erobring fra 1189«. S. 101 nævner han urigtigt både Alvors og Silves' erobring som foregået 1187! Hercolano lader deres erobring ske ved to forskellige flåder af korsfarere!

Det er kun lidet sandsynligt, hvad Vedel Simonsen, Valfarter s. 114 note 4 efter Hvitfeld (fol. I, s. 150) anfører, at Knud 6. efter tilskyndelse af pavens udsendinge selv skulde have sendt en flåde til det hellige land, Sml. Alb. Krantzius Metrop. l. VII, c. 13.

1197. Der hengik næppe ti år, inden de Danske atter deltoge i et nyt korstog 1197 tilligemed Lybekkere, Bremere og Frisere[1]. Mange tyske fyrster havde taget korset på rigsdagen i Worms i novbr. 1195 efter pave Coelestin 3.s hyppige opfordringer, deriblandt den holstenske grev Adolf 3. af Schaumburg, der nu anden gang blev korsfarer. Nordboerne, der vilde drage søvejen, tøvede længst af alle og vilde have tøvet endnu længere, dersom ikke den pavelige legat Fidantius, kardinalpresbyter af St. Marcellus, der var kommen til Norden for at forlige kong Sverre af Norge med hans gejstlighed, havde befalet dem at bryde op. Under anførsel af ærkebiskop Hartvig af Bremen og hertugen af Brabant sejlede de til Spanien i 44 skibe[2]. I Lissabon bleve de modtagne med stor ære og gæstfrihed af biskop Sueiro (Severius)[3]. Derpå droge de ned til Algarbe for igen at erobre Silves, der straks efter erobringen 1189 var falden i Maurernes hænder, der af al kraft anstrængte sig for at vinde den tilbage. Den kristne befalingsmand Rodrigo Sanchez havde vel udholdt den første belejring, men under den anden var den 1191 bleven erobret af Abu Abdallah, anfører for den marokkanske kejser Yakub Almansors hær og søn af høvdingen Ach Chelbi, der 1189 havde måttet overgive den til de dansk-frisiske korsfarere. Nu blev den stakkels by, der netop var begyndt at rejse sig igen og troede sig midt i den dybeste fred, pludselig erobret med storm af de dansk-bremiske korsfarere og i bund og grund ødelagt; thi »de frygtede for, siger den samtidige krønikeskriver Roger af Hoveden, at dersom de overgave den til kongen af Portugal, skulde han miste den på ny ligesom første gang«[4]. De droge

---

1 Suhm VIII, 382 fg., Vedel Simonsen s. 125.

2 Krantz, Saxonia p. 179, Arnold Lubec. V, c. 1 p. 431–432.

3 Ann. Stadenses, Scr. Rer. Germ. t. XVII p. 353, Krantz p. 179.

4 ed. Savile p. 774. Hercolano II, 80.

derpå gennem strædet til det hellige land og vendte vistnok senere tilbage til Norden over Venedig. I det mindste tog ærkebiskop Hartvig af Bremen denne vej, om hvem der fortælles, at han medbragte den hellige Annas relikvier, sværdet, hvormed Peter afhug Malchus's øre og en mængde kostbarheder fra plyndringen af Silves[1].

1210. At ingen nordiske krigere i 13. årh. personlig stillede sig i spidsen for noget korstog, skønt iveren derfor endnu var glødende, har sin naturlige grund i, at de hjemme vare optagne, de Svenske af korstoge mod Finnerne, de Danske mod Venderne i Pommern og Esterne øst for østersøen, og de Norske af uophørlige tronstridigheder og borgerkrige. Dog droge mange fornemme afsted. Således omtrent 1210 fra Norge Magnus Erlingssøns svigersønner Peter Steyper og Reidar Sendemand, med deres hustruer Ingeborg og Kristine, der begge tilligemed Peter døde i Østerland, hvorimod Reidar gik i tjeneste hos kejser Henrik af Flandern blandt Væringerne i Konstantinopel, hvor han døde o. 1214. Toget har fulgt søvejen, men den fuldstændigere beretning, Utfararsaga, som Peder Claussøn af Undal i 17. årh. har havt og benyttet, er nu tabt[2].

1217. Med den mægtige og energiske pave Innocens 3. vågnede der ny iver, da hans hovedbestræbelse, især fra 1213, var at fremkalde et stort almindeligt korstog af hele kristenheden for endelig at befri de hellige steder. I flere skrivelser lagde han kongerne, gejstligheden og alle troende kristne i Norden alvorligt og indtrængende på sinde at komme Palæstina til hjælp[3]. Gribende skildrer han de kristnes lidelser i Østerland, men nærer det håb, at året 666, der i Åbenbaringen 13, 18 forudsagdes som enden på dyrets herredømme, nærmede sig enden, hvilket han udlægger om tilintetgørelsen af

---

[1] Ann. Colon. Max. i Scr. Rer. German. XVII p. 805.

[2] Fornm. Sögur VIII, 302 og IX, 193, Ann. Isl. 1211—14, Munch I, 4, 544.

[3] Dipl. Svec. 145—149.

den falske profet Mahomeds og Islams vælde. Han lover alle dem, der personlig deltoge i toget, fuld syndsforladelse og udstrækker den endog til dem, der på egen bekostning sende andre i deres sted, og til de personer, som de sende. Selv skænkede han 30000 pund og 3000 mark sølv, og desuden med kardinalerne tiendedelen af deres indtægter, medens de øvrige gejstlige skulde udrede en tyvendedel. I det mindste i fire år skulde der herske en almindelig fred over hele kristenheden. Korsfarernes ejendomme stilledes under den hellige stols beskyttelse, og al ågergæld blev hævet for dem. Alle høje gejstlige skulde møde på det store Lateranconcil i Rom, der holdtes i novbr. 1215, og Innocens vilde ikke lade ærkebiskop i Lund, Anders Sunesøns undskyldninger gælde med den lange og farlige rejse og de usikre veje. Vel døde paven kort efter 16. juli 1216, men hans eftermand Honorius 3. drev sagen med samme iver. Korset prædikedes overalt i Norden med overordentlig virkning, og der skete store forberedelser til dette tog, der kaldes »det store«[1].

Så snart den ædle kong Inge Bårdssøn i Norge havde modtaget pave Innocens' brev, lod han, skønt han selv ved sygelighed var hindret i personlig at deltage i toget, med iver og stor bekostning udruste skibe. Pave Honorius roser ham stærkt derfor i et brev af 6. marts 1217, hvori han stiller hans rige under den apostolske beskyttelse, men dette brev er først kommet til Norge efter Inges død 23. april[2]. Også en del Danske, deriblandt en vis Niels Grevesøn (af Halland?), deltoge i toget. Men størst synes bevægelsen at have været i Norge, hvorfra Sigurd Kongsfrænde, en søstersøn af kong Sverre og kong Inges befalingsmand i Viken, rimeligvis drog over Danmark og sluttede sig til de tyske korsfarere. Derimod toge de andre søvejen under de ansete høvdinger, Roar Kongsfrænde, en søn af Sverres halvsøster, og

---

[1] Islendzkir annalar, ny udg. 1888, ad 1216, S. R. Dan. III p. 80: »Jórsalaferd hit mikla«.

[2] Dipl. Norveg. I, 4.

Erlend Thorbergssøn af Arnunge og Møreætten, en brodersøn af ærkebiskop Eysten. Roar havde kunnet gøre fording på tronen, men havde trofast støttet kong Inge Bårdssøn, hvis vigtigste rådgiver han havde været. Han førte vistnok det skib, som Inge selv havde ladet udruste; Erlend derimod det, som bymændene i Trondhjem havde leveret på egen bekostning[1].

Desværre er den oprindelige fortælling om de nordiske korsfareres bedrifter tabt, og vi have kun en oversættelse af den bekendte oversætter af Snorre, Peder Claussøn fra 17. århundrede; men der findes heldigvis to beretninger af øjenvidner, den ene i Emo, abbed af Verums krønike[2] og den anden kun i udtog i Cølns store årbøger.[3]

En stor flåde på 200 skibe, især fra byerne ved Rhinen, som Worms, Mannheim o. a., samlede sig ved Vlaardingen ved Rhinens nordlige udløb, som den forlod 28. maj 1217 for at styre til Dartmouth havn, der ligger skjult imellem bjærge på Englands sydkyst[4]. Her stødte anførerne greverne Vilhelm af Holland og Jørgen af Wied til dem og 100 hollandske og frisiske skibe, rimeligvis også de norske under Roar og Erland, så at flåden omtrent udgjorde 350 skibe, da de 4. juni brøde op fra Dartmouth. To dage efter løb de ind på rheden ved St. Matthæus i Bretagne, efter at de nær vare strandede på skærene ved greven af Wieds udygtighed, hvorfor overanførselen fratoges ham. Endelig landede de 17. juni i havnen ved Ferrol (Phare), der skildres som en rig stad i Galicien med en bugtet havn og et højt tårn, der er

---

[1] Munch I, 4 s. 593.

[2] Matthæus, Veteris ævi analecta t. II, p. 27—32 og Hugo, Sacræ antiquitatis monumenta t. I, 445—449.

[3] Annales Colonienses maximi Scr. Rer. Germ. t. XVII p. 829—832; originalen i Leyden i Fonds de Vossius nr. 35 fol. Han kaldes Anonymus Rhenanus og er trykt i Portugalliæ Scriptores I.

[4] Hugo p. 445: »ubi portus inter duos montes altos sinuoso nos collegit amplexu«.

»opført af Julius Cæsar«![1] Herfra droge de som sædvanlig lige op til apostlens grav i St. Jago, men da de derpå vare vendte tilbage til Ferrol, bleve de i ni dage hindrede i at afsejle af storm og uvejr.

Da de endelig vare komne afsted, bleve de atter overfaldne af voldsomme storme og mistede mange skibe. Tre gange måtte greven af Holland lægge ind, først i bugten ved Coba vest for Braga og lidt nord for Villa Covado, derpå ved Oporto, hvor han mistede nogle skibe på sandbanken i Douros munding, og til sidst i bugten ved Silere (Silleiro), hvorfra korsfarerne besøgte det nærliggende cistercienserkloster Alcobaza (Alcubar). Også greven af Wied måtte søge ind i en havn, der ikke er angivet. Omtrent en trediedel af alle skibene var gået tabt. Endelig kom de 10. juli til Lissabon[2], og her vilde de vente på de adsplittede skibe, der vare i behold. Af denne by ved »den guldførende Tagus« giver den anonyme forfatter en mærkelig skildring. Skibene bleve udbedrede og forsynede med levnetsmidler, og indbyggerne viste korsfarerne megen velvilje, da de ligesom tidligere vilde drage fordel af deres uventede ankomst til hjælp mod Maurerne. Man trængte så meget mere til denne hjælp, som der den gang efter Sancho 1.s død var strid mellem hans børn om arven, så at det endog kom til borgerkrig[3].

Flere af stormændene, som biskop Suerio (Severius) af Lissabon, biskoppen af Evora, don Martin af Palmella (4 mile sydost for Lissabon i retningen af Setubal), der tillige var overbefalingsmand for St. Jakobs milits, og priorerne for hospitals- og tempelordenen søgte at overtale korsfarerne til at blive. For at opflamme dem fortalte de skrækkelige ting om de grusomheder, som den mauriske besætning i Al-

---

[1] Emo p. 27.

[2] Efter at have brugt seks uger til rejsen fra Vlaardingen, som man ellers plejer at tilbagelægge i fjorten dage (Hercolano II, p. 196).

[3] Hercolano II, 199.

cazar do Sal havde øvet mod de kristne i egnen. Denne stad lå ved Sado, der ved sit udløb dannede en stor bugt, så at skibe kunde sejle op dertil. Maurerne havde erobret den fra St. Jakobs milits og havde gjort den til en stærk fæstning og et tilflugtssted for deres sørøvere. Det var jo her allerede muligt at forherlige Kristi navn ved tapre bedrifter mod de vantro. Greven af Holland, der var en ven af Sanchos søn, grev Ferdinand af Flandern, ved hvis side han havde kæmpet i slaget ved Bouvines 1214, var tilligemed greven af Wied tilbøjelig til at blive, men mange, især Friserne, vare derimod og erklærede ved abbeden af Verden, at de vilde følge pavens forbud mod at gøre noget unødvendigt ophold undervejs. Med henved hundrede skibe sejlede de 27. juli afsted fra Lissabon til Middelhavet og det hellige land. Vistnok fulgte Roar med dem, da en enkelt kodeks tilføjer, at Roar »kom til Akre på den aftalte dag«, men Erlend må være bleven hos greverne, da han ikke nåede sine landsmænd før ved Damiette[1].

Der nævnes hos Emo en mængde steder, de kom forbi. Forbjærget St. Vincent, byerne Sagres, Almadra, Alvor, Silves, Albufeira og endelig Sta Maria de Hairun eller Pharun, nu Faro, en fæstning med mure så brede, at to ryttere kunde ride henad dem ved siden af hinanden. Korsfarerne, der på grund af et blikstille måtte ligge her, benyttede dette ophold til at overrumple staden. Da en Maurer klatrede ned af muren ved hjælp af et tov, blev en Friser ham var; han dræbte ham, kom ved det samme tov op på muren, plantede sit korsbanner på et højt tårn og ilede ned for at åbne en af portene, hvorigennem hans kammerater styrtede ind, nedhuggede indbyggerne og plyndrede staden, som de først forlode næste dag efter at have lagt den i aske.

»Denne ødelæggelse vakte en sådan rædsel i hele egnen,

[1] Munch, 1, 4, s. 595 note 1.

at ingen længere troede sig sikker i fæstningerne«[1]. Derpå sejlede de forbi Kezala[2], Odiama (maurisk: Odiana ɔ: floden Guadiana), Ayamonte på den østlige side af Guadianas munding (Harmund), Sta Eulalia ikke langt derfra på Andalusiens sandede strandbred[3], og kom 1. avgust til slottet Rodete (Rota), der fristede samme skæbne som Hairun. En maurisk hær kom slottet for sent til hjælp og blev hugget sønder og sammen efter en hel dags blodig kamp. Derpå blev Cadiz, der var befæstet med høje tårne, 4. avgust taget med storm, udplyndret og ødelagt. Omegnens rigdom og frugtbarhed, dens frugt- og vinhaver, som korsfarerne ubarmhjærtigt fældede og ødelagde, og stadens pragt og herlighed skildres med levende farver af den unævnte frisiske krønikeskriver. Blandt andet ødelagde og jævnede de med jorden en moske, der var prydet med de kostbareste stoffer og med udskårne træarbejder, som de toge med sig for at smykke deres skibe dermed.

Da de nu vilde til at sejle ind i Middelhavet, bleve de hjemsøgte af deres gamle fjende, en voldsom storm, der i fire dage »kastede dem op mod himlen og ned i afgrunden«. Endelig kom de på den femte dag, 19. avgust, ind gennem Gibraltarstrædet, som den unævnte kalder Ostrica, forbi Kasr Masmuda (Mutemuda) i Afrika og Tarifa (Ceteriph) i Evropa, derpå forbi Ceuta (Cepta) og Malaga, »hvor Evropa og Afrika tydeligt ses til venstre og til højre med bjærge, der rage op mod himlen«. De fik nu Iviza i sigte og kom den ottende dag i land i Tortosa, hvor de udhvilede sig i nogle dage efter deres hårde anstrengelser. Der

---

[1] Emo s. 29, Hugo 448: »ut nullus in suis præsidiis speraret salutem«.

[2] Cecella, kastel; Hist. Compost. l. I, p. 103 nævner som mauriske sørovere i Galicien Hispalenses, Saltenses, Castellenses, Salvienses (læs Silvienses), Lisbonenses. Maurerne kaldte den Hisn Kastala.

[3] Emo s. 29; Arenam Sanctæ Eulaliæ cum Hispali magna transeunt ad lævam,

havde været stor mangel om bord både på fødemidler og drikke; især havde de lidt af tørst i en så forfærdelig grad, at de måtte drikke saltvand og opsuge bærmen i øl- og vinkarrene. Nu glædede de sig over at kunne stille deres tørst ved Ebros ferske vand. Fra Tortosa sejlede de 22. avgust forbi Barcellona og løb ind i havnen ved San Feliu de Guixols (Sant Felicien, San Felice de Guihol) på Kataloniens kyst ved Cabo de San Pau sydost for Gerona, hvor de samledes med en del af de andre, ved stormen adsplittede skibe, der vare ankomne der før dem. De fortsatte nu deres rejse langs med kysterne af Frankrig og Italien, men måtte overvintre i dette land og ankom først til Akre 25. april 1218.

Imidlertid vare greverne af Holland og Wied 30. juli 1217 løbne ind i mundingen af Sado for at belejre Alcazar do Sal, der lå i en frugtbar og veldyrket egn og havde overflødighed af vildt og fisk[1]. Da kejser Yakub 1191 havde erobret Algarbe tilbage fra de kristne, havde han ødelagt egnen nord for Sado og omdannet Alcazar til en meget stærk grænsefæstning med 25 tårne og dobbelte mure af 18 fods bredde. Maurerne kaldte den »Algarbes nøgle«, de kristne »alles fængsel«. Kommandanten var den tapre Abu Abdallah, vizir Ach-Chelbis søn, der idelig hærgede de kristnes land og havde forpligtet sig til årlig at sende sin herre, kejseren af Marokko, hundrede kristne fanger[2]. Fæstningen var anset for uindtagelig, og korsfarernes første forsøg mislykkedes. De fældede figen- og oliventræerne i nabolaget og slæbte dem hen til fæstningsgravene for at fylde dem, men emiren lod stikke ild derpå om natten. To dage efter, 3. avgust, ankom den portugisiske hær under anførsel af biskopperne af Lissabon og Evora, kommandøren af Palmella og abbeden af Alcobaza; den var just ikke talrig, men bestod af udsøgte

---

[1] Anonym. Rhenanus fol. 3, v. col. 1., hos Voss.

[2] Suerii Gosvini carmen de expugnatione Salaciæ i Monum. Portug. hist. I, 102—104: »Castrensesque suo regi dant quolibet anno centum christicolas«.

og glimrende krigere, St. Jakobs riddere og udvalgte adelige. Byen blev nu indesluttet fra alle sider, men forsvarede sig med den største tapperhed. Forgæves anvendte man krigsmaskiner og murbrækkere, hvoraf de fleste bleve opbrændte. Ved underminering nedstyrtede et af ydertårnene 24. avgust, men den indre mur blev stående, og meget blod blev uden nytte udgydt i kampen.

Abu Abdallah havde straks, da korsfarerne ankom, sendt bud om hjælp til de mauriske statholdere i Andalusien, og dersom man tør tro en arabisk forfatter[1], havde deres overherre Yakub Almansor i Marokko selv givet dem ordre dertil. Det gjaldt om at holde den vigtige stad, hvorpå besiddelsen af hele provinsen beroede. Den 9. septbr. ankom statholderen fra Badajoz med tropperne fra Algarbe, emiren fra Sevilla, Cid Abu Ali, høvdingerne fra Jaen og Jerez med rytteriet fra Cordoba og shejkerne af Sidonia, Ecija og Carmona med en hær på 14,000 ryttere og 40,000 fodfolk og opsloge deres telte i ryggen af belejrerne. Anonymen anslår endog den vældige hær til 100,000 mand.

Ængstelse betog korsfarerne; men på samme tid modtoge de velkomne forstærkninger af 32 skibe, dels portugisiske fra Lissabon, dels frisiske, der ved storm vare blevne skilte fra hovedflåden og nu atter havde samlet sig. Desuden kom 10. septbr., hvad de især trængte til, vel kun et lidet, men udvalgt rytteri af stortempel- og hospitaliterriddere under tempelherrernes stormester Pedro af Alvitiz (nu Aviz i Alentejo ved den lille flod Ervedal på Campo de Benavide). I morgengry 11. septbr. udspejdede de 300 ryttere, der i forvejen vare i den kristne hær, fjendens lejr og fandt den af uhyre udstrækning. Da de bleve forfulgte og måtte vige for den store overmagt, ilede de nys ankomne 500 ryttere dem til hjælp, og kampen blev nu almindelig. Det var den hellige Proti og Hyacinti festdag, og det manglede ikke på jærtegn

[1] Abd-el halim p. 267.

og syner. Man så — ligesom ved Ourique 1139, Alfons Erobrers så fabelagtigt udsmykkede sejr — et glimrende kors på himlen[1] og hvidklædte riddere med lueforgyldte skjolde. Herved opflammedes selvfølgelig de kristnes mod, og Tempelherrerne, Hospitaliterne og San Jagoridderne kappedes om at kæmpe med den største tapperhed. Især fremhæves Pedro af Alvitiz og Martin af Palmellas ubetvingelige mod, og deres ordensbrødre fulgte deres eksempel. Martin, der »var lille af legeme, men løve af hjærte, svang ordensfanen med den højre hånd og holdt skjoldet ved den venstre side; og idet han sænkede hovedet lidt, gav han sin ganger af den skarpe spore og styrtede midt ind i fjendens række[2]. Allerede ved at forfølge spejderne var det talrige mauriske rytteri kommet i uorden og kæmpede i forvirringen indbyrdes; mange nedtrampedes af hestenes fødder eller druknede i Sado, og aftenen så de vantros skarer sprede sig i vild flugt. De kristne forfulgte dem ti mile, og blodbadet varede på tredie dag. De faldne, blandt hvilke walierne eller statholderne af Jaen og Cordoba fandtes, angives af nogle til 40,000, af andre til 30,000[3]; kun Annales Colon.[4] lader sig nøje med 14,000, foruden en mængde fanger, der foregave under slaget at have set en himmelsk hær i skyerne, hvis glans deres øjne ikke havde kunnet udholde[5]. En uhyre mængde kameler, heste og kostbarheder gjordes til bytte i den fjendtlige lejr.

Også en maurisk flåde på 30 skibe, der skulde understøtte statholderne, tog ved efterretningen om det skete flugten i stor uorden, blev adsplittet af storm og gik til grunde.

---

[1] Cæsar af Heisterbach VIII, 66.

[2] Ann. Colon. p. 830: »parvus corpore, corde leo, vexillum dextra vibrans clypeumque sinistro lateri adaptans, galeato vertice parumper demisso, cornipedem acuto calcare pungens, ruiture gentis medium prorupit in agmen«.

[3] Gosvini carmen: ter milliadena.

[4] p. 831.

[5] Reinerii annales ad ann. angiver kun de kristnes tab til 200! mand, hvilket også minder om slaget ved Ourique.

Men udfaldet af kampen, der gjorde et lignende indtryk i Andalusien som slaget ved Navas de Tolosa[1], formåede ikke at rokke Abu Abdallahs standhaftighed. Overmodige af sejren forsøgte de kristne en storm, men de bleve knuste ved nedstyrtede bjælker og stene eller forbrændte ved kunstig ild. Da korsfarerne under greven af Wieds anførsel ikke kunde tage byen med storm, skønt Saxer, Vestfaler og Rhinlændere kappedes om at vise den største uforfærdethed[2], måtte de fortsætte belejringen med de tidligere anvendte og kendte midler, ved tårne, murbrækkere og miner, mod hvilke de belejrede anlagde kontraminer. Ved bål, der antændtes op imod murene, søgte man at få disse til at revne, og murbrækkerne fuldendte da værket. Et undergravet tårn nedstyrtede 21. oktbr., og den tapre Abu-Abdallah, der truedes af to uhyre store trætårne og to maskiner til at udslynge stene, som belejrerne havde ført tæt hen til muren, måtte da overgive sig på nåde og unåde. Korsfarerne viste denne gang ikke så stor grusomhed som tidligere. De delte det rige bytte og indbyggerne mellem sig; dog skænkede de så mange friheden, som der fandtes kristne fanger i staden. Resten, omtrent 2000 mænd, kvinder og børn, blev solgt som slaver. Abu Abdallah og hans nærmeste skaffede sig friheden ved at lade sig døbe; men straks efter toge de flugten og »vendte tilbage til deres gamle vildfarende tro«[3]. Nogle år efter fandt han en mindre hæderlig død i borgerkrigene.

Denne hårde belejring havde varet fra begyndelsen af avgust til slutningen af oktober 1218. De portugisiske præ-

---

[1] Abd-el halim p. 267.

[2] Riant p. 456 note 4 vil i håndskriftet af Anonymus Rhen. i stedet for det utydelige »Nussenses«, folk fra Nuys, Neuss ved Rhinen, læse »Nursenses«, Nordmænd på grund af det følgende: »quibus clipei sub alba cruce rosei«; men hvorfra havde disse på røde skjolde det hvide kors, der først forekommer året efter på Valdemar Sejrs tog til Estland? Gosvinus, Anon. Rhen.

later og greven af Holland skreve straks til pave Honorius for at meddele ham det heldige udfald, undskylde korsfarernes ophold i Portugal og anmode ham om at tillade dem at blive der endnu et år, da kongerne af Leon og Navarra havde begyndt krig med Maurerne, og der så var udsigt til, at de vantro kunde blive helt uddrevne af halvøen. Tillige bade de om, at der måtte indrømmes krigerne i denne kamp den samme syndsforladelse, som om de strede i det hellige land, selv om de ved sygdom vare hindrede i at deltage i kampen, og desuden den tyvendedel af den kirkelige afgift, der erlagdes i de spanske kongeriger til korstoget[1].

Efter at have overgivet Alcazar do Sal til dens tidligere herrer, ridderne af St. Jakob, vendte korsfarerne straks efter allehelgens dag tilbage til Lissabon, hvor de tilbragte vinteren i fryd og gammen og et overdådigt liv. De gejstlige, der fulgte med toget, havde stor glæde af at høre ordet forkyndt af en meget dannet theolog[2]. Mærkeligt er det, at der hverken under belejringen af Alcazar eller vinteropholdet i Lissabon høres det mindste om kong Alfons 2. De portugisiske historieskrivere have villet undskylde hans fraværelse med sygdom, men Hercolano[3] har ved en mængde samtidige dokumenter vist, at han har opholdt sig fjærnt fra krigsskuepladsen i det nordlige Portugal, »mere ivrig for at befæste sin egen magt i landet, end for at forøge sit eget navns hæder i kamp med Maurerne, som de andre fyrster i det kristne Spanien«.

Henimod slutningen af vinteren kom pavens svar af 13. januar, der indeholdt et bestemt afslag og pålagde korsfarerne ufortøvet at drage til det hellige land. Med ikkun 36 skibe sejlede de da 31. marts 1218 fra Lissabon. Greven af Wied anførte de tolv skibe som fortrop; greven af Holland,

---

[1] Epist. Comitum et Episcoporum ad Honorium III i Raynaldi ann. eccles. ad. a. 1217, t. I p. 265 fg.

[2] Anon. Rhen.: »limatissimi theologi«.

[3] II, 210 fg.

der førte et blus som kommandosignal, fulgte efter med resten. Begyndelsen af rejsen var ikke heldig, da de forfulgtes af deres gamle fjende stormen. Endnu før de vare komne ind i Middelhavet, mistede greven af Holland seks skibe, hvoraf kun besætningen på de to med møje reddedes. Efter at have anløbet havnen ved Cadiz, kom han 5. april gennem Gibraltarstrædet, der angives at være tre mile bredt, og 15. april til øen Bipdronte nær ved Minorka[1]. Her mødte han nogle handelsskibe, fra hvilke han fik lodser, og ankom 22. april til Sicilien[2] og 23. maj til Akre. Greven af Wied var derimod mindre heldig. Påskenat 15. april måtte han udholde en svær storm, der adsplittede hans skibe til alle kanter. Nogle søgte ind til Marseille, andre til Genua, Pisa eller Messina, så at de først efterhånden kom til Akre; de fleste nåede endog ikke korsfarerne førend ved Damiette, som disse i begyndelsen af juni vare dragne ned at belejre under anførsel af kongen af Jerusalem[3]. Blandt disse var Erlend Thorbergssøn, der vistnok er død i Østerland, da han ikke senere omtales. Roar, der med de andre synes at være kommen hjem til Norge i efteråret 1218, nævnes siden 1235 som kong Hakon den gamles afsending til kejser Frederik 2[4]. Om dem begge vidnes, »at de havde udført deres færd vel«[5]. Det vilde have frembudt særlig interesse, om nogen af dem eller deres ledsagere havde efterladt en skildring af deres færd og liv i Syden og Østerland og deres personlige indtryk og opfattelser af forholdene der.

Dette korstog 1217—18 var det sidste, hvori Norge

---

[1] Riant p. 459 gætter på Columbretes, der dog ligger for langt fra Minorka; måske snarere den lille ø Isla de los porros (Tosseøen) tæt nord for Minorka.

[2] Anon. Rhen. standser her sin fortælling.

[3] Raynald, grevernes brev til Honorius III, »tertia festa ante Pentecostem (29. maj) primi . . . applicuerunt Damiatæ«.

[4] Munch I, 4 s. 596.

[5] Hákon Hákonars. s., k. 80 i Fornm. s. IX p, 270: »Ok sysludu hvárirtveggiu vel þeirri ferð«.

deltog. Uagtet de store og kostbare udrustninger og tab af menneskeliv udrettedes der dog intet uden ødelæggelse af enkelte byer. Værst var det gået ud over de arme stæder i Algarbe som Alcazer 1109, 1153 og 1217, Silves 1189 og 1197, Alvor 1189, Faro 1217.

1227. Imidlertid vedbleve paverne bestandig på ny at opfordre fyrsterne og folkene til at gøre korstoge, og fyrsterne lovede det undertiden, men opfyldte ikke deres løfter. Begejstringen for det hellige land havde tabt sig på grund af de frugtesløse opofrelser på de mange toge. Det var endnu medens den utrættelige Honorius 3. var pave, at Valdemar Sejr og hans søn, den unge Valdemar, under fangenskabet i Schwerin 1224 ved siden af andre vilkår for deres frihed forpligtede sig til »inden to års forløb at drage bort til det hellige land med en flåde, bestående mindst af hundrede svære skibe, til ikke på overrejsen at opholde sig mere end vinteren over i Spanien (Portugal?), og til, så snart de først vare komne til Palæstina, at ville der i et helt år kæmpe mod Saracenerne, hvorimod de i andet fald havde at betale kongen af Jerusalems repræsentanter i Lybek en sum af 25,000 mark til hjælp for de hellige steder«[1]. Men kejser Frederik 2., der var kongen imod, nægtede at anerkende denne overenskomst, hvorfor der blev sluttet en ny af 17. novbr. 1225, hvori vilkårene om toget til det hellige land, hvorpå Valdemar skulde have været overanfører, bleve udeladte, og hele toget faldt følgelig bort[2].

Det var pavens legat i Tyskland, kardinal Conrad, biskop af Porta og stormester for den tyske orden, der især havde virket for at få optaget i overenskomsten bestemmelsen om Valdemars deltagelse i et korstog, hvilket han allerede før sit fangenskab havde lovet Honorius 3. at ville gøre med i det mindste hundrede riddere. Forbudet mod det lange

---

[1] Diplom. Arn. Magn. I, p. 289.
[2] Smst. p. 293.

ophold i Spanien havde sikkert sin grund i de gjorte erfaringer, især fra det forrige korstog 1217—1218.

Imidlertid havde dog mange Danske trods kongens fangenskab lyttet til pave Honorius' opfordring af 28. februar 1224 til den ansete biskop af Roskilde Peder Jakobssøn (1215—25) — en søn af Jakob Sunesøn — om at prædike den hellige krig i hele ærkebispedømmet Lund[1]. Paven tilstod de danske korsfarere under deres fraværelse St. Peters beskyttelse af deres ejendomme, tillod de gejstlige i tre år at pantsætte de kirkelige indtægter og at afløse kirkeban, kirkestraffe og bøder mod løfte om at drage til det hellige land. Mange toge korset, udrustede en flåde, og biskop Peder Jakobssøn, af en navnkundig slægt, vilde uagtet de vanskelige forhold i hjemmet selv stille sig i spidsen for toget, men han blev undervejs af uvejret kastet ind på Flanderns kyst, strandede ved Scheldens munding ved havnen Dam, overfaldtes af sygdom og døde 18. maj 1225 »i sin helligheds duft«. Han blev begraven i koret i Cistercienserklostret Ter Doest eller Thosan ved landsbyen Lisseweghe nær Brygge, hvor hans ligsten dog ikke mere ses[2].

Hans fætter, kong Valdemars marsk Johan Ebbesøn, svoger til den svenske kong Sverker 2., synes nu at være bleven anfører. Han solgte før sin afrejse sit gods i Kirkerup ved Roskilde til Ebbelholt kloster for at få penge til rejsen[3]. Korsfarerne droge først afsted i foråret 1227, fandt stor tilslutning i Nordtyskland og England, hvor efter Roger af Wendover[4] 40,000, efter Matthæus af Paris endog 60,000 havde taget korset, og må have sejlet uden om Portugals og

---

[1] Skandinav. Literaturselskabs skrifter XXI p. 11—14.
[2] Vedel Simonsen p. 136. Suhm IX, 503. A. S. Bolland, 8. jan., I p. 458. Kornerup, om biskop Peder Jakobssøns skibbrud og død, Årbøger for nord. Oldk. 1878 s. 311 fg.
[3] Scr. Rer. Danic. VI, 153.
[4] t. IV, s. 444—448.

Spaniens kyster, da de i slutningen af juli nåede Brindisi i Italien, hvor kejser Frederik 2. selv overtog befalingen. Der omtales ingen berøring med de spanske og portugisiske kyster, så at færden denne gang må være løbet fredeligt af. Da kejser Frederik som bekendt tilkøbte sig adgangen til Jerusalem af Saracenerne, kom det ikke til krigersk dåd.

Marsk Johan Ebbesøn forblev i Palæstina, hvor han døde i Akre 1232[1], men hans ledsagere ere rimeligvis vendte tilbage 1228 og have overvintret i Portugal, hvor de have truffet biskop Gunner af Viborg, der var sendt herned for at afslutte ægteskabet mellem den unge Valdemar og Alfons 2.s datter Eleonora. Hende have de da vistnok ført med sig til Danmark, hvor brylluppet stod i Ribe 24. juni 1229[2].

Hermed ophøre de egentlige korstoge, der vare udgåede fra Norden og have berørt Spaniens og Portugals kyster. Vel genlyder det hellige krigsråb endnu ofte i Norden, og fyrster som hertug Skule 1226 og kong Hakon den gamle selv 1237 — og denne gentagne gange lige til sin død 1262 — lode, som om de vilde gøre korstoge, men deres løfter, der ikke vare oprigtigt mente og kun givne for politiske formåls skyld, bleve aldrig opfyldte. Den kloge Hakon indså fuldt vel det skadelige i at bringe så store ofre uden noget egentligt udbytte og det farlige for en fyrste i at være så længe borte fra sit rige.

De Svenskes deltagelse spores så godt som ikke i disse toge, da de vare optagne af kampe med de hedenske Finner, men desto mere i pilegrimsrejserne eller valfarterne, der kunne siges at afløse og fortsætte korstogene.

---

[1] Scr. Rer. Dan. I, 183; II 168.

[2] Vita Gunneri, Scr. Rer. Dan. V, 578.

NYE FUND OG IAGTTAGELSER VEDRØRENDE JERNALDEREN.

ROMERSKE BRONZEKAR MED FABRIKMÆRKE.

Det nordiske oldtidsstudium har alt forlængst draget de hovedresultater, som kan vindes ved betragtning af de romerske oldsager, særlig bronzekar, der i stort antal foreligger i en række danske fund fra den ældre jærnalder. Man har vidst at værdsætte dem som vidnesbyrd om Nordboernes tidlige beröring med romersk handel og kultur og som et fast udgangspunkt i vor forhistoriske oldtids tidsdeling[1]. Nye fund kan ikke ventes væsentlig at ændre det vundne billede af den »romerske« periode i Danmarks jærnalder; men nye træk vil efterhånden kunne tilföjes, og den underbygning, hvorpå tidsbestemmelsen for hint afsnit hviler, kan endnu modtage ny støtte. Ethvert anseeligt fund af romerske oldsager i forbindelse med danske må således endnu siges at tilföre den nordiske archæologi værdifuldt materiale og er des mere velkomment, jo sikrere og skarpere en datering det tilsteder.

Et gravfund af den nævnte art fremdroges i foråret 1898 i Odense, da der i den nordlige udkant af byen, på Gl. Annasholms grund, gravedes kloak til et nyt gadeanlæg. De oplysninger, der i det fölgende gives om gravform og fundforhold, grunder sig i det væsentlige på godhedsfulde meddelelser fra landinspektör A. N. Andersen, medlem af det konsortium, der ejede grunden og foretog gadeanlæget. Det skyldes ejernes velvilje, at fundet umiddelbart efter dets op-

[1] Se navnlig Engelhardt, *Aarb.* 1871, 432; 1877, 347; Sophus Müller, *Aarb.* 1874, 335; Neergaard, *Aarb.* 1892, 244; Oscar Montelius, *Svenska fornminnesföreningens tidskrift IX*, 195 ff., og den sammenfattende behandling hos Sophus Müller, *Vor Oldtid* s. 475 ff.

tagelse oversendtes til studium og behandling i Nationalmuseet.

Ved det nævnte jordarbejde traf man på en stenlægning, der viste sig at omslutte en grav med ubrændt lig. Graven var omsat med större, utilhugne sten, der vendte en nogenlunde jævn flade ind mod gravrummet. Dettes længde var, som det oftere er iagttaget ved grave fra samme tid, meget betydelig, nemlig 2^{m} 50, bredden c. 0^{m} 80; længderetningen var SV—NØ. Gravrummets ender var jævnt afrundede. Dækket bestod ikke af flade fliser, men ligesom siderne af större, utilhugne sten, der angives ved begge gravens ender at have været anbragte således, at de dannede en art hvælving. Om dækkets form over midten kunde intet iagttages, da denne del af stenlægningen blev först ödelagt ved kloakarbejdet. Gravens bund lå i en dybde af c. 1^{m} 50 under jordoverfladen. Ligesom næsten alle fynske grave fra romersk jærnalder var også denne anlagt under flad mark, uden at man har opfört nogen höj derover.

Skelettet, hvoraf betydelige levninger var bevarede, lå på ryggen med hovedet i SV. Ud for issen fandtes en benkam (nr. 1); nær ved hovedet optoges desuden en kniv (nr. 2) og et brudstykke af en sax af bronze (nr. 3). Omtrent ved bæltestedet lå et spænde (nr. 4). I gravens nordöstlige ende, neden for födderne, var hensat tre bronzekasseroller; de to mindste (nr. 5—6) lå med randen nedad, den störste (nr. 7) stod på sin bund.

Efter hele sin art må fundet siges at være typisk for den romerske jærnalder. Liget har utvivlsomt været nedlagt fuldt påklædt i graven; derfor fandtes spændet, der har hört til et livbælte, på sin naturlige plads ved legemets midte. Man har ikke medgivet den döde våben og værktöj — om det er en mand eller en kvinde, der er stedet til hvile i graven, lader sig derfor i dette tilfælde ikke bestemme med fuld sikkerhed; mands- og kvindegrave kan i det hele vanskelig adskilles i de förste århundreder e. Chr. Skeletdelene, der mulig

kunde have hjulpet til en afgörelse, blev ikke opbevarede og indsendte til Museet. — Gravgodset består alene af et par toiletteredskaber (kam, kniv og sax), nedlagte ved hovedet, og et sæt af kar, der som regel findes i större eller mindre tal i datidens grave[1]. Gravskikkene i den romerske periode frembyder et meget broget billede og er ret forskellige i de forskellige egne af landet. På Fyn er ligbrænding fremherskende; men der kendtes dog alt tidligere en række af grave med ubrændt lig.

I det fölgende meddeles en kort beskrivelse af de alle-

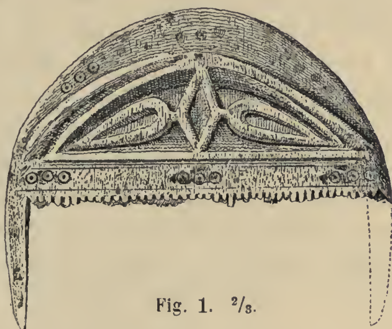


Fig. 1. 2/3.

rede ovenfor anförte oldsager, hvorefter bronzekarrene og deres indskrifter skal nærmere omtales.

1. *Kammen* (fig. 1), der har en længde af $0^{m}\,08$, er af samme grundform, som foreligger i en række andre gravfund, navnlig fra 3.—4. årh. e. Chr. I den periode, hvortil Odense-fundet hörer — 1. årh. e. Chr., som det nedenfor nærmere skal påvises —, forekommer dette stykke sjældnere, men kendes dog fra et antal sikre exempler. Hidtil enestående er det ejendommelige ornament. Der haves næppe andre samtidige eller ældre danske arbejder af ben eller lignende materiale med en så dybt indskåren dekoration. Sædvanlig har man

[1] En oversigt over denne skiks udbredelse og en tydning af den er givet af Sophus Müller i *Vor Oldtid*, s. 489 ff.

prydet kammens övre, halvrunde parti med forskellige let indridsede liniemotiver, hvoriblandt små cirkelslag, der også findes på det her afbildede stykke, hörer til de hyppigst forekommende. Ligesom arbejdsmåden viser også selve ornamentet ud over det nordiske område: man vil her forgæves söge et sidestykke til de to spidse blade, som udfylder den buede udskæring. Plantedekoration forekommer overhovedet ikke som hjemligt motiv i nordiske arbejder fra forhistorisk tid. Kun i enkelte tilfælde, der ikke står i indre forbindelse, findes bladværk på nordiske oldsager; hvor det findes, er det bestandig som lån på förste eller anden hånd fra romersk kunst. Overförte til de nordiske folk har motiver af denne art ikke haft levedygtighed eller sat sig varige spor i det hjemlige arbejde. Der kan således ikke være tvivl om, at benkammen i Odensefundet enten er et syd fra indfört stykke eller efterligning af et sådant. Langstrakte, spidse blade af lignende art som her forekommer i den sydlandske ornamentik i forskellige forbindelser, fra den tidlige archaiske kunstperiode indtil den romerske kejsertid; et nöje tilsvarende romersk forbillede for benkammens dekoration er mig dog ikke bekendt.

2. *Kniven* har en længde af 0^{m} 135; der mangler kun et ubetydeligt stykke af spidsen. Som andre småknive, der jævnlig findes i gravene, har denne utvivlsomt hört til den dödes personlige udstyr og rimeligvis tjent til toilettebrug; herfor taler også materialet (bronze), der kun findes anvendt til små knive og saxe, derimod ikke til egentligt værktöj.

3. Af *saxen*, der ligeledes var af bronze, er kun bevaret et ubetydeligt stykke af böjlen, 0^{m} 03 langt.

4. *Spændet* (fig. 2), hvis största bredde er 0^{m} 05, er af sjælden form. Der foreligger hidtil kun eet tilsvarende stykke, fra en grav på Möen[1], ligeledes af bronze. På spændet fra

[1] Afbildet *Aarb.* 1892, 278 fig. 39.

Odense er der tre profilerede fremspring, belagte med fine tværriflede sölvbånd.

5—7. *Bronzekarrene* er af den i danske fund almindeligst forekommende form, der sædvanlig går under navnet »kasserolle«[1]. De er ualmindelig vel bevarede; intet andet dansk gravfund har hidtil ydet så fuldstændigt og godt et sæt af lignende kar. Det största af dem er 0m 106 h., foroven 0m 17 br.; de to mindste er på det nærmeste af samme störrelse, 0m 071 h., foroven 0m 123—0m 127 br.

Om denne karforms anvendelse foreligger vel ingen fuldt sikre oplysninger; men man har med megen sandsynlighed antaget, at den har været benyttet ved måltidet, til anretning og fordeling af drikke. Den hele række af sådanne kar (nogle og tredive), der foreligger i fund fra Danmark, lader sig ligesom karrene i Odensefundet efter störrelsen dele i to grupper, »mindre« og »större«. De förste, hvis höjde gennemgående er c. 0m 05—0m 07, findes ofte parvis[2], de större, hvis höjde kan vexle fra c. 0m 09 til 0m 14, derimod altid enten enkeltvis eller sammen med et mindre kar.

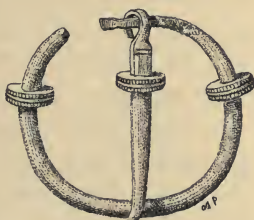


Fig. 2. 2/3.

De to »mindre« kar i Odensefundet har indvendig en belægning af et hvidt metal, som ofte forekommer ikke blot på kar af samme art, men også på andre romerske bronzesager: skeer, fibulaer, relieffer og figurer. Hensigten hermed kan vel i nogle tilfælde have været den at frembringe et sölvlignende udseende; ved genstande, som tjente til daglig brug, og da navnlig ved karrene, hvor belægningen findes

---

[1] Formen afbildet: *Annaler* 1849 pl. 4, 2; *Aarb.* 1874, 354 fig. 9; Sophus Müller, *Jernalderen* nr. 191.

[2] Således i fund fra Odense St. Knuds landsogn (museumsnummer 14709), Vellinge på Fyn (C 128), Mondbjerg ved Horsens (C 162), Hobroegnen (C 6327).

indvendig, har formålet dog vel nærmest været det rent praktiske at beskytte bronzen mod at blive irret. At metalbelægningen har egnet sig fortræffelig hertil, fremgår allerede af, at flere af kasserollerne endnu den dag idag har bevaret den rene, næsten spejlblanke overflade. Forsög på at bestemme det hvidlige metals kemiske sammensætning, foretagne i professor Steins laboratorium, förte ikke til noget sikkert resultat, på grund af belægningens overordentlig ringe tykkelse; det afskrabede metal viste sig at indeholde kobber, tin og bly; men da de samme stoffer forekom i selve bronzen, kunde det ikke afgöres, om belægningen består af tin alene eller en legering af tin og bly[1].

I det her behandlede fund er det större kar, i modsætning til de to andre, ikke fortinnet. En tilsvarende forskel viser sig imidlertid ikke i de andre danske fund. Fortinningen findes hyppigere, end den mangler; men det sidste er tilfældet både ved nogle af de mindre og af de större kar. Antagelig har nogle af de romerske fabrikker plejet at fortinne karrene, andre ikke; alle kar med samme fabrikstempel, som foreligger i danske fund, stemmer i denne henseende indbyrdes overens.

Indvendig i karrene findes inddrejede vandrette kredse[2], således som det ofte er bemærket på kasseroller af samme art både i danske og udenlandske fund. Om betydningen af disse kredse har der været nogen uenighed; almindeligst synes de dog at være opfattede som målsangivelser, der kunde stå

---

[1] Af den anförte grund tör der næppe bygges meget på en ældre analyse af belægningsmetallet, der går ud på, at det indeholdt *tin and lead, in nearly equal proportions* (*Proceedings of the society of antiquaries of Scotland* IV, 601).

[2] På det största kar fire kredse med en indbyrdes afstand af henholdsvis 0^m 032, 0^m 036 og 0^m 028, den nederste kreds umiddelbart over bunden. På det ene af de mindre kar findes kun to kredse, den ene tæt under randen, den anden 0^m 012 lavere; på det andet kar tre kredse, afstand 0^m 037 og 0^m 024, den nederste kreds tæt over bunden.

i forbindelse med karrenes bestemmelse. For at afgöre spörgsmålet om, hvorvidt karrene i det hele har kunnet være brugte til udmåling, har jeg foretaget rumfangsbestemmelser af de kar i Nationalmuseet, der var så vel bevarede, at de egnede sig til en sådan undersögelse, ialt 4 af de större og 4 af de mindre. Disse sidste svarede alle godt til det romerske mål for flydende varer: *sextarius* = 2 *heminae* = 12 *cyathi* = 0.546 liter. To af dem rummede nemlig på det nærmeste hver 1 *hemina*, de to andre, karrene fra Odensefundet, hver det dobbelte, 1 *sextarius*. Det ene af disse kar deltes ved det inddrejede mærke i 2 *heminae*; det andet rummede indtil det nedre mærke 10 *cyathi* = $^5/_6$ af hele karrets indhold. De större kasseroller viste ikke så simple forhold. Dog synes det utvivlsomt, at de inddrejede mærker må opfattes som målsangivelser, idet de afsatte rumfang flere gange svarede til det samme multiplum (10, 14 og 16) af en *cyathus*. Hvilken betydning just disse mål kan have haft i det daglige liv, lader sig dog ikke oplyse. — At de mindre kasseroller er afpassede efter det sædvanlige romerske rummål, tör anses for ganske sikkert. Foruden de fire, hvis indhold kunde direkte måles, findes nemlig i Nationalmuseet 6 andre, hvis dimensioner svarer nöje til de kar, som rummer en *hemina*, og to, som efter deres störrelse må antages at have indeholdt en *sextarius*. Nedenstående skema giver en oversigt over de vundne bestemmelser.

	Museums-nummer.	Findested.		Rumfang.
Mindre kasseroller.	9481	Rumperup	∾	6 *cyathi* = 1 *hemina*.
	14709	Odense landsogn	×	
	14709		∾	
	C 128	Vellinge	∾	
	C 128		∾	
	C 5400	Strøby	×	
	C 6327	Hobroegnen	∾	
	C 6327		∾	

	Museums-nummer.	Findested.		Rumfang.
Mindre kasseroller.	8049	Uglerup	∾	12 *cyathi* = 1 *sextarius.*
	C 4399	Stangerup	∾	
	»	Odense	×	
	»		×	
Större kasseroller.	C 4398	Stangerup	×	10 + 16 + 14 *cyathi.*
	C 7467	(Ukendt)	×	10 + 14 + 16 + 16 *cyathi.*
	C 7766	Skelskøregnen	×	10 + 14 *cyathi.*
	»	Odense	×	8 + 14 + 12 *cyathi.*

× betyder, at rumfanget er direkte udmålt. ∾ at det alene er bestemt på grundlag af en slutning fra karrets dimensioner. Flere tal forbundne ved + angiver rumfanget fra karrets bund til det förste mærke på dets side, fra dette til det andet o. s. fr.

Alle tre kar i Odensefundet har romersk fabrikantstempel. Også i denne henseende er fundet enestående i Danmark. Det er förste gang, at to forskellige fabrikmærker foreligger i samme fund, hvorved der er givet mulighed for en skarpere tidsbestemmelse, end der kan vindes paa grundlag af et enkeltvis forekommende mærke. — De to mindre kar bærer samme stempel, der er gengivet i hosstående faksimile:

1—2. 

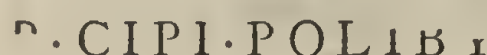
Det er det almindeligst forekommende fabrikantnavn på romerske bronzekar. I tidligere danske fund foreligger det i fölgende former:

3. 

Mus. nr. 15121, gravfund fra Kallö; jfr. Engelhardt, *Nydam Mosefund*, s. 52.

4. 

Mus. nr. C 162, gravfund fra Mondbjerg ved Horsens; gengivet i faksimile hos Sophus Müller, *Vor Oldtid*, s. 477.

5. 

Mus. nr. C 2770, markfund fra Sverkildstrup, Strö herred, Sjælland. Sidste bogstav synes snarere at være Y end I (jfr. nr. 6).

6. ᑭ·CIPI·POLIBY

Mus. nr. C 4399, gravfund fra Stangerup, Falster: *Aarb.* 1892, 281; *Vejledning i den danske Samling* (1899), skab 220 nr. 46.

Uden for Danmark kendes kar med samme navn fra Ungarn, Tyskland og England (se den af O. Montelius, *Svenska fornminnesföreningens tidskrift* IX, 196 anförte litteratur[1]), fra Herculaneum og Pompeji (9 exemplarer, *Corp. inscr. Lat.* X, 2, 8071, 36 a—i) og andre steder i Italien (*Corp. inscr. Lat.* XV, 2, 1, 7074; Mowat, *Bull. épigr. de la Gaule* III, 266).

Navnets form vexler noget i de forskellige stempler. Mulig har dette givet anledning til, at det stundom er gengivet urigtigt i nyere archæologiske arbejder. I virkeligheden kan der ikke være nogen tvivl om, at dets fulde og korrekte form er *Publius Cipius Polybius.* Som andre fabrikantnavne forekommer det dels i nominativ, således i nr. 4, som det fremgår af det tilföjede F ɔ: *fecit*, dels i genitiv (således opfattes rettest nr. 1—3 og 5—6). Stemplets vexlende former finder for en del deres naturlige forklaring i almindelig skrivemåde i lignende indskrifter fra den ældre romerske kejsertid: ofte udelades således nominativendelsen *-us*, I skrives hyppig i stedet for det græske Y, der endnu ikke er trængt ret igennem o. s. v. At der i sidste stavelse i nr. 5—6 findes Y i stedet for I[2], beror på en unöjagtighed, der ikke er ualmindelig i stempler (jfr. nr. 7—8 nedenfor) og især synes at forekomme, hvor stempelskæreren havde at göre med navne af græsk oprindelse,

---

[1] Efter godhedsfuld meddelelse fra Dr. Oscar Almgren findes endvidere i museet i Budapest et håndtag med indskriften CIPI·PO fra Brigetium, i Agram et lignende stykke med PCIPIPOLIBI fra Ščitarjevo (i nærheden af Agram).

[2] Ligeså på en kasserolle, der er funden i Tiberen: *Corp. inscr. Lat.* XV, 2, 1 7074.

(som netop *Polybius*, hvis skrivemåde i den tidlige kejsertid endnu ikke ret havde fæstnet sig[1].

P. Cipius Polybius er ikke den eneste af sin slægt, der har forfærdiget bronzekar. En række andre kar er signerede af fabrikanter, som efter det faste romerske navnesystem tör antages at have stået i nært forhold til ham som slægtninge eller frigivne, således: *P. Cipius Hymnus* (Pompeji: *Corp. inscr. Lat.* X, 2, 8071, 35), *A. Cipius Hilaris* (Pompeji: *Corp. inscr. Lat.* X, 2, 8071, 34 c; et kar i British Museum, *Archæologia* 39, 509), *P. Cipius Isocrysus* (Sissek i Kroatien, efter meddelelse fra Dr. Almgren), *P. Cipius Nicomachus* (Herculaneum: *Corp. inscr. Lat.* X, 2, 8072, 13; Laibach i Østerrig: sstds. III, 6017, 9), ...*Cipius Princeps* (Frankrig: Mowat, *Bull. épigr. de la Gaule* III, 266, 8), *Cipius Saturinus* (Pompeji eller Herculaneum: *Corp. inscr. Lat.* X, 2, 8071, 37), *L. Cipius Tantalus* (omegnen af Dijon: Mowat, *l. c.*, 267, 9). Da der foreligger en så anseelig række af kar stemplede med navne på P. Cipius Polybius'es slægtninge, er der ringe sandsynlighed for, at hans eget navn, hvad man har tænkt sig muligheden af, skulde være brugt traditionelt gennem et længere tidsrum af samme fabrik. Alle kar, som bærer dette stempel, tör anses for forfærdigede i een mands levetid.

Til bestemmelse af denne afgiver, hvad der allerede fra mange sider er blevet fremhævet, fundene fra Herculaneum og Pompeji et sikkert holdepunkt, idet de her fremdragne kar i intet tilfælde kan være yngre end år 79 e. Chr. På den anden side må tages i betænkning, at bronzekasserollerne, så fortræffelige håndværksarbejder de end er, var daglige brugsgenstande og for det romerske publikum ikke repræsenterede store værdier. Det forholder sig ikke med dem som med sölvkarrene fra de samme byer, der for en del var gamle og

---

[1] Således skreves da, som allerede anfört, hyppig endnu I for Y; ligeledes gengaves græsk Θ, Φ og X endnu jævnlig efter ældre latinsk skrivebrug ved T, P og C i stedet for ved TH, PH og CH.

just på grund af deres alder og fine kunst höjt skattede arbejder. Man tör derfor med temmelig sikkerhed henföre Polybius'es virksomhed til tiden c. 50—75 e. Chr. Et endnu sikrere udgangspunkt for en tidsbestemmelse mente Mowat[1] at have fundet i en afvigende form af stemplet på et kar fra England, idet dette skulde indeholde det af kejser Claudius indförte tegn for y-lyden; efter angivelsen om skrivemåden[2] stemmer det pågældende tegn imidlertid ikke nöjagtigt overens med hint, og man tör sikkert intet bygge herpå.

Det store kar i Odensefundet bærer hosstående stempel

7. 

I en mindre fuldkommen og velbevaret skikkelse:

8. LPHAPROD

findes samme stempel på et kar, der hörer til et gravfund fra Rumperup, Holbæk amt, mus. nr. 9481 (jfr. Engelhardt, *Nydam Mosefund* s. 49, 20; *Vejledning i den danske Samling* (1899), skab 220, 49). Navnets fulde og rette form er *Lucius Ansius Epaphroditus.* Aspirationen H er af stempelskæreren urigtigt anbragt ved det förste P i stedet for ved det andet, et fænomen, der som foran berört ikke er ualmindeligt i den latinske gengivelse af et græsk navn (*'Επαφρόδιτος*). Samme eller lignende unöjagtighed (HEPAPHRODI) forekommer i andre stempler, der har været benyttede af samme fabrikant. Hans arbejder er ad oldtidens handelsveje förte lige så viden om som de foran omtalte. Kar signerede af Epaphroditus er fundne i Pompeji og Herculaneum (7 exemplarer: *Corp. inscr. Lat.* X, 2, 8071, 28 a-d. 29 a-b. 30[3]),

[1] *Bull. épigr. de la Gaule* III, 266.

[2] *Archæologia* 41, 325.

[3] Læses af udgiveren ANSIEPICAPR, der foreslås opfattet som *Epicarpi*; sandsynligere er det dog, at de som utydelige betegnede bogstaver IC er en fejllæsning for H.

andre steder i Italien (? Undset, *Bull. dell' inst.* 1883, 237), Sissek i Kroatien (museet i Agram, efter meddelelse fra Dr. Almgren), Frankrig (Nîmes: Mowat, *Bull. épigr. de la Gaule* III, 263, 3 = *Corp. inscr. Lat.* XII, 5698, 3[1]; Évaux (Creuse): Mowat, *l. c.*, 263, 4), Storbritannien (Dumfries i Skotland: *Archæologia* XI, 105 pl. 8 = *Corp. inscr. Lat.* VII, 1294; et andet exemplar i British Museum: *Archæologia* XXXIX, 509), Sverige (Helsingland: Undset, *l. c.*, 237, 20).

Ligesom Polybius hörer også Epaphroditus til en slægt, hvoraf flere gav sig af med fabrikation af bronzekar: *L. Ansius Diodorus* (Pompeji: *Corp. inscr. Lat.* X, 2, 8071, 27; Grand (Vosges) i Frankrig: Mowat, *Bull. épigr. de la Gaule* III, 263, 2) og *Ansius Phoebus* (Pompeji: *Corp. inscr. Lat.* X, 2, 8071, 31). Om Epaphroditus'es levetid gælder det samme som om Polybius'es, idet også hans arbejder, som anfört, i adskillige exemplarer er fundne i de byer, som gik til grunde år 79 e. Chr. At begges værksted er at söge i Italien, fremgår formentlig klart af karrenes findesteder: en export fra Italien til Romerrigets grænseprovinser og endnu fjærnere egne er i 1. årh. e. Chr. fuldt forståelig, den modsatte vej derimod sikkert utænkelig.

Da nu arbejder af disse to fabrikanter også her i Norden foreligger i samme fund og således også her har været i brug ganske samtidig, turde heri ligge en borgen for, at bronzekarrene på deres vej til norden ikke har været undergivne mange og tilfældige omtumlinger, men er förte hertil ved regelmæssig handel og i forholdsvis kort tid. Der kan med andre ord ikke være tvivl om, at vi tör drage grænserne for en kronologisk bestemmelse af Odensefundet ret snævert og henföre det til tiden 50—100 år e. Chr.

---

[1] Tilnavnet læses af udgiverne som E P H A G A T V S, der skulde være en unöjagtig skrivemåde for *Epagathus*: da imidlertid kun de förste fire bogstaver angives som fuldt sikre, er der overvejende sandsynlighed for, at stemplet indeholder navnet *Ephaproditus*.

Til slutning skal kort anföres de stempler, der findes på andre kasseroller fra Danmark[1]; med undtagelse af nr. 11 og 12 har karrene ganske samme form som de i det foregående behandlede.

9. GICICATI

Mus. nr. C 128, gravfund fra Vellinge, Fyn.

10. ˌICICˏ

Mus. nr. C 128, samme fund som nr. 9.

11. DISAVCVSF

Mus. nr. 5235, håndtag af et kar som Sophus Müller, *Jernalderen* nr. 193, gravfund fra Nörrebroby, Fyn (*Vejledning i den danske Samling* (1899), skab 221 nr. 66). Faksimile af indskriften: *Annaler for nord. Oldk. og Historie* 1849, 394 pl. 4, 4; Worsaae, *Nordiske Oldsager* nr. 308. Det sidste bogstav er F *(fecit)*. Navnet, der har et ikke-romersk (keltisk?) præg[2], er mulig fortil ufuldstændigt. I stemplet er A og V sammenbundne.

12. NIGELLIO·F

Mus. nr. 18895, kasserolle af en sjældnere forekommende form (som de, der er afbildede hos Keller, *Römische Ansiedelungen in der Ostschweiz* pl. 4, 10 og *Archæologia* XXVIII, 436 pl. 25), gravfund fra Ringe, Fyn (*Vejledning i den danske Samling* (1899), skab 221 nr. 62). Formen er i danske fund repræsenteret ved to andre exemplarer, C 239 fra Nörre Vissing i Aarhus amt og C 7419 fra Skafterup, Sjælland (*Vej-*

---

[1] Jfr. tidligere oversigter af Engelhardt, *Aarb.* 1871, 432 og Undset, *Bull. dell' inst.* 1883, 235 ff. (optrykt hos Mowat, *Bull. épigr. de la Gaule* IV, 33 f. og *Archiv für Anthropologie* 15. bd., suppl. s. 150)

[2] Det samme er tilfældet med enkelte andre fabrikantnavne, der forekommer på kasseroller, som *Boduogenus* (*Corp. inscr. Lat.* VII, 1292).

ledning, skab 220 nr. 44). Indskriften læses i en bue på den runde skive ved håndtagets ende og lyder *Nigellio f(ecit)*; en tilsvarende indskrift på et kar fra Annemasse i Savoyen tydes, sandsynligvis mindre rigtigt, *Nigelli of(ficina)*: *Corp. inscr. Lat.* XII, 5658, 8.

13. 

ɔ: *Maturus f(ecit)*, mus. nr. C 6398, ukendt findested (sandsynligvis Jylland). Indskriften er anbragt paa samme måde som nr. 12.

14. PICVS F

ɔ: *Picus* (eller mulig *Ricus*) *f(ecit)*, mus. nr. C 2000, gravfund fra Himlingöje, Sjælland: *Aarb.* 1877, 390 ff.

CHR. BLINKENBERG.

ROMERSKE BRONZESTATUETTER.

Siden Engelhardt i dette tidsskrift udgav de romerske og halvromerske bronzestatuetter, som var fundne i Danmark[1], er tre nye komne til. Ligesom de tidligere er disse fremdragne enkeltvis i mark og mose uden forbindelse med andre sager. De nye fund yder intet bidrag til lösningen af det hovedspörgsmål, der for det nordiske oldtidsstudium må knytte sig til denne oldsaggruppe: det er endnu lige så lidt forståeligt som forhen, hvad betydning de romerske småfigurer har haft for de nordiske folk. Man har formodet, at Nordboerne i dem har set billeder af deres egne guder, og en sådan opfattelse kan vel stöttes ved mange både fjærnere og nærmere analogier. Men et udsyn over de fundne figurer synes bestemt at tale herimod. Traf den nævnte formodning det rette, var de fremmede figurer indförte for at tjene som billeder af hjemlige guder, da var det vel at vente, at bestemte typer og fremstillinger vilde vende tilbage atter og atter i de danske fund. Den handel, som i de förste århundreder af vor tidsregning dreves med romerske varer inden for og uden for Romerrigets grænser, forstod i dette punkt meget vel at rette sig efter efterspörgselen hos de fremmede folkestammer. Det er således nogle få bestemte former af bronzekar, der foreligger i de danske fund — utvivlsomt fordi de svarede til bestemte hjemlige formål; derimod mangler andre ganske. I Danmark er ikke fundet romerske lamper eller fingerringe med gemmer — utvivlsomt fordi man ikke havde brug for disse ting eller ikke satte pris derpå. Blandt de i Gallien og Rhinegnene fundne romerske bronzefigurer er Mercuriusstatuetterne uforholdsmæssig talrige, hvad der finder sin rette forklaring i, at de svarede mere eller mindre fuldkomment til

[1] *Aarb.* 1871, 432 ff. med pl. 1—8.

hjemlige gudeforestillinger i disse egne. Et tilsvarende forhold viser sig ikke i rækken af de danske bronzefigurer; tværtimod har hvert nyt fund bragt en ny type. Visse fremstillinger har ikke været mere sögte end andre. Det synes da, at Nordboerne, hvis hjemlige kunst væsentlig indskrænkede sig til dekoration og i ringe grad gav sig af med fremstilling af menneskeskikkelsen, i de romerske bronzestatuetter kun har set ejendommelige og tiltalende småbilleder. Har der været lagt en dybere betydning i dem, lader den sig i hvert fald nu ikke opfatte. I de fölgende bemærkninger om de tre hidtil uudgivne bronzefigurer fra Danmark skal da kun söges belyst, hvilke forestillinger de udtrykte for de folk, hvorfra de var udgået, og i hvilket forhold de står til kendte arbejder af græsk og romersk kunst[1].

1. Lynsvingende Juppiter.

Den s. 67 afbildede statuette (mus. nr. C 3662) er funden på matr. nr. 4 b af Radstrup i Marslev sogn på Fyn og 1880 indsendt til museet; efter al sandsynlighed har den ligget i ringe dybde under overfladen, da der på findestedet kun havde været udfört sædvanligt markarbejde. I sin nuværende stand har statuetten en höjde af 0^m 115. Oprindelig var

---

[1] Mærkeligt er det, at mange af de romerske statuetter er fundne på Fyn. Herfra stammer alle tre i det fölgende behandlede figurer og fire af de tidligere udgivne. Findestederne for de andre (Langeland 1, Sjælland 2, det sydöstlige Jylland 1, det nordöstlige Slesvig 1) synes at gruppere sig om Fyn som centrum; i det nordlige og vestlige Jylland er hidtil ikke fremdraget noget arbejde af denne art. Også af andre romerske oldsager har Fyn ydet forholdsvis mange, deriblandt de to eneste spejle, som hidtil er fundne i Danmark. Øen synes således at have spillet en fremtrædende rolle i de förste århundreder af vor tidsregning, ligesom det sydöstlige Sjælland et par århundreder senere. Det påpegede forhold kan i hvert fald give en antydning af, i hvilken retning een af hovedforbindelserne med de romerske kulturlande må söges.

den lidt höjere, idet begge födderne nu mangler. Fremdeles mangler venstre hånd med det attribut, den har holdt. Figurens overflade, der nu er ujævn med mörk, brunlig patina, er bleven noget angreben af luft og vand; den har yderligere lidt en del ved afpudsning eller affiling: på

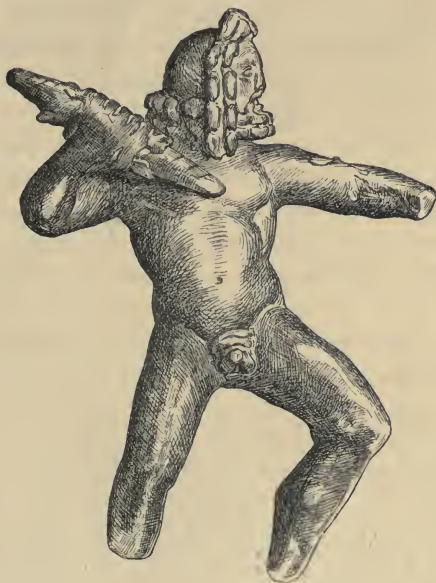


Fig. 1. Juppiter.

alle brudfladerne, på begge benene, höjre arm og enkelte andre steder.

I kunstnerisk henseende er statuetten lidet tiltalende. Legemets muskulatur er groft og plumpt gengivet; navnlig er ryggen og ledemodene overfladisk behandlede, ligeledes hovedets hårmasse. De nævnte mangler har bronzefiguren til fælles med mange romerske arbejder af lignende art, der ligesom denne viser ringe kunstnerisk evne. Heri ligger dog intet, som kunde tyde på en sen oprindelse, og figuren

bærer overhovedet ikke den romerske forfaldstids stilpræg. Så vidt den ringe udförelse tilsteder et skön, skulde den snarest henföres til 2. årh. e. Chr.

Trods den kunstneriske ufuldkommenhed er det dog kendeligt, at et godt forbillede ligger til grund for fremstillingen. Der er kraft og liv i figurens holdning. Det er himlens mægtigste gud, Juppiter, der er fremstillet, som han tænktes at storme frem, knusende enhver modstand. I den löftede höjre hånd svinger han tordenkilen[1]; den udstrakte venstre hånd har båret hans hellige fugl, örnen, der findes bevaret på en del af de nedenfor anförte beslægtede figurer. De to attributter stod for Grækernes og Romernes forestillinger i nær forbindelse med hinanden; ofte afbildes derfor örnen med tordenkilen i klöerne[2], og en romersk forfatter lader den bringe de udslyngede lyn tilbage til Juppiter[3].

Således som guden her er gengivet, afbildedes han sædvanlig i kampen med Giganterne og beslægtede væsener. Kompositionen er fra först af utvivlsomt blevet til i fremstillingerne (i relief eller maleri) af sagnene herom. Men allerede den archaiske kunst benyttede det samme motiv til enkeltfigurer. Skönt der ikke er bevaret en eneste större statue af denne art, viser en række möntbilleder dog, at sådanne har været til; man har med sandsynlighed antaget, at den statue af den ithomæiske Zeus, som skyldtes den argiviske billedhugger Hagelaïdas (c. 500 f. Chr.), forestillede Zeus i denne skikkelse: nögen, i fremadskridende bevægelse, med tordenkilen i höjre og örnen på venstre hånd[4]. Omtrent

[1] Den er gengivet i en konventionel, ofte genkommende form med tre korte og een længere, snoet spids til hver side. Denne form synes især almindelig i den hellenistiske tid; et klart og smukt exempel foreligger i alterfrisen fra Pergamon.

[2] Således på frisen fra Pergamon.

[3] *Manil. Astron.* V, v. 490 og 502.

[4] Se Collignon, *Histoire de la sculpture grecque* I, 318.

til samme tid kan motivet fölges tilbage i bevarede bronzefigurer. Ældst af disse er antagelig en statuette, der angives at stamme fra Olympia og er signeret af en peloponnesisk kunstner Hybristas[1]; den går mulig tilbage til slutningen af 6. årh. f. Chr. Nær beslægtede indbyrdes er tre andre småfigurer fra Olympia, der sandsynligvis gengiver eet og samme forbillede[2]. I Zeushelligdommen ved Dodone er den samme type repræsenteret ved en statuette, der henföres til 3.—2. årh. f. Chr[3].

Den romerske kunst, som i stort omfang kopierede og efterlignede ældre græske forbilleder, har også jævnlig optaget og benyttet det her behandlede motiv. I Antiksamlingen i Kjöbenhavn findes en statuette, der stammer fra slutningen af den republikanske tid eller begyndelsen af kejsertiden[4]; en figur fra Xanten tör efter findestedet ligeledes henföres til Romertiden[5], og sandsynligheden taler for, at de fleste gentagelser af samme type, som findes i forskellige samlinger[6], ikke går tilbage til den förromerske periode. Fra kejsertiden

---

[1] Froehner, *Collection Tyszkiewicz* pl. 21 (auktionskataloget pl. 14); Wernicke, *Röm. Mittheil.* IV 1889, 168 ff. — Ved en forunderlig miskendelse af den törre og skematiske figurstil henförer Froehner statuetten til 7. årh. f. Chr. Det glemmes ofte, at der i den archaiske tid lige så vel som senere samtidig frembragtes bedre og ringere arbejder.

[2] *Olympia* IV pl. 7—8, nr. 43—45; skizzer af figurerne hos Reinach, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine* II, 1, 6—7. 2, 1. — En lignende statuette, hvis findested ikke kendes sikkert, er udgivet af C. A. Hutton, *Annual of the british school* 1896—7, s. 149 ff., pl. 10, 1.

[3] Carapanos, *Dodone* pl. 12, 4, s. 184. Reinach, *l. c.*, II, 1, 5.

[4] Nr. 3451, fra Albacina ved Gubbio.

[5] *Bonner Jahrb.* 64, 72, 13.

[6] Gädechens, *Die Antiken zu Arolsen* nr. 21—22. Walters, *Catalogue of the bronzes in the British Museum*, nr. 927. Sal. Reinach, *l. c.*, II, 2, 2. 779, 1 og 3 o. a. — En del figurer af denne art skal være moderne (således den, der findes i Berlin: Friederichs II nr. 1865); jeg kender dem ikke af selvsyn, og spörgsmålet er uden betydning for denne undersögelse: Furtwängler, *Meisterwerke* 369 anm. 3.

stammer endelig, som udtalt, den her afbildede, på Fyn fundne statuette.

Ved en sammenligning mellem denne og de ældre græske fremstillinger ses det let, at grundmotivet vel er bevaret, men at det dog i enkeltheder har undergået ikke ringe ændring: hele figurens holdning er bleven voldsommere, den fremadskridende bevægelse stærkere. Det höjre ben træder længere tilbage, det venstre er stærkere böjet; höjre arm er mere anspændt, albuen böjet i en spids vinkel. Overkroppen har en stærkere drejning til venstre. Det kraftigt byggede bryst minder mere om de hellenistiske end om de archaiske Zeusbilleder. Endelig er hovedets form en ganske anden end i disse. Det er vel behandlet med ringe kunstnerisk forståelse, idet issen er ganske glat, og det svære forhår og nakkehår, der er gengivet skematisk som rækker af store perler, tager sig ud som et löst påhæng; men det er dog let at se, at den type, der er sögt udtrykt, er den samme, som möder os i en række Juppiterbilleder fra den romerske kejsertid (repræsenteret f. ex. ved busten fra Otricoli i Vatikanet). Fra de ældre græske Zeus-fremstillinger skiller de sig især ved det langt fyldigere hår, der helt dækker ørene, og det buskede skæg[1].

Alle de påpegede ændringer af det gamle motiv står i nöje samklang med hinanden: det er et senere moment i kasterens bevægelse, der er valgt, en stilling, hvor alle muskler er stærkere spændte og hele legemet i voldsommere bevægelse. Men dette er ikke tilfældigt. Den hellenistiske kunst gengav med forkærlighed stærkt bevægede stillinger og voldsom kraftanspændelse[2]. Brystets kraftige bygning og hovedets

---

[1] Den foran nævnte figur fra Albacina slutter sig nær til den ældre græske fremstilling i hele legemets holdning og bygning; kun hovedet bærer den yngre tids stilpræg. De andre figurer, som kan antages at tilhöre Romertiden, synes, så vidt de er offentliggjorte, at stemme hermed.

[2] Jfr. Zeusgruppen i alterfrisen fra Pergamon.

rige hårfylde er som alt nævnt træk, der peger hen til samme tid.

Figuren viser således en gennemgribende omarbejdelse af den gamle græske fremstilling af den lynsvingende Zeus. Det er lidet rimeligt, at denne konsekvente og vel betænkte ændring af den gamle type skulde være foretaget af forfærdigeren af bronzestatuetten eller andre bronzestöbere af samme rang. Langt naturligere er det at antage, at den skyldes en virkelig kunstner, og at den lille figur er en efterligning af et nu tabt, betydeligt skulpturarbejde fra den hellenistiske tid Trods sit ringe kunstværd og trods den tarvelige udförelse får statuetten fra Fyn en vis interesse for kunstens historie som vidnesbyrd om et gammelt motivs omarbejdelse i en nyere tids ånd.

2. Lar.

Medens betragtningen af den foran beskrevne figur måtte föres tilbage til den archaiske kunstperiode, er det et motiv af romersk oprindelse, der foreligger i den s. 75 afbildede statuette. Den er, som nedenfor nærmere skal påvises, et billede af husguden *Lar*, der næppe nogensteds savnedes i de små private kapeller i Romernes huse. Billeder af Larerne var derfor spredte i tusindvis over hele det store verdensrige; det er således ganske naturligt, at et exemplar deraf ikke fattes i den lille række romerske statuetter, som er kommen for dagen her i Danmark.

Figuren (mus. nr. C 3916) er funden i overflademulden (kun c. 0^m 15—0^m 20 dybt) på matr. nr. 6 af Marslev på Fyn, i samme sogn, hvorfra Juppiterstatuetten hidrörer; afstanden mellem de to findesteder angives til noget under $2^1/_2$ km. Statuettens höjde er 0^m 165. Ligesom mange af de romerske bronzefigurer af tilsvarende störrelse er den hulstöbt; ved stöbningen er efterladt en firsidet åbning på klædningens underside, bag benene, et sted, som ved figurens normale opstilling ikke var synligt. I det hele er statuetten vel bevaret.

Dog mangler de attributter, hænderne har holdt, og overfladen er delvis noget medtaget og ujævn, især på bagsiden og på benene. Patinaen er grön.

Figurens udförelse er god og omhyggelig, men ikke særlig fin. Med omhu og sikkerhed er klædningens foldekast gengivet. Ringere dygtighed viser sig i behandlingen af de nögne dele af legemet; særlig er hænderne plumpt og groft formede, hvad der vel har sin grund i, at de for en del dækkedes af de nu tabte attributter. Sandsynligvis stammer statuetten fra selve Italien; i det fjærne findested ligger intet, som kunde tale herimod[1], og ligesom fremstillingen er også figurstilen fuldt og helt romersk og bærer intet spor af påvirkning fra de barbariske folk. Figuren tör med sikkerhed henföres til 1. eller begyndelsen af 2. årh. e. Chr.

Den ungdommelige skikkelse er fremstillet roligt stående, således at legemets vægt hviler på venstre ben, medens höjre fod kun let berörer jorden. Klædningen består af en opkiltet tunica, der når til lidt over knæene, og en let kappe, som dækker venstre skulder og overarm; både på forsiden og på ryggen er den stukken gennem bæltet; neden for dette falder dens ene ende som en svær, symmetrisk foldet töjmasse ned foran tunicaen. På denne ses såvel fortil som bagtil to c. 0^m 002 brede, parallele striber, som uden hensyn til klædets foldekast går omtrent lodret fra överst til nederst; de er dannede af metalindlægning (vistnok rent kobber), der ved sin rödlige farve skilte sig fra den bronzelegering, hvoraf figuren er stöbt. Gennem litteraturen er tunicaen med den smalle, purpurfarvede stribe *(clavus angustus)* noksom bekendt; den synes bl. a. at have været almindelig festdragt[2]. Der kendes også en række billedlige fremstillinger af denne klædning, både i

---

[1] Jfr. bemærkningerne om bronzekarrenes herkomst s. 62.

[2] Se Marquardt-Mau, *Das Privatleben der Römer* s. 545 ff. og Heuzeys artikel *clavus* i Daremberg-Saglio, *Dictionnaire des antiquités.*

maleri[1] og skulptur. I bronzearbejder gengives striberne ofte som her ved indlægning, i kobber[2], sölv[3] eller emaille[4]. — Til figurens dragt hörer endelig korte stövler[5], som dækker fod og smalben, men lader tæerne frie, og en krans, som omgiver det rige, fortil stærkt lokkede hår, og hvorfra to lange bånd falder ned på skuldrene.

Hænderne er nu tomme; men det skönnes dog med fuld sikkerhed af deres holdning, hvad de har båret: den höjre en flad skål, den venstre et overflödighedshorn. Disse attributter er forövrigt endnu bevarede i nogle af de nedenfor anförte gentagelser af samme statuette-type.

I flere retninger afviger den hyppigst forekommende fremstilling af Larerne[6] fra den her behandlede figur. Husguden bærer som oftest alene tunica, krans og sko, ingen overklædning. Han gengives i dansende bevægelse. Den ene hånd löfter et rhyton höjt i vejret, den anden er sænket og holder en flad skål, for at opfange vinen, der må tænkes i

---

[1] Vægmaleri, Pompeji: *Annali dell'inst.* 1872, 47 pl. D (æseldriver; violette striber). — På de Grafske portrætter fra El-Fajum er den stribede tunica meget almindelig, både hos mænd og kvinder: striberne kan her have meget forskellig farve: sort (ofte med guldrand), violet, purpurrød, gylden.

[2] Bronzestatue af en *camillus* i det kapitolinske museum: Helbig, *Führer durch die öffentlichen Sammlungen klassischer Alterthümer in Rom* nr. 601, afbildet f. ex. Baumeister, *Denkmäler des klassischen Alterthums* II, fig. 1305; Larstatuette i Wien: v. Sacken, *Die antiken Bronzen des k. k. Münz- und Antikencabinettes* s. 83 pl. 25, 3.

[3] Babelon et Blanchet, *Bronzes antiques de la bibliothèque nationale* nr. 743 (Lar); uudgiven buste af en ung mand i Antiksamlingen i Kjøbenhavn.

[4] Babelon et Blanchet nr. 740 (Lar); figurens bagside, hvor *clavus* også ses, afbildet Daremberg-Saglio, art. *clavus* fig. 1629.

[5] Med huden af et rovdyrs hoved og forpoter foroven.

[6] Se navnlig artiklen *Lares* i Roschers *Lexikon der Mythologie*; Sal. Reinach, *Bronzes figurés de la Gaule romaine* s. 134 f.; samme, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine* II, 493 ff.

en fin stråle at stå ud fra drikkehornets spids. Med den græsk-romerske kunsts udprægede sans for harmoni og afsluttethed kunde det med vished siges, at disse stærkt og ensidigt bevægede figurer var bestemte til symmetrisk, parvis opstilling. Og at dette virkelig var tilfældet, fremgår af billeder på lamper, af relieffer og vægmalerier, som dels gengiver de små huskapeller *(lararia)*, dels friere kompositioner af religiös art, hvori Larerne indgår som hoved- eller bipersoner. Midtpunktet i gruppen er ofte, især i gengivelser af larariet, et billede af *Genius*[1].

I modsætning hertil er den her foreliggende type utvivlsomt tænkt som enkelt-figur. Statuetten danner i sig et afsluttet hele og kræver ikke at opstilles sammen med et tilsvarende sidestykke. En række replikker i forskellige museer viser, at også denne type har haft en ikke ringe udbredelse[2]. Det er værd at lægge mærke til, at de attributter, Laren i denne fremstilling holder i hænderne, er de samme, som Genius plejer at bære, og at ligeledes overklædningen hörer til Genius's sædvanlige udstyr. Det kunde herefter synes, at denne Lartype er opstået ved en art sammensmeltning af larariets tre figurer til een. Noget usandsynligt er der næppe i en sådan antagelse, og et praktisk hensyn til nemhed og billighed kan meget vel have gjort sig gældende ved disse småfigurer, som væsentlig tilvirkedes for at tjene det store publikums religiöse behov. Hvad enten den fremsatte antag-

[1] Helbig, *Wandgemälde der vom Vesuv verschütteten Städte Campaniens*, nr. 46 ff. og 67 ff. *Archæologia* LV, s. 306 (*lararium* i Vettiernes hus). De-Marchi, *Il culto privato di Roma antica* I, pl. 2 (*lararium*: på bagvæggen malede billeder af de to Larer og Genius; i forgrunden står tilhöjre og til venstre to bronzestatuetter forestillende Larerne).

[2] Let tilgængelige afbildninger af sådanne figurer findes f. ex. i Roschers *Lexikon der Mythologie*, art. *Lares* fig. 4 (statuette i Dresden, overflödighedshorn og skål bevarede); Babelon et Blanchet, *l. c.*, nr. 746—747; Reinach, *Répertoire* II, 498 ff. — Klart og bestemt er de to Lartyper adskilte allerede af Friederichs, *Berlins antike Bildwerke* II, 438 ff.

else træffer det rette eller ej, er det i hvert fald sikkert, at denne sjældnere forekommende lartype tillige er den yngste og forudsætter den anden. Statuetten fra Fyn er, som alle-



Fig. 2. Lar.

rede foran fremhævet, fremstillet roligt stående; til trods herfor bölger tunicaen forneden stærkt tilbage. Dette træk genfindes i de andre figurer af samme art (se s. 74 anm. 2). Det er

fuldt forståeligt, hvor guden er fremstillet i rask bevægelse; her kan det kun forklares ved en uforstået overförelse af et tilvant motiv.

Men herved modbevises tillige den opfattelse, der i nyeste tid er gjort gældende af Wissowa[1]: at den type, der er repræsenteret bl. a. ved statuetten fra Fyn, skulde give en mere oprindelig fremstilling af *Lar* end den anden, mere gængse. Denne afledede type kan ikke yde os nogen forestilling om billederne af den gammelromerske *Lar familiaris* i den republikanske tid.

3. Gallisk gud.

Mærkeligst både ved sin stil og sin fremstilling er den sidst tilkomne bronzestatuette, en 0^{m} 165 höj, hulstöbt figur, der opgives at være funden i Arreskov mose på Fyn og 1898 erhvervedes af Nationalmuseet. At figuren har henligget i en törvemose, fremgår tydeligt af dens ydre: den har den fra mosefundne bronzesager vel kendte brunlige patina, og bronzen er nærmest under overfladen ved törvevandets indflydelse forvandlet til en spröd, grålig masse, der let afstödes. Derfra hidrörer de skrammer, der ses i afbildningen s. 78, og som skyldes beskadigelser, figuren har lidt under eller kort efter optagelsen.

Det er ved förste blik klart, at statuetten er værk af en kunst, som stod under stærk påvirkning af den græsk-romerske og fulgte dens forbilleder. Den ungdommelige skikkelses bygning er harmonisk og naturlig[2]. Legemets vægt bæres af höjre ben, medens venstre fod kun med tåspidsen berörer jorden, en stilling, der er vel kendt fra en lang række arbejder af klassisk kunst. Motivet er gennemfört med god forståelse: höjre hofteparti træder lidt ud til siden, og over-

---

[1] I Roschers *Lexikon der Mythologie.*

[2] Figuren lider kun af een påfaldende proportionsfejl, at venstre arm er for kort.

kroppen har en tilsvarende let sideböjning, der gengiver legemets naturlige holdning i den nævnte stilling. Også armenes og hovedets bevægelse genfindes i mange græsk-romerske arbejder af beslægtet art. Endelig vidner klædningens foldekast med de dels lodrette, dels brudte, skrå og buede linier om nöje fortrolighed med den klassiske plastik. Figuren er i hele sin ydre fremtræden så fjærn som vel muligt fra primitiv, barbarisk kunst.

I enkeltheder er der dog så mange og nöje sammenhængende afvigelser fra den klassiske figurstil, at statuettens oprindelse ikke kan söges inden for den græsk-romerske kulturs gamle område. At den er et omhyggeligt arbejde, udfört med så stor kyndighed og dygtighed, som dens ophavsmand rådede over, synes ikke at være tvivl underkastet; den lider ikke af de sködeslöshedsfejl som mange af den romerske kejsertids godtköbs bronzefigurer. Det er derfor vel værd i det enkelte at undersöge afvigelserne fra gode romerske arbejder: de viser os, hvor kunstnerens evne glippede, og tagne tilsammen bestemmer de statuettens stilpræg. Der åbnes herved en mulighed for gennem sammenligning med beslægtede arbejder at bestemme, hvor figurens hjemsted er at söge. Flere steder i det store Romerriges grænseegne opstod der i kejsertiden en kunst, der sögte at arbejde i den romerskes ånd, men ved sin ufuldkommenhed i mange retninger fik sit eget præg.

Påfaldende er for det förste den svigtende evne i modeleringen af de nögne dele af legemet. Benene er således vel i det hele rigtigt og naturligt formede, men der savnes enhver detail; end ikke lægmuskler og skinneben er antydede, enkeltheder, der ikke vilde savnes i en romersk bronzefigur af tilsvarende omhyggeligt arbejde. Halsen viser den samme flove runding. Klædningen er behandlet som en unaturligt svær og plump masse. Derfor fremkommer et altfor höjt relief, hvor dele af klædet ligger over hinanden (som överst på brystet, hvor kappen dækker tunicaen) eller over nögne le-

gemsdele (således tæt oven for knæene, hvor tunicaen ender). Foldekastet er vel, som foran udtalt, væsentlig en efterligning efter gode romerske mönstre; men det skorter på skarp-

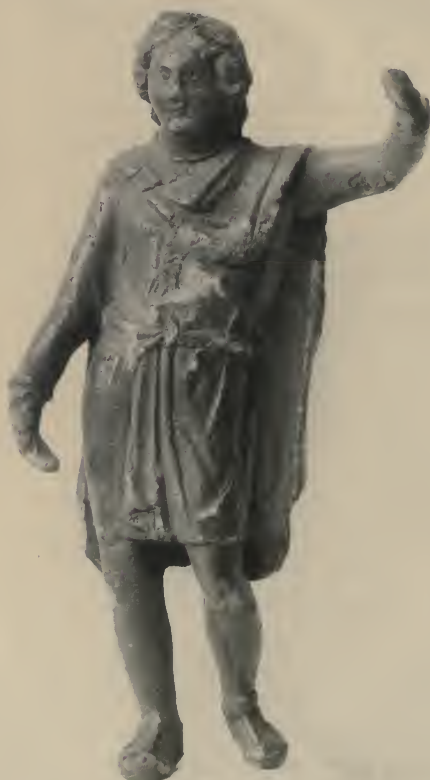


Fig. 3. Gallisk gud.

hed og nöjagtighed i det enkelte. Særlig fremtrædende er mangelen på præcis formgivning, hvor armene skiller sig fra legemets masse. Alle de påpegede mangler er dog sådanne,

som kan findes i enhver kunst, der kun arbejdede på grundlag af en efterligning af klassiske værker.

Pålideligere og fyldigere oplysning kan ventes af en undersögelse af hovedets formgivning. Her træder kunststilen som oftest klarest frem, her frembyder sig tillige det störste sammenligningsmateriale, idet ikke blot fuldstændige figurer, men tillige buster og hoveder kan benyttes til jævnförelse med den danske statuette. Her er nu först og fremmest ansigtets udtrykslöshed iöjnefaldende. Det skyldes vel især den fuldstændig svigtende evne til gengivelse af hovedets blöde, muskulöse partier, en mangel, der er analog med den foran fremhævede ufuldkomne gengivelse af de nögne legemsdele. Kinderne danner således en jævnt rundet masse uden mindste antydning af muskulatur. Øjnene er store, fremstående, stærkt hvælvede[1]; öjenlågene dannes af små, altfor regelmæssigt formede buer, der træder frem i lavt relief. Det fyldige forhår, der dækker begge ören, er delt i knudeformede partier med fine tværstriber — en ejendommelig efterligning af den romerske kunst behandling af hårets lokkefylde. Den del af panden, som ikke dækkes af håret, har foroven form af en regelmæssig trekant. Endelig er hovedets dybde i forhold til dets bredde noget for lille og afstanden mellem mund og hage for stor, som det sikkert skönnes, uagtet denne del af figuren har lidt nogen overlast.

Disse træk genfindes eet for eet i en ret betydelig række gallo-romerske arbejder: figurer og hoveder, der stammer fra Gallien og tilhörer de förste århundreder, efter at landet var blevet romersk provins og gennemtrængt af romersk kultur. Overensstemmelsen er så stærk og så gennemgående, at den her behandlede figur med vished tör siges at være et gallisk arbejde fra den ældre kejsertid, der i oldtiden er fört til Danmark[2]. En lille række arbejder fra samme tid og sted

---

[1] Pupillerne angives, som også i romerske bronzefigurer, ved små fordybninger i öjeæblet.

[2] Da största delen af sammenligningsmaterialet er samlet i Sal.

forelå alt tidligere i danske fund[1]. Af disse viser navnlig en figur fra Koldingegnen[2] ikke ringe lighed med den nylig fundne statuette i behandlingen af hovedet; kun står denne figur den gode romerske kunst endnu fjærnere. Om Danmarks forbindelse med Gallien og påvirkning af gallo-romersk kunst foreligger endelig et fyldigt vidnesbyrd i det store sölvkar fra Gundestrup.

En sikker bestemmelse af figurens stil og dermed af dens oprindelse var nödvendig, for at der med udbytte kan söges givet en tydning af dens fremstilling. Den stående ynglingeskikkelse er klædt i en tunica med lange ærmer, omgjordet med en snor eller smal rem, der fortil er knyttet i knude. En kappe, der er sammenheftet på venstre skulder, dækker det överste af brystet og hele ryggen, idet den falder ned indtil knæene. Födderne bærer sko af sædvanlig romersk form; håret er omgivet med en krans (eller et diadem), hvis overflade er noget afstödt. Den löftede venstre hånd har stöttet sig til en höj stav, der kunde være et spyd, et scepter el. lign.; den höjre, der er sænket, har båret et nu tabt attribut, som har hvilet i håndfladen og været fastholdt af tommelfingeren; en nærmere bestemmelse deraf er næppe mulig.

Iblandt de galliske arbejder fra kejsertiden findes der vel ikke nogen ganske tilsvarende figur. Men statuetten stemmer i væsentlige punkter overens med en række billeder af en gallisk guddom, antagelig den samme, som Cæsar tillægger det romerske navn *Dispater,* og som efter Druidernes lære

---

Reinachs skrift *Bronzes figurés de la Gaule romaine*, vil det være tilstrækkeligt her at henvise dertil. Som arbejder, hvori den gallo-romerske figurstil træder særlig klart frem, skal fremhæves en række buster fra Compiègne (Reinach nr. 217 ff.), Évreux (nr. 223) og Amiens (nr. 225). Med hensyn til hårbehandlingen på baghovedet kan henvises til mandsbusten Reinach nr. 226 og statuen fra Sommerécourt (*Revue archéologique* 1884, II, pl. 10).

[1] Se *Nordiske Fortidsminder* 2. h., s. 59.

[2] *Aarb.* 1871, 450 pl. 8.

skulde være det galliske folks stamfader[1]. De mange bronzefigurer, som gengiver denne skikkelse, er vel i enkeltheder noget forskellige; men den indbyrdes lighed er dog så overvejende, at der ikke kan være tvivl om, at de danner en nöje sammenhörende række. Som en ny variant af samme fremstilling må utvivlsomt statuetten fra Arreskov opfattes. Klædningen, hvortil der ikke kan anföres nogen analogi fra græske eller romerske gudebilleder, genfindes i flere af de galliske figurer. Karakteristisk for disse er först og fremmest den korte, langærmede kjortel, der fortil kan være åben eller lukket, og den smalle rem eller snor om livet. Flere af de galliske statuetter bærer fremdeles en kappe, der ganske svarer til den foreliggende figurs. Også i legemets holdning stemmer de nöje overens med denne. Den galliske gud afbildes stående, med venstre hånd stöttet til en hammerformet kölle med langt skaft og med et lille, krukkeformet kar i höjre hånd. Köllen er ved bronzefigurerne gået tabt undtagen i et enkelt tilfælde; men de mange beslægtede relieffremstillinger tilsteder ikke nogen tvivl om, at den har været gudens fornemste og regelmæssige attribut. Der er således al sandsynlighed for, at den lange stav, hvortil den danske figur har stöttet venstre hånd, ligeledes har været en langskaftet kölle. Derimod synes höjre hånd ikke at have båret et kar af ganske samme art, som de galliske statuetter holder; den er noget mere sænket, og det tabte attribut kunde snarere synes at have været en offerskål.

Vigtigere end denne ringe og tilmed ikke fuldt sikre uoverensstemmelse er det, at figuren fra Arreskov er ungdommelig, skæglös, medens de beslægtede galliske gudebilleder alle har fyldigt skæg, og deres ansigtstype minder om de græsk-romerske fremstillinger af Juppiter og Serapis. En lige

[1] Med hensyn til denne guddom henvises til Sal. Reinachs omhyggelige behandling, anf. skrift s. 137 ff., hvor alt væsentligt materiale til forståelse af fremstillingen er samlet og den ældre litteratur om emnet citeret.

så stærk afvigelse fra den gængse type forekommer dog også i andre tilfælde. Således fremstilledes Romernes Juppiter og Aesculapius stundom skæglöse, og inden for selve den galliske gudeverden findes en lignende vexel i gengivelserne af den såkaldte Cernunnos[1]. Dette forhold berettiger altså ikke til at skille den danske statuette fra de beslægtede galliske og opfatte den som billede af en anden guddom. Afvigelsen fra den almindelige type kan have haft sin grund i folkelige forestillinger, i lokale sagn eller endelig blot i en kunstnerisk påvirkning fra græsk-italiske gudebilleder; til en bestemmelse heraf savnes ethvert middel[2].

Chr. Blinkenberg.

---

[1] Se de af Reinach, *Répertoire de la statuaire grecque et romaine* II, 24—25 sammenstillede figurer, endvidere altrene fra Vendoeuvres (*Revue archéologique* 1882, I, pl. IX) og Reims (*Rev. arch.* 1880, II, pl. XI) og billedet på sölvkarret fra Gundestrup (*Nordiske Fortidsminder* 2. h., pl. 9).

[2] En skæglös guddom med kölle i venstre hånd og et utydeligt attribut i höjre er afbildet i et relief fra Nolay (Reinach, *Bronzes*, s. 171; Flouest, *Deux stèles de laraire,* pl. 11); arbejdet er så slet udfört, at det ikke ses, om figuren er mandlig eller kvindelig.

ET MUSEUMSFUND VEDKOMMENDE GULDHORNET FRA 1639[1].

Det var et trist Tab for den nordiske Oldtidsvidenskab saa at sige før dens egentlige Vorden, at de store slesvigske Guldhorn i Aaret 1802 bleve stjaalne fra det kgl. Kunstkammer og omsmeltede før Tyvens Paagribelse. Ved den lignende Skæbne, som i Aarhundredets sidste Halvdel, endog to Gange, ramte den »gothiske Guldskat« i Bukarests Museum, havde man dog det Held i Uheldet at redde noget væsentligt — foruden en smuk Skaal ogsaa de Stykker af den store Halsring, hvorpaa Runeindskriften stod.

I vore Dage vilde et Tab som Guldhornenes for saa vidt være mindre føleligt, som man ad fotografisk eller kunstnerisk Vej vilde have fuldstændige og nøjagtige Gengivelser af det tabte i Behold. Men de Kobberstik og Træsnit efter begge Horn, der ere os efterladte, kunne maaske kaldes ret hæderlige, maalte med deres egen Tids Maal, men tilfredsstille ingenlunde Nutidens Krav til tro Nøjagtighed; allerede Ole Worm, hvis Afbildning af det 1639 fundne Horn er den først offentliggjorte, klager over, at hans Tegning ikke er tilstrækkelig fulgt af Træskæreren.

Et yderligere Uheld er det som bekendt, at de Gibsafstøbninger af begge Horn, der ved Kunstkammerforvalter Lorenz Spenglers Foranstaltning vare tagne af Medaillør Gianelli nogle Aar før Tyveriet, ogsaa maa anses for tabte.

[1] Af Litteratur er særligt benyttet: I. R. Paullis Skrift om Guldhornet fra 1734, udkommet s. A.; P. E. Müllers Prisskrift, 1806; Werlauffs Afhandling i Annaler f. nord. Oldk. og Hist. 1853; Rafns i Annalerne 1855; Werlauff: Erindringer om Guldhornstyveriet, 1858. Desuden er benyttet: de ældre Afbildninger og af Nationalmuseets Arkiv: Worsaaes Optegnelser og Korrespondancen 1897—99.

Det ene Sæt Afstøbninger, der var bestemt som Gave til en romersk Kunstelsker og Samler, Kardinal Stefano Borgia, var afsendt med et Skib, der strandede ved Korsikas Kyst, og saaledes strax gaaet til Grunde.

P. E. Müller taler nu vel kun om ét Sæt Afstøbninger[1]; men det tør dog anses for sikkert, at der er taget to. Konferensraad C. J. Thomsen, paa hvis Avtoritet denne Antagelse beror[2], var vel, da Guldhornene bleve stjaalne, kun 13—14 Aar gammel, men havde i meget ung Alder varm Interesse for Oldsager og har som moden Mand kunnet skaffe sig Vished for, at der har været to Sæt.

Man har da ogsaa fra vor Side tre Gange i dette Aarhundrede — desværre vel sent — gjort Forsøg paa at opspore det Sæt Afstøbninger, der efter Thomsens Mening var sendt til den tyske Arkæolog C. A. Böttiger og muligt endnu kunde være bevaret efter dennes Død 1835. Første Gang skete dette i 1846, uvist efter hvis Initiativ; i August og

---

[1] »afformet for en Del Aar siden«, — regnet fra 1806; Müller S. 121. Hans Notits er optaget af Rafn (S. 354) og af Werlauff (Erindringer om Guldhornstyveriet S. 19 Note 23). — Bemærkningen om Guldhornene i Wilses »Reiseiagttagelser«, 1779, III 190: »I andre Landes Kunstkamre, f. Ex. i Dresden, findes deres Modeller«, er sikkert værdiløs; ogsaa andetsteds viser denne Forf. ringe Iagttagelsesevne paa lignende Omraade.

[2] Zeitschrift für Museologie und Antiquitätenkunde, 1881 Nr. 2 S. 9—10 (Afskrift i Nationalmuseets Arkiv): »Nun wurden zwar von diesen Hörnern, wahrscheinlich zwischen den Jahren 1790 und 1800, ein Paar Gypsabgüsse hergestellt . . . Man weiss, dass der dän. Medailleur P. L. Gianelli (✝ 1808) deren je zwei angefertigt hat. Das eine Paar für Kardinal Borgia . . . . ; das andere Paar dagegen, welches nach der Versicherung des verstorbenen Konferenzrathes Thomsen an den berühmten Archäologen Hofrath Carl Aug. Böttiger, wahrscheinlich nach Weimar, geschickt worden war, ist dermalen verschollen«. — Denne Tidsskriftartikel var skrevet af Brødrene I. og A. Erbstein i Dresden, af hvilke den ene endnu lever og er Direktør for »Grünes Gewölbe«.

Septbr. d. A. opholdt Thomsen sig i Tyskland paa Hjemrejsen fra Italien — om det skulde være ham, der har foretaget Efterforskningen. Anden Gang i Aaret 1881[1] ved Kammerherre Worsaae som Museumsdirektør; det var omkring dette Aar, at Worsaae var stærkt opfyldt af at udforme sin Hypothese om Guldhornsbillederne. I den bevarede Disposition til et større Arbejde om dette Æmne skriver han: »Afstøbninger: — Italien, Tyskland; forgæves Forsøg paa i Tyskland at finde en Afstøbning i Weimar, Dresden, Erlangen og Nürnberg«. Endelig har Museumsdirektør Sophus Müller tredie Gang rørt ved Sagen, brevvexlet i 1899 derom med Bestyrelsen for Museum Albertinum i Dresden, men — trods den Interesse for at udfinde et Spor, der vistes af Museets Direktør, Prof. G. Treu, og en af dets Embedsmænd, Dr. P. Hermann, — uden Udbytte. Det maa da nu

[1] Den nysanførte Artikel i det tyske Tidsskrifts Aarg. 1881 fortsætter:

»Nachforschungen nach den im Besitze Böttigers gewesenen Abgüssen . . . schon 1846 von dänischen Gelehrten und jetzt auf Wunsch der königlichen Gesellschaft für nordische Alterthumskunde zu Kopenhagen von uns hier in Dresden, wo Hofrath Böttiger vom Jahre 1804 bis zu seinem Tode lebte und wirkte. . . . haben leider keinen Erfolg gehabt. Dennoch braucht die Hoffnung diese Abgüsse wieder aufzufinden . . . noch nicht gänzlich aufgegeben zu werden, bevor nicht alle Recherchen nach dem Verbleibe der in Böttigers Besitze gewesenen Kunst- und Alterthumsgegenstände erschöpft sind«. Det meddeles her fremdeles, at Böttiger før sin Ankomst til Dresden levede i Weimar, og at hans Søn, der var Professor i Erlangen, arvede en Del af hans Samlinger; endvidere, at efter Sønnens Død i 1862 selve Artiklens Forfattere, Brødrene Erbstein, gennemsaa disse Efterladenskaber for at udtage Stykker deraf til »Germanisches Museum« i Nürnberg, men uden da at vide noget om eller at træffe paa de omtalte Afstøbninger. Dog, sige de, kan muligt »manches für werthlos gehaltene oder defekt gewordene Stück, in Kisten verpackt, bei Seite gestellt gewesen und damals unsichtbar geblieben sein«.

erklæres for saa godt som haabløst at søge at bringe disse Afstøbninger til Veje.

Men Stødet til den sidste Efterforskning blev givet ved et mærkeligt Fund. Fra Direktøren for »Museum für Völkerkunde« i Berlin, Dr. A. Voss, blev vor Museumsbestyrelse i Slutningen af 1896 underrettet om, at han i Eremitage-Samlingen i St. Petersborg havde set et stort Elfenbenshorn, der tilsyneladende var en Kopi af Guldhornet fra 1639. Dette viste sig fuldkommen rigtigt, og Direktøren for den arkæologiske Afdeling af Eremitage-Samlingen, den senere afdøde Kammerherre W. Bock, sendte med megen Velvillie i Løbet af Aaret 1897 Fotografier og en Gibsafstøbning af Elfenbenshornet hertil. Dette Horn var for faa Aar siden kommet til det russiske Museum ved Erhvervelsen af en stor Privatsamling, den Basilewsky'ske. Hvor og naar dennes Ejer havde købt Hornet, kunde man ikke erfare, overhovedet ikke faa andet oplyst, end at det i Basilewsky-Kataloget var betegnet som »art scandinave(?)«.



Fig 1. Elfenbenshornet i St. Petersborg.

Selvfølgeligt véd man da heller intet om, paa hvilken Tid Elfenbenshornet er forfærdiget, men er i saa Henseende henvist til usikre

Gisninger. Nærmest turde man vel tænke, at det er forarbejdet allerede i det 17. Aarhundrede, der havde saa stor Forkærlighed for Elfenbensudskæringer. Elfenbenets brunede Farve og nogle Revner ved Hornets Munding — om begge Dele er der Meddelelse fra kyndige — vilde stemme godt med et Par Aarhundreders Ælde. Maaske er der ogsaa i enkelte af Kopiens Gengivelser af Menneskelegemet, f. Ex. i den knælende En-face-Figur i øverste Rings 2den Række, nogen Paavirkning af Baroktidens Stil at spore. En litterær Optegnelse kunde endelig synes at pege paa et bestemt Tidspunkt. Biskop Jens Bircherod fortæller i sin Dagbog[1], at han — ved Slutningen af sin Professortid — d. 30te Jan. 1693 saa' Guldhornet i et privat Hus, »hos Kongens Kunstdrejer i Helsingørsgade«, hvor han og to andre Honoratiores drak af Hornet og »imidlertid observerede grant alle dets Figurer og Emblemata«.



Fig. 2. 4de til 7de Ring af Elfenbenshornet.

Ifølge Werlauff, som anfører Citatet, var denne kongelige

[1] Udg. ved C. Molbech. S. 258.

Kunstdrejer den ældre Grodtschilling, der overflyttede og ordnede Kunstkamrets Samlinger. Utvivlsomt maa Bircherod dog mene den yngre (mellemste) Bendix Grodtschilling, da Faderen var død allerede i Marts 1690; Sønnen, der dog ikke var særligt Kunstdrejer, men Kunstmaler, boede i Faderens Hus i Helsingørsgade og havde arvet Embedet som Kunstkammerforvalter. Hvis Grodtschilling har havt Guldhornet hos sig for at lade det skære i Elfenben, vilde Werlauffs Forargelse over, at han laante Hornet hjem »til Forherligelse af sit Symposion«, altsaa være uberettiget.

Elfenbenskopien er omtrent 1 Alen 8 Tommer lang, men udelader den ved Mundingen fremragende Del af Guldhornets »faste Kærne«[1]. Kopien har ikke cirkelrundt Gennemsnit, men er noget fladtrykt, og den lidt bølgende Overflade synes at følge Elefanttandens naturlige Form. Under de 7 billedprydede Ringe er der ikke som paa Originalen 6[2], men kun 4 figurløse Ringe, temmelig lange og slanke, og Hornet løber for neden spidst ud — vistnok atter, fordi Forfærdigeren har fulgt Elfenbenets Form. De enkelte Ringes ophøjede Rande, der paa alle Afbildninger af Guldhornet ere tegnede som glatte, dobbelte Rundstave, se paa Kopien anderledes ud: den øverste Rand bestaar her af 3 parallele Baand, ornerede med indridsede Krydslinier og Zigzaglinier, — de øvrige Rande dannes af stærkt fremhævede, dobbelte Tovflætninger, der ere snoede mod hinanden.

Hornets mange Menneskefigurer ere muligt lidt sværere[3]

---

[1] Guldhornets Længde angives til 1 Alen 9 Tommer.

[2] Saaledes f. Ex. paa P. E. Müllers Afb.; i Texten S. 5 n. staar der *5*, medens nogle Linier forud Ringenes samlede Antal angives til *11*, begge Dele øjensynligt ved en Inkurie (7 + 5 = 12, 7 + 6 = 13).

[3] Hos Stephens ere de dog, efter de ældre Billeder at dømme, for slanke. — Der synes at have været nogen Forskel paa Figurernes Udarbejdelse mellem de to Guldhorn; P. E. Müller S. 39 om begge: »Kaste vi nu Øjnene paa de anbragte Figurer, bemærke vi strax Arbejdets ringe Kunstværd, — de

end Originalens, men i hvert Fald forskønnede: Forfærdigerens Haand har aabenbart været øvet i at afbilde det menneskelige Legeme. Ogsaa Dyrbillederne, f. Ex. Rytterens Hest i 2den Ring, have mere Lighed med virkelige Dyr, end en barbarisk Kunst, hjemlig eller fremmed, vilde kunne give; — nogle hjortelignende Dyr (i 2den, 4de og 6te Ring) have næsten Elegance. Menneskefigurerne ere paa Elfenbenskopien gennemgaaende afbildede med Kønsdele, hvad der strider mod P. E. Müllers bestemte Udtalelse[1], medens han erklærer, at »paa Dyrfigurerne [ɔ: det sidst fundne Horns] findes Kønsdelene omhyggeligt antydede«; — at Müller her ikke skulde have Ret, vilde være højst usandsynligt, da hans Skrift udkom saa faa Aar efter, at han og mange endnu levende havde set Guldhornene.

Selv om den Gisning nu er altfor vovet, at Elfenbenskopien er forfærdiget i Grodtschillings Hjem[2], maa den dog vistnok snarere være udført efter selve Originalen end efter en Afbildning. I sidste Fald vilde Kopien næppe være saa god, som den dog er: at aftegne en buet cylindrisk Genstand med talrige Reliefbilleder er ikke let, men den

fortegnede Menneske- og Dyrgestalter røbe de dannende Kunsters Barndom«; men S. 95 om Guldhornet fra 1639: »Uagtet Arbejdet heller ikke paa dette har noget Kunstværd, vise dog Figurernes rigtigere Omrids, at de tegnende Kunster havde gjort nogen Fremgang«; han anser af denne Grund, der jo ikke har nogen Gyldighed for vor Tids Videnskab, dette Horn for det yngste.

1 S. 61 og 95.

2 Med stor Beredvillighed har Arkivassistent J. Estrup gennemset de kongelige Regnskaber fra Aarene omkring 1693 for om muligt at finde et Spor af Elfenbenshornet, men Haabet derom var kun ringe og Eftersynet forgæves; $^{14}/_{3}$ 1695 har den kgl. Kasse udbetalt den tidt benyttede »Gotfried Kunstdreier« 150 Rdl. »for en Elfenbensbægere«, hvorved dog sikkert ikke kan menes et Horn, og en bedre passende Optegnelse fandtes ikke. En svag Mulighed er der dog for, at engang et tilfældigt litterært Fund kunde angive Tidspunktet for Elfenbenshornets Udarbejdelse.

omvendte Proces er endnu vanskeligere[1]. Og medens de forskellige Afbildninger, der ere os efterladte, gengive Figurernes Pladser paa langs af Hornet næsten kongruent, er denne Længdeordning lidt forskudt paa Elfenbenskopien; det kunde tyde paa, at Forfærdigeren har udskaaret Ringene en for en og derved taget mere Hensyn til Tværfølgen af Figurerne end til Længdefølgen.

Muligt kan der da — trods den Frihed, hvormed Kopien er udført — hentes en ringe Oplysning fra den m. H. t. omtvistede Detailler. Mellem 1ste Rings øvre og nedre Figurrække ses 6 »Rosetter« ligesom paa P. E. Müllers Afbildning, medens Stephens efter Worm har 7. 3dje Ring gengiver Billedet af »Offeret«: Manden, der ligger paa tværs af den staaende Mand med Kniven, saaledes, at den førstes Legeme er udbuet over den »ofrendes«, — atter overensstemmende med Müller, medens Werlauff, støttet paa I. R. Paullis Udtalelse, anser dette for unøjagtigt. Paa 7de Ring har Elfenbenshornet over og under de to firkantede Smaaplader tydelige Menneske- eller Dyreknogler — ikke »Stave«, som Müller, paavirket af Sorterups Kritik af de tidligere Afbildninger, vilde se; og de firkantede Plader ere her adskilte ved et Mellemrum og ikke lagte over hinanden, saaledes som Müller, følgende Sorterup, har ladet dem aftegne.

Ved andre Enkeltheder er det aabenbart Elfenbenskopien, der afviger fra Originalen. De mange Trekanter[2] og begge »Kors« paa 6te Ring har Kopien fremstillet i Relief, medens de efter Worms Ord, der maa staa til Troende, vare helt gennembrudte, ikke blot indridsede. Og 7de Rings lodrette

---

[1] Den Afbildning, som i Figurernes Karakteristik nærmest ligner Kopien, er Hamburgeren Wischmanns forholdsvis lille Kobberstik i Provst Arnkiels: Cimbrisch Heydenthum, 1702; men enkelte af de indridsede Slanger, som findes paa Kopien, mangle paa dette Stik.

[2] Deres Tal er 15 paa de fleste ældre Afbildninger, hvilket sagtens er rigtigt; Kopien har kun 12.

Række af Trekanter eller — som hos Müller, der slutter sig til Sorterups Udsagn, — Ovaler er helt udeladt paa Kopien.

Ligeledes har dens Forfærdiger, maaske af Mangel paa Plads, udeladt et enkelt Reliefbillede (»Hunden« under »Spejlet« paa 5te Ring) og af de indridsede Ornamenter: Zigzagbræmmerne foroven paa hver Ring samt en enkelt af Slangefigurerne.

Men ogsaa Randene over de enkelte Ringe have, som allerede nævnt, en anden Form paa Elfenbenskopien end paa de tegnede Gengivelser. Og paafaldende nok vise Afbildningerne af det 1734 fundne Guldhorn i dette Punkt afgjort Lighed med Kopien; baade Tovflætninger og Baand med Krydslinier findes her som »Rande«, om end i anden Rækkefølge end paa Elfenbenshornet.

Har da Forfærdigeren af dette nøje fulgt Originalen i denne Detail, men alle Tegnere gengivet den unøjagtigt? Eller har han frit komponeret den i en tilfældig Overensstemmelse med det andet Guldhorn? Eller har han — hvis Kopien er yngre end 1734 — valgt det andet Horns »Rande« som bedre passende til Reliefbilledernes Stil? — Desværre maa man efter al Sandsynlighed her som saa tidt gentage Ordet: Ignorabimus.

P. Købke.

DENAR-FUNDET FRA ROBBEDALE.

Gennem Finansministeriet indsendtes fra Bornholms Amt til den kgl. Mønt- og Medaillesamling under 19. April og 16. Maj 1893 et Fund af *romerske Denarer* væsentlig fra Antoninernes Tid, først 253 derefter 2 Mønter — ialt 255 med følgende Oplysninger[1].

»Mønterne vare fundne tilligemed Bund og Brudstykker af en Urne af Arbejdsmand Arvid Andersen af Rønne ved Opgravning af en Rullesten i Robbedale paa Rønne Udmark, de to senere indsendte paa samme Sted«. [Mønts. F. P. 636].

Mønterne vare alle stærkt slidte, hvilket vanskeliggjorde Bestemmelsen af dem. Dog er det lykkedes at bestemme med Sikkerhed saa godt som alle Mønterne; ved Siden af Numrene nedenfor er ved hver Mønt givet Henvisning til C. Ramus *[R.]*, Catalogus numorum veterum Musei Regis Daniæ, pars II moneta Romanorum (Kbhvn. 1816) og til H. Cohen *[Coh.]*, Médailles impériales, 2den Udg. 1880 ff. Forsaavidt Mønten ikke er beskreven i Ramus's Fortegnelse men siden er tilkommen i den kgl. Møntsamling, er dette bemærket med Tilføjelse af dens nuværende Nummer i Samlingen.

Ogsaa udover Fundets numismatiske Betydning har det Interesse ved at berøre almindeligere Spørgsmaal, som dog her blot kan antydes. En Mønt af de nedenfor beskrevne (M. Aurelius Nr. 40) har en fuldstændig barbariseret Indskrift paa begge Sider og kan derfor ikke være udgaaet fra den romerske Mønt. Barbariske Efterligninger af romerske Mønter forekomme ikke sjælden, men det er ualmindeligt, at man som ved denne kan paavise ganske nøje den enkelte romerske Mønt, som har været dens Forbillede, i Reglen er

[1] Se Aarb. 1894 (P. Hauberg) S. 331 Nr. 32.

det kun rent i Almindelighed at man kan pege hen i Retning mod Forbilledet for de barbariske Efterligninger. Typen selv paa Mønten er ikke barbariseret i nogen væsentlig Grad, saa vidt man af dens slidte Tilstand kan dømme.

Et andet Spørgsmaal af almindeligere Interesse, som staar i Forbindelse med Fundene af antike Mønter i Norden i det hele taget, vil jeg her ogsaa kun berøre. Det er klart, at Mønterne, som bragtes her til Norden, tillige gennem deres Billeder maatte give Nordboerne en Forestilling, i mer eller mindre uklar Form, om antik Gudetro og antik Tænkemaade, et Moment som vel er værdt at agte paa ved Undersøgelsen af nordisk Gudelære og dens historiske Udvikling.

Efter den endelige Bestemmelse af Fundets Mønter fordeler Indholdet sig saaledes under de enkelte Regenter.

Vespasianus (divus)	1	Faustina d. Yngre	15
Trajanus	11	— — diva .	4
Hadrianus	20	L. Verus	7
L. Aelius Caesar	1	Lucilla	3
Antoninus Pius	49	Commodus	43
— divus	7	Clodius Albinus	1
Faustina den Ældre	1	Septimius Severus	1
— — diva	18	Julia Domna	1
Marcus Aurelius	69		255
— — divus ..	3		

Vespasianus (divus).

1. Efter Vespasians Død († 79 efter Chr. F.). Ramus 260 (Cohen[2] 144).

Trajanus.

1. *Aar 101—102.* Coh. 239 (Mønts. 71 b).
2. *Aar 104—110.* R. 111 (Coh. 63).
3. R. 135 (Coh. 136) (Aar 105).
4. R. 121 (Coh. 76).
5. R. 150 (Coh. 481).
6. R. 147 (Coh. 462).

7. *Aar 112—117.* R. 309 (Coh. 404).
8. R. 311 (Coh. 558).
9. R. 355 (Coh. 150) [3 Expl., de to uden Ægiden].

Hadrianus.

1. *Aar 118.* R. 41 (Coh. 1027) [Omskriften utydelig.]

Aar 119—127.

2. R. 60 (Coh. 353).
3. R. 64.
4. R. 91 (Coh. 358) [2 Expl.]
5. R. 78 (Coh. 335).
6. R. 145 (Coh. 600).
7. R. 157 (Coh. 903).
8. R. 183 (Coh. 1143).
9. R. 186 (Coh. 1162).
10. R. 193 (Coh. 1094).
11. R. 210 (Coh. 1103 men uden Hjælm under Foden).
12. R. 220 (Coh. 1174) [2 Expl., lidt forskellige.]
13. R. 253 (Coh. 1327).

Efter Aar 128.

14. R. 442 (Coh. 717).
15. R. 513 (Coh. 1328).
16. R. 503 (Coh. 1312).
17. R. 539 (Coh. 1455).
18. R. 545 (Coh. 1481, dog med bekranset Hoved).

L. Aelius Caesar

(adopteret af Hadrian Aar 135 el. 136, død 138.)

1. R. 3 (Coh. 10).

Antoninus Pius.

1. *Aar 139.* R. 18 (Coh. 88).
2. *Aar 140—143.* R. 63 (Coh. 33).
3. R. 94 (Coh. 399).
4. R. 133 (Coh. 588).
5. *Aar 145—147.* R. 188 (Coh. 228).
6. R. 190 (Coh. 251).
7. R. 191 (Coh. 344) [3 Expl., de to med utydeligt Consulatstal.]
8. R. 193 (Coh. 345) [2 Expl.]
9. R. 205 (Coh. 490).
10. R. 232 (Coh. 945).
11. *Aar 149.* R. 254 (Coh. 281) [5 Expl., deraf 3 med utydeligt Tribunatstal.]
12. R. 256 (Coh. 263) [Tribunatstallet utydeligt.]
13. R. 258 (Coh. 252).
14. *Aar 151.* R. 285 (Coh. 825) [2 Expl.]
15. Coh. 582[1] (Ny for Møntsaml.) [3 Expl.]

---

[1] Gudinden paa Bagsiden af Mønten bærer ikke Overflødighedshorn, som — vistnok ved en Fejltagelse — er angivet hos Cohen.

16. *Aar 152.* R. 289 (Coh. 196) [4 Expl., deraf 1 med utydeligt Tribunatstal.]
17. Coh. 288 (Mønts. 291 A).
18. Coh. 267 (Mønts. 291 a) [Tribunatstallet utydeligt.]
19. Coh. 617 (Mønts. 291 bb).
20. *Aar 153.* R. 298 (Coh. 197).
21. R. 300 (Coh. 270) [Varierer noget fra Mønts.s Expl.]
22. *Aar 156.* R. 341 (Coh. 985).
23. *Aar 157.* R. 349 (Coh. 1023) [2 Expl.]
24. R. 353 (Coh. 1016) [2 Expl., det ene maaske R. 365 = Coh. 1039.]
25. *Aar 159.* R. 376 (Coh. 804) [2 Expl.]
26. R. 387 (Coh. 740) [2 Expl., Tribunatstallet utydeligt.]
27. R. 390 (cf. Coh. 1113) [3 Expl., paa det ene er Tribunatstallet utydeligt.]
28. *Aar 160.* R. 403 (Coh. 374).
29. Coh. 383 (Mønts. 405 a).
30. R. 411 (cf. Coh. 696) [Gudindens Sæde er en Thronstol, ikke et Panser, som paa Mønten hos Cohen.]

Efter Døden († 161).

31. R. 431 (Coh. 164).
32. Coh. 353 (Mønts. 450 A).
33. R. 437 ff. (Coh. 154 ff.) [5 Expl., til Dels forskellige.]

Faustina den Ældre.

1. *Aar 138—141.* Coh. 151 (Ny for Mønts.).

Efter Faustinas Død († 141).

2. R. 18 (Coh. 6).
3. R. 21 (Coh. 34 var.) [2 Expl., det ene uden Slør].
4. R. 29 (Coh. 32) [2 Expl.]
5. R. 47 (Coh. 41).
6. R. 65 (Coh. 96) [Omskriften utydelig.]
7. R. 68 (Coh. 78) [2 Expl.].
8. R. 84 (Coh. 116).
9. R. 97 (forskellig fra Coh. 124, som er = R. 100).
10. R. 107 (Coh. 136).
11. R. 137 (Coh. 237).
12. R. 124 (Coh. 175). [4 Expl.].

Særlig Omtale fortjener følgende Denar fra Faustina den Ældre, som ikke før fandtes i Møntsamlingen, og som i det hele er en Sjældenhed:

13. Coh. 262 [Ny for Mønts.]. DIVA AVG | FAVSTINA Kejserindens Brystbillede til h. med Klædning men uden Slør. *Bagside:* Paa en Tribune sidder forrest en Person, bag denne staar en Kvinde. Begge læne sig fremad mod et Barn, som rækkes op imod dem af en Mand, der staar nedenfor Tribunen; ved Siden af Tribunen iler en Mand frem for at tage Vare paa en anden lille Pige PVELLAE FAVSTINIANAE.



Fig. 1. Denar fra Faustina d. Ældre. (Bagside og Forside.)

Indskriften paa Bagsiden (puellae Faustinianae) sigter til en af Kejseren til Ære for hans Hustru oprettet Stiftelse, som bar dette Navn. »Puellas alimentarias in honorem Faustinae Faustinianas constituit« beretter Jul. Capitolinus i sin Biografi af Antoninus Pius (Kap. 8). Vi kende allerede fra de foregaaende Kejsere[1] denne Indretning med alimentarii pueri et puellae: Børn af fattige Forældre, som af kejserlige Stiftelser fik maanedlige Gaver (alimenta) af Korn eller Penge til deres Underhold. Det var i den ældre Tid ikke Anstalter som vore Vaisenhuse eller Børnehjem, der væsentlig tilhøre Tiden efter Christendommens Indførelse, men de af Kejserne givne Kapitaler blev anbragte mod særlig god Sikkerhed i Grundejendom baade privat og kommunal til ret billig Rente; af disse Renter blev der da udredet de bestemte Gaver af Korn eller Penge, og i hver Kommune blev Sagen ledet af en kommunal Embedsmand. Enkelthederne derved ere kendte af Indskrifter. Hensigten med det hele antydes af og til, det var for at gøre Ægteskaber mulige for de fattige Borgere og derved give Befolkningen den fornødne Tilgang ad naturlig Vej, en Opgave som allerede Augustus søgte at naa ved

[1] Marquardt, röm. Staatsverwaltung II, 138 Anm. 6.

forskellige Begunstigelser for Fædre med en talrig Familie og lign.; for Trajans Vedkommende nævnes det i en Indskrift udtrykkeligt, at hans Gavmildhed havde en saadan Hensigt (qua aeternitati Italiae suae prospexit), Italiens Fremtid og evige Bestaaen. I Rom lod Trajan 5000 Børn forsørge ved at optage dem mellem Nyderne af Kornuddelingerne, og Faustinas Stiftelse havde sikkert en lignende Hensigt og virkede paa samme Maade, puellae Faustinianae fik Korn (ikke Penge), efter hvad vi véd af en Indskrift.



Fig. 2. Bagsiden af samme Denar, forstørret.

Paa det ene af de Reliefer, som ere fundne paa Forum Romanum og som oprindelig smykkede Talertribunen (Rostra) der, er — efter den vistnok sikre Forklaring — fremstillet Bekendtgørelsen af Trajans Stiftelse for de fattige Børn; man ser Kejseren sidde paa en Tribune, og foran ham staar Italia med to Børn paa samme Maade, som det er fremstillet paa Mønter fra Trajan med Indskriften alim(enta) Ital(iae). Dette leder os hen til det Spørgsmaal, som Denaren fra Faustina giver Anledning til. Hvem er den Person, der sidder paa Tribunen paa Møntens Bagside? Da vort Exemplar af Mønten er saa slidt, har jeg ved Godhed af Hr. E. Babelon, Directeur for Møntkabinettet i Paris, faaet et Aftryk af det der bevarede Exemplar af Denaren. Det er dette, som vil sés afbildet paa Fig 1., og for yderligere Tydeligheds Skyld er Møntens Bagside givet i forstørret Maalestok (Fig. 2). Den almindelige Tydning af Personen, der sidder forrest og læner sig fremad mod Barnet, er at det forestiller Kejseren. Man vil imidlertid allerede af de her givne Billeder vistnok tydelig kunne se, at det er en *kvindelig Figur*, og der er ingen Tvivl om, at det er Faustina selv, der uddeler sine milde Gaver til Børnene; det Kejserinden holder i Haanden, ser ud til at være et Blad Papir eller en

Tavle (Tessera), der tjente til Legitimation for den, der paa Barnets Vegne skulde modtage Kornuddelingen. Den Kvinde, som staar bag Kejserinden, synes med sin Haand at pege paa denne Tavle, hvis Indhold var afgørende for den mødte Ansøger. Haarets Sammenbinding i en Knude, Skikkelsens bløde Bøjning, Klædning, Brystet, alt viser, at den siddende Skikkelse maa være en Kvinde. (Saaledes ogsaa A. von Sallet, Münzen u. Medaillen, 1898, S. 86). Grunden til, at man har betegnet det som Kejseren, er vel den, at Forsiden af Mønten bærer Indskriften DIVA og derved viser, at Mønten er slaaet efter Faustinas Død, der indtraadte tidlig i Kejserens Regeringstid (tertio anno imperii sui Faustinam uxorem perdidit siges om Kejseren i Jul. Capitolinus's Biogr. af Antoninus Pius Kap. 6). Men der kan ikke være noget til Hinder for, at Kejseren ogsaa efter Faustinas Død kunde lade hende fremstille paa en Mønt i Færd med at øve sin kærlige Handling ligesom i levende Live og til Minde derom. Det kan saaledes efter min Mening anses for sikkert, at Faustina selv er fremstillet paa Møntens Bagside. Jeg har her ikke taget Hensyn til Guldmønten, som skal have en lignende Fremstilling (Coh. 261), med flere Personer paa Bagsidens Billede, da jeg ikke har Adgang til noget Originalexemplar deraf, og da der siges at existere moderne Forfalskninger af denne Guldmønt.

Marcus Aurelius.

Som Thronfølger (Caesar).

1. *Aar 145-146.* R. 23 (Coh. 105 cf. 110).
2. R. 25 (Coh. 103).
3. *Aar 147.* R. 45 (Coh. 600).
4. *Aar 149.* R. 63 (Coh. 618) [Tribunatstallet utydeligt].
5. *Aar 152.* R. 70 (Coh. 647 var.).
6. *Aar 157.* R. 98 (Coh. 721).
7. *Aar 159.* Coh. 740 [Tribunatstallet utydeligt].
8. Coh. 746[1] (Mønts. 109 a).

Som Kejser.

9. *Aar 161.* R. 119 (Coh. 30).

[1] Omskriften paa Forsiden er AVRELIVS CAES AVG PII F.

10. R. 132 (Coh. 508) [2 Expl.].
11. *Aar 162.* R. 133 (Coh. 35).
12. R. 137 (Coh. 33).
13. R. 142 (Coh. 519).
14. *Aar 163.* R. 148 (Coh. 42).
15. R. 150 (Coh. 525).
16. *Aar 164.* R. 154 (Coh. 7).
17. R. 157 (Coh. 468) [2 Expl., det ene utydeligt].
18. *Aar 165.* Coh. 485 var. (Ny for Mønts., cf. R. 187) [Kejserens Hoved med Laurbærkrans, uden Klædning].
19. R. 174 (Coh. 476) [2 Expl.].
20. *Aar 166.* R. 188 (Coh. 437).
21. R. 189 (Coh. 463).
22. R. 194 (Coh. 435).
23. R. 195 (Coh. 878) [2 Expl.].
24. *Aar 167.* R. 202 (Coh. 881) [2 Expl.].
25. *Aar 168.* R. 215 (Coh. 208).
26. Coh. 901 (Ny for Mønts.) [2 Expl., det ene utydeligt].
27. *Aar 169.* Coh. 906 (Ny for Mønts.).
28. R. 232 (Coh. 543) [2 Expl.].
29. *Aar 170.* R. 242 (Coh. 546) [2 Expl.].
30. *Aar 171.* R. 249 (Coh. 133) [2 Expl.].
31. Coh. 126, men med Omskrift IMP M ANTONINVS AVG TR P XXV (Mønts. 256 A).
32. Samme (Coh. 126) uden IMP.
33. *Aar 172.* R. 278 (Coh. 257) [3 Expl. lidt forskellige].
34. R. 281 (Coh. 280).
35. *Aar 173.* R. 297 (Coh. 292) [2 Expl., det ene utydeligt].
36. *Aar 174.* Coh. 340 (Ny for Mønts.) [2 Expl.].
37. *Aar 175.* Coh. 417 (Ny for Mønts.).
38. Coh. 355 (Ny for Mønts.).
39. Coh. 916 (cf. 926) [Bagsidens Omskrift ulæselig].
40. *Aar 176.* R. 351 (Coh. 938, men uden P P). Kejserens Hoved paa Forsiden med Laurbærkrans; paa Bagsiden Retfærdighedens Gudinde (Aequi-

---

ikke — som af Cohen ved en Fejltagelse angivet — den samme som paa hans Nr. 740.

tas) med Vægtskaal og Overflødighedshorn. *Omskriften paa begge Sider er barbariseret*, Typerne derimod fuldstændig kendelige.

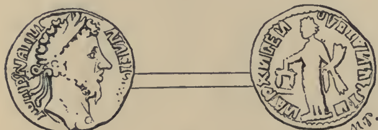


Fig. 3.

Mønten afbildes her (Fig. 3). Den sædvanlige (ikke barbariserede) Omskrift er: paa Forsiden M ANTONINVS AVG GERM SARM og paa Bagsiden TR P XXX IMP VIII COS III.

41. Coh. 937 (men uden P P) Mønts. 353 b).
42. R. 356 (cf. Coh. 438).
43. *Aar 177.* R. 379 (Coh. 948) [4 Expl., deraf 1 utydeligt].
44. *Aar 178.* Coh. 954 (Mønts. 391 a) [2 Expl.].
45. *Aar 179.* R. 395 (Coh. 970) [3 Exemplarer].
46. Coh. 968 (Mønts. 396 a).
47. *Aar 180.* R. 401 (Coh. 972) [4 Expl., deraf 2 utydelige].

Efter M. Aurelius's Død (CONSECRATIO).

48. R. 407 (Coh. 80).
49. R. 408 (Coh. 83).
50. R. 414 (Coh. 84).

Disse Consecrationsmønter, ligesom de ved andre Kejsere i dette Fund forekommende, høre utvivlsomt hjemme i denne Tid og ere ikke af de senere fra Trebonians eller Gallienus's Tid (cf. Eckhel, Doctr. num. vet. VIII p. 465, 469 ff.). Første Gang Mønter med denne Indskrift forekomme — fra samme Tid som de Regenter, hvis Billeder de bære — er ved Plotina, Marciana og Matidia paa Trajans Tid.

Faustina den Yngre.

1. Coh. 33 (Ny for Mønts.).
2. R. 39 (Coh. 95).
3. R. 45 (Coh. 99) [2 Expl.].
4. Coh. 107 (Mønts. 51 a).
5. R. 52 (Coh. 111).
6. R. 59 (Coh. 120) [4 Expl., deraf 1 utydeligt].

7. R. 76 (uden Diadem) Coh. 144).
8. Coh. 139 var. (uden Paafuglen) (Mønts. 77 aa).
9. Coh. 190 (Mønts. 98 a).
10. R. 134 (Coh. 226) [utydelig].
11. R. 148 (Coh. 286).

Efter Faustinas Død.

12. Coh. 6 (Mønts. 157 A).
13. R. 159 (Coh. 75).
14. R. 163 (Coh. 73).
15. R. 170 (Coh. 71).

L. Verus.

1. *Aar 161.* R. 6 (Coh. 144).
2. *Aar 164.* Coh. 229 (Mønts. 31 a).
3. *Aar 165.* R. 56 (Coh. 273).
4. *Aar 166.* R. 66 (Coh. 125) [2 Expl.].
5. *Aar 167.* R. 71 (Coh. 297).
6. *Aar 168.* R. 88 (Coh. 318).

Lucilla.

1. R. 28 (Coh. 36).
2. Coh. 60 (Ny for Mønts.).
3. R. 66 (Coh. 89). [Paa Møntsamlingens Exemplar staar EVNVS i Stedet for VENVS].

Commodus.

1. *Aar 178.* R. 26 (Coh. 762) [Omskriften utydelig].
2. *Aar 179.* R. 34 (Coh. 775).
3. Coh. 776 [Tallet for Imperatorværdigheden utydeligt].
4. *Aar 180.* R. 48 var. (Coh. 786var.) med [L]AVREL COMMODVS AVG (Ny for Mønts.).
5. *Aar 181.* R. 60 (Coh. 307).
6. R. 66 (Coh. 804).
7. R. 69 (Coh. 803).
8. Coh. 806 (Mønts. 70 a) [2 Expl.].
9. *Aar 182.* R. 78 (Coh. 311).
10. R. 83 (Coh. 833).
11. *Aar 183.* Coh. 859, men med M COMMODVS ANTONINVS AVG (Ny for Mønts.) [R. 99 har IMP VI] [2 Expl.].
12. R. 98 (Coh. 878, men med M COMMODVS ANTON AVG PIVS). [Bagsidens Omskrift utydelig].
13. Coh. 879 (men med M COMMODVS ANTON AVG PIVS). (Ny for Mønts.).
14. *Aar 184.* R. 111 (Coh. 424 men med M COMMODVS ANTON AVG PIVS).
15. R. 115 (Coh. 445).
16. R. 119 (Coh. 466), men med IMP VI [dog er Bagsidens Omskrift utydelig].
17. *Aar 185.* R. 136 (Coh. 476).

18. Coh. 147 (cf. R. 152) [Tribunatstallet utydeligt].
19. *Aar 186.* R. 146 (Coh. 114) [Bagsidens Omskrift utydelig].
20. R. 172 (Coh. 486).
21. *Aar 186—189.* Coh. 398 (Mønts. 161 a).
22. R. 179 (Coh. 647).
23. *Aar 187.* R. 189 (Coh. 34).
24. R. 206 (Coh. 646).
25. R. 209 (Coh. 966).
26. R. 211 (Coh. 1001) [Bagsidens Omskrift utydelig]. [2 Expl.].
27. *Aar 188.* R. 217 (Coh. 538) [2 Expl.].
28. *Aar 189.* R. 241 (Coh. 146).
29. *Aar 190–191.* Coh. 172 (Mønts. 254 A).
30. *Aar 191.* R. 270 (Coh. 24) [2 Expl.].
31. R. 277 (Coh. 127).
32. R. 290 (Coh. 655).
33. *Aar 192.* R. 315 (Coh. 574).
34. R. 312 og 313 (Coh. 288 med eller uden Stjærne paa Bagsiden) [2 Expl., det ene utydeligt].
35. R. 322 (Coh. 586) [Bagsidens Omskrift utydelig].
36. Coh. 325 (Mønts. 313 a).
37. R. 328 (Coh. 568).

Clodius Albinus.

(Albinus's Mønter forekomme sjældnere).

Aar 193—197.

1. R. 5 (Coh. 61) med D CLOD SEPT [ALBIN CAES].

Septimius Severus.

1. *Aar 194.* R. 71. (Coh. 386).

Julia Domna.

1. *Aar 187* eller et af de nærmest følgende. R. 4 (Coh. 194).

C. Jørgensen.

ROMERSKE GULDMEDAILLONER.

Fra Museet i Odense indsendtes under 8. Juni 1893 gennem afdøde Etatsraad Lotze til den kgl. Mønt- og Medaille-samling den nedenfor (Fig. 1) afbildede Guldmedaillon fra Kejser Constantius den 2den som indleveret af Dyrlæge Jensen i Kværndrup.

Det meddeltes, at hans ganske unge Søn, Jens Peder Jensen af Kværndrup, havde fundet Medaillonen »i en lille Kratskov nord for Trunderup By, Kværndrup Sogn, lige i Overkanten under nogle Hasselbuske. Der fandtes intet som helst ellers trods omhyggeligt Eftersyn; hvorvidt der er fundet noget tidligere der, erklærede Faderen ikke at vide, men meddelte dog, at en Mark lige i Nærheden bar Navnet Guldager« [Mønts. F. P. 639].

Denne Medaillon har betydelig Interesse, ikke blot fordi den er den største romerske Guldmønt, der hidtil er fundet her i Landet, men ogsaa fordi den giver nye historiske Oplysninger. Jeg meddeler her en Beskrivelse af Mønten, tydet paa den Maade, som Fremstillingen derpaa i Forening med Medailloner fra samme Tid gør indlysende.

FL IVL CONSTANTIVS NOB C Hans Brystbillede til h. med Laurbærkrans, Panser og Feltherrekappe (paludamentum). Ansigtstrækkene fuldstændig ungdommelige.

Bagside: Constantin den Store staaende med Panser og Feltherrekappe, i venstre Haand en omvendt Lanse, hans Hoved er bart og bekranses af en Victoria bagfra, med h. Haand griber han om en knælende Kvindes Haandled, hun er ved en særlig Hovedprydelse (Polos) betegnet som en fremmed, og repræsenterer sit Folk, som underkaster sig Kejseren; en Kriger med Hjælm og Skjold bag hende anbefaler hende til Kejserens Naade og holder med sin højre Haand om

hendes Hoved. PIETAS AVGVSTI NOSTRI og i Afsnittet forneden TR.

Tværmaal 36 Mm., Vægt 20,02 Gr.

Der findes et Exemplar af samme Medaillon i Cabinet des Médailles i Paris (Coh.[2] VII p. 463, Nr. 151), hvoraf en Afstøbning velvilligst er oversendt mig fra Directeuren Hr. E. Babelon. Paa det franske Exemplar sidder endnu den Øsken, hvori den har været baaret, og som er anbragt saaledes, at den skjuler Bogstaverne TR forneden paa Bagsiden.



Fig 1. Guldmedaillon fra Constantius II.

Vort Exemplar har ogsaa været forsynet med Øsken, som nu er borte men hvoraf tydelige Spor kan ses. Det franske Exemplar er langt mere slidt end vort, der er særdeles godt conserveret. Vægten af det franske Exemplar angives til 20,50 Gr. med Øskenen.

Om Anvendelsen af de romerske Medailloner er man efter Haanden kommen til større Kundskab[1]; i den ældre Kejsertid spiller Medailloner af Bronce Hovedrollen, men i tredje og fjerde Aarhundrede bliver Guld- og Sølvmedailloner det overvejende. Holder vi os til det fjerde Aarhundrede, som den beskrevne Guldmedaillon tilhører, saa er det oplyst ved en Afhandling af *Otto Seeck* (Zeitschr. f. Numismatik XXI, 1898, S. 17 ff.). at det var Skik, at fornemme Romere, naar

[1] F Kenner, der römische Medaillon. Num. Zeitschr. (Wien) XIX Bd. 1887 S. 1—173.

de fejrede en Familiefest eller anden Hædersdag, plejede at give Husets Venner, som blev indbudte, kostbare Foræringer, og ikke blot dem, der personlig kom til Festen; men man sendte ogsaa for at vise en fornem Ven Opmærksomhed den sædvanlige Foræring til ham sammen med Meddelelsen om Festen. Det er især af Symmachus's Breve, at vi se dette Forhold klart. Med et Brev fra ham i Anledning af hans Tiltrædelse af Consulatet følger en Guldsolidus, som det fremgaar af Brevets Indhold; ved en anden Lejlighed, nemlig hans Søns Bryllup, tales der i Brevene om en Gave af to Solidi. En saadan Gave i rede Penge kaldtes den Gang *sportula.* Andre Foræringer nævnes hyppig nemlig Elfenbens Skrivetavler (Diptycha) og en Sølvkurv, tit af betydelig Vægt, (Apophoretum). Ogsaa Sølvmønter brugtes som en beskednere Foræring, og en Lov fra 384, som satte Grænser for disse forskellige Arter af Gaver, bestemmer, at de Sølvmønter, som private Folk uddelte, ikke maatte veje over $^{1}/_{60}$ Pund. Men Mønter af den Art høre ikke til den almindelige Curantmønt og maa betragtes som Medailloner eller Medailler, om man vil kalde dem saadan; af den Art Sølvmedailler har vi ikke faa tilbage; men de vare ikke slaaede af private, men som al Mønt af ædelt Metal var det i Kejserens Navn, at de udkom. Skikken var altsaa saa almindelig, at man, for at imødekomme den, officielt satte saadanne Medailloner i Omløb.

Men først og fremmest var det naturligvis til Kejserens eget Brug at slige Skuepenge bleve slaaede. Den Mængde Guld- og Sølvmedailloner, som er bevarede, har Kejserne ladet slaa for at bruge dem til Sportulae ved festlige Lejligheder under deres Regering. Medaillonerne staa i et bestemt Forhold til Curantmønten. Guldmedaillonerne svare saaledes i Vægt hyppigst til to Solidi, ligesom den Sportula, som Symmachus oftest nævner i sine Breve, er to Solidi. Men næsten lige saa hyppigt findes Medailloner til Vægt af $1^{1}/_{2}$ Solidus. Desuden haves Stykker af langt højere Vægt

efter en vis bestemt Skala, brugte som Foræring til de mest begunstigede. Saaledes findes blandt Constantin den Stores Guldmedailloner en Række til en Vægt af 4½ eller af 3 Solidi med Billedet af Kejseren i Senatordragt paa Bagsiden og Indskriften SENATVS og en anden Række svarende til 1½ Solidus med Billedet af en Rytter (Ridder) og Indskrift EQVIS (i St. for *eques*) ROMANVS. Der er næppe Tvivl om, at de første har været uddelte af Kejseren til Senatorer (de til 4½ Solidi vistnok til consulares), de sidste til romerske Riddere (Seeck, S. 23 og 323).

Ved de sidstnævnte Medailloner bekræftes saaledes i høj Grad Antagelsen, som her er fremsat efter O. Seeck, om at de kejserlige Guldmedailloner vare bestemte til Sportulae ved glædelige Begivenheder i Kejserfamilien. Og dette vil faa yderligere Støtte, naar der i Fremstillingen paa disse Medailloner findes Hentydninger til Lejligheden, som har fremkaldt dem. Saadanne Hentydninger kan virkelig paavises, ganske vist ikke altid, thi der er visse konventionelle Fremstillinger paa Bagsiden af mange Medailloner, som ingen Ting siger om Lejligheden, men i andre Tilfælde er det anderledes, og det kan da med Rette siges, at disse Medailloner bliver historiske Mindesmærker af høj Betydning (Seeck).

Den ofte nævnte tyske Historikers Fortjeneste er det da ogsaa i nævnte Afhandling at have sammenstillet Medailloner — i Reglen med en bestemt opadgaaende Vægtskala fra 1½ eller 2 Solidi og højere op —, som ved de Personer eller Scener, der er fremstillede paa Bagsiderne, ved Indskrifter, Prægested o. s. v. lade sig henføre til bestemte Begivenheder. Bestemmelsen lettes yderligere i denne Periode, hvorom vi her tale, ved at vi har flere Kejsere samtidig, mellem hvis Medailloner der tit er en paaviselig Sammenhæng, nemlig Constantin den Store og hans Sønner. Sammenholdte med de historiske Efterretninger, som ellers ere overleverede, fastslaa Medaillonerne undertiden en Begivenhed chronologisk med en uanet Nøjagtighed.

Den Gruppe af Festmønter, som for vor Guldmedaillon faar Betydning, er sammenstillet af Seeck Side 35 ff. i nævnte Afhandling. Disse Medailloner ere dels fra Constantin den Store dels fra Constantin II og tale et tydeligt Sprog; det er Sejre over fremmede Folkeslag der sigtes til baade i en Indskrift som denne: DEBELLATORI GENTIVM BARBARARVM, og i Fremstillingerne, hvor en romersk Helt sætter Foden paa en lille knælende besejret Fjende[1]. Hvad det er for Fjender, lærer ogsaa Indskrifterne, en Gang GOTHIA, oftere SARMATIA. Constantin den Store havde tidlig sendt sine Sønner i Krig, Crispus allerede før han var 14 Aar; hans Henrettelse falder i de første Dage af 326. Senere finde vi den yngre Søn Constantin II (som Caesar) nævnt i en Indskrift fra 331 og allerede betegnet med Tilnavnet Alamannicus (uden at Faderen eller Broderen Constantius II bar dette Tilnavn), han maa altsaa 13 Aar gammel have vundet (faaet Æren for) en Sejr ved Rhinen. Femten Aar gammel fører han Krig ved Donau, og det er den, hvortil der paa denne Række Medailloner sigtes. Constantin den Store begav sig den Gang (Foraar 332) til Marcianopolis for at være i Nærheden af Krigsskuepladsen. Gotherne var trængt ind i Sarmaternes Land, og disse havde bedet Kejseren om Hjælp. Den unge Constantin II gik da over Donau og slog Fjenden den 20. April, hvorved overordentlig mange Gother omkom. Han gav dem Fred og modtog Gisler af dem, deriblandt Kong Ariarichs Søn. Men imidlertid havde Sarmaterne vist sig som Forrædere, og der maatte da føres Krig med dem, som ogsaa endtes lykkeligt.

Paa den Guldmedaillon i Berlin (fra Constantin den Store), hvor Indskriften *debellatori gentium barbararum* findes, afbildes paa Bagsiden den unge Constantin II i Rustning med Hjælm og Skjold i Færd med at føre den lille gothiske

---

[1] Saaledes paa en Solidus fra Constantin II i den kgl. Mønt- og Medaillesamling, hos Ramus S. 265 Nr. 60 afbildet og rigtigere beskreven end hos Coh.[2] VII, 381 Nr. 140.

Kongesøn hen til Constantin den Store, der staar i Feltherreklædning men uden Vaaben og uden Hjælm og rækker sin Haand ud mod den lille Dreng i barbarisk Klædning, der føres til ham som Gissel (Seeck, Ztschr, f. Num. XXI Tvl. II, 8).

Betragte vi nu vor Guldmedaillon, saa lyder Forsidens Indskrift (Flavius Julius Constantius Nobilissimus Caesar) paa at Constantius II endnu er Caesar; den kan altsaa ikke være slaaet efter Constantin den Stores Død. Da nu Constantius kort før Faderens Død (337) blev sendt til Orienten imod Perserne, kan han ikke have vundet Sejre der endnu som Caesar, og Felttoget imod Perserne var i det hele ikke rigt paa Sejre. Da det endvidere ikke er rimeligt, at Broderens (Constantin II's) Bedrift, som er den, vi ellers kan paavise, skulde være fremstillet paa Constantius's Medaillon, særlig paa et saa stort og anseeligt Stykke som dette, der svarer til 4½ Solidi, saa nærer jeg ingen Tvivl om, at den paa Bagsiden fremstillede Krigshelt, der anbefaler eller overgiver den besejrede Nations Repræsentant til Kejserens Menneskekærlighed eller Barmhjærtighed (PIETAS), er Constantius II, med andre Ord, at *han ogsaa har deltaget i Krigen ved Donau* (Seeck har allerede formodet noget lignende S. 35 uden at tage Hensyn til vor Medaillon); og dette bestyrkes i høj Grad ved en Indskrift, som er fundet og som sættes til Tiden 338—340, hvori Constantius paa den Tid betegnes med Tilnavnene *Sarmaticus Persicus*. Antagelsen om, at dette Tilnavn Sarmaticus kun kunde skrive sig fra, at Constantius ogsaa havde udmærket sig ved Donau, faar efter min Mening saaledes sin afgørende Bekræftelse ved den her omtalte Medaillon[1]. Alle de Medailloner, som vedrøre denne Krigs

[1] Hvis man da ikke vil antage en anden Krig med Sarmaterne i de nærmeste Aar efter den før nævnte, og at Constantius i den skulde have vundet Berømmelse; men om en saadan Krig berettes ellers intet, og hvad der fortælles om de tidligere afgørende Sejrvindinger tyder ikke paa noget saadant.

Begivenheder, ere prægede i *Trier*, hvortil nu ogsaa vor Medaillon slutter sig, der bærer den for dette Prægested fastslaaede Signatur TR. Seeck har allerede gjort opmærksom paa Betydningen af denne Omstændighed (S. 38), der synes paafaldende, naar Sejrene vare vundne i Donauegnene; men han slutter vistnok med Rette deraf, at Sejrsfesten er fejret i den galliske Del af Riget, hvor Constantin II havde været før Krigen og hvortil han vendte tilbage, og vi kan tilføje, hvor ogsaa Constantius (en Tid) havde afløst Broderen under Krigen. Om Brødrenes fælles Virksomhed i denne Krig kan man maaske ogsaa finde et Vidnesbyrd i de to Broncemedailloner (Coh. 312 og 315) fra Constantius II, hvor Bagsiden viser en Feltherre med Laurbærkrans og omvendt Lanse, staaende ved et Sejrstegn (Trophæ), ved hvis Fod en fangen Kvinde sørgende sidder; Omskriften lyder VIRTVS CAESS (de to Cæsarers Tapperhed i Krig).

Ligesom der ved den af Seeck sammenstillede Række af Medailloner, der vedrøre Krigen ved Donau, var dels nogle med den unge Constantin II's Billede paa Forsiden dels nogle med Constantin den Stores, saaledes deler ogsaa Constantius II med sin Fader Æren for sine Bedrifter, idet der findes Medailloner (og en Solidus) med samme Bagside som vor men med Constantin den Stores Billede og Indskrift paa Forsiden (Froehner, les médaillons de l'empire romain, Paris 1878, p. 286, = Cohen, méd. impér.[2] VII p. 274 Nr. 392 og 393).

I Forbindelse med Ovenstaaende gives her Meddelelse om en romersk Guldmedaillon, som opbevares i Nationalmuseets danske Samling (forhistoriske Del) funden 1768 ved Faxe (Præstø Amt)[1] [Museumsnr. 8511].

---

[1] Se V. Boye, Fort. over de Gjenstande i det Kgl. Mus. f. nord. Olds., der ere forarbejdede af ædle Metaller. I. S. 52 Nr. 287.

Exemplaret er desværre meget stærkt medtaget ved Slid og anden Overlast. Det er forsynet med en Øsken (af lysere Metal end Mønten) og vejer med denne 18,4 Gr. Tværmaalet er 34 Mm., men Randen er banket noget sammen.

Uagtet dens kummerlige Tilstand lader Medaillen sig bestemme. Den tilhører Kejser Valentinian I og bærer paa Forsiden hans Brystbillede og Omskriften [D N]VALENTINI|ANVS P F AV[G], paa Bagsiden sidder Constantinopolis fremstillet som Gudinde paa en prægtig Throne; i den fremstrakte Haand holder hun en Verdenskugle, hvorpaa en svævende Victoria staar, og Stadgudinden selv træder med den ene Fod paa en Skibsstavn, hvorved Constantinopels Figur i Reglen adskilles fra Stadgudinden Rom, i hvis Billede hun ellers er skabt. Omskriften paa Bagsiden er GLORIA ROMANORVM og i Afsnittet for neden ANTOB, hvorved Prægestedet er angivet som Antiochia.

Der anføres hos Cohen² VIII, p. 87, Nr. 6 et Exemplar af samme Medaille i Grev Tyskiewicz's Besiddelse til en Vægt af 19,20 Gr. Paa Bagsiden har dette Exemplar foruden Billedet og Omskriften ogsaa Christusmonogrammet, som paa det danske Exemplar paa Grund af den udslidte Overflade ikke kan skelnes.

Man kunde maaske undre sig over, at denne Medaillon er præget i Antiochia, skønt Valentinian I var Hersker i den vestlige Del af Romerriget. Dog kan dette let forklares. Valentinian blev valgt til Kejser, medens han var i Orienten, og begav sig derfra til Constantinopel, hvor han delte Magten med sin Broder Valens og overgav denne den østlige Del af Riget. Det var altsaa naturligt, at han, endnu medens han var i Asien, lod præge de Mønter og Medailler, som han ved Regeringstiltrædelsen havde Brug for; og det forekommer mig rimeligt at antage, at Medaillen med Constantinopels Billede paa Bagsiden netop har været bestemt til Uddeling i Hovedstaden af dette Navn, naar han holdt sit Indtog der. Af Mønterne fra hans Regering er der en Række Solidi,

hvis Bagside bærer Indskriften RESTITVTOR REI PVBLICAE og et Billede af Kejseren staaende, med Victoria paa Verdenskuglen i den ene Haand og et Banner (ofte med Christusmonogrammet derpaa) i den anden (Coh.[2] n. 28); disse Mønter ere for en stor Del slaaede i Antiochia og maa derfor rimeligvis ogsaa henføres til Begyndelsen af Kejserens Regering[1]. Endelig findes en Guldmedaillon fra Valentinian I med GLORIA REI PVBLICAE og Kejseren staaende som paa de nævnte Mønter (Collection Montagu, Monnaies d'or romaines et byz. Paris 1896, Nr. 914 Tvl. XXXII). Den er ogsaa præget i Antiochia; dens Vægt er 13,3 Gr., og den kunde altsaa benyttes som en mindre Gave end den Medaillon, som vi ovenfor have beskrevet, og maaske ved samme Lejlighed.

En lignende Bagside som paa den her beskrevne Medaillon i Nationalmuseet fra Valentinian I, findes paa en Medaillon[2] af samme Vægt fra Constantius II og paa en Medaillon fra Constans (Coh.[2] 80). Den smukke Afbildning i Katalogen over Montagus Samling (pl. XXX, 879) af Medaillonen fra Constantius II vil bedst kunne give en Forestilling om, hvordan vor Medaille har set ud.

C. Jørgensen.

---

[1] En saadan (med Øsken) er funden ved Haderslev 1841, en anden (uden Øsken eller Hul) i Lunde Præstegaard 1850, hvorhen den dog let kunde have fundet Vej i nyere Tid paa Grund af det for en Præst interessante Christusmonogram.

[2] Coh.[2] 133 med SMANT og 19,32 Gr. vægtig; et andet Exemplar Collect. Montagu Nr. 879 med SIRM og Vægt af 21,21 Gr. med Øskenen.

NOGLE VAABEN FRA DEN ÆLDRE JERNALDER.

Naar undtages Bornholm, der paa Grund af sin isolerede geografiske Beliggenhed stedse til en vis Grad har indtaget en Særstilling, indeholde de danske Gravfund fra den romerske Periode og Folkevandringstiden kun undtagelsesvis Vaaben, og endnu sjældnere ere disse i nogenlunde velbevaret Stand. Vel findes der i de store fyenske og jydske Mosefund talrige Vidnesbyrd om Tidens Væbning; men da der i hvert af dem optræder forskellige Vaabentyper, og der desuden med Hensyn til Opfattelsen af Enkeltheder i Fundene endnu hersker nogen Tvivl, er det ønskeligt, at der fremkommer Supplementer fra andre Sider og da navnlig fra Gravfund af en saadan Karakter, at der ikke kan være Tvivl om deres Tidsbestemmelse. Der er nu i de senere Aar til Nationalmuseet indkommet en Række Vaaben fra begge de ovennævnte Tidsrum; Flertallet af dem stammer fra karakteristiske, vel oplyste Gravfund, og Stykkerne frembyde derhos ved deres Form og Udstyrelse ikke ringe Interesse.



Fig. 1. 1/3.

To af disse nye Stykker ere eneggede Jærnsværd, begge fra Jylland. Det ene af dem er fundet i Stokholm, Vebbestrup Sogn, ca. 8,5 Km. Nord for Hobro[1]. Sværdets Fæste er vist i Fig. 1; det har en flad Grebtunge, som opadtil og

[1] Det indkom til Museet i 1898 som Gave fra Justitsraad, Apoteker Hansen i Hobro.

nedadtil er stærkt udvidet og har en fremstaaende Kant; paa begge Sider har Fæstet været beklædt med Plader, som det synes af Ben, og som have været fastholdte af Bronzenagler; de fleste af disse have smaa, runde og flade Hoveder; de to yderste ved Fæstets øverste Ende ere derimod forholdsvis brede og tynde[1]. Klingen er paa flere Steder overbrudt; dens Form er lidet kendelig; dog ses det, at Egsiden opad mod Fæstet har haft en Udvidelse[2]. Ryggen har været lige eller mulig svagt udbuet; paa Klingen ses Rester af en Træskede. Fæstet er 0,135 M. l., Klingens Længde har formentlig været mindst 0,3—0,4 M. Sværdet er fundet i en Høj sammen med en lille, tykvægget Lerkop (Mus. Nr. C. 9296—97).



Fig. 2. 1/3.

Medens Sværdet fra Stokholm snarest synes at maatte henføres til Begyndelsen af den romerske Jærnalder, er den i Fig. 2 afbildede svære Jærnkniv betydelig yngre og af en Form, som mere nærmer sig til den fra Viemosefundet kendte Type. Den er fundet ved Haag i Thorsager Sogn, Nord for Kalø Vig. Fæstet har en flad Grebtunge, beklædt med Træplader, som fastholdes ved Bronzenagler med flade, runde Hoveder; opadtil afsluttes det med en flad, simpelt ornamenteret Bronzeplade af aflang Form; nedadtil synes det at have været omgivet af en flad Bronzering, hvoraf dog kun smaa Fragmenter ere bevarede. Klingen er smal og spids; baade Ryg og Eg ere mod Spidsen svagt buede, saaledes at Odden ligger omtrent i Klingens Midtlinie. Hele Stykket er kun 0,315 M. l., hvoraf Fæstet alene udgør 0,128 M.; der kan saaledes være Tvivl

[1] Dette ses kun til Dels i Fig. 1.

[2] Jvf. Vedel, Bornholms Oldtidsminder og Oldsager, Fig. 68, S. 71.

om, hvorvidt det virkelig er et Vaaben eller kun en usædvanlig svær Kniv. Den er funden sammen med en lille Ragekniv af Jærn[1] og et Sæt af Lerkar af de i jydske Gravfund fra den romerske Periode almindelige Former, nemlig et stort Fad (S. M. 172—74), en stor, ornamenteret Krukke med Øre (S. M. 143—44), en mindre Krukke med snæver Munding (S. M. 144), et ornamenteret Bæger (S. M. 169—70), 2 mindre Kopper (S. M. 161) og 2 aabne Skaale, den ene med mæanderlignende Ornamenter, den anden med flade Hanke ved Mundingen. Disse Oldsager fandtes i en stensat Kiste med Længderetning Ø.-V.; dens Længde var 1,9 M., dens Bredde 1,25 M. og Dybden 1,1 M.; forneden var den sat af større Koltringer, oven paa hvilke der var stablet større og mindre Sten; Dæksten iagttoges ikke. Samtlige Oldsager fandtes paa Gravbunden, Lerkarrene i en Række langs den søndre Side, den store Kniv ved Østenden med Fæstet mod Nord, Eggen i Øst, og Ragekniven umiddelbart ovenpaa den. Skeletrester fandtes ikke. (Mus. Nr. C. 8693—702.)

Det er ikke ualmindeligt, at der i jydske Gravfund af lignende Karakter som det fra Haag forekommer større og mindre Jærnknive; de ere dog næsten altid simple og af lidet ejendommelig Form. De ovenfor beskrevne Stykker, Sværdet fra Stokholm og Kniven fra Haag skille sig ved deres hver for sig karakteristiske og udprægede Former ret stærkt fra hele den øvrige Række.

Fra et Fund ved Raadved, Hansted Sogn, ca. 6 Km. nordvest for Horsens, stammer den Fig. 3, S. 115 afbildede Skjoldbule med tilhørende Skjoldhaandtag. Medens Haaggraven synes at have været anlagt under flad Mark, dækkedes Gravanlægget her af en lille Høj. Midt under dens Bund, godt 1 M. lavere end den omgivende Markflade, fandtes en stensat, aflang, firsidet Grav med Længderetning N. til Ø.—S.

[1] S. Müller, Ordning af Danmarks Oldsager, Jærnalderen, Nr. 122 (I det følgende citeret: S. M.).

til V., 1,9 M. l. og 1,3 M. bred; dens Sider vare satte af ikke meget store Sten, der vare opstablede over hinanden, og det hele var dækket af en større Hob af Smaasten. I Graven laa en Skjoldbule af Jærn med tilsvarende Haandtag, Brudstykker af Skjoldets Kantning, en Ragekniv af Jærn, Fragmenter af en Saks, ligeledes af Jærn, og af en lille Bronzenaal, samt endvidere 2 Lerkar, nemlig et stort Fad

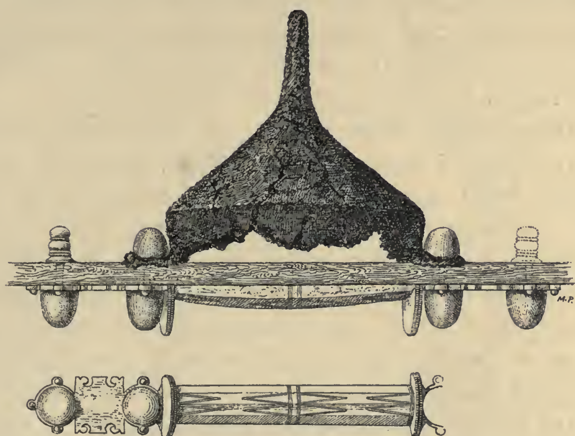


Fig. 3. 1/3.

(S. M. 173) og en aaben, grovt ornamenteret Skaal med fladt Greb ved Mundingen. Lerkarrene fandtes i Gravens sydøstre Hjørne, Jærnkniven i det nordøstre; Skjoldbulen laa omtrent midt i Graven. (Mus. Nr. C. 8068—70.)

Som det ses af Fig. 3 er Skjoldbulen af en Form, der er almindelig i den romerske Periode. Den har forneden et lodret, cylindrisk Parti og opadtil en fremskydende Spids. Kraven har haft en smal Kantning af Sølvblik. Skjoldsømmene ere af en ejendommelig, sjældnere forekommende Form, omtrent som et Fingerbøl; de ere af Bronze, men have et tyndt Overtræk af Sølv; ialt er der bevaret 9. Bulen er noget forbukket, men det skyldes formentlig kun Trykket

af de overliggende Sten; dens Højde er 0,125 M., dens Bredde 0,142 M.; til den er fastrustet Dele af Skjoldbrædtet samt et Fragment af den ovennævnte Bronzenaal.

Haandtaget er af Bronze med Sølvbelægning paa de fremspringende Kamme og paa Endestykkerne. Midtpartiet er 0,12 M. l.; hele Stykket har en Længde af 0,225 M. Til Skjoldbrædtet har det været fastgjort ved Bronzenagler med fingerbølformede, sølvbelagte Hoveder, ligesom de i Skjoldbulens Krave mindst 2 af dem, formentlig de 2 yderste[1], have haft en Art Slutstykke, en fint drejet Knap af Bronze; der foreligger dog nu kun et enkelt saadant Stykke.

Haandtag af denne smukke og ejendommelige Form forelaa tidligere i et mindre Antal jydske, fyenske og bornholmske Fund; alle vare de dog simplere og desuden alle stærkt fragmenterede[2]. Lignende Stykker, som dog i Enkelthederne mere eller mindre afvige fra det ved Raadved optagne, kendes fra en Del nordeuropæiske Fund[3]. De i Udlandet fundne Stykker tilhøre den ældre Del af den romerske Periode, og de danske Fund synes ligeledes at være forholdsvis gamle, idet Skjoldhaandtagene af den nævnte Form i Jylland og Fyen kun ere fundne sammen med Oldsager, der tilhøre den ældre romerske Jærnalder[4]; ligeledes mangle de ejendommelige store Naglehoveder fuldstændig i de ældste Mose-

---

[1] Jvf. Vedel, Bornholms Oldtidsminder og Oldsager, Fig. 85.

[2] Vedel, Bornholms Oldtidsminder og Oldsager, Fig. 85, jvf. S. Müller, Jærnalderen, Nr. 75,

[3] Montelius, Sveriges Forntid, 293; Rygh, Norske Oldsager 223, Archæologický Vyzkúm, piše Dr. J. L. Píč. Praze, 1897, Pl XXIII, 4 og XXXVII, 8 (2 Stykker fra Bøhmen), Undset, Jærnalderens Begyndelse S. 207 o. a. St.

[4] Ved Lundshof ved Horsens sammen med Bøjlenaale af Form, Müller, Jærnalderen 95; ved Bjergelide ved Horsens sammen med en »kræmmerhusformet« Skjoldbule. Lignende Forhold gentage sig i Fundene fra Nørre Vissing (ved Skanderborg) og Svanninge (Fyen). Se Aarb. f. n. O. og H. 1881, S. 165 og 169, samt Annaler f. n. Oldk. 1860. S. 46 f.

fund, der vel tilhøre Folkevandringstiden, men dog have bevaret adskillige Ting fra de nærmest foregaaende Tider.

Det mærkeligste af de i de senere Aar fremkomne Vaaben er dog vistnok det i Fig. 5, S. 119 afbildede Sværd, hvis Form synes at maatte forstaaes ud fra romerske Forbilleder. Det er fundet i en Høj ved Møllerup, Hammer Sogn, omtrent 26 Km. Vest for Horsens, som i 1896 undersøgtes af Nationalmuseet.

Ved Undersøgelsens Begyndelse var Højen kun 0,65 M. h.;

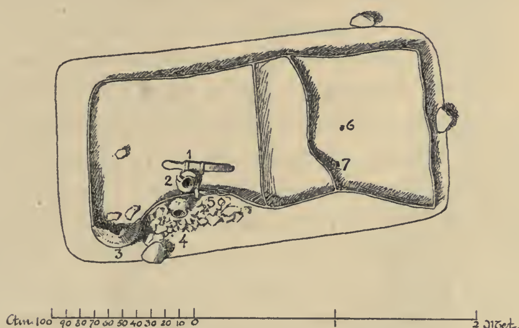


Fig. 4. Plan af Graven ved Møllerup.

den var overpløjet og Overfladen noget forstyrret. Højen dækkede over en Grav, der var anlagt under dens Midte, saaledes at Bunden laa 1,32 M. under den omgivende Markflade. I Højde med Højbunden var Graven kendelig som en elliptisk Grube, fyldt med lysegraat Blysand; midt i den fandtes Resterne af en aflang, firsidet Trækiste (jvf. Fig. 4), hvis Bund og Sider tydelig iagttoges, medens noget Laag ikke kunde paavises. Træet var, som sædvanlig under lignende Forhold, ved Jordlagenes Tryk sammenpresset til en sort, fedtet Masse, hvis Struktur kun i Nærheden af Oldsagerne var nogenlunde velbevaret. Bundbrædtet tegnede sig som en 2,7 M. lang Flade med Retning Ø.-V. Kistens Sider stode lodret; mod N., Ø. og V. forløb de temmelig lige, me-

dens den søndre Side var trykket noget ud og ind. Sidebrædterne stode 0,15 M. indenfor Bundbrædtets yderste Kant, saaledes at Kistens Længde blev 2,4 M., dens Bredde 1,3 M. Den største Højde, der maaltes paa Siderne, var 0,16 M. Kisten har dog vel oprindelig været i det mindste noget dybere. Inde i den iagttoges paa 2 Steder Rester af skraatliggende Brædder, der mulig kunde opfattes som stærkt nedtrykkede Dele af et Laag. Helt udenfor Kisterummet laa et Par mindre Sten.

I Graven fandtes et Par ubetydelige Rester af ubrændte Ben, samt en Del Oldsager. (Mus. Nr. C. 8285—99.) I den vestre Ende, nær Sidebrædtet, som paa dette Sted var stærkt indbøjet, laa et Jærnsværd (Fig. 4 Nr. 1) med Fæstet mod Vest; umiddelbart syd for Sværdet stod et Hankekar af Ler (Fig. 4 Nr. 2, Formen som S. M. 172—74); i Kistens sydvestre Hjørne stod et stort, mæanderprydet Lerkar (Fig. 4 Nr. 3, som S. M. 143—44, jvf. 290); det var knust og Skaarene delvis spredte ind over den tilgrændsende Del af Kisten; paa Bundbrædtet, men som det syntes udenfor Sidebrædtet, laa Skaarene af 3 knuste Lerkar (Fig. 4 Nr. 4), nemlig et bægerformet (omtrent som S. M. 150 u. Øre), et skaalformet (S. M. 172—74) samt et stærkt fragmenteret mindre Kar (omtrent som S. M. 143—44). Mellem den sidstnævnte Gruppe af Lerkar og Sværdet laa ovenpaa Sidebrædtet en Hammer og Smedetang af Jærn (Fig. 4 Nr. 5): Hammerhovedet vendte mod Vest, Næbbet mod Nord[1]. Øst for Hammeren og ligeledes ovenpaa Sidebrædtet laa nogle tynde Jærnstænger, 0,06—0,22 M. lange, dels af rundt, dels af firsidet Gennemsnit. Endelig fandtes i Kistens østre Ende 2 Fingerringe (Fig. 4, Nr. 6 og 7), den ene af Bronze, den anden af Sølv (begge af Form S. M. 91). Alle de hidtil nævnte Genstande bleve optagne ved Undersøgelsen og deres Plads nøje betegnet. Desuden indleveredes flere Prøver af Træ fra Kistebunden; en af dem indeholdt

---

[1] Nærmere om disse Stykker, se S. 126.

nogle Brudstykker af et Remspænde af Bronze (S. M. 393); blandt de andre Prøver fandtes nogle smaa og ubestemmelige Bronzefragmenter, de fire af en tynd Plade, det femte maaske af et Remspænde.

Da de to Fingerringe fandtes i Kistens østre Ende, har Skelettets Hoved formentlig vendt mod Øst. Af Tøj fandtes kun et Par smaa Fragmenter, der sade paa Sværdets Skede og vare gennemtrængte af Jærnrust; de hidrørte sikkert fra et og samme Stykke Tøj, der har været af firskaftet Vævning og meget fintraadet.

I sit Anlæg frembyder Graven i det hele Lighed med de almindelige »Lerkargrave« fra den romerske Periode. Dog ligger den noget dybere end almindeligt, og det er ligeledes usædvanligt, at den døde her har været nedlagt i en Trækiste; Flertallet af disse Grave ere stensatte Kister.

Sværdet er vist i Fig. 5. Det er tveægget og har Grebspids. Fæstet er 0,14 M. l. og afsluttes opadtil med en flad, rhombisk Bronzeknap. Ved denne og ligeledes paa Partiet nærmest Klingen ses betydelige Rester af en hvidgraa Masse, der formentlig repræsenterer 2 Knapper, en rund foroven og en halvkugleformet ved Overgangen til Klingen. Paa Fæstets Midtparti ses nogle Re-



Fig. 5. 1/2.

ster af den Beklædning, der har omgivet Grebspidsen (Træ?). Klingen er nu 0,275 M. l. og foroven 0,045 M. bred; dens nederste Del er afbrudt og mangler, dog maa det efter samtlige foreliggende Forhold antages, at det manglende Stykke ikke kan være ret stort. Klingen omgives helt af en Skede, som synes at bestaa af Læder, udforet med Træ. Læderet er nu helt gennemtrængt af Rust, saaledes at det ligner Jærnblik. Paa Skedens øverste Parti er anbragt to Tværbaand med Ringe, hvortil der opefter slutter sig en tynd, ornamenteret Plade af gennembrudt Arbejde, alt af Bronze; mellem Tværbaandene ses 3 smalle Bronzeskinner. Af Ringene, der maa opfattes som Bæreringe, ere nu kun to bevarede; begge synes stærkt slidte. Dybe Mærker af Slid ses ogsaa i begge Ender af Tværbaandene og tyde paa, at der oprindelig i hver Side har været 2 Bæreringe, som formentlig enten umiddelbart eller ved korte Remme have været bragte i Forbindelse med Livbæltet. I Folkevandringstiden benyttede man i Almindelighed ikke saadanne Bæreringe, men en paa Skedens Forside anbragt Bøjle, hvorigennem Remmen førtes; dette er saaledes Reglen i de ældste Mosefund. I den romerske Jærnalder synes dog Anvendelsen af Tværbaand med Bæreringe ikke at have været ganske ukendt. Et Tværbaand af samme Form som Møllerupsværdets foreligger saaledes i et Fund fra Bjærgelide[1]; lignende Karakter have de smalle Jærnbaand til Sværdskeder, som kendes fra flere bornholmske Fund[2], og mulig have ogsaa to smalle Guldbaand i Fundet fra Spjellerup, Præstø Amt, haft samme Bestemmelse[3]. Møllerupsværdet stemmer iøvrigt i

---

1 Afb. Aarb. 1881. S. 114 Fig. 3.

2 Se t. Eks. Vedel, Bornholms Oldtidsminder og Oldsager S. 71 Fig. 68.

3 Jvf. iøvrigt ogsaa Beslagene til nogle eneggede Sværd i Viemosefundet, Engelhardt, Pl. 7, Fig. 27 og 29.

Form nærmest overens med en lille Række af korte, forholdsvis brede Klinger i Viemosefundet[1].

Sværdet er utvivlsomt af romersk Form. Som bekendt foreligger der kun yderst faa Fund af romerske Sværd selv fra sikker romersk Grund[2]. Der kendes dog en lille Række, som i Hovedtrækkene ligne Møllerupvaabenet, navnlig ved at være udstyrede med de samme Tværbaand og Bæreringe. To Sværd ere fundne i Pompeji[3], et tredje stammer utvivlsomt fra Kejser Tiberius Tid[4]; dette sidste er fundet i Rhinen, og fra de samme Egne haves endnu nogle faa hele Stykker, foruden adskillige Fragmenter[5]. De af disse Sværd, som med nogen Sikkerhed kunne dateres, stamme saaledes fra det første Aarhundrede efter Christus[6]. Imidlertid vise Fremstillinger paa Trajansøjlens Reli-



Fig. 6. 1/6.

1 Jvf. Engelhardt, Viemosefundet Pl. 6 Fig. 14—15.

2 Forf. af Artiklen Waffen i Baumeisters Denkmäler des klass. Alterthums anfører saaledes ikke et eneste romersk Sværd fra italisk Grund.

3 Jvf. Overbeck, Pompeji, Fig. 247.

4 Det saakaldte »Tiberius' Sværd« i British Museum, der paa Skedens Forside bærer en Medaillon med T.s Billede; det er afbildet mangfoldige Gange, bl. a. Lindenschmidt, Tracht u. Bewaffnung des röm. Heeres, Pl. XI.

5 Se bl. a, Zeitschr. des Vereins zur Erforschung der Rhein. Gesch. u. Alterthümer, Bd. III. Fragmenter af romerske Sværd ere fundne langt længere mod Ø., t. Eks. i Bøhmen.

6 Forsaavidt Afbildningerne i Smith, Collectanea antiqua ere paalidelige, ere lignende Sværd ogsaa afbildede i Relieffer paa Triumfbuen i i Orange.

effer[1] og paa adskillige Gravsten[2] jævnlig romerske Soldater udstyrede med saadanne Vaaben, og Formen synes paa romersk Grund at være bleven bevaret i det mindste et godt Stykke ind i det andet Aarhundrede e. Chr. Paa de nævnte Afbildninger ses det ikke sjælden, at Soldaten foruden det almindelige Sværd tillige bærer en kort Dolk, der i det væsentlige er udstyret som Sværdet. Det ligger nærmest at antage, at Vaabenet fra Møllerup ikke er Langsværdet (gladius) men Dolken (pugio).

Møllerupgraven tilhører formentlig Slutningen af den romerske Periode, snarest Slutningen af det andet eller Begyndelsen af det tredje Aarh. e. Chr. dog, at det ikke er udelukket, at Sværdet kan være noget ældre, idet et godt Vaaben var en Kostbarhed, som meget vel kan tænkes at være nedarvet fra Fader til Søn eller gennem endnu flere Slægtled.

Til Folkevandringstiden høre endelig de i Figur 6 og 7 viste Stykker. Sværdet Fig. 6, S. 121 er fundet sammen med Dele af Randbeslaget af et Skjold i Udkanten af Jordhøjningen om en Jættestue ved Brandsby, Hjadstrup Sogn, ca. 16 Km. N. til V. for Odense. Det er tveægget og har en flad Grebspids, hvis yderste Ende er afbrudt. Rester af Grebets Beklædning, der synes at have været af Træ, ere endnu bevarede. En oval Bronzeplade, der nu sidder umiddelbart ved Klingen, har formodentlig afsluttet Fæstet nedefter. Klingen er 0,74 M. l. og nær Fæstet 0,049 M. br. Den dækkes næsten helt af Resterne af Skeden, som har været af Træ, og er forsynet med forskellige Beslag af tyndt Bronzeblik. Mundstykket er af en Form, der bl. a. kendes fra Thorsbjerg Mosefund[3]. Randbeslaget dannes af forskellige, til hinanden

[1] Froehner. Colonne Trajane, passim.

[2] Lindenschmidt, Tracht und Bewaffnung. Tavle II og VI. Baumeister, Denkmäler des klass. Alterthums S. 2051, Fig. 2264, S. 2053 Fig. 2266.

[3] Engelhardt, Thorsbjerg Mosefund Pl. 10 Fig. 30—32.

sluttende mindre Stykker. Dopskoen er af en Type, som i stort Antal optræder i Thorsbjerg- og navnlig Viemosefundet, og det samme gælder Rembøjlen, der over Remlejet bærer et skematisk tegnet Fuglehoved, udført i højt Relief. Det er ikke sikkert at Bøjlen nu sidder helt paa sin rigtige Plads;



Fig. 7. $^2/_3$.

forneden er den afbrudt. Fra Dopskoen udgaar et Midtbeslag, der i Formen er beslægtet med Rembøjlen; det skyder sig et lille Stykke ind under Dopskoens forreste Plade og efter visse Ejendommeligheder i Patinaen maa det siges, at det utvivlsomt sidder paa sin oprindelige Plads. Opadtil er det afbrudt; løst foreligger et Fragment af Størrelse som det sidstnævnte; mulig høre begge til Rembøjlen, saaledes at det

hele har dannet et sammenhængende Beslag, der dækkede det meste af Skedens Forside[1]. (Mus. Nr. C.7733—34.)

Det i Fig. 7, S. 123 afbildede Stykke, en Knap af et Sværdfæste, har Nationalmuseet i 1899 modtaget som Gave fra Jægermester Schiøller til Margaard; det er for adskillige Aar siden fundet i Viemosen. Nogle faa Stykker af samme Form forelaa i Forvejen i Museet. Et af dem er afbildet (Viemosefundet Pl. 19 Fig. 5.) af Engelhardt, der formodede, at det maatte hidrøre fra et Sværd, med hvis Grebspids det havde været forbundet ved en Nitnagle. Rigtigheden af denne Formodning er bleven bekræftet ved, at tre fuldstændige Sværd med saadanne Haandtag senere ere fremkomne i Vesttyskland[2]. Det foreliggende Stykke er noget sværere end de andre, (0,133 M. l., Ringen 0,06 M. br. 0,028 M. t.), men udmærker sig iøvrigt navnlig ved at være forsynet med en i det hele særdeles velbevaret Indlægning af en gullig Metalkomposition[3]. Den samme Teknik er anvendt paa nogle mindre velbevarede Dopsko og Rembøjler i Viemosefundet[4] og et enkelt Stykke fra Nydam, samt paa nogle i Tyskland fundne Genstande[5]. Alle disse Stykker vise saa betydelig

---

[1] Bestemte Analogier ere ikke Forf. bekendte. Snarest skulde der henvises til Afbildninger af romerske Sværd, der synes udstyrede paa lignende Maade, se t. Eks. Lindenschmidt l. c. Pl. V, 2.

[2] Et af dem er afbildet i Westdeutsche Zeitschr. f. Gesch. u. Kunst XV, Pl. 21, 13 (i Museet i Trier), jvf. Museographie S. 378, Anmærkningen.

[3] Overfladen er guldlignende, men Kompositionen indeholder lidet eller intet Guld og synes væsentlig at bestaa af Kobber med Tilsætning af andre Metaller.

[4] Engelhardt, Viemose Fund Pl. 7, Fig. 35—37 og 10, Fig. 87—89 samt en senere fremkommen Sværdknap.

[5] En Dopsko fra Reichersdorff, afb. Lindenschmidt, Alterthümer unserer heidn. Vorzeit IV, 38; en lignende fra Rhinen ved Mainz, Westdeutsche Zeitschr. f. Gesch. u. Kunst XII, (Museographie) Tavle VII, Fig. 10, o. fl. Samme Teknik er bl. a. ogsaa anvendt paa Dopskoen af et Sværd, fundet i en romersk

indbyrdes Overensstemmelse, t. Eks. i Maaden, hvorpaa Bladrankerne ere tegnede, Inddelingen i firsidede Felter m. m., at de maaske ere udgaaede fra samme Fabrik. De ere utvivlsomt af romersk Arbejde, men der er hidtil næppe fremkommet noget Stykke fra Italien, ligesaalidt som Fabrikationsstedet nærmere kan angives.

Hans A. Kjær.

Grav ved Køln, Lindenschmidt, l. c. IV, 57. Alle de nævnte Dopsko ere af Former, som ere almindelige i Viemosefundet.

FUND AF SMEDEVÆRKTØJ I GRAVE.

Det er foran (S. 118) meddelt, at der i en Grav ved Møllerup, Hammer Sogn, foruden andre Oldsager tillige blev fundet en Hammer og Tang af Jærn; omtrent samtidig indkom til Nationalmuseet fra samme Egn et ganske lignende Gravfund, der indeholdt en Tang. I Forvejen forelaa enkelte lignende, delvis dog mindre vel oplyste Fund. Da der ellers, bortset fra nogle Naale, der maaske have været Syredskaber, i Gravene aldrig findes Værktøj, og de ovennævnte Fund i det væsentlige ere ensartede og samtidige, synes der her at foreligge Vidnesbyrd om en bestemt og ejendommelig Gravskik.



Fig 1. ½.

Hammeren og Tangen fra Møllerup ere viste i Fig. 1—2. Hammerhovedet har Næb og Bane; det er 0,095 M. l., ved Skafthullet 0,023 M. tykt og bredt. Skaftets Længde var oprindelig ca. 0,25 M., men største Delen af Træet smuldrede bort ved Optagelsen, saaledes at nu kun et 3—4 Cm. langt Stykke nærmest Hovedet er bevaret. Tangen er meget spinkel; dens hele Længde er 0,28 M., og den har omtrent samme Form som den ene af de i Viemosefundet opbevarede[1]. Hammer og Tang vare ombyggelig tilrettelagte over hinanden, saaledes at Tangens Haandtag rørte ved Hammerhovedet. Ved Hammeren fandtes som tidligere nævnt nogle tynde Jærnstænger af forskellig Længde, hvis Bestemmelse er uvis. At Værktøjet ikke er

[1] Engelhardt, Viemose Fund Pl. 18 Fig. 3.

glemt eller tilfældig efterladt, synes efter den omhyggelige Tilrettelæggelse at dømme utvivlsomt; vel laa Sagerne ovenpaa det ene af Trækistens Sidebrædter, men der synes dog ikke i dette Forhold alene at være tilstrækkelig Anledning til ikke at opfatte dem som Gravgods ligesaavel som de øvrige Oldsager.

Det andet Fund stammer fra Nortvig, Nørre Snede Sogn, ca. 24 Km. V. til N. for Horsens. Det bestaar af 3 hele Lerkar, nemlig et stort Fad (S. Müller, Jærnalderen Nr. 172—74), et rundbuget Kar med Øre (S. M. 154) og en flad Skaal med Øre, Skaar af mindst 3 andre Lerkar, samt følgende Jærnsager: En halvrund Ragekniv, en smal, enegget Kniv med Grebtunge (0,22 M. l.), en svær, enegget Kniv, hvoraf nu kun et Fragment er til Stede, et ubestemmeligt Jærnstykke, samt en Tang, hvis Form ses af Fig. 3. Den er betydelig sværere end Tangen fra Møllerup; det ene Haandtag er afsluttet i en flad, rund Knap og paa det sidder en løs Klampe, der kan bringes til med en Krog at gribe om det andet Haandtag og saaledes holde Tangen lukket. Hele Stykket er 0,22 M. l. Om Fundet kan kun oplyses, at det stammer fra en Grav i en Høj. (Mus. Nr. C. 8753—61).



Fig. 2. 1/8.



Fig. 3. 1/8.

En tredje Tang er for adskillige Aar siden indsendt til Museet sammen med nogle Stumper af en Skjoldbule, for-

mentlig af ældre Jærnalders Form, og opgaves at være fundet i en Høj ved Them, ca. 8 Km. Syd for Silkeborg. Tangen ligner nærmest den fra Nortvig, men har lige, tæt sammensluttende Læber og er betydelig større, mindst 0,3 M. l.; den er stærkt forrustet og fragmenteret.

Alle de hidtil omtalte Fund ere komne fra Vrads Herred; de 2 stamme utvivlsomt, det tredje rimeligvis fra den romerske Jærnalder. Hertil slutte sig endnu nogle ældre Fund. Et Hammerhoved er optaget paa Gravpladsen ved Kannikegaard paa Bornholm[1]. Et under usikre Forhold optaget og ikke tilstrækkelig oplyst Fund fra Nymølle, Nexø Strandmark, hvori dog foreligger Oldsager fra den romerske Jærnalder, indeholdt baade Hammer og Tang[2], og mulig kan hertil henregnes endnu et Par jydske Fund[3]. Hertil kommer, at Fund af lignende Karakter ikke ere helt ukendte andensteds, om de end synes meget faatallige og vistnok alle ere fra romersk eller halvromersk Grund. Fra en stor Gravplads ved Beckum i Westfalen hidrører et Fund, vistnok fra det femte Aarh. e. Chr., indeholdende bl. a. Vaaben, Lerkar, en romersk Vægt, Hammer og Tang, samt ukendelige Jærnfragmenter. Hammeren er stærk slidt[4]. En Tang fandtes i en romersk Grav ved Mühlbach[5], og en lignende synes ogsaa at være

---

1 Afbildet, Vedel, Bornholms Oldtidsminder og Oldsager S. 99 Fig. 204.

2 Vedel l. c. S. 365.

3 Det ses af Museets Protokoller, at der i 1810 fra Egtved, Jerlev Herred, er indsendt en Tang og et Lerlaag, der opgaves at være fundne i en Høj (Mus. Nr. 396), og senere fra Kousted, Nørhald Herred, en 7″ lang Jærntang (Mus. Nr. 9671.).

4 Zeitschr. für vaterländische Gesch. u. Alterthumskunde, Münster 1865. S. 337 f. Knivtangen er 1′. 3″ 9‴ l., Hammerhovedet 5″ 9‴ l.

5 W. Harster, Das römische Urnenfeld in Mühlbach, Westdeustche Zeitschr. f. Gesch. u. Kunst IV. S. 283, jvf. Museographie S. 214.

fundet i en engelsk Grav[1]; de nævnte Eksempler kunne formentlig suppleres; alle Stykker ere af lignende Størrelse og Former som de danske. Fra Sverrig kendes en lille Række Fund, som dog synes at tilhøre en noget senere Tid[2]; i Norges yngre Jærnalder høre Hammer og Tang, med eller uden Ambolt, til de jævnlig forekommende Oldsager.

Formerne af det Smedeværktøj, der er optaget af Grave fra den romerske Periode, ere ikke synderlig forskellige fra dem, der kendes fra de danske Værkstedsfund fra Vikingetiden[3], eller fra dem, der bruges den Dag i Dag. Det er Ejerens Værktøj, der har fulgt ham i Graven. Det er næppe helt tilfældigt, at det just er Smeden, der hædres paa denne Maade; i den senere Oldtid var han som bekendt den mest ansete af alle Haandværkere, og dette har utvivlsomt haft sin Rod i langt ældre Forhold[4].

HANS A. KJÆR.

---

[1] Liger, La ferronerie ancienne, II S. 151—2 »découverte en Angleterre dans le cimetière à ustrinum de Littington près de Royston«. En Ambolt er optaget af en romersk Grav ved Bibracte. Bulliot, Fouilles de Bibracte, Rev. arch., Vol 20—21.

[2] Montelius, Sveriges Forntid, 478—80. En Tang(?) fandtes i en af Vendelgravene, Antikv. Tidsskr. för Sverige, Bd. 8, S. 7.

[3] Annaler f. n. Oldk. 1860 S. 200 ff.

[4] En Ligsten fra Sens (Agedincum, Senonernes gamle Hovedstad) med Relief af en Smed med sit Værktøj er (slet) afbildet, Smith, Coll. antiqua V, S. 167, Pl. XIX.

BRONZEBÆLTER FRA FØRROMERSK TID.

En stor Mængde Smaastykker af Bronze indsendtes samlet fra Jylland, dels aflange Plader, dels Led af sværere Kjæder og Rækker af sammenføiede, fine Ringe, samt flere Hængeprydelser og nogle Slutplader med Krog. For største Delen vare disse Sager stærkt medtagne baade ved Slid i Oldtiden, ved Metallets Opløsning og ved slet Behandling, da Fundet optoges. Alt var ifølge de senere fra paalidelig Side modtagne Oplysninger optaget i 1899 paa et hidtil udyrket, sidt Sted, der jævnlig stod under Vand, en lille Mose under Gaardlodden Matr. Nr. 1 c af Sønder Skjoldborg, Skjoldborg Sogn, Thisted Amt. Sagerne laa ganske tæt sammen, over mindre end 1 □ Alen, og kun i ringe Dybde, ½—1 Fod under Overfladen, idet de bleve trufne ved den første Pløining paa Stedet. De laa i Mosejord, der her kun havde en Dybde af c. 1 Alen.

Allerede i 1834 blev der, i en Mose paa Mors, fundet nogle Brudstykker af tilsvarende Art, som afbildedes i Aarbøgerne for 1881 S. 101, men uden at der dengang kunde ytres noget om Formen eller Bestemmelsen af den Gjenstand, hvortil disse faa Fragmenter havde hørt. Det nye Fund byder bedre Forhold. Skjøndt ogsaa det er høist ufuldstændigt, idet meget maa være overseet ved Optagelsen, og trods den Usikkerhed, som Sagernes daarlige Tilstand bereder, synes det klart, at Brudstykkerne have hørt til to ensdannede Bælter, det ene noget sværere (Fig. 1), det andet spinklere (Fig. 2). De have en ikke ringe Interesse, idet Formen er hidtil ukjendt og tilmed hidrører fra et endnu dunkelt Afsnit af Oldtiden. Kun for en Del støtter dog Sammenstillingen af de mange Brudstykker sig paa sikker Iagttagelse vedrørende deres Form og indbyrdes Forhold; flere Steder kan der kun gisnes om den oprindelige Forbindelse. At denne dog i det væsentlige

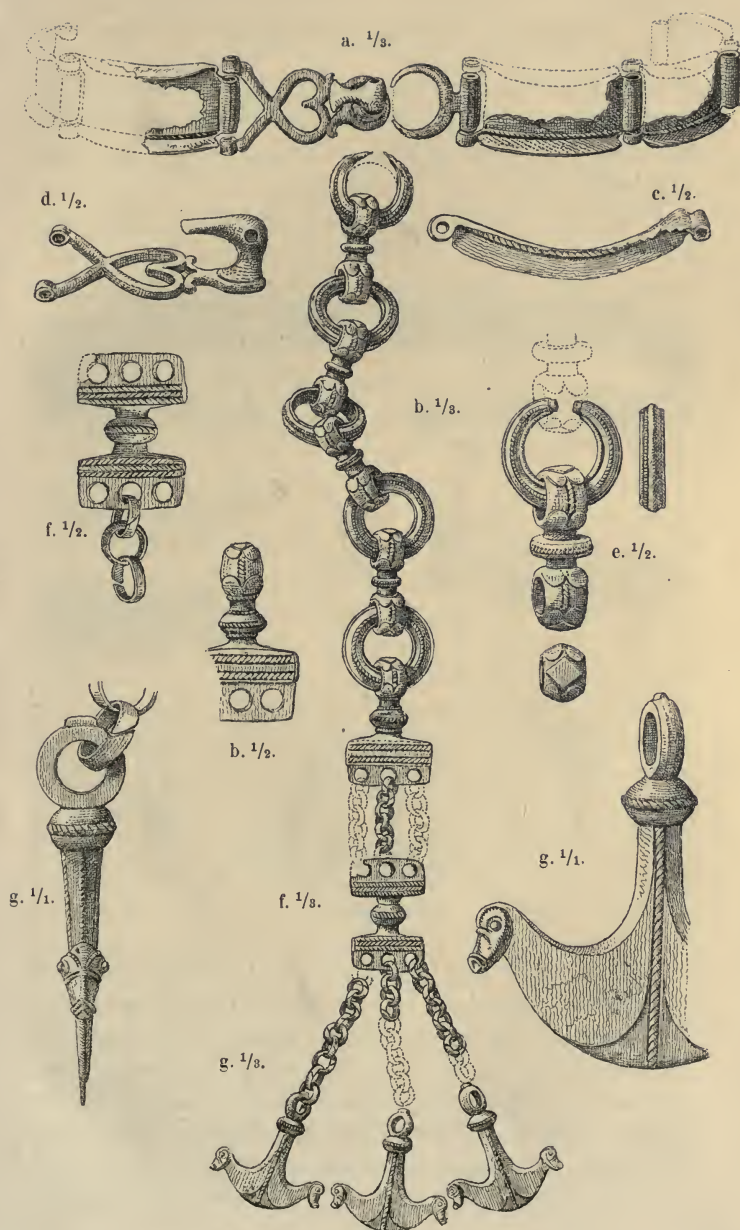


Fig. 1.

maa være funden, synes at bekræftes deraf, at samtlige Fragmenter kunne forenes til to ensartede Bælter, hvori sikkert nok meget mangler, men intet er paa urette Sted eller overflødigt.

Mest er der bevaret af det noget sværere Bælte, som



Fig. 2.

er afbildet under Fig. 1. Øverst sees i $^1/_3$ Størrelse nogle af de Stykker, som have dannet selve Livringen med dens Lukke fortil, *a.* Midten i Billedet indtages af en Kjæde med Hængeprydelser ved Enden, *b*, ligeledes i $^1/_3$ Størrelse; denne Kjæde var fastgjort ved Lukket og hængte, naar Bæltet var anlagt, ned over Underlivet. Til begge Sider i Figuren sees forskjellige Enkeltheder i større Maalestok.

De aflange, ret svært støbte Plader, som antages at have

dannet Livringen, ere, dog kun meget fragmentarisk, bevarede i et Antal af 6, hvilket giver en samlet Længde af c. 0,42 M. Form og Størrelse er ens ved dem alle. De ere buede efter Længden, *c*, stærkere end dette skulde synes at passe til deres Bestemmelse, idet de, forenede i Række, ikke have kunnet med deres hele indre Krumning slutte ind til Krop eller Klædning. Flade paa Bagsiden hæve de sig fortil i høie, tynde Kanter, ved hvis Grund der løber et riflet Baand. Ved den ene Ende findes et smalt Rør, ved den anden to Øskener. Disse Partier passe sammen og have dannet et bevægeligt Hængsel. At fremdeles alle disse Bronzeplader have været forenede til et fortsat, bøieligt Baand, er ikke Tvivl undergivet. Det Legeme, som forbandt Rør og Øskener, er dog ikke bevaret, hverken ved dette eller ved det andet Bælte; det maa have været en Træpind, om ikke Leddene vare sammenholdte ved et Læderbaand eller lign.

Lukket i Bæltet, *a*, har formentlig været dannet af to ikke buede Bronzestykker, der begge kun foreligge i eet Exemplar. Det ene er aflangt, med gjennembrudt Mønster og afsluttet i to modstillede Øskener og til den anden Side i en Krog, der dannes af et Fuglehoved med bredt, fladt Næb, *d*. Paa Øinenes Plads findes Fordybninger til Optagelse af en nu udfaldet Masse. Det andet Stykke bestaaer af en sikkert baade ved Slid og ved Metallets Opløsning stærkt medtagen Ring, saaledes at den nu er ufuldstændig, og et med Ringen sammenstøbt Rør. Krog og Ring passe sammen i Størrelse; de danne et godt og naturligt Lukke. Paa den anden Side passe Øskenerne ved det første Stykke og Røret ved det sidste ganske til Hængselpartierne ved de aflange Plader. At Forbindelsen har været som angivet i Afbildningen, *a*, er mere end sandsynligt.

Den under *b* afbildede Kjæde er sammensat af særdeles nydelig ornamenterede Ringe og trinde Mellemstykker, *e*, begge Dele svære og solide. At Kjæden, som den er fremstillet under *b*, er fuldstændig, kan sikkert antages, idet den ned-

adtil er afsluttet ved en Tværplade og opadtil ender i en næsten gjennemslidt Ring. Længden af dette nedhængende Parti i Bæltet skulde saaledes have været 0,26 M.; ved det i 1881 publicerede Stykke er Længden 0,18 M. Nogen Usikkerhed er der dog ogsaa paa dette Punkt. Den øverste, slidte Ring er nemlig overbrudt, saaledes at dens Anbringelse paa dette Sted ikke er fuldt sikker, og to af de andre Ringe frembyde en Aabning stor nok til, at de svære Mellemstykker kunne passere; Ledforbindelsen er saaledes usikker, og noget kunde være gaaet tabt. Den lille Aabning i Ringene hidrører fra den Maade, hvorpaa de ere forfærdigede. De ere nemlig gjorte af en Stang, der er rundt sammenbøiet, dog saaledes, at Enderne ikke møde hinanden; der er her udskaaret to smalle Tappe, *e*, og Ringene ere blevne lukkede ved, at der omkring og mellem disse Tappe tilstøbtes et lille særskilt Parti. Dette er affaldet ved 3 af Kjædens Ringe, men bevaret ved 2. Det stærke Slid paa den øverste Ring viser, at den har baaret den løsthængende Kjædes Vægt. At den fremdeles var indleddet ved et af de to Stykker, som dannede Livringens Lukke, kan sikkert antages. Saaledes er ogsaa Hængekjæden anbragt ved det tidligere fremdragne Stykke, som dette sees af Afbildningen i Aarbøger for 1881; men at denne Forbindelse fandtes ved Fundets Optagelse, er rigtignok ikke ganske sikkert.

Nedadtil afsluttes Hængekjæden af en Tværplade med tre runde Huller; i eet af disse hænger en Kjæde dannet af Smaaringe. Et i Fundet særskilt foreliggende Stykke, *f*, har to tilsvarende Plader forenede ved et trindt Parti, der ganske ligner Midtpartiet paa de svære Led i Hængekjæden; i to af Hullerne paa disse Plader hænger en Række Smaaringe, den længste paa 7 Led. Fremdeles indeholder Fundet tre ensdannede Hængeplader, *g*, ornamenterede paa begge Sider og forneden afsluttede med omhyggelig udformede Dyrehoveder; ved et af disse Stykker hænger en Kjæde med

8 Smaaringe. Endelig findes en Del kortere Stykker og enkelte Led af lignende, fine Kjæder.

At alt dette har hørt sammen, er utvivlsomt, og Stykkerne have da vistnok været forbundne, omtrent som de ere sammenstillede i Afbildningen. Kun er det usikkert, hvor lange de af Smaaringe dannede Mellempartier have været. Det længste Fragment maaler 0,055 M., og at slutte efter de øvrige Brudstykkers samlede Længde maa dette vistnok omtrent have været Kjædepartiernes oprindelige Maal; ved Stykket fra 1834 hænger en 0,07 M. lang Kjæde. Samtlige Smaaringe i disse Kjæder, baade ved det ældre Stykke og ved de ny fremdragne, ere paa ensartet Maade dannede af Bronzebaand, hvis Ender ere skraat afskaarne, saaledes at de nøie passe sammen.

Fra samtlige de Brudstykker, der lade sig forene i det alt beskrevne Bælte, skille de øvrige sig ved den gjennemgaaende mindre Størrelse, ved at Ledforbindelserne ere smallere og ved visse Forskjelligheder i Form og Behandling. Mellem disse Stykker gjenfindes dernæst mere eller mindre af alle de samme Partier, som forekom hist, hvad der vil sees af Fig. 2, der gjengiver alle Brudstykkerne med Undtagelse af de ganske fragmenterede Plader fra Livringen. Denne er fremstillet øverst i Billedet, med Lukket vendende fremad; i Midten derunder sees en ringe Del af Kjæden og nederst Hængeprydelserne. Til begge Sider findes forskjellige Enkeltheder i større Maal. Der er givet saa gode Holdepunkter for Adskillelsen mellem de til hvert Bælte henhørende Stykker, at Muligheden for en Forvexling eller Sammenblanding synes at være udelukket.

Af de aflange, buede Plader, *d*, hvis Bagside viser en Punktlinie indenfor et ophøiet Parti, findes 9 velbevarede og Brudstykker af mindst 3 andre. Lægges hertil Længden af Lukket, maale alle disse Stykker tilsammen c. 0,77 M. Vel er dette ikke tilstrækkeligt til at naa om Kroppen; men ret meget mangler dog ikke i, at denne Del af Bæltet er fuldstændig.

Lukket dannes af to aflange, ikke buede Plader, som vise et eiendommeligt, gjennembrudt Mønster. At den lille runde Midtskive mangler i eet af Felterne, er oprindeligt; der sees ingen Brudflade. Ved Hængselpartierne, to Øskener ved den ene og et Rør ved den anden, vise disse Plader sig at høre sammen med de buede Bronzestykker. Den ene har fremdeles en Krog dannet af et Fuglehoved med bredt, fladt Næb, *e*; det er temmelig stærkt beskadiget, og Gruber til Øinene synes der ikke at have været. Det andet Stykke ender i en lille, gjennemslidt Ring. Heri har der formentlig hængt en af de foreliggende, noget større Ringe, eller en anden lignende, for at optage Krogen og saaledes lukke Bæltet.

Af Hængekjæden er der kun bevaret en enkelt Ring og eet Mellemstykke, *b*, begge meget stærkt slidte og yderligere medtagne ved Metallets Opløsning. Dernæst findes af det nedadtil afsluttende Parti kun to Hængeprydelser, ens paa begge Sider; ved den ene af dem hænger en Række af 7 fine Ringe, ved den anden kun 2. Af denne Del af Bæltet er saaledes meget gaaet tabt.

Som det for en Del kun er ved Hjælp af Gisninger, at de mange Brudstykker kunne føies sammen til Helheder, og som disse atter maa suppleres med tabte Partier for at blive fuldstændige, saaledes kan den videre Forstaaelse af disse Bronzeprydelser, med Hensyn til Oprindelse, Tid og Hjemstavn, kun naaes gjennem Gisninger og ved at udfylde manglende Partier. Der findes nemlig, saavidt det vides, intet hverken mellem danske eller fremmede Fund, som afgjort og umiddelbart viser, hvorledes og hvornaar denne Form blev til, og hvor den havde hjemme. Dette vil dog næppe være tvivlsomt, naar alle de Sammenhæng og Forhold samles, som herved frembyde sig, endog man alene holder sig til det mere iøinefaldende og nærmest liggende.

Først kan det da siges, at dette Bronzearbeide, der er optaget i dansk Jord, efter dets hele Art og Præg ikke skjønnes at kunne tilhøre anden Tid end den førromerske

eller mulig den første romerske. Og hvis virkelig Arbeidets Stil, dette Ord taget i videste Forstand, bestemt og klart udtaler dette, da veier det mere end mangfoldige Enkeltheder. Men vistnok vil ingen, som seer sig om mellem samtlige nordiske Fund, kunne finde et tilsvarende Stilpræg andetsteds end ved de Sager, der betegnes som den hjemlige Mosefunds-Gruppe fra den førromerske Tid[1], eller dog ved de nærmest herved staaende Sager fra den romerske Tid. Der findes saaledes dobbeltprægede Stykker, førromerske med et vist romersk Tilsnit, og just af denne Art synes de her foreliggende Sager at være[2].

Men skulde der derefter anføres tidsbestemmende Enkeltheder, da maatte der peges paa: den svære, solide Behandling af Bronzen — den noget kluntede Form — Ornamenternes sikre, men knappe Art — Ledforbindelsen ved Hængsel og den rækkevise Anordning af Smykkeplader — Anvendelsen af gjennembrudte Mønstre — Dyrehovedernes Form og Præg — de fremstaaende Øine, eller Indlægningen i Øinene med Glas, eller en anden Masse, som let udfalder — Bæltelukket med Krog i Stedet for som senere med Spændetorn — og andet lignende. Og dog vilde man forgjæves blandt Alt dette lede efter endog kun et enkelt Træk, der frembød en saa nøie og saa fyldig Lighed, at den kunde betragtes som egentlig bindende og bestemmende. Det er kun Enkelthedernes hele Sum eller Stilen, som angiver, at Bronzebælterne hidrøre fra Tiden omkring Chr. F.

Repræsenterede af 3 Exemplarer fra Danmark og stem-

---

[1] Müller, Vor Oldtid, S. 465.

[2] Et mere bestemt romersk Præg har dog hverken det i 1834 fundne Stykke eller det under Fig. 1 afbildede. Mønstre dannede af Linier, der bøie rundt sammen eller fra hinanden, og hvis Ender ere mere eller mindre indrullede, forekomme allerede i den græske og etruriske Ornamentik og endog i Bronzealderen. Ved Bæltet Fig. 2 er derimod dette samme Motiv omformet paa en Maade, der stærkt minder om romersk Ornamentik.

mende vel i Charakteren med de samtidige Sager, men i denne Form vistnok ukjendte fra Udlandet maa disse Bælter antages at være hjemlige Arbejder. Ogsaa den hele Formdannelse i de aflange Plader, hvoraf selve Livringen er sammensat, turde være oprindelig nordisk. For Hængekjæden har der derimod været fremmede Forbilleder, og ogsaa Lukket staaer vistnok i Forhold til fremmede Former. Sydpaa indtil Donauegnene forekomme nemlig af og til Bronzebælter, dannede helt igjennem af Ringe, der forbindes ved trinde Mellemstykker, og lukkede ved en Krog, der kan være formet som et Dyrehoved[1]. De frembyde en saa væsentlig Lighed med de danske Bælter, naar bortsees fra det af Plader dannede Parti, at det med Sikkerhed kan antages, at der her er foregaaet et Laan fra denne fremmede Form. Den tilhører de nærmeste Aarhundreder f. Chr. Længere tilbage i Tiden kan Formen ikke følges; men dette er mulig ogsaa dens første Tid. Livbælter af Bronze lukkede med Krog hørte dengang ret hjemme hos de forskjellige Folk nord for Alperne og formedes paa høist afvexlende Maade. Det har da ligget meget nær at danne et Bælte af en Kjæde, i hvis Ringe Krogen kunde gribe ind som Lukke. Knappedes Bæltet fastere, kom en Del af Kjæden til at hænge frit ned. Heri fandt man Behag, som det samme har været yndet ogsaa senere hos flere Folk til forskjellig Tid. Motivet blev fastholdt, videre udviklet og sluttelig overført til de iøvrigt anderledes sammensatte nordiske Bælter.

---

[1] Se navnlig: Ingvald Undset, Jernalderens Begyndelse, Register, S. 463, Bæltehager med Kjæder. A. B. Meyer, Gurina, Dresden 1885, S. 58 og Pl. XII. Katalog d. bayerischen Nationalmuseums, IV, 1892, Tab. XV. Photographisches Album, Berlin, VI, Tab. 24. Lindenschmit, Alterthümer, II, VI, 1, 5. Dictionnaire archéol. de la Gaule, II, Paris 1878, Pl. (Chaînes d'épées). Morel, La Champagne souterraine, 1877, Pl. 16. Max von Chlingensperg-Berg, Das Gräberfeld von Reichenhall, 1890, S. 131, Pl. XXXIII. M. Wosinsky, Das prähistorische Schanzwerk von Lengyel, Budapest 1888, Pl. XXXV. Revue archéologique, Paris 1877, 34, S. 44 og Pl. XIV.

Formen er da oprindelig fremmed, men i den her foreliggende Udvikling nordisk, og Omdannelsen har været meget indgribende. Saaledes er det ogsaa gaaet med de øvrige Former i den hjemlige Mosefunds-Gruppe fra førromersk Tid. For de flestes Vedkommende er det endnu vanskeligt eller umuligt at paavise de Mellemled, som føre til den fremmede Grundform, omendskjøndt det ikke er uklart, at Oprindelsen er at søge udenfor Landet. Kun Stykke for Stykke ere denne Gruppes Bestanddele blevne samlede i Løbet af mange Aar, og endnu er det langt fra, at den danner et sammenhængende Hele.

S-s M-r.

EN FREMMED HALSRING AF GULD FRA FØRROMERSK TID.

Den store Halsring af Guld, som her er afbildet i halv Størrelse, hører til de anseeligste og smukkeste Stykker i Nationalmuseet. Vægten er 42 Lod C. V., Metalværdien sættes

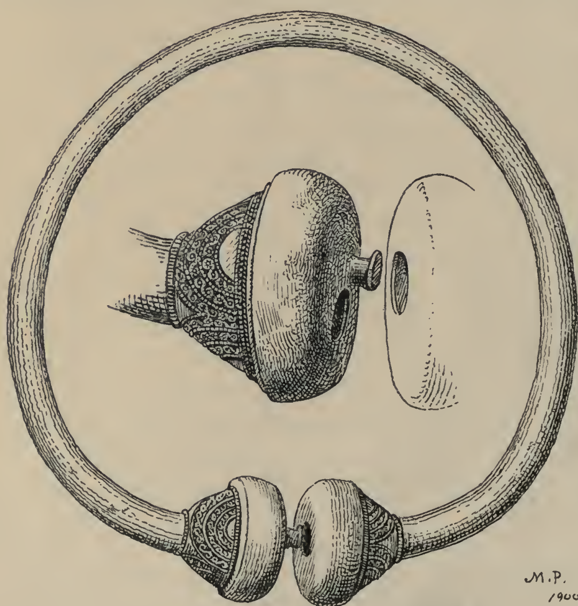


Fig. 1. 1/2.

til 1328 Kr. Den fandtes 1872 i Dronninglund Sogn, Hjørring Amt, midtveis mellem de to Vandløb Asaa og Gjeraa, der begge flyde østpaa til Kattegat, og en Fjerdingvei indenfor Havkysten. Ringen blev opgravet i en Tørvemose. Den laa 3 Fod dybt paa den faste Bund under Tørven, dækket af det

Lag, der her som saa mange andre Steder efterhaanden er groet op over Efterladenskaberne fra Oldtiden. Andet vidstes hidtil ikke at melde om dette Stykke. Afvigende i Form fra alle andre i Norden fundne Smykkeringe, baade af ædelt og uædelt Metal, kunde den ikke bestemmes med Hensyn til Tid og Oprindelse. Den er derfor hidtil hverken bleven afbildet eller omtalt.

Det eiendommelige ved Ringen ligger i de to store, hule Endeknopper med deres stærkt hvælvede, glatte Afslutning, hvorunder et tragtformet Parti. I begge de glatte Flader findes et ret stort Hul, og ved Siden af det ene af disse viser sig en lille, ved Enden bredere Tap, der øiensynlig har været bestemt til at gribe ind i det modstaaende Hul for saaledes at holde Endeknopperne nær sammen. Det tragtformede Parti er ornamenteret med riflet Guldtraad, navnlig anbragt i koncentriske Halvbuer; mellem disse findes rækkevis ordnede Perler, der ere forbundne to og to ved et s-formet Baand. Dette er dog saa fint udført, at det næppe kan opfattes tydelig uden Forstørrelse. Hele Ringbøilen har intet eiendommeligt; det er en trind, massiv Stang, der er ganske raat tilspidset i det yderste Parti, som griber ind i de hule, tilloddede Endeknopper.

To Guldringe af lignende Form og Størrelse fandtes 1876 ved Sméla ikke langt fra Dnieper-Floden syd for Kjew[1]. Ligheden er saa nøie, at der ikke kan være Tvivl om det ganske nære Slægtskab. De samme Endeknopper med hvælvede, glatte Afslutningsplader, hvori Hul og en lille Krog, det samme, kun noget længere, kegleformede Parti, ornamenteret med Guldtraad, vel noget forskjelligt i Mønstret, men dog frembydende de s-formede Forbindelser mellem to og to større Korn. Ringbøilen er derimod afvigende, snoet ved den ene

[1] Se Greve Alexis Bobrinskis Værk, St. Petersborg 1874, 4^{0}, om »Udgravninger af Høie og tilfældige Fund i Omegnen af Sméla«. Pl. 21. Arkivsekretær Grove har velvillig meddelt Indholdet af dette russiske Skrift.

af Ringene, flettet ved den anden. Sammen med disse to Halsringe fandtes flere andre Guldsager, der vel ikke kunne bestemt dateres, men dog sikkert maa være noget ældre end Chr. F.

Af tilsvarende Størrelse og i det Hele kun lidet afvigende er en Halsring af Guld[1], der tilligemed en Maske af Guld til Dækning af Ligets Ansigt og en Guldfingerring blev optaget 1842 i en af de talrige Gravhøie, der betegne Pladsen for det græske Olbia ikke langt fra Dnieperens Udløb i det sorte Hav. At dette Fund maa henføres til de sidste Aarhundreder f. Chr. F., turde være utvivlsomt. Ringbøilen ender ogsaa her i tragtformede Partier, der ere ornamenterede med s-bøiet Guldtraad, og de afsluttes af den glatte, hvælvede Plade. Om Lukket har været det samme som ved de andre Ringe, er tvivlsomt; Ringbøilen er dannet af sammensnoede Traade. Nogen Tidsforskjel kan der vel, efter Forskjellighederne mellem den danske og de russiske Ringe og atter mellem disse indbyrdes, være mellem de 4 her omtalte Stykker; men Slægtskabet er i hvert Fald meget nært. Den i Danmark fundne Ring maa sikkert efter alle Forhold antages at være hidbragt fra det sydlige Rusland og at tilhøre de sidste Aarhundreder f. Chr. F. eller mulig Tiden nærmest efter. En særlig Interesse har dette, fordi der kun haves ganske faa Guldsager fra denne Tid og intet af større Værdi.

Væsentlig støttes den givne Bestemmelse ved, at den samme Form, den store Halsring med hule, kegleformede Endeknopper, der undertiden hægtes sammen ved en liden Krog anbragt paa den ene Knop og gribende ind i et Hul paa den anden, kjendes fra forskjellige Steder i Rusland, Lifland, Estland, Lithauen og Østpreussen[2]. Ringene ere her

---

[1] Alexis Ouvaroff, Recherches sur les Antiquités de la Russie méridionale, St. Pétersbourg 1855, S. 116 og Atlas Pl. XIV.

[2] Rich. Hausmann, Grabfunde aus Estland, Reval 1896, S. 51, Pl. IV, 15. Sitzungsberichte d. kurländischen Gesellschaft 1892,

stedse af Bronze, og de naa noget længere ned i Tiden, til de første Aarhundreder eft. Chr. F., hvad der er forstaaeligt ved disse øiensynlig senere Efterligninger. Formen kan saaledes følges over hele Landbæltet mellem det sorte Hav og Østersøen. Til Danmark er kun det ene meget kostbare Stykke naaet, trolig gjennem Tildragelser af ualmindelig Art.

Hvis den oven foretagne Sammenstilling ikke gav, som det synes, gode Grunde for at henføre den her omhandlede Guldring til det græsk-skytiske Omraade i Sydrusland, vilde det ingenlunde ligge fjærnt at henvise den til det galliske Vesteuropa. Gallernes Torqvis findes under Former, der ikke ere meget afvigende. Endog den lille Krog til Lukke mellem Ringens Endepartier sees ved en stor, massiv Armring af Guld funden i Frankrig ved Villers Cotteret og opbevaret i Musée Cluny. At der kan paavises Ligheder ogsaa til denne Side, kan dog ikke undre. De galliske og de skytiske Halsringe fra de nærmeste Aarhundreder f. Chr. F. kunne meget vel have fælles Oprindelse fra en Grundform optagen fra den klassiske Kultur. Ogsaa vestfra er Kjendskabet til denne vidt udbredte Ringform naaet til Danmark; den sees i de mærkelige Fremstillinger paa Sølvkarret fra Gundestrup og paa Bronzekjedlen fra Rynkeby, men er iøvrigt næsten ukjendt i de danske Fund[1].

S-s M-r.

S. 78. Photographisches Album d. Ausstellung zu Berlin 1880, 1, Pl. 13 og Katalog d. Ausstellung, S. 402. Schriften d. physik.-ökonom. Gesellschaft, Königsberg, 37 (1896) S. 122, Pl. II, 25; 32 (1891) S. 8 og, 10 (1869) Pl. 3. I. R. Aspelin, Antiquités du Nord Finno-Ougrien, S. 332 flg. fl. St. I. Undset, Jernalderens Begyndelse, Pl. 16, 9.

[1] Nordiske Fortidsminder, I, S. 54.

ET BORNHOLMSK LERKAR AF KLASSISK FORM.

Et Lerkar fra Bornholm, der er af saa fremmed og klassisk en Form, at det meget vel kunde være fundet i Italien, er et tiltrækkende Stykke. Det turde give Sikkerhed for de personlige Forbindelser mellem Norden og Syden, som mangt et Træk i de nordiske Oldsager synes at melde om, og som man dog sædvanlig ugjærne troer paa, naar Talen er om den fjærnere Oldtid.



Mus. Nr. C 8743. 1/2.

Karret er her gjengivet i halv Størrelse. Den bredt udrundede Side er opadtil lige afskaaren, saaledes at der dannes en 0,06 M. bred Munding uden nogen Fortykning af Kanten. Foden er lukket baade mod Karrets Indre og nedenfra og er saaledes vistnok massiv; Underfladen maaler 0,05 M. Laaget har en 0,008 M. fremspringende Fals, der slutter ganske nøie i Mundingen. Dets Overflade skraaner jævnt opad i Fortsættelse af Beholderens Side, men udvider sig derefter til en bred, oventil flad Knop.

Meget nøiagtig og regelmæssig formet, er Karret dog ikke dannet paa mekanisk dreiet Skive. Væggen er temmelig tyk, og navnlig frembyder de let indtrykkede Linier, der løbe rundt om Bug og Fod, og Kredsene paa Laagets flade Knop, skjøndt de ere omhyggelig udførte, saadanne mindre Unøiagtigheder, som komme ved Frihaandsarbeide.

Lermassen er ret fin og ensartet, og yderst har der været et tyndt, meget fintkornet Dæklag, der var jævnt og vel næ-

sten glat afstrøget. Dette Lag er dog nu kun bevaret i mindre Pletter og i de fordybede Linier, medens det iøvrigt er afskallet, saaledes at den noget ru og revnede Lermasse træder frem. En yderligere, dog kun ubetydelig Afsmuldring er foregaaet ved Laagets og Fodens Kanter. Farven er mørk graalig, hvor Overfladen er bedst bevaret; de øvrige Partier ere noget lysere. Føies hertil, at Karret synes kun at være let brændt, vil det af alle anførte Enkeltheder fremgaa, at det med Hensyn til Overflade og Forarbeidning ikke skiller sig kjendelig fra de bedste blandt de talrig foreliggende bornholmske Lerkar fra de ældre Brandpletter[1].

I Formen fjærner det sig derimod stærkt fra samtlige paa denne Ø og i det øvrige Skandinavien fundne Lervarer. Dette dog ikke ved Enkelthederne tagne hver for sig. Den romerske Tid i Danmark frembyder en saa rig Afvexling af Former, og Keramiken er saa gjennemsprængt med klassiske Elementer, at det ikke er paafaldende, at lignende Enkeltheder træffes ved andre Kar. Der haves smaa, kugleformede Beholdere, men da uden Fod og Laag[2]; ved anderledes formede Kar kan der findes en Fod som her[3]; et Laag med Fals er truffet ved enkelte Stykker, men da uden Knop, og andre fremvise denne, men ingen Fals[4]. Som Helhed, ved den Maade, hvorpaa Enkelthederne her ere samlede, skiller dette Kar sig derimod fra alle andre.

Nogen nærmere Tidsbestemmelse give Fundforholdene ikke. Der vides kun, at Karret er optaget i en Brandplet ved Egebygaard i Aaker Sogn. Fra Gravpladser i Holsten, der gaa tilbage til den førromerske Tid, foreligge dog enkelte nærbeslægtede Stykker[5], og at det bornholmske Kar

---

[1] E. Vedel, Bornholms Oldtidsminder og Oldsager, 1886, S. 105.
[2] Müller, Ordning o. s. v., Jernalderen, 167.
[3] Engelhardt, Vimose-Fundet, Pl. 16, 14.
[4] Müller, anf. St. 49 a og 146.
[5] J. Mestorf, Vorgeschichtliche Alterthümer, Hamburg 1885, Pl. 36, 387. Prof. J. Mestorf har godhedsfuldt meddelt, at

har samme Ælde eller i det seneste hidrører fra romersk Tid, kan skjønnes, naar Blikket vendes mod Syden.

Her vil det strax sees, at Formen har hjemme i den antike Verden; men gjælder det nøiere at angive Grænserne for Tid og Udbredelse, da ville atter Enkelthederne een for een ikke bringe nogen Vished. At sætte en særskilt Fod midt under Karrets Bund, den være massiv eller hul, er et Kulturtræk, der ikke viser sig nogetsteds nord for Alperne uden som et Laan fra Syden — i Danmark kun i den romerske Tid og i Folkevandringstiden, og dertil meget sjælden. Men dette gaaer i Grækenland tilbage til det 2. Aartusinde f. Chr. og bevaredes senere bestandig[1]. Laag med Knop, der afsluttes i en rund Skive, træffes almindelig ved de ældste italiske Kar og endnu i romersk Tid[2]. Smaa rundt udbugede Beholdere ere i Italien saa almindelige, at det vil være vanskeligt at angive en Tid, da de ikke anvendtes.

Sees derimod paa Helheden, paa Forbindelsen af alle Enkelthederne — Udlinie, Fod, Laag og Tværbaand, da vil der næppe være Tvivl om, at der frembyder sig en nøie Tilknytning til den Fundgruppe i Norditalien, der fyldigst er fremkommen paa den store Gravplads ved Este. Navnlig blandt Karrene fra de sidste Aarhundreder f. Chr. gjenfindes den lille, kugleformede Beholder, dertil den nedad udvidede Fod, Laaget med Fals og flad Knap og Inddelingen af Overfladen i Tværbaand af samme Bredde. Fremdeles er Leret formet uden Dreieskive; det er kun let brændt og har en lys, graalig Farve[3].

---

enkelte Kar og Laag foreligge fra Gravpladserne ved Dockenhuden og Tinsdal i Holsten (se J. Mestorf, Urnenfriedhöfe, Hamburg 1886), samt i et nyt Fund fra Seedorf ved Beversee, i Hannover.

[1] Chr. Blinkenberg i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1896.

[2] F. Ex. Monumenti dall' Instituto, 1874, X, 10 c. Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien, 1888, Pl. II.

[3] Notizie degli scavi di antichità, Roma 1882, Pl. 8; 1888, Pl. 15.

Saa stor er Ligheden dog ingenlunde, at det behøver at overveies, om det bornholmske Kar kan være indført; det staaer jo desuden, som alt nævnt, omgivet af andre Lervarer, der ere af tilsvarende Arbeide, baade ligesaa godt og ikke mindre tydelig præget af klassisk Smag, kun at dette ved de nydelige, ribbede Skaale[1] og andre Smaakar fra Bornholm er mindre let beviseligt med det Samlingsstof, som endnu staaer til Raadighed. Fremdeles kan der ikke tænkes paa, at Lerkarret er dannet efter et indført Forbillede i Metal; thi saadanne haves hverken fra Italien eller fra Norden. Tilbage staaer da kun den Mulighed, at Kjendskabet til Lerkarrets Form og Lysten som Evnen til at fremstille den er overført fra Italien til Norden; men dette kan alene være sket gjennem personlige Forbindelser.

Saa paafaldende bliver dette Forhold dog ikke, naar det mindes, at andre Former for Lerkar i ligesaa uforandret Skikkelse fra de samme norditalienske Egne ere naaede indtil England[2]. Der som her kan der til Forstaaelse af de optagne klassiske Former i førromersk Tid ikke tænkes paa Import eller paa Efterligning af indførte Sager, men først og fremmest paa personligt Samkvem.

S-s M-r.

---

[1] E. Vedel anf. St.

[2] A. John Evans, i Archæologia, London, LII, S. 344.

ET FUND FRA OVERGANGEN MELLEM DEN FØR-ROMERSKE OG DEN ROMERSKE TID.

Et i 1897 ved Hoby paa Lolland fremdraget Fund har en egen Betydning, idet det indeholder to Stykker, der henhøre under forskjellige, paa hinanden følgende Kulturperioder, den førromerske og den romerske. Det hidrører saaledes just fra Overgangen mellem de to Tidsafsnit og oplyser da om, hvad der senest var i Brug i den ældre Tid og, hvad der først kom frem i den yngre.

Det ene af de her fundne Stykker, den omstaaende afbildede Bronzespand, er tilmed af en Form, der hidtil ikke er truffen i Norden, og som, forsaavidt den overhovedet er fremkommen andetsteds, maa være særdeles sjælden, idet den ikke vides at være indført i Literaturen; den maatte dog sikkert ved sit smukke Præg og gode Arbeide have tildraget sig Opmærksomheden.

Karrets hele Side, den lave Hals, det bredere, afrundede Parti nærmest derunder og den noget indskraanende Underdel, er dannet i eet Stykke. Indvendig sees Hammerslagene meget tydelig, og tillige spores det her gjennem en Stribe fra Mundingsranden indtil Bunden, hvor Metalpladen er sammenføiet. Udvendig dækker just et af Hankbeslagene over dette Sted, og nedenfor findes en Belægning af tyk Rust. Den samme tykke Skorpe sees ogsaa andre Steder, og desuden er Metallet delvis bristet i den øvre Runding, hvor ogsaa mindre Stykker ere afbrudte. For største Delen er dog Karret vel bevaret og har pletvis en blank og kun ganske tynd, brunlig Patina, gjennem hvilken den skinnende, meget lyse Bronze træder frem hist og her; Karret har været nedsat blank afpudset. Metallet er gjennem hele Siden ligelig tyndt udhamret; øverst findes derimod en Forstærkning, der ligger



som et smalt, udadtil hvælvet Baand omkring Mundingen. Høiden er 0,215 M., Bredden foroven 0,15 M., forneden 0,125 M.

Bunden er noget sværere og sees at være gjort for sig

og loddet til. Baade spores Sammenføiningen udvendig, og indenfor ligger Lodningsmassen i en tyk Stribe rundtom i Vinkelen mellem Bund og Side. Paa Underfladen findes Kredse af fordybede Linier med mellemliggende, svagt ophøiede og udhulede Baand. De skjønnes at være inddreiede, og i Midten findes et fordybet Punkt; dog ere Kredsene ikke ganske koncentriske. Bunden er noget hvælvet, vel ikke betydelig, men dog saa meget, at den ikke har kunnet danne den Flade, hvorpaa Karret hvilede. Paa tre Steder, med indbyrdes lige store Afstande, sees da ogsaa ved Yderkanten Rester af en blank, sølvlignende Lodning, der har fastholdt Fødder. Disse have været lave, massive Klodser, som lignende kjendes fra mange andre Kar[1], c. 0,035 M. brede, udadtil følgende Bundens Runding og indadtil udfligede, dels af Skjønhedshensyn, dels for at formindske Tyngden. I Afbildningen ere saadanne Fødder tilsatte. De manglede vistnok ikke, da Karret blev anbragt paa det Sted, hvor det optoges. Lodningsmassen har vel løsnet sig i Tidens Løb, og de smaa Metalstykker ere undgaaede Finderens Opmærksomhed.

Ogsaa begge Hankbeslagene fandtes løsnede fra Karret; tydelige Rester af den blanke Lodning angive dog Stederne, hvor de have været anbragte, saaledes som dette sees i Afbildningen. Beslagene ere støbte og meget tykke, navnlig i det Parti, som slutter ind til Karrets Hals, og i Ringen, som rager op over Mundingsranden. Den nedre, mindre svære Del har nogen Lighed med et Blad; Ribben gjennem Midten er dog meget fremtrædende og forlænget nedadtil, med Flige udgaaende til begge Sider.

I Beslagenes Ringe hænger en Bærehank, der er afsluttet i ret tydelig udformede Svanehoveder. Hanken er flad paa begge Sider, saaledes at den havde et godt Leie mod Mundingsranden; den er en Del afslidt indvendig i Ombøiningerne,

---

[1] Sophus Müller, Ordning af Danmarks Oldsager, Jernalderen 187.

og ved Ringene sees et tilsvarende Slid. Karret har saaledes været brugt i længere Tid.

Ved hele Formen og navnlig ved de lave, indadtil udskaarne Fødder slutter Karret sig ret nær til de ogsaa i Norden ikke sjælden forekommende, romerske Bronzespande, hvis Hankbeslag ere prydede med en oftest kvindelig Maske mellem to Dyrehoveder[1]. Disse Spandes Tid er forsaavidt sikker nok, som de foreligge i Fundene fra Herculanum og Pompeii; men efter det høist forskjellige, snart skjønne, snart tarvelige Arbeide, maa denne Form dog være anvendt gjennem lange Tider. En sikrere Bestemmelse for Hoby-Karret kan hentes fra et stort bøhmisk Fund[2], der indeholder et Par Brudstykker af Hankbeslag, der paa det nøieste, i Ringenes Form, med Knoppen foroven og Sidefligene, med Hensyn til den svære Stang derunder og ved det bladformede Parti, ligne de tilsvarende Dele af Beslagene paa Karret fra Hoby. De maa være fra samme Tid. Fundet fra Holubice indeholder fremdeles en Mængde smukke romerske Sager, samt fuldstændige Beslag til to Drikkehorn og to baandformede Bøilenaale, ganske af de i Norden fra den romerske Periode vel bekjendte Former[3]. Herefter skulde Hoby-Karret henføres til dette Tidsafsnit.

Men indenfor dette Tidsrum, som havde en Varighed af et Par Aarhundreder, maa det føres muligst langt tilbage, til Begyndelsen af d. 1. Aarh. eft. Chr.; dette fremgaaer utvivlsomt af en Sammenligning med en Række af 6 ganske ensartede Bronzespande, der ere trufne spredt i Nord- og Mellemtydskland, samt i Bøhmen[4]. De ligne ganske Hoby-

[1] Sidst anf. St. og Festschrift des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande, Bonn 1891, 23.

[2] Mittheilungen d. K. K. Central-Commission, Wien 1884, N. F. X, S. LXXXVII.

[3] Müller, anf. St. 94 og 178.

[4] Ingvald Undset, Jernalderens Begyndelse, 1881, S. 202, 250. Correspondenz-Blatt der deutschen Gesellschaft für Anthropo-

Karret i Form og Størrelse, ligesom med Hensyn til Bærehank, Fødder, den anvendte Lodningsmasse og ogsaa til Hankbeslagenes øvre Parti. Nedadtil ere derimod Beslagene ved disse Kar afvigende, idet de dele sig i to udfligede Arme, vistnok mere eller mindre slet udførte Delphiner.

Det tilsvarende Parti af Beslagene paa Spanden fra Hoby er øiensynlig mindre oprindeligt; det er uden egentlig Mening og maa være fremkommet ved Omdannelse af noget andet og ældre. Sandsynligvis repræsentere de 6 omtalte Kar dette tidligere Stadium. Efterat Delphin-Motivet var opbrugt og forvansket, er den simplere og nok saa praktiske Bladform traadt i Stedet. Disse i Tydskland fremdragne Spande ere nu undertiden trufne i Forbindelse med førromerske, men ikke med romerske Sager. Saaledes drages Hoby-Karret nær hen til Begyndelsen af den romerske Tid i Norden.

Det bliver da forstaaeligt, at det andet ved Hoby optagne Stykke er af førromersk Form. Det er et 0,09 M. langt Brudstykke af en Sværdskede, dannet af to tynde Jernplader, der sammenholdes ved Kantbaand og med smalle Baand imellem disse tværs over Skeden. Nøie tilsvarende ere Skederne til de andetsteds, fra Østerrig og Frankrig til England og Skandinavien, fremdragne Sværd, der antages at hidrøre fra den sidste førromerske Tid[1].

Hoby-Fundet som Helhed maa da sættes ved Skjellet mellem de to Tidspunkter, til Tiden omkring Chr. F. Det

logie, Ethnologie und Urgeschichte, München 1885, XVI, 160. Katalog der Ausstellung prähist. u. anthropol. Funde Deutschlands, Berlin 1880, 325 Nr. 114. Estorff, Heidnische Alterthümer von Uelzen. Hannover 1846 (Titelafbildning). I. H. Müller, Vor- und frühgeschichtliche Alterthümer der Provinz Hannover, 1893, 119. J. L. Píč, Archæologický výzkum, Praze 1897, 68. Schlesiens Vorzeit in Bild u. Schrift, Breslau 1897, VII, 436. Anger, Die Gräberfelder zu Rondsen 1890. Zeitschrift für Ethnologie, Berlin 1885, XVII, 7.

[1] Correspondenz-Blatt o. s. v anf. St. Svenska fornminnesföreningens tidsskrift, IX, 173.

staaer ved Indledningen til den store romerske Import i Norden, der bragte Spandene med Hoveder ved Hankbeslagene og de dem stadig ledsagende Bronzekasseroller. Nogen synderlig Tidsforskjel kan der dog ikke have været, som dette fremgaaer af, at det ganske samtidige bøhmiske Fund indeholder de Drikkehorn og Bøilenaale, der i Norden stadig findes sammen med de senere Spande og Kasseroller.

Som det kjendes fra mange andre Fund, er dette Kar, der i Syden tjente til husligt Brug, blevet anvendt som Gravkar i Norden. Hoby-Spanden fandtes fyldt med brændte Ben. Ved disse laa det omtalte Brudstykke af det Vaaben, der havde fulgt den Døde paa Baalet. Mulig har Karret indeholdt mere[1]; det fandtes tilfældig, ved Grusgravning paa en Mark ved Hoby, Gloslunde Sogn, Lollands Sønder Herred, staaende c. 1 Alen dybt.

S-s M-r.

---

[1] Finderen angiver bestemt, at der var Laag paa Karret med en Art Hank (Skjoldbule?), og at dette er bortkommet ved Indsendelsen. Fundet afsendtes ved et Bud til Stiftsmuseet i Maribo og blev herfra velvillig overgivet til Nationalmuseet.

JYDSKE LERKAR MED KLASSISKE ENKELTHEDER.

Det er allerede blevet paavist, hvorledes Indflydelserne fra den klassiske Verden førte Pottemageriet i Danmark et mægtigt Skridt fremad. Samtidig med at romerske Metalsager i det første Aarhundrede eft. Chr. vise sig i Fundene, faa Lervarerne som Helhed et hidtil ukjendt Kulturpræg, og tillige har en og anden Enkelthed kunnet udpeges som et

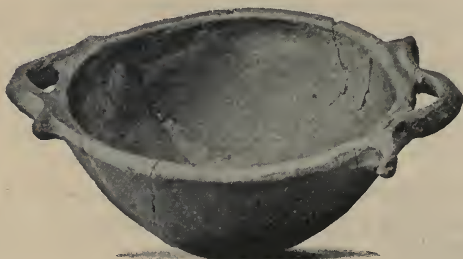


Fig. 1. 1/3.

sikkert Laan fra romersk Grund[1]. Hertil kan der, under den bestandig fortsatte Tilvæxt af Stoffet, føies nye Træk, vigtige til ret Forstaaelse af den mærkelige og dybtgaaende romerske Paavirkning, der naaede endog det ringeste Stof, Leret, og den dertil knyttede, mest stedbundne Industri.

Naar Lerskaalen i den romerske Tid, men aldrig forud, har en vandret anbragt Hank, og dette ligesaa almindelig, som det lodret stillede Øre træffes forud, i Bronzealderen, og den lille, fremspringende Knop til en Bæresnor atter tidligere, i Stenalderen, da kunde det vel formodes, at dette Træk var optaget fra den romerske Verden. Men Beviset for denne Forbindelse gav først den her som Fig. 1 afbildede Skaal,

[1] Müller, Vor Oldtid S. 485, 517.

hvis Hanke i alle Enkeltheder ere som ved romerske Kar — og da tillige af almindelig klassisk Form, idet de ganske saaledes findes i Grækenland allerede i d. 2. Aartusinde f. Chr. F. og senere aldrig ganske gik af Brug[1]. Maaden hvorpaa Hanken er formet og buet, idet den som et særskilt Led er føiet til Mundingsranden, efterlader ingen Tvivl om,

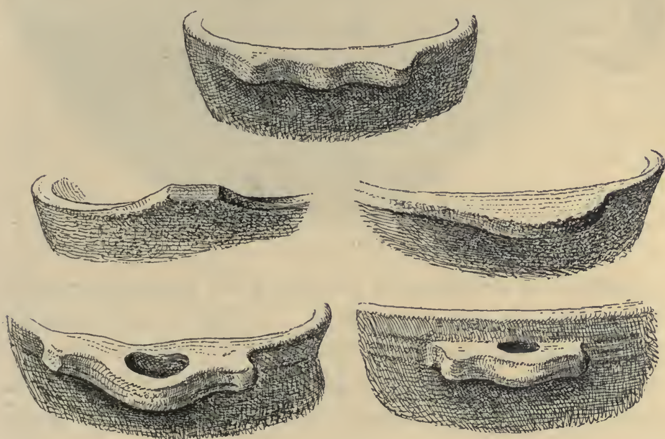


Fig. 2.

at der her er en umiddelbar, bevidst og forstaaet Efterligning af den klassiske Form.

Karret er med flere andre optaget i en Høi paa Balle Mark i Todbjerg Sogn, Randers Amt[2]. Det er det eneste Stykke, hvis Hankeparti nøie slutter sig til den romerske Form. Men en talrig Række Skaale viser den samme Hank med de Forandringer, den efterhaanden modtog under Anvendelsen i Norden (Fig. 2). Den fik mere eller mindre Form af en

---

[1] F. Ex. Monumenti dall' Instituto, X, Pl. 10 c. Perrot et Chipiez, Histoire de l'Art, VII, S. 169. K. Koenen, Gefässkunde, Bonn 1895, Pl. 14.

[2] Mus. Nr. C 7246.

fladt udskydende Plade, hvis udskaarne Kant snart fjærnede sig langt fra Forbilledet; ofte rykkedes den ned paa Karrets Side; Hullet blev efterhaanden mindre og faldt sluttelig bort. I denne sidste Skikkelse, der træffes under mange Variationer,



Fig. 3. 1/2.

er Grebet dog mulig snarere en Efterligning af et andet romersk Hankparti, den fladt udstaaende, ofte skjønt formede og dekorerede Plade, der ikke sjælden møder ved de romerske Metalkar[1] fra d. 1. Aarh. eft. Chr. Intet af alle disse Hankpartier paa de jydske Lerkar er nordisk i sin første Oprindelse.



Fig. 4. 1/3.

Ligesaa gammelt som at forme den vandrette Karhank var det i Grækenland at danne en aaben Rende ved Mundingen til at hælde af. Det fik tidlig Udbredelse i hele den klassiske Verden og bevaredes derefter til den seneste romerske

[1] F. Ex. Th. Schreiber ndfr. anf. St. 329.

Tid — som til vore Dage, og som det bestandig vil bevares, idet det, ligesom de andre her omhandlede Enkeltheder, hører til de Opfindelser, hvorfor Menneskeheden for bestandig vil staa i Gjæld til den ældste Kultur i Syden og Østen. Barbarerne nord for Alperne have derimod intetsteds selvstændig givet Karret denne Skjænketud. Den viser sig først med Indflydelserne sydfra, og navnlig i Norden er dette klart, idet der blandt alle Kander, Fade og Skaale af Ler fra Danmarks Oldtid kun findes to Stykker, der frembyde denne Enkelthed. Det ene af dem, Fig. 3, er en kredsrund Skaal, med to modstillede Udløb ved Randen og med en lille Hank midt imellem dem til den ene Side; der vides kun om den, at den er funden paa Fløistrup Mark, Hørning Sogn i Randers Amt[1]. Det andet, Fig. 4, der er af noget oval Form, har et bredere og dybere udhulet Fremspring og modstillet dette en lille, vandret anbragt Hank; det er fremdraget i en Gravhøi ved Veilby i Randers Sønder Herred[2].

Det under Fig. 5 afbildede Kar er af samme, i den romerske Tid saa almindelig forekommende Form som de foran omtalte Stykker: en aaben Skaal med lille, flad Bund og svagt udbuet Side. Men ved Mundingsranden findes to modstillede, uens formede Fremspring. Vare de begge bestemte til at tjene som Greb, vilde de være ens; der skulde vanskelig findes Undtagelser fra denne Regel, der fremgaaer af Menneskets Sands for Symmetri. At dernæst det ene af dem, den flade, rundt afskaarne Plade, er et Slags Greb skjønnes af, at det har et Hul bestemt til Optagelse af en Snor, hvorved Karret ophængtes. Det andet, en Del tykkere Fremspring er derimod af eiendommelig Form, lige afskaaret for Enden, med runde Indskjæringer fra begge Sider og med en bestemt angiven Rende gjennem Midten. Dette i det Enkelte omhyggelig udformede Led maa have havt en særlig Bestemmelse. Mulig er det en Rende til at hælde af;

---

[1] Aarhus, Mus. 5128 b. [2] Nat. Mus. 8825.

men lidet praktisk er den da indrettet, og den brede Afslutning forklares ikke herved. Karret hidrører ligesom de i det



Fig. 5. 1/2.



Fig. 6. 1/2.

foregaaende omhandlede Stykker fra den romerske Tid; det er optaget i en charakteristisk jydsk Lerkargrav, ved Haag i Thorsager Sogn, Randers Amt, sammen med 7 andre Kar,

Krukker, Fade og Skaale, samt en større og en mindre Jernkniv[1]. Det maa da undersøges, om det eiendommelige Fremspring skulde være afledt af en romersk Form som saameget andet i denne Periode.

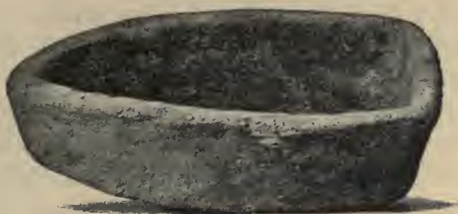


Fig. 7. 1/2.

Der findes dog, saavidt vides, kun et enkelt Stykke fra klassisk Grund, det her som Fig. 6 afbildede Sølvkar, fundet i Pompeii og opbevaret i Antiquarium i München[2], med hvilket



Fig. 8. 1/2.

vort Kar har en væsentlig Lighed. Form og Størrelse er omtrent den samme; det flade Greb svarer til den smukke Hank paa Sølvkarret, prydet med et Kvindehoved, og det

[1] Mus. Nr. C 8693.

[2] Th. Schreiber, Die alexandrinische Toreutik, i Abhandlungen d. philol. hist. Classe d. königl. sächischen Gesellschaft d. Wissenschaften, 14, Leipzig 1894, S. 333. Den her meddelte Afbildning skyldes Prof. A. Furtwänglers Godhed.

modstaaende Fremspring er ret overensstemmende i Enkelthederne; endelig hidrøre Karrene omtrent fra samme Tid. Ligheden er vistnok saa stor, at det vel kunde tillades at antage, at den jydske Lerskaal er dannet efter et romersk Kar af denne Art.

Og dog ledes Tanken snarere i anden Retning. Der findes en ikke ringe Lighed mellem Fremspringet paa Lerskaalen og Forpartiet paa den romerske Lampe, som dette var dannet i det 1. Aarhundrede eft. Chr.[1] Vel er Lampen lukket oventil, med et Hul til Vægen; der findes en fladbuet eller stumpvinklet Afslutning fortil og dertil anden Ulighed; men Formen i det Hele, med de runde Indskjæringer fra begge Sider, frembyder dog nok saa megen virkelig Lighed som Sølvkarret.

Hertil kommer, at Fremspringet paa Lerkarret er vel egnet til at danne et Leie for Vægen, og at der foreligger enkelte andre Kar, der synes at være formede som Lamper. Dette gjælder navnlig om den lille under Fig. 7 afbildede, trekantede Skaal. Med en Række andre Lerkar af de i den romerske Tid sædvanlig forekommende Former er den opgravet i Slettemose ved Jerup By, Elling Sogn i Jyllands Horns Herred[2]. Det under Fig. 8 gjengivne Lerkar, af noget aflang Form, har ved Mundingsranden to modstaaende, fladt udhulede Fremspring, der ikke ret vel ere anvendelige enten som Greb eller som Tud, hvorimod de synes passende til Støtteplade for Spidsen af Vægen; der skulde altsaa her have været to Blus. Dette Kar er fundet sammen med en Del andre paa en Gravplads ved Thorsager, Randers Amt[3]. Et andet ganske lignende foreligger fra Viborg Egnen[4]. Og angive virkelig disse Kar, at Lampen er kommen i Brug i den romerske Tid, da har jo ethvert af de smaa, ofte eiendommelig formede Kar, som forekomme i Lerkar-

[1] F. Ex. Bonner Jahrbücher, 1897, 101, S. 4.
[2] Mus. Nr. C 3706, [3] Aarhus Mus. 4050. [4] National Mus. C 1295.

fundene, kunnet have samme Bestemmelse. At Skaalen er aaben og ikke lukket opadtil, stiller ingen Vanskelighed. Den aabne Skaal, kun med en lille særskilt Udvidelse til Vægens Spids, blev anvendt i Oldtiden paa klassisk Grund som rundt om i Europa indtil ned imod vor Tid — og som endnu af Eskimoerne[1].

Alle de her særlig omtalte Kar, der hidtil ikke have været afbildede eller nævnte, foreligge kun i et enkelt eller i et Par Exemplarer og ere for en Del først fremkomne i de senere Aar. De hidrøre fra en ret kort Periode og fra de særegne Udstyr, som fremdrages i de jydske Lerkargrave, hvis Undersøgelse egentlig først nu er paabegyndt. Sikkert nok danner da, hvad der endnu foreligger, kun en Slags Prøve paa, hvad der engang var til og paa, hvad der mulig fremtidig vil findes. Men tillige staaer vistnok Fundenes Sparsomhed og i hvert Fald den stærke, baade stedlige og kronologiske Begrænsning i nøie Forbindelse med, at alle de anførte Enkeltheder ere Laan fra fremmed Grund. De svandt da ligesaa hurtig, som de modtoges; de fik ikke en videre Udbredelse og bevaredes ikke i de paafølgende Tider. Skulde noget udtales om, hvorledes de fremmede Træk bleve overførte paa de danske Lervarer, da maatte der vel siges, at det, som fremsat med Hensyn til lignende Forhold[2], er skeet ved enkelte bereiste Mænd. De klassiske Elementer se ud, som vare de gjengivne efter Hukommelsen af den, der hos Romerne havde kjendt og brugt saadanne Sager, maaske medvirket ved deres Forarbeidning.

S-s M-r.

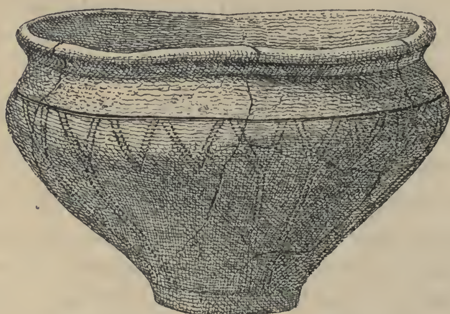
---

[1] C. Tsountas and I. Irving Manatt, The Mycenæan age, London 1897, 79. Francesco Coppi, Monografia della Terramara di Gorzano, Modena 1871, Pl. V, 8. Revue archéologique, Paris 1889, XIII, 173; 1899, XXXV, 302, 312. — Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland, Edinburgh 1888, X, 70. Mittheilungen d. K. oesterreich. Centralcommission, Wien, VI. S. XLII. — Report of the U. S. National Museum, Washington 1898, S. 1027.

[2] Nordiske Fortidsminder, 3, S. 60 og foran S. 147.

FREMMEDE LERKAR FRA ROMERSK TID.

Blandt de danske Oldsager er der fundet mangt et Stykke, tilført ved Handel og andet Samkvem fra fjærnt- eller nærboende Folk; herimellem dog kun et eneste Lerkar, en romersk Skaal, der ved Farve og billedlig Fremstilling staaer langt over de danske Lervarer. Der kunde nemlig, ialfald hos de nærmere boende Folk, hverken hentes bedre



Mus. Nr. C 9042. Fra Troelstrup. 1/2.

Frembringelser af denne Art end de hjemlige, ei heller vare de saa særegne, at de lettelig kunne gjenkjendes. Anderledes var det kun paa et enkelt Tidspunkt, i den romerske Periode. De oftest dybt sorte og blanke Lerkar med Ornamenter, jævnlig i mæanderagtig Tegning, der ere dannede paa en egen Maade, ved let indtrykkede Punktrækker udførte med et sammensat Instrument, en Kam eller et Tandhjul, ere baade af fortrinlig Art og skille sig fra alle andre. Disse Lerkar[1] fore-

[1] Ingvald Undset, Jernalderens Begyndelse i Nordeuropa, Kristiania 1881. Chr. Hostmann, Der Urnenfriedhof bei Darzau, Braunschweig 1874. A. Voss u. G. Stimming, Vorgeschichtliche Alterthümer aus d. Mark Brandenburg, Berlin

komme i Nordtydskland kun paa begge Sider af Elben — talrig i Meklenburg og Hannover, ganske enkeltvis i Lauenburg og Holsten — og sydpaa ligeledes kun i Elbegnene, men med alle Eiendommeligheder i Farve, Form og Ornamenter endnu i Bøhmen. Den fine Behandling af Leret og dettes Farvning og Ornamenteringen ved Punktlinier er oprindelig udgaaet fra Etrurien, før Midten af Aartusindet f. Chr.[1], og er derefter langsomt udbredt fra Folk til Folk. Den nøie Overensstemmelse mellem de sorte, punktornamenterede Lerkar langs Elbveien, fra Bøhmen og nordpaa, hvor de overalt findes med Sager fra ganske samme Tid, Begyndelsen af den romerske Periode, maa dog ogsaa tyde paa, at selve Lervarerne, ialfald for en stor Del, ere spredte fra visse Produktionssteder.

Medens der tidligere overhovedet intet kjendtes af denne Art fra Norden, er der i 1897 fremdraget to saadanne ganske ensartede og lige store Kar, det ene af dem vist foranstaaende i halv Størrelse. Samme Form træffes ofte ved de fremmede punkterede Lerkar: den aabne Skaal, hvis Side trækker sig meget stærkt sammen mod den smalle Bund. Væggen er meget tynd og Overfladen glat, dybt sort og blank, med Ornamenter, der ere dannede af dobbelte Punktlinier, let indtrykkede med et dobbelttandet Hjul. Fra de tilsvarende, fremmede Kar er Mønstret vel bekjendt: et Bælte af nedadvendende Spidser, fra hvilke der med visse Mellemrum løber parvis sammenstillede Linier ned til Bunden.

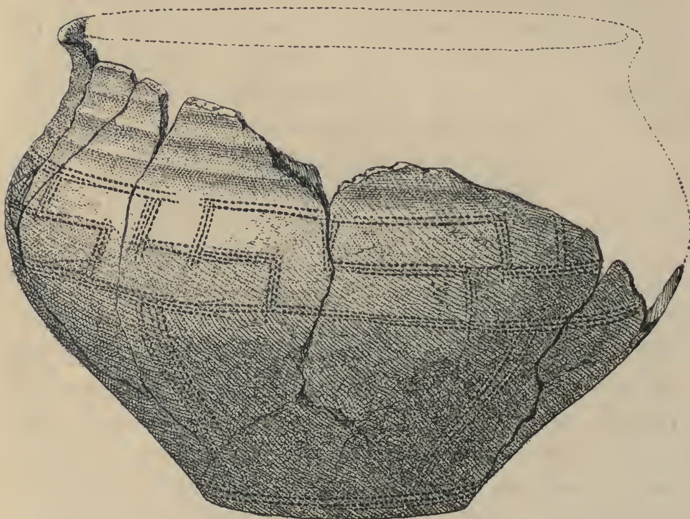
Karrene hidrøre fra en Høi af anseelig Størrelse, 3,75 M. høi, paa Troelstrup Mark i Tørring Sogn, Aarhus Amt. Dybest i Høiens Midte, paa den oprindelige Jordflade, fandtes en Grav fra Stenalderens Slutning, derover en Bronzealders Grav, og atter derover, i en Høide af 2,10 M. over Bunden,

---

1887, Abtheil. V, Pl. 10—15. J. L. Pič, Archæologický výzkum, Prag 1897. Julius Naue, Die Hügelgräber zwischen Ammer- u. Staffelsee, Stuttgart 1887.

[1] F. Ex. Jules Martha, L'art étrusque, Paris 1889, S., 463.

afdækkedes dels de to sorte Kar, dels to lave Skaale af almindelig jydsk Art, med brunlig Overflade og i det Hele ringere. De stode alle ganske tæt sammen, de grovere, jydske Kar ubeskadigede, de finere fremmede derimod stærkt itubrudte; et af dem vendte Bunden opad, og under det laa en Fingerring af Guld. Ved Sammensætningen af Brudstykkerne har



Mus. Nr. C 8347. Fra Errindlev. 1/2.

det vist sig, at nogle smaa Partier mangle; de maa være oversete ved Optagelsen. Karrene ere sikkert blevne nedlagte som Gravgods; men Rester af Knogler fandtes ikke, og Gravens Omrids kunde ikke følges i den ensartede Høifyld. I ringe Afstand, men noget høiere og vistnok hørende til en anden Grav, fandtes endnu to Guldfingerringe og en Endedop af Bronze til et Drikkehorn. Atter høiere, tæt under Toppen, stode to Lerkar af sædvanlig jydsk Art, der have hørt til en særskilt Grav.

At de to fremmed udseende Lerkar, der her fremkom blandt lutter velbekjendte danske Oldsager, kunne hidrøre fra

en hjemlig Industri, af hvilken der tilfældigvis hidtil ikke er truffet noget andet Spor, er ikke umuligt. Beviset herfor vil da Fremtiden bringe, idet der fremdrages lignende Lervarer i større Antal. Men i hvert Fald er da Technik og Ornamenteringsmaade indført, og tillige anvendt ganske uforandret, hvad der ikke pleier at være Tilfældet. Sandsynligere er det dog, efter Alt foreliggende, at selve Karrene ere indførte, enten under mere tilfældige Forhold, eller fordi de vare fremmede og finere end, hvad man havde i Jylland.

Et Kar af ikke meget afvigende Form, kun noget større og prydet med de samme eiendommelige Punktlinier, er i 1896 optaget paa en Gravplads ganske nær Lollands sydlige Kyst, ved Errindlev, Fuglse Herred. Farven er ved denne Skaal lys brunlig, som dette ogsaa ofte er Tilfældet med de tilsvarende nordtydske Kar. Det ved disse jævnlig forekommende Mønster af vinkelbøiede Linier strækker sig om Karrets Bug, og herfra løber der som sædvanlig Linier ned til Bunden. Det er et regelmæssigt, godt formet og ret tyndvægget Kar; men Punktlinierne ere, som det sees af omstaaende Afbildning, ikke nøiagtig udførte. Hjulet har kun havt en lille Række Tænder, og det er ofte løbet skjævt og ud af Mønstret. Utvivlsomt er ogsaa dette i det østlige Danmark ganske enestaaende Kar indført, men da ikke fordi det havde noget egentligt Fortrin fremfor de samtidige Lerkar i Norden. Det kan være ført over Vandet, fra den nære Kyst mod Syd, enten gjennem Samkvem ad Søvejen, eller fordi der paa dette Sted er foregaaet en Overflytning. Visse dog endnu kun usikkert bestemmelige Eiendommeligheder ved de øvrige Lerkar fra Errindlev-Gravpladsen kunne tyde herpaa.

S-s M-r.

DYREKNOGLER FRA LIGBAALET.

Om Gravofferet hos de hedensk-barbariske Folk i Europa har man gjennem Aarhundreder alene kunnet ty til de gamle Forfatteres Beretninger; de ere trolig blevne gjentagne Slægt efter Slægt. Lidet frisk er da denne Kilde nu; baade uklar og kun draabevis flydende har den altid været. Først vor Tid blev der givet en bedre Udvei til sikker Viden: i de fyldige og uforstyrrede Gravindhold fra Oldtiden — kun at der herved kræves Zoologens Kyndighed. Dyrelevningerne fra Ligbaalet ligge velforvarede i Urnen, blot at nogen mægter at bestemme dem.

Hermed maa det dog have sin Vanskelighed, som man hidtil ikke har overvundet, ialfald ikke i større Omfang. Det sees saaledes vel, at Urneindholdene fra N. F. B. Sehesteds Udgravning i 1878—81 paa Broholm-Gravpladsen, fra den romerske Periode og Folkevandringstiden, have været undersøgte af Jap. Steenstrup[1]; men dette førte ikke til en nærmere Bestemmelse af Dyreknoglerne. Kun angaves det, at saadanne fandtes i 13 Grave, og at blandt disse Fund 1 indeholdt Fugleknogler og 9 Knogler af en lille Drøvtygger. Mere fuldstændige Bestemmelser, givne af Herluf Winge efter Undersøgelsen af alt det Stof af denne Art fra Jernalderen, der for Tiden foreligger i Nationalmuseet, meddeles her for første Gang. S-s M-r.

Af de forebragte 164 Prøver af Knogle-Indhold af Urner fra Jernalders-Grave er der kun 26, der foruden brændte Menneske-Ben afgjort indeholde brændte Knogler af Dyr. I adskillige andre af Prøverne findes Knoglestykker,

---

[1] N. F. B. Sehested, Archæologiske Undersøgelser, Kjøbenhavn 1884, Forordet og Registret.

der maaske ere af Dyr, men som i deres yderst medtagne Tilstand ikke lade sig bestemme. Om en Del af Prøverne kan det siges sikkert, at de ikke indeholde andet end Menneske-Knogler; om Dyr have været med paa Baalet, eller ej, maa derimod henstaa som ganske uvist; det kan bero paa Tilfælde, at Dyre-Knogler ikke ere medkomne i den Haandfuld Knoglestumper, der er gjemt i Urnen, skjønt Dyr have været brændte sammen med Liget. — De Dyre-Arter, af hvilke Knogler ere fundne, ere: Høne eller Hane, (Gallus ferrugineus), Bjørn (Ursus arctus) og Faar (Ovis aries) (eller maaske Ged, Capra hircus). Af Hønse-Knoglerne er der noglė, deriblandt et Stykke af en Mellemfod med stor Spore, hvis Bestemmelse er ganske utvivlsom; i deres indskrumpne, revnede og forvredne Tilstand kunne andre af dem være mindre lette at svare for; dog er der ingen af dem, der viser større Overensstemmelse med andre Hønsefugle, som Urfuglene o. a.; alle stemme godt med vore tamme Høns. Bjørnens Art er ogsaa utvivlsom; der er ingen Grund til at tænke paa Isbjørn; dertil er Kloleddet for spinkelt. De Knogler, der ere henførte til Faaret, ere derimod neppe til at skjelne sikkert fra Knogler af Geden, med Undtagelse af en nedre Ende af en Mellemfod (C. 8575); ogsaa om Raadyret (Cervus capreolus) kunde der i enkelte Tilfælde være Spørgsmaal; men intet særligt taler derfor. — Almindeligst, ganske overvejende, ere Faare- (eller Gede-) Knoglerne, der oftest ere af fuldvoxne Dyr. — Af Hønen er der i et Par Tilfælde (ɔ: i to af de tre foreliggende), af Faaret oftere fundet saa mange Knogler af Skelettet samlede, at man tør skjønne, at hele Dyret har været brændt. Af Bjørnen er der derimod ikke fundet andet end et Kloled[1] (uden Mærker af Snit eller Indfatning, i Modsætning til et Kloled af Havørn fundet

[1] Bjørnekloled foreligge ogsaa i andre Urnefund i Nationalmuseet, om hvilke der dog ikke haves nogensomhelst Oplysning (C. 9093—4).

paa en Jernalders-Boplads ved Vejleby, Lolland), vistnok fordi kun Bjørnens Hud, med Kløerne, har været med paa Baalet, tjenende enten som Klædning (smlgn. Ordet Berserk) eller som Leje (se dog Fortællingen om den lithauiske Fyrste, hvis Lig, Aar 1341, blev brændt; paa Baalet kastede man Kløer af Los og Bjørn: Hehn, Kulturpflanzen, etc., 6. Aufl., p. 522). — Kun i tre af Prøverne (C. 8622—27, 9232, 9139—40) har der været Knogler af mere end et enkelt Dyr, bortset fra Bjørnen. Hvad der fandtes af Dyre-Knogler, var i det enkelte følgende:

1. Faar, Stykker af øvre Ender af højre og venstre Albueben. C. 8374.

2. Faar?, Stykker af 2 Ribben. C. 8397.

3. Faar, Stump af nedre Ende af Overarm, Stump af øvre Ende af Albueben, Stykke af Midten og af nedre Ende af venstre Skinneben, venstre Rulleben, Stump af nedre Ende af Mellemhaand eller Mellemfod. C. 8409.

4. Faar?, Stump af et Ribben. C. 8434.

5. Faar, nedre Ende af et Skinneben. C. 8452.

6. Faar, nedre Ende af Skulderblad, Midtstykke af Spoleben, lidt af øvre Ende af Skinneben, Midtstykke af Mellemfod og flere andre Benfliser. C. 8463.

7. Faar, Stykke af nedre Ende af et Skinneben, ungt, Stykke af et Finger- eller Taaled, Stump af en Rørknogle. C. 8551.

8. Faar, en Haandrodsknogle (Capitatum), Stykker af For- og Bagsiden af en Mellemhaand, Stykke af nedre Ende af Mellemhaand eller Mellemfod, Stump af nedre Ende af et Laarben, en Fodrodsknogle (Naviculare-Cuboideum), Stykke af Midten af en Mellemfod. C. 8575.

9. Faar, Stumper af øvre Ende af højre og venstre Mellemhaand, Stump af nedre Ende af en Mellemhaand eller Mellemfod, Stump af et Hælben, Stykke af et Finger- eller Taaled. C. 8579.

10. Stump af en Fugle-Knogle. Faar, Stump af Midten af Spoleben, Stump af nedre Ende af Laarben, Stykke af

en Fodrodsknogle (Naviculare-Cuboideum), et Par Stumper af Midten af Mellemfod, Stump af nedre Ende af Mellemhaand eller Mellemfod, flere Knoglefliser. C. 8622.

11. Faar, Stump af Midten af et Spoleben, Stykke af et Finger- eller Taaled, nogle Benfliser. C. 8628.

12. Faar, Stykke af Tindingben (Petrosum), nedre Ende af Mellemhaand, begge Dele af ungt Dyr. C. 8634.

13. Faar, Stumper af et Par Ribben, nedre Ende af Overarm, Stump af nedre Ende af Spoleben, Stykke af Bækkenben, Stump af nedre Ende af Laarben, nedre Ende af Lægben, Stykker af Rulleben og Hælben. C. 9226.

14. Faar, Stykker af nedre Ender af 2 venstre og et højre Skulderblad, Stump af nedre Ende af en Overarm, Stump af øvre Ende af et Spoleben, Stykker af nedre Ender af 2 højre og et venstre Spoleben, Stump af øvre Ende af et Albueben, en Haandrodsknogle (Scaphoideum), Stump af et Bækkenben, et Laarbens-Hoved, Stump af øvre Ende af et Skinneben, Stykke af en Fodrodsknogle (Naviculare-Cuboideum), nogle Bensplinter. C. 9232.

15. Faar, Stump af øvre Ende af et Skinneben. C 9234.

16. Faar, Stykke af nedre Ende af Overarm, nogle Bensplinter. C. 9238.

17. Faar, Knæskal. C. 9241.

18. Faar, Stykker af Midten af højre og venstre Spoleben, Stump af øvre Ende af et Albueben; Stump af et Ribben, maaske af Faar. C 9244.

19. Faar, nedre Ende af Skulderblad, Midtstykke og nedre Ende af Spoleben. C. 9247.

20. Faar, nedre Ende af Skulderblad, Stykker af nedre Ende af Overarm, Laarbens-Hoved og Stump af nedre Ende af et Laarben, Stykke af øvre og af nedre Ende af et Skinneben, Stykker af 2 uens Rulleben, Stump af nedre Ende af en Mellemhaand eller Mellemfod; Stykket af Mellemfoden er af et ganske ungt Dyr, ligeledes maaske det ene Rulleben, alt det øvrige af et fuldvoxent Dyr. C. 9139.

21. Faar, Stump af den ydre Øregang af et Trommeben, Stykker af øvre Ende, af Midten og af nedre Ende af Spoleben, nedre Ende af venstre Skinneben og nedre Ende af venstre Lægben, venstre Rulleben og Stykke af en venstre Fodrodsknogle (Naviculare-Cuboideum), nogle Bensplinter. C. 9141.

22. Faar, Stykke af Midten af Spoleben. C. 8793.

23. Faar, tre Stykker af et Laarben, Ledhoved, noget af Midtstykke og lidt af nedre Ende. C. 6187.

24. Høne, nedre Ende af Skinneben. C. 8151.

25. Høne, Stykker af Hovedskal, Bækkenhvirvler, Laarben og Skinneben. Bjørn, et Kloled. C. 6645.

26. Hane, nedre Ende af Ravnenæbsben, Midtstykke af Albueben, Midtstykke af Laarben, Stykke af Mellemfod med stor Spore, nogle Knoglestumper. C. 8705.

Herluf Winge.

Til den zoologiske Bestemmelse af Dyreknoglerne slutter sig den efterfølgende archæologiske Bestemmelse fra alle de Sider, hvor der enten allerede nu eller dog fremtidig, ved en Forøgelse af Stoffet, vil kunne findes sikre Angivelser. Der skal oplyses om Fundenes Tid og deres hele Proveniens, om de Forhold, hvorunder Dyreknoglerne have faaet Plads mellem Resterne af det menneskelige Legeme, og navnlig om, hvilken Bestemmelse Dyrene egentlig havde ved Ligfærden.

De 12 første Fund hidrøre fra en Gravplads paa Fraugde Bymark i Aasum Herred, øst for Odense[1]. Der er her undersøgt henved 80 Grave, og mange andre vides forud at være uagtsomt aabnede og saaledes, at intet nærmere foreligger om deres Indhold. Alt hvad der her er fremdraget, hidrører fra Folkevandringstiden, og samtlige Oldsager have deres tilsvarende i andre Fund, navnlig blandt de paa Grav-

---

[1] Undersøgt for Nationalmuseet 1896—97 af G. V. Blom og Carl Neergaard; tidligere omtalt i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1897, S. 193.

pladsen ved Broholm i Sydfyen fremdragne Sager, i Fundet fra den ikke fjærntliggende Vimose og i Udstyret af mange sjællandske Skeletgrave. Sammenlignet med dette sidste tyder Gravgodset fra Fraugde ikke paa, at der her boede en særlig velhavende Befolkning. Der er i disse Grave hverken fundet Sølv eller Guld, ei heller Glaskar, der sikkert hørte til Tidens Kostbarheder. Dog var man rigelig forsynet med



Fig. 1.

alle de Smaasager af Bronze og Jern, som dengang tjente til Pynt eller henhørte til det personlige Udstyr; det var da heller ikke nogen fattig Befolkning. Adskillige fuldstændige Vaabenudstyr vise ogsaa, at der her levede mere betydelige Folk. De her anvendte Gravskikke vare da sikkert de, som fulgtes af den almindelige, velstaaende Befolkning i disse Egne.

Det var en naturlig, svag Høining i det flade Terrain, som var benyttet til Hvileplads for de Døde. Gravene laa i ringe Dybde, og enkelte saa høit, at Ploven har kunnet naa og beskadige dem. Omgivende eller dækkende Stenlag fandtes ikke. Gravskikken var iøvrigt meget vexlende. Der blev truffet en Del ubrændte Lig, dernæst enkelte grubeformede

Fordybninger, i hvilke Baalresterne vare nedlagte frit, uden at være indesluttede i et Lerkar — altsaa »Brandpletter«, fremdeles større Gravkar indeholdende brændte Ben, »Urner«, og endelig saadanne i Forbindelse med Brandpletter, hvilket sidste, kun sjælden trufne Forhold ikke er uden Betydning for Opfattelsen af de nærmere Enkeltheder ved Gravlæggelsen. Dyreknoglerne hidrøre dog udelukkende fra Urner. I foranstaaende Billede sees tre saadanne Grave fuldt afdækkede og med indbyrdes Afstand af 3 og 5 M. Bagved ligger den undersøgte Del af Pladsen, foran den endnu urørte Markflade. Om de 12 Grave, fra hvilke der er paavist Dyreknogler, foreligge følgende videre Oplysninger.

1. Kun Bunden af Urnen, hvori en ringe Mængde Knogler, var bevaret, idet Graven var bleven forstyret ved Markarbejdet.

2. Urnen stod paa Bunden af en grubeformet Fordybning, foroven 0,90 M. bred, 0,50 M. dyb og fyldt med kulblandet Jord. Heri fandtes nogle smaa Potteskaar og et lille, ubestemmeligt Stykke Bronze. Over Urnens Munding laa Dele af et middelstort, ornamenteret Hankekar, og umiddelbart herved fandtes et andet lignende Kar og en lille Kop med Hank, begge fuldstændig bevarede, omend sikkert ikke uberørte af Ligbaalet. Imellem Knoglerne laa nogle smaa Bronzefragmenter ganske som det udenfor Urnen fundne Stykke.

3. Urnen var fyldt med stærkt jordblandede Knogler. Op til dens Bug og med Mundingen ind imod den laa et forbrændt og ufuldstændigt Hankekar. Mellem Knoglerne fandtes en Jernkam (S. M.[1] 276), en lille Jernnagle, ganske som de der findes foroven i Benkammene, hvor de have sammenholdt Yderpladerne (274—5), en Bøilenaal af Bronze (252), lidt sammensmeltet, hvidligt og gulligt Glas, vistnok

[1] Saaledes henvises i det følgende til: Sophus Müller, Ordning af Danmarks Oldsager, Jernalderen.

af Perler, en Del Fragmenter af et Remspænde af Jern[1], samt nogle smaa Brudstykker af et Lerkar.

4. Urnen indeholdt kun Knogler og Jord, hvorved et lille, forbrændt Potteskaar.

5. Mellem Knoglerne fandtes nogle Bronzebeslag til



Fig. 2.

Grebet af en større Kniv (S. M. 121), Spiralvindingen og en Del af Tornen til en Bøilenaal af Bronze (som 245—52), en Del smaa Brudstykker af en Benkam med Jernnagler (274—5), en forbrændt, lang Glasperle (212), lidt smeltet, blaaligt Glas, sikkert af en Perle, samt en lille Jernring, hængende i en Øsken, der ved en Nagle har været fastgjort til en Rem el. lign.[2].

6. Mellem Knoglerne laa en Bøilenaal af Bronze (nærmest S. M. 250), til hvilken der var fastrustet et Remspænde

---

[1] Som Sehested anf. St. Pl. XX, 3.

[2] Som Sehested, Fortidsminder og Oldsager, Pl. XXXIV, 54 m.

af Jern (107); fremdeles et lille, ubestemmeligt Stykke Bronze.

7. I en Dybde under Overfladen af 0,17 M. tegnede der sig i den gulgraa Sandjord en kredsrund, 0,50 M. bred Plet med mørk, noget kulblandet Jord, fortsat grubeformet til en Dybde af 0,43 M. Paa Bunden stod en stor Urne. I denne fandtes mellem de brændte Knogler en Jernsyl (S. M. 456), nogle smaa Stykker af en Benkam (274—5) og et lille. ubestemmeligt Bronzefragment. Tæt over Urnen, i den mørke Jord, laa andre smaa Stykker Bronze og enkelte brændte Ben.

8. Urnen var fyldt med brændte Knogler og Jord, hvorimellem Spiralvindingen og det nærmest tilstødende Parti af Bøilen af to spinkle Jern-Bøilenaale. Nogle brændte Ben fandtes udenfor Urnen, og tæt op til den, som dette sees af foranstaaende Billede, stode to noget mindre, ornamenterede Lerkar. Begge indeholdt Jord og smaa Stykker brændte Ben; i det ene fandtes desuden foroven en halvsmeltet Glasperle og dybere nede nogle smaa Stykker af en Benkam.

9. Oveni Urnen og trykket stærkt ned i den laa som Laag et stærkt forbrændt Hankekar med Bunden opad. Et lignende Lerkar fandtes udenfor Urnen, tæt op til den og omvæltet paa Siden. Mellem Urnens Indhold af brændte Ben fandtes to Bøilenaale af Bronze (nærmest S. M. 246—7), en Jernnøgle (134), en lang, smal Jernkniv[1], et lille Stykke af en Benkam med Jernnagle (274—5), nogle sammensmeltede Millefiori-Perler og nogle Jernbaand til et Træskrin.

10. Urnen var omgiven af en større Plet mørk Jord. En fast Masse af brændte Ben fyldte dens nederste Halvdel, og herimellem laa 9 Skaar af mindst to Kar, to smaa Stykker af en Benkam (S. M. 274—5), et lille Stykke af en Pincet af Jern (273), samt 11 mere eller mindre smeltede Glasperler. Paa Bunden af Urnen laa en Tensten af Ler.

---

[1] Som Sehested, Archæologiske Undersøgelser, Pl. XIV, 1 d.

11. Urnen indeholdt kun brændte Knogler.

12. Foroven i Urnen og lidt under Mundingen laa et Hankekar i omvendt Stilling, med Bunden opad. Allerede herunder viste sig brændte Ben og smeltet Bronze. I Karrets nederste Halvdel og hvilende paa dets Bund laa en stor Klump sammenbøiede Jernsager indstukne mellem hverandre og rustede sammen, og herimellem brændte Ben og smeltet Bronze. Det er et fuldstændigt Vaabenudstyr, som her er nedlagt, men stærkt forbrændt, søndret og forbøiet for at faa Plads i Karret: et langt, sammenrullet Sværd (S. M. 360 flg.), Dopskoen til Skeden (nærmest 369) og Rembøilen (375—6), en helt sammenbøiet Spydspids, flere Stykker af en spids Skjoldbule (349—50), samt Haandtaget til Skjoldet (347) og to Sporer af forskjellig Størrelse (440). Hertil kommer endnu en fuldstændig forbøiet Jernsax (128) og to smaa Knive. Af sammensmeltet Bronze fandtes en ikke ringe Mængde; bestemmeligt var kun et Stykke af Randen af et Kar og nogle Dele af store Bæreringe. Det maa Alt have hørt til et stort, romersk Kar.

Af denne Redegjørelse for de 12 Grave, fra hvilke der foreligger Dyreknogler, vil det ret tydelig fremgaa baade, hvorledes disse Knogler ere komne mellem det øvrige Gravindhold, og hvilken Del de efter alle Forhold maa udgjøre heraf. Yderligere Oplysninger i samme Retning give de øvrige Grave paa denne Plads.

Der var gravet en lille, grubeformet Fordybning, hvori Urnen nedsattes. I dette Kar blev sædvanlig Alt nedlagt, hvad der var optaget paa Baalpladsen. Undertiden blev dette dog mere, end Urnen kunde rumme, og det blev da fyldt i Hullet omkring den. Saaledes fremkom Forbindelsen af Brandplet og Urne. De enten hele eller søndrede Lerkar fra Ligbaalet vare dernæst oftest for store til at faa Plads i Urnen; de lagdes derfor ved Siden af den eller anvendtes til Dække over Mundingen. Egentlig var der kun een Urne, eet Lerkar, hvori Knogler og Gravgods samledes; men Baalresterne kunde

ogsaa fyldes i andre Kar, der havde hørt til Udstyret paa Baalet. Med Undtagelse af selve Urnen har Alt været i Ilden; intet er tilføiet senere.

Naar Baalet var slukt, og Resterne samledes, toges først alle de større Stykker, der faldt mest i Øinene, baade Knogler og de vigtigere Gjenstande; disse kom nederst i Karret. Derefter er der taget haandfuldvis ganske smaa Ben, Smuld og Stumper af de medgivne Gjenstande og ogsaa Aske og Jord fra Baalstedet. Et og andet vigtigere Stykke kom først nu frem og fik saaledes Plads høiere i Karret. Foroven synes Indholdet vel oftest at bestaa af Jord, der iøvrigt ogsaa fylder Mellemrummene dybere nede; men Karret er dog, om ikke altid, saa dog ofte blevet fyldt indtil Randen, hvad der sees af, at Knoglestykker og Oldsager kunne findes helt foroven.

Vistnok har man søgt at faa de større og bedre Gjenstande samlede til Urnen; men nogen særlig Vægt blev der ikke lagt herpaa. Beslaget til Knivskaftet medtoges, men ikke Bladet; nogle Dele af et Kar eller et Smykke, men ikke alle. Fremdeles blev der ikke gjort sønderlig Forskjel; Potteskaarene opsamledes ikke mindre end Vaaben og Smykker. Vanskeligt har det været at faa Alt med, idet Sagerne vare i høi Grad medtagne af Ilden. Mindst angrebne ere sædvanlig Lerkarrene; men Jernet er krummet og sprunget, Bronzen og Glasset smeltet, og Knoglerne ere fuldstændig brændte, sædvanlig ogsaa skilte i Smaastykker. Naar Smuld og Jord er fraskilt, indeholde faa Urner c. 0,15 Kub. M. Knogler, de fleste kun halvt saa meget og mange langt mindre, indtil een eller et Par Haandfulde.

Under saadanne Forhold ere Dyreknoglerne fra Ligbaalet komne med i Urnen. Ganske vist kan dette være skeet, uden at man har villet det, idet man ikke saa godt som Nutidens Zoolog har forstaaet at adskille de forskjellige smaa Knogler. Dog skulde det snarere antages, naar der sees paa det øvrige Urneindhold, paa de ubetydelige Smaasager, der

ligge spredt imellem Menneskebenene, at man ingenlunde har villet undgaa Knoglerne af de Dyr, der havde hørt til den Dødes Udstyr paa Baalet. Menneskets Knogler ere jo ikke blevne skilte fra eller regnede for bedre end Potteskaarene. Dyreknoglerne ere vistnok medtagne forsætlig iflæng med det øvrige. At de dernæst ikke foreligge i større Antal, kan ikke undre efter alle de anførte Forhold. Naar der blandt ialt 49 Urneindhold fra Fraugde er 12, som frembyde Faare-knogler, da maa dette snarest regnes for meget, og der synes ikke at være noget til Hinder for at antage, at det i denne Egn har været en almindelig, eller endog en ufravigelig fulgt Skik, at et helt Faar eller dog Stykker af det havde Plads paa Menneskets Gravbaal. Dette er skeet, som det sees af foranstaaende Beretning, baade hvor der var meget Gravgods, og hvor der var lidet eller intet, og ingen Forskjel gjorde det, om det var en Kvinde (Nr. 10) eller en Krigsmand (Nr. 12), som gravlagdes.

De under 13—19 opførte Dyreknogler hidrøre fra en Gravplads paa Leirskov Mark i Anst Herred, Ribe Amt[1]. Der er her afdækket 10 Urner, der stode enten ganske nær hinanden eller med nogen indbyrdes Afstand, indtil 7 M. De fandtes i ringe Dybde, nogle endog næsten i Jordfladen, saaledes at de vare blevne mere eller mindre stærkt beskadigede ved Markarbeidet. Ved nogle var kun den allernederste Del bevaret, ved flere dog omtrent Halvdelen, og Indholdet af Knogler og Oldsager var da uforstyrret, omend blandet med nedtrængt Jord. I og ved den knuste Overdel af Karrene saaes kun Jord. Gravpladsen er fra den romerske Tid. Baade den store, krukkeformede Urne og de mindre Lerkar have den tykke Mundingsrand, som er eiendommelig for de jydske Lerkar fra denne Tid. Herhen peger ogsaa Gravgodset, der udelukkende dannes af den lange Kniv, Spydspidsen og Ragekniven, enten kun et af disse Stykker, eller

[1] Undersøgt af G. V. Blom 1898.

to af dem i Forening. Kun i een af Gravene, der var næsten fuldstændig forstyrret, fandtes intet. Om de Grave hvori Dyreknoglerne fandtes, kan følgende oplyses.

13. Knoglerne, der fyldte den nederste Halvdel af Urnen, vare foroven dækkede af Kul. Omtrent midt i Benlaget laa en Kniv i vandret Stilling. Til Indholdet af denne Grav høre fremdeles nogle Skaar af et mindre Lerkar.

14. Kun Urnens Bund var bevaret med de deri liggende Knogler.

15. Omtrent midt i Karret fandtes en Kniv i vandret Leie og lige over den en Ragekniv.

16. En Kniv laa vandret omtrent midt i Karret og foroven, mulig anvendt som Dække, en Del Brudstykker af et mindre, stærkt forbrændt Lerkar.

17. Graven var forstyrret ved Markarbeide. Der fandtes kun nogle Lerkarskaar, Knogler, en fuldstændig Kniv og Brudstykker af en anden.

18. Den fuldstændig knuste Urne indeholdt foruden Knoglerne nogle Brudstykker af en Kniv, en Spydspids og af et lille, udglødet Lerkar.

19. Omtrent midt i Karret fandtes en Kniv i vandret Leie. Til denne Grav høre endnu nogle Skaar af et mindre Lerkar.

Med det her anførte stemme Forholdene i de øvrige Grave. Kniven ligger stedse paa et bestemt Sted, ikke ved Bunden af Karret, men omtrent midt i Benmassen. Ved de fleste Urner er der Skaar af et mindre Lerkar, der oftere sees at være forbrændt. Fra 8 Grave ere de brændte Knogler bevarede, og i 7 af disse Fund er der paavist Faareknogler. Disses Tilstedeværelse kan saaledes betegnes som et almindeligt Forhold og som Regel for denne Gravplads' Vedkommende.

Dyreknoglerne 20 og 21 høre til Indholdet af to Urner, der ere fremdragne tæt under Jordfladen paa Bredstrup Mark i Elbo Herred, Veile Amt[1]. Lerkarrenes Form henviser dette

---

[1] Undersøgt 1898 af Carl Fredstrup.

Fund til den romerske Periode. Det turde være ganske samtidigt med det sidst omtalte Leirskov-Fund, hvad de øvrige her fundne Sager vistnok ogsaa angive.

20. Urnen indeholdt foroven Jord og derunder stærkt jordblandede, baalbrændte Knogler. Temmelig høit imellem disse, omtrent midt i Karret, fandtes den i det følgende Afsnit omtalte, lange Bronzenaal indesluttet i et Foderal bestaaende af en Faareknogle, begge Dele stærkt medtagne af Ild.

21. Indholdet af Knogler og Jord var som ved det foregaaende Kar. Ligeledes midt i Urnen laa en Jernkniv og Brudstykker af en lang Naal, som den sidst omtalte, men af Jern.

I en tredie sammesteds optagen Urne fandtes en Jernkniv og en særdeles fint og nydelig tildannet Bennaal med lille, rundt og hvælvet Hoved[1], begge atter liggende omtrent midt i Karret. Der synes virkelig ved det iøvrigt saa sparsomme Udstyr i alle disse Urner fra Leirskov og Bredstrup at være iagttaget en betænksom Placering af Oldsagerne, som havde det sin Betydning, at de laa netop midt i Knoglemassen. Men overfor en saadan Paapassenhed med Hensyn til Gravkarrets Indhold kan det ikke ret vel antages, at Dyreknoglerne, der i nogle af disse Urner ere tilstede i ikke ringe Antal, skulde være uagtsomt medtagne, og naar de dernæst findes i 2 af de 3 ved Bredstrup optagne Urner, da tør vel dette opfattes som tydende paa en Regel, omend Sikkerheden her er ringere end ved Leirskov-Fundet, hvor Gravenes Antal er større.

De to sidst opførte Fund af Faareknogler, 22—23, hidrøre fra enkeltvis og tilfældig trufne Grave, hvis Indhold er tilsendt Museet. Saaledes have de væsentlig kun Betydning ved deres Tid og ved Stedet, hvorfra de hidrøre, idet herved Grænserne for de andetsteds gjorte Iagttagelser noget sikres og udvides.

---

[1] Som Sehested, Fortidsminder og Oldsager, XXXV, s.

22. Fra Emmerlev, Høier Herred, Slesvig. Urnen synes at hidrøre fra Slutningen af den romerske Tid. Den stod c. 0,60 M. under Markfladen og indeholdt foruden Knoglerne kun nogle Jernfragmenter.

23. Fra Eskelund i Brørup Sogn, Ribe Amt. Urnen er af typisk Form fra romersk Tid[1]. Den opgravedes paa flad Mark c. 0,60 M. dybt; foruden Knoglerne indeholdt den 3 Bøilenaale af Bronze som S. M. 95, stærkt medtagne af Ild.

De tre Fund af Hane eller Høne, 24—26, hidrøre alle fra Folkevandringstiden, og vistnok fra denne Periodes Slutning. Skjøndt fremkomne ved paalidelige Undersøgelser have disse Fund mindre Vægt, idet der kun er en enkelt Iagttagelse fra hvert Sted; paa den anden Side er det af Betydning at træffe det samme Dyr i Urnen baade nordlig og sydlig paa Halvøen og det ganske samtidig.

Det under 24 opførte Fund hidrører fra en Gruppe Høie ved Janum i Øster Svenstrup Sogn, Hjørring Amt[2]. Herfra foreligge de i 16 Grave optagne Knoglesamlinger, hvis Indhold ingenlunde er mindre fyldigt end sædvanlig, og dog er der herimellem kun paavist en eneste Dyreknogle og denne af Høne. Ogsaa i andre Retninger frembyder denne nordligst paa Halvøen beliggende Gravplads særegne Forhold, dog at Oldsagerne, der fremkom i ikke ringe Antal, vare af velbekjendt Art fra Folkevandringstiden. Graven var her dækket af en ganske lav Høi, under hvilken der fandtes en Urne med brændte Ben, der var omgiven af et stort, tyndt Lag Rester fra Ligbaalet, fornemlig Kul med enkelte Benstumper og forbrændte Dele af den Dødes Udstyr; eller der fandtes ikke nogen Urne, og samtlige Levninger fra Baalet vare spredte i et større Lag over Bunden af en Udgravning under Høiens Bund. Den eneste her fundne Dyreknogle hører til Indholdet af et saadant Lag, hvori der desuden var spredt

[1] Afbildet Fig. 144 i Müller, Ordning o. s. v. Jernalderen.
[2] Undersøgt 1896 af Carl Neergaard.

nogle Glasperler, noget smeltet Bronze og Skaar af et fint og ornamenteret Hankekar (af Form som S. M. 298).

Fundet 25 hidrører fra en betydelig Gravhøi paa Voerbjerg Banke i Underup Sogn, Skanderborg Amt[1], der hævede sig c. 4,50 M., og som frembød flere ualmindelige Forhold. En omfalden Bautasten henlaa under Lyngdækket paa Toppen af Høien. Det saaes, at der i Midten har været reist en tyk Stang, der stod lodret op gjennem Høien, hvilket var kjendeligt, dels af det Hul, der var efterladt efter Forraadnelsen, dels af de herved fundne Trærester. Kun fra to andre Gravhøie foreligge tilsvarende Iagttagelser[2]. Fremdeles dannedes Høiens Indre af en mægtig Stenkjærne, under hvis Midte der fandtes en i Jordfladen nedgravet Urne fra Folkevandringstiden. Knoglerne fyldte c. 3/4 af Karret, som iøvrigt næsten var frit for nedfalden Jord. Et Bæltebeslag af Sølv og Dele af en Benkam fandtes imellem de brændte Ben.

Knoglerne af Hane, Nr. 26, ere fra en Urne, der afdækkedes i en lav Høi ved Hundshoved, Nørre Snede Sogn, Aarhus Amt[3]. Lerkarret er smukt ornamenteret og af udpræget Form fra Folkevandringstiden (som S. M. 298). Over Mundingen dækkede Bunden af et Lerkar; Indholdet var kun Knogler.

Det er da ialt ikke nogen stor Række af Iagttagelser, som endnu foreligge vedrørende Dyreknogler fra Ligbaalet. Men heller ikke er Tallet af de Urneindhold, som havdes til Undersøgelse, ret stort, godt halvandet Hundrede, og kun for en ganske ringe Del gaaende tilbage til Tiden før 1892, da Museets mere omfattende Undersøgelser paabegyndtes. Et større Udbytte, udover det, at der er fundet en ny og god Vei til et hidtil lukket Omraade, kan sikkert

---

[1] Undersøgt 1889—90 af A. Reeh og G. V. Smith.

[2] Aarb. f. nord. Oldkynd. 1877 S. 391 og det følgende Fund fra Hundshoved, Mus. Nr. C 8705.

[3] Undersøgelse 1896 ved G. Sarauw.

ikke ventes heraf; og dog synes visse almindelige Forhold alt nu at træde frem eller dog at kunne spores.

Det er Faaret, hvis Knogler fornemlig, i 23 Tilfælde, ere fundne indblandede i Baalresterne, og for tre Funds Vedkommende, sikkert de yngste i hele Rækken, Knogler af Høne eller Hane. Dette er meget oplysende med Hensyn til den langt overveiende Betydning, som Faaret i Sammenligning med Hest, Ko og Svin havde for Befolkningen, eller ialfald havde ved Ligfærden. Dog falder dette vistnok ganske sammen, idet Faaret næppe fik Plads paa Ligbaalet som et Offerdyr, dræbt og brændt ifølge hellig Skik, men derimod som det sædvanlige Maddyr, der hørte til den Anretning, der beredtes den Døde. At dette Maaltid dannede Ligfærdens Form og Indhold, er allerede tidligere paavist efter den fremtrædende Plads, som Kar til Mad og Drikke, samt Dyrelevninger indtage i store Fundgrupper fra de Tider, hvorom Talen her er. Faar og Høns maa antages at have hørt til den Opdækning, som stod omkring den Døde paa Ligbaalet, og som Madrester ere deres Knogler komne blandt Menneskebenene.

Det er i den romerske Periode og Folkevandringstiden, at Mad- og Drikkekar forekomme i Fundene, og just fra disse Tider ere samtlige foran omhandlede Fund. Der har dog ogsaa foreligget en Del Undersøgelsesstof fra den ældste Jernalder, saaledes navnlig en Snes Fund fra Gravpladserne ved Aarre og Gunderup[1]; men intet af disse har indeholdt Dyreknogler. Skulde dette Forhold fremtidig vise sig uforandret, da vilde dette have Betydning som Vidnesbyrd om den Vexlen i Forestillingerne om Døden og om Livet efter dette, som gjentagende kan erkjendes i Løbet af Oldtiden. I Stedet for Ofringen af Dyr, som utvivlsomt er foregaaet i ældre Tider[2], kan Gravmaaltidet være traadt i den romerske Periode og Folkevandringstiden.

S-s M-r.

---

[1] Aarb. f. nord. Oldkynd. 1894. [2] Müller, Vor Oldtid. S. 374.

ASTRAGAL, NAALEGJEMME, ORNAMENTSTEMPEL,

FRA DEN ROMERSKE TID.

Et og andet nyt kan føies til de ikke faa alt fremdragne Træk, som vise, hvorledes Sydens Brug og Skik i den romerske Tid bleve optagne i Norden. Saaledes er der i en jydsk Grav blevet fundet et Sæt Astragaler. Som velbekjendt blev denne eiendommelige lille Knogle fra Faarets Fod, Rullebenet, *Astragalus*, — ofte ogsaa efterformet i forskjellige Stoffer, — almindelig anvendt hos Grækerne og Romerne til Spil og Leg for Voxne og Børn. Der kastedes som med Tærninger med et Sæt af disse Knogler, idet de 4 mere plane Sider havde hver sin Betydning[1]. Sædvanlig anvendtes kun 4 eller 5; enkelte Gange er der dog i Grave fundet langt flere, indtil 100[2].

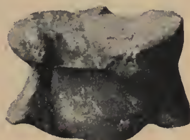


Fig. 1. 1/1

Et Antal af 22 af disse ensartede Knogler, af hvilke een er afbildet hosstaaende, er optaget i en Grav paa Skjellerup Mark, Onsild Herred, Randers Amt[3]. Ifølge Herluf Winge ere 11 fra høire og 11 fra venstre Side; flere af dem, men ikke alle, høre parvis sammen. Det var en baade i Form og Udstyr meget charakteristisk Lerkargrav fra romersk Tid[4], hvori dette Spillesæt var nedlagt. Mandslang, med stensatte Sider og dækket af Sten var den kun be-

[1] Report of the U. S. National Museum, Washington 1898, S. 826. L. Becq de Fouquières, Les jeux des Anciens, Paris 1869, S. 325.

[2] J. Boehlau, Aus jonischen u. italischen Nekropolen, Leipzig 1898, S. 21.

[3] Mus. Nr. C 9013.

[4] Müller, Vor Oldtid, S. 496.

skyttet af en lav Jordhøining. I et af Hjørnerne stod, som det saa ofte er Tilfældet, et stort Fad, og en Række af Lerskaale, Bægre og Kopper var opstillet ved den ene Langside. Her laa ogsaa, omtrent ved Midten, en halvrund Ragekniv af sædvanlig Form[1], to almindelige, enæggede Jernknive og alle Rullebenene, samlede i en Hob. Efter deres Plads maa disse Smaasager antages at have ligget ved Mandens Hofte eller Liv; Skeletrester fandtes ikke. Om Rullebenenes Anvendelse til Spil og om dettes Optagelse fra Romerne kan der efter alle Forhold næppe tvivles. Romerske Tærninger og Spillebrikker træffes i samtidige Grave i Norden, og intet tyder paa, at slige Spil skulde tidligere være fremkomne hos Barbarerne.


Fig. 2. 1/1.

Til Italien fører ogsaa det her afbildede Naalegjemme. Det er, efter Herluf Winges Bestemmelse, dannet af et Mellemfodsben af Faar, idet den øvre, flade Ledende er rundt udskaaren, ind til Knoglens indre Hulhed; heri ligger en spinkel Bronzenaal med aflangt Øie. Hullet var sikkert lukket med en Prop. Som dette Stykke her er gjengivet, kun at Naalen er trukken noget frem, fandtes det liggende mellem de brændte Ben i et stort Gravkar fra den romerske Tid[2], der ved Siden af flere samtidige Grave blev afdækket under flad Mark ved Bredstrup, Elbo Herred i Veile Amt. Naalehuset har været paa Ligbaalet og er saaledes krummet og revnet; Naalens Hoved er halvsmeltet, og hele dens nedre Ende mangler.

---

[1] Müller, Ordning, Jernalderen, 125.
[2] Mus. Nr. C 9140. Lignende: Müller, Jernalderen, 150.

Det kan ikke ventes, at et saa spinkelt og skrøbeligt Redskab, der har været udsat for Ilden ved Baalfærden, og som senere længe har rustet i Jorden, ret ofte skulde fremdrages i saa god en Stand, at det sikkert kan gjenkjendes. Et tilsvarende, i visse Retninger fuldstændigere Stykke er dog tidligere fundet i en ganske samtidig Grav paa Bornholm[1]. Denne Knogle har sin fulde Længde, 0,125 M., og den indeslutter to fine, lange Naale, af Jern og Bronze. Ogsaa dette Stykke bestaaer af et Mellemfodsben af Faar.

Ved et andet, her under Fig. 3 gjengivet Exemplar er derimod Knoglen afbrudt fra begge Ender og kun et lille Midtparti bevaret, tilstrækkeligt dog til, at Bestemmelsen: Mellemfod af Faar har kunnet gives med Sikkerhed; ved Siden heraf er den øvre Ende af Naalen, der i dette Tilfælde er af Jern, bedre bevaret end ved alle de øvrige Stykker og egentlig ganske uskadt. Henimod Spidsen er Naalen afbrudt tæt udenfor Knoglestykket; Længden har mindst været som ved det bornholmske Stykke. Tilligemed nogle Lerkar af almindelig trufne Former fra den romerske Periode er dette Stykke opgravet paa Ramten Hede, Ørum Sogn i Randers Amt[2].



Fig. 3. 1/1.

Atter i et romersk Fund fra Slesvig foreligger en lignende Knogle, sandsynligvis af Faar[3], hvori en lang Jernnaal, og endelig kjendes Knoglehylsteret, indeholdende en lang, spinkel Bronzenaal med aflangt Øie, fra Gravpladsen ved S. Lucia i Norditalien. Det er her Faarets Skinneben,

[1] Beskrevet og afbildet af E. Vedel, i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1872, S. 45, Pl. 4.

[2] Mus. Nr. C 7434.

[3] Ifølge velvillig Meddelelse af Prof. J. Mestorf; se Urnenfriedhöfe, S. 86 og Tab. VII.

som er benyttet[1]. At bruge den lange og lige Faareknogle til Naalehus er sikkert sammen med selve Naalen blevet tilført Norden. Det omtalte italienske Stykke kan ikke bestemt tidsættes; dog gaaer det tilbage hinsides Chr. F. I Norden, baade paa Bornholm, i Jylland og i Slesvig, er denne Form ikke ældre end den romerske Tid.


Fig. 4. 1/1.

Hvad den lange og saa omhyggelig bevarede Naal har været anvendt til, skal ikke afgjøres. Mulig har den blot været et Syredskab; ogsaa de almindelige, korte Synaale opbevaredes i et Knoglegjemme[2], hvad der vel ikke ofte er iagttaget, men dog i saa langt fra hinanden fjærnede Egne, at det maa antages at have været ret almindeligt. Bestemmelsen for de her omhandlede Naale kan dog have været en anden. Allerede tidligere kjendtes flere Fund af Naale opbevarede i Foderal, der ikke kunne betragtes som Syredskaber[3], og hertil slutter sig et nyt og meget eiendommeligt Fund.

I en Mose under Sanderumgaard[4] paa Fyen opgravedes en smuk Bøilenaal af Bronze fra den første efterromerske Tid[5], samt tre Bronzerør, af hvilke eet her er afbildet, Alt liggende tæt sammen, de tre Rør jævnsides. De ere paa ensartet Maade dannede af en tynd, sammenbøiet Bronzeplade, med Længde-

---

[1] Carlo Marchesetti, Scavi nella necropoli di S. Lucia, Triest 1893. Pl. 23 og S. 169.

[2] Tischler, Ostpreussische Gräberfelder, III, 1879, S. 249. L. Lindenschmit, Handbuch, S. 421.

[3] E. Vedel, Bornholms Oldtidsminder og Oldsager, 1886, S. 133. Müller, Ordning o. s. v., Jernalderen, 278—79.

[4] Museet skylder Kammerherre S. H. G. Vinds Velvillie dette Fund.

[5] Nærmest som Müller, Ordning o. s. v. Jernalderen 516, men med kortere Spiralvinding og uden Forlængelse af Bøilen bagtil (Mus. Nr. C 9523).

kanterne forenede ved Lodning[1]. Da Finderen vilde rense Rørene indvendig og derfor stak et Straa ind fra den ene Ende, skød der sig en tynd Bronzenaal ud af de to af dem[2]. Det var ganske ensdannede, spinkle og trinde Naale, den ene afbildet foran, Fig. 4, af samme Længde som Røret og meget spidse, navnlig i den ene Ende. At angive Bestemmelsen for disse ligesom for de andre foreliggende Naale med meget fin Spids og indesluttede i Foderal er vel ikke muligt. Dog kan man ikke undlade at mindes, at Tatovering i Oldtiden var vidt udbredt hos Folkene i Europa og flere Steder blev bevaret til en sen Tid[3].



Fig. 5. 1/2.
Mus. Nr. C 9505.

Til de Enkeltheder ved de jydske Lerkar, der fra den romerske Tid i Norden kunne følges sydpaa indtil Italien, hvor de have en langt høiere Ælde[4], hører det lille runde, i Leret indtrykkede Felt, hvori et Kryds eller en Stjerne[5]. Dette Ornament viser sig i Norden ikke før den romerske Tid og

---

1 Ganske lignende Foderaler kjendes andetsteds fra, men uden at der vides noget om deres Indhold: Sitzungsberichte d. Berliner Gesellschaft f. Anthropologie etc. 1872, S. 181. Niederlausitzer Mittheilungen, Guben, IV, S. 31 og 82. O. Rygh, Norske Oldsager, 175.

2 Før Fundets Indsendelse til Museet gik een af Naalene tabt. Ved det tredie Ror bemærkedes intet, hvad der dog ikke udelukker, at ogsaa dette kan have indeholdt en Naal.

3 Müller, Vor Oldtid, S. 237. 4 Müller, Vor Oldtid, S. 491.

5 F. Ex. G. Gozzadini, Intorno agli scavi presso Bologna, Bologna 1877, S. 16. G. Conestabile, Due dischi in bronzo, Torino 1874, Pl. 3. J. M. Kemble, Horæ ferales, London 1863, Pl. 30. Julius Naue, Die Hügelgräber zwischen Ammer- und Staffelsee, Stuttgart 1887, Pl. 49—50.

forsvinder med den. At den her afbildede Raadyrtak, Fig. 5, er et Redskab til Udførelsen af saadanne Ornamenter, kan ikke betvivles. Takken er afskaaren indenfor Roden, en Sidegren, som stod i Veien for Benyttelsen, er fjærnet og Arret glattet, en anden er knækket nær Spidsen, mulig ved Brug, og endelig er den længst fremskydende Spids lige og glat afskaaren, hvorefter der i den lille, runde Flade er indskaaret



Fig. 6. Aftryk af Raadyrtaks Ornamentstemplet. 1/1.



Fig. 7. Indtrykket Ornament paa Lerkarret Mus. Nr. C 1292. 1/1.

et Kryds. Denne Flade giver Indtryk, der paa det nøieste svare til det indtrykkede Ornament paa Lerkarrene, som dette sees af de her photographisk gjengivne Rosetter, dels udførte med Raadyrtakken, Fig. 6, dels hentede fra et jydsk Lerkar, Fig. 7. Ligheden er saa stor, at der virkelig her synes at foreligge et saa sjældent Stykke som Stemplet til Lerkar-Ornamenter, hvad der hidtil ikke kjendtes fra Norden. Dog maa det vække Betænkelighed, at dette Stykke er optaget paa Møen, medens den tilsvarende Ornamentik endnu kun er truffen paa jydske Lerkar; det fandtes, ved Kloakgravning i Stege, i et Kulturlag, der indeholdt talrige Knogler. Forholdene henpege snarest til Middelalderen. Der haves nu virkelig ogsaa fra den sene Middelalder og Renaissancetiden en Del Lervarer, Lysestager o. a., med indtrykkede Ornamenter; men hvad der opbevares af denne Art i Museerne, viser en betydelig Forskjel, baade i Stemplets Form, Størrelse og Tegning. Umuligt er det dog ikke, at nye Fund kunne vise, at det her omhandlede Stykke henhører til en senere, historisk Tid.

S-s M-r.

EN STØBEFORM TIL »THORSHAMRE«.

Ihvorvel det efter alt foreliggende maa betragtes som fuldt sikkert, at de ofte omtalte smaa hammerformede Hængeprydelser af Sølv fra Vikingetiden[1] ere »Thorshamre« og forestille Mjølnir, kan det dog ikke nægtes, at de frembyde visse Forhold, der kunne give Anledning til Tvivl. De kjendes ikke fra Grave, men alene fra Sølvfundene, der ikke blot indeholde langveis fra tilført Mønt, men ogsaa andre fremmede Værdisager, og alle de paagjældende Fund ere fra en sildig Tid, Slutningen af d. 10. og Begyndelsen af d. 11. Aarh. Den Formodning maatte da naturlig fremkomme, at disse Sølvprydelser ikke ere af nordisk Arbeide, og at deres særegne Form har en anden Betydning end almindelig antaget, mulig endog en kristelig Betydning, idet den kunde gjengive det saakaldte Antonius-Kors, hvis Hovedarm ikke er forlænget op over Tværarmen. Saaledes var det heldigt, om det kunde godtgjøres, at Thorshamrene ere forarbejdede i Norden, hvorved Sandsynligheden for, at den givne Bestemmelse er rigtig, væsentlig vilde forøges.

Afgjørende i saa Henseende er det omstaaende afbildede Stykke, der er fundet ved Strandbredden paa den lille Ø Egholm i Store Belt, ud for Skjelskør. Det er en Støbeform af Sten, og midt paa den ene Side er der udskaaret en Form til Thorshamre. Dette er umiskjendeligt: Hovedet og Skaftet have den Længde og Bredde, som træffes ved Hængeprydelserne; der kjendes Stykker, hvis Tykkelse svarer til Formens Dybde, og Hovedets større Bredde ved Midten, ligesom Udvidelsen opadtil, der afsluttes under en stump Vinkel, ere velbekjendte Træk. — Disse sidste Enkeltheder

---

[1] Sophus Müller, Ordning af Danmarks Oldsager, Jernalderen 657.

ere dog ikke komne tydelig frem i den photographiske Gjengivelse.

Paa samme Side af Stenen er der langs Kanterne udskaaret fire aflange Fordybninger af noget forskjellig Længde og paa den modstaaende Flade (se S. 191) tre andre Fordybninger, blandt hvilke een meget større og een ganske lille. De have alle været bestemte til Støbning af Sølvbarrer; saadanne foreligge i stort Antal i Fundene, snart hele, snart ogsaa



c. 2/3.

overskaarne, som de behøvedes ved Afveiningen af større og mindre Beløb. Formen viser, hvorledes man dannede disse Sølvstykker af forskjellig Værdi, der benyttedes som et Slags Mønt, og det skjønnes tillige af den dels ganske lille, dels meget store Forskjel, der er i Udskjæringens Størrelse, at Betalingsstykkerne ikke støbtes med et bestemt indbyrdes Vægtforhold. Man vilde kun have baade smaa og store Stykker, der kunde passes sammen paa forskjellig Maade ved Afveining.

Det er en blød Vægsten, hvori Formerne ere udskaarne, den samme Stenart, der allerede i Bronzealderen blev anvendt til Støbeformer. Den træffes vel i Danmark som

Marksten, men kun tilfældig og saa sjælden, at det er lidet sandsynligt, at man til de i Oldtidens ældre og yngre Tidsrum benyttede Støbeformer har kunnet nøies med dette indenlandske Materiale. Stenen er sikkert oftest indført fra den skandinaviske Halvø; men Tilskjæringen er bleven udført her i Landet. Oplysende i saa Henseende ere flere endnu ikke publicerede Stykker af Vægsten fra Bronzealderen. De ere udvendig tildannede som Støbeformer, men den



c. 2/3.

egentlige, fordybede Form er endnu ikke udskaaren i dem; hint er vistnok foretaget paa Stedet, hvorfra Materialet udførtes, — dette skulde gjøres af Metalstøberen selv, naar han havde forskaffet sig den fremmede Sten, der ved Blødhed, Finhed og Ensartethed var vel egnet til Former.

Det her omhandlede Stykke frembyder en egen blank Afglatning over hele Udsiden, utvivlsomt hidrørende fra Slid ved en ofte gjentagen Benyttelse. Stenens Tykkelse er c. 0,02 M., Bredden c. 0,07 og 0,09 M. Den ene Side er svagt indbuet, den anden noget hvælvet; hvis Stenen havde været bestemt til at slutte mod en anden Form, saaledes at Udskjæringerne lukkedes, vilde Siderne have været lige tildannede.

Der er saaledes bleven støbt i de aabne Udskjæringer, snart paa den ene, snart paa den anden Side.

Maa det end efter dette Stykkes Fremkomst betragtes som afgjort, at de smaa hammerformede Hængesmykker ere gjorte i Norden, kunde det dog endnu ønskes oplyst til Støtte for den givne Bestemmelse som Thorshamre, hvorfra Mjølnir havde denne Form, der sikkert er meget paafaldende. Tordengudens Hammer var først og fremmest et Vaaben til Kamp. Den skulde da antages at være formet som et Vaaben; men fra ingen Del af Nordens Oldtid kjendes der et Vaaben af denne Form. Derimod er »Thorshamren« dannet ganske som en Smedehammer. Dette fremgaaer af samtidige Klippeudhugninger i Sverige[1]: Sigurd Fafnesbane sidder ved Ilden for at stege Dragens Hjerte, og Regin Smeds Værktøi ligger omkring ham, Blæsebælgen, Smedetangen, Ambolten og dertil Hamren med kort Skaft og bredt Hoved, lige afskaaret for Enderne og med en trekantet Udvidelse foroven til Støtte for Skaftet. Ganske saaledes er Formen ved Sølvhamrene. Naar Vikingen saa paa den Hammer, der hængte paa hans Bryst, maa han have tænkt, at den lignede en Smedehammer. Men hvorledes faldt man paa at give Thor et saadant Vaaben til Kamp mod Jætterne? Han var jo ikke Smedenes Gud.

Dette Spørgsmaal er nylig besvaret saaledes, at det skulde være selve Ordet *hamarr*, der havde givet Gudens Attribut dets Form[2]. I længst svundne Tider, i Stenalderen, havde Tordenguden været væbnet med en Stenøxe, og *hamarr* betød dengang: Sten. Senere brugte man vel kun Øxer af Metal; men den gamle Betegnelse blev fastholdt, og nu havde *hamarr* en ny Betydning: Smedehammer. Thors Vaaben skulde da være formet efter Ordets Betydning.

---

[1] Kgl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Handlinger, XXVI, Ny Følјd VI, Pl. I.

[2] Oscar Montelius, Solgudens yxa och Tors hammare, i Svenska Fornminnesföreningens tidskrift, X, 277.

Der er dog et Forhold, som afgjort tyder paa, at Sammenhængen maa være en anden: ogsaa andre Folk, hvis Sprog ikke indeholdt Ordet *hamarr*, have givet Tordenguden et ganske lignende Vaaben. Fra Frankrig, fra Rhinegnene og fra Siebenbürgen kjendes en stor Række Billeder[1] af en Gud, der er væbnet med en Hammer eller en Kølle af lignende Form som den nordiske Thorshammer, med tykt og bredt Tværhoved, lige langt til begge Sider af Skaftet og bredt afskaaret for Enderne. Af og til er Skaftet kort ligesom ved Thorshamren, og Guden holder sit Emblem løftet i Haanden eller sænket, som man fører en Hammer. Oftest er dog Skaftet blevet forlænget til en Stav eller et Scepter, hvad der kan være laant fra de romerske Gudebilleder, efter hvilke Barbarerne delvis formede deres nationale Guder. Thorshamren var i de første Aarhundreder eft. Chr. et almindeligt Gudeattribut hos de tidligere barbariske Folk i Romerrigets Grænselande og spores allerede i ældre Tider. Paa en gallisk Mønt fra Tiden før den romerske Erobring seer man Hamren udslynget af den kjørende Gud[2]. Grundlaget for Vaabnets Form maa da være et andet end et Ords Betydning.

I Norden kjendes Thorshamren med Sikkerhed først fra d. 10. Aarh. Forud herfor, i Sten- og Bronzealderen, gjengav Tordengudens Værge de virkelig anvendte Vaabenformer, og i den ældre Jernalder sees Thorshamre intetsteds, hverken paa Sølvkjedlen fra Gundestrup, paa Guldhornene eller paa Guldbracteaterne, hvor dog Guderne ere fremstillede. Ham-

---

[1] Bulletin des Antiquaires de France, 1888, 134; 1889, 249; 1891. 83 og 93; 1892, 140. Revue archéologique, Paris 1879, 1, S. 376; 1884, 2, Pl. 8; 1885, 1, S. 7; 1890, 1, S. 153. Anzeiger für Schweizerische Alterthumskunde 1872—75, S. 634. Salomon Reinach, Antiquités Nationales, Bronzes, S. 137. Gazette archéologique, Paris, XII, 178 og 306. Musée archéologique, Paris, II, 5.

[2] H. de la Tour, Atlas de Monnaies Gauloises, Paris 1892, Pl. 20, Nr. 6931.

ren skulde da antages ikke at være oprindelig nordisk, men at være et, tidligst i Folkevandringstiden, fra sydligere boende, germanske Folk optaget Gudeattribut.

Men ogsaa hos de germanske og keltiske Folk maa Dobbeltkøllen findes at være et mærkeligt Gudevaaben, og man har søgt at efterspore dets Oprindelse og ældste Form. Der er da mindet om, at Smedehamren var Hephaistos' faste Attribut. Men imellem den Tordengud, som i den første romerske Tid, undertiden ledsaget af Underverdenens trehovedede Hund, saa ofte træffes mellem de billedlige Fremstillinger nord for Alperne, og Smedenes Gud hos de klassiske Folk kan der ikke være nogen nærmere Forbindelse; selve Gudeforestillingerne ere indbyrdes altfor forskjellige. Ligheden mellem Gudeattributerne maa antages at være tilfældig og uden Betydning for Spørgsmaalet om Thorshamrens Tilblivelse.

Oprindelige, men længst udviskede Berøringer har der vel været mellem Tordenguden hos Barbarerne og de ældgamle, men endnu i den romerske Tid dyrkede Tordenguder i Syden og Orienten, der ere væbnede med en Dobbeltøxe, et virkeligt Vaaben til Kamp, der anvendtes i Bronzealderen og i den ældste Jernalder. Men atter gjennem en Slags Misforstaaelse at aflede Hamren fra denne Dobbeltøxe — begge af omtrent samme Form, naar de sees fra Siden, — vilde ikke være heldigt. Der var nemlig ikke for Barbarerne nogen Grund til at foretage denne Omdannelse. Hamren vilde som Gudevaaben være ligesaa uforstaaelig som Dobbeltøxen.

Snarest maa det antages, at Hamren gjengiver et virkeligt, ældgammelt Vaaben, en Dobbeltkølle af Træ. Hos de klassiske Folk synes Mindet om et saadant Vaaben at være bevaret. I et enkelt Vasebillede sees *Dike* svingende en saadan Kølle mod *Adikia*[1]. Det kunde maaske ogsaa

---

[1] Roscher, Lexikon d. griech. u. röm. Mythologie, Dike.

anføres, at Theseus, naar han overvælder Prokrustes, fører denne Kølle, vel selve den grumme Voldsmands Vaaben, som han har bemægtiget sig[1]. Endelig er der den etruriske Charon, der har Dobbeltkøllen som fast Attribut. Man vilde ikke have udstyret Guder og Mennesker med en saadan Kølle, dersom det ikke var overleveret, at dette Vaaben engang var blevet anvendt. Dette turde være det første Grundlag for det Vaaben, som føres af Hammerguden hos de tidligere barbariske Folk paa Romerrigets Grund, og som derefter, sent i Tiden, blev lagt i den nordiske Tordenguds Haand.

S-s M-r.

---

[1] F. Ex. Millingen, Peintures de vases grecs, Rome 1873, Pl. 9 og 10. Ved disse Fremstillinger kunde der dog være tænkt paa Smedehamren, idet Navnet Prokrustes hentyder til Smedning. Naar Palikerne føre en lignende Hammer, er dermed utvivlsomt ment Smedehamre (f. Ex. Welcker, Alte Denkmäler, Göttingen 1851, 201).

DRIKKEHORNSBESLAG FRA OLDTIDENS SLUTNING.

Det er 20 Aar siden, at den nordisk-irske Ornamentik, som den foreligger i Fundet fra Jellinge og en lille Række samtidige Fund, blev behandlet efter Væsen, Tid og Oprindelse [1], og først nu kan der til det ældre, begrænsede Materiale føies et ret charakteristisk ornamenteret Stykke:



Mundingsringen fra en af dens bredere Sider, photographisk gjengiven $^1/_1$. Mus. Nr. C 9487.

det her afbildede, forgyldte Bronzebeslag til et Drikkehorn. Med saa lange Mellemrum og i det Hele saa sparsomt fremkomme Minderne om denne i Danmark under særegne historiske Forhold udviklede Kunststil, at dette nye Fund maa modtages med al Opmærksomhed.

Sex rækkevis ordnede Fuglefigurer, delvis gribende ind over hinanden, dække hele Beslagets Flade, fra den afrundede Kantning foroven til Baandslyngningen langs den udfligede Underkant. Det er Fugle af velbekjendt, nordisk-irsk Form og Snit; om Arten skulde bestemmes, maatte de vel kaldes Ørne.

---

[1] Aarb. f. nord. Oldk. 1880, 295.

Overnæbet skyder ud over Undernæbet og bøier ned om det; ved to af Hovederne sees et lille Indsnit foroven i Næbet, til Betegnelse af Næseboret. Øjet er stort og bredt lindseformet; Tilspidsningen mod begge Ender sees overalt tydelig. Fra Hovedets Bagside udgaaer den for disse Ornamentdyr ejendommelige Nakketop, her udtunget til et trefliget, romansk Blad i den Form, hvorunder det undertiden træffes i denne Stil. Afknappet til en enkelt, kort Flig — en lille Rest af dette oprindelig fremmede, men i sin Afstumpning fuldt nordiske Motiv — sees Bladet fremdeles bagtil ved



Afstøbning i Gibs, nøjagtig eftergaaet og suppleret med Hensyn til de manglende Dele. $^1/_1$.

Benet, hvor dette skiller sig fra Kroppen, ved den underste Vingefjers sidste Sving og tillige ved Baandslyngningen langs Beslagets Underkant. Konsekvent er det dog ikke anvendt paa alle disse Steder, men kun hvor der under den noget unøiagtige Tegning var fremkommet et vel bredt Parti, der trængte til at deles og fyldes.

Halsens Udlinie fortil gaaer umiddelbart over i Brystet og fortsættes i et Ben, der er strakt lige bagud, som dette kjendes fra samtidige Fuglebilleder. Sandsynligt er det, at kun den smalle Plads og tillige Ønsket om saavidt muligt at udfylde hele Rummet — hvad der hører Stilen til — har foranlediget denne Stilling af Benet. Vistnok har man dog

herved ogsaa tænkt at vise Fuglen i Flugt. Foden har to store, krumme Tæer, uden Kløer, enten lige lange, eller den forreste længst — Alt, som dette kjendes fra andre Billeder. Saaledes ogsaa den store Spiral, der er indlagt i Kroppen indenfor Benet, til Betegnelse af Laaret og Ledforbindelsen.

Bagtil fortsættes Halsen af en dyb Bue, der tegner Fuglens Ryg og Forkanten af Vingen. I denne findes to lange, smalle Fjer. Den øverste gaaer under den efterfølgende Fugls Hals, over Halen paa den Fugl, hvortil den selv hører, og atter et Stykke ind over den anden Fugls Krop. Mere virker dog den underste Fjer til at frembringe den Forening og Sammenslyngning af Dyrefigurerne, som stadig søgtes opnaaet. Den ligger over den efterfølgende Fugls Hals, under Halen, derpaa under Kroppen for sluttelig stærkt forlænget at bøie tilbage over Halsen, under sit eget tidligere Sving og endelig over den første Fjers Spids. Hvor den bøier tilbage, breder den sig i et udfliget Parti, som omfattes af Tæerne. Herved opnaaedes baade, at Pladsen blev fyldt, og at Figurernes enkelte Led forenedes: Fuglen griber i sin egen Vinge. Paa et enkelt Sted mangler dog denne Forbindelse; den blev øiensynlig opgiven, fordi Pladsen ved unøiagtig Beregning var bleven for stor, saaledes at Udvidelsen paa Vingefjeren vilde blive bredere, end det kunde tillades, og uskjøn. Kun ved to efter hinanden stillede Fugle have Fjerene inderst en Del Tværstreger til nærmere Betegnelse af Fanen; Arbejderen er vel bleven kjed af disse Enkeltheder og har derfor undladt at gjennemføre dem ved de øvrige Dyr.

Kroppen tilspidses bagtil og afsluttes i en stor, vifteformet Hale, som ogsaa kjendes fra andre Billeder. Den har 4 mere eller mindre dybt indskaarne Fjer, og i det Hele noget forskjellige i Tegningen.

Som det hører sig til, er der Dobbeltlinier baade ved Omkredsen af Kroppen og i Laarspiralen, ligesom der ved denne, tværs over Benet og ved Foden sees de sædvanlige,

smaa Tværbaand. Hist og her mangle dog disse Enkeltheder. I det Hele er Arbejdet ikke udført med den Nøiagtighed, som præger flere andre samtidige Metalsager. Pladsen er ikke bleven rigtig beregnet, saa at nogle af Fuglene ere for langstrakte; forskjellige Enkeltheder ere temmelig vaklende behandlede; Et og Andet har ikke det rette og sikre Snit, som hører Stilen til. Billedrækken kan vel saaledes ikke henregnes til det Bedste, som haves fra Vikingetiden, men er dog gjort med baade dygtig og øvet Haand.

Tegningen staaer med kraftige, dybe Linier, der ere indskaarne med et spidst Redskab. Ved nøiere Paasyn bemærkes det, at Linierne have takkede Rande, med Mærker af de enkelte, ganske nær efter hinanden gjorte Indsnit. Der er skaaret ned gjennem den forud guldbelagte Plade, saaledes at Tegningen oprindelig ligesom nu har staaet mørkt mod det blanke Guld. For at fremhæve Billederne er Grunden omkring dem tæt dækket med indslagne Smaakredse. Inde i Figuren er der med det samme Jern anbragt en enkelt lille Kreds næsten overalt, hvor en Linie afbrydes frit i Fladen, saaledes ved den Streg, der skiller Over- og Undernæb, ved Enden af Indskjæringerne i Nakketoppen, hvor Vingefjerene begynde og ved Fjerlinierne i Halen, ved de smaa Tværstreger i Vingen o. s. v. Disse Smaakredse gjøre sig saa lidt gjældende, at man ikke forstaaer, hvorfor den Arbejder, der iøvrigt ikke var særlig omhyggelig, har gjort sig den Ulejlighed at anbringe dem overalt. Mulig ere de indslagne til en Begyndelse, før Linierne bleve trukne, for at de skulde tjene til Støtte under Udførelsen af Billedet.

Alle de anførte, tildels meget fine Enkeltheder ere overalt fuldt synlige for det blotte Øie. Det fremgaaer heraf, hvor friskt og godt bevaret Metallets Overflade er. For en stor Del skyldes dette Guldbelægningen. Over større Partier er dog den meget tynde Forgyldning affalden, idet den vistnok har løsnet sig ved Bronzens Oxydering; øverst ved selve Mundingsranden synes derimod Guldet snarere at være bort-

slidt. Paa alle disse Steder har Bronzen nu, efterat den grønne Ir er fjærnet ved Rensning, en mat, mørk brunlig Overflade.

Beslaget dannes af en ret svær Plade, dog noget tyndere langs begge Kanter, hvor der da ogsaa er afbrudt mindre Stykker. Nogen Beskadigelse sees ligeledes, hvor Pladen var samlet, væsentlig hidrørende fra, at Forbindelsen er bristet. De lige afskaarne Ender have gaaet ubetydelig over hinanden og sammenholdtes ved Nitter.

Øverst ved Mundingen er Metalpladen rundt ombøiet udadtil, og under den saaledes dannede rørformede Ring er der paaloddet en riflet Bronzetraad. Forneden er Beslaget udtunget efter det udgraverede Baandornament, der strækker sig hen under Fuglefigurerne, for en Del umiddelbart berørende dem. Ved de ensartet gjentagne, fremspringende Partier sees den bekjendte irske Slyngning[1]. Her er der dog tilføiet et særskilt Element, et lille Baand, der løber buet over Roden af Midtfligen og hænger med sine Ender ned paa begge Sider af den.

I den midterste af de tre, hver for sig rundt afskaarne Flige sidder en spinkel Nagle med fremtrædende, rundt Hoved. Beslaget blev ved disse Nagler fastholdt til Hornet. Af dette findes intet bevaret; men de korte Nagler, som have naaet helt igjennem Hornmassen, vise, at Drikkehornet har været stærkt udhulet, saaledes at dets Væg kun har havt en Tykkelse af c. 0,002 M. Fremdeles angiver en tydelig Linie i Bronzeoxyden paa Metalringens Bagside, at Hornet kun har naaet halvt op i Beslaget; dette har skudt frem over Hornet som en Ring. Foroven er Bredden i modsat Retning 0,088 og 0,075 M., forneden 0,08 og 0,07 M. Metallet har saaledes nøie sluttet sig til Hornet, følgende dets tiltagende Bredde. Den noget ovale Form er mulig ikke oprindelig.

---

[1] Aarb. f. nord. Oldkynd. 1880, 306.

Foruden Mundingsbeslaget fremdroges den her afbildede, runde Bronzeplade, af samme Tykkelse, ligeledes forgyldt paa Udsiden og med Ornamenter, der ere indskaarne paa samme Maade. De 4 fra Randen fremstaaende Flige svare ganske til Mundingsringens udskydende Partier og have hver en Nagle af samme Art som hist. Endelig er Pladen bøiet over Midten, omtrent saa meget som Mundingsbeslaget runder sig. Det kan da med Sikkerhed antages, at ogsaa den lille



Sidebeslaget photographisk gjengivet efter Originalen og efter en restaureret Gibsafstøbning. 1/1.

Plade har hørt til Drikkehornet, og at den har været anbragt paa dets Side ikke fjærnt fra Mundingen.

Om den rundt opdrevne Bule i Pladens Midte er der udskaaret et Baand med 8 symmetrisk anbragte, udadvendende Løkker, gjennem hvilke der løber et særskilt, kredslagt Baand. Det første har delvis dobbelte Udlinier, og langs med Pladens Rand sees de ofte forekommende, smaa Tværbaand; Grunden er fyldt med indslagne Smaakredse. De trefligede Fremspring ere her vistnok tænkte som en umiddelbar Fortsættelse af selve Baandløkkerne, der skyde sig ud gjennem en lille, særskilt Ring.

S-s. M-r.

Det var ved Jordarbejderne til Aarhus nye Theater paa Bispetorvet, at de omtalte Gjenstande bleve fundne. Hele Grunden under Theatret var gravet ud til Kælder, og i den forsænkede Plan blev der gravet Render til Fundamenterne, gjennemsnitlig 2 Fod dybe, ned til fast Sandbund. I den opkastede Fyld fra en af disse Render blev Mundstykket fundet af en Arbejder og bragt op paa Tegnestuen, hvor jeg fik det fat. Da det var gaaet op for mig, at det maatte være en Del af et gammelt Drikkehorn fra Oldtiden, lod jeg omhyggeligt al den nærmest liggende Fyld nøje gjennemsøge, og efter et Par Dages Arbejde fandtes den lille Plade med Bulen paa Midten.

Det maatte strax være øjensynligt, at Pladen havde siddet paa det samme Drikkehorn, hvilket ogsaa den buede Form i to modsatte Retninger tydede paa.

En yderligere Gravning i Nærheden af Fundstedet gav intet Resultat.

Stedet er 120 Alen syd for Domkirkens Kor, og Tiden Mai Maaned 1898.

Gjenstandene maa have ligget paa Sandbunden eller i det nærmest liggende Jordlag.

Sandbunden er her 4 Fod over daglig Vande og Torvets Plan 15 Fod o. d. V. Det mellemliggende jordblandede Kulturlag paa 11 Fod var fyldt med megen Ragelse af Ben, Potteskaar og Bygningsaffald med Brokker af Mur- og Tagsten og Fundamenter fra Middelalderen.

H. Kampmann.

OLDTIDENS PLOV.

Det er allerede en Aarrække siden, at der, i 1884, blev tilsendt Nationalmuseet en mærkelig, gammel Plov. Den antoges at hidrøre fra Oldtiden og fik sin Plads i Jernalderens sidste Afdeling. Saamange Aar ere dog gaaede, uden at Ploven er bleven omtalt og afbildet; ikke fordi den jo ikke bestandig er bleven betragtet med stor Interesse, men fordi det var saare vanskeligt at sige stort mere om den, end hvad det første Syn gav. Navnlig var det betænkeligt at udtale noget nærmere om Tiden, fra hvilken den kunde hidrøre, og dette var det dog, som først og fremmest maatte søges oplyst; Tidsættelsen er det, som giver Fortidslevningerne deres egentlige Betydning. Imidlertid bør dette Stykke, hvilken Tvivl det end kan frembyde, ikke bestandig forblive i sin Usikkerhed; det maa engang forsøges, om der kan anvises det en noget bestemtere Plads i vor Archæologi. Hvad der herved mangler, og hvad der feiles, derpaa vil der blive bødet fra anden Side, enten snart eller fremtidig.

Til en Begyndelse maa det tilstaaes, at Ploven, som den er afbildet S. 205, efter Photographi, ikke er fuldstændig fri for Tvivlsmaal med Hensyn til Bygning og Form. Det var en ung Mand, som traf paa den i en Tørvemose ved Døstrup, i Hindsted Herred, og som derefter »med ualmindelig Forsigtighed og Taalmodighed udgravede den«, saaledes som det hedder i den til Museet om Fundet indsendte Beretning.

Denne hidrører fra Eieren af Døstrup Mølle og er særdeles omhyggelig og intelligent affattet. »Findestedet«, hedder det, »er en smal Tørvemose, ca. 130 Alen bred, liggende mellem temmelig brat opstigende Bakker. Ploven laa c. 30 Al. fra Land, i en Dybte af c. 2½ Al. under den oprindelige Overflade, men kun c. ½ Al. under den Dybde, hvortil Tørve-

gravningen tidligere er naaet. Mosen er meget dyb, formentlig mindst 8 Al.« »Ploven er skjør og brudt paa flere Steder«, skrives der fremdeles, »men dog fuldstændig, idet alle Stykkerne ere fundne og stillede sammen.« En net udført Tegning medfulgte, som viser Plovens Dele sammenstillede ganske som i den her S. 205 meddelte Afbildning. Forsaavidt er Sagen i Orden. Men skulde der næres Tvivl om Betydningen af det anførte, skriftlige Vidnesbyrd, da maatte det tilstaaes, at der er eet Sted, hvor Brudene ikke slutte saa nøie sammen, at der jo kunde mangle et mindre Stykke, nemlig nedenfor Styrets Midte, hvor der i Afbildningerne 1 og 2 sees et Brud. Dette er, som det nedenfor skal berøres, et Punkt af Betydning. Ogsaa kunde det øverste Parti af Styret dreies om, hvad der giver en ganske anden Form; men Haandfanget vilde da komme til at sidde altfor lavt. Der er næppe nogen Anledning til at tvivle om, at Ploven som Helhed er rigtig opstillet. Af ringe Betydning er det, at Haandgrebet i den indsendte Tegning, ligesom ogsaa i den her meddelte, photographiske Afbildning, er anbragt med den stærkest indbuede Side vendende opad, medens det vistnok vilde have været mere praktisk, om det var stillet omvendt. Grebet er løst og passer i begge Stillinger lige godt i Taphullet.

Afbildningen maa da antages rigtig at gjengive Ploven med dens eiendommelige Form og Bygning. Størrelsen er noget under $^{1}/_{20}$; mellem Yderenderne til begge Sider maales i lige Linie 3,40 M.

To særskilte, store Træstykker, Aasen og Styret med Plovhovedet, danne hele Redskabet.

Det første Parti er firsidet tildannet gjennem hele Længden, lige afskaaret ved Spidsen og fuldstændig jævnt afrundet om den modsatte, tykkere Ende. Boiningen hidrører ikke fra Tilhugning; der er benyttet et krumt voxet Stykke Træ. Ved Midten ere Sidefladerne 0,10 M. brede, medens der i modsat Retning maales 0,05 M. Det bageste, svære Parti i Aasen har en Bredde og en Tykkelse af c. 0,13 M. Nær den forreste Ende

findes et firkantet Hul, hvori der er indtappet en bagud vendende Krog, der er 0,43 M. lang, maalt indvendig i Vinkelen. Den er udskaaren af en kroget Gren; Tappen slutter nøie i et firkantet Hul og har, just hvor den rager frem under Stangen, en firkantet 0,01 M. bred Udskjæring til en Pløk, som fæstnede den.

Styret er ført igjennem et firkantet 0,14 M. langt og 0,05 M. bredt Hul i Aasens bageste, svære Parti; det fylder Hullets Bredde, men ikke dets Længde, idet der er efterladt en Aabning paa c. 0,05—0,06 M. Haandgrebet er firkantet indtappet og har, ligesom den omtalte Krog, hvor det rager frem, et firkantet Hul til en Pløk. Styret fortsættes af Plovhovedet, der har ganske samme Bredde som den tilstødende Del af Aasen; underneden er det jævnt afrundet, opadtil har det en indskaaren Rende, 0,05—0,06 M. bred, 0,02 M. dyb og med flad Bund, der løber jævnt over i Styrets noget smallere Overkant.

Den 0,90 M. lange Stang, som Afbildningen Fig. 2 c. $^{1}/_{10}$ viser stukken gjennem Hullet i Aasen og liggende ned gjennem Renden


Fig. 1. Mus. Nr. C 5492.

i Plovhovedet, er ogsaa saaledes anbragt i den foran omtalte, fra Finderen meddelte Tegning. Den kun 0,03×0,04 M. tyk og fylder saaledes hverken Hullet eller Renden. Dernæst er den noget buet, hvilket ikke hidrører fra, at Træet har kastet sig; det sees tydelig paa Løbet af Aarerne i Træet, at den buede Form er fremkommen ved Tilskjæring. Underneden er Stangen helt igjennem flad, og gjennem største Delen af Længden er den firkantet, hvorimod den opadtil, nærmest begge de tilspidsede Ender, er jævnt afrundet. Alle disse Enkeltheder angive formentlig, hvorledes denne Stang har



Fig. 2.

været anvendt. Den har ligget ned ad den indbuede Flade, som dannes af Styrets Overkant og af Renden i Plovhovedet, og det at den var buet i modsat Retning, har bidraget til at holde den fast i denne Stilling, idet Træets Elasticitet udøvede et Tryk nedad; nu har imidlertid den oprindelig smidige Stang tabt sin Elasticitet og kan saaledes ikke bringes i rette Leie. Yderligere fastholdt maa Stangen dernæst have været ved en ovenover inddreven Kile; dette kan vel sluttes deraf, at Hullet i Aasen, som foran nævnt, er for stort til, hvad der nu fylder det. Ogsaa kunde det jo tænkes, at man ved i dette Hul at anbringe Kiler af passende Størrelse over eller under Styret har stillet Ploven høiere eller lavere, efter som den forskjellige Jordbund krævede det.

I hvert Fald er Stangen at opfatte som en Forstærkning eller en Slidflade paa Plovhovedet. Afrundingen af dens Ender maa være fremkommen ved Slid, idet begge Spidser afvexlende have været vendte nedad. Utvivlsomt ere ogsaa Plovhovedets jævnt afrundede Underflade og Aasens runde Afslutning stærkt slidte. Næsten hele den øvrige Overflade viser derimod ret friske og skarpe Mærker af en Tilskjæring eller Tilhugning med korte og brede Snit.

Det Træk, som førte Ploven fremad, har alene virket mod den ved Aasenden anbragte Krog. Nogen Indretning til Hammel og Skagler findes nemlig ikke. Hellerikke er der noget, som tyder paa, at Aasen har hvilet paa en Forstilling med Hjul, hvortil da Trækket kunde være knyttet, idet Dyrene havde Plads helt foran. Aasens Længde passer godt til, at Oxerne gik med Aastræet mellem sig, saaledes at dets Spids var fastgjort til et Aag.

Hvor høit og hvor skraat Aasen da laa, er det vanskeligt at afgjøre med Sikkerhed; dog turde det fremgaa af mange Enkeltheder, at Stillingen har været omtrent som angivet ved Afbildningen Side 205, hvorefter Aasendens Underkant vilde have en Høide af c. 1 M. over Jordfladen. Saaledes komme nemlig for det første Underfladerne i Plovhovedet og i den tykke Aasende til at ligge nogenlunde i Flugt og horizontalt; de have da kunnet virke sammen, næsten som et langt, sluttet Løb[1]. Dernæst har Hovedets Overflade en passende, svag Skraaning; med en steilere Stilling vilde Fladen have givet altfor stor Modstand. Endvidere frem-

[1] Herpaa synes der at maatte lægges Vægt, og dermed er Aasens Skraaning opad til et Aag bestemt angivet. Lægges Aasen derimod vandret, i den Stilling, den havde ved det gamle, her i Landet brugte Pløieredskab: Krogen, naar denne droges ved et Bugaag under Dyrenes Krop, bliver det svære Bagparti løftet helt op fra Jordfladen. — Prof. v. Landbohøiskolen V. Maar har godhedsfuldt meddelt Oplysninger om Bugaaget og dets Anvendelse.

byder det tykke Aasparti bagtil en bred Skraaflade, just tilpas til, at Plovmanden kunde sætte en Fod paa den for at retstille Ploven eller forøge Trykket; dette har sikkert ofte været nødvendigt ved dette store uhaandterlige Redskab, og et og andet tyder paa, at Fortidens Plove vare beregnede paa, at Mandens Fod saaledes af og til skulde hjælpe med[1]. Fremdeles staaer Haandgrebet under den antagne Stilling af Ploven saaledes, at en middelhøi Mand med udstrakt Arm just kan fatte om det — c. 0,75 M. over Jordlinien. Og sluttelig kan der mindes om, at Aasendens Høide af 1 M. over Jordfladen ret vel svarer til Trækdyrenes Høide over Ryggen, naar der ikke tænkes paa Stenalderens eller paa de nyere Tiders store Kvæg, men paa de Oxer, som havdes i den senere Oldtid og i Middelalderen. Aaget har næppe behøvet at være synderlig buet, forat Trykket af Oxernes Bringe mod et Stavtøi har kunnet gjennem Aaget virke mod Aaskrogen — og mangler der, som foran berørt, blot et lille Stykke af Styret, vil den lange Aasstang have peget kjendelig høiere.

Den nøiere Betragtning af dette store og svære Markredskab, forfærdiget udelukkende af Træ, simpelt og ubehjælpsomt i sin Bygning, men ved Siden heraf dog godt og omhyggelig formet, vil sikkert have efterladt det Indtryk, at det hidrører fra en meget fjærn Tid. Føies hertil, at Plovhovedet ikke er dækket af Jern, og at hellerikke et saadant bredt omsluttende Plovskjær af Jern, der var almindelig i Brug ved Oldtidens Slutning, som dette vides fra norske Fund[2], kan have været anbragt paa vor Plov, og mindes det fremdeles, at Ploven er opgravet dybt i en Mose, som Sager fra den fjærne Oldtid ofte findes, da vil man sikkert ikke være utilbøielig til at henføre Ploven til en tidligere Del af Oldtiden, den ældre Jernalder eller mulig endog Bronzealderen.

---

[1] Se ndfr. anf. Skrift af Jahn. Plovmanden sees at sætte Foden paa Plovens bagtil udskydende Parti.

[2] O. Rygh, Norske Oldsager, 383.

Nogen Betænkelighed herved kan ikke vækkes af Træets forholdsvis gode Bevaringstilstand; det er, skjøndt det har bevaret sin Form, og skjøndt Yderfladen er uforandret, dog særdeles skjørt og mørt i flere af Delene og skiller sig ikke kjendelig fra de bedst bevarede Træsager fra Oldtiden, der ere fremdragne i Moser og Gravhøie. Af Træsorten kan der intet sluttes med Hensyn til Plovens Ælde. Ifølge den i Nationalmuseet foretagne Bestemmelse ere Styret, Grebet og den slanke, tilspidsede Stang af Løn, Aasen og Krogen derimod af Birk eller El.

Ønskeligt vilde det dog være, om det kunde bestemtere paavises, at Ploven hidrører fra Oldtiden, eller at i alt Fald dens Form og Konstruktion gaaer saa langt tilbage, og det maatte da forsøges, om der ved en Sammenligning med andre ældre og yngre Plove kunde tilveiebringes et Vidnesbyrd i saa Henseende. Paa Forhaand er det dog klart, at der herved ikke kan tænkes paa en Undersøgelse, hvorved det tilsigtes ad Sammenligningens Vei at tilveiebringe et egentligt Bevis. Hertil mangler det fornødne Stof. Først er nemlig Kundskaben om Ploven i Fortiden, ligesaavel i Udlandet som i Norden, temmelig ringe, naar man gaaer tilbage til noget fjærnere Tider. De først sent paabegyndte Samlinger af Landbrugsredskaber yde i saa Henseende ikke noget synderligt Supplement til, hvad der vides ad literær Vei og fra gamle Fremstillinger, og ligeledes pege kun ganske enkelte Fund tilbage til de fjærnere Tider [1]. Dernæst er det foreliggende, sparsomme Stof ikke let at vurdere og at benytte, idet det efter sin Art kan være stærkt lokalt præget, og dette paa vidt forskjellig Maade, snart staaende langt fremme i Udviklingen, snart efterladt paa et tidligt Stadium. Et Redskab som Ploven egner sig kun daarlig for archæologisk Undersøgelse. Fremdeles har Plovens Historie vel i et Aarhundrede

[1] Märkische Forschungen, Berlin 1865, IX, S. 323. F. Liger, La Ferronnerie, Paris 1873, II, S. 94. Tidsangivelserne for disse Plove ere dog vistnok meget tvivlsomme.

været Gjenstand for meget Studium, saaledes at der tilsyneladende fra mange Sider er blevet samlet et rigt Sammenligningsstof[1]. Men dette har strax den Mangel, at der om de i vort Land og i det øvrige Norden anvendte Pløieredskaber kun er optegnet lidt. Dernæst er det ikke uklart, at den paagjældende Literatur, bortseet fra de nyeste, særdeles dygtige Arbejder, er lidet tilfredsstillende, navnlig fordi der bestandig næsten alene gjentages det samme, for en Del upaalidelige Stof[2] og de samme unøiagtige Afbild-

---

[1] Mongez, Sur les instrumens d'agriculture des anciens, i Mémoires de l'Institut de France, Classe d'hist. et de littér. Paris 1815, II, S. 616. I. C. Ginzrot, Die Wägen u. Fahrwerke der Griechen u. Römer etc., München 1817. I. C. Loudon, Encyclopädie d. Landwirthschaft. Weimar 1827, I, fl. St. K. H. Rau, Geschichte des Pfluges, Heidelberg 1845. L. Rau, Ueber die Zochen u. Betrachtungen über die Entstehung der Pflüge überhaupt, i Annalen d. Landwirthschaft, Berlin 1861, 37, S. 327. F. Liger, La Ferronnerie, Paris 1875, II, S. 94. Richard Braungart, Die Ackerbaugeräthe, Heidelberg 1881. L. v. Rau, Geschichte des Pflugs, i Correspondenz-Blatt d. deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie u. Urgeschichte, München 1882, XIII, S. 134. August Meitzen, Wanderungen, Anbau u. Agrarrecht der Völker Europas, Berlin 1895, I, S. 272. I. Peisker, Zur Socialgeschichte Böhmens, i Zeitschrift für Social- u. Wirthschaftsgeschichte, Weimar 1897, V. Hertil komme Artikler i Dictionnærer og en Del Skrifter, der ikke have været tilgjængelige.

[2] Endnu det allernyeste vedrørende Skrift af Prof. Dr. R. Braungart i Baiern og publiceret i et af Tydsklands første videnskabelige Tidskrifter: Archiv für Arthropologie, Braunschweig 1900, Band XXVI, indeholder saa slemme Forsyndelser, som kun sjælden træffes i Literaturen. Et velbekjendt angelsaxisk Manuscript, der citeres som »Bibl. Cotton. Tiber B 5«, gjøres til et Haandskrift fra Tibers Tid, og heraf drages vigtige Slutninger (S. 1014 og 1020). Det mere end mistænkelige Plovbillede, der saa ofte — ogsaa i Daremberg og Saglios Dictionnaire — er blevet gjengivet som Exempel paa en græsk Plov, fra Magnesia i Lilleasien, antages endnu af Braungart for antikt og hidrørende fra »Insel Magnesia« (S. 1038). Se fremdeles ndfr. S. 216 Anm.

ninger, som findes allerede i de første Behandlinger. Endelig have vel mange syslet med Plovens Historie, men ingen hidtil ret magtet at opfatte Stoffet i dets indre Sammenhæng — idetmindste saavidt dette vides; thi til de øvrige Vanskeligheder kommer ogsaa den, at Behandlingen af dette Æmne er spredt ad mange Veie, saaledes at det maa antages, at meget, trods al anvendt Umage, er undgaaet Opmærksomheden. Saaledes er det i Virkeligheden ikke noget stort Stof, der staaer til Raadighed, og det er ikke egnet til egentlig videnskabelig Behandling. Men dog kan det ikke ret vel undgaaes at forsøge, hvorvidt det kan benyttes til Bestemmelsen af vor Plov. I det følgende er dette Forsøg gjort, dog uden at herved noget af det alt indsamlede Stof er gjentaget. Der er kun givet en kort Redegjørelse, oplyst ved enkelte hidtil ikke kjendte Exempler og under Fremhævelse af de Hovedpunkter, der synes at have gjort sig gjældende i Plovens Udviklingshistorie. Saaledes byder der sig en Opfattelse af den hele Sammenhæng fra den fjærneste Oldtid indtil vore Dage.

Betragtes først de os nærmest liggende ældre Tider, og Aarhundrederne tilbage til Middelalderens Begyndelse, da er det klart, at den her omhandlede Plov er grundforskjellig fra de Markredskaber, der almindelig anvendtes i de omgivende Lande, England, Frankrig og Tydskland, til hvilke Udviklingen i Danmark saa ofte støttede sig. Det var den store, komplicerede Hjulplov[1], eller naar Hjul ikke vare tilføiede,

[1] En Plov forspændt med 4 Oxer i et angelsaxisk Calendarium fra sidste Halvdel af 10. Aarh., ved Januar Maaned. Det findes i Brit. Mus., Bibl. Cott. Tiber B 5. Billedet er gjengivet i Joseph Strutt, Manners, Customs etc. London 1774, Pl. 10. Se J. O. Westwood, Fac-Similes of Miniatures and Ornaments, London 1868, S. 113. — Samme Billede gjentaget i et angelsaxisk Calendarium fra første Halvdel af 11. Aarh. Bibl. Cott. Julius A 6; se J. O. Westwood anf. St. Det er gjengivet i Henry Shaw, Dresses and Decorations, London 1858. — En Pløiescene i det bekjendte Bayeux-Tapet; Borden nær Billedrækkens Begyndelse. — En mærkelig og

saa dog Plove, der iøvrigt vare af samme Form og Indretning. Selve Plovlegemet var oftest firkantet, idet der fortil findes en Sule: en Forbindelse mellem Plovhovedet og Aasen; der var fremdeles et langt, lige Løb, med bredt Jern ved Plovhovedet, og foran dette en Kniv. Som Exempel maa tjene den her efter et fransk Haandskrift fra d. 12. Aarh. gjengivne Plov[1].

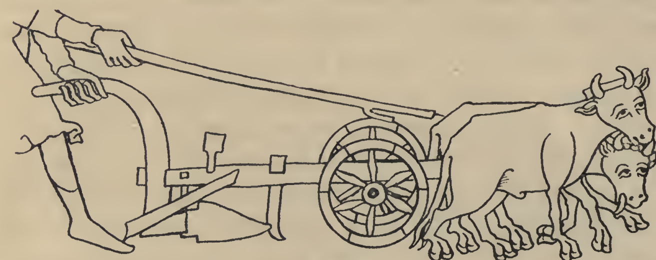


Fig. 3.

Ganske saaledes sees Ploven fremstillet i et angelsaxisk Haandskrift fra d. 10. Aarh., og ikke væsentlig anderledes

---

hidtil ikke omtalt Fremstilling af en Hjulplov fra den tidlige Middelalder sees i et af Felterne paa Bronzedørene til Kirken S. Zeno i Verona. Velvillig meddelt af Kunstmaler G. V. Blom. — En Plov forspændt med 2 Oxer i et fransk Haandskrift fra 12. Aarh. I Bibl. National, N. N. Latin 15674. Se Bibliothèque de l'école des Chartes. XXXI, Paris 1871, S. 20. — Alwin Schultz, Deutsches Leben im XIV. u. XV. Jahrhundert, Grosse Ausgabe, Wien 1892, Fig. 215: Plov med to Oxer, fra et tydsk Calendarium, Passau 1445. — A. Essenwein, Mittelalterliches Hausbuch, Frankfurt a. M. 1887, Pl. 11 a, Pløiescene; tydsk Haandskrift fra 15. Aarh. — Se fremdeles: Peisker anf. St. A. Thaer, Grundsätze der rationellen Landwirthschaft, Berlin 1837, III, S. 33. O. Henne am Rhyn, Kulturgeschichte d. deutschen Volkes, Berlin 1897, I, S. 462—3, Pløiescene med to Oxer under Aag fra Slutningen af 15. Aarh. Paul Lacroix, Moeurs, usages et costumes au Moyen-âge, Paris 1871, S. 19. Kulturhistorischer Bilderatlas, II, Leipzig 1883, Pl. 48.

[1] Se foranstaaende Anm.

vare de senere Hjulplove, der endelig bleve fortrængte i første Halvdel af d. 19. Aarh. Et mærkeligere Exempel paa Fastholden af gammel Form gives ikke.

Da denne Plov anvendtes tidlig baade i England og i Tydskland, maa den sikkert gaa tilbage til Tiden før Angelsaxernes Udvandring fra Fastlandet og da enten i begge Lande være optagen fra Romerne eller være af germansk Oprindelse. Et dog noget dunkelt Sted hos Plinius angiver, at man dengang nylig i Norditalien havde begyndt at udstyre Plove med Hjul[1]. I hvert Fald kan Brugen af Hjulploven i Romerriget ikke gaa tilbage over Keisertiden. Den kom i Middelalderen i fast Anvendelse i de her nævnte Lande og indførtes ogsaa mange Steder i det østligere Europa.

Ogsaa i Sverige og i Danmark havdes tilsvarende Plove med det firkantede Plovlegeme, hvortil hørte Sule og Kniv, og med eller uden Hjul[2]. De sees i Billeder fra Middelalderen og fra senere Tider, og mange saadanne Plove findes bevarede i de nordiske Museer. Med alt dette for Øie skulde det siges, at den her omhandlede jydske Plov ikke hører hjemme i Middelalderen eller senere Tider.

Saa let er Sagen dog ikke afgjort. Der kjendes fra Tydskland og Frankrig ogsaa gamle Plove af anden Art, for en Del naaende ned til d. 19. Aarh., og mellem disse adskillige, der ligne vor Plov ret meget, idet Grundformen væsentlig er den

[1] Peisker, S. 17. Meitzen, S. 273. M. Much, i Mittheil. d. anthropologischen Gesellsch. in Wien, 1879, VIII, S. 256.

[2] I. Magnus-Petersen, Kalkmalerier i danske Kirker, Pl. 33. — T. Westermann, Landmandsbogen, I, S. 167. — Møller-Holst, Landbrugsordbog: Plov. — Tidskrift for Landøkonomi, udg. af I. C. la Cour, 1869, III, S. 378. — Hans Hildebrand, Sveriges Medeltid, I, S. 185. — P. v. Møller, Svenska Jordbrukets Historie, Stockholm 1881, S. 132. — Carl Linnæi, Skånska resa, Stockholm 1751, S. 258. — Andr. Rerch, Methodus investigandi origines gentium ope instrument. rural., i Nova acta reg. societatis scientiarum Upsaliensis, Upsaliæ, I, S. 32. — Olaus Magni, Historia, Basileæ, S. 512.

sammme. Dog findes der ikke nogen videre Lighed i Udstyr og Enkeltheder[1]. At dette i hvert Fald er en ældre Form, lokalt bevaret udover sin Tid, kan vistnok sluttes af Forholdene i det østligere Europa og i Asien. Her anvendtes atter den samme Grundform, oftest dog ved Siden af Ploven med det firkantede Legeme. Det kan ikke være andet end, at dette sidste, den middelalderlige Form, er en yngre, hint derimod en ældre Konstruktion, der i alle Lande lidt efter lidt er bleven trængt tilbage.

Ogsaa i Norden har Forholdet været saaledes. Alt hvad der indtil vor Tid er blevet bevaret af Plove og nu findes samlet i Museerne, altsaa hvad der hidrører fra den nærmere Fortid, høist et Par Aarhundreder tilbage, har det firkantede Legeme med Sule; men fra gamle Afbildninger vides det, at der tidligere har været anvendt en simplere Form, uden Sule og lignende vor Plov.

Mindst 60 gamle Plove ere blevne besete i forskjellige Samlinger[2], og de ere alle fundne at være af den sædvanlige middelalderlige og firkantede Form. Mangler ogsaa Sulen en enkelt Gang, saa viser den øvrige Form og andre Enkeltheder, at dette er en Tilfældighed. Alle disse gamle Redskaber have i den firkantede Grundform et fælles Tidsmærke. Iøvrigt ere Enkelthederne meget foranderlige. Skjæret og Kniven findes eller mangle. Muldfjæl træffes ved de fleste, men kan erstattes ved skraat udstaaende Pinde eller mangler ganske. Aasen kan være meget lang som ved vor Plov eller kort og da oftest bestemt til at bæres af en Forstilling med Hjul, eller der træder, ved de svenske Plove, i Stedet herfor en lang, nedadvendt Krog, der, slæbende hen over Jorden, holdt Aasen oppe. Det var de tarveligere ud-

---

[1] Peisker, fl. St. Thaer, anf. St. S. 44. Rau, anf. St. og iøvrigt de S. 210 anførte Skrifter.

[2] Den kgl. Landbohøiskoles Redskabssamling. Landbrugsmuseet i Lyngby. De danske Provindsmuseer. Kulturhistoriska Museet i Lund. Nordiska Museet i Stockholm.

styrede Redskaber, uden Hjul, Kniv og Muldfjæl og dertil smaa [1], der ned imod vor Tid betegnedes som »Kroge«, men ogsaa disse havde den firkantede Bygning.

Derimod findes der enkelte Fremstillinger af Plove fra d. 15. og 16. Aarh., som vise den simplere og ældre Konstruktion med kun to Hovedelementer, Aasen og Styret [2]. Saadanne, meget lignende den her omhandlede Plov, have altsaa langt ned i den historiske Tid været anvendte i Norden ligesom i andre Lande, og det kunde da tænkes, at Døstrup-Ploven er et Stykke af denne Art, f. Ex. fra den tidligere Middelalder. Men eet Træk er der, og det vistnok et meget væsenligt, der ikke synes at kunne forliges med denne Opfattelse, det nemlig, at de fra Afbildninger kjendte gamle Plove trækkes ved Hammel, medens denne mangler ved vor Plov. Og saameget vil der i hvert Fald være vundet ved Sammenstillinger med de gamle Pløieredskaber fra andre Lande og fra Norden, at det skjønnes, at vor Plov er af en ældgammel Konstruktion, der fra Middelalderen af blev efterhaanden fortrængt af det firkantet dannede Plovlegeme. At hin Konstruktion tillige er den ældste, som kjendes, vil findes,

---

[1] Christian Olufsen, Lærebog i den danske Landoeconomi, 1814, S. 171. O. Kalkar, Ordbog: Krog. Tidsskrift f. Landøkonomi 1869, III, S. 379. Møller-Holst, Landbrugsordbog: Krog. Hans Hildebrand, Sveriges Medeltid, S. 184. Carl Linnæi, Skånska resa, Stockholm 1751, S. 391. Gösta Grotenfelt, Det primitiva jordbrukets metoder i Finland, Helsingfors 1899, S. 330. Se ogsaa Svenska fornminnesföreningens tidskrift, IX, S. 19.

[2] Et Billede fra et svensk Haandskrift, c. Midten af 15. Aarh., er gjengivet i Hans Hildebrand, Sveriges Medeltid, I, S. 184. Krogen kjøres med een Hest og er udstyret med Hammel. Et lignende Redskab sees i Olaus Magni, Historia, Romæ 1555, S. 431 (Liber XIII, cap. IV); her findes ogsaa Hammel. — P. v. Møller, anf. St. S. 133. — G. O. Hyltén-Cavallius, Wärend och Wirdarne, Stockholm 1868, S. 111. — Gösta Grotenfelt, Det primitiva jordbrukets metoder i Finland, Helsingfors 1899, S. 102, 328.

naar Blikket vendes endnu længere tilbage, ud over Middelalderen.

Afvigende herfra og ingenlunde primitiv er dog den almindelig paa det græsk-italiske Omraade anvendte Plov[1].

---

[1] Ant. Zannoni, Gli scavi della Certosa di Bologna, 1884, Pl. 35. Ch. Lenormant et J. de Witte, Élite des monuments céramographiques, Paris 1858, III, Pl. 64. Bulletin de correspondance Hellénique, 1893, XVII, S. 80, Pl. I. Jahn, Über Darstellung des Handwerks und Handelsverkehrs auf Vasenbildern, i Ber. über die Verhandl. d. königl. sächsischen Gesellsch. d. Wissensch., Leipzig 1867, XIX. Se fremdeles S. 210 anf. Skrifter.

At mange af de Afbildninger af Plove, som angives at være hentede fra den klassiske Oldtid, ingenlunde have denne Oprindelse, eller dog ere saa unøiagtig gjengivne, at der ganske maa sees bort fra dem, behøver ikke at bemærkes; se herom Peisker anf. St. S. 47 og 63. Et af disse Billeder har megen Lighed med Ploven fra Døstrup Mose. Sammen med et andet findes det næsten overalt, hvor Plovens Historie behandles, med den Angivelse, at Billederne hidrøre fra et gammelt Haandskrift af Hesiod, og at de saaledes vise Formen for den antike Plov. Hvad dette er for et Haandskrift, kan dog ikke oplyses. Billederne fremkomme i en Udgave af Hesiodus, Venetiis 1537, S. 113, i Conradi Gesneri, De Quadrupedibus, 1551, S. 81, derefter i Danielis Heinsii, Hesiodi qvæ exstant, 1603, S. 310, og i andre ældre Udgaver af Hesiod, hvorfra de ere gaaede over til Mongez, Rau o. A. se S. 210, for endnu at nævnes i Daremberg et Saglio, Dictionnaire. For det første have disse Billeder dog næppe oprindelig hørt hjemme i et Haandskrift af Hesiods Op. et dies, idet de, hvor de først forekomme, ere omgivne af mange andre Billeder af Redskaber, der hverken nævnes af Hesiod eller i Skolierne til Op. et dies. Dernæst ere idetmindste enkelte af disse ledsagende Billeder af middelalderlig eller senere Form (saaledes navnlig en Øxe). Den hele Række af Figurer er vistnok ikke ældre end d. 15. Aarh., og de maa formentlig være overførte til Hesiods Opera fra et andet Skrift, hvor de have skullet forklare de græske Betegnelser for forskjellige Redskaber. Det Billede, der saa meget minder om vor Plov, maa sikkert gjengive en middelalderlig eller endnu yngre Form.

Det er en egen Kulturform, saa stærkt mindende om det middelalderlige, firkantede Skema, at det ikke er vanskeligt at se, at dette oprindelig er hentet fra romersk Grund. Det vigtigste Parti, det lange, lige Løb bag det med Jern beklædte Hoved, er ganske overensstemmende. Væsentlig afvigende er dog det lige opstaaende Styr med dets Haandgreb.

Som Exempel paa denne græsk-romerske Plov gjengives her en af de ældste og en af de yngste Fremstillinger. Den lille Gruppe i Bronze, Fig. 4, som viser Bonden bag den af



Fig. 4. ²/₃.

Oxer trukne Plov, opbevares i Nationalmuseets Antiksamling. Om dens Herkomst haves ingen Angivelse; utvivlsomt er det et italisk, mulig etrurisk Stykke, der tilhører Tiden hinsides Midten af Aartusindet f. Chr. F. For ret tydelig at vise Ploven ere Figurerne kun gjengivne i Omrids. Formningen er plump og raa, og Bronzen er kun lidet overarbeidet efter Støbningen. Noget Plovjern er ikke angivet. Den Sammenføining, der sees tværs over Aasen, kunde muligvis alene hidrøre fra Modellens Formning, men skal dog vistnok snarere angive, at Aastræet var gjort af to Stykker. Aaget er ikke tydelig udarbeidet i Enkelthederne, ligesom det hellerikke skiller sig bestemt fra Oxens Horn, med hvilke det er støbt sammen. Til den ene Side er Aaget afbrudt, og den her stillede Oxe

mangler; ved den anden er et Forben afbrudt. Pløiemanden har den venstre Haand hvilende paa Styret; den høire Arm er bøiet bag om Ryggen. Der kjendes enkelte lignende Grupper[1].

Fig. 5 viser en Plov af ganske tilsvarende Bygning, men fra Keisertiden, dog næppe senere end det 2. Aarh. efter Chr. Billedet er hentet fra en tyndtdreven Bronzeplade, der er tæt dækket med symbolske og religiøse Fremstillinger grupperede omkring et Billede af en orientalsk Guddom. Dette mærkelige Stykke er erhvervet til Nationalmuseet ved Kjøb i Italien. Plovbilledet stemmer i alt væsentligt med den olditaliske Plov; der er i Løbet af de mange Aarhundreder ikke foregaaet nogen kjendelig Forandring[2]. Langjernet er endnu ikke tilføiet; dog kom dette i Anvendelse i den romerske Tid og gik derefter over til Middelalderen. Saaledes staaer



Fig. 5. 1/1.

[1] Kemble, Horæ ferales, Pl. 33 (Jfr. Salomon Reinach i l'Anthropologie, Paris, VII, S. 177 og Moriz Hoernes, i Mittheilungen d. prähist. Commission, Wien, 1897, I, 4, S. 233.

[2] Den under Fig. 6 gjengivne Plov er hentet fra en lille, sent etrurisk Askekiste i Nationalmuseet, et af de mange og velbekjendte Stykker af denne Art, der have en billedlig Fremstilling, hvori en Heros sees svingende en Plov som Vaaben. Sædvanlig antages det (efter Winckelmann, Monumenti antichi inediti, Roma, I, S. 105), at denne Plov gjengiver en ældgammel Form uden Styr. Dog viser den sikkert kun den sædvanlige græsk-italiske Form, blot at Styret er fjærnet, naturligvis for at det ikke skulde hindre under Plovens Anvendelse som Vaaben. At Ploven jo altid var forsynet med Haandtag, naar den brugtes, kan næppe betvivles.



Fig. 6.

det vistnok ogsaa med Sulen og med Hamlen; noget sikkert kan ikke siges, om disse Elementer ere enten af sent romersk eller af middelalderlig Oprindelse.

Men ved Siden af denne Grækernes og Romernes almindelige Plov træffes af og til andre[1], der mere eller mindre nøie slutte sig til det primitive Skema. Ogsaa her synes da, ligesom hos Folkene nord for Alperne, en ældre Form at have holdt sig ved Siden af den mere udviklede; og at dette er den oprindelige, først opfundne Plov, synes at fremgaa af, at denne Form brugtes i det gamle Ægypten, det i Tiden fjærnest liggende Punkt, hvortil Ploven kan følges tilbage[2].

I d. 2. Aartusinde f. Chr. F. var Grundformen som ved vor Plov, med kun to Elementer, det ene Aasen, det andet Styret, som var indleddet ved Enden af Aasen og fortsattes i det skraatliggende Plovhoved; dog gjør det en Forskjel, at Vinklen mellem Aas og Hoved er styrket ved et Reb, og at Styret er tvedelt[3]. I den ældre Tid synes Hovedet ikke at have været forsynet med Metal[4]. Overhovedet er et større og omsluttende Plovjern, som saadanne kjendes fra romersk Grund, vistnok af en forholdvis sen Oprindelse,

---

[1] Se de S. 210 anf. Skrifter.

[2] Om Ploven i Assyrien og Babylonien vides meget lidt; se A. H. Layard, Nineveh and its remains, London 1849, II, S. 422; George Rawlinson, The five great monarchies, London 1879, I, S. 567.

[3] F. Ex. Lepsius, Denkmäler, V og VI. Rosellini, II, Monumenti civili, Pl. 32. Archæological survey of Egypt, ed. F. L. Griffith, Beni Hasan, London 1893, I, Pl. 11, 29; II, Pl. 17; El Bersheh, 1895, II, Pl. 8; 1894, I, Pl. 31.

[4] Wilkinson, Manners and Customs, Sec. Ser. I, S. 40 og 45. Description de l'Égypte, Antiquités-Mémoires, Paris 1822, S. 108. Berliner Museet har dog nylig erhvervet en Plov med Skjære, der efter Formen henføres til det Nye Rige. Den kan herefter være fra c. Aar 1000. Königliche Museen zu Berlin, Verzeichnis d. ægyptischen Alterthümer, 1899, S. 224.

mulig fra efterhomerisk Tid, og Mangelen heraf ved vor Plov maa da være af Betydning[1].

Der er en stor Lighed mellem denne Plov i Ægypten fra d. 2. Aartusinde og den samtidig anvendte Jordhakke;

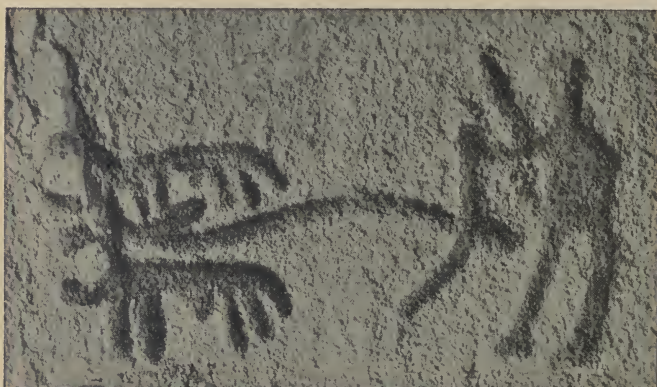


Fig. 7.

den er kun en saadan Hakke forsynet med Plovstyr, og man pleier heraf at slutte, at Pløieredskabet oprindelig var en omdannet Jordhakke[2]. Dette kan dog næppe være saa, idet de langt ældre Pløiescener fra det gamle Rige (5. Dynasti)[3]

[1] Det brede, trekantede Skjære, som ofte sees paa de til vor Tid bevarede gamle Plove, er væsentlig som det i Middelalderen anvendte Plovjern. Dette var allerede ved Oldtidens Slutning almindeligt i Norden (O. Rygh, Norske Oldsager 383), og det er den samme Form, som kjendes fra romersk Tid (F. Liger, La Ferronnerie, Paris 1875, II, 93). Ældre, sikkert daterede Plovjern kjendes næppe. Hverken Homer eller Hesiod nævner Plovjernet, medens den første dog oftere taler om Ploven og den sidste udførlig behandler dens Tildannelse (Op. et dies 427—36, 467—9).

[2] F. Ex. F. Chabas, Études sur l'antiquité historique, Paris 1873, S. 69. Description de l'Égypte, Antiquités-Mémoires, Paris 1822, VI, S. 106; - Planches, 1820, I, Pl. 68 flg.

[3] F. Ex. Lepsius, Denkmäler, III, Pl. 43, 51, 56.

vise et Redskab, der ikke ligner en Hakke. Det har et stort, buet Element, svarende til Bagpartiet i vor Plov, med et bredt, kiledannet Hoved, der umiddelbart fortsættes i et tvedelt Styr; ved Hovedet er der i Stedet for en Aas af Træ fæstet et Reb eller en Stang, hvori Oxerne trække. I denne Skikkelse synes Ploven at være opfunden, flere Aartusinder f. Chr. F.

At Ploven i sin primitive Form, bestaaende af kun to Led, allerede tidlig er bleven anvendt i Norden, turde fremgaa af de svenske Klippebilleder fra Bronzealderen (Fig. 7)[1].

---

[1] Dette Billede har hidtil kun været afbildet i meget lille Maalestok. Ovenstaaende gjengives det noget større, efter en fortræffelig Gibsafstøbning, som Helleristningernes fortjente Gransker, L. Baltzer, i sin Tid har skjænket Nationalmuseet. I det originale Billede har Plovmanden en Høide af 0,35 M. Et tydeligt Photographi har dog ikke kunnet udføres efter Gibset, hvorfor Billedet er blevet let opmalet med Lervand. Men Fig. 7 er saaledes ikke et uberørt Billede efter Naturen; det er en opfattet og tydet Gjengivelse. Selve Ploven efterlader imidlertid kun liden Tvivl. Det sees, at Styret gaaer gjennem Aasen ligesom ved Døstrup-Ploven. Manden griber om Styrets Ende. Aasen bærer en stor Krog ligesom ved Træploven. Mindre sikkert er det derimod, at Aasens opadbøiede Forende er rigtig opfattet. For Mandens Arme kan der ikke gjøres Rede; den ene synes at være strakt opad. Tvivlsomt er det fremdeles, om den i Helleristningerne sædvanlige Betegnelse af Mandens Kjøn ogsaa findes her. De to Dyr ere fuldkommen sikre med Hensyn til Krop, Ben, Hale og Betegnelsen af Kjønnet. Om de fire svagt buede Linier fortil rigtig ere opfattede som Oxernes Horn, er derimod tvivlsomt. Som det hele Billede her er gjengivet, har det imidlertid vist sig for 3 Iagttagere, der have undersøgt det sammen (Dr. phil. Chr. Blinkenberg, Konservator Rosenberg og Dr. phil. Sophus Müller). En Undersøgelse paa selve Klippefladen burde dog foretages, under Sammenligning med 3 andre, mindre tydelige Billeder af Plove, der alle findes i L. Baltzers Glyphes des rochers, Gothembourg 1881 (Pl. 27—29, Nr. 6, øverst tilvenstre, og Pl. 55—56, Nr. 4, øverst tilvenstre og i Midten tilhøire). Ved disse 3 Plove synes der at være en Forbindelse mellem Plovhovedet og Aasen ligesom ved de gamle ægyptiske Plove.

Den her omhandlede jydske Plov er ganske af samme Art, og omkring i Europa skulde da, efter hvad der foran er fremsat, denne gamle Form i væsentlig uforandret Skikkelse være bevaret indtil ned imod vore Dage, i Asien indtil Nutiden[1].

Ad Sammenligningens Vei at føre et egenligt Bevis for vor Plovs høie Ælde er saaledes vistnok umuligt; kun Formens Oprindelighed er uomtvistelig. Enkelthederne vise ingen bestemt Tilknytning til Ploven fra historisk Tid, og Fundforholdene synes at vise tilbage til Oldtiden.

Overfor denne primitive, men endnu ikke ganske fortrængte Form staaer Kulturformen, den tidlige græske Form, der forbedredes i den romerske Tid og derefter omdannedes i Middelalderen for i sin sidste Skikkelse i d. 18. og 19. Aarh. at danne Grundlaget for de nu brugte Plove. Dette Redskabs Udviklingshistorie viser saaledes en mærkelig Vedhængen ved det Oprindelige ved Siden af en bestandig fremadskridende Udvikling.

Overfor disse to jævnsides løbende Rækker kan man ikke undlade at tillægge det Betydning, at der findes to gamle Betegnelser for Pløieredskabet, Arl og Plov[2]. Den første gaaer tilbage til det nordiske Oldsprog og har en vid Udbredelse blandt de ariske Sprog — det er endog forsøgt at føre den tilbage til den ægyptiske Oldtid. Det sidste Ord træder først frem i den tidlige Middelalder og forekommer indenfor snævrere Grænser. Dette svarer fuldstændig til Resultatet af den archæologiske Undersøgelse.

S-s M-r.

---

[1] I flere Museer opbevares moderne Plove fra Indien og fra forskjellige Egne af Forasien, som have en ganske mærkelig Lighed i Enkelthederne med Ploven fra Døstrup.

[2] F. Ex. O. Schrader, Sprachvergleichung und Urgeschichte, Jena 1890, S. 410 og 418. M. Much, i Mittheilungen d. anthropologischen Gesellschaft in Wien 1879, VIII, S. 256. Peisker, anf. St. S. 40. Meitzen, anf. St. S. 282. Victor Hehn, Kulturpflanzen u. Hausthiere, 6 Aufl., Berlin 1894, S. 541.

VOGNAAG TIL TRÆKDYR.



Fig. 1.

Over hele det oldklassiske Omraade, fra Assyrien og Ægypten til det romerske Vesten, var Aaget et nødvendigt Led af Kjøretøiet. Det var nemlig Aag og Stang, der trak Vognen, og ikke Hammel og Skagler. Først sent, vistnok ikke forud for den romerske Keisertid, spores der en begyndende Forandring heri[1]; men endnu i vore Dage er det sikkert allerældste og mest primitive Middel til at overføre Trækdyrets Kraft til Vognen ikke ganske fjærnet. At det da ogsaa er blevet anvendt af de barbariske Befolkninger i Europa og i Danmarks Oldtid, kunde paa Forhaand antages; men tillige foreligger der Vidnesbyrd herom: fire i de væsentligste Dele velbevarede Aag fra jydske Moser.

Afbildningen Fig. 1 viser et af disse Stykker i knap $^1/_{12}$ Størrelse (Mus. Nr. C 5740). Det er en solid Træstang, ved Midten c. 0,06 × 0,08 M. tyk, overalt tilskaaren og glattet, og som det vil sees, udformet regelmæssig og nøiagtig i sine enkelte Dele. Hele Midtpartiet er trindt tildannet. Der findes her en opstaaende, c. 0,02 M. tyk Kam, hvori en oval, c. 0,05 M. lang Udskjæring; de

[1] Endnu paa Trajansøilen (Froehner, La Colonne Trajane, Paris 1872, Pl, 18, 83 og fl. St.) og paa Marc Aurel-Søilen (E. Petersen, Die Marcus-Säule, München 1896) sees mange Forspand med Aag og uden Trækliner. Forskjellige andre romerske Fremstillinger vise dog Trækstænger (Ginzrot, det S. 210 anf St. Pl. X—XI).

fra begge Sider fremskydende Flige ere dog beskadigede, næppe ganske fuldstændige og usikkert restaurerede. Fra Midten aftager Tykkelsen noget henimod de eiendommelig formede yderste Partier. Disse ere nedadtil ganske flade, opadtil derimod hvælvede fra begge Sider til en Ryg hen gjennem Længden. Gjennemsnittet er saaledes her tresidet, med een lige og to udbuede Sider. Ved begge Ender af dette Parti og med en indbyrdes Afstand af 0,25 M. er der ført to runde Huller tværs gennem Træet, saaledes at de ligge omtrent i modsat Retning af Gjennembrydningen i Midtkammen. Ved den ene Ende er dog Træstykket afbrudt just gjennem det yderste af disse smalle Huller.

At dette Stykke er et Aag, kan efter dets hele Form og efter Enkelthederne ikke betvivles. I Hullerne nær begge Ender har den Rem eller det Stavtøi været anbragt, der laa om Trækdyrets Hals, saaledes som dette bruges ved Aag baade fra gammel og ny Tid; mangfoldige Billeder fra den klassiske Oldtid vise denne Indretning, intet dog tydeligere end de assyriske og ægyptiske Reliefbilleder[1]. Med sin Længde af oprindelig c. 1,40 M. var Træstykket tilstrækkelig langt til at naa hen over to Trækdyr, og Afstanden mellem de Huller, der bare Stavtøiet, var stor nok til en Hests eller en Oxes Hals; det vides tilmed, at disse Dyr i den senere Oldtid vare meget smaa. Endelig synes Træet svært nok til at føre Kjøretøiet fremad uden Bistand af Trækliner.

Aaget er opgravet i Havdals Mose ved Finderup, Nørlyng Herred i Viborg Amt, liggende et Par Alen under Overfladen og omtrent midt i Tørvelaget. Umiddelbart ved

[1] Se Afbildninger i de ovenfor S. 210 anførte Skrifter. Fremdeles navnlig: P. E. Botta, Monument de Ninive, Paris 1849, I—II, Pl. 17 og 20. A. H. Layard, Monuments of Nineveh, Second Series, London 1853, Pl. 22 og 36. Rossellini, I Monumenti dell' Egipto, I, Pl. 46, 58, 96; II, Pl. 63, 122. Lepsius, Denkmäler, VI. Königliche Museen zu Berlin, Verzeichnis der ægyptischen Alterthümer, 1899, S. 224.

Siden af det optoges fire ensdannede, aflange Træstykker, af hvilke dog kun to ere bevarede i deres hele Længde (Fig. 2—3). Størrelsen er noget forskjellig, 0,25 og 0,28 M. Alle Stykkerne ere firsidede, dog med fuldstændig afrundede Kanter navnlig gjennem hele Midten, og noget bredere paa den ene Led. Ved Enderne findes et rundt og et aflangt Hul med stærke Slidmærker indvendig ved den ydre Del af Randen. Der maa i disse Aabninger have været anbragt Baand, der have sluttet nær til Træet, men dog saaledes, at de kunde bevæge sig og slide; det sees, at de have virket udad og til Siden. Sandsynligvis have disse Træstykker hørt sammen med Aaget og dannet det Stavtøi, som maa antages at have været ophængt i Gjennemboringerne nær Aagets Ender[1]. Gjennem de mindre Huller have de formentlig været fastbundne til Aaget; i de aflange Udskjæringer er der blevet anbragt en bred Rem foran om Dyrets Hals, naar det var stillet under Aaget og blev forspændt. Finderen mente at have seet Rester af Læderbaand baade i et af de yderste Huller i Aaget og i et af de mindre Træstykkers Huller.


Fig. 2—3.

Af de tre andre foreliggende Aag[2] er det Fig. 6—7 afbildede fra Knudsbøl Mose i Jordrup Sogn, Ribe Amt, Fig. 4 fra en Mose i Sevel Sogn, Ringkjøbing Amt, og Fig. 5 fra samme Amt, Deibjerg Sogn, hvor dette Stykke opgravedes i et lille Mosedrag, der kun er 300 Al. fjærnet fra det Sted, hvor de

---

[1] Ved Aag fra nyere Tid (f. Ex. i Kulturhistoriska Museet, Lund) findes ganske tilsvarende Træstykker. Om lignende Stykker fra Oldtiden, se Oscar Montelius, La Civilisation primitive en Italie, Stockholm 1895, Texte S. 100, Pl. 13.

[2] Mus. Nr. C 9639, C 6226, C 7976.

to mærkelige, bronzebeslagne Vogne ere fremdragne. Aaget laa paa Sandbunden, under det her c. 1 M. dybe Tørvelag.

Disse tre Træstykker skille sig noget fra det først omtalte, men saavidt skjønnes kun saaledes, at Forskjellen just bekræfter den fremsatte Tydning; kan det ogsaa ved hint være tvivlsomt, hvorledes en og anden Enkelthed skal opfattes, da frembyde de tilsvarende Partier ved disse ingen Vanskelighed, og saaledes omvendt. Meget forøges tillige



Fig. 4.

Værdien af disse tre Stykker derved, at de ere indbyrdes overensstemmende. Det har saaledes kun været nødvendigt at afbilde det ene fuldstændigt (Fig. 5) og dertil at føie Midten og en af Enderne af det andet (Fig 6—7), samt Midtpartiet af det tredie (Fig. 4).

Ved begge Enderne ere de tre Aag paa ensartet Maade særdeles omhyggelig og zirlig formede, og dertil ret tyndt og spinkelt udskaarne. Opadtil vise sig to retvinklede Knæ; nedadtil danner Stangen en flad Bue, hvorved der langs den ene Side løber en fremtrædende, forneden flad Kam (Fig. 5 og 7). Denne er ved sin hele Form vel egnet til at hvile paa Dyrets Hals, hvor den ved sin bredere Flade har skullet lette og fordele Aagets Tryk. Hermed er Opfattelsen af disse Stykker fuldt sikret, navnlig med Hensyn til deres Stilling og Anbringelsesmaade: Kammen i Midten saavelsom de ombøiede Ender ved det første Aag og de retvinklede Knæ ved de nu omhandlede have vendt opad. Kun ved et af disse Stykker (Fig. 6—7) findes der, under det inderste Knæ, en Gjennemboring til Anbringelsen af Dyrets Halstøi, hvorved Vognen blev trukken; dette maa da

ellers have været tilbundet, og tydelige Mærker af Baandene sees paa eet af Aagene nederst i Vinklen indenfor Knæene. Størrelsen af disse tre Aag er noget forskjellig; de maale mellem de inderste Knæ: 0,90, 1,03 og 1,11 M. Den hele Længde er ved Fig. 5: 1,80 M. Fig. 4 er afbrudt yderst ved begge Ender. Fig. 6—7 foreligger vel fuldstændig, men er en Del forandret og krummet ved Indtørring.

En særlig Opmærksomhed kræver Midtpartiet, der ved disse tre Stykker, ligesom ved det først beskrevne Aag, har en høi og ret tynd Kam, hvori en oval Udskjæring aabner sig ud gjennem Kammens Rand; men ved de to af Stykkerne kunde det muligvis drages i Tvivl, at det nærmest tilstødende Parti er ganske ubeskadiget, saaledes at den Formodning kunde opstaa, at Udskjæringen oprindelig ikke har været aaben, men tværtimod lukket udadtil, og altsaa dannende et sluttet, rundt Hul. Den rigtige Opfattelse af dette Parti er dog sikret ved Stykket Fig. 6, der er fuldstændig ubeskadiget. Det sees, at Udskjæringen er og oprindelig har været aaben ud gjennem Kammens Rand, og at der har været et Mellemrum mellem de to fra begge Sider fremskydende, for Enden lige afskaarne Flige. Træets Sammentrækning ved Indtørring har dog kjendelig formindsket dette Mellemrum, medens det oprindelig maa have været tilstrækkelig stort til at lade en Rem passere. Naar det nu erindres, at det baade i Oldtiden og jævnlig i senere Tider har været Brug at fastbinde Aaget til Vognstangen, ligger det nær at antage, at Udskjæringen kan have tjent til at optage og fastholde den hertil anvendte Rem. Saaledes hindredes Baandene i at glide



Fig. 5.

paa Aaget, ligesom selve dette hindredes i at glide paa Vognstangen ved en paa denne anbragt Tap eller Krog. Det vilde nu have været upraktisk at stikke Remmen ved Enden ind gjennem et Hul, medens den bekvemt, naar den førtes krydsvis frem og tilbage omkring Vognstangen kunde hver Gang lægges gjennem den smalle Aabning ned i den ovale Udvidelse. Ved to af Aagene (Fig. 4 og 6) sees da ogsaa indvendig i Udskjæringen et stærkt Slid forneden og navnlig til begge Sider, midt for Enden af det aflange Hul, som

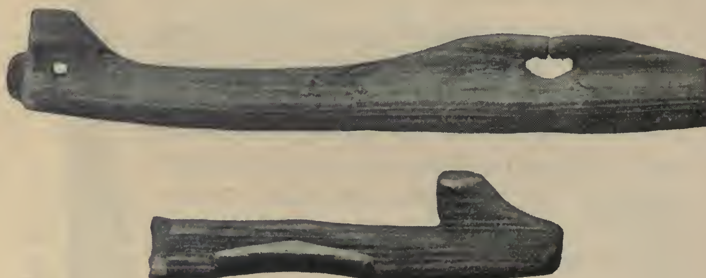


Fig. 6—7.

dette Slid maatte fremkomme, naar Baand eller Remme idelig skurede og sled paa disse Steder. Fremdeles findes der ved det Fig. 4 afbildede Stykke en bred Afskjæring i Stangen just under Hullet, og et lignende bredt Leie for det Baand, som fastgiorde Aaget til Vognstangen, sees omend mindre tydelig paa alle de andre Aag.

Ikke usandsynligt har den ovale Udskjæring dog tillige havt en anden Bestemmelse. Der er, som alt nævnt, et særlig dybt Slid midt for begge Ender af Hullet, og dette Slid falder noget skraat udad til den ene Side af Aaget. Fra Tilbindings-Remmen synes dette ikke ret vel at kunne hidrøre, idet denne især maa have afgivet Slid nedad, og i hvert Fald lige stærkt baade forud og bagud paa Aaget. Mulig er da Forholdet det, at Aaget vel, enten een Gang

for alle, eller først naar der blev forspændt, blev fastbundet paa ovenangivne Maade, men at de dybe Slidmærker ved Hullets Ender ere afsatte af andre og mere bevægelige Remme. Ogsaa Tøilerne kunne have været førte gjennem den ovale Udskjæring; dens Aabning opadtil gav tilstrækkelig Plads til, at de kunde bringes derind, medens Hullet paa den anden Side var saameget lukket, at de ikke let under Kjørslen kunde slippe ud. De vilde just afgive et Slid ved begge Ender af Hullet og faldende mere skraat forud mod Dyrets Hoved,

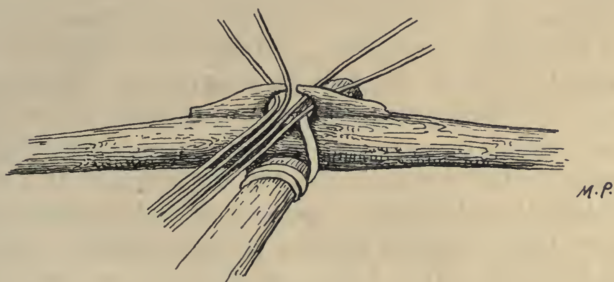


Fig. 8.

hvor de skraanede ud fra hinanden, end bagud, hvor de samlede løb hen til Vognstyrerens Haand. Midten af Aaget med Vognstang, Tilbindingsrem og Tøiler maa da have seet ud omtrent som angivet i Fig. 8.

Som i vore Dage blev der allerede i den fjærneste Oldtid, i Ægypten og i Assyrien, ved lignende særlige Indretninger paa Aagtøiet sørget for, at Tømmerne ikke skulde komme i Uorden, og hellerikke i den archaisk-græske Tid hang Linerne frit, men vare alle strax bagved Hestens Hals trukne sammen til det Sted nær Vognstangens Ende [1], hvor

[1] Noget lignende træffes ogsaa ved Nutidens Aag, se f. Ex. R. Braungart, i Archiv f. Anthropologie, Braunschweig 1900, XXVI. At den sammesteds meddelte ethnographiske Inddeling af Aag-Formerne er temmelig værdiløs, vil let bemærkes.

Aaget var anbragt. Der maa her have været et Led, hvorigjennem alle Tømmerne vare førte som et samlet Bundt. Ikke sjælden sees det tydelig, at de løbe gjennem en Ring eller en Bøile[1], eller mulig gjennem flere fremstaaende Stropper[2]. Derimod er det formentlig først i senere Fremstillinger, at det sees, at Tøilerne fra hver enkelt Hest have deres egen Ring[3], ligesom ved Nutidens Hestetøi hver Tøile løber gjennem sin Ring. For en moderne Betragtning synes det vel meget ubehjælpsomt saaledes at føre alle fire Liner gjennem et enkelt Hul; men dette kan have hængt sammen med, at der kjørtes paa anden Maade end nutildags, og at det slet ikke fordredes, at Tømmerne skulde kunne bevæges hver for sig. At dette var saa, fremgaaer klarlig af en anden Enkelthed i de samme oldgræske Fremstillinger, idet mærkeligt nok Tømmerne omtrent midt imellem Aaget og Vognen stadig ere fast sammenbundne i en stor Knude[4]. De kunde saaledes kun bevæges i samlet Bundt, og det maa have været Pidsken og ikke Tøilerne, som dreiede Hestene tilhøire og tilvenstre[5]. Til, i Lighed med hvad der var Brug i den fjærne græske Oldtid, at samle alle Tøilerne ved Aaget synes den ovale Udskjæring i de her omhandlede Aag at have været vel egnet. Hullet har ikke været for lille; dette kan siges, da det fra de velbevarede Metalbeslag til Mankestolene fra Vikingetiden vides, hvad der i saa Henseende fordredes i Norden[6]. Der er ved disse Stykker fra Oldtidens Slutning indført en Deling, saaledes at hver Hests Tøiler have havt

---

[1] Monumenti dall instituto, I, Tav. 34; IV, Tav. 54; VIII, Tav. 9. Otto Benndorf, Griechische und sicilische Vasenbilder, Pl. 53. Otto Benndorf, Wiener Vorlegeblätter, 1889, Pl. I, II i d; 1890, Pl. I.

[2] Monumenti dall instituto, VI, Tav. 10. Deutsches archæol. Institut, Antike Denkmäler, II, Pl. 24, 4: XI, Pl. 10, 4.

[3] Daremberg et Saglio, Dictionnaire, jugum, Fig. 4150.

[4] F. Ex. Wiener Vorlegeblätter 1889, Pl. I, Pl. V 4 c.

[5] En anden Forklaring heraf gives i Jahreshefte d. österreichischen Archæologischen Institutes, 1899, II, S. 200.

[6] Sophus Müller, Ordning o. s. v., Jernalderen, 625.

deres Hul, og dette er knap halvt saa stort som Gjennembrydningen i Træ-Aagenes Midte, der har skullet optage begge Hestenes Tøiler. At det desuden var smalle og fine Tømmer, der brugtes i den nordiske Oldtid, vides fra Kjøretømmerne i Thorsbjerg-Fundet[1].

Det er da Aag til to Trækdyr, som her foreligge, vel værd at skjænke Opmærksomheden, saafremt de virkelig ere fra Oldtiden, idet de vilde være næsten det eneste, der er bevaret af denne Art. Men at føre et egentligt Bevis for, at de hidrøre fra Oldtiden og ikke fra senere Tider, er umuligt. Træsorten, hvoraf de ere gjorte, — for først at nævne dette — giver ingen sikker Oplysning. Den i Nationalmuseet ved G. Sarauw udførte Undersøgelse har kun vist, at alle Aagene ere af Løvtræ, snarest Hæssel, El eller Ahorn. Udelukket er Eeg, Ask og Elm, og vistnok ogsaa Bøg. Havde det blot med Sikkerhed kunnet siges, at samtlige 4 Stokke ikke ere af Bøgetræ, da vilde dette jo have været af ikke ringe Vægt for Henføringen af Aagene til fjærne Tider. Flere Løvtræers Ved afvige imidlertid meget lidt fra hverandre i anatomisk Bygning, saaledes at en fuldt sikker Bestemmelse er forbunden med stor Vanskelighed, naar Træet er stærkt destrueret. Hvad dernæst Formen angaaer, da foreligger der hverken fra den historiske eller fra den forhistoriske Oldtid noget, som afgjort beviser, og fra Middelalderen ligesaa lidt, som modbeviser Aagenes høie Ælde. Man faaer da nøies med, at der intet kjendes, som paa nogen Maade gjør det sandsynligt, at de skulde hidrøre fra en senere Tid — Alt, hvad der har kunnet benyttes til Sammenligning, er enten lidet oplysende eller viser anden Form og Indretning[2].

---

[1] Conr. Engelhardt, Thorsbjerg Mosefund, Pl. 16.

[2] I Danmark har der ikke kunnet opspørges noget Aag. Museerne i Lund og Stockholm eie en Del gamle Aag, dels Nakke- dels Bugaag, dels en Forening af begge disse Redskaber. De ere dog alle plumpe og uden nærmere Berøring med de her omhandlede Stykker.

Paa den anden Side findes der en Del, som taler for, at Aagene hidrøre fra Oldtiden og da vel snarest den tidligere Jernalder, om ikke Bronzealderen.

Noget betyder dog altid Træets stærkt medtagne Tilstand og Findestedet dybt i Moser. Den smukke Form og den omhyggelige Tildannelse peger tilbage til en Tid, da Aaget var et fornemt Redskab. De tilskaarne Endepartier ere ikke uden Stilcharakter og minde om Formgivningen i den efterromerske Tid; den flade Bue mellem retvinklede Hjørner sees ofte baade i og udenfor Norden ved Bæltebeslag og Bøilenaale fra dette Tidsafsnit, men træffes næppe andetsteds indenfor Nordens Oldtid. Det peger tilbage i Tiden, at der, som dette vides fra talrige Fund i alle de nordiske Lande, blev mod Oldtidens Slutning i Stedet for dette lange, lige Aag anvendt et ganske andet og mere udviklet Element, den saakaldte Mankestol[1]. Nævnes maa det ogsaa, at der i Havdals Mose, hvor Aaget Fig. 1 blev opgravet, fandtes paa forskjellige Steder, og ogsaa ganske nær ved Aaget og i samme Dybde som dette, Skaar af flere Lerkar, der maa henføres til en tidlig Del af Jernalderen.

Den langt gjennem Tiderne strakte Række af Data fra klassisk Grund giver ingen nærmere Tidsbestemmelse for vore Aag[2] og ligesaalidt de forhistoriske Fund i det øvrige Europa. I Schweiz er der dog fremdraget et Aag af meget

---

[1] Sophus Müller, Ordning o. s. v., Jernalderen, 625.

[2] Da den af den fortjente Forsker W. Helbig i Das homerische Epos, Leipzig 1887, S. 125, forsøgte Rekonstruktion af det homeriske Aag frembyder en paafaldende, omend ganske tilfældig Lighed med de her omhandlede nordiske Aag, og da dette kunde forlede til feilagtige Slutninger, kan det ikke undgaaes her at advare mod at fæste Lid til det Billede af et Aag, som Prof. Helbig bringer. Det er formentlig af en ligesaa umulig Konstruktion som det tidligere i Journal of Hellenic Studies, London 1884, V, S. 189 optegnede Aag. Jahreshefte d. østerreichischen archæologischen Institutes, 1899, II, S. 137, har bragt den rette Forstaaelse af det antike Aag.

lignende Form[1], i en af Norditaliens Terramarer et Stavtræ som de Fig. 2—3 afbildede[2]; dette er Alt, hvad der kan anføres af bevarede Oldtidsaag fra Europa.

Men iøvrigt vides det vel, at Vognaag vare i Brug, at de anbragtes ved en Tap i Vognstangen, og at Kjøretøiet bevægedes ved Dyrets Stavtøi og ikke ved Trækliner. Det lidet, som foreligger herom fra Danmark, har allerede tidligere været omtalt[3]. Ved de i de svenske Helleristninger fra Bronzealderen ret hyppig forekommende Vogne sees Aag eller Stavtøi — hvilken af Delene, der menes, er det vanskeligt at afgjøre — dertil ogsaa Tømmerne, men aldrig Trækliner. Hellerikke disse, men vel Aag og Tømmer ere tydelig angivne ved forskjellige Fremstillinger af Kjøretøier fra Østpreussen, Ungarn og Alpelandene[4].

Alle disse Billeder vilde, om det krævedes, bevise, at ikke blot Oxen, men ogsaa Hesten gik under Aag i den forhistoriske Tid; men at de her omhandlede Aag, snarere end at have tjent ved et Forspand for Plov eller Lastvogn, have hørt til Hestetøi ved Reise- eller endog ved Stridsvogne, skal ikke paastaaes. Dog kunde deres slanke og zirlige Form vel tyde herpaa, og i hvert Fald vilde de almindelige Forhold tillade at antage det. Fra svenske Billeder i Sten[5] vides det, at den nordiske Bronzealder havde den oldklassiske tohjulede Stridsvogn, der engang i Syden dannede Hovedvaabnet og afgjorde Kampens Skjæbne, ligesom til senere

---

[1] Victor Gross, Les Protohelvètes, Berlin 1883, S. 19. Jfr. Robert Munro, The Lake-Dwellings of Europe, 1890, S. 499.

[2] Se foran S. 225 Anm. 1.

[3] Nordiske Fortidsminder, 3. Hefte, S. 77.

[4] Nord. Fortidsminder anf. St. S. 78 Anm. Se ogsaa Mittheil. d. anthropol. Gesellsch. in Wien, Sitzungsber. 1891, Pl. 9. 1894, S. 60. F. v. Hochstetter, Die neuesten Gräberfunde von Watsch u. St. Margarethen, Wien 1883, Pl. I.

[5] L. Baltzer, Glyphes des rochers, Gothembourg 1881, Pl. 20 øverst. Oscar Montelius, Les temps préhistoriques en Suède, Paris 1895, S. 104.

Tider Hestfolket, Panseret eller Kanonen. Den samme Stridsvogn var endnu et Par Aarhundreder f. Chr. F. i Brug i Frankrig, hvor Rester af disse Vogne ere fundne i mange Gravhøie. Endnu paa Cæsars Tid kjørte Britterne i Kamp, og det berettes udtrykkelig, at Forspandet løb under Aag[1]. At Stridsvognen mindst ligesaa længe er bleven anvendt i det ogsaa afsides liggende Danmark, er det vistnok tilladt at antage, og mulig staa de her omhandlede Aag just i Forbindelse med denne Oldtidens eiendommelige Krigsbrug.

S-s M-r.

---

[1] Cæsar, De bello Gallico, IV, 33. Ogsaa i Irland synes Stridsvognen at have været anvendt; se Revue archéologique, Paris 1877, 34, S. 133.

BIDSELSTÆNGER AF HJORTETAK.

Hvad der dreier sig om Hesten som Husdyr i Oldtiden har altid i lige Grad vakt Interesse og frembudt Vanskeligheder. Saaledes staaer det ogsaa med de to her afbildede Bidselstænger af Hjortetak, fremdragne i 1899 i en Mose i Emb Sogn, Hjørring Amt. De ere de eneste af denne Form, som endnu ere fremkomne i Danmark [1]. Hvorledes kan dette være Tilfældet med en saa almindelig Brugsgjenstand som Bidslet?

Det har nemlig ikke været en enkelt Mands Indfald at udstyre Hestens Hovedtøi med disse Stænger. Formen er velbekjendt, idet ikke faa lignende ere fundne spredt i Tydskland, adskillige endog paa det nøieste tilsvarende i Schweiz, andre af samme Art i Italien og nogle saa fjærnt som i Kaukasusegnene [2]. Ad sædvanlig Vej sydfra maa saaledes denne Form være kommen til Norden. Men den kjendes fra endnu langt fjærnere Steder.



Fig. 1. Mus. Nr. C 9637. ½.

[1] I Museet i Lund opbevares en enkelt, væsentlig tilsvarende Bidselstang. Et noget lignende Stykke findes i Aarhus-Museet.

[2] Literaturen findes anført: Sophus Müller, Ordning o. s. v. Bronzealderen, 161 og Jernalderen, 445. Fremdeles: J. George et G. Chauvet, Cachette d'objets en bronze, Angoulême 1895, S. 133. Schliemann, Ilios, London 1880, S. 605. Oscar Montelius, La Civilisation primitive en Italie, Stockholm 1895, fl. St. Archæologia, London 1894, 54, S. 109. M. Much, Kunsthistorischer Atlas, Wien 1889, fl. St.

Talrige assyriske Relieffremstillinger fra Paladset i Khorsabad, opført i Slutningen af d. 8. Aarh. før Chr., vise Heste, baade for Vogn og benyttede som Ridedyr, der ere udstyrede med en halvrund Bidselstang, ikke sjælden krummet paa samme Maade og af samme Størrelse som de her afbildede, og med et Hovedtøj, hvori alle Enkelthederne ere angivne[1]. Reglen er, at der fra Stangen udgaaer tre Baand, der samles strax bagved og fortsættes i et enkelt Baand op bag Ørerne; dog findes der ogsaa Exempler paa, at Stangen kun bærer to Baand. Tøilen er knyttet enten til Stangens Midte eller udgaaer fra det nederste Hul; heri kan der ogsaa findes en særskilt lille Ring, hvori Tøilen er fæstet. Det er væsentlig disse Billeder, som angive, hvorledes vore Bidselstænger have været anbragte, som dette er vist i hosstaaende Skizze, Fig. 2. Selve Mundbidet har været dannet af en Rem; kun ved et enkelt Stykke fra Schweiz er dette Parti af Træ. De to Bidselstænger ere stærkt slidte i alle Hullerne, navnlig dog — hvad der sees af Afbildningen Fig. 1 — i Midthullet, som dette naturligt er fulgt af, at Remmene her virkede stærkest. Iøvrigt ere begge Stængerne blankt afslidte helt over; de maa længe have været i Brug.



Fig. 2.

Som Slidet viser, at de to Hjortetaksstænger have været anbragte, saaledes ligger det halvrunde Bidsel paa Hestehovedet i Sargons Palads i Khorsabad, og saaledes sees det ikke mindre hyppig paa Monumenter fra Kouioundjik, der hidrøre fra hans Søn og Efterfølger[2]; dog findes her

[1] P. E. Botta, Monument de Ninive, Paris 1849. I—II, Pl. 21, 39, 59, 63, 73, 76, 77, 135, 136.

[2] A. H. Layard, Monuments of Nineveh, Second Series, London 1853, fl. St. Place, Ninive et l'Assyrie, Paris 1867, III, Pl. 50,

ofte kun to sammenløbende Baand. Den halvrunde Stang er altsaa sikkert knyttet til Tiden omkring 700 og er vel fremkommen allerede tidligere. Men oprindelig er den ikke. I d. 10. Aarh. havde Bidselstangen i Assyrien en ganske anden Form, som dette sees af Reliefbillederne fra Nordvest-Paladset i Nimroud[1]; den bestaaer her stedse af en bred, aflang firkantet Plade, noget indkneben ved Midten. Og gaaer man tilbage til endnu ældre, ægyptiske Monumenter, fra d. 2. Aartusinde før Chr. F., da viser Hestens Hovedtøi aldrig nogen Stang; det dannes af Remme med en knapformet Forbindelse. Det ældste, som vides om denne Sag, er altsaa, at Hovedtøiet var samlet som en Grime; Stangen viser sig først i Assyrien i d. 10. Aarh. og har i d. 8. Aarh. den samme halvrunde Form som det her omhandlede Hjortetaksbidsel.

Naar denne samme Form nu er den alderældste, som kjendes fra Grækenland, — naar dens Fremtræden her omtrent falder sammen med Tiden for Anvendelsen i Orienten, — naar fremdeles den assyriske Indflydelse just til denne Tid havde en indgribende Betydning for Grækenland og Italien, da maa det antages, at Formen er indført til Europa fra Assyrien. Forud maa Hesten have baaret et Hovedtøi af lignende Art som Grimen i Ægypten. Denne sees endnu, med al ønskelig Tydelighed i Enkelthederne, paa græske Vasebilleder[2] fra Tiden for den første orientalske Indflydelse, d. 8. Aarh., medens den halvrunde Bidselstang har faaet en fast Plads ved Hestens Hovedtøi i de noget senere Vasebilleder, fra d. 7. og 6. Aarh.[3]. Ved de ældste

51, 53, 59, 61. Jvfr. A. H. Layard, Nineveh and its remains, London 1849, II. S. 354 og Monuments of Nineveh, London 1849. Pl. 80.

[1] A. H. Layard, Monuments of Nineveh, London 1849, Pl. 10—14, 18, 21—23, 26—28, 31,

[2] Alexander Conze, Melische Thongefässe, Leipzig, Pl. II og IV.

[3] F. Ex. Longpérier, Musée Napoleon III, Pl. 72. Monumenti dall' Instituto, IV, Pl. 54—55.

billedlige Fremstillinger fra Grækenland, tilbage til Aar 1000 og endnu tidligere, ere Enkelthederne i Hestens Hovedtøi ikke gjengivne. Et andet Omraade, hvor Forbindelsen mellem den orientalske Indflydelse og det halvrunde Bidsel kan sikkert paavises, er det nordøstlige Italien og de nærmest tilstødende Alpelande. De ikke faa Bronzekar, der efterhaanden ere fremdragne her, vise talrige Billeder af Heste med tydelig angivet Hovedtøi og herved den halvrunde Stang, der ganske er formet som de her omhandlede, tykkere nedad og tilspidset opefter[1].

Dette eneste fuldstændige Bidsel af denne Form, som foreligger fra Norden, skulde da være et Minde om den sidste og yderste Virkning af Indflydelsen fra Orienten, og hvor disse Stykker af Ben eller nærstaaende Former af Bronze træffes i Italien, Schweiz og ellers i Europa, skulde de tidligst være fra d. 8. Aarh. Denne Bidselform bliver saaledes en vigtig Tidsbestemmer. Mange af de Fund, hvori den optræder, antages vel i Almindelighed for at være en Del ældre; men nøiere betragtet synes intet bestemt at tale imod den her angivne Datering.

Hvad der foreligger fra Danmark stemmer vel hermed. Bortseet fra et enkelt Bidseltøi af anden Form fra Bronzealderens sidste Tid[2], haves der i danske Fund kun to Par Bidselstænger, det ene af Bronze, det andet, smukt ornamenteret, af Hjortetak, og begge omend afvigende i Enkelthederne fra det her omhandlede Par, saa dog af lignende buet Form og af samme Indretning[3]. De kunne begge med temmelig Sikkerhed henføres til det første Afsnit af den yngre Bronzealder — skulde der nævnes et Aarstal, maatte dette nærmest blive d. 7. Aarh. Forud, i Danmarks ældre Bronzealder, da Hesten allerede spillede en vigtig Rolle, maa

[1] Se foran S. 232, Anm. 4.
[2] Müller, Ordning o. s. v. Bronzealderen, 395.
[3] A. P. Madsen, Afbildninger af danske Oldsager, Bronzealderen, Kjøbenhavn 1872, Pl. 40.

der da, som i den ældste Tid i Orienten, have været anvendt en Grime, og ogsaa senere har den fremmede Indretning med Stænger ikke været almindelig, hvad der vel tør sluttes af Fundenes Sparsomhed.


Fig. 3. 1/2.

Formen er dog bleven fuldt optagen i Norden og er, omend i forandret Skikkelse, bleven bevaret meget længe. Der er vel nemlig god Grund til at henføre det her beskrevne Par Stænger til en fjærn Tid, den yngre Bronzealder, idet Formen paa det nøieste stemmer med de tidligste fra Udlandet kjendte Stykker. Men der foreligger en Række Hjortetaksstykker, vel af lignende Form, men saa tarvelig tildannede og saa ubehjælpsomt indrettede, at man tidligere ikke har kunnet erkjende dem som Bidselstænger [1]. Et af disse Stykker hører til et sikkert Jernalders Fund. Et nyt Stykke af samme Art er fremkommet paa den store, i de senere Aar undersøgte Boplads fra den ældre Jernalder ved Veileby paa Lolland. Som den hosstaaende Afbildning, Fig. 3, viser, har det i Stedet for Gjennemboringerne kun to lidet dybe Indskjæringer til Remmene. I denne tarvelige Skikkelse bevaredes indtil d. 4.—5. Aarh. eft. Chr. F. den oprindelig fra Assyrien udgaaede, smukke og velberegnede Form. S-s M-r.

[1] Müller, anf. St. 445.

HALVKREDSVOLDEN VED DANEVIRKE.

Foredrag i det Kgl. nord. Oldskriftselskab, den 20. November 1900[1].

Høitærede Vice-Præsident og Selskab!

Den lille Meddelelse, jeg har at forebringe, om nogle nye Iagttagelser vedrørende et hidtil vanskelig forstaaeligt Led af de samlede Voldanlæg ved Danevirke, vil kunne gives i faa Ord. Tillige ønskede jeg dog at vise den fulde Betydning af, hvad der nylig er fremkommet, og jeg maa da til en Begyndelse fremstille, hvorledes Sagen foreligger. Dette kan paa Grund af visse Forhold ikke gjøres ganske kort.

Den ældre Forskning, om hvis Fortjenester jeg ikke behøver at minde, overgav vor Tid omtrent følgende Opfattelse af de forskjellige Hovedled i Jordværkerne ved Danevirke.

Den lange, sammenhængende Vold fra Sliens inderste Vig til de første Vandløb mod Vest er Thyras Danevirke. Dette er ubestrideligt og antaget af Alle.

Den lavere og kortere Vold mod Syd, Kovirket, skulde være ældre og opført af Kong Gøtrik kort efter 800. Man er saadan bleven enig herom. Det antages almindelig, og jeg vil ugjærne vække Tvivl, naar det ikke er ganske nødvendigt.

---

[1] Hvad der er anført i Anmærkningerne, berørtes ikke i det mundlige Foredrag. For de i denne Artikel nævnte Fakta henvises i Almindelighed til de bekjendte, nyere Skrifter: J. J. A. Worsaae, Danevirke, 1848. P. G. Thorsen, Stadsretter, 1855. Chr. C. Lorenzen, i Annaler f. nord. Oldkynd. 1859. A. D. Jørgensen, Bidrag til Nordens Historie, 1871, og Den nordiske Kirkes Grundlæggelse, 1874—76. A. Sach, Geschichte der Stadt Schleswig, 1875. Ludv. F. A. Wimmer, De danske Runemindesmærker, 1895. Sophus Müller, Vor Oldtid, 1897. Johannes Steenstrup, Danmarks Sydgrænse, 1900.

Om tre andre Led kunde der derimod tidligere ikke fremsættes noget fyldestgjørende: den store Halvkredsvold ved Hadeby Nor — den voldkrandsede Banke, hvis nederste Fod berører denne Vold, — og Margretevolden, der strækker sig mellem Thyras Virke og Halvkredsvolden. Der blev om disse Værker, der ligge saa paafaldende midt imellem de to Langvolde, fremsat en og anden Formodning, dog uden at deres Bestemmelse derved sikredes.

Det første Skridt til en Forstaaelse af disse Partier gjorde A. D. Jørgensen ved rigtig at se, at Margretevolden er et senere, »i Middelalderen«, tilføiet Led, bestemt til at dække Vinklen mellem Halvkredsvolden og Thyras Vold og sikre dette svage Punkt. Denne smukke Paavisning har staaet ubestridt i 30 Aar. Det maa betragtes som fuldstændig sikkert, at dette Voldstykke er senere indføiet, selv om der vel fremdeles kan tales om, hvornaar dette er skeet.

Hermed blev tillige Grundlaget givet for Opfattelsen af de to sidste ubestemmelige Led, Halvkredsvolden og den tilstødende, befæstede Banke, der nu saaes, før Margretevoldens Opførelse, at have ligget isolerede, uden Forbindelse enten med Kograven eller med Thyras Virke. Det var nu let at se, at de to Værker udgjøre et selvstændigt og sammenhørende Hele: at den buede Vold har været Værn for en Byplads, medens den befæstede Høide var den dertil hørende Borgplads.

Dette kunde dog endnu ikke fremsættes; thi hvad for en By og Borg skulde dette vel have været? Oplysning herom bragte først Prof. Wimmers i saa mange Retninger betydningsfulde Undersøgelser over de 4 Runestene, der hidrøre fra det nærmeste Terrain omkring Halvkredsvolden. De to af dem nævne Byens Navn, de to fortælle om en egen, mod Gorm og Thyra fjendlig stillet Herskerslægt der paa Stedet. Her laa altsaa Hedeby, og her boede Danmarks Fjender baade ved Begyndelsen og ved Slutningen af det 10. Aarh. Saaledes blev Alt forstaaeligt: Runestenenes Plads

i Nærheden af Volden, det hele Anlæg med By og Borg, dets Adskillelse fra og Modsætning til Thyras Vold, det at der i ringe Afstand foran en Befæstningslinie ligger en ikke mindre stærk Fæstning, det at Thyra undlod at drage sin Vold herhen, hvad alle Forhold ellers maatte anbefale, og hvad der senere bødedes paa, ved Opførelsen af Margretevolden.

Denne Opfattelse har jeg havt den Ære for nogle Aar siden nærmere at begrunde i dette Selskab, og jeg har tillige fremsat den skriftlig. Jeg kunde da strax vende mig til at meddele, hvad der er fremkommet af Nyt til Sagens videre Belysning, dersom ikke en fremragende Historiker, Prof. Johannes Steenstrup, som ogsaa er Medlem af dette Selskab, i Universitetsskriftet fra dette Foraar havde fremført og udførlig begrundet en fuldstændig Afvisning af den hele, nys udviklede Opfattelse.

Dette kom mig ikke ganske uventet. Prof. Steenstrups nylig givne Skildring af Danmarks Oldtid, der indleder det monumentale Værk »Danmarks Riges Historie«, har efter mit Skjøn tilstrækkelig godtgjort, at han paa flere Maader staaer den archæologiske Forskning temmelig fjærnt. Til disse lette og afmaalte Ord kan jeg indskrænke mig, idet Prof. Steenstrups Arbeide allerede er blevet behandlet med vægtigere Ord og dertil indgaaende af Seminarieforstander Martin Kristensen[1]. Denne kyndige og dygtige Talsmand for vor forhistoriske Archæologi, der viste sig vor fælles lærde Modstander fuldkommen voxen, fritog mig for et Forsvar overfor det tid-

[1] I Tidskriftet »Vor Ungdom«, 1899 S. 127. Herved maa det ogsaa nævnes, at Distriktslæge W. Dreyer i »Nordens Oldtid« (i Tidskriftet »Frem«) har taget bestemt til Gjenmæle imod de af Prof. Joh. Steenstrup fremsatte Anskuelser. Hellerikke i den videre Kreds af Fagmænd synes man saaledes nu at ville tillade, at der paany etableres et lignende Forhold til den forhistoriske Archæologi som det, Etatsraad Jap. Steenstrup længe indtog (se Aarb. f. nord. Oldkynd. 1890, S. 297).

ligere Arbeide. Derimod kan jeg desværre ikke lade det nye Skrift upaaagtet, der direkte griber ind i, hvad jeg her har at meddele. Jeg maa imødegaa de »alvorlige Indvendinger mod den hele Slutningsrække«, der af Prof. Steenstrup ere fremførte som Grundlag for den Udtalelse, at mine »Betragtninger næppe holde Stik«.

Først maa jeg dog bemærke, at jeg alene tager mig af de Indvendinger, der gjælde den archæologiske Behandling af Monumenterne, men ikke af, hvad der er rettet mod Prof. Wimmers Forskning. Med en vis Forvexling af Personerne, synes det mig nemlig, at den høitærede Forfatter holder sig til mig for flere af de Enkeltheder, der tydelig nok af mig vare betegnede som modtagne fra Prof. Wimmer[1]. For at forkorte Sagen lader jeg alle disse Enkeltheder fare; de ere nemlig ikke nødvendige for mine Undersøgelser. Det hele Apparat, jeg behøver, som Laan fra Prof. Wimmers Studier, er kun, hvad jeg allerede har nævnt, nemlig: at den Plads, som er Gjenstand for vor Betragtning, var Sæde for Gorms og Thyras Fjender, og at Sven Tveskjæg der paa Stedet beleirede Hedeby. Saaledes indskrænkes Indvendingerne meget betydelig, til kun to Punkter, som det ikke vil blive vidtløftigt at behandle.

Det første er Runestenenes Plads og deres stedlige Forhold til Halvkredsvolden, hvoraf jeg mente, det maatte sluttes, at de hørte sammen. Denne Forbindelse mellem Runestenene og Bypladsen søger Prof. Steenstrup at opløse ved at gjøre gjældende, at Stenenes Plads alene er bestemt »ved de store Landeveie«, som løb her, »Veien over Selk Nor, Oxeveien gjennem Bustrup ned til Kurvirke og Selk, samt selve den

---

[1] Om de af mig fra Prof. Wimmer laante Enkeltheder hedder det i en Anmærkning og med Petit: »Prof. Wimmer bruger efter min Opfattelse for vide Udtryk« . . .; men i Textens Corpus: »Dermed bortfalder al den Bestyrkelse, som Udsagnene i de historiske Kilder kunde give Dr. Sophus Müllers Tolkning af selve Voldene«.

store Landevei mellem Slesvig og Rendsborg«. . . . »Man har jo Erfaring fra mange forhistoriske Tider for, at Gravmæler lagdes . . . ved Veie, hvor mange færdedes«.

Som Prof. Steenstrup gjengiver dette optegnet paa et Kort, seer det særdeles tiltalende ud. Men i Virkeligheden er Sagen ganske anderledes. Hvad den første Vei angaaer, »over Selk Nor«, saa have ganske vist en Del nyere Kort paa dette Sted en ringe Markvei, der ender i Engen ved en Overkjørsel mellem Hadeby og Selk Nor; men, saavidt vides, findes den ikke afsat paa noget Kort før 1800[1], og paa det ældste og bedste Kort, haandtegnet af Johannes Mejer 1641, sees den ikke[2]. Hvad der skulde kunne fremkalde Formod-

---

[1] Kortene fra Udskiftningstiden, som ikke opbevares i Danmark, har jeg dog ikke havt Leilighed til at benytte. Om den omhandlede Vei findes paa disse Kort eller ikke, har dog ingen sønderlig Betydning, da det jo vides, at der ved Slutningen af d. 18. Aarh. ialfald kunde kjøres her.

[2] Dette interessante Blad, som findes i St. Kgl. Bibliothek, Gl. Kgl. Saml. 714 Fol., har hidtil ikke været inddraget i Discussionen om Halvkredsvolden, skjøndt det sikkert i visse Punkter er det paalideligste af alle de gamle Kort og dertil det ældste. Kortet er omstaaende delvis gjengivet i Originalens Størrelse. Det synes tilforladeligt med Hensyn til de Enkeltheder, som her omhandles, hvorved tillige maa bemærkes, at Forstaaelsen væsentlig lettes ved en omhyggelig rød og grøn Farvepaalægning, som ikke har kunnet gives i den her meddelte Kopi. Man gjenfinder Halvkredsvolden, *Oldenburg,* med dens Vandløb og nord herfor den befæstede Banke, *vestigia d. Margraffe Sloss*, dernæst Margretevolden, *opus Danorum*, Veiene fra Slesvig til Hadeby, Rendsburg og Eckernförde o. s. v. Sammenstødet mellem Margretevolden og Halvkredsvolden, just ved Vandløbet, er rigtig gjengivet. Indbyrdes forskjellige Signaturer ere omhyggelig gjennemførte for Vold, Vei og Hegn. En enkelt Linie angiver Grænsen for det dyrkede Areal omkring *Bustorp* og *Wedelspang*. Udenfor findes Skov, baade nord for Halvkredsvolden indtil Hadeby Kirke, udenfor Volden og delvis ind over den, og ligeledes øst for Vedelspang ud til Noret. Flere af disse Enkeltheder ere ikke uden Betydning for Opfattelsen af de ældre For-

ningen om, at dette engang har været »en stor Landevei«, er det hellerikke let at se. Det er en af disse Gjenveie, der

---

hold. Det sees ogsaa, at der ligesom nutildags har gaaet en Vei fra Vedelspang til Halvkredsvolden.



Af særlig Interesse er den tydelige Angivelse af en ydre Vold omkring Halvkredsvolden, strækkende sig buet i omtrent samme Afstand fra den og betegnet foroven som *Alte Schantzen*, nedenfor som *Alte wall.* Denne Vold maa oprindelig have været meget lav, idet den nu kun er ganske svagt kjendelig paa enkelte Steder. Mulig har den beskyttet en Udvidelse af eller et

kun have Betydning for selve Egnen, og dertil er den næsten ufarbar. I 1799 hedder det, at man ad denne Vei kan

---

ydre Tilbehør til den By, der laa indenfor Halvkredsvolden. Nok saa tiltalende er det dog vistnok at antage den for en Beleiringsvold, opkastet for at indeslutte Byen. Den kunde jo hidrøre fra Sven Tveskjægs Beleiring; de to Runestene havde deres Plads udenfor den. Mod denne Opfattelse kunde dog indvendes, at Kortet i Danske Atlas fra 1757, som delvis har denne Ydervold, tillige viser to Volde udgaaende mod Syd fra Halvkredsvolden, og den ene af dem stødende sammen med Ydervolden. Dette synes at støtte den først angivne Forklaring. Fremdeles har Kortet i Annaler f. nord. Oldkynd. fra 1859 en lignende Forbindelsesvold, men i Stedet for den anden en Vei. At der ligger noget til Grund for disse Angivelser fra d. 18. og 19. Aarh., kan ikke betvivles. Kortet fra 1757 er delvis et Originalkort og fortjener Tiltro. Ved Siden af er det dog stærkt paavirket af Danckwerths Kort S. 112, der viser Danevirke og Slesvig »wie es Anno 1154 gewesen« og dette forringer dets Værd; men de her omhandlede Enkeltheder ere ikke tagne fra Danckwerth. Ogsaa Kortet fra 1859 er et Originalkort, om det end just i dette Punkt, som Texten viser, er paavirket af Kortet 1757. Sikkert er det dog, at der paa de Steder, hvor de to anførte Kort angive Vei eller Vold, maa have været Høininger at se, men ganske ubetydelige — og ikke anseeligere i 1641, siden de ikke af Mejer ere blevne opfattede som Volde. De have da mulig aldrig været det, men derimod Veie. Der findes andetsteds i Landet lignende lave Høininger, der syntes at maatte opfattes paa denne Maade.

Efterat ovenstaaende var nedskrevet har P. Lauridsen, hvem man skylder det smukke og interessante Skrift »Kartografen Johannes Mejer«, Kjøbenhavn 1888, velvillig gjort opmærksom paa andre, samtidige Kort af Joh. Mejer over Danevirke og Slesvig, opbevarede i Rigsarkivet, Gottorp 77. De ere ikke saa pyntelig udførte som Bladene i det Kgl. Bibliothek; men til Gjengjæld ere de for en Del større, og tillige meddeler eet af dem (10) nogle flere Enkeltheder. Disse noget varierede Gjengivelser af samme Kort fra samme Haand forøge ikke lidet Tilliden til Indholdet. En væsentlig Oplysning giver Kortet 10 med Hensyn til det ovenberørte Spørgsmaal, om det er Veie eller Volde, som udgaa fra

slippe over Noret til Vogns og til Hest, og ved Midten af det 19. Aarh. lyder det, at Vadestedet saa godt som aldrig benyttes og kun ved ualmindeligt Lavvande[1].

Den anden af Prof. Steenstrup nævnte Vei, gjennem Bustrup til Selk, findes vel paa ældre Kort; men naar den belægges med det ærværdige Navn »Oxeveien«, er dette sikkert uden lovlig Hjemmel. Dernæst kan det baade om denne og om den sidstnævnte Vei, »selve den store Landevei imellem Slesvig og Rendsborg«, vistnok siges med al Sikkerhed, at de ikke fandtes i Oldtiden. Et Blik paa Kortet vil vise dette[2]. Havde nemlig disse Veie kunnet føre udenom Danevirkes østlige Fløi, saa vilde den hele Befæstning have været ganske uden Betydning. Saaledes have alle Andre opfattet disse Forhold[3], og det vides jo desuden, at de gamle Veie fra Syd til Nord, »Oxeveien«, gik igjennem selve Danevirke længere Vest paa, ved »Kalegat«[4]. Herom behøves vistnok ikke flere Ord. Prof. Steenstrup har for at bortforklare Betydningen af Runestenenes Plads opereret med Veie, der ere to eller flere Aarhundreder yngre end den Tid, hvorom Talen er. Stenenes Plads, i Kreds omkring Volden, maa fremdeles betragtes som værende af Betydning. Give Indskrifterne Navnet paa en By,

---

Halvkredsvolden mod Syd, henimod Vedelspang. Det viser nemlig her tre Veie, der fortsættes tværs igjennem Halvkredsvolden og videre nordpaa til Hadeby Kirke; det er altsaa gamle Kirkeveie sydfra. Baade Danske Atlas og Annaler f. nord. Oldkynd. have følgelig urigtig opfattet Veisporene som Volde. Saaledes bortfalder den Indvending, der fra denne Side kunde reises mod den fremsatte Tydning af Ydervolden som en Beleiringsvold.

[1] Annaler f. nord. Oldk. 1859 S. 132 og 205.

[2] Se f. Ex. Annaler f. nord. Oldkynd. 1859.

[3] Annaler f. nord. Oldkynd. 1859 S. 99 Anm.: »Thi paa Thyras Tid, var der naturligvis ikke Tale om nogen Dæmning eller Vei over Slien til Slesvig ved Maageøen eller ved det et Par Aarhundreder senere anlagte Gottorp«.

[4] Her findes Navnet »Oxeveien« ogsaa paa det sidste preussiske Maalebordskort.

da maa det være den By, ved hvilken Stenene ere reiste; tale de om en Herskerslægt, da har denne dog vistnok raadet for samme Stad. At antage, at det Hedeby, hvorom Stenene melde, har ligget andetsteds, paa det nuværende Slesvigs Plads, fører desuden til ganske urimelige Forhold. Man betænke blot, at i saa Fald maatte de Stridsmænd, som »sade om Hedeby«, for at stede deres Faldne til Jorde, være reiste den lange Vei vesten om Sliens inderste Lavninger og atter gjennem Danevirkes Kalegat være dragne med Ligene mod Øst til Halvkredsvolden, eller de maatte være seilede over Fjorden for inde i Landet at opsøge denne Plads foran Volden. Og hvilket underligt Tilfælde, at ogsaa Gnupas og Sønnen Sigtryggs Gravminder ere blevne reiste foran samme afsides liggende Vold.

Den anden Indvending er, at Halvkredsvolden og den voldkronede Banke slet ikke kunne betragtes som en By med sin Borg. Her troer jeg nu dog, at Historikeren har havt noget vanskelig ved at dømme. Den givne Bestemmelse grunder i det hele Anlægs Lighed med andre Anlæg, der vides at have været By og Borg; men ved saadan Sammenligning har Fagmanden visse Fordele fremfor den, der ikke kan støtte sig til et erfarent Skjøn. Prof. Steenstrup er saaledes utvivlsomt bleven lidt vel fordringsfuld med Hensyn til Lighed og har ikke seet, at Forskjelle i det givne Terrain og i andre foreliggende Forhold maa tillade en vis Bevægelighed. At nu i dette Tilfælde Forskjellighederne ikke ere saa store, at Ligheden brister, vil man utvivlsomt finde ved Betragtningen af de Enkeltheder, der efter Prof. Steenstrups Mening volde Vanskelighed.

Det findes, at Sammenligningen med det gamle Birka ikke er heldig, fordi denne navnkundige Handelsby kun dækkede en Trediedel af det Areal, der omsluttes af Halvkredsvolden. Tværtimod finder jeg, at det, at denne Plads er saameget større, gjør det end mere sandsynligt, at den rummede en By, det ligesaa navnkundige Hedeby, og end

mere urimeligt, at den kun skulde have været et Militæranlæg.

At Borghøiden hverken ved Birka eller ved Hedeby ligger umiddelbart i Ringvolden, kan hellerikke vække berettiget Anstød. Paa mangt et Sted laa Middelalderens By og Borg i lignende Afstand fra hinanden. Vore svenske Kollegaer have ikke tøvet med at erkjende Høiden ved Birka som en Borgplads, og sikkert vil Ingen, der har et noget videre Kjendskab til den ældre Middelalders befæstede Pladser, være i Tvivl om, at baade Birka og Hedeby have bestaaet af By og Borg. At tale om, at den befæstede Høide har været et Tilflugtsted for Omegnens Bønder[1], savner virkelig al Grund. Man indrømmede ikke dengang Bonden den fornemste Plads; men Høiden afgav efter Datidens Krigsbrug den bedste Forsvarsstilling. Dog al Tale om, hvorvidt den befæstede Høide, der endnu sees ved Birka, var en Borgplads eller ikke, maa ophøre, naar det erindres, at en samtidig Skribent beretter, at der umiddelbart ved *(juxta)* Byen *(vicus)* Birka var en Borg *(civitas)*, hvortil man trak sig tilbage ved det sidste Forsvar[2].

Afseet fra denne Hentydning til Bønderne, der dog mulig alene skal gjælde Birka, er der intet, som tyder paa, at Prof. Steenstrup vil paatage sig at angive, hvilken Rolle da Borghøiden ved Hedeby har spillet, hvilken Betydning den har havt i det samlede Anlæg. Mulig er dette en Forglemmelse, ligesom Borghøiden er glemt paa det Kort,

---

[1] Prof. Steenstrup synes at have faaet dette ved at oversætte Ordet »Bauernburg«, idet han henviser til en lille Publikation med denne Titel. Men »Bauernburg« er kun en folkelig Betegnelse for gamle Befæstninger, af omtrent samme videnskabelige Værdi som »Schwedenschanzen«.

[2] S. Ansgarii vita, cap. XVI. Dr. Sofus Larsen har velvillig bekræftet, at denne Forstaaelse af Stedet er rigtig. A. D. Jørgensen (Den nordiske Kirke) har opfattet det paa samme Maade; Prof. Steenstrup derimod anderledes (Venderne og de Danske, 1900, S. 28).

der ledsager Prof. Steenstrups Afhandling; der findes intet Spor af den. Men i hvert Fald er det i saadanne Materier, hvor det gjælder at forklare en Helhed, særdeles betænkeligt at udelade et enkelt Led[1]. Dette viser sig da ogsaa her. Halvkredsvolden præpareres ud af Helheden og forklares som en Retraitestilling for den danske Hær, der var opstillet ved Kovirket. Men saa melder Borghøiden sig strax. Den maa ved sin umiddelbare Nærhed have havt Betydning for Retraitestillingen og have hørt til den. Ingen Stridsmagt vil i den ældre Middelalder have indrettet sig indenfor Halvkredsvolden og samtidig rolig have overgivet Borghøiden til Fjenden, ligesaa lidt som det omvendte kan tænkes. Men saa danne disse to Led jo netop en Helhed, hvad Prof. Steenstrup ikke vil anerkjende. Deres Uadskillelighed er et Hovedpunkt i min Argumentation.

Men overhovedet kan Halvkredsvolden ikke sættes i Forbindelse med Kovirket og ligesaa lidt med Danevirkevolden. Dette sidste vilde da være ganske umuligt, idet Hæren ikke kunde have sin Basis foran Linien, i det af Fjenden besatte Terrain, og det første maa opgives ved en nøiere Undersøgelse af selve Voldene. Optegnet paa Papiret, hvor jo Historikeren søger sit Stof, seer vel Sagen ikke ganske urimelig ud; men selve Monumenterne, som Archæologen betragter, modsætte sig det bestemt. Kograven er et lavt og uanseeligt Værk, Halvkredsvolden naaer den tredobbelte Høide. Kovirket dannes af en Grav og en Vold, samlet af den optagne Jord. Halvkredsvolden har ligesom Volden om Birka ingen foranliggende Grav, men er dannet af Jord, der er tagen fra hele den tilstødende Flade. Saa forskjellige Principer have raadet for disse Anlæg, at de ikke kunne antages dannede samtidig og af de samme Mænd.

---

[1] Og dertil væsentlig at udvide et andet, hvilket Prof. Steenstrup har gjort ved at give et Kort, hvorpaa Markveien ved Vedelspang har ganske samme Udseende som Chausséen til Rendsburg.

Var det dernæst saa, at Kovirket er fra en langt senere Tid og ingenlunde hidrører fra Gøtrik — i hvert Fald fortjener dette at overlægges, — da maatte Forklaringen af Halvkredsvolden som en Retraitestilling ganske opgives. Men hvorom alting er: kunde man virkelig tænke sig den udstrakte Plads indenfor den mægtige Halvkredsvold bestemt til Retraitestilling, til Depot- eller Flaadestation, hvortil intet Sidestykke kunde opvises fra Oldtiden? Og er det ikke sandsynligere, at denne Plads, som maaler c. 48 Tdr. Land, medens det ældste Slesvig (Altstadt) kun dækkede 26 og Birka 14 Tdr. Land[1], har været en virkelig By?[2]

Hermed ere formentlig de Indvendinger tilstrækkelig imødegaaede, der kunne betegnes som »alvorlige«[3], og jeg

---

[1] De to første Beregninger skylder jeg Kaptain A. Norgaards Velvillie.

[2] Til Sammenligning tjener, at Dybden af Pladsen indenfor Halvkredsvolden er omtrent ligesaa stor (550 M.) som Dybden af Christianshavn, fra Knippelsbro til Amagerport. Afstanden mellem Voldens Ender er c. 600 M., omtrent som fra den gamle Vesterport i Kjøbenhavn til Helliggeist Kirke.

[3] Forat dog intet skal siges forsømt, berøres endnu følgende Punkter. Jeg antog, at Tilstedeværelsen af den fjendtlige By ved Hadeby Nor har foranlediget, at Danevirke kom til at udgaa fra Slien, længere mod Nord. Prof. Steenstrup giver helt andre Grunde, hvorfor man opgav Kurvirket og trak Værnet tilbage til Sliens inderste Vig. Thyra har frygtet for, at »Hæren kunde være udsat for at omgaaes ved, at Fjenden satte over det smalle Nor«. Overfor denne Ytring ligger det nær at minde om, at ogsaa Slien er meget smal, og at et Par Hundrede Alen næppe har havt meget at sige for en Fjende, der overhovedet formaaede at sætte over Vandet.

Prof. Steenstrup søger at begrunde sin Opfattelse af, at Halvkredsvolden dannede en Retraitestilling, ved at henvise til Danevirkes Østervold, hvor der siges at have været et lignende Anlæg. Dette kun ganske usikkert kjendte og ikke bevarede Værk maa dog helst lades ude af Betragtning; det har blandt andet den Skavank, at det vender den aabne Side mod Fjenden.

kan vende mig til Prof. Steenstrups afsluttende Parti, som han øiensynlig tillægger megen Vægt. For at modbevise, at det ældste Hedeby, saaledes som jeg antager, laa ved Hadeby Nor, gjør han gjældende, at det ældste Slesvig laa ved Slien. Herfor bringer han »et ret afgjørende Bevis«.

Dette hentes fra en oftere omtalt Beretning om Byen Slesvig, der, omend ikke uden Tvivl, føres tilbage til d. 10. Aarh. Den er gaaet gjennem flere Hænder. Mundlig skal den være kommen fra en arabisk Reisende i d. 10. Aarh. til en Forfatter i d. 11. Aarh. og fra denne, hvis Skrift er tabt, atter til en Geograph i d. 13. Aarh. At der kan hentes et afgjørende Bevis fra en saaledes foreliggende Beretning, synes tvivlsomt, naar det Hele dreier sig om den Meddelelse, at Slesvig »i sit Indre har Ferskvandskilder«[1]. Dog dette faaer nu være.

Men dette formentlige Vidnesbyrd for det ældste Slesvigs

For at svække den Betydning, som Runestenene have ved deres Plads, fremhæver Prof. Steenstrup, at ingen af Vedelspang-Stenene er funden paa det Sted, hvor den reistes. Dette Forhold er imidlertid ganske betydningsløst, naar der ikke er Tvivl om deres oprindelige Plads. Og saaledes er det jo. »Gnupas Vi« (Wimmer), hvorpaa den ene af Stenene reistes, var »i Nærheden« (Wimmer og Steenstrup) af det Sted ved Selk Nor, hvor Stenen fandtes. Nærmere Bestemmelse af Stedet behøves ikke for de Slutninger, som jeg drager af Stenens Plads. Men »begge Stene have« dernæst, som Indskrifterne vise, »hørt til et« (og det samme) »stort Gravminde« (Wimmer); ogsaa den anden Stens Plads kjendes da med tilstrækkelig Bestemthed. At den er fremdragen i Grunden ved Gottorp Slot bliver uden Betydning. Det ligger nær at tænke, at man fra Sliens Kyster har ført Sten til Slottet paa Baad. Den ene af de to store Sten, som fra det samlede Mindesmærke bragtes ned til Kysten, er kommen til Bestemmelsesstedet; den anden har faaet et Brud ved »Uheld eller Uforsigtighed ved Flytningen« (Wimmer) og er bleven liggende.

[1] Georg Jacob, Studien aus arabischen Geographen, Hefte I—IV, Berlin 1891—92.

Beliggenhed nord for Slien synes ganske at maatte bortfalde, naar det bemærkes, at der, tværtimod hvad Prof. Steenstrup udtaler, ikke synes at være noget Bevis eller blot nogen Sandsynlighed for, at Slesvigs Altstadt har havt saadanne Kilder. Efter hvad der vides, laa det ældste Slesvig paa en lille Holm eller Høining ved Kysten, omgivet af Enge og Lavninger. Den hævede sig kun lidt over Sliens Vande — ved Domkirken kun 8 Fod, og Grunden for Bygningerne maatte sikres ved Pæleværk og Risfletninger. Paa en saadan lille Holm pleier der ikke at være Kilder, og herom vides heller intet. Ved Byens Udkant laa derimod en Dam, hvis Afløb dannede en Del af Omkredsen. Ved Slutningen af d. 13. Aarh. vides det dernæst, at Byen var udvidet mod Nord, saaledes at to andre Damme berørtes. Prof. Steenstrup fører denne Udvidelse fra d. 13. Aarh. tilbage til »Godfreds og Thyras Tid«, men uden at angive Grunde og ganske i Modstrid med Lokalforskerne (Lorenzen og Sach), der sætte den langt senere. Men i hvert Fald gjøres der herved kun Udveie for »Damme«, og Prof. Steenstrup har forvisset sig om, at den arabiske Geograph siger »Kilder«. Disse finder nu Professoren i en Beretning fra d. 17. Aarh. om Forholdene i den dengang langt større By med dens kunstige Vandledninger[1]. Herfra kan man sikkerlig ikke slutte 7 Aarhundreder tilbage i Tiden. Vilde man endelig gjøre noget ud af den arabiske Beretning, saa maatte det langt snarere siges, at den taler om Runestenenes Hedeby: midt i Halvkredsvolden ligger endnu en vandrig Dam, som har havt sit Afløb i en Sænkning tværs igjennem Bypladsen indtil Noret. Dette Bækkeløb har Prof. Steenstrup vel be-

[1] Der tales endog udtrykkelig om saadanne kunstige Ledninger, hvorigjennem Vandet føres ind i Byen. Det af Prof. Steenstrup benyttede Sted synes saaledes snarest at bevise det modsatte af, hvad Professoren har villet finde i det. Se Nicolaus Helvaderus, Beschreibung der Stadt Schleswig 1603, 3. Cap.

mærket, men mener, atter uden at angive Grunde, at det ikke kan tages i Betragtning.

Endnu et Vidnesbyrd bringer Prof. Steenstrup for det ældste Slesvigs Beliggenhed paa den nuværende Bys Plads, det samme som forud har været anført af Andre. Den Kirke, som Ansgar ved Midten af d. 9. Aarh. byggede »in portu qvodam Sleaswic vocato«, var indviet til Maria. Fremdeles vides det, at der allerede i d. 12. Aarh. fandtes en Maria-Kirke i Slesvig, dog uden at det berettes, at det var Ansgars Kirke. Af den blotte Tilstedeværelse af en Mariakirke i denne By mener man nu at kunne slutte, at det var Ansgars Kirke, og deraf sluttes atter, at Slesvig i d. 9. Aarh. laa paa dette Sted. Men hvilken større By i Middelalderen havde ikke en Kirke til Guds Moders Ære? Og dersom Byen tidligere havde ligget andetsteds og der havde havt en Mariakirke, vilde en Bygning med samme Indvielse vel have reist sig paa den nye Byplads.

Dog herom skal intetsomhelst udtales. Lad Mariakirken i Slesvig være Ansgars Kirke; lad den nysomtalte arabiske Beretning gjælde et Slesvig paa den nuværende Plads; lad dette have ligget her fra de ældste Tider. Herom siger den archæologiske Undersøgelse af Danevirke-Monumenterne intet; den hævder kun, at Hedeby i d. 10. Aarh. laa indenfor Halvkredsvolden, og at Tilstedeværelsen af denne faste Plads har havt sin Betydning ved Anlæget af Danevirke.

Forestillingen om, at de to Navne betegne forskjellige, senere forenede Byer, eller samme By paa forskjellige Pladser, gaaer tilbage til d. 16. Aarh. og bevaredes indtil J. J. A. Worsaae, som endog med den ham egne sikre Sands for archæologiske Forhold har antydet, at Halvkredsvolden var en Byplads[1]. Først i Halvtredserne fremsatte P. G. Thorsen den senere af Alle fastholdte Opfattelse, at »Slesvig« og »Hedeby« ere Dobbeltnavne for samme Stad. Videre Under-

---

[1] I »Danevirke«, Kjøbenhavn 1848, S. 31.

søgelser herom tilhøre Historikeren. Sikkert nok ere de skriftlige Kilder hverken talrige eller vanskelige at overse; men den, som sysler med de sikre og paalidelige archæologiske Monumenter, kan ikke ønske at begive sig ud paa den gyngende Grund, der breder sig om de faa Holdepunkter, som den skriftlige Overlevering byder.

Den nøiere Betragtning af Prof. Steenstrups Kritik synes altsaa ikke at rokke Resultatet af den archæologiske Undersøgelse: at det indtil videre kan antages, at Halvkredsvolden var Hedeby. Men hermed behøver man ikke at nøies. Har der nemlig ligget en By indenfor Volden, og er den blevet forstyrret paa voldelig Maade og afbrændt, da maa der være efterladt et Vidnesbyrd derom i Jorden. Paa en saadan Plads maa der findes et kulblandet Kulturlag, og dette maa indeholde Efterladenskaber fra Bebyggelsen. Fra at foretage en Undersøgelse paa dette Sted var jeg dog udelukket. Andre have imidlertid gjort det, og det er til den lille Meddelelse herom, at jeg har stilet ad den desværre lange Vei gjennem Prof. Steenstrups Undersøgelser.

I dette Efteraar blev jeg godhedsfuldt underrettet om, at Direktøren for Museet i Kiel, vor Kollega i dette Selskab, Frk. Professor J. Mestorf, ved den dygtige og erfarne Archæolog Dr. Splieth, havde ladet foretage Udgravninger indenfor Halvkredsvolden, hvis Resultater fuldstændig bekræftede det af mig tidligere fremsatte. Dagen efter kom jeg til Kiel og havde ved mine archæologiske Kollegaers Venlighed al Leilighed til at undersøge, hvad der var fremkommet, ligesom det blev mig tilladt at offentliggjøre en Meddelelse derom[1].

Der er gravet paa en Snes Steder, regelmæssig fordelte over hele Pladsen indenfor Halvkredsvolden, og overalt er der truffet et c. 1 M. tykt, mørkt Kulturlag, hvori en Del Kullevninger samt talrige Dyreknogler. Nogle Steder fandtes Lag

[1] For en senere skriftlig Meddelelse om Fundet skylder jeg Dr. Splieth en erkjendtlig Tak.

af halvt glødet Ler, og hyppig forekom brændte Stykker af Lerklining fra Boliger. For Spørgsmaalet om en varig Bosættelse paa denne Plads er det navnlig af Vigtighed, at Strækningen indenfor Volden iagttoges at være udvidet mod Noret, ud over den oprindelige Bred, ved en Fundamentering med Pæle. Af Oldsager er der optaget en Del Glasperler, hvis Tid dog ikke kan nøie bestemmes, adskillige Skaar af Lerkar, som saadanne kjendes fra Vikingetiden, samt 3 Tenstene af en særegen, konisk Form, der med al Sikkerhed kan henføres til 9.—10. Aarh. Hertil komme nogle store Kar af Vægsten af samme Art som de, der ret almindelig træffes i Sverige og Norge mod Oldtidens Slutning, medens de endnu ikke ere fremdragne i Danmark.

Fundet er ganske, som det maatte ventes paa en Plads, hvor der ved Slutningen af Oldtiden har ligget en stor By, der er ødelagt ved Ild. Kulturlagets Tykkelse og Udstrækning synes at udelukke Muligheden af, at her kun skulde have været en Militærstation. Ogsaa paa den tilstødende Borgplads er der foretaget Eftergravninger, idet flere af de der liggende Gravhøie ere blevne aabnede. De herved iagttagne Forhold stemme ganske med, hvad der kjendes navnlig fra Gravene i Sverige, der hidrøre fra Oldtidens Slutning. Endelig er der paa Borgen fundet to ovale Bronzespænder og i dens Nærhed et Hængesmykke af Guld fra samme Tid.

Efter disse nye Fund synes der ikke at kunne være Tvivl om, at Bypladsen og Borgen ere det ældste Hedeby. Det er gaaet her, som ved Birka og Jomsborg. De skriftlige Kilder førte bestandig paa Vildspor, indtil de archæologiske Monumenter afgjorde Sagen.

Sophus Müller.

VÆVEDE STOFFER FRA JERNALDEREN.

Af de i Nationalmuseet opbevarede Klædningsdele og andre Tøjrester fra forhistorisk Tid er en Del alt tidligere bleven underkastet en mikroskopisk Undersøgelse[1]. Denne, der udførtes paa Stoffer fra den ældre Bronzealders Egekistefund, gav et i flere Henseender saa smukt Resultat, at der var Grund nok til at forsøge samme Fremgangsmaade overfor andre Dele af det foreliggende Materiale. I den Anledning henvendte Museet sig til Prof. Steins Laboratorium med Anmodning om Undersøgelse af et større Antal Tøjprøver fra Jernalderen, hvilken udførtes i Laboratoriet af cand. Bille Gram.

Det foreliggende Materiale udgør ialt 69 Prøver fra 44 Fund. Den overvejende Del af disse Fund hidrører fra Grave, af hvilke dog flere høre til samme Gravplads. De ældste Stofrester stamme fra romersk Jernalder, nemlig 13 Prøver fra 11 Fund i Jylland og paa Bornholm. For Folkevandringstidens Vedkommende ere Fundene mere fordelte, idet 27 undersøgte Tøjdele fra denne Periode falde paa 12 Fund fra Slesvig, Jylland, Sjælland, Falster og Bornholm. Derimod hidrøre 16 Præparater fra efterromersk Tid, udtagne af 13 Fund, naar undtages eet, hvis Findested er ukendt, alle fra Bornholm. Endelig er der fra 8 Vikingetidsfund, fordelte over Jylland, Fyen, Sjælland og Bornholm, foretaget 13 Stofanalyser.

Stærkest repræsenteret er Bornholm som Findested for 21 af de 44 Fund. Naar denne Landsdel har kunnet levere et efter dens Størrelse saa stærkt overvejende Kontingent, skyldes dette Kammerherre E. Vedels mangeaarige, utrætte-

[1] Aarbøger f. nord Oldkyndighed og Historie 1891, 97 ff.

lige Arbejde for Øens Undersøgelse. Hvor stor Overvægten for Bornholms Vedkommende er, ses klart, naar det anføres, at samtlige andre Øer ere repræsenterede ved ialt kun 6 Fund.

Nedenstaaende Fortegnelse vil give en Oversigt over det undersøgte Materiale og Resultatet af den mikroskopiske Undersøgelse, ordnet topografisk indenfor hver af de 4 Tidsperioder i Jernalderen, over hvilke Fundene ere fordelte.

Romersk Jernalder.

Ribe Amt. 1. Brokjær. Flere Stykker Tøj af regelmæssig firskaftet Væyning, indtil 30 Cm. l., 13 Cm. br.[1]

Udelukkende brun[2] Faareuld.

Tøjet, der hidrører fra et Gravpladsfund, synes at have været svøbt om de brændte Ben, der, efter Gravgodset at dømme, maa have tilhørt Liget af en Mand. Jfr. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1881, 160-61. Mus. Nr. C 3290.

Vejle Amt. 2. Gammelby. 4 smaa Tøjstykker, 1,5—2 Cm. store, nemlig: a) 2 af grovere og b) 2 af finere Vævning. I begge Tilfælde er Vævningen regelmæssig firskaftet.

a bestod af Faareuld og faa Hjortehaar. Traadene paa den ene Led vare udelukkende hvid, paa den anden Led sort og nogen hvid Uld. b var brun Faareuld.

Fundet hidrører fra en Grav i Høj. Gravgodset, der foruden Lerkar og 3 Jernknive indeholdt Ragekniv og Sporer, betegner Graven som Mandsgrav. Tøjet laa under Sporerne. Mus. Nr. C 7997—98.

Ringkjøbing Amt. 3. Tornebuskehøj ved Hammerum. Flere Stykker Tøj af regelmæssig firskaftet Vævning, indtil 25 Cm. l.,

---

[1] Længde- og Breddemaal ere i det følgende angivne uden Hensyn til Vævningsretningen, idet det i de allerfleste Tilfælde er umuligt at angive, hvilken af de 2 Traadretninger der har været Kæde og hvilken Islæt.

[2] Farveangivelserne betegne saavel her som i det følgende Uldens naturlige Farvetone, ikke en kunstig frembragt Farve.

9 Cm. br. I Tøjet er indvævet en 1 Cm. bred, lys Stribe af en anden Vævning end selve Stoffet.

Tøjet selv var brun Faareuld, den lyse Stribe skyldes hvid Faareuld. Ved Behandling med Kloroform for at fjærne den ved Præparationen tilsatte Kautjukfernis fremkom ved begge Prøver en dyb blaa Farve, der dog fandtes at hidrøre, ikke fra en kunstig Farvning, men fra Indvirkning af Kobbersalt (muldsur Forbindelse).

Tøjet er fra en Grav, der efter Gravgodset er bestemt som Kvindegrav. Det var svøbt om de brændte Ben. Jfr. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1881, 170-71 samt 116. Mus. Nr. C 2827.

Aarhus Amt. 4. Møllerup. Et 4 Cm. l., indtil 2 Cm. br. Stykke Tøj af regelmæssig firskaftet Vævning samt et Par endnu mindre Stykker, alle fastrustede paa et Sværd.

Faareuld. Haarene vare stærkt angrebne og Farven ubestemmelig.

Højfund; iflg. Gravgodset Mandsgrav. Jfr. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1900, 117 ff. Mus. Nr. C 8285.

5. Nortvig. En 5 Cm. l., 2,5 Cm. br. sammenfiltret Klump Tøj af løs, regelmæssig firskaftet Vævning, samt et udfoldet Stykke af samme Tøj.

Brun Faareuld. Haarene vare meget stærkt angrebne.

Gravfund fra Høj. Ligets Køn ubestemt. Mus. Nr. C 9410.

Viborg Amt. 6. Bollergaarde. Et Nøgle Garn 1,2-2,2 Cm. stort.

Hvid Faareuld, i hvilken dog fandtes enkelte brune Haar.

Fra Grav paa Urnegravplads. Ligets Køn ubestemt. Jfr. Den danske Samling: Etiketter: Jyske Gravfund Nr. 23. Mus. Nr. C 3534.

Hjørring Amt. 7. Slettemosen ved Jerup. 2 Stykker Tøj af regelmæssig firskaftet Vævning, indtil 9 Cm. l., 6 Cm. br. I begge Stykker findes en 0,8 Cm. bred Stribe, i hvilken Traadene i den ene Retning mangle.

Hvid Faareuld, hvori fandtes ganske enkelte Hjortehaar.

Grav under fladt Jordsmon. Ligets Køn ubestemt. Tøjet skal have ligget i et Lerkar. Jfr. Den danske Saml. Etik. Jyske Gravfund Nr. 27.

Thisted Amt. 8. Ørding. Et Stykke forrustet Tøj af regelmæssig firskaftet Væyning, viklet om en Spydspids af Jern.

Faareuld. Haarene ere meget stærkt angrebne og Farven ubestemmelig.

Grav i Høj; iflg. Gravgodset Mandsgrav. Jfr. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1875, 31[1]. Mus. Nr. C 1623.

Bornholms Amt. 9. Dyndalen Grav 9. 3 smaa Stykker Tøj af regelmæssig firskaftet Væyning, indtil 2 Cm. store.

Hvid Faareuld.

Grav paa Gravplads; iflg. Gravgodset bestemt som Kvindegrav. Jfr. E. Vedel: Efterskrift til Bornholms Oldtidsminder og Oldsager, Kbh. 1887, 130 samt 33. Tøjet fandtes i Forbindelse med en Bøjlenaal. Mus. Nr. C 6624.

10. Stenbæk Grav 4. Et 2 Cm. l., 0,5 Cm. br. Stykke Tøj af regelmæssig firskaftet Væyning.

Brun Faareuld.

Grav paa Gravplads. Jfr. E. Vedel: Efterskrift 130 samt 33. Tøjet laa ved en Hængedop. Mus. Nr. C 6634.

11. Bornholm. (Nærmere Findested ukendt). Et 5 Cm. l., 1 Cm. br. Stykke Tøj af regelmæssig firskaftet Væyning.

Hvid Faareuld.

Tøjet er fundet i en Grav med ubrændt Lig sammen med en Bøjlenaal af Form som E. Vedel: Bornholms Oldtidsminder og Oldsager, Kbh. 1886, Fig. 126—29[2].

---

[1] Tøjet formodes her efter Skøn at være Lærred.

[2] Fundbeskrivelsen skyldes Bornholms Museum, hvor Tøjet opbevares under Nr. 1036. Det har ved Museets Velvilje været indsendt til Undersøgelse.

Folkevandringstiden.

Slesvig. 12. Thorsbjerg. Flere forskellige Tøjstykker, nemlig:

a) Et 35 Cm. l., c. 15 Cm. br. Stykke Tøj af regelmæssig firskaftet Vævning; ved den ene Kant er det udstyret med 9—10 Cm. l. Fryndser. Mus. Nr. 24820.

Brun Faareuld. Haarene vare for største Delen af fin Beskaffenhed; dog fandtes nogle grove.

b) Et 9 Cm. l., indtil 40 Cm. br. Stykke Tøj af regelmæssig firskaftet Vævning; ved den ene Kant danne Traadene c. 1 Cm. lange Løkker. Mus. Nr. 24821.

Brun og for største Delen fin Faareuld; dog fandtes nogle grove Haar.

c) Et 11 Cm. l., 7,5 Cm. br. Stykke Tøj af en særlig smuk og fast, mønstret Vævning i Lighed med Engelhardt: Thorsbjerg Mosefund Pl. 2, Fig. 5. Mus. Nr. 24822.

Brun Faareuld.

d) Et indtil 44 Cm. l., 26 Cm. br. Stykke Tøj af regelmæssig firskaftet Vævning; ved den ene Kant findes en smal Bort og 5 Cm. l. Fryndser. Mus. Nr. 24823.

Brun, grov Faareuld med et ringe Indhold af hvide Haar.

e) Et 26 Cm. l., 25 Cm. br. Stykke Tøj af regelmæssig firskaftet Vævning, sammensyet med en grov Traad og sømmet ved den ene Kant. Mus. Nr. 24824.

Tøjet bestod af hvid Faareuld; Traaden, hvormed det var syet, var ligeledes Faareuld, men meget mørk og grov.

f) Et 16 Cm. l., 4—6 Cm. br. Stykke Tøj af tæt, regelmæssig firskaftet Vævning. Uden Mus. Nr.

Hvid Faareuld af fin Beskaffenhed, dog med faa grove Haar.

12 a-f høre til det bekendte store Mosefund fra Thorsbjerg, hvoraf Hovedmængden, deriblandt ogsaa de større Klædningsdele, nu opbevares i Museet i Kiel. Jfr. C. Engelhardt: Thorsbjerg Mosefund. Kbh. 1863.

Ribe Amt. 13. Sneumgaard. Et Stykke Tøj af regelmæssig firskaftet Vævning, liggende paa et c. 10 Cm. l., 6 Cm. br. Stykke Træ; desuden flere mindre Tøjrester.

Blanding af hvid og brun Faareuld.

Tøjet, der laa ved en Fibula, stammer fra en af 5 Grave (kedelformede Fordybninger) med brændt Lig. Jfr. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1873, 315 ff.; 1875, 34. Mus. Nr. C 1438.

Hjørring Amt. 14. Donbæk. 3 Tøjstykker, nemlig:

a. Et c. 35 Cm. l., 25 Cm. br. Stykke Tøj af regelmæssig firskaftet Vævning med Vævesøm ved den ene Kant. b. Et andet Tøjstykke af samme Vævning og omtrent af samme Størrelse som foregaaende. Muligt have disse 2 Stykker hørt til samme Tøj.

a—b. Udelukkende Faareuld. Haarene vise delvis en ret fremskreden Destruktion. Medens de bedst bevarede ses at være hvide, lader det sig ikke med Sikkerhed afgøre, om der blandt de mere destruerede findes oprindelig brune Haar, i hvilke Farvestoffet er destrueret.

c. Flere sammenhørende Stykker Tøj, c. 7,5 Cm. br. med en samlet Længde af 16—20 Cm. Tøjet er vævet paa en særlig Maade i mønstret Vævning, smukt og fast udført af fin Traad. Dette Stof, der sikkert har dannet Bort paa det foregaaende, har sin fulde oprindelige Bredde, idet der ved den ene Kant ses en Søm, ved den modsatte Spor af Tøj af firskaftet Vævning.

Udelukkende hvid Faareuld. Haarene ere for største Delen vel bevarede. I det yderste Lag (ɔ: Kæden) er Ulden meget fin, i det indre (Islætten) lidt grovere.

Grav i Høj. Ligets Køn usikkert. Jfr. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1892, 305-06. Mus. Nr. C 5798.

15. Hjørring Præstegaards Mark. 6 stærkt forrevne Tøjstykker af regelmæssig firskaftet Vævning, indtil 15 Cm. store.

Hvid Faareuld. Haarene vare for største Delen vel be-

varede; den blaagrønne Farve, som nogle Haar vise, skyldes formentlig Jern.

Fundet, der bl. a. indeholder Fragmenter af Bronzekar og flere Guld- og Sølvsmykker, er fremdraget ved Pløjning over en delvis afgravet Høj. Mus. Nr. C 2181.

Præstø Amt. 16. Egebjerg Grav 9. 2 ganske smaa Stykker vævet Tøj.

Udelukkende Faareuld. Der er paavist saavel hvid som brun Uld; men Hovedmængden af Haarene viste en Destruktion af Farvestoffet, der maa tilskrives Berøring med Bronze, og der er ogsaa ad kemisk Vej paavist Kobber.

Tøjet, der stammer fra en Gravplads, laa i en Grav sammen med mindre Bronzefragmenter og faa brændte Ben. Mus. Nr. C 7931.

17. Himlingøje. Flere mindre Tøjrester, nemlig:

a. Et 2,9 Cm. l., 2,3 Cm. br. Stykke Tøj af regelmæssig firskaftet Vævning, fastsiddende paa et Stykke Bronze.

Ved Bronzens Indvirkning er Tøjet blevet særdeles skørt. Efter foreløbig Behandling med Syre og Alkali fandtes, at det var tilvirket af Uld. Hovedmængden var Faareuld, dog fandtes faa Dækhaar med tynd Horncylinder og stor Marv, hvilke hidrøre fra Ged eller Hjort.

b. Et Par smaa Stykker Tøj, det største c. 2 Cm. stort. Vævningen kan ikke tydelig iagttages.

Traadene paa den ene Led bestode af Faareuld, paa den anden Led af Hør. Ulden var stærkt medtagen, medens Hørren var vel bevaret.

16 a—b stamme fra en Mandsgrav under flad Mark, udstyret med rigt Gravgods, tildels af fremmed Arbejde. Jfr. Den danske Saml. Etik., Gravfund fra Sjælland Nr. 44. Mus. Nr. C 7672—84.

Maribo Amt. 18. Corselitze paa Falster. Flere, tildels større Tøjstykker, nemlig:

a. En stærkt forreven Kappe, dannet af et 1,30 M. l., 1,50 M. br. Tøjstykke af regelmæssig firskaftet Vævning. Ved de korte Sider og den ene Langside har været lagt en c. 1 Cm. bred Søm; ved den anden Langside findes en smal Bort af et andet Mønster end Stoffets.

Faareuld; for største Delen brun, dog fandtes tillige et ringe Antal hvide Haar.

b. Et uregelmæssigt Stykke lysebrunt Tøj med Søm ved den ene Side. Det er indtil 55 Cm. l., indtil 45 Cm. br. og af regelmæssig firskaftet Vævning.

Faareuld, for største Delen hvid. Desuden fandtes faa Hjortehaar.

c. Et 1,25 Cm. l., 25—30 Cm. br. Tøjstykke af toskaftet Vævning; det har Vævesøm ved Siderne og en Søm for den ene Ende, medens den anden er afreven.

Hvid Faareuld.

Yderligere foreligger et 95 Cm. l. Stykke, aabenbart af samme Stof. Det har ligeledes Søm ved 3 Sider, endvidere findes ved den ene Ende Rester af Fryndser.

d. Et c. 70 Cm. l. Stykke af en 0,5 Cm. br. Lidse af særlig Vævning, 6 Traadrækker, der danne et Skraamønster.

Faareuld. Haarene vare for største Delen hvide; de vare vel bevarede og Traadene af usædvanlig Styrke.

e. 6 Længdetraade, c. 50 Cm. l., antagelig af en lignende Lidse.

Hvid Faareuld.

18 a—e hidrøre fra et Kvindelig, der optoges af en Mose i Forbindelse med 7 Glasperler og en Bøjlenaal. Jfr. Antikvarisk Tidsskrift 1843, 21. Mus. Nr. 7325.

Bornholms Amt. 19. Kannikegaard Grav 187. a. Et 6 Cm. l., indtil 4 Cm. br., dobbelt sammenlagt Stykke Tøj af toskaftet Vævning med b. en paasyet Bort af anden, særdeles fin Vævning. Desuden flere mindre Stykker.

Baade Tøj og Bort bestode af hvid Faareuld.

Grav paa Gravplads. Iflg. Gravgodset bestemt som Kvindegrav. Tøjet var fasthæftet til en Bøjlenaal. Jfr. E. Vedel: Bornholm 338 samt 135. Mus. Nr. C 952.

20. Kannikegaard Grav 321.

a. Nogle smaa Stykker Tøj af regelmæssig firskaftet Vævning, indtil 1,7 Cm. store.

Faareuld. Traadene paa den ene Led ere brun, paa den anden Led hvid Uld.

b. Et 3,2 Cm. l., 2,3 Cm. br. Stykke fast og fint Stof af en særlig Vævning i Lighed med Fund 14 c.

Hvid Faareuld. Haarene vare temmelig stærkt angrebne.

20 a—b laa svøbte om 2 Bronzearmringe i en Grav paa samme Gravplads som foregaaende. Ligets Køn ubestemt. Jfr. E. Vedel: Bornholm 344 samt 136. Mus. Nr. C 1144.

21. Heslegaard Grav 10. Et 4 Cm. l., 2 Cm. br. Stykke Tøj af regelmæssig firskaftet Vævning, besat med en Række Sølvprydelser.

Hvid Faareuld.

Fra en ødelagt Grav paa Gravplads. Jfr. E. Vedel: Efterskrift til Bornholm 131, hvor Tøjet antages for Læder, samt 33. Mus. Nr. C 7520.

22. Heslegaard Grav 11. a. Et 1,7 Cm. l., 1,4 Cm. br. Stykke Tøj af regelmæssig firskaftet Vævning. b. Et ganske lille sammenkrøllet Stykke Snor.

Begge bestode af hvid Faareuld.

Grav paa samme Gravplads som foregaaende. Iflg. Gravgodset bestemt som Kvindegrav. Jfr. E. Vedel: Efterskrift til Bornholm 131 samt 33. Mus. Nr. C 7521.

23. Risehøj i Østermarie Sogn. 3 Stykker Tøj af regelmæssig firskaftet Vævning, indtil 9 Cm. l., 6 Cm. br.

Brun Faareuld.

Grav i Høj. Iflg. Gravgodset Mandsgrav. Den synes at staa ved Overgangen til efterromersk Tid. Jfr. E. Vedel: Bornholm 366 samt 142-43. Mus. Nr. C 4856.

Efterromersk Tid.

24. Ukendt Findested. Et 2,2 Cm. l., 1,4 Cm. br. Stykke flere Gange sammenlagt Tøj af fin Traad og ualmindelig Vævning. Det er gennemboret af 2 Bronzenagler.

Hvid Faareuld.

Tøjet er fundet sammen med en større og en mindre Bøjlenaal af Form som Sophus Müller: Ordning af Danmarks Oldsager II. 548, samt et ringformet Bronzespænde med Naal[1].

Bornholms Amt. 25. Saltuna Grav 3. Forskellige smaa Tøjrester nemlig:

a. 3 smaa Tøjstykker af regelmæssig firskaftet Vævning, indtil 3 Cm. l., 1 Cm. br.

Hvid Faareuld af fin Beskaffenhed.

b. Et 0,7 Cm. l., 0,5 Cm. br. Stykke Tøj af toskaftet Vævning, gennemtrukket af Bronzeoxyd.

Ligeledes hvid Faareuld af fin Beskaffenhed. Haarene vare stærkt angrebne.

25 a–b hidrøre fra Grav paa en mindre Gravplads. Iflg. Gravgodset bestemt som Kvindegrav. Fundet synes at staa ved Overgangen fra Folkevandringstiden. Jfr. E. Vedel: Efterskrift til Bornholm 149 samt 70 og 76. Mus. Nr. C 5993.

26. Bækkegaard Grav 24. Et 3,3 Cm. l., 2 Cm. br. Stykke Tøj, fuldstændig gennemtrukket med Rust. Usædvanlig Vævning, i hvilken Mønstret fremtræder som parallele ophøjede Striber.

Hør.

Grav fra en større Gravplads. Iflg. Gravgodset bestemt som Kvindegrav. Jfr. E. Vedel: Bornholm 378-79 samt 173. Mus. Nr. C 2351.

27. Bækkegaard Grav 50. Et c. 5 Cm. l., 2,4 Cm. br.

---

[1] Ovenanførte Oplysninger skyldes Odense Museum, til hvis Samling Fundet hører, og som beredvilligt har udlaant Nationalmuseet Tøjstykket til Undersøgelse.

Stykke dobbelt sammenlagt Tøj af toskaftet Vævning, siddende paa den udvendige Side af et skaalformet Spænde.

Hør.

Grav fra samme Gravplads. Iflg. Gravgodset bestemt som Kvindegrav. Jfr. E. Vedel: Bornholm 379 og 173. Mus. Nr. C 2390.

28. Bækkegaard (antagelig Grav 63). Et c. 2,5 Cm. stort Stykke vævet Tøj.

Hør. Taverne ere vel bevarede.

Fra samme Gravplads. Mus. Nr. C 2583. Jfr. Mus. Nr. C 2530 samt E. Vedel: Efterskrift til Bornholm 84.

29. Bøgebjerget. Et 2 Cm. l., 1 Cm. br. Stykke Tøj af regelmæssig firskaftet Vævning, siddende indvendig paa en Bronzenaal; desuden et mindre Stykke af samme Stof.

Hvid Faareuld af fin Beskaffenhed.

Iflg. Gravgodset bestemt som Kvindegrav. Jfr. E. Vedel: Bornholm 371 og 172. Mus. Nr. C 3124.

30. Sandegaard (Melsted Grav 22). Rester af Tøj af ubestemmelig Vævning, fastrustede paa Indersiden af en næbformet Bøjlenaal.

Hvid Faareuld. Der fandtes nogle grove Haar med rigelig Marv.

Graven er iflg. Gravgodset bestemt som Kvindegrav. Jfr. E. Vedel: Bornholm 376 Nr. 22 og 172. Mus. Nr. C 5289.

31. Lousgaard Grav 10. Flere forskellige Tøjrester, nemlig:

a. Et c. 2 Cm. stort Stykke fint vævet Tøj, siddende paa Bagsiden af et pladeformet Spænde. Mus. Nr. C 5596.

Hvid Faareuld.

b. Et sammenkrøllet Stykke Tøj af fin Traad, mindst 10 Cm. l., 7 Cm. br., samt nogle mindre Stykker. Vævningen synes at være regelmæssig firskaftet, uden at det dog med Sikkerhed tør afgøres.

Hvid Faareuld.

c. En c. 5 Cm. stor Klump, bestaaende af talrige mindre Stykker Snor.

Temmelig grov, hvid Faareuld. Paa flere Steder iagttoges en grønlig Farve, der antagelig skyldes Jern. b-c laa i en Haandledsring. Mus. Nr. C 5602.

31 a-c hidrøre fra en Grav paa en større Gravplads. Iflg. Gravgodset bestemt som Kvindegrav. Jfr. E. Vedel: Efterskrift til Bornholm 145 og 69.

32. Lousgaard Grav 40. En Klump sammenfiltret Tøj af tilsyneladende toskaftet Vævning, dækkende det meste af Indersiden af et knapformet Spænde.

Hvid Faareuld.

Grav paa samme Gravplads. Iflg. Gravgodset bestemt som Kvindegrav. Jfr. E. Vedel: Efterskrift til Bornholm 147 og 69. Mus. Nr. C 5689.

33. Lousgaard Grav 9. Et c. 2,5 Cm. l., 2 Cm. br. Stykke Tøj af en ikke almindelig Vævning.

Hvid Faareuld.

Samme Gravplads. Iflg. Gravgodset bestemt som Kvindegrav. Jfr. E. Vedel: Efterskrift til Bornholm 145 og 69. Mus. Nr. C 5907—16.

34. Lousgaard Grav 11. En Klump Tøj af toskaftet Vævning, c. 6 Cm. l., indtil 2,5 Cm. br., siddende indvendig paa et skaalformet Spænde.

Hør. Nogle af Taverne vare stærkt destruerede; hist og her fandtes Bastceller, paa hvilke der kunde iagttages en ulige stærkt fremskreden Destruktion af Væggen; paa Steder var kun Cuticula tilbage.

Samme Gravplads. Iflg. Gravgodset bestemt som Kvindegrav. Jfr. E. Vedel: Efterskrift til Bornholm 145 og 69. Mus. Nr. C 5603.

35. Lousgaard Grav 12. Ubetydelige Tøjrester paa Bagsiden af 2 skaalformede Spænder.

Hør. Tøjet var stærkt inkrusteret med Jernilte, der delvis er fjernet ved Behandling med Saltsyre. Samme Gravplads. Iflg. Gravgodset bestemt som Kvindegrav. Jfr. E. Vedel: Efterskrift til Bornholm 145 og 69. Mus. Nr. C 5608.

36. Lousgaard Grav 47. Et c. 6 Cm. l., 3 Cm. br. Stykke Tøj af toskaftet Vævning samt flere mindre Stykker, hvoriblandt 2 tykke Løkker.

Hør.

Samme Gravplads. Iflg. Gravgodset bestemt som Kvindegrav. Jfr. E. Vedel: Efterskrift til Bornholm 148 og 69. Mus. Nr. C 5706—11.

Vikingetiden.

Vejle Amt. 37. Jellinge. Et c. 10 Cm. l., 4 Cm. br. Stykke rødt Tøj af toskaftet Vævning; dog danne de to Traadsystemer en noget skæv Vinkel til hinanden.

Udelukkende Silke. Tøjet er farvet. Ved Syrer fremkommer en mere rød, ved Alkalier en violet Farve; der er saaledes anvendt et Plantefarvestof.

Fra den nordre af Kongehøjene. Jfr. J. Kornerup: Kongehøjene i Jellinge. Kbh. 1875.

Randers Amt. 38. Hvilehøj ved Randers. Flere forskellige Tøjrester, nemlig:

a. Flere indtil 10 Cm. l. Brudstykker af en c. 3 Cm. br. mønstret Bort af særlig Vævning; ved Borten hænge Rester af en Skindbræmme. b. Flere Stykker Tøj af toskaftet Vævning med indsyet Mønster; det største 11 Cm. l., 5 Cm. br. c. Faa indtil 7 Cm. store Stykker Tøj af toskaftet Vævning.

Samtlige Tøjstykker bestode af hvid, grov Faareuld; Traaden i det indsyede Mønster (b) var ligeledes hvid Faareuld. Bræmmens Haar vare Bæverhaar.

Kvindegrav i Høj. Jfr. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1881, 177 ff. Mus. Nr. C 4280.

39. Fløjstrup. Flere forskellige Tøjrester, nemlig:

a. Et c. 1,5 Cm. stort, dobbelt sammenlagt Stykke Tøj af toskaftet Vævning, hængende fast ved en Træpind.

Hvid Faareuld af fin Beskaffenhed.

b. Et 6 Cm. l., 5 Cm. br. Stykke Tøj af firskaftet Vævning samt flere mindre Stykker.

Hvid Faareuld af finere og grovere Haar. Tøjet viste sig stærkt angrebet af Svamp, af hvilken der paavistes mørkebrune Mycelier og Sporer.

c. Et 1,5 Cm. langt Stykke af en 0,5 Cm. br. Bort af fine Traade, hvis Vævning ikke med Sikkerhed kunde bestemmes. Den sad paa det under b omtalte Tøj, paa hvilket den synes paasyet.

Silke. Traadene vare skøre; den lyse brunlige Farve skyldes antagelig Humusstoffer.

39 a–c stammer fra Grav i Høj; Gravgodset bestod af 3 Bronzespænder, hvoraf 2 skaalformede, en Jernkniv, en Tenvægt og en Lerskaal. Mus. Nr. C 9266.

Viborg Amt. 40. Mammen. Et delvis polstret Armbaand af Tøj, c. 3 Cm. br., c. 8 Cm. i Diam. Ved Indsyning er det efter Bredden delt i 3 parallele Ringe, af hvilke de 2 ere udpolstrede; den tredje, der er mønstret, er ikke udfyldt[1].

Yderlaget var Silke; Fylden bestod af Faareuld, dels grovere, dels finere Haar og saavel hvid som brun Uld.

Mandsgrav i Høj. Jfr. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1869, 203 ff. Mus. Nr. C 139.

Odense Amt. 41. Søllested. Et c. 15 Cm. stort, noget forkrøllet Stykke Tøj af toskaftet Vævning.

Udelukkende Hør. Tøjet var paa flere Steder dækket af en grønlig Skorpe (Kobber); efter Udvaskning med fortyndet Saltsyre viste Traadene sig fuldstændig hvide. Taverne vare meget destruerede, men ikke i højere Grad, end at Bestemmelsen med Sikkerhed kunde foretages.

Grav i Høj; blandt Gravgodset fandtes Hestetøj. Jfr. Den danske Saml. Etik.: Gravfund Nr. 11. Mus. Nr. 25594.

---

[1] Undersøgelsen af dette Stof foretoges væsentligst i Haab om, at det skulde lykkes at bestemme Farvestoffet. Da dette viste sig ugørligt, inddroges de øvrige Tøjstykker fra dette Fund, der delvis øjensynligt bestaa af Silke, ikke under denne Undersøgelse.

Sorø Amt. 42. Holsted. Et 3,5 Cm l., indtil 1,5 Cm. br. Stykke Tøj af en særlig Vævning.

Hvid Faareuld af ret grov Beskaffenhed.

Tøjet har dækket en Jernøxe, paa hvilken ligeledes ses større Rester, saavel af dette Stof som af et andet, finere. (Indkommen Aar 1900).

43. Slotsbjergby. Et c. 6 Cm l., c. 2 Cm. br. Stykke guldindvirket Tøj, stærkt medtaget.

Silke, antagelig kunstig farvet.

De nærmere Fundomstændigheder ere ukendte. Mus. Nr. C 9166.

Bornholms Amt. 44. Bøgebjerget Grav 1. Et 2 Cm. l., 1 Cm. br. Stykke dobbelt sammenlagt Tøj af firskaftet Vævning.

Hvid Faareuld.

Grav paa Gravplads. Iflg. Gravgodset bestemt som Kvindegrav. Jfr. E. Vedel: Bornholm 389 og 185. Mus. Nr. C 3020.

Beskrivelsen af Materialet i ovenstaaende Fortegnelse vil, sammenholdt med den tilsvarende Liste over de undersøgte Stoffer fra Bronzealderens Egekister, ved første Blik berede en Skuffelse. Det er ikke her som ved de tidligere Stofrester store og tildels velbevarede Klædningsdele, der kunne give fyldige Oplysninger om Datidens Dragt. Naar undtages Corselitzefundet (Nr. 18), hvis Betydning forringes ved ukyndig Optagelse, ere de øvrige Tøjstykker kun smaa og ude af Stand til at give Vink angaaende Klædedragtens Form.

Anderledes stiller Sagen sig, naar man indskrænker Spørgsmaalet til Stoffets Art og Farve. Her have de bevarede Rester trods deres Lidenhed været tilstrækkelige til, at Svaret kunde gives, for Stoffets Vedkommende i alle, for Farvens i de allerfleste Tilfælde.

Skønt der ligger henved et Aartusende mellem Egekiste-

gravene og den romerske Jernalder, ses det anvendte Raamateriale stadig at være det samme, Faareulden, medens der med Uldens Farve er sket en Forandring. De undersøgte Bronzealdersdragter viste sig alle at være forarbejdede af Uld af mørke Faar, og den hvide Uld paavistes overhovedet kun i eet enkelt Tilfælde, et Tæppe fra Trenhøjfundet. I den romerske Jernalder optræder derimod den hvide Uld jævnsides med den mørke. Af 9 Prøver, i hvilke Farven kunde bestemmes, ere de 4 hvid Uld (Fund 6, 7, 9, 11); i den ene af disse (6) var dog indblandet enkelte brune Haar. Endvidere viste et Stof (Nr. 2) hvid Uld i den ene Retning og overvejende sort i den anden; endelig fandtes i et brunt Stof (Nr. 3) indvævet en smal, hvid Stribe.

Gaar man fra den romerske Jernalder længere frem i Tiden, tyder det foreliggende Materiale paa en tiltagende Brug af den hvide Uld. Af 25 farvebestemte Uldstoffer fra Folkevandringstiden ere saaledes 13 ren hvid Uld (Nr. 12 e–f; 14; 15; 18 b, c, e; 19 a–b; 20 b; 21; 22 a–b). Endvidere ere 2 antagelig hvid Uld (14 a–b), 1 overvejende hvid (18 d) og 2 blandet hvid og brun Uld (13 og 16). Endelig forefindes som i foregaaende Periode et Stykke med brun Uld i den ene Retning, hvid i den anden (20). Brun Uld findes derimod kun i 7 Prøver, hvoraf de 4 vare ren brun Uld (12 a–c; 23), de 3 blandet med faa hvide Haar (12 d; 18 c og e).

I disse Tøjer fremtræder Sammenstillingen af de 2 Farver ikke blot i samme Stof, men ogsaa i Klædningens forskellige Dele; saaledes er i Corselitzefundet (18) Kappen (a) brun, medens de øvrige Tøjstykker ere hvide eller overvejende hvide; saaledes den lange Strimmel (c), der utvivlsomt har været et Bælte, og den smalle Lidse (d). I Donbækfundet (14) har det hvide, smukt vævede Tøj (c), efter alt at dømme, dannet Bort paa det brune Stof.

Endnu bestemtere peger Materialet fra de 2 sidste Perioder indenfor Oldtiden paa den hvide Ulds tiltagende An-

vendelse. Fra efterromersk Tid foreligge saaledes 10 Rester af uldent Stof, alle af hvid Uld (24; 25 a-b; 29; 30; 31 a-c; 32; 33), og fra Vikingetiden 7, ligeledes alle hvide (38 a-c; 39 a-b; 42; 44). Kun til Polstringen af Silkearmbaandet fra Mammen (40), hvor Ulden ikke var beregnet paa at ses, har man anvendt ganske usorteret Uld, hvid og brun, grov og fin.

Hvorvidt zoologiske Forhold have været medvirkende Aarsag til Forandringen af Uldens Farve, faar staa hen; men det foreliggende synes ikke at give Anledning til at tro, at Forholdet er hidført ved en Aftagen af de mørke Faar. Der er langt mere, der tyder paa, at det er en Smagsretning, der ligger til Grund, naar man ser, hvorledes den hvide Farve først trænger ind som Striber og Borter for til Slut at være eneherskende, medens den brune Uld kun optræder som Polstringsmateriale.

Ved Undersøgelsen af Egekistefundenes Tøjer viste der sig et ganske mærkeligt Forhold, idet Ulden fandtes blandet i større eller mindre Grad med Hjortehaar. Denne Indblanding var saa gennemgaaende, at af 37 Prøver kun 4 vare ren Uld, og disse tilhørte kun 2, tilmed mindre Klædningsdele, Kvindens Haarnet og en Mandshue. Hjortehaarene ere i sig selv intet praktisk Raastof til dette Brug og deres Anvendelse kan sikkert kun skyldes Trangen til, naar Faareholdet var ringe, at spare paa Ulden. Det var da at vente, at dette Forhold vilde forsvinde med den tiltagende Faareavl, og dette bekræftes ogsaa af dette foreliggende Materiale. Fra romersk Jernalder forekommer i 1 Stof (2) faa Hjortehaar, i et andet (7) ganske enkelte; fra Folkevandringstiden findes i en Prøve (18 b) faa Hjortehaar, i en anden (17 a) faa Haar af Ged eller Hjort. Derimod er ingen saadan Indblanding paavist i Fund fra de 2 senere Perioder. Tilfældene ere saa faa og Mængden af Hjortehaar saa ringe, at der muligt vil kunne tvivles om, hvorvidt Tilsætningen er sket forsætlig; men skyldes den et Tilfælde, er Blandingen i hvert Fald indkommen i selve Ulden, idet

der af cand. Bille Gram bestemt hævdedes, at Haarene vare indspundne i Traaden.

Naar det for den romerske Jernalder kunde udtales, at Ulden endnu var eneraadende, gælder dette ikke overfor de senere Tidsafsnit, i hvilke ogsaa andre Stoffer tages i Anvendelse.

Den tidligst optrædende Medbejler til Ulden er Hørren. Den er funden ialt i 8 af de undersøgte Prøver. Tidligst forefindes den i et enkelt Fund fra Folkevandringstiden (17 b). Hovedmængden, 6 Tøjstykker, høre til efterromersk Tid og stamme alle fra 2 større Gravpladser paa Bornholm, 3 fra Bækkegaard (26-28), 3 andre fra Lousgaard (34-36). Endelig fandtes et Stof fra Vikingetiden fra Fyen at være Hør (44).

Ser man nærmere paa det førstnævnte af disse Fund, Himlingøjefundet, ses det at stamme fra en Grav, hvis Gravgods er særdeles rigt og væsentligst af indført Arbejde. Det er da ikke udelukket, at ogsaa Hørren har været en udenlandsk Sjældenhed, en Antagelse, der synes at støttes af den ejendommelige Maade, hvorpaa man, vel af Sparsommelighedshensyn, har anvendt den, som et Hvergarn, halvt af Uld. Dette enkeltstaaende Fund indenfor en hel Tidsperiode vejer saaledes ikke stærkt til Oplysning om Hørrens mere almindelige Fremtræden her i Landet[1].

Naar for efterromersk Tids Vedkommende Hørren kun er paavist i bornholmske Fund, hjemler dette ikke Slutninger angaaende en Lokalejendommelighed; Fundene fra det øvrige Danmark ere for denne Periode kun faatallige, og blandt det foreliggende Materiale findes kun 1 ikke bornholmsk Stofrest. Betragtes de bornholmske Hørstoffer nærmere, ses det, at de 3 fra Bækkegaard udgøre hele det fra denne Gravplads undersøgte Materiale, medens der fra Lousgaard

[1] Vil man tage Enkelttilfælde i Betragtning, kan man føre Hørren tilbage til den yngre Bronzealders sidste Periode, hvor den er paavist i et Gravfund fra Voldtofte paa Fyen. Jfr. Den danske Saml. Etik., Gravfund Nr. 66.

foruden de 3 Hørprøver er undersøgt 3 Rester af uldne Stoffer. Da der ialt kun er undersøgt 12 Tøjprøver fra Bornholm fra denne Periode, udgør Hørren altsaa Halvdelen af det samlede Materiale.

Vel er Stofmængden for ringe til at drage videregaaende Slutninger, men det vil dog maaske ikke være uden Betydning at lægge Mærke til Hørrens Forhold til Gravgodset. I alle 3 Fund fra Lousgaard forekommer saaledes Hørren i Grave med skaalformede Spænder, hvis Ornamentik bærer irsk Præg. Ved Bækkegaard fandtes i 2 Tilfælde samme Forbindelse mellem Hør og Spænder[1], hvorimod i det tredje Graven indeholdt 2 næbformede Bøjlenaale (26). I de 6 Fund med Uldstoffer fra denne Periode forekomme derimod ikke skaalformede Spænder. Desværre ere Exemplerne saa faa, at Tilfældighedernes Spil ikke er udelukket, men det kan paa den anden Side ikke nægtes, at her er et bestemt Sammenspil, der muligt ved en Forøgelse af Materialet vil kunne føre til en Tidsbestemmelse for Hørrens varigere Indførelse her i Landet.

For Udlandets Vedkommende har Dr. G. Buschan foretaget lignende Undersøgelser af Stoffet i henved 80 Prøver fra forskellige Landes Oldtid og Middelalder, dog uden at indlade sig paa en Bestemmelse af den oprindelige Farve. Hans Resultat angaaende Hørren gaar ud paa, at den syd paa i Evropa allerede optræder i Stenalderen, i Pælebygningsfund fra Laibach, Bielersøen og Robenhausen; i det nordlige Tyskland har han derimod kun fundet den i 3 Tilfælde i Oldtiden, af hvilke det ældste, fra Corjeiten i Østpreussen, sættes til Begyndelsen af 4de Aarh. e. Chr.[2]

I Oldtidens sidste Tidsafsnit, Vikingetiden, optræder

---

[1] Jfr. Fortegnelsen over skaalformede Spænder i E. Vedel; Efterskrift til Bornholm 84-85.

[2] Mittheilungen d. Niederlausitzer Gesellschaft f. Anthropol. u. Urgeschichte 1889, 328 ff. Archiv f. Anthropologie. Bd. XVIII, 235 ff.

endnu et nyt Stof, Silken. Den forekommer kun i 4 Fund i det foreliggende Materiale (37, 39, 40, 43), af hvilke det sidstnævntes Tidsbestemmelse endda paa Grund af mangelfulde Fundoplysninger er usikker, og der er Mulighed for, at det ikke hidrører fra Oldtiden. Af de 3 tiloversblevne stamme de to fra saa enestaaende Grave som Kongehøjen i Jellinge og den store Høj ved Mammen; i det tredje Fund, fra Fløjstrup, er Silken kun repræsenteret ved en smal Bort. Det er naturligt, at dette Stof, der maatte hentes fra fjærne Egne, kun har været anvendt til særlige Pragtstykker og ikke kunde faa Betydning for Befolkningens Flertal.

Mærkeligt er det, at det kun overfor det udenlandske Produkt, Silken, er lykkedes at paavise en kunstig Farvning (37, 43). Ved Silketøjet fra Jellinge kan Farvestoffet angives som en Plantefarve, ved det andet Stykke Silketøj, fra Slotsbjergby, kan kun udtales, at det antagelig er farvet, uden at Farvestoffets Art kan konstateres.

At man her i Norden har anvendt kunstig Farvning allerede i langt ældre Tid, synes dog utvivlsomt; saaledes ses i Livbæltet fra Borum Eshøj tydelige Farvenuancer, uden at dette ad Analysens Vei kunde paavises[1], og om den ene af Kapperne fra Thorsbjerg udtales, at »den har bevaret sin grønne Farve i Bunden, medens Borten var gul og mørkegrøn«[2]. Det skyldes saaledes sikkert kun Tidens og Omgivelsernes destruerende Indflydelse, naar den kunstige Farvning ikke i flere Tilfælde kan paavises.

Det ligger ganske vist udenfor denne Undersøgelses Ramme at give en detailleret Skildring af Datidens Væveteknik, men det synes dog naturligt i denne Sammenhæng at kaste et Blik paa dens faa og simple Hovedtræk. I Modsætning til den ældre Bronzealder, hvor Stoffernes Væv-

---

[1] Sophus Müller i Aarb. f. nord. Oldkynd. 1891, 121.
[2] C. Engelhardt: Thorsbjerg Mosefund, S. 18.

ning udelukkende var den simple toskaftede, møder os strax i den romerske Jernalder en ny Væygningsart, den regelmæssig firskaftede. Medens i den toskaftede Vævning Islætten skiftevis føres over og under 1 Kædetraad, gaar den her skiftevis over og under 2 Kædetraade. I hver ny Række rykkes 1 Traad frem; naar saaledes i første Række Kædetraad 1-2, 5-6, 9-10 osv. ligge øverst, bliver det i anden Række Traad 2-3, 6-7, 10-11 osv. Der frembringes herved et simpelt, tiltalende Skraamønster, uden at Tøjets Holdbarhed lider i kendelig Grad.

Dette Mønster har tiltalt Øjet saa stærkt, at det i den følgende Tid optræder langt hyppigere end den toskaftede Vævning; saaledes ere samtlige Tøjprøver fra romersk Jernalder vævede paa denne Maade.

Andre end disse 2 Vævningsarter ere ikke paaviste i større Stoffer, hvorimod der til Borter og indvævede Striber er anvendt forskellige andre, tildels endog ret kunstfærdige og komplicerede Vævningsmaader.

I Oldtidens Slutning fremtræder foruden tilvævede og paasyede Borter en ny Dekorationsmaade, Syningen af Mønstre i selve Stoffet. Saadanne findes i Hvilehøjfundet (38 b) samt blandt de ikke undersøgte Stoffer fra Mammenfundet. For det førstes Vedkommende viste det sig, at baade Stof og Mønster vare gjorte af hvid Uld.

Det er endelig ikke uden Interesse, at Kædens og Islættens Traade meget hyppigt ere tvundne i modsat Retning. Traadenes Snoningsretning spiller ogsaa i moderne Væveteknik en betydelig Rolle og øver sin Indflydelse saavel paa Mønstrets Skarphed som paa Stoffets Fasthed og Udseende i det hele[1]. At denne Opfindelse paa Vævekunstens Omraade allerede var gjort i Bronzealderen, har Frk. Prof. J. Mestorf Æren af at have paavist[2].

---

[1] Jfr. C. Stommel: Das Ganze der Weberei. Braunschweig 1876, II. 217 ff.

[2] Zeitschr. d. Gesellschaft f. die Geschichte v. Schlesw.-Holstein u. Lauenb. Bd. VI. Antikvarische Miscellen 195 ff.

Naar man til Slut ser tilbage paa, hvad Materialet har ydet, er det ganske vist ikke store Resultater, der er naaet. Om Dragtens Form og Snit kan ud fra det foreliggende intet udtales, men Stoffet har dog været tilstrækkeligt til at belyse visse Smaatræk, som man ad anden Vej ikke vilde kunne opnaa Kendskab til, og der er Sandsynlighed for, at et øget Materiale af denne Art vil kunne yde værdifuldere Bidrag.

Thomas Thomsen.

NORDISK SPROG OG NORDISK NATIONALITET I IRLAND.

AF

ALEXANDER BUGGE.

At undersøge, naar og i hvilket omfang blandingen og sammensmeltningen mellem Irer og Nordboer foregik, og hvorlænge nordisk sprog og nordisk nationalitet holdt sig i Irland, har betydning af flere grunde. Hvis man kan paavise, at Irer og Nordboer alt i det 10de ja endog i det 9de aarhundred indgik forbindelser og begyndte at smelte sammen, og at Irerne alt saa tidlig lærte at forstaa nordisk sprog, og omvendt Nordboerne irsk sprog, saa vil det tale til støtte for den paastand, som flere lærde har fremsat, at Nordboernes og især Nordmændenes og Islændingernes kultur i vikingetiden har modtaget stærk og varig paavirkning fra Irland. De, som ikke tror paa denne kulturstrømning, har paastaaet, at Nordboerne i Irland ialfald før Clontarfslagets tid ikke har skjønt saa meget irsk, at der kan være tale om nogen indflydelse fra irsk kultur. Mr. Faraday siger f. eks.: »We are surely justified in concluding that real mixture of the two races (ɔ: Irer og Nordboer) did not become general until the beginning of the 12th century, 200 years after the settlement of Iceland was completed. This tells against the theory that the early raiders who spent a short time in the island and then passed on to settle further west, obtained even a fair knowledge of the Gaelic speech .... There is no trace in Iceland of a strong Irish influence«[1].

---

[1] Faraday, Irish Influence on Icelandic Literature, i Memoirs and Proceedings of the Manchester Literary and Philosophical Society, 1899—1900, Vol. 44, Part I.

Kan man bevise, at slige paastande er urigtige, saa vil man ogsaa ha godtgjort, at en kulturpaavirkning fra Irland idetmindste kan ha fundet sted. Og jeg tror, man kan bevise, at gjensidig paavirkning og begyndende sammensmeltning alt meget tidlig maa ha gaaet for sig.

I begyndelsen, da Nordboerne kom til Irland og havde taget fast vintersæde der, hærjede de rundt om i landet. Omkr. 840—845 finder vi dem midt i landet ved Lough Ree og Clonmacnois, i nord i Donegal og Ulster, ved Armagh og Lough Neagh f. eks., og i syd ved egnene om de nuværende byer Limerick, Cork og Waterford. Rundt om anlagde de skanser og fæstningsværker[1]. Hele Irland var, kan man slutte, alt omtr. 850 kommet i berøring med Nordboerne. Vikingerne gjorde vistnok i begyndelsen ikke stort andet end at plyndre og røve; dog søgte allerede Turgeis (Thorgisl) at grunde et stort og paa hedensk vis organiseret nordisk rige i Dublin, og der maa allerede nu være kommet nogen forbindelse istand mellem Nordboerne og Irerne. Thi naar Nordboerne drog paa vikingetog til fremmede lande, førte de faa kvinder med sig. Kvinder var derfor noget af det, de fremfor alt røvede paa sine tog. Det fremhæves udtrykkelig flere gange i aarbøgerne, at vikingerne gjorde et rigt bytte af kvinder. Ogsaa fra andre kanter ved vi, at vikingerne var meget kvindekjære og levede i flerkoneri. Det kan ikke være tvivlsomt, at Nordboerne ligefra den tid, de først kom til Irland, maa være kommet i forbindelse med en mængde irske kvinder, som de for kortere eller længere tid har levet sammen med, og som har født dem børn.

Allerede tidlig blev ogsaa Irerne paa sin side paavirkede af Nordboerne. Vi ser i Irland det mærkelige skuespil, som knapt har sit sidestykke i historien, at de paa mange maader høit kultiverede Irer forlader sin kristendom, opgiver sin hjemlige kultur og antager Nordboernes tro og sæder. Jeg

---

[1] Jfr. Steenstrup, Normannerne, II, s. 107 ff.

sigter til de saakaldte Gall-Gaedhel (Fremmed-Gæler)[1]. Annalfragmenterne fortæller om dem, at »de var folk, som havde opgivet sin daab, og de blev almindelig kaldt Nordmænd (*Normannach*); for de var fostret af dem, og om end de oprindelige Nordmænd var grumme mod kirkerne, saa var dog disse langt værre, hvor i Erin de end pleiede at være«. Disse Gall-Gaedhel spiller især en rolle mellem aarene 847 og 858, da de synes at være blit ganske oprevne. Selve ordet *Gall-Gaedhel*, »Fremmed-Gaeler, Fremmed-Irer«, betegner egentlig Irer, som har gjort sig til fremmede, er gaat over til de fremmede, d. e. vikingerne. Men ordet gik snart over til at betegne den nordisk-irske blandingsbefolkning, som vikingetogene havde skabt. Dette er ogsaa professor Zimmers forklaring af ordet: »Gall-Gaedhel ......, d. h. Norweger, Kinder von Norwegern und Irinnen, Iren die sich angeschlossen hatten!«[2] Gall-Gaedhels fører, som blev dræbt i Munster i 857, bærer ogsaa et nordisk navn, *Caittil Finn*, d. e. Ketil Hvite[3]. Han maa altsaa ha været en Nordbo (tilnavnet *Finn* tyder muligens paa, at han var Nordmand), og han var visselig ikke den eneste af nordisk æt blant Fremmed-Irerne. Det er ogsaa værd at lægge mærke til, at Gall-Gaedhel senere i irske aarbogsoptegnelser og sagnfortællinger blev et navn paa indbyggerne af Hebriderne[4], og at Nordboerne kaldte landskabet Galloway i Skotland *Gaddgedlar*[5], hvilket tydeligvis er en nordisk gjengivelse af det irske Gall-Gaedhel. Nu ved vi af endnu eksisterende stedsnavne og klannavne saavel som af de historiske forhold, at indbyggerne paa Hebriderne og i Galloway netop var en slig nordisk-keltisk blandingsbefolkning. Og paa øen Man findes der, som be-

---

[1] Om disse se nærmere Steenstrup, Normannerne, II, s. 126 ff.
[2] Zimmer i »Göttingische gelehrte Anzeigen«, 1891, s. 183 (anmeldelse af Acta Sanctorum Hiberniae).
[3] Cogadh, s. 23; Ult. 856; Chron. Scot. 857.
[4] Se f. eks. F. M. 1154. Silva Gadelica, ed. O'Grady, s. 232 (263).
[5] Flateyjarbók, II, s. 411. Jfr. Steenstrup, Normannerne, II, s. 128,

kjendt, en mængde runeindskrifter i nordisk sprog. Men de personer, til hvis minde disse indskrifter er hugne, bærer ofte keltiske navne. Paa enkelte runekors fra Man er der endog ridset ind indskrifter med den irske Oghamskrift. Vi maa af dette ha lov til at slutte tilbage, at Gall-Gaedhel i det 9de aarhundred ogsaa var et sligt blandingsfolk af Irer og Nordboer. At Gall-Gaelhel skildres som vildere og grummere end Nordboerne selv, er naturligt. Thi vi ser rundt om paa jorden, at bastarder af meget forskjelligartede folkeslag jævnlig i begyndelsen fortrinsvis arver forældrenes slette egenskaber.

Omkring 850 maa altsaa Irer og Nordboer allerede ha begyndt gjensidig at paavirke hinanden og delvis at smelte sammen. Ja muligens endog tidligere. I aaret 835 drog der til Skotland for at hjælpe Dalriaderne en irsk høvding fra Oirghialla i Ulster ved navn *Gofraidh mac Feargusa*[1]. Han er vistnok den samme som den *Gofraidh mac Feargusa*, der i 851 døde som høvding over Innsi-Gall, d. e. Hebriderne[2]. Navnet *Gofraidh* kan ikke være andet end det nordiske Godfred, Gudrød (*Goðfrøðr*). Godfred søn af Fergus har da selv været en slags »Fremmed-Irer«, eller ialfald en mand, som ved slægtskab eller paa anden maade stod i forbindelse med Nordboerne. Derpaa tyder det kanske ogsaa, at han døde som herre over Suderøerne. Thi her grundede Nordboerne faste nybygder tidligere end i Irland. Denne Godfred Fergussøn er ialfald det ældste eksempel, vi har paa en Irer med et nordisk navn.

Lidt efter midten af det 9de aarhundred hører vi for første gang om ægteskaber mellem nordiske konger eller høvdinger og irske kongedøtre. Dublinerkongen Olav Hvite, der af Irerne kaldtes Amhlaibh Conung, og som kom til Irland i 853, var gift med en datter af Aedh Finnliath, den senere overkonge over Erin (869—879)[3]. Sandsynligvis var

---

[1] F. M., a. 835. [2] F. M., a. 851. [3] Three Fragm., s. 151.

han ogsaa gift med en datter af Pikternes konge Cinaedh Mac Ailpin, som døde 858[1]. Olav Hvites og Aedh Finnliaths samtidige var Cearbhall (oldn. *Kjarvalr*), konge af Ossory. Han nævnes ofte i de islandske slægtrækker, hvor det fortælles, at flere af hans døtre var gifte med norske vikinger. Hans datter Fridgerd var gift med Thorer Hima og hans anden datter Rafarta med Øivind Austmand. Desuden fortælles det, at landnaamsmanden Askell Hnokkan var søn af Dufthak, søn af Dufnial, søn af kong Kjarval[2]. Det fortælles ogsaa, at Orknøjarlen Sigurd Lodvessøns mor var datter af kong Kjarval. Dette sidste er vistnok en feiltagelse. Men det er ialfald sandsynligt, at Ossorykongen Cearbhall virkelig har staaet i svogerskabsforbindelse med nordiske vikingehøvdinger. Ogsaa Erins overkonge Maelsechlainns datter Muirgel var vistnok gift med eller stod i elskovsforhold til en af Nordboernes høvdinger i Dublin[3].

Blant de landnaamsmænd, som kom til Island mellem 870 og 900, er der, som bekjendt, en stor procent, som siges at være kommet fra de Britiske Øer, især fra Suderøerne og Irland. Blant disse er der igjen mange, som bærer irske navne f. eks. *Bekan, Helgi bjóla, Óláfr feilan, Askell hnokkan, Kalman* og hans bror *Kýlan*, eller som har irske mødre og slægtninge. Flere af landnaamsmændene var ogsaa kristne, og om en, Ørlyg, søn af Hrapp Bjørnssøn, fortælles det, at han var opfostret af den hellige biskop Patrik paa Suderøerne, og at han og hans efterkommere dyrkede den hellige Columba[4]. Det er klart, at en flerhed af de nybyggere, som

---

[1] Three Fragm., s. 173. Steenstrup (Normannerne, II, s. 121) mener, at dette maatte være en feil af annalbrudstykkerne. Man forklarer det lettere ved at sige, at Olav Hvite — som næsten alle vikingehøvdinger — havde flere hustruer.

[2] Landnáma III k. 10 og 12, V k. 8.

[3] Chron. Scot., a. 883: Morss mic Auisle o Otir mac Eirgni, ocus ó Muirgil ingen Maoilsechlainn [»Auisles (d. e. Audgisls) søn dræbt af Ottar, søn af Jernknæ og af Muirgel, datter af Maelsechlainn«], A. U. 882. [4] Landnáma I, k. 12.

kom til Island fra Irland og Suderøerne, ikke alene har havt besiddelser i disse egne, men at de ogsaa er kommet i nærmere berøring med den indfødte keltiske befolkning.

Ogsaa paa anden maade end gjennem ægteskab begynder i anden halvdel af 9de aarh. Irerne og Nordboerne at nærme sig til hinanden. Erins overkonge Maelsechlainn indbød i 854 Olav Hvite til sin kongebolig og holdt et stort gjæstebud for ham[1]. Baade Cearbhall og Aedh Finnliath foretog flere gange krigstog i forening med Nordboerne[2]. Ja Cearbhall tog endog i sin tjeneste de Daner, som i 853 havde maattet vige for Nordmændene under Olav Hvite[3]. Ved denne tid begynder vi ogsaa for første gang i de irske aarbøger at støde paa Nordboer med irske navne. Det mærkeligste af disse er *Glún-iaran* (Jernknæ). En mand af dette navn omtales i 895 som Dublinernes anfører[4]. Dette navn forekommer aldrig tidligere i de irske aarbøger, og kan efter hele sin natur ikke være noget oprindeligt personnavn, men maa være et tilnavn. *Glún-iaran* svarer paa oldnordisk til *Járn-kné* (Jernknæ). Nu er det at mærke, at den ene af Nordmændenes to halvkonger i 851 kaldes Jargna[5] (d. e. *Járnkné*). Efterkommere af denne Jargna var ogsaa senere høvdinger i Dublin. I 883 nævnes en *Oittir mac Jargna* eller *Jergni*[6] (d. e. Ottar søn af Jernknæ) og i 886 en *Eloir* (rimeligvis et irsk navn) *mac Jargni*[7]. Endelig omtales i 896 *Glúntradhna* (sikkert et irsk navn), søn af Gluniaran, som en af Dublinmændenes høvdinger[8]. Alle disse høvdinger maa tydeligvis være slægtninge, efterkommere af den Jargna, som faldt i 851. Vi har altsaa her baade den irske form *Glún-iaran* og den tilsvarende oldnorske *Járnkné* brugt som navn paa samme person eller ialfald paa to mænd, hvoraf

---

[1] Three Fragm., s. 127. [2] Steenstrup, Normannerne, II, s. 119 ff.
[3] Three Fragm., s. 132 ff. [4] F. M., a. 890. Ult., a. 894.
[5] Three Fragm., s. 119, 123.
[6] Chron. Scot., a. 883; Three Fragm., s. 223; Ult. 882.
[7] Ult. a. 885; F. M., a. 885; Chron. Scot. 886. [8] F. M., a. 891.

den ene har været opkaldt efter den anden. Senere forsvinder navnet *Járnkné*, men *Glúniaran* holdt sig som navn i den Dublinske kongeæt og bredte sig derfra i det 11te aarh. til irske fyrsteslægter. Dette dobbeltnavn viser, at Irerne har forstaaet betydningen af *Járnkné*, og i alle tilfælde, at Nordboerne har forstaaet betydningen af *Glún-iaran*; ellers kunde vi ikke ha en *Glúntradhna* søn af Gluniaran. Selve navnet er rimeligvis først brugt af Irerne og derpaa oversat og optaget af Nordboerne. Thi foruden Gluniaran har vi i irsk *Glúndubh* (Sortknæ) og lignende navne paa *Glún*.

I løbet af det 10de aarhundred blir forbindelsen mellem Nordboerne og Irerne endnu intimere. Mange Nordboer i Irland bærer irske navne; der er mange giftermaal mellem de to folk, og mange Nordboer lader sig døbe af Irlændere og bekjender sig til den irske kristendom. Nordboerne i Irland maa allerede tidlig i dette aarhundred ha været udsatte for en stærk paavirkning fra Irerne. Da Nordboer fra Dublin og danske vikinger i aaret 909 beleirede byen Chester, var der, fortæller Aarbogsbrudstykkerne, en mængde Irer i deres hær: »Lochlannerne (ɔ: Nordmændene), som dengang var hedninger, havde mangen en irsk fostersøn«. Irerne var mere venner af Lochlannerne end af Danerne. De var villige til at forraade Danerne, men var tro mod Lochlannerne[1]. Paa den tid, da Nordmændene beleirede Chester, var de midlertidig fordrevne fra Irland, og Dublin var i Irernes vold. Naar deres hær alligevel kunde indeholde en stor irsk kontingent, saa viser det, at Nordmændene i Irland selv endnu mindre levede ganske for sig selv, fuldstændig afsondret fra Irerne.

I begyndelsen af det 10de aarhundred har vi ogsaa det første sikre eksempel paa, at en Nordbo er opkaldt efter en Irlænder. En af Nordboernes anførere i 921 var Uathmharan[2], søn af Baard Jarl, som omkring 870 havde styret

---

[1] Three Fragm., s. 233—235. [2] F. M., a. 919.

i Dublin. Uathmharan er et ikke hyppig forekommende irsk navn. En mand af dette navn døde i 871 som herre over Ui-Fiachrach-Aidhne i Galloway (F. M.). En anden Uathmharan, som blev dræbt i 892, var høvding over Ui-Failghe i Leinster (F. M.). En tredje Uathmharan døde i 920, som herre over Luighne i Meath (F. M.). Disse tre høvdinger er de eneste af dette navn, som forekommer i aarbøgerne. Baards søn Uathmharan maa da rimeligvis paa mødrene side nedstamme fra en af dem. Selv var han ogsaa gift med en irsk kvinde, datter af Domhnall[1]; hans børn var visselig halvt irske, halvt norske.

Senere i det 10de aarhundred og indtil Clontarfslaget i 1014 finder irske navne og tilnavne mere og mere udbredelse blant Nordboerne. I Limerick herskede der saaledes 933—937 en høvding ved navn *Amhlaibh Ceanncairech* (Olav med det skabede hoved)[2]. Omtrent samtidig kom ogsaa, fortæller Cogadh Gaedhel, til Limerick Ivar, sønnesøn af Ivar, og hans tre sønner *Dubhcenn* (Sorthoved), *Cuallaidh* (Vildhund) og *Aralt* (Harald)[3]. Da to af sønnernes navne er irske, men den enes nordisk, saa er det sandsynligt, at de virkelig har baaret sine irske navne. *Cuallaidh*, som betyder »Vildhund«, det vil sige »ulv«, er ogsaa i hele sin karakter irsk. Nordboerne kaldte aldrig en ulv »vildhund«. *Dubhcenn* svarer derimod til oldn. *Svarthǫfuð*, og er muligens en oversættelse af dette navn. Ogsaa i Dublinerkongernes æt begynder irske navne at bli almindelige. Dublinerkongen Godfred, som døde i 934, havde — ifølge Todd — sønnen *Lachtin*, der blev dræbt i 974[4]. Lachtin er ialfald et irsk navn. Den navnkundige dublinerkonge Olav Kvaaran (953—981) var gift med en søster af den skotske konge Constantin III og dels med den irske Gormlaith, som var datter

---

[1] F. M., a. 931: *ria Siochfhraidh mac Uathmharáin .i. mac inghine Domhnaill.* [2] F. M. 931, 933, 934. [3] Cogadh, s. 49, 103.
[4] Cogadh, s. 287 (Todds tillæg).

af Leinsterkongen Murchadh og senere ægtede kong Brian Boru. Olav kaldes baade i nordiske og i irske kilder med det irske tilnavn *Cúarán* (*Kváranu* d. e. en liden sko). Flere af Olavs børn bærer ogsaa irske navne: *Glúniaran*, som blev dræbt 989, *Dubhgall* (den Sorte Fremmede), som faldt ved Clontarf 1014[1], og datteren *Maelmaire* (Marias Tjener), som var gift med Erins overkonge Maelsechlainn og døde 1021 (F. M.). Olav Kvaarans søn, Sigtryg Silkeskjæg, var ogsaa, som bekjendt, gift med en irsk kvinde, en datter af sin store modstander Brian Boru. Til Dublinerkongernes æt hørte rimeligvis ogsaa en høvding *Camman*, som nævnes i 960 og var søn af Olav, søn af Godfred[2]. Ogsaa i Waterford har kongeætten irske navne. Kong Ivar af Waterford havde tre sønner ved navn: *Gilla-Padraigh* (Patriks Tjener, † 983)[3], *Donndubhan* († 996)[4] og *Dubhcenn*; den sidste havde igjen sønnerne *Goistilin Gall* og *Amond* (Aamund), som begge faldt i slaget ved Clontarf[5]. Ogsaa en høvding, som Brian i 979 fordrev fra Waterford, har irsk navn, nemlig *Domhnall mac Faelan*[6]. Han maa ha været en hiberniseret Nordbo eller en Irer, som har sluttet sig til Nordboerne.

Men det var ikke bare i kongeslægterne, at de irske navne vandt indpas. Ogsaa ellers i de fornemme slægter, og vel ligeledes til folkets bredere lag bredte de sig. I 957 døde der en høvding, om hvem vi ellers intet hører, ved navn *Niall Ua hEruilb* (Njaal sønnesøn af Herulv; F. M., Ult.). Denne mands eget navn er irsk; men bedstefaderens er nordisk. Han har sandsynligvis været en Nordbo, hvis slægt har nedsat sig blant Irerne og er bleven halvt irsk. Blant de fornemme Dublinermænd, som faldt i slaget ved Tara 980, var *Conamhail* søn af *Gilla Arri*[7] (begge navne er irske). Og blant de nordiske høvdinger, som faldt ved Glen-

[1] Cogadh, s. 165, 207. [2] Ult. 960.
[3] Tig. 983; F. M. 982; Chron. Scot. 981.
[4] Tig. 996; F. M. 995; Chron. Scot. 994. [5] Cogadh, s. 209.
[6] Cogadh, s. 107. [7] F. M. 878.

mama i aar 1000, nævnes *Cuilen mac Echtighern* (begge navne er irske) og *Artalach* (et irsk navn), søn af *Sitric* (Sigtryg)[1]. I Clontarfslaget 1014 bar ogsaa flere af Nordboernes høvdinger irske navne: *Conmael*, en halvbroder af vikingehøvdingen Broder[2], Olav Kvaarans før nævnte søn *Dubhgall*, og hans sønnesøn *Gilla-Ciarán* søn af *Glún-iaran*[3], samt *Donnchad*, sønnesøn af *Erulb*[4].

Vi kan af det foregaaende slutte, at forbindelsen mellem Nordboer og Irer i det 10de aarhundred, især efter 950, blev stedse livligere og livligere. Nordboer giftede sig med irske kvinder, og omvendt Irer med nordiske; konger og høvdinger gav sine børn irske navne. Nordboerne opgav, især efter de ulykkelige kampe ved Tara og Glenmama, baade sit haab om at erobre Irland og sin isolation. De er efter disse slag kun at regne for faktorer i den almindelige irske politik, hvis midtpunkter var Brian og hans slægt i Munster og Maelsechlainn og hans efterkommere i Tara. Dette havde vigtige følger for Nordboerne i Irland. Fra anden halvdel af det 10de aarhundred træffer vi hyppigere og hyppigere nordiske høvdinger, som staar i irske kongers tjeneste. Mathgamhain og hans bror Brian Boru havde fordrevet Nordboerne fra Limerick. Men disse vendte tilbage i 969, erobrede Limericks havn og dræbte, fortælles det, *Beolan Litill*[5], som tydelig styrede byen under Mathgamhain. *Beolan* er et ægte irsk navn, men som ogsaa ellers brugtes af Nordboer (f. eks. landnaamsmanden *Helgi Bjóla*). *Litill* er derimod utvivlsomt nordisk, »liden«. Beolan Litill maa ha været en nordisk høvding, som havde gaaet i Mathgamhains og hans brors tjeneste. Senere tjente ogsaa medlemmer af Waterfordkongernes æt hos Brian. I 1012 dræbtes saaledes en af Brians hirdmænd (*fer grada do Brian*), ved navn

---

[1] Tig. a. 1000. Han var muligens søn af Sigtryg Silkeskjæg.
[2] Cogadh, s. 165. [3] Cogadh, s. 165.
[4] Cogadh, s. 207. [5] Cogadh, s. 85.

Osli (Audgisl), søn af Dubhcenn, søn af Ivar[1]. Han var vistnok søn af den før nævnte Dubhcenn, konge i Waterford. Ifølge Njaals Saga (k. 1156) gik Broders fælle Uspak før Clontarfslaget i Brians tjeneste og kjæmpede mod Nordboerne. Dog skildres han i sagaen netop i modsætning til Broder som en ædel og gudfrygtig mand. Baade Beolan Litill og Osli saa vel som de før nævnte høvdinger Domhnall mac Faelan og Niall Ua hEruilb har visselig været halvt Irlændere, halvt Nordboer, folk, hvis nationalitet det maa ha været næsten umuligt at fastslaa.

Denne stadig voksende forbindelse mellem Irer og Nordboer maatte naturligvis faa betydning for begge folks kultur. Først og fremst viser dette sig i, at kristendommen efter midten af det 10de aarhundred vinder større og større udbredelse blant Nordboerne i Irland. Naturligvis er det ogsaa her konge- og høvdingeslægterne, som gaar i spidsen. Olav Kvaaran var døbt i England og det fortælles, at han tog angelsaksiske munke med sig til Irland[2]. Hans børns og børnebørns navne tyder derimod paa nærmere forbindelse med den irske kirke, nemlig datteren Maelmaire og sønnesønnen Gilla-ciaran. — *Gilla* og *mael* betyder »tjener«. Sammen med en helgens navn danner de de almindeligste irske personnavne. — Naar en Nordbo i det 10de aarh. bærer et saadant med *Gilla-* eller *Mael-* sammensat navn, saa viser det, at vedkommende maa være kristen og oplært i den kristne tro af Irlændere. Ogsaa i Waterfordkongeætten har vi i det 10de aarhundred lignende navne, nemlig Gilla-Padraigh, som faldt i 983. Blant fornemme kristne mænd i Dublin kan mærkes den før nævnte Gilla-Arri, hvis søn faldt allerede i 980. Han maa da vel selv ha levet omkr. 950 og være døbt allerede i første halvdel af det 10de aarhundred. I det hele maa man antage, at kristendommen efter midten af det 10de aarhundred begyndte at

---

[1] Cogadh, s. 147. [2] Vogt, Dublin, s. 329.

vinde almindelig udbredelse blant Nordboerne i Irland. Inisfallens Annaler (Codex Dubliniensis) fortæller endog for aar 948: »Nordboerne i Dublin antager troen og døbes paa denne tid«[1]. Dog maa man ikke stole for trygt paa Inisfallen-aarbøgerne. Vigtigere er det, hvad alle Aarbøger er enige om, at Olav Kvaaran efter det ulykkelige slag ved Tara drog paa pilgrimstog til den hellige Columbas ø Iona, »hvor han døde (981) efter bod og et godt liv« (d. e. i munkekutten)[2]. De irske aarbøger siger intet om, at han, hvad man ellers skulde tro, var den første nordiske konge eller høvding, som valfartede til Iona. De fremstiller det tværtimod som en dagligdags begivenhed. Det hændte jo ogsaa meget hyppig, at irske høvdinger efter et stormfuldt liv endte sine dage i munkekutten i bøn og faste.

Ikke mange aar efter slaget ved Tara — i 994 — bortførte kong Maelsechlainn Thors hellige ring fra Dublin (F. M.), og i aar 1000 efter slaget ved Glenmama ødelagde Brian Thors hellige lund udenfor Dublin[3]. Hermed var alle ydre spor af Nordboernes hedenskab forsvundet. Nordboerne var sikkerlig endnu længe opfyldt af tanken paa Valhals straalende gudeverden. Kristendom og asatro kunde saa godt trives side om side i en vikingehjerne. Det ser vi bedst paa øen Man, hvor kristne mænd endnu i slutningen af det 11te aarhundred reiste kristne kors over sine afdøde frænder og smykkede dem, ikke med billeder fra Bibelen, men med fremstilling af æsers og sagnheltes liv. Men fra aar 1000 og ialfald før 1014 maa kristendommen regnes for Nordboernes almindelige religion i Irland.

Fra tiden omkring Clontarfslaget findes der en skildring af Dublin, der viser os denne by som fuldstændig kristen. Mac Liag er en af de berømteste irske Digtere fra gammel tid. Han levede ved Brian Borus hof og blev af ham ud-

---

1 Jfr. Vogt. s. 328. 2 F. M., a. 979, o. s. v.
3 Cogadh, s. 116.

nævnt til ard-ollamh over Erin[1]. Mac Liag levede endnu paa Clontarfslagets tid, om han end ikke selv deltog i kampen, og blev dybt grebet af sin herre og velgjører kong Brians fald. En af dem, som blev dræbt i kampen, var ogsaa Tadhg O'Kelly, konge over Ui Maine, hvem kong Maelsechlainn forgjæves havde søgt at faa til at svigte Brian. Men Tadhg vilde ikke være forræder og kjæmpede som en af de tapreste paa Brians side.

Over denne Tadhg O'Kelly har Mac Liag skrevet et mindedigt, som er bevaret i det gamle haandskrift »Book of Ui Maine«, der er sammenskrevet omkr. 1350—1372 og nu opbevares i British Museum. Den flittige samler Eugéne O'Curry, fra hvem jeg har hentet disse oplysninger, har oversat begyndelsen af digtet i sin bog »Manners and Customs of the Ancient Irish« (II, s. 125). Den lyder saaledes:

»Heavily, — yet lightly, — I have come to Dublin,
To the Court of Amlaibh[2] of the golden shields;
From Dublin of the swords and the graves,
Swiftly, yet slowly, shall be my departure.
O men of Dublin of the bells!
Including abbots and bishops,
Raise not the earth over Tadhg,
Until I have bestowed upon him a last look.
Ye sons of Harold[3]! ye reddeners of spears!
Ye remmants of Lochlann's[4] heroic bands!
Ui Maine's chief is of no foreign growth,
Or a remnant af an ignoble spurious race.«

Indholdet viser tydelig, at digtet maa være skrevet lige efter Clontarfslaget. Digteren har ilet til Dublin for at kaste

---

[1] Hyde, Literary History of Ireland, s. 430 ff.

[2] d. e. Olav Kvaaran?

[3] Hvem denne Harald (*Aralt*) er, vover jeg ikke at sige; muligens er det den Aralt søn af Amhlaibh (d. e. Olav Kvaaran), som blev dræbt i 999 (A. U. 998).

[4] O'Curry oversætter *Lochlann* med »Denmark«.

et sidste blik paa den faldne helt Tadhg. Virkningerne af slaget, bl. a. for kristendommen i Dublin, kan saaledes endnu ikke ha faat tid til at vise sig, og dog skildres Dublin som en kristen by: »O mænd i klokkernes Dublin, indbefattet abbeder og biskoper!« (*a lucht Atha Cliath na clog eidir abaidh is easbog*). — Udtrykket »abbeder og biskoper« synes at pege hen paa den irske kirke. — Der synes ikke at være nogen grund til at tvivle paa digtets ægthed. Vi har altsaa her et samtidigt vidnesbyrd om, at Dublin allerede før 1014 var at regne for en kristen by.

Et andet spørgsmaal er: Hvor dybt var Nordboerne ved denne tid trængt ind i irsk kultur? Jeg skal ikke her behandle spørgsmaalet om irsk paavirkning paa nordisk kultur i sine enkeltheder. Jeg skal bare pege paa en del faktiske forhold. Jeg har før nævnt, at naar Nordboer bærer navne sammensat med *Gilla-* og *Mael-*, saa viser dette, at vedkommende er døbt og oplært i kristendommen af Irlændere. Olav Kvaarans valfart til Iona viser ogsaa kjendskab til og ærbødighed for irsk kristendom. Vigtigere er det dog, at man allerede før Clontarfslagets tid kan paavise geistlige af nordisk herkomst i Irland. I 1012 døde *Connmhach Ua Tomhrair* (d. e. sønnesøn af Thorer), præst i Clonmacnois[1]. Han maa visselig, det viser bedstefaderens navn, være af nordisk herkomst.

Det ser endog ud, som om Nordboer allerede i første halvdel af 11te aarhundrede studerede i Clonmacnois og ved andre irske munkeskoler. Chronicum Scotorum nævner ved aar 1024 et sted i Clonmacnois, som kaldes *Garda-an-bainbh* (Svinets gaard). Senere omtaler den samme krønike og ligeledes de Fire Mesteres Annaler ved aar 1150 et andet sted i Clonmacnois ved navn *Garda-na-gamhnaighe* (Melkekoens gaard). Ordet *garda* forekommer bare to andre steder i den ældre irske litteratur. Kong Maelsechlainn fik i 989 af vi-

[1] F. M. 1011.

kingerne i Dublin en skat bestaaende af »én unse guld af hver gaard« (*uince óir gacha garda*)[1]. I det gamle skrift *Lebar-na-Cert* (»Rettighedernes bog«) findes der et digt om den hellige Patrik, som omvender vikingerne i Dublin. Her fortælles der, at der til Patrik blev givet en skat: »tre unser blev paalagt i skat i vikingernes gaarde« (*angardaib nan Gaill*)[2]. Begge steder er ordet *garda* brugt om vikingerne i Dublin. Zimmer har gjort opmærksom paa, at *garda* ikke er andet end oldn. *garðr*. Da ordet ellers ikke findes i irsk, kan Irerne ikke ha opfattet det som hjemligt. Det maa snarere siges at være en irsk gjengivelse af et nordisk ord. Dette viser, at *Garda*, som stedsnavn, maa betegne et sted, hvor Nordboer har boet. Nu ved vi, at Nordboerne efter Turgeis's tid — med undtagelse af kortvarige plyndringer — aldrig har været herrer i Clonmacnois[3]. De Nordboer, som har været i Clonmacnois, maa ha boet der paa fredelig vis. Det er bekjendt, at Clonmacnois næst efter Armagh var Erins fornemste helligdom. Clonmacnois var ogsaa et af de ældste og navnkundigste lærdomssæder i Irland. Skolen der var grundlagt af den hellige Ciaran omkr. aar 544. St. Ciarans kloster voksede snart op til at bli en hel by, hvor studenter samledes fra nær og fjærn. Høiskolen i Clonmacnois havde ogsaa en fordel fremfor alle andre lærdomssæder i Irland. Den tilhørte ingen enkelt stamme. Den fik sine abbeder og lærere fra de forskjellige stammer i Erin. Den blev derved et virkeligt universitet[4]. Hvad under da, om Nordboer ogsaa har besøgt denne Irlands mest kosmopolitiske høiskole!

Man har ogsaa eksempler paa, at andre fremmede stude-

---

[1] Scot. 987, F. M. 988.

[2] Book of Rights, ed. O'Donavan, s. 228. Zimmer, Keltische Beiträge, III, s. 58f.

[3] Clonmacnois ligger midt i Irland, lige syd for Lough Ree og byen Athlone.

[4] Douglas Hyde, Literary History of Ireland, s. 204ff.

rede i Clonmacnois, saaledes Angelsakseren Alcuin[1]. Og ved skolen i Lismore studerede baade Angelsakser, Tyskere og mænd fra Frankrig[2].

Hvad er da rimeligere, end at Garda-an-bainbh og Garda-na-gamhnaighe i Clonmacnois betegner steder, hvor Nordiske pilgrimme og studerende i Clonmacnois har boet? Disse to stedsnavne viser, synes jeg, at Nordboer har studeret i Clonmacnois, og det allerede i første halvdel af 11te aarhundred; thi Garda-an-bainbh omtales jo alt ved aar 1024. Men dette fører os videre; det forklarer en hidtil næsten uforstaaelig gammel fortælling, som Zimmer har benyttet i sine »Keltische Beiträge« (III, s. 100 ff.). Haandskriftet, hvori den findes (Laud MS. 610), er fra det 15de aarhundred og indeholder mange meget gamle ting[3]. Jeg gjengiver her fortællingen efter Zimmers oversættelse:

»Rumund [mac Colmain, d. e. kong Loegaires søn af Nialls slægt, Irlands kongelige skald] han gjorde dette digt, og *laid luascach* er metrets navn.« Derpaa fortælles det, at Rumund under en hungersnød valfartede til Rathan. Men indbyggerne vilde ikke lade ham komme ind i byen, før han i et digt havde fortalt, hvor mange bretter der var i kapellet i Rathans kirke. Dette gjorde han efter guddommelig inspiration. Derpaa følger umiddelbart efter en ganske forskjellig fortælling, som af en eller anden grund er blit knyttet til Rumund: Han gjorde derpaa et digt for de fremmede i Dublin (*do Gallaibh Atha Cliath*), og de fremmede sagde, at de ikke vilde give ham løn for hans digt. Da gjorde han sit navnkundige vers og sagde: »Hvis nogen mig digterløn nægter, saa gjerne for mig; .... jeg vil gjøre det, saa at han selv fælder sin egen dom.« Og det var den dom, han fældede: en penning (*pingind*) for hver lavættet fremmed og to pen-

---

[1] Hyde, s. 206. [2] Hyde, s. 222.

[3] D'Arbois de Jubainville, Catalogue de la littérature épique d'Irlande, XXXVII.

ninger for hver høiættet fremmed[1]. Og der fandtes ingen fremmed, som ikke gav to penninger; thi det blev ikke ansét for sømmeligt, at nogen blev kaldt en lavættet fremmed. De fremmede sagde da til ham, at han skulde prise havet; for de vilde se, om han havde leveret originalpoesi. Han priste da havet og sagde i drukkenskab: »Der er en stor storm paa Lers marker« (en kjenning for havet). Han tog sin løn med sig til Cell Belaig i Magh Constantin; thi denne kirke (Cell Belaig) var en af Ua Suanaidhs kirker, og Magh Constantin hed det altsammen. Thi hver mark, som Constantin havde pløiet, tilhørte den hellige Mochuda, og marken er opkaldt efter Constantin. Dette sted (Cell Belaig) var dengang saaledes: Der var syv gader af fremmede (*VII straitde do Gallaib*), og paa grund af størrelsen gav Rumann en tredjedel af sin løn til kirken og en tredjedel til skolen; en tredjedel tog han med sig hjem til Rathan[2]. Der døde han, og blev jordet i samme grav som Ua Suanaidh, paa grund af den ære, som han nød hos Gud og mennesker.

Zimmer har vist, at vi her har to fortællinger, som oprindelig ikke har havt noget med hinanden at gjøre. Den ene angaar den berømte digter Ruman mac Colmain, der døde 742. Men Ruman var et ikke ualmindeligt irsk navn. Der har da rimeligvis senere levet en anden digter af samme navn. Eller ogsaa er, som Zimmer mener, Ruman et æresnavn paa digtere og lærde (*Romanus*, Romeren). Ialfald er det sikkert, at to mænd her er sammenblandede, nemlig Ruman mac Colmain og en anden digter med samme navn eller tilnavn, som levede ved aar 1000. Denne sidste Ruman er det, som har fremsagt sit kvad for de fremmede i Dublin og i drukkenskab kvædet om stormen paa Lers

---

[1] Han fik med andre ord selvdømme, ret til at dømme i sin egen sag (*sjalfdœmi*).

[2] Alle disse steder laa ikke langt fra Dublin.

marker. Hele denne fortælling passer i sin karakter slet ikke til den for sin hellighed berømte Ruman mac Colmain. Zimmer har endvidere paavist, at den sidste fortælling handler om vikingerne i Dublin. Derpaa peger ikke bare betegnelsen *Gall Atha Cliath*, men ogsaa det nordiske laanord *pingin* (*penningr*)[1]. Og først og fremst det, at Ruman faar lov til at dømme i sin egen sag, det gammelnordiske *sjalfdoemi*. De aristokratiske vikinger foretrækker at give to penninger fremfor at kaldes lavættet. Og var det ikke naturligt, at vikingerne, fortidens bedste sjøfarere, kunde finde paa at fordre, at Ruman skulde kvæde om havet? Hornene har gaaet rundt i hallen; Ruman er alt blit drukken, og saa kvæder han freidig om havet.

Alt dette passer ypperlig til hvad vi ellers ved om livet ved vikingekongernes hird. Zimmer mener, at fortællingen stammer fra omkr. aar 1000 eller fra begyndelsen af det 11te aarhundred. Men hvordan skal man kunne forklare sig, at der tales om syv gader af fremmede i Cell Belaig? Hvad jeg før har meddelt om Nordboer i Clonmacnois viser, at der alt ved aar 1000 fandtes Nordboer, som blev oplært til præster og studerede ved irske munkeskoler. Og naar det var saa i Clonmacnois, hvorfor da ikke ogsaa i det ved Dublin nærliggende Cell Belaig? At der var syv gader, hvor de fremmede (d. e. Nordboerne) boede, er vel en overdrivelse. Men at der ved aar 1000 fandtes Nordboer i Cell Belaig, er i og for sig ingen umulighed. Dette, at man tør stole paa den usandsynligste del af fortællingen om Ruman, giver paa den anden side hele fortællingen et større sandsynlighedens præg. Vi tør tro, at den giver os et sanddru billede af livet i Dublin ved begyndelsen af det 11te aarhundred. Vi tør tro, at irske skalde ved aar 1000 optraadte ved Dublinerkongens

[1] Om Zimmer ogsaa har ret i sin formodning, at *straid*, pl. *straitde* (gade) er kommet til irsk fra latin med oldn. *stræti* som mellemled, det er vel mere tvivlsomt.

hird. Men dette forudsætter igjen, at kundskab i irsk sprog og kjendskab til irsk kultur ved aar 1000 var almindelig i Dublin, ialfald blant de høierestaaende Nordboer.

Resultatet af den foregaaende undersøgelse er: Omkring aar 1000 var ægteskaber mellem Nordboer og Irer meget hyppige. Mange børn af nordiske fædre bar irske navne og forstod visselig baade nordisk og irsk. Kristendommen var almindelig udbredt blant Nordboerne i Irland. Dublins konger valfartede til Erins helligdomme. Mænd af nordisk æt var præster og Nordboer studerede ved de irske munkeskoler i Clonmacnois og Cell Belaig. Irske skalde optraadte ved Dublinerkongens hird og fremsagde sine irske kvad, som blev forstaaet af de norsk- og dansk-talende vikinger. Vikingerne levede ikke, som mange tror, afstængt fra de indfødte i de fremmede lande, hvor de grundede nybygder. De sad ikke bare i gudehovet og gabede over sine blotgryder. De blandede sig tværtimod med de fremmede folk, indgik ægteskaber med deres kvinder, tog tjeneste hos deres høvdinger og søgte at optage i sig det bedste, det levedygtigste af deres kultur.

Mange lærde mener, som før nævnt, at der ikke kan være tale om nogen paavirkning enten fra Nordboerne paa Irerne, eller omvendt fra Irerne paa Nordboerne under vikingetiden. Mr. Craigie siger f. eks.[1]: »Despite the close connection between the invaders with the natives which existed at various times and places (e. g. the reign of Olaf Kvaran at Dublin), the general mass of the people on both sides could have known but little of each another. From the followers of Brian who knew no Norse, and only met the strangers on the field of battle, one could expect little knowledge of their names and history, while the adventurer from Orkney or Iceland would know just as little about the personality of the fierce warriors, who resisted his attempts

---

[1] Zeitschrift für Celtische Philologie, I, s. 439f.

to plunder. If we consider the tone of works like the »War of the Gaedhil with the Gaill«, it will not surprise us, that the Irish historians shew so little real acquaintance with the men who were constantly with them for more than two centuries. If, on the other hand, we consider the scanty traditions on which Ari and others must have worked, we shall not expect very exhaustive details regarding the Norsemen in Ireland . . . .

. . . . . The general tone of our historical material may well make us doubt, whether the Irish and the Norsemen ever understood each another to any appreciable extent.«

Intet er mere uhistorisk end den anskuelse, som Mr. Craigie gjør sig til tolk for. At to folk i mere end to hundrede aar skulde kunne bo side om side i et land som Irland, der ved havet var adskilt fra andre lande og dannede — saa at sige — en verden for sig, det synes utroligt. Jeg har i det foregaaende søgt at vise, at der ved aar 1000 maa ha været en intim forbindelse mellem Irer og Nordboer. Det er heller ikke saa, som Mr. Craigie paastaar, at det gamle skrift Cogadh Gaedhel viser lidet kjendskab til nordiske forhold. Dets forfatter maa endog, som min far professor S. Bugge søger at vise[1], ha øst af nordiske kilder. Og hvad kjendskab har forfatteren f. eks. til Irlændernes forhold i det nordlige Irland? Vi maa huske, at Cogadh Gaedhel ikke er en Irlands, men bare en Brian Borus historie. Det, som ikke vedkommer Brian, omtaler forfatteren ikke. Ja det eneste, som igrunden skildres udførlig i Cogadh Gaedhel, er Brians tidligste bedrifter og fremfor alt Clontarfslaget i 1014. Naar det gjælder dette, véd forfatteren f. eks. at fortælle, hvad Sigtryg Silkeskjæg talte med sin hustru om oppe paa Dublins mure, og hvad Broder sagde til sin ledsager, før han dræbte Brian. Alle Nordboernes anførere opregnes, osv.

[1] Tillæg til Norsk Historisk Tidsskrift, 1901.

Kroniker, som skildrer begivenheder, der ligger hundrede til halvandet hundrede aar forud i tiden for Clontarfslaget, viser endog nøie kjendskab til nordiske forhold. De gamle og meget paalidelige aarbogsbrudstykker (Three Fragments) véd at fortælle detaljer om Nordmændenes og Danskernes beleiring af Chester i 909 (s. 227 ff.) og om Lodbrokssønnernes tog til Spanien og Afrika (s. 159 ff.). Forfatteren af dette skrift paastaar endog, at han har nøie kjendskab til Olav Hvites tog til Norge i 871, og hvad der hændte paa dette tog (s. 195).

Det er vistnok saa, at de islandske sagaskrivere taler lidet om Irland. Men de taler heller ikke meget om forholdene i England eller i Skotland og paa Suderøerne, og dem maa de dog ha kjendt. Og hvor mager er ikke f. eks. skildringen af Magnus Barfods Vesterhavstog? Og derom maa der dog ha gaaet frasagn i Norden. Der har visselig baade paa Island og især i Norge været fortalt mangt og meget om Nordboernes kampe i Irland, fortællinger, som nu forlængst er tabte, ja som kanske aldrig har været nedskrevne. Fortællingen om Briansslaget i Njaalssaga viser ialfald tilbage til en selvstændig islandsk tradition om denne Nordboernes største kamp i Irland. Og »Darradssangen«, som ogsaa er bevaret i Njaalssaga, viser hen til en anden tradition om Briansslaget, en tradition, som over Orknøerne eller Caithness er vandret fra Irland til Island. Man siger, der er faa irske laanord i oldnorsk og islandsk. Ved nærmere undersøgelse kan der vistnok findes flere. Desuden maa man, som min far professor Sophus Bugge fremhæver, huske paa, at vi ikke kjender noget til Nordboernes sprog i Irland. Det er vel ikke tvivlsomt, at Nordboerne der og paa Suderøerne brugte en mængde keltiske laanord. Disse gik naturligvis hurtig af brug blant de Nordboer, som fra Irland og Suderøerne udvandrede til Island. Paa lignende maade ser vi, at de fleste af de landnaamsmænd, som selv bærer keltiske navne, giver sine børn nordiske navne. Kjallak havde søn-

nerne Helge, Eiliv, Asbjørn, Bjørn, Thorstein, Thorbjørn og Gissur[1], og Konal havde sønnen Karle[2]. Forbindelsen mellem Island og Irland ophørte heller ikke ganske, om vi end hører lidet derom. Olav Paa, hvis mor var en irsk kongedatter, besøgte saaledes Irland og kunde selv tale irsk som en indfødt. Islandske skalde, som Gunnlaug Ormstunge, besøgte Dublinerkongens hird, og islandske kjøbmænd seilede ofte til de irske havnestæder, f. eks. *Hrafn Hlymreksfari* (Limericksfarer)[3] og Thorodd fra Medalfellsstrand og Gudleif fra Straumsfjord, som begge pleiede at seile paa Dublin[4]. I aar 1000 kom der ind til Snæfellsnes paa Island et skib fra Dublin med en besætning af irske og suderøiske mænd, men faa norske. En kristen Suderøing var i 980 ombord paa Herjulv den gamles skib, som seilede til Grønland og underveis oplevede det forfærdelige sjøskjælv (*hafgerðingar*). Til minde om dette forfattede han *Hafgerðingadrápa*. I dette digt omskriver han Gud med kjenningen *munka reynir* (munkenes prøver)[5]. Man maa af dette slutte, at forfatteren er kommet i forbindelse med keltisk kristendom og klosterliv. Han har visselig faat sin opdragelse eller kanske været munk paa Columbas hellige ø Iona. Vi véd jo, at irske munke med forkjærlighed søgte til havets fjærneste øer, og at de før Nordmændene var kommet til Færøerne og Island. Dette var kanske grunden til at han fulgte med til Grønland. Islændinger deltog ogsaa, som bekjendt, i Brianslaget og kjæmpede under Orknøjarlen Sigurd Lodvessøns mærke. Men efter denne tid synes forbindelsen mellem Island og Irland at være ophørt.

Clontarfslaget i 1014 danner i den almindelige bevisthed en mærkepæl i Nordboernes historie i Irland. Man mener, at dette slag bragte kristendommen til at seire blant Nordboerne i Vesten. Som jeg før har nævnt, maa kristen-

[1] Landnáma. II k. 19.
[2] Landnáma, II k. 1.
[3] Landnáma, II k. 22.
[4] Eyrbyggjasaga, k. 29 og 64.
[5] Landnáma, II k. 14.

dommen alt ved aar 1000 ha været almindelig udbredt i Dublin og de andre nordiske byer i Irland. Men efter Clontarfslaget forsvandt vistnok hedenskabets sidste rester. Og først efter denne tid kan vi tale om kristendommen som Nordboernes statsreligion i Irland. Nu bygger de kirker og organiserer kristendommen. Før havde de været mere indifferente og ladet hver mand blive salig i sin tro. Vigtigere er det dog, at Nordboerne i Irland fra nu af bliver overladt ganske til sig selv, uden hjælp udenfra. Lige før Clontarfslaget er det sidste gang, at fremmede vikinger fra England, fra Normandie, fra Danmark og fra Norge lander ved Irlands kyster. Med Man og Hebriderne vedblev der fremdeles at være en livlig forbindelse, og delvis ogsaa med Orknøerne. Men bare tre gange efter aar 1014 hører vi om forbindelse mellem Nordboerne i Irland og moderlandet Norge. Første gang var, da Harald Haardraade gjorde sit Englands tog. De næsten samtidige og meget paalidelige Tigernachs Annaler fortæller ved 1058[1]: »En flaade (ført) af kongen af Norges søn, sammen med de fremmede fra Orknøerne, Hebriderne og Dublin for at bemægtige sig Englands kongerige, men Gud tillod det ikke.« *[Longes la mac rig Lochland, co nGallaib Indsi Orcc 7 Indsi Gall 7 Atha Cliath, do gabail rigi Saxan, acht nocor' deonaig Dia sin].* Anden gang var, da Magnus Barfod foretog sit store Vesterhavstog, og tredje gang, da Haakon Haakonssøn paa sit Skotlandstog fik bud fra Irerne, om han vilde hjælpe dem mod Englænderne. Ellers var der ingen forbindelse, og Nordboerne i Irland var praktisk talt henvist til sig selv. Følgen af dette er først og fremst, at de nordiske riger i Irland fra nu af ophører at spille en dominerende rolle i Irland. Selve Dublinerriget er snart uafhængigt, snart staar det under irske konger eller

[1] Annals of Tigernach, ed. by Whitley Stokes, i Revue Celtique, XVII s. 399. Det her omtalte tog er dog snarest forskjelligt fra Harald Haardraades tog i 1066. Se Munch, Norske Folks Hist. 2den del, s. 267 f.

under irsk overhøihed. Den første af disse var Leinsterkongen Diarmid Mac Maelnambo, som i 1052 vandt magten i Dublin. Diarmid var dog rimeligvis i slægt med de tidligere Dublinerkonder; han havde bl. a. en søn ved navn Glúniaran (Jernknæ), som foran nævnt, et almindeligt navn i den Dublinske kongeæt. Begge faldt i 1072 (F. M.). Efter Diarmids død fik Dublin igjen en konge af nordisk æt, nemlig Godfred søn af Ragnvald. Men han blev fordrevet og døde alt i 1075 (Loch Cé). Saa fik Munsterkongen Toirdelbach O'Brian magten (Tig.); men han blev alt i 1078 fordrevet af den Manske konge Godfred Meranach eller, som han ogsaa kaldes, Godfred Crovan (F. M.). Godfred Meranach blev siden (i 1094) fordrevet af Munsterkongen Muirceartach, Erins overkonge (F. M.). Dublin blev nu et lydrige under Munster, men fik sin egen underkonge i Diarmid Mac Enna, konge af Leinster, som døde i 1117 (Scot.). Muirceartach selv døde i 1119 (F. M.).

I 1125 kom Dublin paany under Leinsterkongen som lydrige under Erins overkonge Toirdelbach mac Ruaidhri (Tig.). Aaret efter indsatte Toirdelbach sin egen søn som konge i Dublin (Tig.). Snart efter fik dog Dublin igjen sine konger af nordisk æt, og disse styrede, indtil Englænderne i 1170 erobrede byen. Dog søgte Leinster stadig at bevare en slags overhøihed. Ogsaa i Waterford herskede der hyppig irske konger. 1037 dræbtes saaledes Cumumhan h. Raband, konge af Waterford (Tig.). Seksti aar senere var Munsterkongen Muirceartach herre over Waterford[1], og Waterford synes efter den tid at ha været en vasalstat under Munsterriget. Dog styredes byen ogsaa senere af nordiske høvdinger. I 1130 nævnes saaledes Amhlaibh af Waterford (Chron. Scot.), og Giraldus Cambrensis omtaler ogsaa nordiske høvdinger i byen ved Englændernes erobring[2]. Limericks historie kjender vi lidet til; men ogsaa denne by havde visselig ofte irske fyrster.

---

[1] Ussher, Sylloge, s. 87. [2] Expugnatio Hiberniæ, I k. 16.

Giraldus taler saaledes om »Duvenaldus rex Limericensis«[1]. Paa den anden side kunde det ogsaa hænde, at mænd af nordisk æt blev høvdinger over irske stammer, hvis toldinspektør Vogt har ret i sin formodning, at Olav Kvaarans søn Duggals søn var konge over Syd-Bregia[2].

Følgen af denne nære politiske forbindelse mellem de nordiske og de irske riger i Irland var naturligvis et nærmere socialt samkvem ogsaa mellem de to folk indbyrdes. Mærkeligt er det især, hvormange Irer det er som begynder at bære nordiske navne. Af navne, som især bliver almindelige blant Irerne, kan nævnes: *Amhlaibh* (Olav), *Sitric* (Sigtryg), *Imhar* (Ivar) og *Raghnall* (Ragnvald). Dernæst kommer *Goffraigh* (Gudrød), og de paa Hebriderne almindelige navne *Somhairle* (Sumarlide), *Ladhmann* (Lagman) og *Maghnus*. At opregne alle de Irlændere, som i tiden mellem 1014 og Englændernes erobring bærer nordiske navne, vilde blive for vidløftigt. Jeg skal blot nævne enkelte: Sitric Hua Flandacan, af stammen Ui Mane omtales 1034 (Tig.). I 1049 nævnes Imhar h'Ua Beice, konge over Ui Meath (Loch Cé). I 1074 nævnes Raghnall Ua Madadhain, tronarving til Oilech (Loch Cé). I 1103 nævnes Raghnall Ua h'Ocan, lovgiver for stammen Telcha Oec (Loch Cé). Især fra begyndelsen af det 12te aarhundred blir, som ogsaa Mr. Faraday fremhæver, nordiske navne mere og mere almindelige blant Irerne, »occurring on nearly every page of the Annals«. Faraday siger: »From 1180 to the end of the Annals of Ulster (200 years) the Ui Conchobuir (O'Conor) were never without a Maghnus or Mac Maghnusa. During the same period, the chief of Muintir Eolais was always a Raghnall or Mac Raghnaill, and Mac Raghnaill became the surname of the family. Among the Ua Raghallaigh (O'Reilly), Goffraigh and Maghnus are frequent; the female name Raghnailt (d. e. oldnorsk *Ragnhildr*)

---

[1] Expugnatio. I k. 31,
[2] Vogt, Dublin, s. 260; jfr. Inisfallen I 995.

selv af nordisk herkomst, søn af Ragnvald Ivarssøn fra Waterford[1]. Ogsaa udenfor kongeslægterne bredte irske navne sig. Blant de Dublinmænd, som faldt i 1103, var *Beollan armunn*[2] (Bjolan aarmand, F. M.). En fornem mand i Waterford, som faldt i 1134, hed *mac Gilla Muire maic Gilla Guit* [d. e. søn af Gilla Maire, søn af Gilla Gott, Tig.]. En Nordbo fra Limerick, som i 1130 stjal kostbarheder fra domkirken i Clonmacnois, hed *Gilla Comhghain* (F. M.). En anden Limericksmand, som blev dræbt i 1171, hed Foirne mac Giollacaindigh (F. M.).

Trods denne sterke irske indflydelse vedblev dog Nordboerne i Irland lige ned til Englændernes erobring at bevare sit sprog og sin nationalitet. At de den hele tid følte sig som Nordboer, viser sig kanske bedst i deres opposition mod den irske kirke og den styrke, hvormed de — især i slutningen af det 11te og begyndelsen af det 12te aarhundred — sluttede sig til den angelsaksiske kirke og anerkjendte erkebiskopen af Canterbury som sit religiøse overhoved. Jeg kan ikke skjønne andet end at dette maa ha sin grund i raceforskjellen mellem Irer og Nordboer. Nordboerne følte sig nærmere i slægt med Angelsakserne end med Irerne. Da Dublinerkirken blev ordnet, sad jo desuden Knut den Stores æt paa Englands trone, og senere blev med William Erobreren Normannerne herrer i England. Ogsaa maa man huske, at Dublins første kristne konge, Olav Kvaaran, var døbt i England af erkebiskopen af Canterbury. Forøvrigt henviser jeg, hvad dette interessante spørgsmaal angaar, til professor G. Stokes i hans »Ireland and the Celtic Church« (Lecture XVI).

---

[1] Vogt, Dublin, s. 260.

[2] Irsk *armunn* svarer til oldn. *ármaðr*, ikke til *hermaðr* (oldn. *her-* bliver til *er-*, f. eks. *Herulfr* = *Erulbh*). Men aarmanden maa blant Nordboerne i Irland ha havt en mere ansét stilling end i Norge; »aarmand« maa ha betegnet noget saadant som guvernør.

At Nordboerne i Irland endnu i 1170 følte sig som Nordboer — eller rettere som Nordmænd —, det viser ogsaa Englændernes erobring af Dublin.

Da Dublin i 1170 var indtaget, flygtede kongen, Aaskell, ud af landet. Aaret efter kom han tilbage med en stor flaade og hjælpetropper fra *Eir* (= oldn. *eyjar*, Suderøerne?), *Man* og *Norwiche* (Norge)[1], eller som Giraldus Cambrensis siger *cum Norwagiensibus et insulanis*[2]. Hans fornemste kampfælle var *Johan le Devé* (»*Johannes þe Wode, Johannes Insanus*). I de irske aarbøger siges det, at han var en Nordmand fra Innsi-hOrc (Orknøerne). Det normanniske digt om erobringen kalder ham nevø af kongen af Norwiche (d. e. Norge). Dublinerkongen Aaskell har altsaa været paa Orknøerne eller muligens endog i Norge for at faa hjælp til Nordboernes sidste store kamp i Irland. Dette vilde han ikke have gjort, havde han ikke betragtet sig selv som en Nordbo og været betragtet som saadan af sine stammefrænder i hjemlandet. Vi kan ogsaa se, at Giraldus Cambrensis, som kom til Irland sammen med de engelske erobrere, betragtede indbyggerne af Dublin og Waterford (*Ostmanni*) som en egen nation, forskjellig fra Irerne. Han fortæller saaledes, at da Jarlen Strongbow i 1174 gjorde et tog til Munster, fik han hjælp af Dublins Østmænd, som sendte 400 rustede krigere[3]. Samme aar gjorde Østmændene i Waterford opstand og nedsablede den engelske besætning i byen og i Ragnvalds taarn (*turris Raghnaldi*)[4].

Men ikke nok med at Østmændene i Irland endnu omkring 1170 følte sig som et eget folkefærd, forskjelligt fra baade Irer og Engelskmænd, de maa ogsaa ha bevaret sit nordiske sprog. Der findes ingen skriftlige mindesmærker fra

---

[1] Poem of the Conquest, s. 108.
[2] Expugnatio Hiberniæ. liber I c. XXI.
[3] Expugnatio, l. II, c. II.
[4] Expugnatio, l. II, c. III.

Nordboerne i Irland. Men man kan, som min far professor Sophus Bugge ogsaa mener, slutte det af flere irske stedsnavne.

Byen Waterford i det sydlige Irland var en gammel nordisk koloni, hvor der endnu i slutningen af det 13de aarhundrede boede Østmænd. Denne by kaldes den dag idag af Irerne ikke Waterford, men Port-Lairge. Nordboerne derimod kaldte byen for *Veðrafjǫrðr*[1]. Af dette navn maa Englændernes Waterford være en omændring. Den nærliggende by Wexford var ogsaa en gammel nordisk by. De Fire Mesteres Aarbøger taler saaledes for aaret 1137 om »de Fremmede fra Dublin og Wexford«. Og Giraldus omtaler ogsaa byen paa en saadan maade, at man kan skjønne, den var befolket af Østmænd. Men ogsaa denne by har paa irsk et ganske forskjelligt navn, nemlig Loch-Garman. I engelsk-latinske skrifter og brevskaber fra omkr. 1200 kaldes byen aldrig Loch Garman, men altid *Weisefordia, Weseford.* Dette viser tilbage paa en nordisk form *(Veisufjǫrðr?)*, som har været Nordboernes navn paa byen. Forbjerget Howth ved indløbet til Dublin kaldes i brevskaber fra tiden kort efter Englændernes erobring *Hofda, Houete, Houeth,* hvilket som Worsaae alt har paavist, er det nordiske »*hǫfuð*« eller »hoved«[2]. Paa irsk kaldes derimod forbjerget *Ben Edair.* Øen Inishpatrick i grevskabet Dublin udleder sit navn af det irske *Inis-Padraicc*, »Patriks Ø«. I engelsk-latinske aktstykker fra 13de og 14de aarhundred kaldes den derimod *Holmpatrik, Holme Patrick, Holpatrik*[3]. Dette navn kommer, ligesom *Holm Patrick* (nu Peel) paa Øen Man, af oldn. *holmr*, holme[4]. Nordboerne har ligefrem oversat *Inis-Padraicc*

[1] Krákumál, str. 16. [2] Danske og Nordmænd, s. 403 f.

[3] King's Council in Ireland, 16 Richard II (udg. i Roll's Series), s. 306. Historical and Municipal Documents of Ireland, s. 165, 175.

[4] At det heder *Holm-Patrik* og ikke *Patriksholmr*, viser irsk paavirkning, og er en analogidannelse efter irske navne, hvor det styrende ord staar først i modsætning til nordisk (jfr. Glúniaran og Jernknæ).

med *Holm-Patrik.* Til grevskabet Dublin hører ogsaa øen Irelands Eye, d. e. »Irlands Øie«. Denne øs oprindelige irske navn var *Inis-Ereann,* som forklares »Eires ø«[1]. Dette navn forstod Nordboerne som »Irlands Ø«, og følgelig kaldte de øen *Írlands Ey.* Da Englænderne kom til Irland, hørte de Nordboerne bruge dette navn. Men de misforstod det nordiske *ey* (ø) og opfattede det som det engelske i lyd nærliggende *eye* (øie). Saaledes er »Eires Ø« gjennem to folkeetymologier blevet til »Irlands Øie« (paa latin *Oculus Hiberniæ*). I nærheden af Dublin, et stykke længere oppe ved Liffey ligger et sted, som endnu kaldes med det nordiske navn Leixlip, d. e. oldnorsk *laxhlaup*, et sted hvor laksen hopper[2]. Giraldus Cambrensis omtaler dette sted i sin Topographia Hiberniae (Dist. II, c. XLI og XLII). Han fortæller, at der baade i en elv i det sydlige Munster og i elven Liffey er en klippe, som laksene pleier at hoppe over. *(Similis hujus in Avenliphensi fluvio non procul a Dublinia saltus reperitur.)* Ogsaa i latinske brevskaber fra 13de aarhundred kaldes stedet *Saltus Salmonis*[3]. Vi kan af dette navn slutte, at Giraldus Cambrensis i Dublin har hørt navnet *Laxhlaup*, og at Østmændene i Dublin endnu ved den tid havde bevaret saa meget kjendskab til nordisk sprog, at de forstod ordets betydning. Foruden de foran omtalte navne kan mærkes navnene paa tre af de irske provinser: Ulster, Munster og Leinster. Paa irsk kaldes de: *Ulaidh, Mumhain* og *Laighin.* De engelske navne kan, som min far prof. Bugge peger paa for mig, ikke udledes af de irske. Nu kaldes Ulster i de islandske sagaer

---

[1] Joyce, Irish names of Places, 4 ed., s. 108.

[2] Hist. and Mun. Doc., s. 535 og 340

[3] *-lip* er vistnok en senere omdannelse af *hlaup*, i tilknytning til ags. *léap*, me. *lepe.* Ordet kan ikke være af engelsk oprindelse. I Irland har man ogsaa Laxweir, paa Man Laxey osv. Desuden kan man ikke tænke sig, at Englænderne i samme øieblik, som de kom til Irland, begyndte ligesom Adam at gi alle steder navn. Alle forfattere er desuden enige om at Leixlip er af nordisk oprindelse.

Ulaztír, d. e. *Ulaðs tír* (den irske Gen. pl. *Uladh* med den nordiske genitivsendelse *-s* og det irske *tír*, land, egn). Heraf maa det engelske Ulster udledes. Og paa samme maade er vistnok Leinster og Munster dannede. Englænderne har med andre ord optaget Nordboernes navne paa tre af de store hoveddele af Irland.

Af disse navne kan man drage flere slutninger. Østmændene har, da Englænderne kom til Irland, havt sine egne navne paa en mængde byer og steder, navne, som var forskjellige fra de, som Irerne brugte. De har brugt ordene: *fjǫrðr*, *ey*, *holmr* og *hǫfuð*. De har forstaaet betydningen af *Laxhlaup*, og de har havt den nordiske genitivsendelse *-s*. I mangel af skriftlige mindesmærker synes jeg ikke, man kan forlange bedre vidnesbyrd om at et sprog virkelig har været talt paa en given tid.

Vi tør saaledes slutte, at der endnu i 1171 levede nordisk sprog og nordisk nationalitet i Irland. Men et andet spørgsmaal er det: Hvor længe derefter vedblev Nordboerne i Irland at bestaa som et eget folk og at tale sit eget sprog? Efter Englændernes erobring fik Nordboerne eller Østmændene *(Ostmanni)*, som de kaldtes, sin egen bydel at bo i. Denne kaldes for Dublins vedkommende i de ældste dokumenter *Ostmanneby* (d. e. *Austmannabýr*, 1192)[1]. Dette navn holdt sig helt ned til 1488, da bydelen endnu kaldes *Ostmaneby*[2]. Samtidig blev den af Englænderne kaldt *Ostmantown* (nu *Oxmantown*). Dog synes Østmændene ogsaa at ha faat lov til at leve udenfor sine afgrændsede kvarterer. I fortegnelsen over de fri borgere i Dublin omkr. 1200 og senere forekommer der saaledes mange nordiske navne[3]. I det hele synes Englænderne at ha betragtet Østmændene halvt som sine landsmænd. De gav dem ret til at dømmes efter engelske love

---

[1] Chartulary of S. Mary, I 267. [2] S. Mary, II p. XXIII.
[3] Hist. and Mun. Doc.

og gjorde dem til engelske borgere[1]. Følgen var ogsaa, at Østmændene i byerne temmelig hurtig begyndte at føle sig halvt som Englændere. Dog kan vi se, at Østmændene i Irland mere end hundrede aar efter Englændernes erobring endnu blev betragtet som en egen nation. Og rimeligvis var det først langt ind i det 14de aarhundred at Nordboerne i Irland smeltede helt sammen med den øvrige befolkning. I middelalderen foregik al folkeblanding senere end i vore dage. Man havde ikke, som i vore dage, trang til at russificere eller germanisere, men lod folk tale det sprog, de selv havde lyst til. Paa den anden side var ogsaa virkelig nationalfølelse langt sjeldnere end i vore dage. Men Nordboerne havde paa grund af sin raceforskjel lige fra begyndelsen af staaet i et skarpt modsætningsforhold til Irerne. Følgen var, at de ganske anderledes end Nordboerne i England og Normandie kom til at bevare sin nationalitet og føle sig som Nordboer. Og denne følelse bevarede de ogsaa, kan man se, længe efter Englændernes erobring, uagtet de samtidig var den engelske konges tro undersaatter.

For at belyse Nordboernes senere historie i Irland skal jeg først fremlægge de offentlige aktstykker, som nævner Østmændene. Derpaa skal jeg lidt nærmere tale om de nordiske personnavne, som vi har fra senere tid i Irland, og endelig søge at vise, hvad man kan slutte om nordisk sprog i Irland efter Englændernes erobring.

I 1201 var der endnu, kan man se, mange Nordboer i Limerick. Da der i dette aar skulde anstilles undersøgelse angaaende de kirker og det gods, som tilhørte bispesædet i Limerick, blev der afkrævet edeligt udsagn af 12 Englændere, 12 Østmænd og 12 Irlændere[2]. Samtidig hører vi ogsaa tale

---

[1] Worsaae, s. 444. Calendars of Documents relating to Ireland, III s. 305.

[2] Jac. Waræus, De Hibernia et Antiquitatibus ejus, s. 149: Recognitio facta (anno dom. 1201) per sacramentum 12 Anglorum,

om »the cantred of the Ostmen« (Østmændenes hundrede) i Limerick[1]; det har rimeligvis svaret til Østmændenes By udenfor Dublin.

Forresten smeltede, skulde jeg tro, Nordboerne i Limerick mere sammen med Irlænderne end med Englænderne. Limerick laa udenfor den engelske konges egentlige magtomraade og havde endnu længe sine egne fyrster. Men disse var Irlændere. Saaledes nævnes i 1210 Mariadac, konge af Limerick[2]. Men hvor længe Østmændene holdt sig i Limerick, har vi nu desværre ingen midler til at fastsætte.

Længst bevarede Nordboerne sin nationalitet paa Østkysten af Irland, i byerne Waterford og Dublin.

I 1215 fik Irlands justiciarius befaling til at anstille en undersøgelse hos »Englænderne og Østmændene« i Dublin, om den Hellige Treenigheds kloster i Dublin og dettes prior fra gammel tid af havde ret til at ha en baad paa Anna Liffey[3]. Gjennem hele det 13de aarhundred bærer ogsaa en mængde af Dublins borgere nordiske navne og flere af dem kalder sig ogsaa udtrykkelig for Østmænd, f. eks.: *Turkillus Ostmannus* og *Arfinus Mac Ardor* (d. e. Arnfin søn af Arnthor) *Ostmannus*, der begge maa ha levet omkr. 1240—1250. Begge disse synes at ha været anséte og formuende mænd. De udsteder gavebreve og sætter sit segl som vidner. Men der omtales ogsaa i det 13de aarhundred Østmænd af lav byrd. Omkr. 1264 nævnes der i Dublin fire Østmænd, som alle blir straffet paa grund af forbrydelser, især tyverier; deres navne er *Hodo Macfoyde Ostman*[4], *Macduel de Rathmichel, qui fuit Estmane*[5], samt *Gylmhel Maclotan, Estman*, og dennes bror *Galgekil*[6].

---

12 Ostmannorum, et 12 Hibernensium de ecclesiis et ceteris pertinentiis, ad Limericensem ecclesiam pertinentibus. Recognitio ea habetur in Regesto Decani Limericensis.

[1] Calendars of Documents rel. to Ireland, I n. 146, 147, 165.

[2] Cal of Doc. rel. to Ireland, I n. 404. [3] Cal. I n. 641.

[4] Mun. 149. [5] Mun. 147. [6] Mun. 143.

Endog medlemmer af den gamle Dublinske kongeæt nævnes efter Englændernes erobring. Jarl Strongbow skjænker i et gavebrev fra omkr. 1180 en del jordegods til Mariaklostret ved Dublin. Dette siges før at ha tilhørt *Sigerith* (Sigrid) *Mac Turkil* og *Torphin Mac Turkil*[1]. Og i et gavebrev fra omtrent samme tid bortskjænkes et stykke jord, *que fuit Hamundi Macturkil*[2]. Allerede udgiveren af Mariaklosterets brevskaber, Sir John Gilbert, gjør opmærksom paa, at disse personer vistnok har været i slægt med Dublins sidste konge Askell Mac Turkil[3]. Det ser ud, som om Englænderne efter erobringen har konfiskeret kongeslægtens-eiendomme.

Fra senere tid end 1264 findes ingen dokumenter angaaende Østmændene i Dublin. Dog kan man ikke tvivle paa, at de bevarede sin nationalitet ligesaa længe der som i Waterford.

Om Østmændene i Waterford hører vi flere gange ned gjennem det 13de aarhundred. Den 28de september 1234 tager den engelske konge Østmændene i Waterford i sin beskyttelse med deres varer og kjøbmandskab[4]. I 1283 omtales »indbyggerne i Østmændenes landsby nær Waterford«; de gav aarlig 7 sh. til kronen for at faa kaldsret[5]. I samme aar (1283) fornyer Edward den første kong Henrik den andens bestemmelse om at Waterfords *Oustmanni* skal nyde engelsk ret[6]. Dette Henrik den andens fribrev er sandsynligvis udstedt kort efter erobringen af Waterford. Vi ser heraf, at Østmændene i Irland lige fra begyndelsen af har sluttet sig nær til Englænderne, samtidig med at de standhaftig har hævdet sin egen nationalitet. At Østmændene i Waterford virkelig nød engelske borgerrettigheder, ser vi ogsaa af følgende mærkelige aktstykke: Den 23de april 1290

---

[1] Mary I 85. [2] Mary I 131. [3] Mary I, s. XVIII.
[4] Cal. of doc. rel. to Ireland I n. 2198. [5] Cal. II s. 426.
[6] Worsaae, Minder, s. 433 og 444. Worsaaes *Custumanni* er feilskrift for *Oustmanni*, jfr. dokumentet af 1311.

beder *Philip Mac Gothmond,* »Østmand og Englænder i Waterford by«, den engelske konge om hjælp mod visse folk, som er skinsyge paa ham og begjærlige efter hans gods i Irland. De søger at vise, at Philip og andre af hans stamme *(of his race)*, til et antal af nær 400, er Irlændere. Men alle af Philips slægt er Englændere og Østmænd, ikke Irlændere, som det fremgaar af aabne breve fra Waterfords øvrighed og borgerskab. Saasom det er kongens pligt at hindre, at han fra at være Englænder og Østmand gjøres til Irlænder, og saasom det er nyttigt for kongen, at der er flere Englændere end Irlændere, beder Philip om breve og frihed til at nyde Englændernes rettigheder i Irland. Det fremhæves særlig, at Philip og hans forfædre altid har været den engelske konges tro undersaatter. Dette andragende indvilges[1].

Endnu i 1292 er der tale om Østmændene *(Eustmanni)* i Waterford. Man kan se, at de fremdeles drev handel og skibsfart paa fremmede lande. Ved Mikkelsmessetider 1292 maa de nemlig betale fem mark i bøder for at faa sin beslaglagte vin udleveret. Det har vistnok været enten Bordeauxvin eller spansk vin, som der her er tale om. Man kan endog følge en fornem Østmandsslægt i Waterford fra begyndelsen af det 12te og ned til begyndelsen af det 14de aarhundred, I 1134 døde, ifølge Chronicum Scotorum, *mac Gille Maire mic Allgoirt* [d. e. søn af Gille Maire (Marias tjener) søn af Allgort][2]. Han kaldes »den bedste af de fremmede, som var i Erin«. Han maa ha været en meget fornem mand, og har muligens tilhørt kongeætten i Waterford. Thi aarbøgerne fortæller, at han faldt sammen med

---

[1] Cal. III s. 305.

[2] Chron. Scot., a. 1130, s. 335. Han kaldes i fortsættelsen af Tigernachs Annaler (ed. by Whitley Stokes, Revue Celtique XVIII s. 151) »søn af Gilla-Maire, søn af Gilla Gott«. *Allgort* er vel et oldnorsk tilnavn *allgott*. Ann. of Clonmacnois (p,) 33) nævner ogsaa en Allgot blant de navnkundigste nordiske høvdinger i Irland.

Amhlaibh af Port-Lairge (d. e. Olav af Waterford), vistnok Waterfords konge. Da Englænderne i 1170 erobrede Waterford, fortæller aarbøgerne, at de fangede *Mac Gilla Muire, armand an dúine* (d. e. fæstningens aarmand, befalingsmand)[1]. Da *Gilla-Maire* og *Gilla-Muire* bare er forskjellige skrivemaader for samme ord, saa er det, synes mig, utvivlsomt, at Waterford-høvdingen Mac Gilla-Muire, som blev fanget i 1170, har været en efterkommer af den Mac Gilla-Muire, som faldt i 1130. Mac Gilla-Muire har da været slægtens navn. Familienavne dannede med *Mac* og *Ua* forekommer alt i det 10de aarhundred i Irland. Trods sit irske navn kunde slægten Mac Gilla-Muire godt være nordisk. Alt i det 10de aarhundred nævnes en kongesøn fra Waterford ved navn Gilla-Patraic. Slægten Mac Gilla-Muire holdt sig ogsaa under Englændernes herredømme som en fornem æt, hovedet for Østmændene i Waterford. Omkr. 1225 nævnes som vidne i et gavebrev til Maria-klosteret ved Dublin en *Turkil sun Gillemory*[2]. Som jeg senere skal søge at vise, er det nordiske *sun* her traadt istedenfor det irske *mac*. Gillemory er ikke andet end en engelsk skrivemaade for Gilla-Muire. Det er da sandsynligt, at Turkil sun Gillemori har tilhørt Waterford-slægten Mac Gilla-Muire. Men slægten levede endnu længere. Edward den første nævner i sit fribrev for Østmændene i Waterford af 1283 særlig: *Gillecrist Makgillemory*, *William Makgillemory* og *Johannes Makgillemory*. Disse tre mænd er efterkommere af den gamle slægt Mac Gilla-Muire og, som det fremgaar af fribrevet, hoveder for Østmændene i Waterford. Som jeg senere skal vise, eksisterede slægten endnu i begyndelsen af det 14de aarhundred. Vi har da her eksempel paa en nordisk slægt i Irland, som i halvandet hundrede

---

[1] Four Masters, a. 1170, s. 1177. Annals of Tigernach, ed. by Whitley Stokes, Revue Celtique, Vol. XVIII s. 278. Han er vistnok samme person, som den nedenfor nævnte Ragnvald Macgillemory, der kaldes Waterfords herre.

[2] Mary, I 246.

aar efter Englændernes erobring har bevaret ikke alene sin nordiske nationalitet, men ogsaa sin anseelse og indflydelse.

Endog udenfor byerne levede der endnu i det 13de aarhundred Østmænd. Som borger i Dublin nævnes flere gange omkr. 1225 en *Turstinus de Balimore*[1] (nu Ballymore i grevskabet Wicklow paa grænsen af Kildare). Og omkring femti aar senere omtales — ogsaa i Dublin — en mand fra samme sted, *Turstanus de Balimore*[2]. Ja endog saa sent som i 1290 ansøgte Maurits Macotere, som boede »ved verdens ende i Irland«, om tilladelse til at nyde Engelske borgerrettigheder i Irland, saaledes som han og hans forfædre før havde gjort[3]. Ansøgerens navn er nordisk (Macotere d. e. Ottars søn) med det irske *mac* stillet foran for at betegne familienavnet. Hele ansøgningen minder om Philip Mac Gothmonds omtrent samtidige skrivelse. Det synes klart, at Maurits Macotere ogsaa har været en Østmand, der som alle andre Nordboer i Irland nød engelske borgerrettigheder. Men Engelskmænd, som var gridske efter hans gods, har søgt at faa ham gjort til Irlænder for saa at kunne bemægtige sig hans eiendom, ligesom de søgte at gjøre med Philip Mac Gothmonds. Jeg skulde tro, at Maurits Macotere har boet i det sydvestlige Irland, i grevskabet Kerry, som passende kunde kaldes »Verdens ende«. En mand af samme familienavn, Reginald Macotere, omtales i 1253 i Cashel. Han kaldes en aagerkarl, og kronen lægger af den grund beslag paa hans eiendom og kvæg[4]. Denne Reginald Macotere har vistnok ogsaa været en Østmand. Reginald, som den engelske fortegnelse over irske aktstykker kalder ham, maa ligesom det latinske *Reginaldus* være en oversættelse af det nordiske Ragnvald[5]. Ragnvald Macotere har sandsynligvis tilhørt samme slægt som Maurits Macotere. Derimod kan han

---

1 S. Mary, I s. 222. 2 Mun., s. 466.
3 Cal. III s. 306. 4 Cal. II n. 959.
5 Ragnvalds Taarn i Waterford kaldes nu almindelig »Reginald's Tower«. Giraldus, V s. 255 anm. 4.

næppe ha boet paa samme sted som denne. Thi Cashel, som ligger midt i det sydlige Irland i nordvest for Waterford, kunde vanskelig kaldes »verdens ende«. Ragnvald Macotere har sandsynligvis tilhørt en Waterfordslægt, som har havt eiendomme oppe i Cashel og derfra muligens har udbredt sig videre.

Endnu i begyndelsen af det 14de aarhundrede udgjorde Nordboerne i Irland en egen nationalitet og følte sig fremdeles som Østmænd. Oplysning herom faar vi i et hidtil utrykt dokument af 25de febr. 1311, som rigsarkivaren i Dublin, James Mills Esq., med udsøgt velvilje har overladt mig en afskrift af. Aktstykkets indhold er følgende:

En Englænder, Robertus le Waleys, har dræbt en mand i Waterford ved navn Johannes, søn af Yvor Macgillemory. Drabsmanden siger til sit forsvar, at den dræbte var Irlænder og følgelig ingen fri mand *(purus Hibernicus et non de libero sanguine)*. Herimod nedlægger paa det offentliges vegne Johannes, søn af Johannes, søn af Robert le Poer, indsigelse. Han meddeler, at den dræbte og hans forfædre af tilnavnet Macgillemory lige fra den tid, da Henrik 2 kom til Irland (1171), og indtil denne dag har staaet under engelske love og nydt engelske borgerrettigheder *(legem Anglicorum in Hibernia usque ad hunc diem habere)*. Som bevis for dette fremlægges Edward 1's før nævnte fribrev til Østmændene i Waterford af 1282. Det oplyses ogsaa, at medlemmer af familien Macgillemory ligesom andre engelske borgere har siddet i juryer og fungeret som dommere, og at et medlem af slægten, William Macgillemory, er en af kronvasallerne i grevskabet Waterford.

Derpaa følger et yderst interessant vidneprov angaaende familien Macgillemorys tidligere historie. Det bringer adskillige nye oplysninger om Englændernes erobring af Irland og giver os ogsaa et indblik i Østmændenes liv paa den tid. Jeg skal derfor gjengive hovedindholdet. Da Henrik 2 kom til Irland, boede der i Waterford en rig og meget mægtig mand *(magnas, dives homo et valde potens)* ved navn Ragn-

vald *(Reginaldus)* Macgillemory, hersker over Waterford og omliggende distrikt[1]. Hans bolig laa nede ved havnen i nærheden af Ragnvaldstaarnet *(Renaudescastel)*. Da nu Henrik 2 med sin flaade landede udenfor Waterford, lod Ragnvald spænde to vældige jærnlænker over havnen for paa denne maade at hindre Englænderne i at komme ind i Waterford. Dette nyttede dog ikke noget; Englænderne kom alligevel ind i byen, og Ragnvald Macgillemory og hans tilhængere blev fanget og hængt som oprørere. Resten af indbyggerne i Waterford blev ført ud af byen, og kongen anviste dem en grund udenfor murene, hvor de reiste en by, som endnu i 1311 kaldtes Østmændenes By *(villa Oustmannorum Waterford)*.

En af slægten Macgillemory ved navn Geraldus havde i modsætning til sine slægtninge hele tiden vist sig tro mod Henrik 2. — Han boede, fortæller vidnerne, »i et taarn, som nu er meget gammelt og faldefærdigt, ligeoverfor Prædikebrødrenes kirke i Waterford«. — Ham gav kongen lov til fremdeles at bo i Waterford. Da Østmændene senere (i 1174) søgte at nedsable den engelske befolkning i Waterford[2], stod Gerald Macgillemory ogsaa trofast paa Englændernes side og kjæmpede mod sine egne landsmænd. Som løn for dette gav Henrik 2 Gerald Macgillemory og andre Østmænd af hans slægt i Waterford *(tam sibi quam aliis de parentela sua Oustmannis Waterford)* lov til at nyde samme forrettigheder som engelske borgere i Irland.

Den i dette aktstykke meddelte fremstilling af Henrik 2's ankomst til Waterford kjendes ellers ikke med hensyn til enkelthederne. Men det er at mærke, at vidnerne i sin fremstilling er historisk unøiagtige. Ragnvald Macgillemory blev ikke fanget i 1171, da Henrik 2 kom til Waterford (18de okt.)[3],

---

[1] Der tales i aktstykket om hans *dominium* og han kaldes selv *dominus parcium illarum*.

[2] Jfr. Giraldus Cambrensis, Expugnatio Hibernica, L. II c. III.

[3] Giraldus, Expugnatio L. I c. XXX.

men et aar tidligere, da Englænderne under jarl Strongbow for første gang landede udenfor byen (aug. 1170)[1]. De meget paalidelige Tigernachs annaler (fortsættelsen) og ligesaa Ulster-annalerne fortæller, som jeg før har nævnt, at Englænderne ved denne leilighed fangede Mac Gilla Muire, fæstningens aarmand. Giraldus Cambrensis fortæller, at man i Ragnvaldstaarnet fangede de to Sigtrygger, og efterat vaabnene var nedlagt, fangede man ligeledes Ragnvald og Maelsechlan O'Felan (fyrste af Desies). Sammenholder vi dette med vidneprovene i vort aktstykke, kan det ikke være tvivlsomt, at annalernes Mac Gilla Muire og Giraldus's Ragnvald er samme person og identiske med Ragnvald Macgillemory. De enkeltheder, som fortælles om denne høvdings tilfangetagelse, er der derimod, synes jeg, ingen grund til at tvivle paa. Man faar gjennem dem et lidet indblik i livet i Østmændenes byer. De havde, kan man se, et aristokratisk styre. Høvdingerne boede i befæstede huse eller taarne, hvorfra de vel beherskede hver sin bydel.

Slutningen af aktstykket, som desværre er delvis ødelagt, taler om slægten Macgillemorys herkomst. Det siges, at den længe før Englændernes erobring var kommet til Irland fra Devonshire *(venerunt in Hiberniam diu ante conquestum quem predictus dominus Henricus filius Imperatricis fecit in Hibernia)*. Landskabet Devonshire strækker sig, som bekjendt, op til Bristolkanalen. Men i Bristol og Cardiff var der endnu i begyndelsen af det 13de aarhundrede en nordisk koloni, kanske mest kjøbmænd fra Dublin og Waterford, som havde nedsat sig der[2]. Byen Swansea maa ogsaa, det viser navnet (opr. *Sweinesea)*, være grundlagt af Nordboer. Det ligger da nær at slutte, at der ogsaa paa sydsiden af Bristolkanalen har været nordiske kolonier, og at det var fra en af disse, slægten Macgillemory stammede.

---

[1] Expugnatio L. I c. XVI.

[2] Jfr. A. Bugge, Contributions to the History of the Norsemen in Ireland III. (Videnskabsselskabets Skrifter, Kristiania 1900).

Dette mærkelige aktstykke viser, synes mig, at Østmændene i Irland endnu ved begyndelsen af det 14de aarhundrede ikke havde opgivet sin nationalitet, og at baade de selv og Englænderne forstod, at de var forskjellige fra Irlænderne.

Endnu i det 17de aarhundrede nævnte man i Irland slægter, som var af nordisk oprindelse. Clonmacnois-annalerne, som blev oversat paa engelsk i 1627, siger saaledes (p. 258): »The ffamilies of Dalamares, Ledwitches, ffraynes and Cabyes are of the remnant of the Danes that remaine in this Kingdome.«

Efter hvad jeg i det foregaaende har udviklet, maa man slutte, at Nordboerne endnu i begyndelsen af det 14de aarhundred bevarede sin nationalitet og følte sig som Østmænd i modsætning til Englændere og Irer. Men deraf følger ikke, at de ligesaa længe talte sit eget nordiske sprog. Netop i vore dage ser vi jo bedst i selve Irland, hvorledes de dannede klasser alle taler engelsk, men alligevel føler sig som fuldblods Irlændere. Jeg skulde tro, at det gik paa samme maade i middelalderen, og at nordisk sprog forsvandt en stund, om end ikke længe, før Østmændene ophørte at føle sig som Nordboer.

Allerede før Englændernes erobring havde Nordboerne begyndt paa irsk vis at danne slægtnavne med *Mac* foran. I 1166 nævnes saaledes en G. Macgunnar (d. e. Gunnars søn). Han undertegner et gavebrev fra kong Diarmid til Allehelgensklosteret ved Dublin og synes at ha været en Dublinergeistlig. Senere — i det 13de aarhundred — bærer folk, som udtrykkelig kaldes Østmænd, hybride, halvt nordiske, halvt irske slægtsnavne som: M a c A r d o r (d. e. søn af Arnthor), M a c l o t a n (d. e. søn af Lodin), M a c G o t h m o n d (d. e. søn af Gudmund), M a c o t e r e (d. e. søn af Ottar), eller helt irske navne som M a c F o y d e, M a c d u e l, M a c G i l l e m o r y. Der er endog, som jeg siden skal tale om, eksempel paa, at det nordiske *sun* bruges i samme be-

tydning som det irske *mac* til at danne familienavne. Et medlem af slægten Mac Gillemory kalder sig saaledes omkr. 1225 *Turkil sun Gillemory*[1].

Forholdsvis faa Østmænd synes derimod i det 13de aarhundred at ha baaret irske fornavne. Jeg ved kun at nævne et par eksempler, nemlig Macrad og Madgauen (Mathgamhan), som nævnes i et gavebrev fra 1225 sammen med flere Nordboer og selv synes at ha været Østmænd, samt Østmændene Gillecrist Macgillemory og Gylmhel (d. e. Gille Michael?) Maclotan[2]. Engelske fornavne blir derimod i det 13de aarhundred almindelige, ligesom den engelske indflydelse mere og mere synes at fortrænge den irske. Østmændene bærer navne som Hodo Macfoyde, Mauricius Macotere, Philip Mac Gothmond, William Makgillemory, Johannes Makgillemory. — Alle disse er mænd fra anden halvdel af 13de aarh. — Vi ser ogsaa, at Østmænd med nordiske navne giver sine børn engelske navne. Turkil Ostmannus har saaledes børnene Alanus[3] og Werburga[4], og Arfin Mac Ardor har sønnen Walterus[5], foruden en søn med det nordiske navn Wale[6]. I første halvdel af 13de aarhundred synes nordiske navne endnu at være det almindelige. Men i anden halvdel af aarhundredet fortrænges de mere og mere af engelske navne eller ogsaa opstaar der hybride, engelsk-nordiske navne som Rogerus Olof[7], Ricardus Olof[8], Walterus Oluf[9], Ricardus Ulkel[10], Thomas Ulf[11] osv. Dog holder ogsaa nordiske navne sig ned gjennem hele aarhundredet, ja endnu meget længere. Men det blir, som nævnt, mere og mere almindeligt, at Østmændene bærer engelske navne.

Deraf at personnavnene er nordiske, kan man dog ikke

---

1 Mary I 246. 2 Mun. 143. 3 Mary I 227. 4 Mary I 477.
5 Mary I 507. 6 Mary I 208, 209, 225, 332, 234.
7 O. Sanct, 48 (1300). 8 Mary I 427 o. f. (ca. 1280).
9 O. Sanct. 29 (ca. 1240). 10 Mun. 138 (1256).
11 Mun. 85 (ca. 1225).

med sikkerhed slutte, at sproget ogsaa har været det. Mere afgjørende er kanske maaden, hvorpaa navnene skrives. Man vil da lægge mærke til, at omkr. 1200 bruges endnu den nordiske diftong *ei*. I de Dublinske borgerruller fra omkr. 1200 forekommer flere mænd med navnet *Torstein*, *Turstein*. Desuden findes ogsaa *Swein* og *Alstein*. Senere blir formerne *Turstinus* og *Turstanus* de almindelige. Dog nævnes i 1225 en *Turstein*[1] og endnu i 1305 en *Robertus Tursteyn*[2]. Af andre personnavne kan mærkes Thorbjørn, som omkr. 1200 skrives *Turbeorn*[3]. Dette viser, at navnet har været udtalt med *j*-lyd, *bjorn*. En saadan udtale, der bestemt viser hen til nominativsformen *bjorn*, kan næppe ha holdt sig, efter at nordisk sprog var ophørt at tales.

Interessantere end selve navne er dog, synes mig, de tilnavne, som flere personer har. Omkr. 1200 nævnes i Dublin *Ricardus bonde* og en *filius bonde*[4], *Rodbertus Litalprud*[5], *Torsten utlag*[6]. I 1213 nævnes *Rogerus langhals in villa Ostmannorum*[7]. Omkr. 1200 nævnes *Thomas Ulf*[8], og omkr. 1244 forekommer Turkil, søn af *Willelmus Wiking*[9]. Alle disse navne er bestemt nordiske: *bonde*, *litalprud* (*lítilprúðr*), *ulf* og *wiking*. Man kunde sige, at *utlag* var engelsk. Men omkr. 1300 forekommer en *Rogerus Outlaw*, som er Johanniterprior og følgelig Englænder. Dette viser, at *Outlaw* er den engelske form, men *utlag* den nordiske. Disse tilnavne er ikke alene i sin oprindelse nordiske; men de kan vanskelig, synes mig, ha været brugt uden til en tid, hvor der taltes nordisk sprog. Man skulde altsaa af tilnavnene kunne slutte, at der endnu i første halvdel af 13de aarhundred taltes nordisk sprog i Dublin.

De faa og spredte oplysninger, som vi ellers gjennem de latinske dokumenter kan faa om sproget, synes ogsaa at

---

[1] Mary I 231. [2] Mun. 529. [3] Mun. 8, *Elias fil. Turbeorn.*
[4] Mun. 28 og 33. [5] Mun. 10. [6] Mun. 6. [7] Mun. 475.
[8] Mun. 85 (jfr. Ricardus Ulf, ca. 1200; Mun. 28).
[9] Mary, I 234, 504.

vise, at der i første halvdel af 13de aarhundred blev talt nordisk sprog i Irland. Nordboerne i Irland kaldte, som før nævnt, sig selv *Austmenn.* I engelsk-latinske dokumenter forsvandt diftongen, og den almindelige form blev *Ostmanni.* Dog forekommer ved siden heraf formen *Oustmanni.* Østmændene i Dublin fik, som bekjendt, efter Englændernes erobring sin egen bydel at bo i; denne Østmændenes By kaldes *Villa Ostmannorum.* Østmændene selv vilde, hvis de efter 1170 endnu talte nordisk, kalde den *Austmannabýr.* Nu forekommer i to aktstykker fra 1192 og 1200 formen *Houstmanebi*[1]. Denne form viser med nødvendighed tilbage til det nordiske *Austmannabýr.* Det kan ogsaa mærkes, at »Østmændenes Bro« *(Pons Ostmannorum)* af Englænderne oversættes med »*the Easterlings Bridge*«[2]. Dette viser, at de har lært at forstaa betydningen af ordet *Austmenn.* Da Østmændenes By, som sagt, først opstod efter 1170, kan man heraf med sikkerhed slutte, at der endnu omkr. 1200 blev talt nordisk sprog i Dublin.

Fra omkr. 1225 findes der et gavebrev til Maria-klosteret ved Dublin. Dette er undertegnet af: *Polin sun Dunoch, Turkil sun Gillemory, Turkil maritus Doter* og *Helge sun David*[3]. Turkil, Helge og Doter *(Dóttir)* er jo ganske nordiske navne; Turkil sun Gillemory maa ha hørt til den fornemme Østmandslægt Mac Gillemory. Dette viser, at *sun* ikke kan være det engelske *son*, desuden forekommer det engelske ord aldrig brugt paa denne maade; *sun* maa være det oldnordiske *sunr*, som i navne almindelig forekommer uden nominativsmærke *r*. Da Turkil sun Gillemory, som nævnt, synes at ha tilhørt Østmandsslægten Mac Gillemory, viser det, at *sun* her er traadt istedenfor det irske *mac.* Om dette ogsaa er tilfældet med andre navne, véd jeg ikke. Men naar *sun* saaledes forekommer, saa viser det i alle tilfælde, at

---

[1] Mun. 52 og 57. [2] Vogt, Dublin, 223.
[3] Mary I, 246.

der paa den tid, gavebrevet udstedtes, endnu taltes nordisk sprog i Dublin.

Om der ogsaa i anden halvdel af 13de aarhundrede og senere blev talt nordisk sprog i Irland, det er det nu umuligt med sikkerhed at afgjøre. Jeg skal fremhæve, hvad som kunde pege i den retning. Østmændene i Waterford kaldes endnu i 1292 *Eustmanni*[1], og i 1311 *Oustmanni*, hvilke former begge svarer til nordisk *Austmenn*. Og endnu langt ind i det 14de aarhundred kaldes Østmændenes by i Dublin *Villa Oustmannorum*[2]. Ogsaa *ei*-diftongen bevaredes. I 1305 nævnes, som før omtalt, en *Robertus Tursteyn*. Dublins havn, hvor skibene lagde til, hed Steinen *(Steinn)*. I det normanniske digt om Englændernes erobring kaldes stedet *le Stein*, *Steine*[3]. Endnu i 1267 kaldes det *terra de Steyn; terra*, *que vocatur Steyn*[4]. Men i 1315 kaldes det *Stanes*, og dette blir siden den almindelige form. Dette viser kanske, at man endnu i 1267 talte nordisk i Dublin. Lige udenfor Dublin laa den haug, hvor Østmændene holdt ting. Dette sted kaldes i latinske dokumenter fra det 13de aarhundred almindelig *Teggemuta*, *Tegymuta* (d. e. *þingmót)*, eller ved folkelig omændring *Thingmonth*. Herefter fik, ifølge Worsaae, det omliggende sogn navnet »Sanct Andreas de Thengmote«. Ved siden af denne almindelige form forekommer en eneste gang, lidt efter 1250, formen *Tengum (in suburbio Dublin*, *in parochia Sancti Andree Apostoli, in Tengum)*[5]. Denne form viser tilbage til oldn. dat. pl. *þingum*. Den synes, netop fordi den bare forekommer en eneste gang, at vise, ikke bare, at stedsnavne paa *-um* endnu brugtes, men ogsaa at man omkr. 1250 ellers brugte dativ flertal paa *-um*. Man kan indvende, med eksempler fra Norge for øie, at stedsnavne paa *-um* findes, hvor *-um* er forsvundet som dativ-endelse. Men *Tengum* er intet fastslaaet stedsnavn i dette ords egentlige

---

[1] Cal. III s. 503. [2] Mary I 8 og 18. [3] Vogt, 216 f.
[4] Mun. 207, 489, 492. [5] Mun. 465.

betydning. Østmændene kaldte i dagligtale tinghaugen *þingmót*, ikke *á þingum*.

Til slutning kan mærkes en del stedsnavne med endelsen *-gard*. Husene i Dublin blev af Nordboerne kaldte *garðr;* hvilket i irske skrifter fra omkr. aar 1000 gjengives med *garda*, *gardaibh* (dat. pl.). Fra det 13de aarhundred har vi bevaret en del stedsnavne med denne endelse *Fissegard* (omkr. 1200)[1], *Taxsagard* (1256)[2] og *Apilgard (1316)*[3]. De har sandsynligvis været bygaarde i Dublin. Jeg tør ikke benægte, at slige navne kunde bruges, efter at sproget var uddød. Men de synes ialfald at vise hen paa en overgangstilstand.

Resultatet af den foregaaende udvikling er: Nordboerne i Irland bevarede sin nationalitet helt ind i det 14de aarhundred. Sproget forsvandt noget tidligere. Dog synes der lige ned til midten af det 13de aarhundred at ha været talt nordisk sprog i Irland. Den anden halvdel af det 13de aarhundred danner en overgangstilstand. Det sprog, som Østmændene da talte, var sandsynligvis en blanding af nordisk og engelsk, isprængt med en mængde irske ord.

Mit maal med denne afhandling har været at vise, at der alt i det 10de aarhundred var saa megen forbindelse mellem Nordboerne og Irerne, at en gjensidig paavirkning kan ha fundet sted, og sikkerlig ogsaa har gjort det. Med andre ord, at det er sandsynligt, at irsk kultur i vikingetiden har paavirket Nordboerne i Irland og paa Hebriderne, og at den derfra har bredt sin indflydelse til Island og videre til Norge, Sverige og Danmark. Dernæst har jeg søgt at vise, at denne nybygd i det fjærne Vesten langt fra hjemlandet maa ha eiet en mærkværdig livskraft. Trods det stadige og intime samkvem med Irlænderne formaaede den nordiske befolkning at bevare sin nationalitet, sin politiske

[1] Mun. 26. [2] Mun. 138. [3] Mary II 358.

selvstændighed og sit nordiske sprog i mere end tre hundrede aar, fra Turgeis's dage og helt ned til Englændernes erobring i 1170. Og selv efter den tid vedligeholdt Nordboerne i Dublin og Waterford i mere end halvandet hundrede aar sin folkeeiendommelighed og følte sig som Nordboer, og i næsten hundrede aar efter erobringen vedblev de at tale sit fra fædrene nedarvede nordiske sprog. Endnu ved aar 1300 kan vi tale om Nordboer i Irland.

Til slutning vil jeg ikke undlade at frembære min bedste tak til professor dr. Alf Torp, som har havt den godhed at gjennemse mit manuskript og give mig mange vigtige oplysninger især om skrivemaaden af irske navne, til min far, professor Sophus Bugge, som ogsaa har gjennemseet min afhandling, til rigsarkivaren i Dublin, James Mills Esq., og til Hubert Hall Esq., Public Record Office London, som har bragt mig i forbindelse med Mr. Mills.

Følgende forkortelser forekommer hyppig i denne afhandling:

Cal. = Calendars of Documents relating to Ireland, udg. af Sweetman, vol. I—III.

Chron. Scot. = Chronicum Scotorum, udg. af William Hennessy, London 1866 (Roll's Series).

Cogadh = Cogadh Gaedhel re Gallaibh (The War of the Gaedhil with the Gaill), udg. af dr. Todd, London 1867 (Roll's Series).

Expugnatio = Expugnatio Hiberniæ, i Giraldi Cambrensis Opera, vol. V, London 1867 (Roll's Series).

F. M. = The Annals of the Four Masters of Ireland I—VII, udg. af O'Donovan (Dublin 1851).

Inisfallen = Annales Inisfalenses, udg. af O'Conor, Rerum Hibernicarum Scriptores, vol. II.

Keltische Beiträge = H. Zimmer, Keltische Beiträge I—III, i Zeitschrift für deutsche Altertumskunde.

Loch Cé = The Annals of Loch Cé, udg. af Hennessy, London 1871 (Roll's Series).

Mary = Chartularies of St. Mary's Abbey, Dublin I—II, London 1884 (Roll's Series).

Minder = J. Worsaae, Minder om de Danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland.

Mun. = Historical and Municipal Documents of Ireland, 1172—1320, London 1870 (Roll's Series).

Normannerne = J. Steenstrup, Normannerne, I—IV.

O. Sanct. = Registrum Prioratus Omnium Sanctorum, iuxta Dublin (udg. af Irish Archæological Society).

Three Fragm. = Three Fragments, udg. af O'Donovan, Dublin 1860.

Tig. = The Annals of Tigernach, udg. af Whitley Stokes, Revue Celtique, vol. XVII—XVIII, og af O'Conor, Rerum Hibernicarum script., vol. III.

Ult. = Annales Ultonienses, udg. af O'Conor, Rerum Hibernicorum script., vol. IV; og fuldstændig i Roll's Series af Mr. Hennessy og Dr. B. Mac Carthy, I—III.

Vogt = L. J. Vogt, Dublin som norsk By, Kristiania 1896.

Public Record Office, Dublin. Extract from Justiciary Roll, 3—7 Edward II mem. 18.

1311, 25 februar. Waterford.

Adhuc de Placitis de Corona et deliberacione Gaolae apud Waterford coram Johanne Wogan Justiciario Hiberniae die Jovis in crastino sancti Matthiae Apostoli anno regni Regis Edwardi filii Regis Edwardi, quarto.

Robertus le Waleys sectatus de morte Johannis filii Yvor Macgillemory feloniter per ipsum Robertum interfecti etc. venit et bene cognovit quod predictum Johannem interfecit, Dicit tamen quod per ejus interfectionem feloniam committere non potuit quia dicit quod predictus Johannes fuit purus Hibernicus et non de libero sanguine etc. Et cum

dominus predicti Johannis cujus Hibernicus idem Johannes fuit die quo interfectus fuit solocionem pro ipso Johanne Hibernico suo sic interfecto petere voluerit ipse Robertus paratus erit ad respondendum de solucione predicta prout justicia suadebit.

Et super hoc venit quidam Johannes filius Johannis filii Roberti le Poer, et dicit pro domino Rege quod predictus Johannes filius Yvor M[c] Gillemory et antecessores sui de cognomine ipsius Johannis filii Yvor Macgillemory a tempore quo dominus Henricus Rex filius Imperatricis quondam dominus Hiberniae tritavus domini Regis nunc fuit in Hibernia antecessores de cognomine predicti Johannis filii Yvor Macgillemory legem Anglicorum in Hibernia usque ad hunc diem habere, et secundum ipsam legem judicari et deduci debent et solent. Et unde dicit quod predictus dominus Henricus Rex per cartam suam a tempore primi conquestus Hiberniae libertatem predictam omnibus de cognomine de Macgillemoryes dedit et concessit quamquidem cartam Dominus Edwardus quondam Rex Angliae pater domini Regis nunc per literas suas patentes ratificavit et confirmavit. Et profert literas predicti domini Edwardi regis patris domini Regis nunc de confirmacione predicta que hoc testantur in hec verba.

[Nu følger Edward 1's stadfæstelsebrev af 5te okt. 1283, trykt hos Worsaae, Minder s. 444. Isteden for Worsaaes *Custumanni* har dette haandskrift *Oustmanni*, hvilket er det rigtige.]

Unde predictus Johannes filius Johannis filius Roberti le Poer petit pro domino Rege quod procedatur ad judicium versus predictum Robertum le Waleys pro morte predicti Johannis filii Ivor Macgillemory qui est de stirpe predictorum Gillecrist Macgillemory Willelmi et Johannis Macgillemory quos predictus dominus Edwardus Rex pater domini Regis nunc lege Anglicorum in partibus Hibernie uti et per hujusmodi legem deduci concessit prout in predictis litteris patentibus plenius

continetur[1]. Et Justiciarius hic etc. plenius volens certiorari pro quali predictus Johannes filius Yvor Macgillemory habebatur dum vixit et utrum ipse et antecessores sui a tempore confectionis cartarum predictarum poni consueverant in juratis et assisis sicut et ceteri Anglici de partibus Hibernie necne, processit ad inquirendum super premissis plenius veritatem per Juratores subscriptos videlicet Johannem le Butiller Johannem filium Warini milites Adam le Poer juniorem Henricum de Whitfeld Reymundum le Tailleur Johannem de Barry Thomam le Poer de Boryn Bartholomeum de Kerdif Philippum filium Johannis de Norragh Henricum Ruddeberd Johannem Barun de Porthallok Willelmum Savage Matheum Belescot Thomam de Norhampton et Galfridum filium David qui jurati dicunt super sacramentum suum quod a tempore quo predictus dominus Henricus Rex filius Imperatricis primo venit in Hiberniam pro conquestu faciendo fuit quidam magnas nomine Reginaldus Macgillemory qui fuit dives homo et valde potens in comitatu isto et fuit manens apud Renaudescastel prope portum de Waterford ubi modo est antiqua mota deserta et ipse Reginaldus audiens de adventu predicti domini Henrici Regis filii Imperatricis etc. in Hiberniam pro conquestu faciendo etc. et quod idem dominus Henricus Rex ordinavit applicare cum exercitu et navigio suo in portu Waterford et in dominio ipsius Reginaldi Macgillemory, idem Reginaldus condere fecit tres magnas cathenas ferreas, quamlibet earum de tanta longitudine quanta tunc fuit latitudo portus Waterford inter predictam motam que vocatur Renaudecastel ex parte Weyseford et terram de Dunbrothy ex opposito que est in libertate Waterford, et predictas tres cathenas portare fecit ultra portum predictum et quamlibet cathenarum illarum ex utraque parte portus tendere fecit et firmare, intendens per ingenia illa impedire predictum dominum Henricum Regem magnum et exercitum suum ne ibidem possent applicare. Et

[1] Jfr. fribrevet af 1283.

cathenis illis non obst(an)[1]tibus predictus dominus Henricus Rex cum navigio et exercitu suo ibidem applicuit, et cito postea idem dominus Henricus Rex cepit predictum Reginaldum Macgillemory dominum parcium illarum qui cathenas illas construxit et ipsum et omnes suos adherentes in comitiva sua inventos ducere fecit ad villam Waterford, qui omnes cito postea per judicium Curiæ ipsius domini Henrici Regis pro eorum rebellione tracti fuerunt et suspensi. Et omnes alii quos idem dominus Henricus Rex manentes invenit in predicta villa Waterford per ipsum dominum Henricum Regem expulsi fuerunt extra eandem villam excepto uno solo fideli homine de cognomine des Macgillemoryes qui vocabatur Geraldus Macgillemory qui semper fideliter se gessit ad pacem ipsius domini Regis et qui fuit manens in quadam Turri que modo est valde antiqua et diruta ex opposito ecclesie fratrum predicatorum infra muros ville Waterford. Et idem dominus Henricus Rex assignavit certa loca extra muros ville predicte singulis eorum quos sic expulsit a villa predicta ad faciendum ibidem mansiones suas. Et ipsi sic expulsi construxerunt quamdam villam ibidem que modo vocatur villa Oustmannorum Waterford et infra muros ville predicte a qua ipsi sic expulsi fuerunt feoffavit de tenementis ipsorum sic expulsorum diversos homines de comitiva sua et diversas libertates eis concessit. Et pro magna fidelitate quam predictus dominus Henricus Rex invenit cum predicto Geraldo Macgillemory qui fuit manens in predicta Turri infra muros predicte ville Waterford non expulsit ipsum Geraldum Macgillemory set concessit ei vitam et membra et quod ipse et sui manere possent in villam predictam sicut prius manserunt. Et postea per lapsum temporis post reditum predicti Henrici Regis . .[2] contigit quod burgenses predicti ville de Waterford et uxores et alii de familia eorum quodam die . . exie-

[1] ( ) er borte i orig., men udfyldt af udg.
[2] . . betegner, at noget er borte i orig.

runt muros ville predicte causa ludendi in campis et omnes de predicta villa Oustmannorum (expul)si ut predictum est inierunt consilium ut burgenses ville predicte et suos interficerent et consilium illud (effece)runt in actum et interfecerunt die illo omnes burgenses ville predicte quos extra muros invenerunt et eorum uxores ceperunt et cum ipsis duxerunt ob quod orta fuit guerra inter ipsos de villa Oustmannorum Waterford qui predictos burgenses sic interfecerunt et illos qui residui fuerunt infra muros ville predic(te) (ob) occisionem predictam et duravit guerra et dissensio illa per magnum tempus. Et predictus Geraldus Macgille(mory) qui fuit manens in predicta Turri infra muros ville predicte fideliter et viriliter per se et suos custod(ivit Turrim) predictam et eam defendidit tam contra omnes predictos Oustmannos primo expulsos ut predictum est etc. d(e) quibus aliqui fuerunt parentes ipsius Geraldi quam contra quoscunque alios qui fu(erunt) ex parte predictorum Oustmannorum usque ad iteratum adventum domini Henrici regis in Hiberniam. Et quando d(ominus) Henricus Rex in adventu suo apud Waterford audivit de magna fidelitate predicti Geraldi Macgillemor(y) qualiter bene se gessit in defensione ville predicte tam contra Oustmannos qui fuerunt de parentela et (stirpe) ipsius Geraldi Macgillemory quam contra omnes alios Oustmannos primo expulsos etc. ut predictum est, id(em) dominus Henricus Rex ad instanciam et rogatum ipsius Geraldi Macgillemory concessit tam sibi quam aliis de parentela sua Oustmannis Waterford quod ipsi a tempore illo legem Anglicorum in Hibernia haberent et secundum ipsam legem judicati et deducti fuissent. Requisiti si predictus Johannes filius Yvor Macgillemory quem predictus Robertus le Waleys interfecit sic de stirpe predicti Geraldi Macgillemory cui predictus dominus Rex l(iber)tates predictas concessit, dicunt quod sic. Requisiti si predictus Johannes, filius Yvor Macgillemory s(ive) al(iquis) antecessorum suorum post cartam et confirmacionem predictas poni consueverunt in juratis et assisis sicut

Anglici etc. dicunt quod quidam Willielmus Macgillemory consanguineus predicti Johannis est liber ten(ens istius) comitatus et tenet omnes terras suas de domino Rege in capite in eodem comitatu faciendo . . comitatu Waterford de comitatu in comitatum. Et tam predictus Johannes quam predictus Willielmus hactenus poni consueverunt in juratis et assisis sicut et ceteri Anglici comitatus etc. Requisiti si aliquis de stirpe et cognomine predictis hactenus interfectus fuit et ille qui ipsum interfecit captus et in curia domini Regis de morte illa arenatus, dicunt quod quidam Robertus filius Batyn le Poer tempore domini Edwardi quondam Regis Anglie patris domini Regis nunc interfecit quendam Gillecrist Macgillemory et de morte illa arenatus fuit in curia domini Edwardi Regis primi . . . . quod clericus fuit et quod non . . ordinis qui tunc fuit . . . jurati etc. quod . . Macgillemory . . . jurati etc. coram vicecomite Waterford . . . comitatu isto et similiter ad dicendum . . . . quia predictus Robertus le Waleys in inquis . . . interfecit ut predictum est. Requisiti a qua . . . Macgillemory primo venerunt et utrum . . . Hibernie in . . . hactenus (dicunt) quod . . venerunt de Devonia in Hiberniam diu ante conquestum quem predictus dominus Henricus filius Imperatricis fecit in Hibernia etc. Ideo predictus Robertus le Waleys recommitatur Gaole pro judicio suo exspectando etc. a die Pasche in XV dies ubicunque etc. Et datus est ei dies de judicio suo audiendo coram etc. Postea de gratia etc. predictus Robertus le Waleys dimittitur per manucapcionem. Et de ejus manucapcione patet in Rotulo de manucapcione de hoc termino etc[1].

---

[1] Aktstykket er aftrykt ordret efter den afskrift, som rigsarkivar James Mills i Dublin har sendt mig, og med bibehold af dens eiendommeligheder, f. eks. snart *ae*, snart *e*.



AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE.

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE
NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1901.

II. RÆKKE.

16. BIND.

KJØBENHAVN.

I COMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL.

THIELES BOGTRYKKERI.

INDHOLD AF AARGANGEN

1901.

I Texten er der indtrykt følgende Afbildninger:

Afbildningerne S. 9, 31—52 ere tegnede og chemityperede af Prof. Magnus Petersen, de øvrige ere Zinkographier efter Photographi, ved Pacht & Crone.

ET PAR SØNDERJYDSKE TRÆSKJÆRERARBEJDER FRA DET 13. ÅRHUNDREDE.

AF

IVAR HERTZSPRUNG.

I to landsbykirker i Flensborgegnen, Hyrup og Nørre Haksted, er skibets østlige væg bleven smykket på en særegen måde, idet man langs henunder loftet har anbragt en række træskårne relieffer, fremstillende Kristi lidelseshistorie. Af disse værker, der hidtil kun kortelig ere omtalte i litteraturen[1], skal i det følgende gives en beskrivelse i tilslutning til fotografiske gengivelser og dertil knyttes en arkæologisk undersøgelse af deres alder og hjemstavn[2].

I Hyrup kirke, godt en milsvej sydøst for Flensborg, sad disse relieffer indtil 1892 endnu på deres oprindelige plads; men ved en i dette år foretagen »restauration« blev denne kirkens ejendommeligste og ærværdigste prydelse tagen ned, ved oversavning delt i tre dele og anbragt i skibets vestende på den sydlige og vestlige væg, for største delen inde under et pulpitur[3]. Indfatningen om reliefferne består

---

[1] Trap: Slesvig II. 480; R. Haupt: Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein I (Kiel 1887), s. 311, 290; Matthäi: Zur Kenntnis der mittelalterlichen Schnitzaltäre Schleswig-Holsteins (Leipzig 1898) passim; prof. Haupt i Beilage zur (Münchener) Allgemeinen Zeitung 1899 nr. 271 (27. nov.).

[2] I Hyrup og Nørre-Haksted var jeg første gang i aug. 1898, anden gang i okt. 1899; i N.-H. var jeg atter i aug. 1900.

[3] Den tidligere tilstand kender jeg dels af det nævnte værk af Haupt, dels af et par ældre fotografier, som professor Haupt har vist mig den velvilje at sende mig, samt af et par fotografier,

af søjler, der bære tredelte rundbuer, mellem hvilke rummet udfyldes af relieformamenter; derimod ere såvel de planker, der dannede bagklædning, som de fire bjælker, hvoraf rammen bestod, bortkomne ved flytningen. De bevarede dele have følgende dimensioner: samlet længde 6,35 m. (til sammenligning tjener, at skibets bredde er 6,92 m.), fra midte til midte af søjle 0,88 à 0,925 m., højde 1,02 à 1,03 m.[1], reliefhøjde omtr. 9 cm. — Alt er egetræ (undt. nogle ny tilsatte smådele, se ndfr.).

Oprindelig må i hvert fald reliefscenerne have været malede; det kan således sluttes deraf, at skæg flere gange kun er gengivet ved noget fremstående på kinden uden angivelse af hår (Kristus i opstandelsesscenen, en af røverne og en af bødlerne). Det ses da også på de nævnte ældre fotografier, at de før 1892 havde flere farver (ornamenterne ses ufarvede eller ensfarvede); nu ere kun yderst få, svage farvespor fundne[2], og det er endda tvivlsomt, om disse, der ikke have kridtgrund, hidrøre fra den oprindelige farvegivning.

---

som arkitekt John Dich har taget af »opstandelsen« og »kvinderne« tilligemed to af søjlerne og to af ornamentstykkerne, medens kirken var under reparation og skjæringerne henlå på loftet, og som han ligeledes velvilligst har overladt mig. Det ses af prof. H.s fot., at rammen bæres af to, for enden afrundede, flade, kantstillede plankeender, der ere indstukne i muren (desuden ses på midten en senere tilsat jærnstang, hvis ene ende er fastgjort til loftsbjælken. medens den anden er bøjet under underbjælken).

[1] Haupt angiver højden til 1,1 m., hvilket vistnok må være en trykfejl for 1,2 m., hvortil den oprindelige samlede højde beregnes ved hjælp af prof. H.s fot. og mine mål; længden angiver Haupt til 6 m.

[2] Rødt mellem læberne på den forreste kriger ved »tilfangetagelsen« og på fanen ved »opstandelsen«, højrødt i udyrets gane og på søjlen længst til højre, gråt på Kristi kjortel ved »opstandelsen«; desuden på flere steder hvid farve, men om denne savner jeg specificerede notitser, da det nemlig ved mit besøg blev mig fortalt af præsten, at skjæringerne indtil 1892 vare hvidmalede, hvilket de skulde være blevet for omtr. 40 år siden (her foreligger vistnok en forvexling med Nørre Haksted, se ndfr.).

Skjæringerne fremtræde nu med »spejl« i træet, især for ornamentstykkernes vedkommende. På mange steder i reliefferne ses små runde trænagler, som dels synes at være anbragte for at fastholde dem til bagklædningen, dels måske kun udfylde huller, der ere borede for at hindre træet i at revne.

I tilslutning til hosstående gengivelser af mine fotografier hidsættes en kort beskrivelse af hver enkelt af de syv fremstillinger med angivelse af alle nye smådele. Deres nuværende rækkefølge, hvori de her nævnes, er den samme som før 1892, hvilket fortjener at omtales, da scenerne efter »gravlæggelsen« kunne tænkes ordnede på forskellig måde.



Fig. 1.



Fig. 2.

Tilfangetagelsen (fig. 1). Judas vil kysse Kristus, der strax gribes om armen af en kriger; bag Kristus kommer apostlen Peter og hugger efter det højre øre på den intetanende Malchus, der vender ryggen til de andre, medens han bøjer sig forover og i hænderne holder en lang kølle nedadvendt; til højre for denne gruppe står en enkelt figur, en kriger med et spyd rettet mod Peter. — Forskellige dele af denne scene ere løst skårne og påsatte, således den enligtstående krigers sværd, spyd og hjælm (hjælmen var før 1892 fejlagtig sat på Peters hoved). Klingen på Peters sværd er af fyrretræ og hidrører fra den nyeste tid (den ses ikke på prof. H.s fot.).

Hudstrygelsen (fig. 2). Den tornekronede Kristus er ved hænderne bunden til en pæl; ved hver side står en bøddel, som svinger et køllelignende ris. — I denne fremstilling hidrører fra den nyeste tid: den ene fodspids af bøddelen til højre (og tilhørende del af fodstykket), samme figurs rudi-



Fig. 3.

mentære hænder med riset ligesom størstedelen af den anden bøddels ris.

Nedtagelsen (fig. 3). Kristi højre arm er gjort fri og holdes ømt af Maria, medens hans legeme støttes af en mand (Josef fra Arimathæa); imidlertid er en anden, som ligger på korset, ifærd med ved hjælp af en tang at udtage naglen af den venstre hånd, medens en tredje (Nikodemus) på samme

måde søger at frigøre fodderne. Under korsets venstre arm står Johannes sørgende. Til hver side ses på et kors, der ligesom Kristi har T-form, en røver med bagbundne hænder, kun ophængt i armene; på skinnebenene er mærker af slagene, der have ramt dem.



Fig. 4.

Gravlæggelsen (fig. 4). I den åbne sarkofag sænke to jøder (Josef og Nikodemus) Kristi lig; til siderne stå Maria og Johannes sørgende.

Opstandelsen (fig. 5). Kristus har rejst sig og træder ud af graven, idet han sætter den venstre fod og korsstaven med fanen på en af de tre sovende krigere; i højre hånd holder han et skriftbånd. Som en selvstændig fremstilling

ses til højre herfor Gudfader svævende i en sky, holdende et skriftbånd, og under ham en engel. — Klingen på sværdet til højre hidrører fra den nyeste tid (arkitekt Dichs ovennævnte fotografi fra 1892 viser en lige, tveegget klinge), hvorimod såvel klingen tilvenstre som et indfældet stykke i en af krigernes ben snarest må anses for oprindelige enkeltheder.



Fig. 5.

Kvinderne ved graven (fig. 6). Engelen har sat sig på den tomme grav; han holder i højre hånd et palmeblad (?), og med venstre peger han ned i kisten, da de tre kvinder nærme sig; den forreste bøjer sig lidt forover og løfter på ligklædet, der ligger over kanten af graven; de bære alle salvegemmer,



Fig. 6.



Fig. 7.

den bageste (der er skåret i et træstykke for sig) tillige et røgelsekar. — Ny er den yderste del af Engelens venstre vinge. Den midterste kvindefigurs højre side er skåret i to stykker, der ere tappede fast på det øvrige.

Underverdenen (fig. 7). Kristus står foran Helvedes gab, træder på djævelen og støder sejrsfanens stang i udyret;

han griber om håndleddet på en nøgen mand (Adam), der står forrest i gabet og fatter en kvinde (Eva) om håndleddet; desuden ses bag dem tre hoveder. Endelig ser man atter bag Kristus Adam og Eva, der træde ud af en port[1]. — Ny er fanen.

Såvel mænd som kvinder bære gennemgående en lang kjortel med halvvide, for håndleddene snævre ærmer, om livet et bælte eller en rem (Malchus og bødlerne have kortere kjortel). Over kjortelen bære engelen og kvinderne på bægge skuldre en kåbe, der for engelens vedkommende sammenholdes af et lille bånd med en rund knap på midten; apostlene have en kappe, der lader højre arm fri. Kvindernes hoved dækkes af et blødt klæde, flere af mændene bære den ejendommelige, spidse jødehat.

Som korsfæstet er Kristi eneste klædningsstykke et klæde om lænderne, bundet i en knude ved højre hofte og så langt, at venstre knæ er dækket. Både her og ved hudstrygelsen er Kristus tornekronet.

Særlig opmærksomhed fortjene de rustede krigere, som vi finde i to af scenerne, fordi deres udstyr hjælper til en tidsfæstelse af værket. Vogterne ved Kristi grav bære brynje med hætte over hovedet og handsker i fortsættelse af ærmerne; underbenene dækkes sandsynligvis af brynjehoser; lige nedenfor knæerne ses to smalle tværbånd, der vistnok må være den nederste, snævre del af korte buxer. De have hvælvede tresidede skjolde, forneden spidst tilløbende, foroven lige afskårne[2], men dog med afrundede hjørner; deres længde er omtrent som fra skulder til midt på låret; de to af krigerne (ved den tredje er det udeladt af mangel på plads) holde sværd med rund knap, kort fæste, kort, lige parerstang og krumme, eeneggede klinger. Ved »tilfangetagelsen« ere de to krigere klædte på en lidt anden måde end de tre nys omtalte; hos dem kommer

[1] Det er næppe rimeligt, at der skulde være ment andre end de nævnte personer.

[2] De to ere urigtigt perspektivisk tegnede.

nemlig kjortelen til syne nedenfor ringbrynjen og dækker knæerne; det sværd, som den ene bærer i skede ved venstre side, er ikke af form som de forannævnte, men af almindelig type, lige og tveegget (på Peters sværd er klingen ny); den samme kriger bærer en løst påsat »kedelhat« (kun ufuldstændig bevaret).

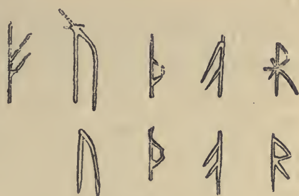
Indfatningens søjler have trapezkapitæl med afrundede hjørner, en firkantet dækplade foroven, en ring forneden; skaftet er kun trekvart-rundt; foden er formet ganske som kapitælet, kun med de tre led i den omvendte orden. Hver søjle er skåren i et stykke, der fortsætter sig bag om ornamentstykkerne helt op til disses øverste rand, fastholdt af jærnsøm, der synes oprindelige. Buerne med de mellemliggende ornamenter og en rundstav med hule snoninger langs overkanten[1], ere udskårne i flade træstykker af omtr. 1,7 cm.s tykkelse på den måde, at de buehalvdele, der bæres af samme søjle, med alt det mellemliggende, ere skårne i ét stykke. Over midten af hver bue (altså hvor to stykker træ støde sammen) er påsat en sexbladet, lidt fremspringende roset, fastholdt ved et jærnsøm; dens tværmål er omtr. 12,5 cm.; de fem af rosetterne ere kun delvis bevarede. På professor

---

[1] Sådanne hule snoninger findes f. ex. på to små hjørnesøjler på den ene af stolperne fra Velling kirke (Nationalmuseet nr. D 2718; på afb. i Å. f. n. O. 1894. 392, ses disse snoninger ikke). Lignende hule snoninger findes f. ex. på gesimsplankerne fra Vrigstad kirke i Småland (afb. Svenska Konstminnen H. 5, Stockholm 1888, pl. 4 og derefter delvis Å. f. n. O. 1894. 386), på et tidlig-gotisk ciborium, som Høyen har set i Tvilum kirke (Høyens notitsbøger i Nationalmuseet, nr. 9 side 25), et par glaserede tegl fra Vitskøl klosterkirke (nævnt J. B. Løffler: Ruinerne af Vitskøl Klosterkirke, Kbh. 1900, side 13); også i sten forekomme de, f. ex. på døbefonten i Bjersjö kirke i Skåne (se Wimmer: Døbefonten i Åkirkeby kirke. Kbh. 1887, pl. III fig. VI og VII), en portalsøjle i Skjern kirke, Middelsom herred, Viborg amt (tegn. af M. Borch i Nat. Mus.), søjlebaserne under tårnet i Fjenneslevlille kirke (J. B. Løffler: Sorø Akademis Landsbykirker, Kbh. 1896, fig. 2, side 16), en portalsøjle på »den gyldne port« i Freiberg domkirke i Sachsen.

Haupts fotografier ses, at underplanken i rammen har haft lignende rosetter indskårne under hver søjle og under midten af hvert relief.

Ornamenterne[1] mellem buerne vise i gennembrudt relief symmetrisk ordnede, indbyrdes forbundne, romanske akanthusblade, dels en face-stillede (palmettelignende), dels profilstillede; kun sjældent er et blad ført hen under et andet[2]; i hvert felt er ordningen ændret. Hvert af ornamentstykkerne er ved buernes toppunkter mærket med temmelig dybt og groft indskårne romertal fra I til VII (det kan destoværre ikke afgøresved hjælp af de ældre fot., om disse tal have været der før 1892). Hvor to buer mødes over en søjle er indskåret (langt svagere end romertallene) i rækkefølge en af de første runer i futharken og på den tilsvarende abakus den samme rune (ᚠ mangler bægge steder, vel fordi man her anså en nummerering for overflødig)[3].


Fig. 7.

---

[1] Af ornamentstykket længst til venstre findes papirsaftryk, og gibsafstøbning derefter, i Nationalmuseet.

[2] Disse bladformer forekomme vel ganske jævnligt i stenskulptur i Danmark som i udlandet, men de vi sysle med, ere dels samlede på ejendommelig måde for at danne fyldemønster, dels bære de præget af at være træskårne; lignende træskårne ere naturligvis fåtallige, da slige sager jo ere sjældne fra en så tidlig tid; jeg kan nævne, at de findes på en romansk alterbordsforside i Egvad kirke ved Åbenrå (afb. Haupt anf. v. I. fig. 37—38; fot. i Nat. Mus.), samt på den ene gavl af det tidlig-gotiske alter i Slesvig Domkirke. I Norge synes de at indtage en beskeden plads; lignende blade, men i betydelig plumpere sammenstilling, ligesom selve bladene synes mere råt udførte med huljærn, findes på portalen fra Tuddals kirke; denne kaldes af Dietrichson (De norske stavkirker, Kria. og Kbh. 1892, s. 423, fig. 295) »vor middelalderske træskjærerkunsts dybeste forfald . . . . . . omkring 1370«.

[3] Aftryk af disse runer i plastilina og derefter gjorte gibsafstøbninger findes i Nationalmuseet; fig. 7 er af professor Magnus-Petersen tegnet efter disse samt blyantsgnidebilleder.

Et arbejde af ganske lignende art som det ovenfor beskrevne findes i Nørre Haksted kirke, et par mil sydvest for Flensborg og kun få mil fra Hyrup[1]. Her sidde passionsreliefferne endnu på deres oprindelige plads over korbuen. Under tredelte buer, hver indesluttet i en rundbue og båren af søjler, ses her 4 scener til hver side for et midtrum af omtrent 0,47 m.s bredde (altså 1 scene mere end i Hyrup); på midten er fastgjort et lille krucifix; rammen dannes af fire egebjælker (10 × 14 cm.), der ere således sammenføjede, at de vandrette bjælker med en kam ere stukne igennem de lodrette og fastholdte af en rund træpløk; bagklædningen dannes af lodretstillede planker (omtr. 24 cm. brede, et par cm. tykke), der foroven og forneden ere indstukne i en not i de vandrette bjælker[2] og indbyrdes således forbundne, at hver af dem med sin ene, tyndere side er indstukken i en not (omtr. 2 cm. dyb og 0,7 cm. bred) i naboplankens tykkere side. Det hele bæres af fire store murhager af jærn; den sydligste er dog nu sprængt, da bjælken her har slået sig så stærkt, at den er sunken næsten 13 cm. Søjlerne ere indstukne i de vandrette bjælker; iøvrigt sammenholdes de mindre dele ved store jærnnagler (reliefferne til bagklædningen, buestykkerne i falsen i overbjælken).

Målene ere: fuld længde 6,71 m. (skibets bredde 6,87 m.), højde 1,25 m., fra midte til midte af søjle omtrent 0,75 m. Reliefferne ere skårne i egeblokke af mål omtrent 0,55 × 0,84 × 0,12 m.; forskellige smådele ere løst skårne.

At reliefferne oprindelig have været malede, må anses for utvivlsomt; herpå tyder det også, at f. ex. Kristi skæg i

---

[1] Haupt anf. værk I. 290.

[2] På midten af den underste bjælke er bagsiden af noten skåret bort i en længde af omtr. 0,42 m. uden at det ses, hvorfor det er sket. Langs ned ad midten bagpå rammen og bagklædningen er fastslået et brædt af 9,5 cm s bredde, 2 cm.s tykkelse, afsavet forneden; det ses forneden, hvor det er fæstet med en af de gamle jærnnagler. Om udskjæringerne på midten i forsiden af de vandrette bjælker se s. 15.

den første scene kun er udskåret som noget fremstående på kinder og hage uden angivelse af hår (ɔ: på ganske lignende måde som ved nogle af figurerne i Hyrup). De nuværende farver skyldes en moderne overmaling, der skal være foretagen mellem 1848 og 64; sandsynligvis er det endnu muligt at fremdrage rester af den oprindelige farvegivning, da der på enkelte steder, hvor jeg forsøgte en afskrabning, viste sig ældre farver[1].



1. 2. 3. 4.
Fig. 8.

Som allerede nævnt ere fremstillingerne af lidelseshistorien her otte i tal, nemlig de samme som i Hyrup og desuden »domfældelsen«; rækkefølgen er dog noget afvigende, idet »kvinderne ved graven« går forud for »opstandelsen«, hvortil grunden må søges deri, at påskeberetningen i evangelierne indledes med kvindernes besøg.

Tilfangetagelsen (fig. 8 1). Judas kommer bagfra og

[1] På søjlekapitælet mellem »hudstrygelsen« og »nedtagelsen« sporedes flere lag: hvid, lysgrøn, mørkgrøn, rødbrun på tyk, lys undermaling; på Marias arme fandtes kødfarve (her er ved sammenføjningerne af figurens enkelte dele anvendt lærredsklude, hvorpå farven er malet); på buerne umiddelbart til højre for midtrummet fandt jeg igen den rødbrune farve, på fladerne mellem dem en lys, stærk grøn farve. En mørk, næsten højrød farve ses på undersiden af det fremspringende fodstykke under »gravlæggelsen«, i »underverdenens« vinduer og på den midterste del af underbjælkens bagside samt på det her anbragte lodrette brædt.

vil kysse Kristus, hvis venstre hånd allerede gribes af en ubevæbnet mand, der truende løfter sin højre; Peter, der står længst til venstre, har lige afhugget øret på Malchus; denne knæler foran Frelseren, som læger hans sår; bag Judas ses endnu en mand. — Ny er den nederste del af Peters ærme.

Domfældelsen (fig. 8 2). Kristus føres af to vogtere (bag den ene en mand med en kølle) frem for Pilatus, der sidder til højre. — Nyt er brædtet foran fodstykket.



1. 2. 3. 4.

Fig. 9.

Hudstrygelsen (fig. 8 3). Kristus, der er bunden ved armene til en søjle, hudflettes af to bødler; han bærer ikke tornekrone; risene ere borte.

Nedtagelsen af korset (fig. 8 4) er fremstillet så overensstemmende med, hvad vi ovenfor så i Hyrup, at det er rimeligt kun at påpege afvigelserne: røverne ere udeladte (thi pladsen er smallere), Kristi kors har sædvanlig form, og bag hver korsarm ses en mand, der har udtaget, eller er ifærd med at udtage, en nagle (den første af disse holder en hammer). — Ny er indskriftpladen på øvre korsarm.

Gravlæggelsen (fig. 9 2). Josef og Nikodemus lægge Kristi lig i den åbne sarkofag, hvis låg holdes af en person midt i baggrunden; bag J. og N. ses Maria og Johannes.

Kvinderne ved graven (fig. 9 3). Engelen, der sidder længst til højre, peger ned i graven for at vise de tre kvinder, at den er tom; i højre hånd holder han et skriftbånd; lig-

klædet ligger på kanten af graven. Kvinderne stå bag denne; den forreste synes tomhændet, den sidste bærer et salvegemme, den mellemstes arme ses ikke.

Opstandelsen (fig. 9 4). Kristus stiger ud af graven, hvis låg ses bag ham; han løfter den højre hånd velsignende og holder i venstre sejrsfanen (hvis øvre del mangler). Foran graven de sædvanlige tre krigere, af hvilke den ene synes at vågne. Bag Kristi hoved korsglorie.

Underverdenen (fig. 10). Adam og Eva træde ud af Underverdenens port mod Kristus, der sætter sin højre fod på djævelen, og med sin højre hånd må have grebet Adams arm; i den venstre holder han sejrsfanen. I den bygning, der forestiller Underverdenen, ses to vinduer og i hvert af dem et hovede.



Fig. 10.

Nogle enkeltheder i dragterne have interesse, særlig af hensyn til spørgsmålet om arbejdets alder.

Ved hudflettelsen og nedtagelsen bærer Kristus om lænderne et klæde, bundet i knude ved den ene side, og ved den modsatte så langt, at det dækker knæet, medens det under knuden er så kort, at dets underkant danner en meget skrå linje.

Kvinderne have forskellige hovedklæder; Marias er blødt og falder ned på skuldrene; af de tre kvinder ved graven bærer den ene det på samme måde, den anden har et stift bånd om hovedet og et stift bind under hagen, medens den tredje har både de stive bind og et blødt klæde, der over bindet hænger fra issen ned på skulderen.

Pilatus og en af vogterne bære en lavpullet hat med opadbøjet skygge, hvori indsnit fraoven.

Krigerne ved graven ere således rustede: brynje og brynjehætte, der har en firkantet krave ned på brystet, hvilket sædvanlig kun ses, når krigeren bærer våbenkjortel over

brynjen; det synes derfor sandsynligt, at de også her bære en sådan. Hver holder et skjold, der er tresidet, foroven retlinjet med skarpe hjørner; længden er omtrent som fra skulder til næppe midt på låret. Af sværd er kun bevaret knappen hos krigeren længst til højre; ligeledes er af Peters sværd (i den første scene) kun bevaret den runde knap og den korte, lige parerstang, medens klingen, der har været skåren for sig, også her er borte. Endelig have to af krigerne hver en hjælm, en rund hue med en smal, nedadbøjet rand.

Om rammen og bagklædningen er talt ovenfor; her skal om de indrammende dele kun tilføjes, at der imellem buerne ingen udskårne ornamenter findes, og at søjlerne ere som de i Hyrup, kun at plinth og abakus her have hulet profil med en rundstav i midten.

Det lille krucifix (se fig. 9 1), som nu er anbragt på midten, imellem »nedtagelsen« og »gravlæggelsen«, er på en temmelig plump måde fastgjort ved en træklods på underbjælken. Ved første øjekast synes det dog at passe ret godt her; men ser man nøjere til, opdager man typiske forskelligheder mellem denne Kristusfigur og den i nedtagelsesscenen. Midtfiguren har større tornekrone med store pigge, om lænderne et kort klæde med en snip hængende ned til hver side; på brystet ses ejendommelige tværfolder, underlivet er indfaldent; korset selv har fremspringende knopper på siderne af armene; behandlingen af hår og skæg er en anden, og håret hænger ikke ned på skuldrene; i det hele er det mere pillent udført. Prof. Haupt antager dette krucifix skåret »gegen« 1400[1] og tager næppe meget fejl i denne datering; mulig kunde man i det stærkt udviklede bryst se et træk fra en lidt senere tid.

En nærmere undersøgelse af midtpartiet gør det højst

---

[1] Anf. værk I. 290. En ganske lignende lille figur henligger upåagtet i et skab i Kliplev kirke (mellem Åbenrå og Flensborg); den mangler nu bægge arme og en stor del af benene; en meget lignende, men arkaiserende, i Husby kirke (nabosogn til Hyrup) har Haupt omtalt og afbildet anf. v. I. 314, fig. 443.

sandsynligt, at det legemsstore krucifix, der nu hænger på skibets nordvæg, oprindelig har haft sin plads her. Vi finde nemlig i overbjælkens forside en udskjæring, et par cm. dyb og 26,5 cm. bred, og i underbjælken en ganske lignende, 28,5 cm. bred[1]; denne bredde svarer til korsenderne på det store kors, af hvilke det dog ikke har været mig muligt at få målt den øverste[2]. Korsets øvre arm er oversavet og har ikke sin oprindelige længde. Det er næppe til at afgøre, i hvilken højde det skal tænkes anbragt. Højden over gulvet frembyder i hvert fald ingen vanskelighed; anbringes nemlig krucifixet således, at dets tværarme netop gå fri af underbjælken[3], bliver der fra korsets nederste ende omtr. 1,7 m. til gulvet. Herfra må ganske vist trækkes omtr. 10 cm. til en bjælke, hvori krucifixet ved en tap, af hvilken lidt endnu er bevaret, har været fastgjort; men da kirkens nuværende gulv ligger omtr. i niveau med det omgivende jordsmon, har det sandsynligvis oprindelig ligget noget lavere. Det er rimeligt, at dette krucifix har haft sidefigurer; mulig kan man søge et minde herom i to rektangulære huller (17—18 cm. lange, 5 cm. brede, 6—7 cm. dybe), der i en afstand af 0,6 og 0,77 m. fra den store midtfordybning, ere indhugne i den nedadvendende side af underbjælken, idet man her kunde tænke anbragt støtter for slige figurer. Det lille, ovenfor omtalte, oversavede brædt midt bag på rammen kan måske have haft nogen betydning til støtte for korset.

[1] Desuden er her i indskjæringens overkant en fals på 2 × 2,5 cm., dog på midten i en længde af 8 cm. lidt dybere; hvortil denne fals har tjent, kan jeg ikke sige.

[2] Ved den ene side af den omtalte udskjæring i overplanken sidder endnu en lille jærnkrog, der springer 4,5 cm. frem foran bundfladen; dette mål svarer nøje til korsendernes tykkelse.

[3] Hvis krucifixet har været således anbragt, må dets øvre korsarm antages at have været længere end de to vandrette; men dette er heller ikke urimeligt, vi finde det nemlig således f. ex. på det ældre krucifix (fra 13. årh.) i Sorø kirke, afb. Danske Mindesmærker I (Kbh. 1877) Tavle XLIII og på et par emaillerede krucifixer i Nationalmuseet (Limogesarbejder fra 13. årh.).

Selve krucifixet (bredde o. 1,88 m., højde nu 2,11 m.) svarer i stil ret nøje til reliefferne, men frembyder forøvrigt den mærkelighed, at Kristus, skønt efter den senere middelalders skik fremstillet som den lidende, dog bærer krone, en omstændighed, der netop synes at stemme udmærket med korsets anbringelse som triumfkors, efter nedtagelsesscenen. Kristi



Fig. 11.

hoved er let sænket mod højre, armene lidt bøjede, kroppen svajet mod højre, højre fod lagt over venstre; lændeklædet har knude ved højre side og dækker venstre knæ. På korsets arme er langs midten en hvælvet stamme, udfra hvilken svære, volutagtige blade skyde frem til bægge sider; på korsenderne har sagtens evangelistsymbolerne (ligesom nu) været malede. Det hele er nu overmalet. —

En udsmykning af skibets østlige væg var i middelalderen

så at sige nødvendig[1]. Men noget ganske tilsvarende til de to omtalte reliefrækker, hvis forbilleder sikkert må søges i de store kirkers lectorier, hvor reliefscener ikke ere usædvanlige, er, så vidt vides, ikke kendt[2]. Dog findes i den frisiske egn af Sønderjylland i flere kirker tidlig-gotiske rækker af udskårne apostelfigurer med Kristus som midtfigur[3] (en enkelt sådan række i Hyrups nabokirke Husby); lignende malede apostelrækker kendes fra flere danske kirker[4].

En tidsfæstelse af de beskrevne værker skulde, om muligt, helst foretages ved hjælp af samtidige, daterede mindesmærker fra samme hjemstavn, men i så henseende viser det sig, at vi ere ret hjælpeløst stillede. Heldigvis have vi da i krigernes udstyr et middel til en nogenlunde skarp fastsættelse af tiden uden hensyn til hjemstedet. Allerede ringbrynjen med hætte, handsker og hoser, men uden tilsætning af særskilte små plader for skulder, albu eller knæ, giver aldersgrænserne o. 1170—o. 1300. En nærmere tidsbestemmelse fås ved hjælp af skjoldene, idet deres størrelse henviser til tiden mellem o. 1200 og o. 1270[5], og det således, at skjoldene i Hyrup, der have runde hjørner, snarest tilhøre tiden før 1250, skjoldene i Nørre Haksted, med deres skarpe hjørner, snarest tiden derefter[6]. Også en anden enkelthed peger på en ganske

---

[1] Mangfoldige steder har her været ophængt et krucifix, ofte med sidefigurer.

[2] Der opbevares i Nationalmuseet, uden nummer, et i egetræ udskåret relief, fremstillende kvinderne ved graven; det minder om de tilsvarende i Hyrup og Nørre Haksted, men dimensionerne ere noget mindre; dets hjemsted kendes ikke.

[3] Haupts anf. værk, registret, III. 150.

[4] F. ex. Førslev kirke (Øster Flakkebjærg h.) og Gyrstinge k. (Alsted h.). Malede passionsscener findes f. ex. i Lille Solt, nabokirke til Hyrup, og Dybbøl kirker (sidstnævnte kun brudstk.), men fra langt senere tid.

[5] Jfr. Demay: Le costume au moyen âge d'après les sceaux. (Paris 1880) s. 142.

[6] Danske segl vise fra 1251, og næsten uden undtagelse senere, skjolde med skarpe hjørner (se Henry Petersen: Danske

lignende tidsforskel; den kjortel, der i Hyrup ses nedenfor ringbrynjen, findes nemlig næppe efter 1250, medens våbenkjortelen, som krigerne i Nørre Haksted vistnok bære (se ovfr. s. 14), først blev almindelig ved denne tid.

Lære således disse våbenformer, at skjæringerne stamme fra det 13. århundredes midte, og at de i Hyrup sandsynligvis ere lidt ældre end de i Nørre Haksted, så er der andre enkeltheder, som stundom antages at tilhøre en senere tid eller ere sjældne, og som derfor kræve en nøjere undersøgelse.

Krigerne ved graven, på relieffet i Hyrup, bære korte, snævre benklæder, der vistnok må være de i Kongespejlet omtalte brynjebroge[1]; følgende exempler på fremstillinger fra 13. årh., hvor lignende ses, kunne nævnes: en figur på Helligtrekongersskrinet i Kølns domkirke (o. 1200)[2]; den hellige Elisabeths psalter, skrevet før 1217, sandsynligvis efter 1211[3]; et psalter fra begyndelsen af 13. årh.[4], nær beslægtet med nysnævnte; et i hvalrostand skåret relief, fremstillende Kristi opstandelse (Nat. Mus. nr. 5075), som kan henføres til tiden omkr. år 1200, snarest begyndelsen af 13. årh.; en miniatur i en bibel, der er skreven i Hamborg 1255[5]; alterbordsforsiden fra Løgumkloster (se s. 25)[6].

---

adelige Sigiller fra det XIII. og XIV. Aarhundrede, Kbh. 1897, pl. 2 flg.); i svenske segl findes det 1237 (måske et o. 1225) og gennemgående fra 1254 (se B. E. Hildebrand: Svenska sigiller från medeltiden, Sth. 1862 og 67, især 3dje serien).

[1] Jfr. Blom i Å. f. n. O. 1867, s. 77 (Kongespejlet kap. 38).

[2] Afb. Schulz: Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger, II. 83; på denne afbildning synes de korte buxer at bestå af ringe, hvilket ikke er tilfældet med afstøbninger, som jeg har set.

[3] Afb. Haseloff: Eine thüringisch-sächsische Malerschule des 13. Jahrhunderts (Studien zur deutschen Kunstgeschichte, H. 9; Strassburg 1897), fig. 61.

[4] Haseloff, fig. 85. [5] Kgl. Bibl., Gl. kgl. Saml. Fol. 4, bd. III f.⁰ 1v⁰.

[6] Her synes buxerne at dannes af brynjeringe ligesom på Hertug Henrik IV.'s gravmæle i Korskirken i Breslau (han døde 1290) (afstøbning i Germ. Mus. i Nürnberg) og i et evangeliehåndskrift i Bamberg (omkr. 1200) (se Hefner-Alteneck: Trachten, Kunstwerke und Geräthschaften, 2. Aufl. pl. 99 A 1881).

Hvis de eeneggede, krumme sværdklinger, som vi have set i Hyrup, ere oprindelige, vise også de en sjælden form; til de exempler, som oberst Blom har nævnt[1] (altermaleri fra Nedstryens kirke i museet i Bergen[2], o. 1300, afb. hos Blom; glasmalerier i St. Denis[3], 12. årh.), ved forf. kun at føje enkelte: det norske altermaleri med Hellig Olafs historie i Nat. Mus.[4] (nr. 10363, 14. årh.), et håndskrift fra 13. årh., i Hannover[5], en miniatur fra o. 1300, i Bryssel[6], et i elfenben rigt udskåret skrin fra 14. årh., tilhørende museet St. Raymond i Toulouse, udstillet i Paris på Verdensudstillingen 1900, et af reliefferne (barnemordet) på korstolene i Roskilde domkirke[7] (dat. 1423); fra 13—14. årh. kunde nævnes enkelte exempler på eeneggede sværd med lige klinge.

Endelig er der hjælmene (destoværre kan det være tvivlsomt, om den i Hyrup er oprindelig); de må antages at svare til den kedelhat, der i Jydske Lov (III. 3) 1241 foreskrives for hver havnebonde; på franske segl forekomme sådanne hjælme fra 1228[8].

Af de øvrige enkeltheder i dragterne kunne vi til en tidsfæstelse kun benytte kvindernes hovedsæt, hvis former ere ejendommelige for det 13. årh.

Ved en jævnførelse af selve fremstillingerne indbyrdes og

---

[1] Å. f. n. O. 1867, s. 98.

[2] Se Bergens Museums årbog 1892, hvor stor planche.

[3] Afb. Montfaucon: Monuments de la monarchie française. bd. I. (Paris 1729) pl. LIV; formen synes mig dog ikke ganske sikker.

[4] Afb. Ingv. Undset: Norske oldsager i fremmede museer. (Kria. 1878) planche (ang. stykkets historie se Undset: Mere om de norske oldsager i Københavns oldnordiske museum, Kria. 1891, s. 13) og derefter L. Daae: Norges Helgener (Kria. 1879) pl. I.

[5] Afb. Max Jähns: Entwickelungsgeschichte der alten Trutzwaffen (Berlin 1899) Taf. XXIV. 8, jfr. s. 239.

[6] Lacroix: Sciences et lettres . . . (Paris 1877) fig. 153.

[7] I. B. Løffler og Jul. Lange: Reliefferne over Korstolene i Roskilde Domkirke, Kbh. 1880, nr. 26.

[8] Demay anf. v., s. 136, hvor også anføres 1122 Nevelon, maréchal de France; skal der ikke læses 1222?

med andre mindesmærker viser det sig, at den forskel, som kan iagttages imellem de to rækker, vel ikke er ganske ringe, men at overensstemmelserne ere betydningsfulde; det må i denne sammenhæng også bemærkes, at størrelsesforholdene ikke have været uden indflydelse på grupperingen (scenerne i Hyrup ere forholdsvis bredere end i Nørre Hak-sted), og at vi have at gøre med kunstnere, der, efter middelalderens målestok, arbejde med ikke ringe selvstændighed.

Hvad de udenlandske mindesmærker angår, kan en sådan ikonografisk undersøgelse kun for Tysklands[1] og Frankrigs[2] vedkommende blive nogenlunde udtømmende, da der her gives ret fyldige litterære hjælpemidler. På dansk grund er næsten intet at finde[3].

Tage vi fremstillingerne for os i deres egen rækkefølge, finde vi, at der for tilfangetagelsen ikke synes at have været nogen fast gyldig tradition; afvigelserne mellem de to fremstillinger, som vi betragte, kunne vi derfor ikke tillægge nogen vægt[4]. — Domfældelsen ses kun sjældent, sjældnest, synes det, i Tyskland. — Hudflettelsen er gængs således som de to, vi have set. — Nedtagelsen af korset hører atter til de mindre hyppige scener i fremstillinger af Kristi lidelseshistorie. I hovedtrækkene er figurernes anordning den

---

[1] Haseloffs anf. værk; jfr. Otte: Handbuch der christlichen Kunstarchäologie des deutschen Mittelalters, 5te udg. (Leipzig 1883—85) I. 533 ff. (Nat. Mus.s bibl.). Kraus: Geschichte der christlichen Kunst. II. 1. (Freiburg i Br. 1897) kap. 19 (s. 263—457).

[2] Male: L'art religieux du XIII[e] siècle en France (Paris 1898).

[3] Malerierne i korsgangen ved Slesvig domkirke, der vel tilhøre slutn. af det 13. årh.; de ere stærkt restaurerede; jfr. Haupt, anf. v. II. 311 f., fig. 1214—1215, Hotzen i Zeitschrift für bildende Kunst XI. 1. (1899) s. 11 flg.; foto rafier i Nationalmuseet.

[4] Fremstillinger af »Judaskysset« synes almindeligere i Frankrig og England end i Tyskland; for Englands vedkommende støtter jeg mig her til: de Gray Birch & Jenner: Early drawings and illuminations. An introduction to the study of illustrated manuscripts; with a dictionary of subjects in the British Museum (London 1879) (Kgl. Bibl.).

almindelige; dog er det ret usædvanligt, som i Hyrup, også at se de korsfæstede røvere[1] (den onde røver traditionelt til venstre for Kristus). Enkeltheder i stillingerne og navnlig et så ejendommeligt træk, som de små figurer (een eller to), der ses på korsarmene[2], knytte de to arbejder, som sysselsætte os, nøje til hinanden. At vi i Hyrup ikke finde nogen fremstilling af Kristus crucifixus, må forbavse; men det er dog ingenlunde uden sidestykke, at »nedtagelsen« træder i steden for »den korsfæstede«; det kunde jo forresten også tænkes, at der i Hyrup, på lignende måde som i Nørre Haksted, har været et krucifix anbragt midt for triumfbuen[3].

Skønt speciallitteraturen om krucifixfremstillinger ikke er lidet omfattende, findes der ikke nogen fyldestgørende skildring af det 13. århundredes krucifixtyper. Fra forskellige steder kan der dog samles analogier til de enkeltheder, som karakterisere det store krucifix i Nørre Haksted kirke. Den samme legemsstilling genfinde vi i den bekendte Wechselburger-krucifixgruppe fra tiden henimod det 13. årh.s midte[4]. Der er allerede gjort opmærksom på den ejendommelighed, at Kristus bærer krone; dette genfinde vi omtr. 1240 på et

---

[1] Et exempel fra 12. årh.s anden halvdel i Hortus deliciarum; ed. Straub. (Strassburg 1879—99) pl. XXXVIII (Kgl. Bibl.).

[2] Jeg har intetsteds genfundet disse figurer, men stundom engle over korsarmene.

[3] Måske have vi et minde derom i det krucifix, som er afb. i Haupts anf. værk I. fig. 438, og som nu er anbragt ovenover altertavlen (så at jeg destoværre ikke har kunnet fotografere det); prof. Haupt antager dette krucifix for at være fra 14. årh. efter ældre typus, og sammenligner det med et krucifix i Humtrup ved Tønder (priv. medd.; jfr. a. v. I. 665 og fig. 1646).

[4] Flere afb. efter fotografi i Bau- und Kunstdenkmäler des Kgr. Sachsens, Hefte XIV (Dresden 1890) (Nat. Mus. bibl.) og herefter en gengivelse i Jul. Lange: Menneskefiguren i Kunstens Historie (Kbh. 1899), s. 205; afb. efter tegning med tilhørende omgivelser Kraus a. v. s. 222. Jfr. Bezold i Mitteilungen aus dem Germanischen Nationalmuseum 1899.

krucifix i Liebfrauenkirche i Trier[1]. Når Kristus, som i et par af vore scener, bærer tornekrone, er det et træk der er nyt for denne tid; det ældste exempel turde det ovennævnte krucifix i Wechselburg være[2]. At korset prydes af en stamme med bladknopper genfindes f. ex. på et krucifix i Ondløse kirke ved Holbæk[3] og et andet i Nybøl kirke i Sundeved[4]; stærkere udviklede blade, der noget minde om dem, hvoraf ornamenterne i Hyrup ere sammensatte, ses på et krucifix i Ørslev kirke ved Vordingborg[5]; alle disse exempler kunne henføres til det 13. årh.

For gravlæggelsen synes der ikke at have været et fast skema; grundtrækkene ere dog de samme i vore to relieffer, selv om i Hyrup grupperingen er bredere og den ene figur, der vilde skæmme midtgruppens fine linjer, udeladt. — Fremstillingen af Gudfader, ledsaget af en engel, som tilskuer ved opstandelsen, har jeg kun fundet i Hyrup; iøvrigt afvige vore to relieffer ikke fra den i 13. årh. gængse type[6].

Om kvinderne ved graven er kun at sige, at også her har den forskellige bredde voldt nogen ændring i ordningen; iøvrigt ere bægge reliefferne af en ganske sædvanlig type.

Mærkeligere er forskellen imellem de to scener, der vise

---

[1] Stockbauer: Kunstgeschichte des Kreuzes (Schaffhausen 1870) s. 293; afb. aus'm Weerth: Kunstdenkmäler des christlichen Mittelalters in den Rheinlanden Bd. III s. 92, Taf LIX fig. 2. (Kgl. Bibl.). Kraus, a. v. II. 1. 324.

[2] Otte a. v. II. 538 anm. 1, nævner som ældste exempel: i Tyskland den malmstøbte døbefont fra 1279 i Würzburg, i Italien 1248 i den hlg. Sylvesters kapel i Rom; Kraus, a. v. II. 1. 324 nævner også døbefonten i Würzburg som ældste exempel; på denne font har tornekronen, ligesom i vore ex., ingen synlige torne (afb. Hefner-Alteneck: a. v. pl. 134).

[3] Tegn. af J. Kornerup i Nat. Mus.; ifølge prof. K.'s beretning findes et lignende i Nørre-Jernløse Kirke.

[4] Afb. Haupt a. v. II. 415. [5] Fotografi i Nat. Mus.

[6] I de franske glasmalerier (Male a. v. 254) ses over graven to engle; Kristus bærer korsstav (Male siger udtrykkeligt s. 295, at i 14. årh. sættes en fane på korsstaven; i hvert fald såvel i tyske som i engelske miniaturer findes den dog tidligere).

os Kristus ved Underverdenen. Bortset fra figurerne af Adam og Eva, der gå ud af en port bag Kristus (et træk, der ellers er mig ganske ubekendt, men som ialfald til dels skyldes rummets bredde), er der jo en karakteristisk forskel på de to fremstillinger af Underverdenen, medens Kristusfigurerne stemme ret nøje overens; vi have i Hyrup i udyrets gab et træk, der med bestemthed peger andet steds hen end til Tyskland, hvor det kun kendes i en sammenhørende række af miniaturer[1], der intet slægtskab have med vore relieffer; i Frankrig er det sædvanligt[2]; dog finder man også her Underverdenen fremstillet som en bygning, på lignende måde som i Nørre Haksted, om end víst som et rædselsfuldt opholdssted ved flammer, der slikke frem af vinduerne (et træk, som jo i Nørre Haksted kan have været malet[3]); et exempel på en forening af bægge dele, borgen og helvedesgabet, findes i en miniatur, som Didron afbilder[4].

Ligesom vi ved denne ikonografiske undersøgelse have fundet ikke få nye, selvstændige træk, således mærke vi, trods alle de mangler, der fra en tidligere tids traditionelle kunst hæfte ved disse arbejder, at de tilhøre en vårtid i kunstens historie. På en enkelt undtagelse nær (opstandelsen i Hyrup, hvor dog noget kan mangle) er grupperingen i bægge reliefrækkerne udmærket[5] og kunstneren har i figurernes åsyn og indbyrdes sammenspil vidst at udtrykke sjælens rørelser; se f. ex., hvorledes han (i Hyrup) gør forskel på den gode

[1] Se Haseloff a. v. 159 ff.

[2] Male a. v. 295; f. ex. glasmaleri i Bourges, afb. Cahier & Martin: Vitraux peints de Saint-Etienne de Bourges. (Paris 1842—44, folio) II, pl. III (Kgl Bibl.).

[3] Glasmaleri i kath. i le Mans, afb. Hucher: Calques des vitraux peints de la cathédrale du Mans. (Paris 1864, folio) pl. 8 (Kunstindustrimuseets bibl.).

[4] Didron: Iconographie chrétienne. Histoire de Dieu. (Paris 1843) p. 394.

[5] I Nørre Haksted er i opstandelsesscenen korsglorien anbragt lovlig højt, vistnok for at fylde bedre i rummet.

og den onde røver, og hvor fint den milde, ømme vemod ved gravlæggelsen er givet (i Hyrup, hvor selve Kristusfiguren er mindre heldig)[1].

Den ikonografiske sammenligning fører os også til svaret på det spørgsmål: hvor og af hvem ere disse værker skårne? På flere punkter er der fundet træk, der pege hen på fransk kunst — fra Tyskland er de ikke — uden at der dog er et så gennemgående slægtskab, at det kan antages, at de direkte stamme fra Frankrig. Vi have altså her. i to sønderjydske kirker, to betydelige, næsten samtidige, indbyrdes stærkt beslægtede arbejder og på det ene en nummerering med runer[2]; det er da rimeligt, at søge deres hjemstavn i selve den egn, hvor de findes, og vi må således i relieffėrne i Hyrup og Nørre Haksted se kunstværker fra det 13. århundredes midte, udførte i Danmark under fransk påvirkning.

Og på forhånd urimelig er denne antagelse ikke; i vore kalkmalerier have vi jo vidnesbyrd om en udstrakt kunstnerisk virksomhed her i landet i middelalderens forskellige perioder — omend måske mindst i 13. århundrede — ligesom vi i vore drevne altre, ialfald til dels, tør se hjemlige arbejder fra tiden omkring år 1200.

Heller ikke må det forbavse at finde kunstnerisk påvirkning fra Frankrig her hos os; for det 12. århundrede skal kun nævnes Vitskøl klosterkirke; fra den følgende tid ere vidnesbyrdene talrigere. Som bekendt må forbilledet for Roskilde domkirkes kor søges i nordfransk arkitektur; i mange

[1] Dette relief kan sammenlignes med det samtidige tympanon over sydportalen på Notre-Dame i Paris, hvor den hellige Stefans historie er vist; afb. Klassischer Skulpturenschatz (udg. 1897—1900 af forlaget F. Bruckmann i München) nr. 182.

[2] Jeg vover ikke her at medtage ornamenterne i Hyrup blandt de træk, der tyde på dansk oprindelse, omend jeg skulde tro, at de fortjente det, men hertil strækker mit kendskab til sammenligningsmaterialet i udlandet ikke til. — Jeg er ikke blind for den mulighed, at runerne kunde skyldes en mand, som hentede arbejderne i udlandet; denne antagelse synes mig dog lidet rimelig.

af vore kirker fandtes franske emailarbejder, og i den mærkelige malede alterbordsforside fra Løgumkloster (Nat. Mus. nr. 16118)[1] besidde vi et værk, der — selv om det skyldes en ualmindeligt selvstændig kunstner, som dristig bryder traditionens skranker og endogså vover sig til en, ellers ganske ukendt, fremstilling af den folkelige fortælling om St. Stefans jærtegn for Herodes[2] — dog viser så stærk påvirkning af den samtidige franske kunst, at mesteren må være om ikke fransk-født, så dog fransk-lært[3]. Et umiskendeligt vidnesbyrd om, at just Løgumkloster har haft forbindelser med Frankrig, findes deri, at dets dødebog nævner ikke alene kong Ludvig den hellige, men både hans forældre og et par mindre kendte franske adelspersoner[4]. Det nævnte værk tilhører vel tiden 1260—70 og kan således næppe antages direkte at have haft betydning for de relieffer, vi her sysle med, men giver dog et fingerpeg i samme retning.

---

[1] Det tilhørende alterskab, som endnu findes i Løgumkloster kirke, restaureret, som det synes, med megen skånsomhed, kan jeg ikke medtage i denne sammenhæng, da jeg ingen nøje undersøgelse har foretaget af det. Se Haupt a. v. II. 589, med fig. 1547 og lystrykt planche.

[2] Jfr. Danmarks gamle Folkeviser udg. af Svend Grundtvig, bd. II (Kbh. 1856) nr. 96 med S. G.s bemærkn. og tillæg til disse i bd. III (1862) s. 880 ff. (især s. 885).

[3] Denne antagelse kunde synes dristig, da det, som er overleveret os af fransk maleri fra denne tid udover miniaturer og vægmalerier, er yderst lidt; jeg kan destoværre ikke her gøre rede for de grunde, hvortil jeg støtter mig, men nævner dog en lille enkelthed: det ejendommelige ornament mellem de tredelte buer, svarer typisk ganske til en dekoration i Sainte-Chapelle i Paris, afb. pl. 7 fig. 4 i Decloux og Doury: Histoire archéol., déscript. et graphique de la Ste-Chap. du Paris (Paris 1865. fol.) (Kunstindustrimuseets Bibl.); fra Frankrig breder dette bladværk sig til engelske og østrigske glasmalerier i tiden omkring 1300.

[4] SRD IV. 575 ff.: comitissa Blesensis (id. jul.), Robertus comes et filius ejus (id. nov.).

TO NYE MOSEFUND FRA JÆRNALDEREN.

(FUND FRA KAMPSTEDER.)

AF

HANS KJÆR.

I Aaret 1881 indsendte Dr. Henry Petersen til Nationalmuseet en forhugget Skjoldbule af Bronze og en Jærnspydspids og oplyste om dem, at de vare fundne sammen ved Tørvegravning i **Illemosen** i det østlige Fyen. Andre Oldsager af lignende Art havde de paagældende Findere afhændet til en privat Mand i Odense. Ogsaa i de følgende Aar vedblev der nu og da fra Mosen at fremkomme enkelte Oldsager, der indsendtes dels til Nationalmuseet, dels til Museet i Odense. Fra Finderne kom der desuden gentagne Gange Meddelelser om, at de sammen med Oldsagerne havde fundet Knokler af Mennesker og Dyr, navnlig Heste. Indtil 1893 var der i det hele til Nationalmuseet indsendt 1 Sværd, Dele af 6 Skjoldbuler, hvoraf de 3 af Bronze, 1 Skjoldhaandtag og et Beslag til Skjoldbrædtet, ligeledes af Bronze, samt 6 Spydspidser[1]. Et lignende Antal Stykker, nemlig 6 Skjoldbuler (den ene af Bronze), 3 Spydspidser og et ubestemmeligt Jærnfragment, vare indkomne til Odense-Museet[2]. Oldsagerne vare stedse fundne paa Mosens Bund eller umiddelbart over denne, i den underste Del af Tørvelaget. De fandtes kun paa et bestemt Strøg og de fleste vare fremkomne paa en mindre

---

[1] Mus. Nr. C. 4732—33, 4780—82, 5373, 5552—60.

[2] Odense Mus. Nr. 4050, 4184.

Strækning nær den østre Udkant. Foranlediget ved disse gentagne Fund lod Nationalmuseet derefter i 1893 foretage en nærmere Undersøgelse af Findestedet[1].

Illemosen ligger ca. 2 Mil øst for Odense By, godt 1 Mil sydvest for Kjerteminde. Den er et særskilt, mindre Mosedrag, der danner den nordøstlige Afslutning af en ca. ½ Mil lang Række af Moser, der begynder omtrent ved Lavindsgaard i Aasum Herred, og hvis Afløb er Gelsaa, som løber tæt forbi Illemosen og falder ud i Odense Fjord. Illemosen ligger i Rynkeby Sogn, Bjerge Herred, paa Grænsen af Hundslev og Rynkeby Marker, men dog væsentlig paa den førstnævnte Bys Jord. Endnu i Mands Minde har den været overgroet med Krat og først i de seneste halvhundrede Aar er Tørveskæringen ret begyndt. Hele Arealet er kun ca. 12 Tdr. Land (ca. 65,000 □ M.); midt i Mosen findes nu en ca. 250 M. lang og henimod 100 M. bred Sø med blankt Vand, fremkommen ved Tørvens Opskæring; den skal paa de fleste Steder kun være godt 1 Alen dyb. Noget naturligt Afløb findes ikke, men en Del af Vandet afledes gennem en Rende

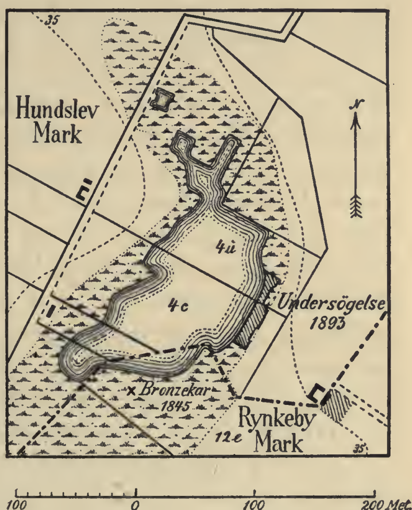


Fig. 1. Illemose; Situation. Paa Kortet er indlagt 2 af Generalstabens 5 Fods Højdecurver.

[1] Til Stede ved Undersøgelsen vare Directeurerne Dr. Sophus Müller og Dr. Henry Petersen, Kapitain A. P. Madsen og Inspecteur C. Neergaard. Ved Forberedelserne til Undersøgelsen modtoges velvillig Bistand af Skolebestyrer Rasmussen. Odense.

til Gelsaa. Rundt om Mosen hæver Terrænet sig lidt efter lidt i flade, næsten umærkeligt stigende Skraaninger.

De indsendte Oldsager vare væsentlig fundne paa en ca. 16 M. l. og 4 M. br. Strækning nær Mosens østre Udkant, paa Lodderne Matr. Nr. 4 u og 4 c af Hundslev. Museets Undersøgelse foretoges derfor paa de samme Lodder og omfattede det endnu urørte Tørvelag mellem Søen og det faste Land, i det hele over en Strækning af ca. 31 Meters Længde i Retning Nordnordøst—Sydsydvest, i Bredden vekslende fra 1,5—8,0 Meter. En smal Bænk langs Søen og nogle faa Mellembænke kunde ikke undersøges paa Grund af indstrømmende Vand. Det Tørvelag, der saaledes gennemgravedes, havde kun en Tykkelse af 0,6—1,1 Meter. Sin største Mægtighed havde det ud mod Vandkanten og imod Syd, idet Bunden under Tørven hævede sig, efterhaanden som man bevægede sig mod Nord langs Søbredden eller indad mod det faste Land mod Øst. Ved Midten af det undersøgte Areal laa Bunden tæt ude ved Søen kun 0,24 M. lavere end Vandspejlet. Længere sydpaa i Mosen er Tørvelaget derimod betydelig dybere. De gennemgravede Lag havde paa de forskellige Steder en noget vekslende Karakter. Medens Jorden ved Udgravningens nordre Ende kun var lidet tørveholdig og nærmest lignede god Muldjord, var den længere sydpaa af mere moseagtig Beskaffenhed; dog egnede den sig paa de fleste Steder kun daarligt til Tørveskær. Bundlaget under Mulden og Tørven bestod af Grus og Sand.

I de øvre Lag optoges hist og her nogle Dyreben, alle utvivlsomt af yngre og tilfældig Oprindelse og saaledes uden Interesse. Paa selve Sandbunden eller i den underste Del af Tørvelaget laa derimod en Del Oldsager, samt Knokler af Mennesker og Dyr, gennemgaaende i en Dybde af ca. 0,75 M. under Mosens Overflade. I det hele fremdroges af Oldsager 1 Skjoldbule af Bronze, 3 Jærnspydspidser og 1 Benpil, 4 Segle, 1 Mejsel og 2 Knive af Jærn, samt et Par Stumper af Lansestager og et Par Knivskafter af Træ. Hertil kom

endnu en Del større og mindre, bearbejdede Træstykker[1]. Disse Sager laa i det hele ligelig fordelte over Pladsen; dog var der et Par større, bare Pletter, hvor Oldsagerne helt manglede. Nogen ordnet Henlæggelse kunde ikke spores nogetsteds. Den ene Spydspids laa saaledes mod Nord, den anden midt i Terrænet, og af Seglene laa 2 i Udgravningens søndre Del med en indbyrdes Afstand af ca. 2 Meter, en tredje omtrent i dens Midte og den fjerde 4 Meter længere mod Nord. Kun et enkelt Sted i den søndre Ende fandtes 2 Stykker umiddelbart sammen, idet en Segl laa ovenpaa en Jærnkniv. Det synes dog, at Vaabnene have ligget forholdsvis langt ude fra Mosens Kant, Redskaberne nærmere ved det faste Land, og Iagttagelserne fra Undersøgelsen vinde en vis Betydning ved, at de tidligere Fund, der alle vare fremkomne længere ude, ikke indeholdt andre Sager end Vaaben. Alle Stykkerne laa, som det maatte ventes, nogenlunde vandret.

Som Supplement til Hovedundersøgelsen foretoges med Ketchere i Løbet af et Par Dage en Gennemsøgning af Dyndlaget paa den nærmeste Del af Søens Bund. Resultatet var ringe; det eneste, der fremkom, var en Spydspids, en lille, udskaaren Hest af Træ og et Par Knokler[2].

Hovedmængden af Illemosefundet saaledes som det nu

---

[1] Mus. Nr. C. 7180—203.

[2] Mindre Gravninger foretoges ligeledes paa det Sted, hvor Egnens Folk vilde vide, at det bekendte store Bronzekar i sin Tid var fundet (Afb. Aarb. f. nord. Oldkynd. 1881, S. 103). Stedet ligger betydelig længere mod Syd, paa Matr. Nr. 12e af Rynkeby, men kunde iøvrigt ikke længere angives med fuld Sikkerhed. Paa to Steder lagdes mindre Prøvegravninger, der begge blev uden Resultat. I opkastet Jord fandtes senere en lille, ubestemt formet Spydspids af Jærn med Rester af Stagen. — Endelig skal for Fuldstændigheds Skyld bemærkes, at Nationalmuseet besidder en Økse fra Vikingetiden, om hvilken det er meddelt, at den stammer fra Illemosen (C. 6895). Siden Undersøgelsen i 1893 er der ikke fremkommet Oldsager. Fundet forelagdes i Oldskriftselskabet den 27. Marts 1894 af Dr. Sophus Müller.

foreligger samlet i Museerne, udgøres af Vaaben. Mærkelig nok er der kun bevaret et eneste Sværd; dog vides det, at der tidligere er fundet endnu mindst eet, som ikke længere existerer. Det bevarede Sværd er, som det ses af hosføjede Fig. 2, af den fra Viemosefundet velbekendte tveeggede Form med smal Klinge og en Grebspids, som ender i en profileret Bronzeknap. Sammen med det er indsendt 2 smalle Blyringe, der kunne have tjent til at fastholde Grebets ydre Beklædning. Klingen, der naar en Længde af 0,67 M., er bøjet paa to Steder og derhos i Eggene ikke lidet medtagen, mest ved Oprustning. Om dens fremmede Herkomst vidne de 2 romerske Fabrikationsstempler, der ere anbragte hvert paa sin Side, opad mod Fæstet. Det ene er af den almindelige aflange Form. Tydeligt læses Bogstaverne COLA, hvorefter der følger en skraat stillet Palmegren. Stemplet er indslaaet skraat og skødesløst, saaledes at de sidste Bogstaver staa dybere i Metallet end de forreste. Mulig staar der foran de nævnte endnu mindst et Bogstav, der dog kun svagt kan skelnes. Bogstaverne angive rimeligvis Fabrikantens Navn, mulig kun dets sidste Del; det kendes ikke fra noget andet i Norden eller Tyskland fundet Sværd, skønt der foreligger et ikke ganske ringe Antal til Sammenligning[1]. Ogsaa Palmegrenen synes ikke tidligere at være funden paa nogen Sværdklinge, skønt den ellers var et ret yndet Mærke[2]. Det andet af Stemplerne

---

[1] Danmark: Viemosefundet, 5 Stykker (Engelhardt, Viemosefund Pl. 6, Fig. 7, 8 og 12, Teksten S. 15). Nydam Mosefund (Engelhardt, Pl. VII og Teksten S. 23); paa to af Sværdene i dette Fund ses det samme Navn: paa det ene RICVS, paa det andet RICCIM (anibus).

Norge. Rygh, Norske Oldsager, Nr. 187; Norske Aarsberetninger, 1873, S. 133; 1870, S. 135.

Sverige. Montelius, Sveriges forntid, 508—11; Svenska fornm. fören. tidsskr. h. 13, S. 42.

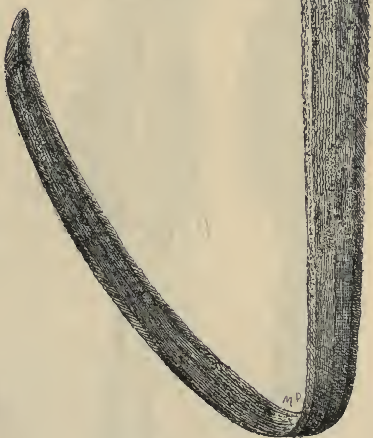
Tyskland, m. m. Et Sværd i Museet i Bonn (SABINI) Bonn. Jahrb. XXV, S. 110, Tavle IV, 1, cf. Lindenschmidt, Alterthümer unserer heidn. Vorzeit I, 8, Tavle VI, 4; fra Reichersdorff, Kreis Guben (NATALISM), Verh. der Berliner Ges. f. Anthropologie,

paa Illemosesværdet er af rund Form. Det indeholder mindst 10 Bogstaver, men de fleste ere lidet kendelige, idet Jærnets oprindelige Overflade delvis er afsprungen. Der synes at kunne skelnes Tegnene /AACIROMIC, men Tydningen er meget usikker og giver ingen Mening. Stemplet har en Bredde af 0,013 M., med en Bogstavhøjde af knap 3 Mm. Ogsaa dette Mærke har en vis Interesse, idet det synes at være første Gang, at et rundt Stempel med Bogstaver er fundet paa en Sværdklinge. De ere iøvrigt heller ikke almindelige paa andre romerske Industrigenstande[3].



Fig. 2 b. 1/1.

Af Spydspidser foreligger i det hele 12. De fem af dem ere som Fig. 4—5 af den fra Viemosefundet bekendte udprægede og anseelige Form, 0,27—0,36 M. l., med et bredt Blad, i hvis Midte der løber en skarpt fremtrædende Midtribbe eller en


Fig. 2 a. 1/4.

1889, S. 343. Andre, hvis Ordlyd ikke foreligger, kendes fra Rhinen ved Mainz, fra Luchauer Kreis og Vechten i Nederlandene.

[2] Afvekslende med en Stjærne og med Christi Monogram ses den saaledes paa et Fund af Guldbarrer fra Comitatet Háromzék i Siebenbürgen, Archæol. epigr. Mitt. aus Oesterreich XII, 1888. Sml. C. I. L. XV, 2, 1, Nr. 5413, 7192 o. m. a. St. I Katakombeindskrifter forekomme de nævnte Tegn afvekslende med Ordet *feliciter*.

[3] Se dog t. Eks. C. I. L. XV, 2, 1 Nr. 7207.

svagere Rygning, og med slank Dølle. Paa to af dem ses Indlægninger af gult og hvidt Metal, dels i Form af concentriske Cirkler, dels runde Punkter i Kres- og Pyramideordning; i et af Stykkerne har Bladets Midtparti desuden en ejendommelig ru Overflade, der vistnok er frembragt ved Gravering. Flertallet af Bladene ere mere eller mindre bøjede, dog næppe mere, end at det kunde være sket i Kamp. Smaa Stumper af Spydstagerne ere bevarede i 3 af Døllerne. De øvrige 7 Spydspidser ere alle mindre og have Modhager, samt lang Dølle af rund eller tolvsidet Form (Fig. 6—8). Længden varierer fra 0,11 til 0,22 M. Et enkelt Stykke (Fig. 8) har paa Modhagerne baaret Indlægninger i Lighed med de ovennævnte. I det hele ere de alle vel bevarede, dog mangler én Spydspids den ene Modhage, og en anden har Bladet oprullet i Spiralform. Kun 2 Stykker have bevaret den Nagle, der fastholdt Stagen. Uden Forbindelse med nogen Spydspids er optaget 2 større Stagefragmenter, det ene 0,68 M., det andet 0,53 M. langt, begge skraat afhuggede for den ene Ende.

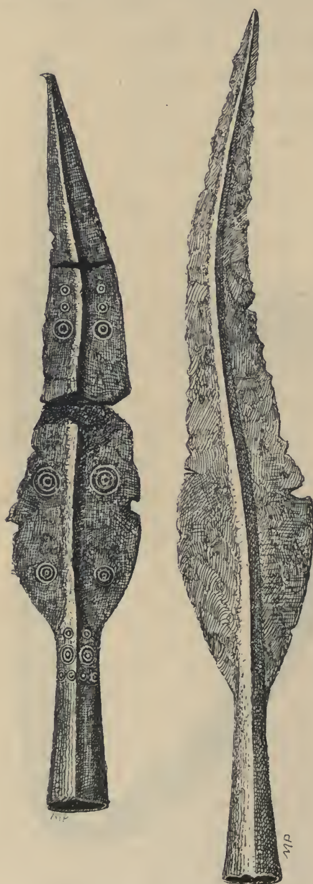


Fig. 4—5. 1/8.

Af Pilespidser findes kun en enkelt; den er af Ben og har samme Form som det hos Sophus Müller, Jærnalderen

Nr. 435 afbildede Stykke, dog med 2 lige brede og én smallere Side. Uden Forbindelse med den er optaget en kortere Stump af en Pilestage.

Skjoldbulerne foreligge i et ret betydeligt Antal, i det hele 5 af Bronze og ca. 10 af Jærn, alle af vel kendte Former. Størst Interesse frembyde de førstnævnte, af hvilke 2 ere afbildede ved Fig. 9—10. De ere i nær Slægt med Viemosefundets talrige Jærnskjoldbuler med fremstaaende Pig og kendtes iøvrigt i Forvejen, om end kun stærkt fragmenterede, saavel fra dette Fund som fra Thorsbjerg[1], ligesom lignende foreligge fra Gravfund[2]. Det øverste Parti er af sværere Metalblik end det øvrige og har været lukket med en rund Plade, der nu kun er bevaret paa en af Bulerne.

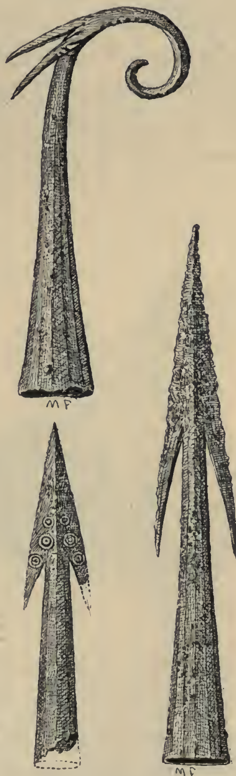


Fig. 6—8. 1/3.

[1] Jvf. Engelhardt, Viemosefund Pl. 5, Fig. 12. Thorsbjerg Mosefund Pl. 18, Fig. 18 (omvendt tegnet), jvf. ogsaa Pl. 8, Fig. 18, der synes at være af samme Form; i Nationalmuseet opbevares desuden en forhugget Overdel af Sølv.

[2] Fra Eldrup, Aarhus Amt; fra Aasø Præstø Amt (Ann. f. nord. Oldk. 1868 S. 130 og Engelhardts Fundfortegnelse i Nydamværket). En tredje haves i et Fund, der samlet er indkommet til Museet fra en Antikvitetshandler, og som tillige indeholder Haandtag og Dele af Randbeslag til et Skjold, Knap og Dopsko af 1 Sværd, m. m., alt af Viemoseformer (Mus. Nr. C. 2834— 41). Mere afvigende er Skjoldbulen fra Vigerslev (Annaler 1860, S. 45). Dr. Osc. Almgreen, Stockholm har velvillig meddelt, at et Stykke som de fra Illemosen er fundet ved Fjels, Endre S., Gotland, sammen med 1 tveægget Sværd, 2 Spydspidser og 1 Kniv (Stockholms Mus. Nr. 4077; jvf. Montelius, Jernålderns Kronologi, S. 266.)

Forneden have de alle haft en smal Kantning, der vel nu er affalden, men af hvilken der ses tydelige Spor. Tre af Bulerne ere væsentlig hele, og der foreligger større Fragmenter af endnu 2. Alle ere de stærkt medtagne af Hug og Stød, saaledes at Højden og Bredden kun omtrentlig kunne angives til 0,14—0,15 M. Det bedst bevarede Stykke er det i Fig. 9 viste; ogsaa det har dog adskillige Skrammer og er endogsaa blevet gennemboret af et Spydstik fra den indvendige Side. Toppen er

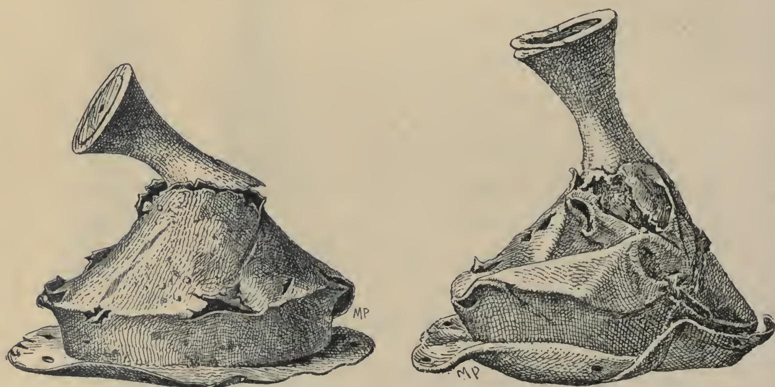


Fig. 9—10. 1/3.

næsten helt skilt fra Underdelen. Ogsaa det i Fig. 10 viste bærer Mærker af mange Hug. Paa et tredje er Toppen afreven og det er desuden ramt af 1 svært og 2 lettere Spydstik, samt 6—7 Sværdhug, der næsten ganske have ødelagt den oprindelige Form. Alle Nagler mangle. En af Bulerne er repareret i Oldtiden. — De fleste af Jærnskjoldbulerne ere stærkt fragmenterede, mest dog som Følge af Oprustning. De synes alle at have været af simpel hvælvet Form og temmelig lave. Her som ved Bronzebulerne mangle samtlige Skjoldsøm. Et profileret Topstykke[1] til en Skjoldbule foreligger særskilt.

---

[1] Omtrent som Engelhardt, Viemose Fund, Pl. 5 Fig. 7, men lavere.

Et Skjoldhaandtag, det eneste bevarede, er forarbejdet af tyndt Bronzeblik og af ganske almindelig Form[1]. Oversiden er ramt af 3 Sværdhug. — To ens formede, tynde Bronzebaand, ligeledes vel kendte fra andre Fund[2], have været anvendte som Beslag paa Skjoldbrædtet, fastholdte ved talrige smaa, nu for største Delen manglende Bronzesøm med hvælvede Hoveder; det ene, der er vist ved Fig. 11, er oprullet i Spiral. Selve Skjoldbrædterne mangle næsten ganske. Hele Fundet indeholder kun et eneste ubetydeligt Fragment, der optoges særskilt; ved Bulerne ses end ikke det mindste Brudstykke.

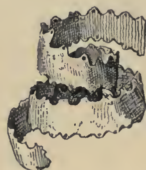


Fig. 11. 1/8.

Foruden Vaabnene fandtes nogle Redskaber, først og fremmest 4 Segl blade af Jærn (Fig. 12) alle omtrent



Fig. 12. 1/4.

af samme Størrelse (0,25—0,30 M. Længde). Tre ere slidte og opskærpede, hvorimod det fjærde (det afbildede) synes at være næsten nyt og ubrugt. Ved Fig. 14 er fremdeles vist en Jærnmejsel med velbevaret Træskaft. Saavel den som Seglene ere af kendte Viemoseformer. Større Interesse frembyder Jærnkniven Fig. 13, hvis fuldstændig bevarede Træ-

[1] Engelhardt, l. c. Pl. 5, Fig. 13.

[2] Se t. Eks. Engelhardt, Thorsbjerg Mosefund, Pl. 8, Fig. 29—31.

skaft er af betydelig større Længde, end man skulde vente (0,16 M.). Odden er afbrudt. En anden Jærnkniv er af lignende Form, men betydelig større, idet Bladet naar en Længde af 0,19 M.; Grebspidsens Beklædning mangler nu. Løst er optaget et Par Træskafter til Knive ell. lign. Endelig blev, som ovenfor nævnt, med en Ketcher opfisket en lille, tarvelig udskaaren Hest af Træ, mulig et Stykke Legetøj; Hovedet og noget af Benene mangler.

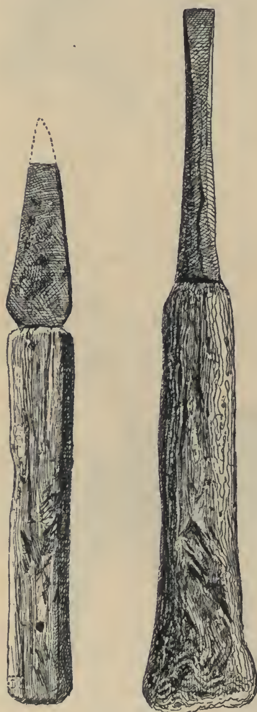


Fig. 13—14. 1/8.

Træsager, Menneskeben og Dyreknokler foreligge kun fra Museets Undersøgelse. Af større Trægenstande optoges et aflangt Redskab med rundt Skaft og langt, smalt Blad, der mulig kunde have samme Bestemmelse som nogle lignende Stykker i Viemosefundet, om hvilke den Formodning er fremsat, at de have været benyttede som Skuffeler til Indsættelse af Brød i Ovnen[1]. Bladets Længde er 0,55 M.; Skaftet er fragmenteret. Andre simple Træstykker kunde mulig tænkes at hidrøre fra Hytter eller lignende. Dette gælder saaledes en 2,5 M. lang og 0,18 M. tyk, firsidet tildannet Stang, der henimod den ene Ende har en Udskæring til Sammenføjning med et lignende Træstykke, samt nogle lignende, men kortere Stænger. Nogle Træstykker vare tilspidsede og delvis sværtede af Ild. Længden veksler mellem 0,66 og 1,60 M., Tværmaalet mellem 0,045 og

[1] Se Sophus Müller, Vor Oldtid, S. 556.

0,1 M. Endelig optoges ogsaa nogle mindre, lidet tilhuggede og ubestemt formede Træstumper.

Menneskebenene repræsentere udelukkende voksne Folk, i det hele mindst 11 Individer, dog foreligger der kun Dele af hvert enkelt Skelet. Ingen af dem synes at stamme fra særlig gamle Folk og der findes intet tydeligt Tegn til, at noget af dem skulde hidrøre fra Kvinder. Paa ingen af Knoklerne ses nogen Beskadigelse saalidt som noget tydeligt Spor af Hunde- eller Rovdyrgnav[1].

Benene laa uden nogen Orden, spredte imellem hverandre over den største Del af Terrænet. Intetsteds synes to sammenhørende Knokler at have ligget i naturlig Stilling til hinanden. To ellers fuldstændige Kranier manglede Underkæberne, og skønt der optoges ikke mindre end 6 saadanne, synes ingen af dem at passe til Overkæberne. Der vil næppe af hele Antallet af Ben kunne udsøges alle Knoklerne til et eneste Skelet. Alle laa de paa Grusbunden eller kun faa Tommer over den og de ere utvivlsomt samtidige med de øvrige Oldsager. — Menneskeben ere næsten ukendte i de store Mosefund; kun i Viemosen optoges et ringe Antal.

Blandt Dyrebenene tildrager et næsten fuldstændigt Hesteskelet sig særlig Opmærksomhed. Det stammer fra en ca. 4 Aar gammel Plag, kun ca. 1,20 M. h., og af samme ejendommelige lille Race, som kendes fra Nydamfundet og andre Jærnaldersfund. Knoklerne laa alle samlede henimod Udgravningens søndre Ende og i taalelig god, naturlig Orden.

---

[1] Professor, Dr. J. H. Chiewitz har velvillig foretaget en Undersøgelse af Menneskebenene. Ialt optoges følgende Knokler: Kranier, 2 væsentlig hele; Stykker af 3—4 andre. Underkæber, 6. Nøgleben, 3 højre, 1 venstre. Skulderblade, 2 h., 2 v. Hofteben, 1 h, 2 v. Laarben, 7 h., 6 v. Skinneben, 5 h., 5 v. Lægben, 6 h., 4 v. Overarmsben, 11 h., 9 v. (12 af dem have kunnet sammenlægges parvis). Albuben, 2 h., 3 v. Spoleben. 2 h., 1 v. Nogle Hvirvler, Ribben, Mellemhaandsben, m. m. Et Lægben har været overbrudt mellem de 2 øverste Tredjedele, men er fuldstændig helet med temmelig rigeligt Callus.

Saaledes fandtes de 2 Halvdele af Underkæben liggende vandret ovenpaa hinanden og ved Siden af dem Hovedskallen, hvis Tænder vendte opad. De to Skulderblade laa bagved Hovedet; Bagben, Bækkenben og en Del af Ribbenene fandtes samlede i en lille Gruppe. Dog var der ogsaa hist og her Spor af nogen Forstyrrelse, t. Eks. laa de 2 Overarmsben hvert paa sin Side af Hovedet med en indbyrdes Afstand af 1,25 M. Tværs over Skelettet laa en lang, tilspidset Træstang. Fremdeles optoges der spredte Knokler af endnu mindst 3 Heste, alle af samme Race som den oven omtalte, samt forskellige andre Ben, næsten udelukkende af Tamdyr[1]. Alle Dyrebenene laa i det hele i samme Dybde som Vaaben og Redskaber. Mulig kunde dog enkelte af dem tilfældig være kommen til at ligge sammen med de øvrige Genstande.

Som det foran gentagne Gange er berørt, er Fundet fra Illemosen ganske samtidigt med det fra Viemosen; der er i Oldsagernes Former næsten intet, som ikke i Forvejen kendes fra dette Fund. Spydspidser og Skjoldbuler, saavel som de fleste Redskaber vise den nøjeste Overensstemmelse. Illemosefundets største Interesse ligger, som det allerede tidligere fra anden Side er udtalt[2], paa andre Kanter. Det er af en helt anden Art end de øvrige, store Mosefund. Allerede i dets Sammensætning er der et og andet paafaldende Træk. Vel er Forholdet mellem Skjoldbulernes og Spydspidsernes

---

[1] Bestemmelsen af Dyrebenene er velvillig foretaget af Viceinspektor H. Winge. Ialt optoges følgende: Okse, nogle Knokler af mindst 2, meget smaa. Faar, Knokler af For- og Baglem af mindst 2 ganske unge; desuden enkelte andre Dele. Svin, 2 forskellige Skulderblade og et Stykke af en Overarm. Hund, et næsten helt Hoved af en stor Hund, og et Stykke Underkæbe af en lignende; et Albuben. Havørn, nedre Ende af et Skinneben. — Mange af Knoklerne ere beskadigede, men vist næsten udelukkende ved Rulning i Vand og paa lignende Maade.

[2] Sophus Müller, Vor Oldtid S. 559; jvf. Referaterne af Müllers Foredrag i Oldskriftselskabet, Berlingske Tidende 28/3 1894 Aften, Nationaltidende s. D. Morgen.

Antal nogenlunde som det maatte ventes, men til de 15 Buler svarer kun et eneste Skjoldhaandtag; ogsaa er det mærkeligt, at der kun er fundet et (eller 2) Sværd og Antallet af Redskaberne synes temmelig stort i Forhold til Vaabnene. Men fremdeles laa Oldsagerne, som ovenfor nævnt, overmaade spredt, jævnlig med 3—4 Metres Mellemrum; til Sammenligning erindres om, at Viemosens ca. 3,500 Stykker laa samlede paa en Strækning af mindre end 1,000 □ Meter. I Illemosen kan fremdeles en ordnet Henlæggelse overhovedet ikke spores, og om at Sagerne skulde være nedlagte som Offer ell. lign., synes der ikke at kunne være Tale. Langt snarere tyde alle Forhold paa, at Stedet er en gammel Kampplads. Paa et saadant Sted kan man netop vente at finde alle Haande Ting henkastede imellem hverandre, og heller ikke Tilstedeværelsen af Menneskeskeletter og Dyreben er overraskende. Endogsaa af et Baal kan man uden Vanskelighed erkende Resterne i et 2—4" tykt Lag af stærkt kulblandet Jord, der fandtes paa Mosens Bund henimod den søndre Ende af det undersøgte Terræn, ikke langt fra Hesteskelettet; det var et Par Fod i Tværmaal og gjorde saavel ved sin Form som ved sin Sammensætning Indtryk af virkelig at være Rest af et Baal. Men har der paa Stedet kunnet brænde Baal, maa det i Oldtiden have været tørt Land, omend rimeligvis nær Kanten af en Sø eller mulig allerede tilgroet Mose. I det hele minde Forholdene ved Illemosen ikke lidet om Tacitus's Skildring af Valpladsen i Teutoburgerskoven, saaledes som den saa ud, da Germanicus besøgte den nogle Aar efter Slaget, kun at Forholdene her ganske vist vare ulige større. »Midt paa Sletten laa hvidnende Menneskeben, spredte eller samlede i Hobe, eftersom de havde flygtet eller gjort Modstand. Ved Siden af laa itubrudte Vaaben og Lemmer af Heste« etc.[1]. Der kan dog, forudsat at det egentlige Aasted for Begivenheden ved Ille-

[1] Annales I, 61; jvf. Ammianus Marcellinus 31, 7, 16.

mosen virkelig er det undersøgte, efter Fundets relative Lidenhed at dømme ikke ret vel være Tale om, at der her er foregaaet en større Kamp; snarere er det vel en Forpostfægtning eller lignende mindre Skærmydsel; en halv Snes Mand ere faldne og deres Lig, deres Ridedyr, Vaaben og hvad der iøvrigt laa paa Stedet har faaet Lov at blive liggende; i hvert Fald er der ikke foregaaet nogen egentlig Afsøgning af Pladsen, saalidt som man har vist de faldne den Ære at begrave dem. Alle væsentlige Forhold i Illemosefundet synes at stemme med denne Opfattelse, kun synes enkelte Ting senere forbukkede. Ogsaa Tilstedeværelsen af spredte Tamdyrknokler bliver saaledes forstaaelig[1].

Stedet har altsaa ligget aabent og tørt paa den Tid, da Kampen foregik, og rimeligvis ogsaa nogen Tid derefter. Paa et eller andet senere Tidspunkt er Vandstanden imidlertid stegen, sagtens ved at et Afløb er blevet tilstoppet eller paa lignende Maade. Mulig kunde det ogsaa ske alene ved Mosens Tilgroning. Hele Stigningen behøver ikke at have været mere end ca. 2 Fod. Herved ere alle de paa Pladsen henliggende Sager, mellem hvilke mulig i Forvejen vilde Dyr havde huseret, efterhaanden blevne vanddækkede. En Del af Dyreknoklerne have en fra Flertallet noget forskellig Overflade og Farve, hvilket kunde tyde paa, at Stigningen er foregaaet lidt efter lidt, ligesom ogsaa nogle ere sandrullede, maaske ved Bølgeslaget ved Søens Bred. At en saadan Stigning af Vandet maa være foregaaet, fremgik af Undersøgelsen af en Tørveprøve, 0,85 M. l., som gik fra Mosens Overflade til dens Bund, og som optoges ved det samme Sted, hvor Kullaget var iagttaget[2]. Pillens 2 øverste Tredjedele bestod af ren Tørv, som af organiske Levninger navnlig indeholdt Grenmos

[1] Noget paafaldende er den næsten fuldstændige Mangel af Spydstager, Skjoldbrædter og Tøjrester. Mulig maa Forklaringen søges i, at disse let forgængelige Genstande gik til Grunde, forinden Pladsen dækkedes af Tørvelag.

[2] Velvillig undersøgt af Frøkontrolbestyrer O. Rostrup.

(Hypnum) samt Græsblade og Stængler, formodentlig af Tagrør. Disse Organismer ere Vandplanter og Tørvemassen maa følgelig være dannet i Vand. Pillens nederste Tredjedel var stærkt blandet med Grus og Sand. De indblandede organiske Dele vare kun faa og saa dekomponerede, at de unddroge sig Bestemmelse. At Laget forneden var stærkt grusblandet, forklares naturlig ved Beliggenheden ved den gamle Søbred.

I væsentlige Punkter nær beslægtet med Illemosefundet, men forskelligt fra det i Tid, er et Fund, fremkommet fra en Mose mellem Landsbyerne **Krogsbølle** og Gundestrup paa Fyen. Allerede i 1883 indkom til Nationalmuseet de første Oldsager fra dette Sted, idet der fra Kjøbmand P. Christiansen, Odense, modtoges en Spydspids af Jærn og 4 Benspidser, som vare fundne »i en Mose lige ved Landevejen i Gundestrup«. I 1893 fremkom saa fra samme Findested, som ved den i Mellemtiden udførte antikvariske Undersøgelse af den paagældende Egn var bleven besigtiget og kortlagt, nogle lignende Genstande, som gennem en Opkjøber kom til Museet i Odense. I Erkendelse af Sagens Betydning skete der straks herfra Indberetning til Nationalmuseet, der, efter at en Prøvegravning[1] havde givet et tilfredsstillende Resultat, samme Aar foretog en mere omfattende Undersøgelse[2].

Findestedets Beliggenhed frembyder visse særlige Forhold. I det nordøstlige Fyen, nord for Odense Fjord, adskilles en større Strækning, hvorpaa bl. a. Einsiedelsborg ligger, ved et smalt Eng- og Mosedrag fra det øvrige Land. Dette Engdrag strækker sig i omtrent lige Linie fra den brede, lavvandede Fjord, der kaldes Næraa Strand, indtil den nu inddæmmede Egense Fjord, der fordum var en Vig af Odense Fjord, og det danner trods sin temmelig ringe Bredde en

---

[1] Efter Nationalmuseets Opfordring velvillig udført af Apoteker de Neergaard og Skolebestyrer H. Rasmussen, Odense.

[2] Ved Museumsinspecteur C. Neergaard.

betydelig Hindring for Færdselen. I Krogsbølle Sogn gaar det tæt sønden og vesten om Kirkebyen; nord for denne udskydes saa en Gren mod Øst, saaledes at Krogsbølle By kommer til at ligge isoleret paa en Art Halvø. I Lavningen syd for Byen flyder et lille Vandløb, der danner Skellet mod Gundestrup Bymark, og som paa begge Sider omgives af Mosestrækninger, hvis største Bredde ikke overstiger 125 M., medens Tørvelagets største Tykkelse er ca. 1,5 M. Tværs over Dalen løber her Landevejen fra Norup over Gundestrup til N. Næraa. Denne Vej er i ny Tid bleven flyttet, idet den indtil 1830 passerede Lavningen paa et Sted, der ligger ca. 40 M. længere mod Nord. Den gamle Vej havde Beboerne i de senere Aar begyndt at opbryde, og ved dette Arbejde havde man fundet de ovenomtalte til Museerne indsendte Oldsager.

Om selve Vejen var der fremkommet Oplysninger, som gjorde det sandsynligt, at i alt Fald dens lavere Dele maatte hidrøre fra Oldtiden. Det meste af den var nu allerede opbrudt før Museets Undersøgelse. Kun et kortere Stykke, der strakte sig i Øst og Vest paa begge Sider af Bækken, var endnu urørt, og paa det rettedes følgelig Opmærksomheden. Der foretoges Gravninger, dels paa selve Vejen, dels udover dens Kanter til begge Sider, mod Syd dog kun i ringe Udstrækning, da der ingen Oldsager fremkom. Det undersøgte Vejstykke havde i det hele en Længde af ca. 30 M. Det paa Nordsiden gennemgravede Terræn vekslede i Bredde fra 2—4 M. og havde ialt en Udstrækning af ca. 125 □ M. Der fremkom Oldsager dels øst, dels vest for Bækken, men som nævnt kun paa Vejens Nordside.

Vejen var, som det fremgik af Undersøgelsen, suppleret med mundtlige Meddelelser fra Arbejderne om tidligere opbrudte Partier, over hele Mosens Bredde bygget meget solidt, væsentlig af større og mindre Sten i vekslende Lag. Ved Bækken laa nederst et Lag af svære Sten, derover et Gruslag, saa et nyt Lag svære Sten og øverst selve Vejbanen,

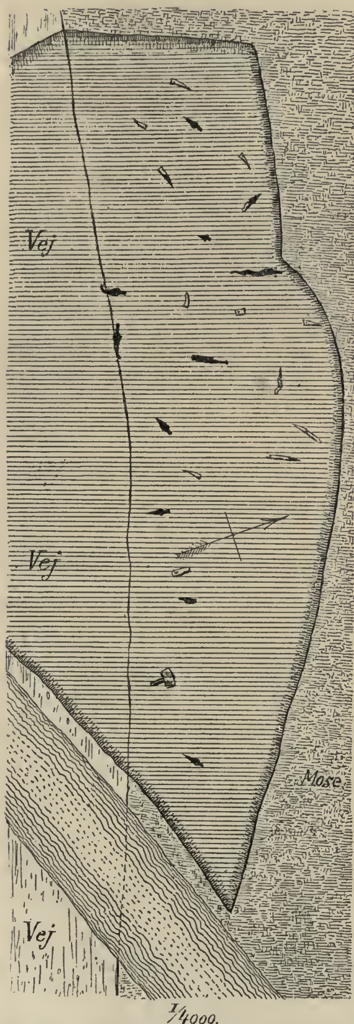


Fig. 15. Plan over Oldsagernes Beliggenhed paa en Del af det undersøgte Areal, øst for Bækken. Det udgravede Parti, der delvis strakte sig ind over Vejen, har vandret Skravering. Oldsagerne, nemlig et enegget og et tveegget Sværd, 9 Spydspidser af Jærn, 8 af Ben, 1 Jærnfragment, 1 Trækølle, 2 Fragmenter af en Vognakse og 1 Stykke af et Knivskaft, ere indtegnede med deres virkelige Form og paa deres rette Plads, men iøvrigt signaturmæssigt. To af Spydspidserne sade i Vejkanten; 6 vare nedstukne lodret eller dog med Spidsen nedefter.

der dannedes af Grus og Smaasten. Hist og her iagttoges under Stenene Rester af Greneværk. Arbejderne vidste ogsaa at fortælle om nedrammede Pæle, hvorpaa Stenene skulde have hvilet, men af saadanne fandtes ved Undersøgelsen intet Spor. Vejens Sider vare udadskraanende, satte af svære Sten. Ind mellem disse sad et Par af Spydspidserne, 50 og 60 Cm. under Jordoverfladen. Det er da sandsynligt, at Vejen eller i hvert Fald dens lavere Del virkelig hidrører fra Oldtiden. Bredden var foroven ca. 5 M. Stenlagets Tykkelse vekslede noget, idet den var størst nær Bækken (1,25

M.), mindre indad mod Mosens Kanter, hvor ogsaa Bygningen i det hele var simplere. Vejbanen laa overalt i Højde med Mosens Overflade.

Ved Udgravningen fremkom 4 Jærnsværd, ca. 16 Spydspidser af Jærn og 14 Benspidser, samt et Jærnfragment og endvidere nogle Træsager. Paa Stedet købtes af en Arbejder 2 Stykker, en Jærnspydspids og en tildannet Vildsvinetand. De tidligere til Museerne indsendte Stykker ere: 3 Sværd, 9 Jærnspydspidser, 5 Benspidser og et tildannet Stykke af Hjortetak. Desuden vides der at være fundet nogle Benspidser, som ere komne i privat Eje[1]. Alle Sagerne maa ifølge de modtagne Oplysninger antages fremkomne ved Opbrydningen af den gamle Vej.



Fig. 16—17. 1/4.

Ogsaa i dette Fund udgøres saaledes Hovedmængden af Sagerne af Vaaben. Af de 7 Sværd vare 5 eneggede, 2 tveeggede (Fig. 16—17). Alle de førstnævnte ere smaa; den eneste Klinge, der er bevaret i sin Helhed, er kun 0,5 M. l., og synderlig længere kan ingen af de andre have været. Klingens Bredde veksler fra 0,036—0,042 M.; paa de bedst bevarede ses langs Ryggen en dog kun svagt kendelig Fure. Greb-

[1] En Del af de ved Udgravningen fundne Genstande indgik i Museet i Odense, der nu i det hele opbevarer: Et tveegget og 3 eneggede Sværd, 12 Spydspidser af Jærn, 8 Benstykker, en Jærnkniv og et Jærnfragment. Fundet er i Nationalmuseets Protokol indført under Nr. C 5014, 7763—64 og 7853—87.

tungen er bred og flad, men temmelig kort. Fæstets Beklædning har været fastholdt af 1—2 Nagler, der nu ere udfaldne. Ved Overgangen mellem Greb og Klinge ses paa 2 Stykker en smal Jærnring, der slutter nøje til Sværdet og er saa snæver, at Klingen ikke kan føres igennem den. Den kan da ikke have dannet Mundingen af Skeden, men snarere Grebets Afslutning nedefter. Af de 2 tveeggede Sværd er det ene, som vist ved Fig. 16, af den bl. a. fra Nydamfundet velkendte Form. Det andet Sværd er stærkt oprustet og ødelagt. Det kan dog ses, at Klingen har haft en Bredde af ca. 0,054 M. og at Grebtungen er formet som paa de eneggede Sværd, ligesom Fæstet ogsaa her afsluttes med en Jærnring.

Alle Sværdene ere i en mærkelig stærkt medtagen Stand. Næsten alle mangle større eller mindre Partier af Od og Grebtunge. Det eneste, der foreligger i sin Helhed, er overbrudt ved Midten (Fig. 16). Et andet er ved Midten bøjet i en ret Vinkel og et tredje helt sammenbukket. Et Par af dem, navnlig det ene af de tveeggede, bære derhos Mærker efter svære Hug.

Nærmest til Vaabnene maa ogsaa henregnes et større, enegget Jærnblad med Grebspids, af lignende Form som Sværdene; det er nu 0,26 (opr. ca. 0,28) M. langt. Fremdeles er optaget en simpel, enegget Kniv, 0,195 M. l., og et Stykke af et firsidet Knivskaft af Træ.

Af Fundets Jærnspydspidser ere 23 hele, og der foreligger Brudstykker af endnu 2 (Fig. 18—23). De ere alle smaa; de mindste naa kun en Længde af 0,07 M., og selv den største af dem alle, der er 0,175 M. l., er mindre end almindeligt. Næsten alle Spydbladene ere af samme Form, med den største Bredde nær Døllen og med en Midtryg, der paa nogle er afrundet, men for det meste skarpt fremtrædende. Døllen er paafaldende kort. Det eneste Stykke, der afviger fra denne almindelige Form, er det i Fig. 21 viste, en kort, firsidet Pig, der frembyder nogen Lighed med enkelte Odde i

Nydam- og Kragehulfundene[1]. Gennemgaaende ere Spydene bedre bevarede end de foran omtalte Sværd. Af Beskadigelser findes kun faa. Et Par af Bladene ere mere eller mindre bøjede ved Spidsen, 2 ere krummede og paa et enkelt mangler det yderste af Odden. Forrustningen har derimod medtaget dem i noget forskellig Grad. Nogle have bevaret omtrent hele den oprindelige Overflade, medens enkelte ere næsten ganske oprustede. I de fleste af Døllerne ses endnu kortere eller længere overbrudte Stumper af Stagen, indtil 0,15 M. l. (Fig. 22—23), og der er derhos bevaret 17 løse Fragmenter, 0,03—0,17 M. lange, samt et Brudstykke af en Pilestage.



Fig. 18—19. 1/3.

Større Interesse knytter der sig dog til de ejendommelige Benodde, der i Fundet optræde i forholdsvis stort Antal, ialt 19, og hvoraf Prøver ere viste ved Fig. 24—28. Formen er ikke ny; en Del lignende var tidligere andensteds fra indkomne til Museet. Ligesom disse ældre Stykker ere de for største Delen dannede af Faarets højre eller venstre Skinneben[2], som i den ene Ende er tilspidset ved en lang, skraa Overskæring, medens til den modsatte Ende kun selve Ledhovedet og det nærmeste Stykke af Benet er bortfjærnet, oftest ved et lige, stundom ved et skraat Snit, saaledes at der dannedes en Dølle. Indvendig er der af og til foretaget nogen Afglatning. Tolv Stykker have



Fig. 20—21. 1/3.

[1] Jvf. Engelhardt, Nydam Mosefund, Pl. XI, Fig. 44.

[2] Denne og de følgende zoologiske Bestemmelser skyldes Viceinspector H. Winges velvillige Bistand.

Naglehuller i Lighed med Spydspidser. Paa et af dem er kun det ene Hul fuldt færdigt, medens det andet er halvt gennemboret fra den indvendige Side. Man har altsaa foretrukket at udbore begge Naglehuller fra samme Side; at ogsaa andre Stykker ere behandlede paa lignende Maade fremgaar af, at nogle af Hullerne i den ene Side ere uforholdsmæssig store. Naglerne have tjent til Fastholdelse af Stagen, og det er saa heldigt, at Stumper, indtil 0,2 M. lange, ere bevarede i et Par Spidser. Sandsynligvis have de alle, ogsaa de der mangle Naglehuller, paa samme Maade været skæftede. Længden veksler mellem 0,084—0,175 M. De fleste Stykker ere hele og velbevarede, ligesom Spydspidserne af Jærn. Dog er eet revnet helt igennem og et Par beskadigede ved Døllen, medens 5 have en mere eller mindre medtagen Od.

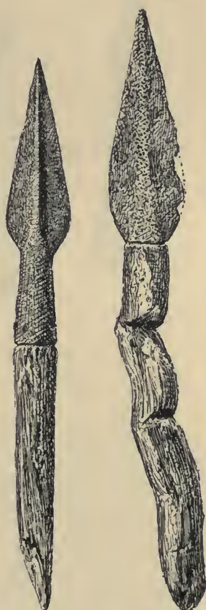


Fig. 22—23. 1/3.

Skønt som foran berørt, et Antal lignende Benspidser i Forvejen forelaa i Museet, har der været nogen Tvivl om deres Anvendelse. Da de nu i dette Fund optræde i ikke ringe Antal og samtidig ogsaa andensteds fra ere fremkomne i Forbindelse med andre Oldsager, synes der at være nogen Anledning til at undersøge Spørgsmaalet i sin Helhed. Disse Benspidser findes ikke sjælden i Moser, snart enkeltvis, snart 2 eller flere sammen. Enkelte Steder synes de at have ligget samlede i større Antal. Saaledes indeholder et Fund fra Moderupgaard, Særslev Sogn paa Fyen, nu 15 Stykker, og det blev i sin Tid meddelt Museet, at disse kun udgjorde en ringe Del af det hele Fund, der skal have talt over 300. Lignende Forhold synes at have været til Stede ved Dræby Fed (Nordfyn); ved

Indsendelsen af en enkelt Benspids, der var fundet dybt nede i Mudderet, meddelte nemlig Museets Hjemmelsmand, at en Mængde lignende vare fundne sammesteds, men bortkastede[1].



Fig. 24—26. 1/8.

Fig. 27. 1/8.

Fig. 28. 1/8.

Sammen med andre Oldsager ere Benspidser optagne paa 2 Jærnaldersbopladser. Paa og ved den høje Bakkeknude »Borrebjerg« paa Sejerø, vest for Sejerby, er ved en af Nationalmuseet foretaget Undersøgelse fundet forskellige Bopladser. Ved Bankens Fod laa et tykt Kulturlag af mørkfarvet Jord, indtil ca. 1,5 M. dybt. Løst i Laget fandtes en Mængde Dyreben og Lerkarskaar, samt 2 Benspidser og en Jærnspydspids. Desuden dækkede Laget bl. a. over 3—4 flade Stenhobe af uregelmæssig Form, om hvis Betydning og rette Forstaaelse der endnu hersker Tvivl. Paa og ved disse Hobe laa foruden Lerkarskaar og Ben tillige Benspidser og Jærnspydspidser, de førstnævnte i langt overvejende Antal, ialt 24. De allerfleste ere

[1] Et Stykke sammesteds fra findes i Museet i Odense.

behandlede som de fra Krogsbølle, dog ere 4 ornamenterede med saadanne simple, indridsede Prydelser, som ogsaa kendes fra andre Bensager, Halvcirkler, Cirkler med Centrum, anbragte i en eller flere Rækker, o. l. Af særlig Interesse er Bevaringstilstanden: Kun fem ere hele, alle de øvrige mere eller mindre beskadigede ved Odden eller endog helt splintrede. Paa en lignende Boplads, beliggende ved Vejleby paa Lolland, optoges der sammen med Ben og Lerkarskaar samt forskellige bortkastede eller tabte Sager, tillige 5 Benspidser, hvoraf kun de 2 ere fuldstændige. Selvfølgelig have Rester af Træstager ikke kunnet bevares paa Bopladserne; derimod ses en Bennagle i et af Stykkerne fra Borrebjerg.

Da Benspidserne have været skæftede i Lighed med Spydspidserne af Jærn, ligger det nærmest at tro, at de have været anvendte paa samme Maade, og de nye Fund, navnlig de fra Borrebjerg og Krogsbølle, pege snarest i denne Retning. De optages Side om Side med Jærnspidser, ved Krogsbølle i omtrent samme Mængde som disse, paa Sejerø i 5 à 6 Gange saa stort Antal, og de kunne fremdeles være ornamenterede. Beskadigelserne ere ligeledes ensartede og forefindes i samme Omfang. Alt dette tyder snarest paa, at Benoddene virkelig ere Spydspidser. Man kunde vel tænke sig, at de havde været brugte som Dopsko til Spyd, og Muligheden af, at de kunde anvendes paa denne Maade, skal ikke bestemt benægtes. Det er dog kun lidet sandsynligt. Jærndopsko ere i danske Fund overmaade sjældne. I Gravene ere de hidtil ikke iagttagne, og kun i Viemosefundet har man ment at kunne betegne en kort Række af spidse Jærnbeslag som Dopsko.

Alle Forhold ret betragtede forstaas Formen bedst som Spydspids. Saaledes bliver det ogsaa forstaaeligt, at den enkelte Steder kan forekomme i stor Mængde. Dog kunde samtlige Forhold og navnlig dette, at den ikke kendes fra nogen Grav, tyde paa, at man ikke satte ganske samme Pris paa den som paa en Jærnspids. Det har vel været

lettere, billige Stykker, der navnlig i Mangel af bedre brugtes paa Jagten, men som ogsaa have kunnet anvendes som Kampvaaben. Det kan da ikke undre, at de kun ganske undtagelsesvis forekomme blandt Mosefundenes Vaaben, medens ødelagte og itubrudte Stykker findes paa Bopladserne. De, der ere fundne spredte i Moserne, ere tabte ligesom de Spydspidser af Jærn, der undertiden findes paa lignende Maade. Fundene fra Moderupgaard og Dræby Fed kunde maaske forklares som Ofringer i Lighed med andre Nedlæggelser af ensartede Genstande[1]. Formen synes væsentlig at høre hjemme i det østlige Danmark[2]. Lignende kendes ogsaa fra mellemeuropæiske Fund[3].

Foruden Vaabnene indeholder Krogsbøllefundet endnu nogle forskelligartede Genstande. Et mindre Jærnfragment har mulig hørt til en Krampe ell. lign. I Fig. 29 er gengivet en Tand, der hidrører fra et stort og meget

---

[1] Se ogsaa Aarb. 1898 S. 152.

[2] Følgende opbevares i Nationalmuseet:

Sjælland og omliggende Øer: Sejerø, 24 Stk.; Gandløse Ore, 1 Stk. (f. sammen med flere lignende); 4 enkelt fundne Stykker.

Lolland-Falster: Vejleby, 5; 1 enkeltfundet Stykke.

Fyen: Krogsbølle, 19 Stk., Moderupgaard, 15 Stk. (13 Spoleben af Faar, 1 Skinneben af Raadyr, 1 Krondyr(?)tak); Viemose, 2 Stk., Tryggelev Præstegaardsmose. Langeland, 2 Stk., 4 enkelte Stykker.

Jylland, Randers Amt, 1 Stk., Sjørring Volde, 1 Stk. For 8 Stk. kendes Findestedet ikke, dog ere 2 vistnok fra Møen.

Udenfor Nationalmuseet kendes endvidere:

Sjælland: 1 Stk. i en nu opløst Privatsamling, 1 paa Knabstrup. Smlgn. ogsaa Aarb. 1871, S. 66.

Fyen: 6 spredt fundne i Museet i Odense; 1 i Dr. Linnemanns Samling, Horsens.

To Benspidser i Provinsmuseerne i Aalborg og Randers ere uden Oplysninger; den ene er købt af en københavnsk Antikvitetshandler. I Museet i Lund findes et Stykke fra Skaane.

[3] Se Photogr. Album der prähist. u. antrop Section, Berlin 1880. Section IV, Tavle 8; Katalog S. 84 o. flg. (Pælebygning i Soldiner See, Neumark.). Ogsaa et Stykke fra Bøhmen, afb. Archaeologický Vyzkum, Pl. VII Fig. 13, er af lignende Art.

gammelt Vildsvin. Ved Rodenden er hele det hule Parti, omtrent en Tredjedel af Tandens oprindelige Størrelse, blevet bortfjærnet. Ogsaa Spidsen er tilskaaren. Næsten hele Tandens oprindelige Overflade er afsleben, saaledes at kun lidt af Emaillen og den store, naturlige Slidflade staa tilbage. Længden er nu 0,135 M. Ved Rodenden er Tanden gennemboret. Den har været baaret som Smykke eller maaske som Amulet. Et paa omtrent samme Maade behandlet Stykke foreligger i Viemosefundet, og lignende kendes fra nogle mellemeuropæiske Gravfund fra Jærnalderen[1]. Til en Bidselstang hører mulig et noget krummet, tilskaaret Stykke, dannet af en Krondyrtak, 11,3 Cm. l. Overfladen er tilskaaren i Facetter, saaledes at næsten hele den naturlige Overflade er forsvunden. I Rodenden ses en Indboring, der staar i Forbindelse med en Gennemboring paa tværs. Stykket er ornamenteret med Smaacirkler og indridsede Streger, dog ikke paa den indvendige, hule Side. En svær Trækølle er afbildet ved Fig. 30. Skaftet fastholdtes af smaa, flade Trækiler. Hovedet er kun raat tildannet, medens Skaftet, som nu ikke er fuldstændigt, er omhyggelig afglattet. Køllen er i sin Form ikke synderlig forskellig fra en moderne Tøjrekølle. Den fremdroges imidlertid i samme Dybde som de nederste af Oldsagerne, 70 Cm. under Overfladen, og maa følgelig være samtidig med dem. Seks lignende, men mindre Køller fandtes

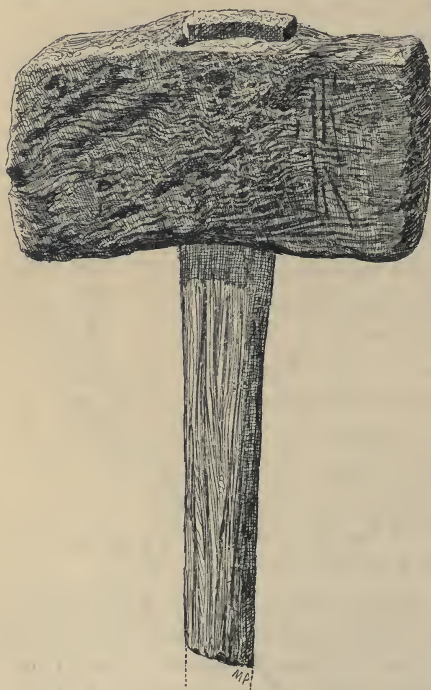


Fig. 29. 1/2.

[1] Se t. Eks. Westdeutsche Zeitschrift f. Gesch. u. Kunst XIV, Pl. 22, 11 (Trier); Katalog des bayr. Nationalmus. IV, S. 72 og Taf XXVII, Fig. 4 (paa Brystet af et Skelet); Lindenschmidt, Das germanische Todtenlager bei Selzen, Grav 8, S. 14. — Jvf. Verh. d. gelehrt. estn. Ges. Dorpat, VI, T. V, Fig. 16. L. Mayer, Katalog d. kgl. Staatssammlung Stuttgart. I, 1883, Nr. 626, 1251 o. fl.

i Thorsbjerg Mose, to af en noget anden Form i Nydam. Af uvis Alder ere derimod forskellige andre tildannede Træsager, hvoraf nogle synes at være Fragmenter af Vognaksler[1].

Fordelingen af de Oldsager, der fremkom ved Museets Undersøgelse, de eneste, hvorom detaillerede Oplysninger haves, fremgaar delvis af Planen Fig. 15, S. 43, hvorpaa dog alle mindre Træsager ikke ere opførte. Oldsagerne laa nogenlunde jævnt fordelte over hele Terrænet paa Vejens Nordside, paa begge Sider af Bækken i Mosens Midte. Nogen Orden syntes ikke at kunne spores. Af Sværdene laa saaledes de 2 øst, de 2 vest for Bækken (0,70 M. dybt). Jærn- og Benspidserne laa mellem hverandre uden Forskel. Overalt laa Sagerne i den faste Tørvemasse, men nær Bunden, de fleste vandret og i en Dybde af 0,55—0,75 M. Ganske enkelte Stykker laa højere; mod Nordvest laa nogle paa selve Bunden, der bestod af Sand og Ler. Af særlig Betydning for Forstaaelsen af Fundet er Iagttagelsen af, at 4 Jærnspydspidser og 3 Benodde stode lodret nedstukne i Tørvemassen.


Fig. 30. 1/4.

[1] En Del lidet eller slet ikke bearbejdede Træstykker, samt nogle Dyreben, der optoges i de øvre Tørvelag, ere uden Interesse.

Det er foran nævnt, at 2 Spydspidser stode inde imellem Stenene i Vejens Side, og at dens Anlæggelse følgelig synes at gaa tilbage til Oldtiden. Som Regel kan det ikke ventes, at Oldtidsveje med større Sikkerhed kunne paavises. Oldtidens Veje have sikkert for det meste kun kunnet være Kørespor af lignende primitiv Art som de jydske Hedeveje i Nutiden. Paa flad Mark vil man for det meste kun kunne paavise dem paa indirekte Maade, saaledes som det nylig er sket over en større Strækning i Jylland[1]. Kun hvor man som ved Krogsbølle skulde overvinde en Terrænforhindring, hvor et Vandløb og et Eng- eller Mosedrag skulde passeres, kan man vente, at tydelige Vejanlæg skulle kunne findes[2]. Men naar det er saa, at Anlæggelsen af Vejen over Krogsbølle Mose gaar tilbage til Oldtiden, synes Forklaringen af Fundet at være ret simpel.

Der har paa dette Sted, hvor Mosen nemmest kunde passeres, staaet en mindre Kamp, der er indledet paa nogen Afstand med Kastespydene, hvorefter Afgørelsen er fremkommen ved en Nærkamp med Sværdet. Rimeligvis ere her som ved Illemosen Oldsagerne blevne liggende paa den Plads, hvorpaa de i Kampen vare faldne. En Henlæggelse af den Art, som kendes fra de store Mosefund, har enten slet ikke fundet Sted eller kun i ringe Omfang. Det ret store Antal af Oldsager kunde dog mulig tyde paa, at hvad der

---

[1] Se Ugebladet »Frem«, 17. og 24 Dec. 1899.

[2] Et Anlæg, der mulig gaar tilbage til Oldtiden, findes ved Onsild Aa, 4 Km. sydvest for Hobro (Omtalt af Dr. Sophus Müller, »Frem« 17. og 24. Dec. 1899). Lignende stensatte Overgangssteder ere gentagne Gange paatrufne (t. Eks. paa begge Sider af Værebro Aa, paa Jyllinge og Svedstrup Bymarker, Sjælland) uden at der med Sandsynlighed kunde oplyses noget om Anlægets Ælde. Sml. Conwentz: Die Moorbrücken im Thal der Sorge, auf der Grenze zwischen Ost- u. Westpreussen, Danzig 1897 (dannede af et eller flere Lag af solide Planker). C. Schuchardt, Römisch-germanische Forschung in Nordwestdeutschland, S. 5 (Neue Jahrbucher für das klass. Alterthum, 1900).

efter Kampen laa paa Vejen er udkastet i Engen, ved Siden af det, der under selve Kampen var kommen derud. Af ganske samme Art, men fra noget senere Tid, er iøvrigt ogsaa det i Nationalmuseet opbevarede Fund fra Sjørring Volde i Thy. Ogsaa her laa Oldsagerne spredte langs Kanterne af en gammel stensat Vej, kun at denne her førte ud til den befæstede Borg[1].

Fundet fra Krogsbølle Mose frembyder derimod nogen Vanskelighed med Hensyn til Tidsbestemmelsen. De eneggede Sværd ere hverken af de Former, som kendes fra Viemosen, eller dem, som foreligge i Vikingetidens Fund. Størst Lighed synes de at frembyde med de kortere og længere Sværd, som kendes fra den efterromerske Periodes Grave fra Bornholm, men som hidtil kun enkeltvis og i spredte Fund ere fremkomne i det øvrige Danmark. Benspidserne egne sig ikke til Brug ved kronologisk Bestemmelse. I Jærnspydspidsernes Form synes der at være et vist Slægtskab med Kragehulfundet; da nu tillige det ene af de tveeggede Sværd er af en fra de yngre Mosefund velkendt Form, synes der Grund til at antage, at Krogsbøllefundet ligesom det fra Kragehul staar paa Overgangen mellem Folkevandringstiden og den efterromerske Periode, men at det er lidt yngre. Det maa saaledes snarest antages at hidrøre fra første Halvdel af det 6te Aarhundrede efter Christus.

---

[1] Beretning i Nationalmuseets Arkiv.

SHETLANDSØERNES STEDNAVNE.[1]

AF

JAKOB JAKOBSEN.

A. Almindelig indledning.

Efter at Shetlandsøerne i og tildels før vikingetiden havde modtaget befolkning fra Norge — efter det i dialekten endnu bevarede norrøne ordforråd at dømme: særlig fra det sydvestlige Norge — kom den shetlandske dialekt naturligt til ligesom færøsk og islandsk at gennemgå en egen udvikling, der fjærnede den noget mere fra de i snævrere forstand vestnorske dialekter. At shetlandsk dog i højere grad, end tilfældet var med færøsk og islandsk, bevarede en nøje sammenhæng med modersproget, vil let kunne forstås på grund af

[1] For at kunne behandle og forklare stednavne på en tilfredsstillende måde udkræves der — ved siden af den nødvendige hensyntagen til ældre navneformer, som findes i diplomer — indgående lokal kendskab, kendskab til hver enkelt behandlet lokalitets naturforhold og beskaffenhed, da ellers opstillede forklaringer og afledninger let komme til at svæve i luften. Ved den nærmere behandling af det på min rejse i 1893—95 indsamlede store shetlandske stednavnestof, hvoraf den foreliggende afhandling indeholder et omhyggeligt valgt uddrag, følte jeg på grund af mangelfuld kendskab til adskillige af de lokaliteter, hvis navne det vilde være af betydning at få opklarede, nødvendigheden af at søge yderligere oplysninger gennem korrespondance med venner, bosiddende på Shetlandsøerne. På den måde er det lykkedes mig at få mange oplysninger, der kunde hjælpe til udredning af adskilligt, som tidligere var mig dunkelt (jeg tænker her ganske særlig på forholdet mellem nordisk og keltisk). Jeg bringer mine shetlandske venner min bedste tak for den redebonhed, hvormed de have ydet mig de ønskede oplysninger, som det ofte har kostet stor umage at tilvejebringe, og ganske særlig retter jeg denne tak til hr. *William Ratter*, Lerwick, som fra først til sidst har fulgt dette arbejde med største interesse.

Shetlands beliggenhed så meget nærmere ved den norske kyst, hvilket muliggjorde et nøjere samkvem mellem disse øer og moderlandet, et igennem århundreder også efter pantsættelsen til Skotland fortsat samkvem, inderligere end det, som der i længden kunde være tale om for Færøernes og Islands vedkommende på grund af disse landsdeles fjærnere beliggenhed fra Norge. Af det, som endnu er bevaret af shetlandsk »Norn« (forkortning af »Norrøna«, med hvilket navn Shetlands, Orknøernes og Caithness' gamle dialekter betegnedes), kan det også ses, at hvor norsk på den ene side og færøsk eller islandsk på den anden udvise større forskelligheder, der står som oftest shetlandsk (d. v. s. shetlandsk Norn) med hensyn til ordbetydninger de norske (vestnorske) dialekter nærmere end både færøsk og islandsk gøre det. I mange tilfælde udviser dog shetlandsk Norn en nøjere sammenhæng med færøsk eller islandsk. Efter Shetlands pantsættelse til Skotland i 1469 kom øernes dialekt snart under en stærkere påvirkning end tidligere fra det sidstnævnte lands side. Dog er det først i det 17de århundrede, at Norndialektens opløsning begynder, og i løbet af det 18de århundrede fortsættes denne opløsning yderligere, så at dialekten ved århundredets slutning næppe mere kan kaldes Norn, idet dens grammatiske bygning og størstedelen af det almindelige dagligdags ordforråd er blevet lavskotsk. Senere fortsættes naturligvis opløsningen yderligere, dog ikke hurtigere, end at det lykkedes denne afhandlings forfatter på en to-årig rejse forholdsvis så sent som 1893—95 at indsamle c. en halv snes tusinde (for en stor del dog forældede) ord af norrøn oprindelse. Hele dette spørgsmål findes nærmere udviklet i indledningen til »Det norrøne sprog på Shetland« ved nærværende afhandlings forfatter.

Medens selve Norn-dialekten som sådan nu er uigenkaldelig uddød, er derimod den aldeles overvejende del af øernes s t e d n a v n e f o r r å d norrønt, d. v. s. i norrøn dialekt — en del oprindeligt norrøne navne eller navnesammensætningsled

ere, som siden skal påvises, blevne oversatte (om jeg så må sige) til lavskotsk. Forholdsvis få keltiske navne kunne med bestemthed påvises; men disse ere tilstrækkelige til at godtgøre, at der ved nordmændenes ankomst til Shetlandsøerne har været keltisk befolkning bosat på disse. Dette spørgsmål er af så meget større interesse, som tilstedeværelsen af keltiske stednavne på Shetland hidtil er bleven dels benægtet, dels ladet ganske uænset[1]. Blandt disse keltiske navne er der nogle (piktiske), som have en særlig interesse, fordi de kun ere bevarede som sønavne i fiskernes tabusprog, idet vedkommende steder tjente disse som landmærker under opsøgelsen af fiskemedene. En del i nyere tid opståede navne ere i lavskotsk dialekt, og fra den allernyeste tid haves nogle navne (husnavne) i engelsk sprog.

Shetland har i ældre tid været tæt befolket efter mangfoldigheden af norrøne stednavne at dømme, og en del af disse, særlig de med »vin«, græsgang, og »heimr«, bosted, sammensatte tilligemed de mange bevarede elvenavne tyde på ældgammel kolonisation. Hver nok så lille høj, pynt, klippe, dalsænkning, kløft, bæk, stykke ager eller eng m. m. har sit eget navn, og disse navne ere med forholdsvis få undtagelser overleverede i Norn-dialekt. Den lille ø Fetlar, som ikke når en kvadratmil i omkreds, indeholder omtrent to tusinde stednavne, og øernes samlede stednavnetal overstiger sikkert halvt hundrede tusinde. Det daglige tilsyn med kreaturerne i udmarken: får, kør, heste, svin, gæs, som græssede ganske frit og ofte måtte opsøges over lange strækninger, affødte og vedligeholdt en mængde stedsbetegnelser for udmarkernes vedkommende. Og da en landsbys udmarksgræsgange og agerstykker tidligere så godt som alle gik på omgang: ombyttedes imellem landsbyens indbyggere (en form for fælleseje), var en særskilt betegnelse for hvert enkelt af disse stykker næsten en nødvendighed. Dette jordombytningssystem, som alm. kaldes med et lavskotsk ord »run-rig«, undertiden

[1] Den her fremsatte bemærkning rammer tildels mig selv, idet jeg i min skitse »The dialect and place-names of Shetland« (Lerwick 1897) har udtrykt mig tvivlende om tilstedeværelsen af keltiske stednavne på øerne. Dog har jeg ladet spørgsmålet åbent for om muligt senere at kunne underkaste det en fornyet undersøgelse.

med et ældre ord: *rigga rendal* (af keltisk oprindelse), er nu næsten ganske bortfaldet overalt på øerne[1]; dog leve endnu en mængde navne på sådanne små ager- og engstykker, idet navnlig ældre folk på øerne kende eller bruge dem. I løbet af et par slægtled vil imidlertid de fleste herhen hørende navne sikkert være forsvundne. Det oprindelige »run-rig« system var altså et regelbundet ombytningssystem; men da det efterhånden blev fundet upraktisk, forsvandt i indeværende århundrede fællesskabet og ombytningen, og navnet »run-rig« blev da overført på det system, ifølge hvilket de forskellige landforpagtere[2] have deres lodder liggende i spredte småstykker og ikke samlet. Men også dette system er nu tildels forældet.

Flere steder på øerne ere gamle stednavne nu uddøde eller døende af en anden grund, nemlig den affolkning, som fandt sted for nogen tid tilbage, ved at en mængde beboelseslodder af jordegodsejere bleve udlagte til græsgange (fåregræsgange). I denne anledning måtte en mængde familjer forlade deres hjemstavn. Den på østsiden af Fetlar beliggende landsby *Grøtin,* et af de tidligst bebyggede steder på Shetland (efter en gammel Fetlar-tradition: det tidligst bebyggede) og indeholdende en mængde interessante gamle stednavne, blev ved denne lejlighed lagt helt øde[3].

Inden jeg går over til at behandle hovedmassen af de shetlandske stednavne, nemlig Norn-navnene, skal jeg omtale de lavskotske navne. Disse ere selvfølgelig af yngre dato og kunne undertiden, hvor formerne falde sammen, være vanskelige at adskille fra de endnu yngre skriftsprogsengelske navne. I adskillige tilfælde ere de lavskotske navne kun at betragte som oversættelser eller tillempninger af ældre nor-

---

[1] Hr. Robert Cogle, Conningsburgh, oplyser mig om, at det gamle ombytningssystem endnu ikke er helt uddødt i sognet Conningsburgh, såsom det findes i landsbyen *Okrekwœi* (»Okraquoy«) i Nord-Conningsburgh og et par steder i Syd-Conningsburgh; men det er dog kun engstykkerne og ikke agerruderne, som hvert år gå på omgang.

[2] Shetland har ikke nogen selvstændig bondestand. Jorden ejes af store jordegodsejere (navnlig skotske), hvis forpagtere Shetlænderne ere.

[3] En fyldig liste over stednavne på Fetlar, deriblandt en del til *Grøtin* hørende navne, er bleven mig meddelt af hr Laurence Williamson, Midyell.

røne, navnlig ved usammensatte navne eller simplere toleddede sammensætninger; og disse oversættelser (tillempninger) må være foretagne på et tidspunkt, hvor de i vedkommende navne indeholdte norrøne ord vare ved at blive fortrængte i talesproget af de tilsvarende lavskotske (engelske). Det flere steder forekommende *Djubidal [dʒubi-]*, on. *djúpi dalr, findes undertiden i engelsk (lavskotsk) form: »Deepdale«. *Hwidanes (Kwidanes)*, on. *hvíta nes, findes også i formen »Whiteness«. Til et navn som *Swartasjøn [-ʂøn]*, on. *svarta tjǫrn [tjǫrn, f, lille indsø], svarer det andre steder forekommende »Black Loch« (U), »Black Water« (N). Til det temmelig almindelige *Gorsend(e)* — særlig: *Gorsend(e)gjo* — svarer på enkelte steder »Dyke-end (Dyke-end-*gjo)*«; on. *garðs-endi (*garðs-enda-gjá), se »garðr« i den alfabetiske liste over norrøne ord i shetlandske stednavne; lavskotsk »dyke«, gærde. »de Hill o' de Waters« (Y[s]) står sandsynl. for et ældre **Vatnahul* eller **Vatnabrekk*, on. *vatnahóll, -brekka; jfr. navne som *Vatshul* (Skaw, Wh): *vatns-hóll, og *Vatnabrekk* (Br): *vatna-brekka. På østsiden af Whalfirth voe i Yell er der en landtunge ved navn »de Cryin'-*teng*«. Dette er en oversættelse af et ældre *»kallaðar-tangi«; jfr. on. »kallaðarberg, -land, -nes«, steder, hvorfra man råber over til den anden side af et sund, en fjord eller en å for at blive færget over. *»kallaðar-tangi« genfindes i »de *Kallateng*« *[käḽatæŋ]* (W, overfor Vaila), og formen *»kallanartangi« (jfr. on. kallanarberg) haves i navnet *Kalnateng* (De, ved »Sulem voe«). Jfr. *Kallines* under »nes«. *Wolvul [wǫlvol]* (Clumlie, Du), on. *alf-hóll, kaldes også »*Bǫkis*' brae« (shetl. *bǫki*, huldremand eller huldrekone; lavskotsk »bra, brae«, bakke, høj). »Wood« i »Woodwick« (U[v]) er rimeligvis kun en engelsk tillempning fra et ældre »viðr« (on.): *við-vík; sammenhold hermed det på Orknøerne forekommende navn »Woodwick«, som efter P. A. Munch tidligere findes skrevet »Weidwick«; på Færøerne (Viderø) findes som stednavn »Viðvík« *[vɪvǫik]*. »Heatherdale« *[hɛdərdɛl]* (Y[n]), der opfattes som kommende af

eng. »heather«, lyng, og skrives derefter, er sikkert kun tilsyneladende engelsk; den ældre form er sandsynl. *»heiðardalr« (on. heiðr, f, hede, hedestrækning).

Ordet *dal, dal* (on. dalr) er i stednavne (usammensat eller som andet led) ofte blevet til *del [dεl]*, lavskotsk og engelsk »dale«. Således: »Dale« og »Dale burn« på grænsen mellem Walls og Sandness (Vestsiden); men sammesteds: »*Dalsa* water« som navn på en indsø (opr. *dals-vatn). »Hill o' Dale« (De), ældre: *dals-fell. Ordet *hul* (on. »hóll«, s, høj) er som andet led i sammensatte stednavne i flere tilfælde blevet ombyttet med lavskotsk »knowe« (eng. »knoll«, lille høj), på samme måde *-fel* (on. »fell«, fjæld) og det ovennævnte *-hul* med eng. »hill«, *-o, -wo* (on. »á«, å) med lavskotsk »burn«, *-teg* (on. »teigr«, afdelt jordstykke) med lavskotsk »rig« (i navne på agerruder). Ordet »hill« bliver i stednavne enten bibeholdt som andet led eller sat foran, forbundet med det oprindeligt første led ved præpositionen »o'« (of), f. eks. »Crookseter *[Krukster]* Hill« og »Hill o' Crookseter« (De). *vatn, vatten* (on. »vatn«, vand, indsø) er som andet led i indsønavne oftest blevet oversat til »water« eller ombyttet med det i lavskotsk fra keltisk optagne »loch«; undertiden er »v« i »vatn« blot blevet til »w«: Wat(n). Ordene »loch« og »water« stå undertiden også for et oprindeligt *sjon, sjøn [ṣǫn, ṣøn]*, on. tjǫrn, betegnende en mindre indsø eller større vandpyt[1].

Yderligere eksempler på denne sprogvekslen haves i navne, indeholdende: *bakka* (on. »bakki«, stejl kyst), som andet led vekslende med »banks«, *borga-, burra (borra)-* (som første led), on. borg, vekslende med »brough« (lavskotsk), *hulm-, hulms-* el. *hulma-* (som første led), on. hólmr, vekslende med »holm« (udt. *hɔm*). For det nu mere almindelige »firth« findes undertiden *fjord [fjǫrd]* (on. »fjǫrðr«, fjord).

---

[1] Eksempler på de her og i det nærmest følgende meddelte ords brug i stednavne ville findes i den alfabetiske hovedliste over norrøne ord i shetlandske stednavne.

I fjældnavne veksle formerne *kamb, komb(a)* med »kame« *[kεm]* (on. »kambr«, lavskotsk »kaim«, kam, takket fjældryg), *vǫrd* og *virdek* med »wart« (on. »varða« el. »varði«, eng. »ward«, vagttårn). *gota [qǫta], goda [qǫda], got [gɔt, gǫt]* (on. »gata«, vej) veksle undertiden med »gate«, der altså kun i form, ikke i betydning, er lig eng. »gate«. *hevdi, hevda* [on. »hǫfði«, forbjærg] veksler med »head«. — *Bre̱*-mires (U[s]) står for ældre **Bre̱mørs:* *breið-mýrar, pl. Oftest er det i norrøne sammensætninger andet led, som er blevet angliseret; men undertiden er forholdet omvendt, især med de navne, som begynde med adjektivet »grœnn« (grøn), f. eks. »Green-*mu̱*« (C) for **Grønmu̱*: *grœnn mór; Green-*tu̱a* (Fe), men *Grøntu* (W): *grœna þúfa; Green-*stakk* på enkelte steder for det andre steder forekommende *Grønastakk, Gronastakk (Grøni-, Groni-):* *grœni stakkr (høj græsbevokset klippe i søen). Som ønavn: »Green-*a*« *[gri̱na, gri̱ne]* = det andensteds forekommende *Grøni* af on. *»grœn-øy«. Stedsadjektiverne, komparativerne *øver* [on. »øfri«, øvre] og *neder* [on. »neðri«, nedre] veksle i stednavne med »upper« og »lower«, f. eks. *Øver* og *Neder Sund [sond],* to bygdedele, sammenfattede under navnet *Sund* (ved Lerwick, M) — nu oftest kaldte: Upper og Lower *Sund,* skrevet »Sound«.

Af særlig karakteristiske l a v s k o t s k e ord og navne, som også forekomme i shetlandske stednavne, kunne nævnes:

a) »faulds«, plur., stykke land, som gødes på den måde, at får og kvæg holdes i fold derpå. Hertil: de *Fa̱lds* o' *Fje̱l* (Haroldswick, U[n]), de *Fa̱lds* o' *Ru̱* (U[b]), de *Fa̱lds* (Swarister, Y[e]. Clousta, Ai — på det sidste sted som gårdnavn). Ordets betydning er gået tabt på Shetland.

b) »links«, plur., en elvs snoninger; flad sandbanke ved kysten. Den sidste betydning har ordet i shetlandske stednavne. »de Links« (Burrafirth, U. Sumburgh, Du).

Af meget mindre interesse end de lavskotske navne ere sådanne ganske nye e n g e l s k e navne (husnavne) som: Belmont (U), Greenmeadow (Ai), Greenside (U[b]), Hillside (De. Ollaberry, Nm), Roadside (St), Seafield (Y[m]), Shoreside (St) o. fl.

Et par navne synes at være af h o l l a n d s k oprindelse, nemlig: 1) *Dokka [dǫka],* en lille bugt på vestsiden af øen Bressay lige

overfor Lerwick, og 2) *Skibadokk* (Lerwick, og flere steder); gammel-hollandsk *dokke,* havn. Hollænderne dreve tidligere et meget udstrakt sildefiskeri under Shetland, og Lerwick havn eller rettere det indelukkede sund mellem Lerwick og øen Bressay var da deres hovedhavn.

Jeg går nu over til en nærmere behandling af stednavnene i Norn, som danne denne afhandlings kærne. Efter et lille overgangsafsnit om de Norn-navne, som indeholde minder om tidligere (keltisk) befolkning på øerne, følger så et afsluttende kapitel om øernes keltiske stednavne.

B. Norrøne stednavne på Shetland.

I. Indledende bemærkninger.

Skønt de fleste af Norn-navnene på grund af sprogforandringen nu ere uforståelige for befolkningen i dens helhed, er der dog mange i disse navne forekommende ord, hvis betydning, navnlig fordi vedkommende ord anvendes gentagne gange om steder af en bestemt naturbeskaffenhed, er let gennemskuelig og af befolkningen også forstås som den ældre betegnelse for det, som man nu i daglig tale alm. benævner med et lavskotsk (engelsk) ord.

En større høj kaldes i omgangssproget »a hill«, en mindre høj: »a knowe« (eng. knoll). Når der derimod er tale om bestemte høje på bestemte steder, bruges alm. ordene *hjǫg* (on. haugr) og *hul* (on. hóll). Det første af disse to ord har, skønt ikke så almindeligt i stednavne som det sidste, mere karakteren af fællesnavn, idet det gærne bruges med foransat bestemt artikel, ofte med tilføjelse af præpositionen »o'« (of) og så egnens eller bygdens navn, hvor vedkommende høj (høje) findes. Således f. eks. »de *mukkel* and de *piri Hjǫg* (U^b): den store og den lille høj, de *Hjǫgs* o' *Taft* (De); eller med den gamle bestemte artikel bevaret med tilføjelse af det engelske pluralis- »s«: *hjǫgins,* f. eks. de *Hjǫgins* o' *Velli* (Fe^h). På samme måde som med *hjǫg* går det med en mængde andre i stednavnene forekommende ord. »Bakke« hedder således i omgangssproget alm. »brae« (lavskotsk);

derimod under omtale af bestemte bakker f. eks.: de *brekk (Brekk)* o' *Klǫden* (Fe^{h}), de *Bręk,* de *Brekkens* [*brekkurnar] o. s. v. [on. brekka]. Ordet *berg (berreg, berri),* on. berg, bjærg, klippe, er meget almindeligt i stednavne, hyppigst som andet led i navne langs med kysten, så betydningen af ordet *berg* er nogenlunde klar for den shetlandske almue til trods for, at ordet i det daglige omgangssprog alm. kun forekommer i et par sammensætninger (halvt eller helt tilsløret) og i et par talemåder (sé N. Spr. s. 30). På samme måde forholder det sig med ord som *dạl* [dalr], dal, *f(j)el* [fell], fjæld, (større) høj, *gǫrd* [garðr], gård, gærde, *hevda, hevdi* [hǫfði], forbjærg, *kul* [kúla], rund høj, *li̤* [hlíð], li, fjældside, *mul* [múli], bredt afrundet forbjærg el. næs, *mør, møri* [mýrr], mose, *nip* og *nup* [gnípa, gnúpr], brat eller ludende forbjærg, *røni (rǫn)* [hraun], stenet strækning (højde), *vell, vellin [vεḽ-]* [vǫllr], slette, o. fl. Listen kunde naturligvis forlænges; jeg har her kun meddelt nogle af de almindeligste ord som eksempler. Den hyppige brug af den engelske bestemte artikel foran navnene med tilføjelse af præpositionen »of« og nærmere lokalitetsbetegnelse bevirker, at selv ved ord, som efter at være uddøde i omgangssproget kun forholdsvis sjælden forekomme som stednavne, stå vedkommende ord alligevel på en måde levende for bevidstheden og føles halvt som fællesnavne, betegnende netop sådanne naturformationer, som de stå som navne for. Ekss. de *Bạrd* o' Bressay: høj fremspringende pynt (on. »barð«, fremspringende rand el. kant); de *Bergens* o' Lunna (L); de *Gẹrdins* o' Twatt (Ai) (on. »gerði«, indgærdet jordstykke); de *Hevdin* o' Waddersta (De); de *Klepps* o' Kollaster (Sa): høje (on. »kleppr«, klump); de *Kụl* o' Fladabister (C); de *Lẹdi* o' *Hardwel* (De): højdepunkt (on. »leiti«, synsvidde, højdepunkt, som stænger for udsigten); de *Li̤s* o' *Skǫla* (Y^{n}), de *Li̤ens* o' *Fjẹl* (Fe); de *Mul* o' Shannerwick (Du); de *Nip* o' Burrafirth (U); de *Rogg* o' Kirkabister (Br): højderyg (on. hryggr); de *Røni* o' Crawtoon (Sa); de *Vellins* o' *Ø̱r* (Eshaness, Nm).

Udmarken benævnes alm. »ootfield« eller »scattald«. On. »hagi« findes dog bevaret i adskillige navne på udmarksgræsgange, som: de *Ho̱ga* o' Lunabister (Du), de *Hogen* o' Fogrigarth (Ai), o' Stapness (W).

Det i de shetlandske stednavne forekommende norrøne ordforråd kan efter sit forhold til det i det daglige omgangssprog bevarede inddeles i følgende grupper, hvis grænser i øvrigt ere meget flydende:

a) Ord, som endnu ere bevarede i talesproget over hele landet eller størstedelen deraf, undertiden i betydninger, som afvige noget fra de i stednavnene forekommende.

b) Ord, som vel høre hjemme i omgangssproget, men ere i snævrere forstand lokale, begrænsede til enkelte landsdele, bygder eller øer.

c) Ord, som til en vis grad kunne betegnes som uddøde, idet de ikke mere bruges eller kendes af de yngre slægtled, medens på den anden side ældre folk enten almindelig eller i visse egne mindes vedkommende ord brugt i daglig tale.

d) Ord, der som selvstændige ere ganske uddøde af talesproget og (bortset fra enkelte sammensætninger) kun findes i stednavne, men alligevel stå på grænsen af fællesnavne og mange steder forstås af almuen på grund af deres mere eller mindre hyppige tilknytning til steder af den eller den ensartede naturbeskaffenhed, og fordi de ofte nævnes med foransat bestemt artikel.

e) En mængde kun i stednavne forekommende ord, hvis betydning nutildags ikke længer forstås hverken af den yngre eller den ældre del af befolkningen.

Jeg skal her meddele en række ord som eksempler på det ovenfor udviklede forhold. Disse ord ville siden blive genoptagne og nærmere behandlede i en alfabetisk liste over de i shetlandske stednavne forekommende oldnordiske ord.

Gruppe a. Hertil høre ord som: *ba̱* [on. boði], *brekk* [brekka], *bøl* [ból], *fles* [fles], *gil* [gil], *gjo* [gjá], *grind* [grind], *hella*, *helja* [hella] (i dagl. tale alm.: *heljek*, udt. *hɛl̦ək*), *heljer* [hellir], *hu̱b(s)* [hópr, hóp], *klett* [klettr], *nes* [nes], *røni* [hraun], *ronek* [no. ron, run], *sand* [sandr], *sko̱rd* [skarð], *skerri* [sker], *sla̱g(a)*, *slo̱g*, *stakk* [stakkr], *sten* [steinn], *sund* [sund], *teng* [tangi], *tu̱(g)* [þúfa], *tu̱n* [tún], *vadel* [vaðill], *vo̱* [vágr], *wik* [vík].

Gruppe b. *bog*, *boga*, *bogi* [bogi], *deld*, *djeld* [deild], *dø* [dý], *fid*, *fitsj* *[fɪd, fɪts̱]* [fit], *fors* [fors], *gljur* *[glu̱r]* og *glover* *[glọvər]* [gljúfr og *glyfra], *hwi* el. *hwæi* *[hwäi]*, *kwi* el. *kwæi*

[kwäi] [kví], *je, jæ* [eið], *rib, rib* [no. rip] (på grænsen mellem a og b), *stett* [stétt], *taft, topt* [topt, tupt], *vord* [varða].

Gruppe c. *berg* [berg], *dal* [dalr], *hjog* [haugr], *hul* [hóll], *hoga, hogen* [hagi], *koll* [kollr], *kopp* [koppr], *li* [hlíð].

Ord som *berg* og *hoga* kunne også tildels siges at falde ind under den foregående gruppe (b), forsåvidt som de på enkelte steder endnu ikke ere helt forsvundne af talesproget i deres oprindelige anvendelse. På den anden side står det under b nævnte *deld, djeld* på grænsen af c.

Betydningen af det i stednavne både enkelt og sammensat ofte forekommende *seter* [setr og sætr] er nu vistnok ganske glemt på de fleste steder. Dog er ordet endnu halvt fællesnavn i det nordlige Unst, betegnende udmarksgræsgang for kvæg [sætr] og opfattes som stednavn i denne betydning.

Gruppe d. *botn, boiten* [botn], *-fel* [fell], *flada, floda (flota)* [flata], *flot, flet* [flǫtr], *gord, gart (-gert)* [garðr] (findes endnu i nogle sammensætninger i omgangssproget), *gerdi* [gerði], *grod, grud, grød, grøt* [grjót], *hols, hwols* [hals], *hamar, hamar* [hamarr], *hevda, hevdi* [hǫfði], *kamb, komb(a)* [kambr], *kin* [kinn], *klobb* [klubba], *minn, minni* [minni, mynni], *mør, møri* [mýrr], *nip* [gnípa], *nup* [gnúpr], *slett(a), sklett(a)* [slétta], *stab, stap* [stapi], *teg (teg, tjeg)* [teigr], *tonga, tongi* [tunga], *vatn, vatten* [vatn], *vell, vellin* *[vɛlɪn]* [vǫllr], *velt(a), veltek* [velta].

Gruppe e. Hertil høre en mængde ord af forskellig art. Af almindelige oldnordiske ord, som forekomme temmelig hyppigt i shetlandske stednavne, uden at deres betydning længer forstås, kan særlig fremhæves *ed (eð)* [eið] og *ham* [hǫfn] (som første sammensætningsled: *hamna-, hamni-)*. Endvidere f. eks. *(h)ord* [urð] og *winja-, winjer- (vin, vinja-)* (alm. som første led) [vin]. *-o* [á] forekommer ubetonet som andet sammensætningsled i navne på åer og bække, uden at det opfattes som noget selvstændigt ord, og på samme måde forholder det sig med endelsen *-e, -a* (skrevet forskelligt: -a, -ay, -ey) i navne på øer. *-a, -e* ere fordunklede former af **ø* [øy]. Heller ikke som første led: *ø-* eller usammensat: *øja* forstås dette ord [øy, øyja] mere.

Da det i mange tilfælde vil være vanskeligt at henføre et ord bestemt til den ene eller den anden af de nævnte grupper, er det kun de vigtigste eksempler, som her ere meddelte.

I lydlig henseende er der for flere af de ords vedkommende, der forekomme både i stednavne og i daglig tale, i mange tilfælde forskel mellem de i stednavnene og de i talesproget forekommende former. Gennemgående ere stednavneformerne de ældste. Som de vigtigste eksempler kunne anføres:

i stednavne:		i talesproget:
bǫd, bǫþ, bǫ (bǭ) samt *ba̱*	=	*ba̱* [boði]
bǫl, bol, bu̱l, bu̱li samt *bøl*	=	*bøl* [ból]
grø̱d, grǫd, gru̱d samt *grøt*	=	*grøt* [grjót] i »mill-*grøt*« (på Unst: mill-*gru̱d*)
hols [hoʻls, hɔʻls, håʻls] samt *hwols (kwols, wols) [hwọʻls hwoʻls* o. s. v.]	=	*hwols, (wols)* [hals] i »*hwols*-bane«
krǫ, kru̱ samt *krø̱*	=	*krø̱* [*kró]. Stednevneformen *krǫ* kan også udgå fra »krá«.
nøst, nost [nost, nọst]	=	*nost [nost], noust [nɔust]* [naust]
poll [pɔl̥, pål̥] samt *pøl*	=	*pøl* (dels = on. pollr, dels = eng. pool)
ske̱r, sker samt *skerri*	=	*skerri* [sker]
tongi, tonga, tong samt *teng*	=	*teng* [tangi]
topt [tɔpt, tåpt, tọpt] samt *taft*	=	*taft* [topt]
tu̱a, tu̱ (-tu)	=	*tu̱g* (for **tu̱ek*) [þúfa]
ø̱r, ø̱ri (-ør, -øri) samt *ẹr*	=	*ẹr* [øyrr]

Hertil kan føjes f. eks. *hella, helja [hɛl̥a]* [hella], der i stednavne alm. bevarer endelsen »-a«, men i talesproget alm. mister den og får tilføjet *-ek [ək]* i steden (lavskotsk diminutivendelse: -ack, -ick, ock): *heljek [hɛl̥ək]*.

Tvelyden *ou [ɔu]* i *noust* er sikkert ikke oprindelig, men må skyldes indflydelse fra lavskotsk. »to *gjǫl*«, at hyle, tude [on. gaula] er den ældre shetlandske form for det nutildags mere almindelige »to gowl« (lavskotsk). *nø̱d* og *not [not]* [on. »naut«, nød, kvæg] betegner en meget fed eller dum person; *nout [nɔut]* derimod, der på enkelte steder, f. eks. Unst, forekommer i betydning »kvæg«, må være lavskotsk »nowt«, da dette ord af ældre folk kan mindes indkommet samtidig med indførselen af skotsk kvæg til Shetland.

Da de fleste shetlandske stednavnes betydning nu er bleven enten delvis eller fuldstændig fordunklet for befolkningen på grund af sprogforandringen, er det en simpel følge heraf, at tautologier forekomme i mængde, idet ganske almindelig et sted betegnes på den måde, at der til det gamle Norn-navn er føjet et karakteriserende engelsk (lavskotsk) fællesnavn, oftest sat i spidsen og da forbundet med det ældre navn ved hjælp af præpositionen »of«, men undertiden tilføjet bagefter som en art sidste sammensætningsled. I reglen står i dette tilfælde Norn-navnet fra først af usam-

mensat, men undertiden som sidste sammensætningsled. Eksempelvis anføres:

de burn o' *Forso* (Nm), *Lakso*-burn (L) [*-o:* on. »á«, å, elv]. de bight o' *Bọga* (NRoe) [on. bogi = »bugr«, bugt]. de breast o' de *Brong* (Fe) [on. »bringa«, bryst]. de hill o' *Họfel, Hụfel* (L) [*hó(há)-fell; on. »fell«, fjæld]. de mires o' *Fẹna* (Ti) [on. »fen«, sump, morads]. de meadow o' *Fitsjin [fıtṣın]* (De) [on. »fit«, engslette ved vand]. de *Fjalsgord*-dyke (nu alm. udtalt: »*Fjalsker*-dyke«, men den ældre form er *Fjalsgọrd)* (U^n) [*fjalls-garðr; on. »garðr«, sko. »dyke«, gærde]. de hole o' *Gạdi* eller de *Gạdi*-hole (Papa St) [on. »gat«, hul, åbning]. de »gate« o' *Got* (Ti) [on. »gata«, vej]. de holes o' de *Grạvins* [on. »grǫf«, hulning]. de horn o' *Honni [họṇı]* (Sa) [on. »horn«, horn; spidstoppet højde]. de knowe o' *Klọdi* (C) [no. »klot«, klump, ?tue; sko. »knowe«, lille høj]; jfr. »de *brekk* o' *Klọden*« (Fe^h), hvor det mere almindelige shetlandske ord *brekk* [brekka] står som forklaring af det sjældnere *klọd-*. de mooth o' de *Minn [mäin]* (= *Swartbaks Minn,* Ai) [on. »minni, mynni«, munding]. de point o' de *Odd [åḍ]* (C) [on. »oddr, oddi«, landtunge, odde]. de horse o' *Russa [rosa]* (Sa), klippeformation [on. »hryssa«, hoppe]; »horse« her for »mare«. *Swinasti*-gate (WBurrafirth, Ai) [svínstigr el. -stígr; on. »stigr, stígr«, sti, vej]; »gate« forklarer her *sti.* de *Tangi*-point (Papa ved Burra) [on. »tangi«, landtunge, pynt]. de *Junsteg*-rig *(Rạga,* Y^h) [*(Jóns?)-teigr; on. »teigr«, lavsko. »rig«, agerrude]. de »wade« o' *Holevạ* (U^b) [*holu-vað; on. »vað«, vadested]. de loch o' *Sandvatn* (Br. Fo) [*sand-vatn; on. »vatn«, indsø]; jfr. »Loch Watten« (Caithness, Skotland) og »Watten Loch« (Egilsay, Orknøerne). *Mụsa* Isle, de Isle o' *Mụsa [mụse, mụsa]* (Sandw, SSh) [*mós-øy; on. »øy«, ø].

Hertil slutte sig navne som f. eks.: de Head o' *Hevdigert* (Y^m) [hǫfði—*hǫfðagarðr], de »Pøl« o' *Pọlsgjo* (Fe) [pollr—*pollsgjá], de Wart o' *Virdali* (Quarf, SShetl.) [varða—*vǫrðuhlíð], de Loch o' *Watli* (U) [vatn—*vatnhlíð], hvor

»Head«, »Pøl«, »Wart« og »Loch« stå i steden for de ældre navne *Hevdi, Pǫl* (forlængelse af *Poll), Virda* og *Vatn,* der i dette tilfælde ere gåede tabt som selvstændige navne og kun bevarede som første led i nogle af dem dannede sammensætninger.

Til navnet *Rovi* (pynt nord for Lerwick, M) er der ved fordunkling af ordets betydning [on. »rófa«, hale] tilføjet »head«, så at stedet nu alm. heder: *Rovi* Head.

Af gammelnorske stednavnedannende ord er der, som man let kan tænke sig, mange, der savnes i shetlandsk, navnlig af de mere sporadisk optrædende. Jeg skal af sådanne ord her kun omtale nogle af de i Norge almindeligst forekommende. Noget påfaldende synes det, at »búð« og »bú« ikke kunne påvises som andet sammensætningsled i gård- eller bygdenavne på Shetland; som første sammensætningsled findes »bú« i nogle navne, medens intet sikkert eksempel haves på forekomst af ordet »búð« (derimod findes på Unst nogle eksempler på keltisk »both, bothan« i samme betydning). Heller ikke har jeg fundet noget sikkert eksempel på forekomst af ord som: »knauss, knǫttr« (fjæld- og højnavne), laða (hlaða)«, lade[1], »ruð«, ryddet sted, o. s. v. On. »bekkr«, bæk, og on. »þorp«, klynge af gårde, kunne på Shetland kun påvises i et par enkelte navne, og on. »þveit« (shetl. *twatt),* »tved« (udskilt jordstykke o. l.) findes kun i Walls og Aithsting (på vestsiden af Mainland) i nogle få gårdnavne.

I de allerfleste tilfælde er det på grund af manglende hjælpemidler umuligt nøjere at bestemme de shetlandske Norn-stednavnes alder. Meget gamle ere sikkert de fleste af dem, som indeholde ordet »kvern«, kværn, mølle. I shetlandske stednavne betegner dette ord altid »mølle, vandmølle«, i hvilken betydning det i norsk (og vel også shetlandsk) talesprog efterhånden afløstes af »mylna«, mølle, så at »kvern« fik den mere indskrænkede betydning »håndkværn«. Kun et enkelt eksempel har jeg optegnet på forekomst af »mylna« i et shetlandsk stednavn, hvorimod »kvern« er ganske almindelig udbredt over alle øerne.

Af ganske særlig interesse ere de med »heimr«, bosted, og »vin«, græsgang, sammensatte navne. Navnedannelse ved hjælp af disse ord tilhører, som påvist af professor O. Rygh,

---

[1] I talesproget forekommer dette ord i sammensætninger som »taati-*lǫdi*« [taati = potato], »peat-*lǫdi*« (U); sé N. Spr. s. 56.

perioden før vikingetiden. På Færøerne findes ingen navne med »heimr« og på Island kun nogle få. Navne, indeholdende det allerede i oldnordisk forældede »vin«, findes derimod hverken på Island eller Færøerne. Prof. O. Rygh (Norske Gaardnavne, Indledning s. 86—87) hævder bestemt, at man allerede før vikingetidens begyndelse havde ophørt at danne navne med »vin«. Fra de sydligere norske kolonilande i vesten ere ganske vist heller ingen hertil hørende navne endnu blevne påviste; men en nærmere undersøgelse af de shetlandske stednavne godtgør, at både »heim«-gruppen og »vin«-gruppen, navnlig den sidste, findes repræsenterede. Efter den talrighed at dømme, hvormed »vin«-navnene optræde overalt på Shetland, må man antage, at disse øers i Orkneyinga Saga omtalte bebyggelse på kong Harald Hårfagers tid kun har været en efterkolonisation, og at øerne i virkeligheden have været bebyggede c. 700 eller henved et par århundreder før efterkolonisationen på Harald Hårfagers tid (sé nærmere artiklen »vin« i den alfabetiske hovedliste over norrøne ord i shetlandske stednavne).

Af stednavnedannende norrøne ord, som synes karakteristiske for Shetland i modsætning til moderlandet Norge, kan fremhæves: 1) *?klǫdi* i navne på høje og bakker (? da. »klode«, no. og sv. klot = klump), 2) *koddi, kodda* i navne på fladt afrundede pynter eller høje og tillige om rundagtige sænkninger (betegner måske egl. noget poseformet; on. »koddi«, hovedpude), og 3) *trumba, tromba* som navn på pynter, landtunger (on. »trumba«, hult rør, trompet). Disse ordstammer findes ikke omtalte hos O. Rygh (N. G.) som forekommende i norske stednavne, men ere forholdsvis almindelige i shetlandske. Sandsynligvis foreligger her keltisk indflydelse; sé nærmere afsnit C.

Et forsøg på påvisning af særlig sammenhæng mellem Shetlandsøernes og en enkelt bestemt norsk egns stednavne vilde savne fast grundlag, så længe ikke det norske stednavnestof er blevet behandlet i sin helhed. Det af afdøde professor Olaf Rygh påbegyndte banebrydende arbejde »Norske Gaardnavne«, hvortil nærværende afhandling i flere henseender støtter sig, er endnu ikke så vidt fremskredet, at nogen dom tør fældes på dette punkt.

Af mænd, som tidligere have beskæftiget sig med de shetlandske stednavne, fortjener P. A. Munch at fremhæves.

Han har i »Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie«, sjette bind, samt Annaler for nordisk Oldkyndighed 1846, 1852 og 1857 fremdraget et stort navnestof, samlet fra en mængde spredte breve og diplomer. Med hensyn til opstillingen af grundformer for shetlandske stednavne har dette materiale oftere vist sig at kunne yde god vejledning, og Munchs navn vil derfor ofte findes citeret i det følgende. Derimod bør de hos Munch selv meddelte grundformer optages med nogen forsigtighed, da de ofte synes at være konstruerede. »Houbie, Howbie«, = *Hubi,* på Fetlar kan således næppe være »Haugbýr«, da både navnets udtale og stedets naturforhold tale herimod; »haugr« hedder i shetlandsk *hjog,* og da bygden ligger ved en lille grund bugt, som benævnes *hub*, afleder jeg navnet af »hópr« (lille bugt): *í hópi. »Howland« på flere steder, hvor det må være det nuværende *Huland, Huland,* kan ikke være »Hofland«, som Munch antager, men vel et oprindeligt *»hó(há)-land«; sammensætningen »Hofland« findes på Shetland i formen *Hoveland.*

Følgende inddeling er lagt til grund ved den nærmere behandling af det norrøne shetlandske stednavnestof:

1. Hovedmassen af de i navnestoffet indeholdte ord, betegnende naturformationer, naturbeskaffenhed, indhegninger o. l. behandles i en liste, ordnet alfabetisk efter de i spidsen stillede oldnordiske ord (Kap. II).

2. Som en art tillæg:

a) Lidt om gårdnavne. Bygninger, bygningsrum (Kap. III).

b) En del benævnelser af særlig art på forskellige naturformationer samt de med overtroen forbundne navne (Kap. IV).

c) Særlige navne på små jordstykker (Kap. V).

d) Navne hentydende til plantevækst eller afbrænding af land (Kap. VI).

e) Behandling af fiske-, fugle- og dyrenavne som første led i stednavne (Kap. VII).

f) Personnavne som første led i stednavne (Kap. VIII).

g) Gamle norske elvenavne på Shetland (Kap. IX).

h) Navne på fiskepladser og disses landmærker. Fiskernes stednavnetabu (Kap. X).

i) Norrøne navne, som indeholde minder om tidligere (keltisk) befolkning på Shetland (Kap. XI).

II. Stednavnedannende ord,

der betegne naturforhold af forskellig art, naturformationer og naturbeskaffenhed, ordnede alfabetisk efter de i spidsen stillede oldnordiske ord eller, hvor en oldnordisk form savnes, da undertiden et tilsvarende norsk ord eller ord hentede fra andre nordiske dialekter. I listen er medtaget sådanne ord, der betegne indhegninger af forskellig art samt »bosted«.

On. **á**, f, å, elv. — Shetl. *o (wo)* i stednavne. I omgangssproget findes ordet kun som første led i et par sammensætninger: *ovedek [ovẹ·dək]* (Y[n]), ådæmning, mølledæmning, *áveita (»å-leder«), og det nedenfor nærmere omtalte *orli, worli.* — Som andet sammensætningsled i stednavne: de burn o' *Bretto* (Tingwall, M), *Bretto [brœito]* burn (Sandwick, Syd Shetl. Nm[n-v]) de Sheens o' *Bretto [brœito]* (Flad., Conn.): *bratt-á. Ang. »Sheen« sé on. tjǫrn i det følgende. de burn o' *Forso [få·rso]* (Collafirth, Nm): *fors-á; i navnet »*Fors* burn« (N) er *-o* bortfaldet og erstattet med sko. burn. (de burn o') *Hogro* (Conn.). *Lakso* (L), *Laksa* (for *Lakso*) burn (Y): *lax-á. — Som første sammensætningsled i f. eks. de *Obred* (Lund, U) og de *Obreds* (Sandwick, U), navne på agerstrimler langsmed en åbred.

Genitiv singularisformen »ár« af »á« antager i shetlandsk formerne *or [ɔr]*, *ọr* og *wor [wọr]*: *Orbister* (Nm): *ár-bólstaðr (eller -bústaðr). *O̲rdel* (U[b]), *Wordel* (Otterswick, Y[e]): *ár-dalr. *Worgert* (Colvidale, U): *ár-garðr. *Orgil* (L): *ár-gil, sé i det flgd. »gil«. *Orli* (Conn. I Nm alm. i omgangssproget i denne form), *Worli* (alm. i omgangssproget): *ár-hlið, »å-led«, åbning forneden i et stengærde, hvorigennem

en elv rinder. *Woros [wǫrǫs]*, alm. skrevet »Wirrus (Wurrus)«, de *Woros*-banks (de Hametoon, Fo), sted ved kysten, hvor åen »de Hametoon burn« danner en munding: on. áróss (å-munding). Ang. »banks« sé artiklen »bakki« i det flgd. *Orwik* (Nm. Vidlin, L. MRoe), *Orruk* (Lønin, L. U[b]), *Worwik* (Ai[e]): *ár-vík. Ang. navnene *Orems, Orens* sé i det flgd. »heimr«. — Genitiv pluralis »á« med tilføjet pleonastisk r[1] findes i *Miljenor [meljenǫ°r]* (Buster, Y[h]), navn på et stykke agerland imellem to bække: *millum-á. — Med tilføjet bestemt artikel og i genitiv singularis form forekommer *o, wo* i *Wonaswartadal (Ona-)*, navn på en elvedal i Burrafirth, U: *árinnar svǫrtu dalr. På dannelsen af formen *Wonaswarta*- har i dette tilfælde sandsynl. selve åens navn i akkusativform (*ánna svǫrtu) haft indflydelse.

I en skreven fortegnelse fra 1667 over udmarksgrænseskellene på øen Yell (Scattald-marches of Yell, 4. April 1667) omtales »Markamudiswo« som en å, der danner grænseskel mellem Sandwicks og Reafirths udmarker: *markamóts-á. Endvidere: »Maedadalls Woe« (med tilføjelsen: burn from west): *matdals-á; sé *mat (mærke, grænse) i det flgd. »Vigadallswo« — forklaret: ‚burn from west running into the burn of Airsdale‘ [ɔ: Arisdale]: *víkardals-á. Ordet »wo« er nu forsvundet i disse navne og erstattet med »burn«. Maedadalls Woe fører nu navnet: Lind burn. — I en skreven fortegnelse fra 1731 over udmarksgrænseskellene på øen Unst (Scattald-marches of Unst) findes omtalt »Leus voe« ɔ: nuværende *Ljusvo [ljusvǫ]*, stykke af »de burn o' Watli«; *vo* her mulig for *wo*. Jfr. dog »vágr«.

On. akr, m, ager. — Shetl. *oker, oger (oge-)* i stednavne og tillige i nogle få sammensætninger i omgangssproget (sé N. Spr., s. 21). — de *Okers [ǫ°kərs]* (Virki, Du), navn på et stykke agerland. *Okren [ɔkrən, ɔkərən]* (Nm[v]), sandsynligvis et ældre: á ǫkrum; »á Økrun« findes som bygdenavn på Suderø, Færøerne. — de *Vanoger [vanǫ·gər]* (Klodister, Nm), navn på et lavtliggende og fugtigt stykke agerland: *vatnakr. — *Oger* holm (Ai). *Ogenes* (U[s-v]), *Okernes* (Hoswick,

---

[1] Opfattelsen af r her som pleonastisk støttes bl. a. derved, at det findes alm. tilføjet i gen. plur. i færøsk, f. eks. til húsar (húsa).

Du): *akr-nes; med hensyn til formen *oge* jfr. det på Foula brugte ord *ogemøld,* agermuld. *Okerswol [-wǫl]* (Cullivoe, Y^n), navn på en fra gammel tid opdyrket lille høj: *akrs-hóll; ang. *-wol* for *-hul* sé »hóll«. *Okrekwœi [ɔkrəkwäi]* (Conn. W): *akra-kví.

de *Ekrens [œkrəns]* (Sulom, Nm), navn på et stykke agerland, udgår snarere fra den afledede form »ekra« (on.), oppløjet, dyrket land, end fra »akr«.

On. áll, m, stribe, dyb rende m. m. — Hertil: de *O̱ls* (Ham, Fo), agerstrimler. de *Gronels* (W), plur., stykke græsland: *grœn-álar. de *Longel [låŋəl]* (N^s) og de *Longels* (U^v), agerstrimler: *lang-álar.

On. *almǫrk (no. aalmark, f) og almenningr, m, alminding. — De heraf kommende shetlandske stednavne betegne altid »græsgang i fællig«.

1) *»almǫrk« haves i to navne fra Unst: de *Olmarks [ålmərks]* (U^{mo}) og de *Alsmarks* (U^c), steder, som nu ere indlagte til agerland, men erindres af ældre folk at have været fælles indmarksgræsgange i tidligere tid.

Almindeligere end *»almǫrk« er: 2) »almenningr« — shetl. *wolmen, wolemen [wǫl-, wǫlə-]* m. m., kun i stednavne. de *Wolmen* (Aith, Conn. Papa St.) — nu agerland, men tidligere fælles (indmarks-) græsgang. de *Wolmeni* (WSw, Y). *Wolamena* scattald (Y^{s-v}), udmarksgræsgang, kaldes i den side 72 under »á« nævnte fortegnelse af 1667 fra Yell: »Hollmennishoga« ɔ: *almennings hagi. de *Wolmens* (Fo), plur. »*Wolemens* brunt« (høj i Shannerwick, Du); »brunt« (= burnt) hentyder her sikkert til jordens afbrænding i det øjemed at gøre den skikket til dyrkning[1]. I den side 72 under »á« nævnte fortegnelse fra 1731 over udmarksgrænseskellene på øen Unst findes omtalt »Wolmemning« eller »Houlmamenga«, et stykke udmarksgræsgang i den sydvestlige del af øen

[1] Flere af denne art navne ville blive omtalte siden i et særligt afsnit (Kap. VI).

mellem Snabrough og Lund. Ordet må være et »almenningr«. »Houlmamenga« er da en yderligere forvanskning af et »Olmemning (= Wolmemning), idet »nn« i »-menningr« er blevet påvirket af det foregående »m« og assimileret dermed: nn > mn > m. Med hensyn til forslag af h jfr. det i det umiddelbart foregående omtalte »Hollmennishoga« = *Wolamena* scattald.

On. andnes, n, fremstikkende næs, genfindes i shetlandsk *Anes* (Conn.) og *Aneshwœi* (Y^m^): *andnes-kví — begge med forlænget a: *a̱nes.* Med kort a: *Anes* (Swinister, De).

On. angr, m, fjord, bugt (i norske stednavne). — Hertil må henføres »de *Angri [aŋrı]* Head«, højt og fremstikkende forbjærg på øen *Grøni* (Skerries) ved fjordindløbet »de North-East Mooth« mellem denne ø og den vestenfor liggende ø *Bru̱re;* på den anden (østlige) side er et indløb mellem *Grøni* og den lille ø »de *Bond*« tilligemed nogle skær. Navnet »*Angri* Head« må være et oprindeligt *»angr- el. *angrahǫfði«; at almuen forklarer navnet som »det grumme (vrede) forbjærg« [eng. »angry«, vred], er næsten en selvfølge.

On. áss, m, ås, højderyg. — Shetl. *os [os], wos [wọs]* i nogle få navne. de *Wos* (Seter, NRoe). de *Ristoses:* de *øter* og de *hemer Ristos* (U^n^), navn på to jævnsides løbende højderygge: *rust-áss (ytri og heimari); sé »rust«. *Windos* (Y^m^): *vind-áss; »a Vindasi« i diplom af 13. okt. 1405 (D. N. I, 2); »o Vendosse«: 26. nov. 1452 (Munch) [*á vindási]. Ved en let forklarlig misforståelse skrives navnet nu »Windhouse«. — de *O̱sis (mukkel* and little *O̱si)* (Nm^v^), to skær; jfr. »ryggr (hryggr)« som skærnavn.

On. bak, n, og bakr, m, ryg; (i stednavne) jordryg, højderyg. — de *Ba̱g* (U^n^). — *Kaldbak [ka̱lbək]* (U), *Koldbak [ko̱lbək]* (De): *kaldbak(r), »koldryg«; jfr. no. og fær. Kaldbak, isl. Kaldbakur, samt no. Kaldakinn (»den kolde fjældside«). (de) *Hwa̱lbak* er navn på nogle strandklipper, én i Soond ved Lerwick, M, en anden ved Scalloway (skærklippe), en tredje ved Baltasound, U; de kaldes således på grund af en vis lighed med en hvalryg.

On. bakki, m, stejl bred. — Shetl. *bakka, bakk,* alm. i stednavne, næsten altid betegnende: (brat) kyst. — Usam-

mensat: *Bakka* (De. W), henholdsvis gård- og bygdenavn. *Bakken swarta* (Clousta, Ai), navn på et forbjærg: *bakkinn svarti. — Som andet sammensætningsled: *Dunabakka* (C): *dunubakki (således vistnok kaldet på grund af brændingens drøn, on. duna). *Lerabakk* (Fo), gårdnavn: *leir-bakki. *Nipa (Niba, Niva) -bakk* (Y[s]): *gnípu-bakki; sé »gnípa«. *Sundebakk* (Ti, M), brat kyststrækning ved sundet mellem Trondra og Mainland: *sundbakki; også kaldet: de *Sundibanks*. Angliseret »banks« f. eks. i »de *Kalli [käḷı]* -banks« (W): *kallaðar-bakki, sé s. 59 *(Kallateng)*. — Som første sammensætningsled: de *Bakkadjeld* (Fe b), de *Bakkadelds* (W I, Skerries): *bakka-deild. *Bakkafel* (MRoe): *bakka-fell. *Bakkigert* (Lamhoga, Fe): *bakka-garðr. *Bakk-hus* (Sa. Y[n]): *bakka-hús. *Bakkanaļi* hill (Y[n]): *bakkanna (h)líð. Med vokalforandring a > o: *Bokkena [bɔkəna] hjǫga,* højdestrækning langsmed Whalfirth bugten, *Rḁga,* Y[h]: *bakkanna haugr el. bakkarnir hǫgu (hǫgr, adj., høj). Med hensyn til pluralisformen kan jævnføres den i omgangssproget alm. brugte angliserede form »banks« (høj kyst), endvidere forekomsten af plur.-formen »bakkar, (á, undir) bøkkun« i færøske stednavne.

Undertiden findes *bakka, bakk* brugt i mere almindelig betydning (bakke, skrænt), som: *Swartabakk* (C), *Bakna stures* (Fo), navn på en opdyrket skråning: sandsynl. en plur.-form af »bakkinn stóri«; med hensyn til endelsen -es i *stures* jfr. plur. -s i *Bedigamblins,* hvorom sé nedenfor under »beit«.

On. barð, n, brem, kant, rand; findes i nogle shetlandske stednavne, betegnende en fremspringende fjældkant eller pynt. — de *Bḁrd,* sydspidsen af øen Bressay, ludende forbjærg (vestsiden af »de *Bard*« kaldes *Barsli:* *barðs-hlíð). de *Bǫrd* o' *Musa* (Sandwick, Du), øen Mousas østpynt. de *Berdins,* plur. (Fe[o]), fremspringende kystparti. de *Bordek, Berdek [bǫrdək, bərdək]* (NRoe) klippepynt[1].

---

[1] Endelsen *-ek* i shetlandske ord og navne er egl. en diminutivendelse (lavskotsk: -ack, -ick, -ock), men har som oftest

On. *beðja, no. bedja, f, liggested for (mindre) dyr. Hertil sandsynl. *Bena grona [grona]* (Unyafirth, Ai), navn på en græsgroet plet i en lyngdækket fjældside: *beðjan grœna.

On. beit, f. og beiti, n, græsning, græsgang. Hertil navnene: de *Bedins* (Stenness, Esh., Nm^v, opdyrket jordstykke *[bedins]*. Stennestwat, W, gård *[bedıns])*. de *Bediens* (Skelbery, L, opdyrket jordstykke. Tegen, De, gård). *Bedins* og *Bediens* udgå fra den bestemte pluralisform af beit el. beiti. de *Bedis* (Levenwick, Du), gårdnavn. de *Bedigamblins* (Hametoon, Fo): *beitirnar el. beitin gomlu. I dette navn er den gamle bestemte substantivforms pluralisendelse bleven overført fra substantivet til adjektivet, fordi begge ord efterhånden ere smeltede sammen til ét, med adjektivet som sidste sammensætningsled, og siden er yderligere engelsk plur. -s blevet tilføjet.

On. bekkr, m, bæk, å. — Hertil *Lomabekk* (St). Jfr. no. »Lombækken« som elvenavn (N. G. III), måske af fuglenavnet »lómr«. Sé nærmere kap. IX (elvenavne). Iøvrigt forekommer »bekkr« meget sjælden i shetlandske stednavne (jfr. s. 68).

On. belti, n, bælte, findes i betydning »landstrimmel« i f. eks. de *Snibelts [snibœ'lts]* (U^w), navn på nogle agerstrimler: *snið-belti (on. snið, n, snit, skråsnit; (skråt) afskåret stykke).

On. berg, n, klippe, klippegrund. — Shetl. *berg, berreg, berri [bœrg, bœrəg, bœri]* i stednavne, dels betegnende klippegrund i al almindelighed, dels og særlig høj og brat klippekyst. I omgangssproget findes *berg* endnu bevaret i et par enkelte udtryk (sé N. Spr. s. 30). Usammensat: de *Berg* o' *Vinstrik* (U^w). de *Bergins,* plur. (Lunna, L. W). de *Berreks* (Laxo, L). de *Berri* (Brinnister, Ai. Burravoe, Y^s). *Berri* (Ti), gård ved en klippehøj, kaldet »de hill o' *Berri*«. — Som andet sammensætningsled er ordet meget almindeligt: *Brattaberg [brätabœrg]* (Haroldswick, U^n), *Brettiberg [brɛtı-]*

---

mistet diminutivbetydningen. Den er overordenlig hyppig i shetlandsk (svarer undertiden til on. -ingr, -ungr).

(Papil ness, Y[n]): *bratta berg (om stejl klippekyst). *Dunaberg* (Clousta, Ai), *Dunaberreg* (Seter, Ai): *dunuberg (af on. »duna«, drøn; her om brændingens drøn — sé *Dunabakka* under »bakki«). *Fuglaberg [fogla-]* (Lunna ness, L). *Huberg, Hoberg* (Vidlin, L): *hó (há) -berg (hór, hár, adj., høj). de *Hongaberregs [hå̃ŋga-]* (Wd, M), indhulet og foroven udhængende bjærgvæg (kyst): *hang(anda)-berg; jfr. on. hangandi, m (Fritzner). *Kleberg [klebærg]* (Fe[n]), *Klebergswik [klebərswık]* (U); ordet *klebergsten [klebərsten]* betegner i omgangssproget en blød art sten, klæbersten, fedtsten. I diplom af 4. marts 1360 (Sandvik ɔ: Sandwick, Unst), D. N.[1] III, 1, s. 250, nævnes »j Klebergj« på Unst. de *Ledberri [læ'dbærı]* (De[v], overfor MRoe), de *Lodberris [lådbærıs]*, plur. (Lerwick, M): on. hlaðberg: flad klippe ved søen, hvor fartøjer kunne lægge til og indtage ladning. *Logaberg* (Fo): *lága berg (lágr, adj., lav). *Muklaberg [moklabærg]* (Fo): *mikla berg (mikill, adj., stor). *Ramnaberg* (Ai. Wh), *Ramnaberreg* (Scalloway, Ti): *(h)rafna-berg (hrafn, m, ravn). *Sandiberreg* (Ringans Isle, Ireland, Du): *sand-berg. *Skelberri* (Nm. L. Du), gårdnavn: *skal-berg (no. skalberg: bjærgart, som let lader sig smuldre og kløve i skiver). *Vallaberg [väḽa-]* (Woodwick, U): *vallar-berg; sé »vǫllr«. — Som første Sammensætningsled forekommer »berg« i f. eks.: *Bergfel [bæ'rfel]* (Sa), de *Bergfell [bær·fäḽ·, berfäḽ·]* (Isle of WB, Ai. de Heg o' WB, Ai), fjældside, skrånende ned imod en brat bjærgvæg: *berg-fell. de *Bergsakwæis [bæ'rsakwäis]* (Aith, C): *bergs-kví, sé »kví«. *Bergloft [bærləft]* (Sa), stærkt indhulet og foroven fremludende bjærgvæg (dannende en art loft): *berg-loft; jfr. fær. loft = klippeloft. de *Berrarønis* (Sa): *berg-(h)raun; sé »raun«. — En i shetlandske stednavne oftere forekommende sammensætning af »berg« er *bergsát, *bergsæti, betegnende en klippe ved stranden, hvorfra fiskeri med medestang drives (i det følgende for nemheds skyld

---

[1] Diplomatarium Norvegicum.

kaldt: »medeklippe«). Således: *Bergsodi [bær·so·di, bɛrso·di]* (Ennisfirth ness, Nm. Gluss Isle, Nm). de *Bergsodins,* plur. (Ødaness, Bardister, Nm). *Krabbabergsodi* el. *-sode, Tokkabergsodi* el. *-sode [krab·a-, tok·abɛrso·di, sodə]* (Skaw, U^n). de *Bergset* (Papil ness, Y^n, Balta Isle, U), de *Bergset* o' *Hanahjog,* de *B.* o' de *River* (U), de *Bergsets* (Hoxter, Wh) *[bæ'rsəd, bæ'rsəds].* de *Bergsa [bæ'rsa]* (Sa) står for *Bergset.* Sådanne »medeklipper« kaldes nu på Shetland alm. »craig-seats« (lavskotsk »craig« = engelsk »crag«, klippe).

»Medeklippe« betegnes også ved ord (navne) som 1) *Sjeberg, Sjaberg [ṣebər, ṣabər] (Sjebergs-, Sjabergsh(w)ols)* (Fe), *Sjaberg* (Snaraness, Ai), der enten kan være on. setberg, n, sædeformet klippe, eller = fær. »seiðaberg« (medeklippe, klippe, hvorfra man fisker småsej), 2) *Sotraberg [sotrabærg]* (U^b. Haroldswick, U^n): *sátar-berg, sé ovf. »sát (bergsát)«.

On. bjarg, n, bjærg, klippe. — Shetl. *bjorg [bjǫrg]* i nogle navne på klippepartier, klippeskrænter. de *Bjorg* (Olnesfirth ness, Nm). de *Bjorgs* (NRoe). de *Bjorgens* (Hamister, Wh). de *Ramnabjorgs* (NRoe): *(h)rafna-bjǫrgin.

On. blað, n, noget bladformet. — Shetl. *bla* eller i angliseret form »blade« [udt. *blɛd, blɛⁱd, blæd]* om en bladformet landtunge. *Ørabla* (Housay, Skerries): *øyrar-blað; sé »øyrr«. de »Blade« o' de *Er* (C): opr. et *øyrar-blað ligesom det foregående navn. de »Blade« o' Fiblister (Nm), de »Blade« o' *Heljer* (Nm).

On. *blettr, m, plet (isl. blettur). — Shetl. *Blett [(blɛt) blæt]* betegner i stednavne en græsgroet plet i en lyngstrækning. I omgangssproget haves: a green *blett* (en græsplet) og »a mouldy *blett*« (en plet muldjord). — de *Blets* o' Brednatong (Fo). *Blettena [blætəna, blätəna] grøna* (Y^h) *Blekna grøna* (Y^n): *blettirnir grœnu. *Gronablett [grǫnablæt]* (Quarf, SShetl.): *grœni blettr.

On. blik, n, (glans) noget, som blinker, er blegt eller hvidt. Hertil må vistnok henføres: de *Bliks* plur. *[bleks]* (Houll, Wh), stykke indmark. *Blegena hwida* (Y^m), stykke indmark. »Blegena« kunde dog også komme af on. bleikja, f, i lignende betydning som »blik« (jfr. no. bleikja (Ross), hvid plet): *blikin el. bleikjurnar hvítu.

On. boði, m, grundbrud, blindt skær. — Shetl. *bod (both), bo, ba* i stednavne. I omgangssproget har ordet delt

sig i to, idet *ba* (alm.) betyder: blindt skær, medens *bod [bǫd]* (NØ) betyder: søens bryden på et blindt skær, høj bølge. — de *Bod* (Balta Isle, U). de *Bods,* plur. (Fl. NRoe, mellem øerne Isle of Fedeland og Grøni). de *Bo [bǭ]* (Fo). de bight o' *Both [boþ]* (Ai). *Gamleba* (Isle of Fedeland, NRoe): *gamli boði. *Litlaba* (Gloup, Y[n]): *lítli boði. *Baberreg* [Papa St.]: *boða-berg. *Babergstonga [babərstɔŋga]* (U[v]): *boðabergs-tangi.

On. bogi, m, bue. Herfra udgå nogle shetlandske stednavne, som betegne en krumning, noget bueformet, hyppigst: lille (hav-)bugt, rund vig. I den sidste betydning findes i oldnordisk formen »bugr«. — de *Boga* (Du. Fe), de bight o' *Boga* (NRoe), de *Bogi* (C), de *Bog* (Y[n] *[bɔg]*. Ireland, Du *[bǫɣ]*), de *Ørabog* (WSw, Y): *øyrar-bǫgi — navne på små bugter, søindskæringer. I Conningsburgh bruges *bogi* som fællesnavn i den sidstnævnte betydning. — de *Boga* (Fe), navn på et bueformet stykke agerland.

On. ból, n, bol, leje, (liggeplads). — Shetl. *bol, bul, buli, bøl* i stednavne, alm. betegnende liggeplads for dyr; i omgangssproget nu altid i formen *bøl.* — *Bola* hill (Y[h]). *Bul* (Kollaster, U[w]). de *Buli* (Fladabister, C *[buli],* høj el. side af en høj[1]. Levenwick, Du, gårdnavn). de *Gamlabuls* el. *Gamlibøls* (Tumlin, Ai): *gǫmlu ból. de *Husbols* (S Noonsbroch, Ai), stykke indmark: *hús-ból.

Hyppigst optræder »ból« som andet led ubetonet i navnene *Kubel [kubəl]:* *kúból, liggeplads for køer, og *Søbel [søbəl]* el. *Sobel, Sjobel [sobəl, ṣobəl]:* *sauðból, liggeplads for får. I singularis tilføjes ved disse navne kun sjælden den bestemte artikel, i pluralis derimod altid. *Kubel* (Wh. Bjoster, Br. Burrafirth, U. Du), de *Kubels* (St. Øja, Nm), indmarksstykker. *Søbel* (ved Loch of Cliff, U), navn på en høj, *Søbel* el. *Sobel* (U[s]), en høj, de *Søbel* (Neder Soond ved Lerwick, M), *Sobel*

---

[1] også kaldet »de Sooth *Klepp;* sé »kleppr«.

(Symbister ness, Wh), en skrænt, *Sjobel [sobəl]* (Fo), de *Sjobels* (NRoe).

On. bólstaðr, m, bosted, gård. Som oftest er det vel dette ord, der ligger til grund for det shetlandske *-bister [bɪstər]*, sjældnere *-busta [bosta]*, i gård- og bygdenavne, ligesom tilfældet er med norsk »-bost, -bust«. Dog tør man vel i enkelte tilfælde forudsætte on. »bústaðr« som grundform, skønt dette efter professor O. Rygh er sjældent i sammenligning med »bólstaðr« i norske stednavne. De i ældre dokumenter forekommende navneformer yde i dette tilfælde ingen vejledning for de shetlandske navnes vedkommende. — *Muklebusta [mokləbosta]* (Sa): no. Myklebost, ældre form »Miklabólstaðr (-staðir)«. *Litlebusta* (Sa) er da i analogi hermed et »Litlabólstaðr (-staðir)«. Derimod hører gårdnavnet *Busta [bøste]* i Delting ikke herhen, da det i et ældre dokument (en skattefortegnelse fra 1600) findes skrevet »Byrstada« og altså må være et gammelt »býjarstaðir« (sé »bœr, býr«). Langt almindeligere end »*-busta*« er formen »*-bister*«: *Evrabister* (Wd. Wd): *øfrabólstaðr, no. Øvrebost. *Fladabister* (C): *flatabólstaðr. *Heglabister* (Wd): sandsynl. et ældre *Helgabólstaðr (jfr. det i Björgynjar Kalfskinn omtalte Helgabólstaðr). *Keldabister* (Br): *keldubólstaðr. *Kirkabister* (N. Vidlin, L. Br): *kirkjubólstaðr. *Lumbister* (Y). *Lunabister* (Du).

I ældre breve og dokumenter findes ifølge P. A. Munch: »Brattabuster« (N), nuværende *Brettabister:* *brattabólstaðr. »Breabuster« (NRoe), nuværende *Brebister:* *breiðabólstaðr. »Crabuster« (Nm). »Crocebustare«, »Crosbister« (Uʷ. Fe) = *Krossbister:* *krossbólstaðr. »Houssebuster« (N), nuværende *Husabister:* *húsabólstaðr. »Kebusta« (Ti), nuv. *Kebister.* »Kirkabuster« (sé ovf.) — i brev af 1575 nævnes et »Kirkebostad« og i brev af 1586: »Kirckebusted«. »Nesbuster« (Whiteness, M), nuv. *Nesbister:* *nesbólstaðr. »Sumbuster«, nuv. *Simbister* (»Symbister«), og »Usbister, Usbuster«, nuv. *Isbister* — sé nærmere om »gårdnavne« i kap. III. »Utra-

buster« (L), nuv. *Utrabister:* *ytrabólstaðr. »Wadbuster« (Ti), nu. *Wadbister;* »Wad-« kan efter formen være enten »vað« eller »vatn«.

On. borg, f, borg. — *borg- [bọrg-]* og *burra- [bora-, bọra-]* i shetlandske stednavne hentyde alm. til gamle piktiske borge, som have stået på vedkommende steder. — de *Borgadelds* (Scousburgh, Du): *borgar-deild. *Borgegio* (Burrafirth, U): *borgar-gjá. de *Borgaskerris* (Burravoe, Y[s]): borgar-sker. *Borgateng* (WSw, Y): *borgar-tangi. de broch o' *Borgen [bọrgən]* (Gluss, Nm): *borgin (bestemt form). — *Burrafirth [borafərt]* (U), West og East *Burrafirth* (Ai): *borgar-fjọrðr. En »Haralldr i Borgarfirdi« nævnes i dipl. af 1299 (D. N. I, 1). *Burraland* (Sandw, Du): *borgar-land. *Burraness [boranes]* (De. Y[s]): *borgar-nes. *Burravoe [boravo]:* *borgar-vágr. *Burrawik* (U[o]): *borgar-vík. de *stakk* o' de *Borri* el. »Brough« (Fo): *borgar-stakkr.

Usammensat og som andet sammensætningsled heder ordet gærne »brough« (udtalt *broch* med guttural-lyd), f. eks. »Brough« (N[s]. Br. Wh. Fe); »Footabrough« *[futabråχ]* (W): i diplom af 1355 (D. N. III, 1, s. 234) kaldt »Fotaborgh«; Gossabrough (Y); Snabrough (Fe). For »brough« skrives undertiden »burgh«, f. eks. »Scousburgh« (Du), »Sumburgh« (Du); endvidere: »Cullingsburgh« (Br) = Culbinsbrough, udt. *Kolbenisbroch [kolbenısbråχ]* og nu alm. *Kollisbroch [kolısbråχ]*, et ældre *Kolbeins-borg (ang. et gammelt Culdee-sæde på dette sted se artiklen »Kil« i afsnit C: Keltiske stednavne på Shetland). Formen »brough« er lavskotsk (»brugh, brogh, brough« hos Jamieson).

On. botn, m, bund; den inderste lukkede del af en dal (on. dalsbotn) eller det inderste af en fjord, bugt (on. fjarðar-, vágsbotn). — Shetl. *botten, boiten, bodden* i stednavne, betegnende dels det inderste parti af en bugt, dels (oftere) en lille rund dal; undertiden, ligesom færøsk »botnur«, en imod havet åben halvrund dal. — de *Botten [bɔten]* (Ai), de *Bottens [bọtəns]* (Sa. Reawick, St), dale. de *Boiten [bɔitən],*

dal (C), lille bugt og dal (i »de Nov«, Klebergswick Hill, U). de *Boitens* (Y^m), de *Boddens* (U^w), dale. *Gardabotten* (Colvidale, U): *garða-botn; *Gerdabotten [gerdabåtən]* (Sandwick, U): *gerða-botn (sé »gerði«). de *Hwibodden [hwibɔdən]* (U^w): *kví-botn (sé »kví«). *Voboiten* (Skaw, U^n) = on. vágsbotn.

Undertiden har den lavskotske form »boddum« [Jamieson: boddum = hollow, valley] fortrængt den ældre (nordiske) form, f. eks. »Boddom« (Du), de »Boddom« o' *Horøn* [*há-(h)raun] (Ai).

No. »bradd (brodd, bredd)«, rand, bred (åbred) genfindes i navnet: de *Obreds* (sé under »á«).

On. braut, f, opbrudt vej; brat bakke (brauta, f). — I lignende betydninger forekommer formen *brød* undertiden, skønt sjælden, i shetlandske stednavne, f. eks. de *Brøds* o' Kalsta (NRoe), klippestrækning langs stranden.

On. brekka, f, bakke. — Dette ord forekommer i shetlandske stednavne i mange forskellige former: *brek, breg, brak, brok, brog* m. fl. (alm. med kort, undertiden med lang vokal). — de *Brekk [bræk]* (Ti). de *Brek [brek]* (Whiteness. Soond, N^s). *Brekken [brækən]* (Y^n), gård- og bygdenavn. de *Brekkens* (Bardister, Nm. Fo) ɔ: *brekkurnar. de *Brechens [bræχens]* (Watsness, W). de *Berribreks* (U^b): *bergbrekkur. *Brattebrekk [brätəbrek]* (Helja, Nm^v): *bratta brekka. *Kallibrekk [käḷı-]* (Wd, på østsiden af Wd-voe): *kallaðar-brekka, sé s. 59 (*Kallateng*). de *Røbrekks* (Ness of Hamar, Nm^v): *rauðu brekkur. *Sturabrekk* (C): *stóra brekka. *Vatnabrekk* (Br): *vatn(a)-brekka. de *Brekkiwals* (Gunnista, Br.): *brekku-vellir. *Brekknaskord* (W): *brekkna-skarð. — de *Breggins [bregens]* (Lunnister, Nm. MRoe) ɔ: *brekkurnar. *Brattibregg [-breg]* (NRoe) — sé ovf. *Brattebrekk*. de *Hulbreggs [-bregs]* (Unyafirth, Ai): *hól-brekkur. *Røbregg* (mellem Nibon og Sulom, Nm^v) — sé ovf. *Røbrekks*. de *Vardibregg* (Nm), de *Verdibregg* (NRoe): *varða- el. vǫrðu-brekka. de *Breggalands* (Sulem, Nm. Sandvoe, Nm): *brekku-land. de *Breggategs* (North Gluss, Nm): *brekku-teigar. — *Brakkali* (Colvi-

dale, U): *brekku-(h)líð. *Brakkatun* (nu kaldet »de *Bosts«*) (Ai): *brekku-tún. de *Braknahuls* (Y[n]), skrænt, op fra hvilken hæve sig nogle små høje: *brekkna-hólar. *Braknastøl* (Haroldswick, U[n]), svagt hældende græsmark: *brekkna-stǫðull. — de *Langbrokkens [laŋbråkəns]* (Papa St.): *langbrekkurnar. — de knowe o' *Brogga [brǫga]* (Y[b]). de *Broggs* (Aithslee, Fe *[brogs]*. Seter, Ai *[brǫgs])*. de *Broggens [brǫgens]* o' Torfhus (Y[n]); jfr. *Brekkens, Breggens*. de *Kwibrogg [-brog]* (Fo): *kví-brekka. de *Ramnibroggs* (NRoe): *(h)rafna-brekkur. de *Sandibroggs* (Sa): *sand-brekkur. *Broggalog [brogaļog, -ļǫg]* (Fo), en fugtig af vand gennemrislet græsskrænt: *brekku-lœkr (sé »lœkr«). *Brognavatna [brog·nawäţ·na]* (Fe): *brekkna-vatn. — Med forlænget vokal: de *Brǫgi* o' Brebister, o' Burravoe, o' Flugert, o' Hulen (NRoe), navne paa bakker, skrænter; de *Brǫgis* (MRoe), to små høje.

Med hensyn til formen *brogg (brokk)* jfr. no. *brokka, brokke,* der forekommer i Raabyggelaget og det vestlige Agder i stedet for »brekka«. Ang. overgangen kk > g sé de i N. Spr. s. 140 (§ 38 a) anførte eksempler, og ang. forlængelse af oprindelig kort vokal sé i det foregående: »andnes«, og i det følgende: »lǫgg«. — I omgangssproget forekommer *brogg* i betydning »bakke, tue, større jordklump«, og i pluralisform *(broggs)* betegnende en opbrudt, av revner og småkløfter gennemskåret jordbund. Med hensyn til betydningsudviklingen af *brogg* sml. *holter* (under »holt«) og *hordin* (under »urð«).

On. brenna, f, afbrænding; betegner i stednavne et lyng- eller skovgroet stykke land, som er blevet afbrændt til opdyrkning. Hertil stednavnene: de *Brenja [brɛŋa]* (Fladabister, C), de *Brenjens [breŋəns]* (W).

On. bringa, f, bringe, bryst; i stednavne om skråninger, høje og fjælde efter deres form. — Shetl. *bringa [brıŋga]* og mere alm. *brong, bronga, brongi [brɔŋ, brɔŋga, -gi]* betegner i stednavne en lille (brystformet) høj eller bakke. Ekss.: *Lingabringa* (Collafirth, Nm), navn på en lynggroet bakke: *lyng-bringa. de breast o' de *Brong* (Fogrifel, Fe). de *Bronga* (Draganess, L. Fe[n]. U[v]); uden artikel: *Bronga* (Hills-

wick, Nm), gårdnavn. de *Brongi* (Sa). de *Brongis* (Gerdi, Br), agerland.

On. brjóst, n, bryst. I stednavne i lignende betydning som »bringa«. — Shetl. *brøs(t)* i nogle få navne. (de face o') de *Brøstins*, plur. (Fo). de *Kirkabrøst* (Fo): *kirkju-brjóst. *Skelderbrøs* (Vadsgil, C), også kaldet *Skelderhul [skæl-dərol]*, lille klippehøj: *skjaldar-brjóst (skjaldar-hóll), sé »skjǫldr«. *Velterbrøs* (Vadsgirt, C), høj på et opdyrket stykke mark: *velt(ar?)-brjóst; jfr. fær. velta, f, stykke jord, som er bearbejdet med håndspade.

On. broddr, m, brod, spids. — I nogle få shetl. stednavne, som: de *Broddins [brådıns, bråidıns]* (Stenness, Eshaness, Nm^v), navn på nogle rev, som ved ebbe komme op i vandskorpen; de *Broddins [brɔdıns, brådıns]* (Eshaness, Nm^v): stykke stejl kyst, som rager op i flere spidser: *broddarnir.

On. brún, f, bryn, skarp kant, skrænt. — de *Brun* o' Seter (NRoe), o' Shannerwick (Du). de *Brunis* (Br), navn på en højderyg.

On. brunnr, m, (brønd) kilde, sted hvorfra man henter vand eller hvor man vander kvæget. — Shethl. *brunn [bron]* i en del stednavne. *Hela-* el. *Jelabrunn [hela-, jela-, jela-bron]* (U^s), navn på en kilde med lægende vand: enten *heili-brunnr (jfr. on. heilivágr, lægende vædske) eller »heilagr brunnr«. *Kellabrunn [kälabron]* (Velji, Fe^h): *keldubrunnr. *Lagabrunn* (WSw, Y), *Lagerbrunn* (Fe^f), navne på kilder, hvorfra man fra gammel tid af har hentet vaskevand: *lagar-brunnr (on. lǫgr, m, vædske; også bl. a. om vand med hensyn til dets anvendelse). *Smalabrunn* (Velji, Fe^h): *smala-brunnr, brønd el. kilde til vanding af småkvæg (on. smali).

On. bú, n, bo, gård, beboet jordbrug; en gårds kvægbesætning. — Shetl. *bu* eller med forkortet vokal *bu, bo* (som første sammensætningsled i stednavne). *bu* findes også i omgangssproget i et par sammensætninger. — *Buster* (Y^h), navn på en lille bygd inde i landet: *bú-setr el. -sætr? de *Bu-tegs*, plur. (Papa Stour): *bú-teigar. de *Buvelti* (Stenness, Nm): *bú-velta, sé »velta«. Ofte kan det være vanskeligt

at afgøre, hvilken af ordets betydninger er den til grund liggende. Betydningen »kvæg« synes at ligge til grund i navne som: *Bunes* (U[b]. FI): *bú-nes, og de *Buskord* (Nm[v]): *bú-skarð, sé »skarð«. — Sammensætningen »búgarðr«, avlsgård, findes oftere i formen *boger [bogər]* som første led i shetlandske stednavne, navne på små opdyrkede jordstykker, endende på *deld* (on. deild), *flet, flot [fløt, flot]* (on. fløtr) og *teg* (on. teigr): de *Bogersdelds* (Heglabister, Wd. Unyafirth, Ai); de *Bogersflet(s)* (Sound ved Lerwick. U[v]); de *Bogerstegs* (WSw, Y. Hamnavoe, Y[s]). Ang. mulig forekomst af »bústaðr« for »bólstaðr« sé dette sidste ord.

On. bust (burst), f, børste, stivt hår; tagryg, mønning. I shetlandske stednavne *Bust, Bost* betegnende tind, spids klippe, stejlt kystparti, som rager op i en spids eller danner en mønning. Ekss.: de *Bost [bost, bəst]* (North Head, Balta Isle, U), toppet klipparti. de *Busts [bosts]* (Aid, Ai), nu navn på et opdyrket brat stykke land, som ligger tæt op til en skarprygget kyststrækning. de banks o' de *Bustins [bostens]* (Fe), kyststrækning med en mængde små tinder; sammesteds er »de *Bust* hill«. *Sinnabust [sınabəst]* (Sandwick, Du), stejlt kystparti: *sinu-bust (Shetl. *sinna,* gammelt sejgt græs, som gror imellem klipperne ved kysten; on. sina, f, vissent græs).

On. bœr (býr), m, gård. — Usammensat: *Bø* (= Sooth *Eksnabø)* (Du), bygd. *Eksnabø* (Du), bygd: *øxnabœr; oprindelig vel en oksegræsgang (on. øxn = yxn, plur. af henholdsvis oxi og uxi, okse), og *-bø* står da her i samme betydning som færøsk »bøur«, hjemmemark. — Nogle bygder, som i fiskernes tabu-sprog, når disse vare på søen, bleve nævnte *Bø,* ville blive omtalte senere i det afsnit, hvor dette æmne (fiskernes stednavne-tabu) behandles. — Som andet sammensætningsled antager ordet formen *-bi [bı, bi],* ubetonet eller med bitone. *Kjorkabi [ko'rka-]* (U[w]. Wd), også *Kjorkapi* (U[w]): *kirkju-bœr. *Melbi [mælbı]* (Sa): meðal-bœr; i brev af 24. nov. 1509 kaldt »Medalbœ« (»i Medalbœ a Sandnese«), D. N. 6. *Norbi [nårbı]* (Sa): *norðr-bœr. *Toptebi [toptə-, təptebi]* (Fe): *topta-bœr. *Voksterbi* (Ai): *vág-setr med yderligere senere tilføjet »bœr«. *Øtstabi* (Isle of Sten-

ness, Nm[v]): *ytsti bœr. Alle de her nævnte navne på *-bi* ere gårdnavne med undtagelse af *Øtstabi.* — de *Evrabigords* og de *Midbigords* (Sulem, Nm) ere navne på to stykker agerland: *øfrabýjar-garðr og *miðbýjar-garðr. — *Bjoster [bjɔstər]* (Br), sandsynl. *bjárstaðr el. -setr (af »býr, bœr«) ligesom no. »Bjastad« (N. G. II, s. 29).

On. *bœti, n, af bót, f (norsk »bot« bl. a. = et lille stykke af en ager). — Shetl. *bødi, bøt* som andet sammensætningsled i navne på agerruder (i De[n] også i omgangssproget: a *bødi,* helst om græsland). — de *Barkabødi* (Broch, De[o]). *Keldrabødi* (Seter, NRoe). *Kollabødi* (Ai): *koll(a)-bœti; gammelt navn for det nuværende »Sooth *Li*«, gård, liggende ved foden af en rundtoppet høj (on. kollr), kaldet »de Broch o' *Hulen*« (sé »hóll«). de *Konisbødis,* plur. (Seter, Sandwick, Du): *konungs-bœti; opr. kongsgods. — de *Gatnibøts* (Broch, Wh): *gatna-bœti (sé »gata«). de *Skallibøts* (Isbister, Wh). — »Culter's Buddie« (Gulberwick, M).

On. *bǫkkr? Færøsk »bøkkur« *[bo'kor],* m, tue, jordklump; sé »moldbökkur« (Færøsk Anthologi II); også i stednavne. — Hertil høre mulig nogle få shetlandske stednavne: de *Bekk,* (Norwick, U), en lille udhvælving i en jævn li; »under de Bekk« kaldes en hulning eller sænkning under det nævnte fremspring, hvor man kan søge ly. *Bekka* hill (St), rund hvælvet høj. de *Bekkins* (Bjelagord, Fe), stykke agerland. de *Bekklands* (Bjoster, Br), agerland med tuer og små høje imellem; navnet kan ikke komme af »bekkr«, bæk, da der ikke er spor til nogen bæk på stedet. — *Bekkwœi [bɛkwäi]* (Norwick, U. Haroldswick, U) er tvivlsomt og kunde lige så godt afledes af »bekkr«, da en bæk i begge tilfælde løber forbi det nævnte sted [*bǫkk- eller *bekk-kví]. Ellers synes ordet »bekkr« at være sjældent i shetlandske stednavne.

On. dalr, m, dal. — Shetl. *dal [dal]* og angliseret »dale«. Formen *dal* findes, bortset fra en enkelt sammensætning, kun i stednavne (hyppigst på øen Unst), medens »dale« tillige tilhører omgangssproget. — de *Dal* (Fo). *Dalin grøna* (Norwick, U[n]): *dalrinn grœni. *Djubadal [dʒubadâl]* (Burrafirth, U), de *Djubidals [dʒubıdâls]* (U[n]), *Tjubidel [tʃubıdɛl]* (Y): *djúpi dalr; i Sandness og Sandwick (Du) findes dette navn

angliseret til »Deep Dale«. *Skuggadal, Skuggi- [skoga-, skogi-]* (U[n]): *skugga-dalr (on. »skuggi«, skygge). *Sulerdal [sulərdål]* (Burrafirth, U), navn på en solrig dal: *sólar-dalr. *Tongadal* (U): *tungu- el. *tangar-dalr. *Troljadal [troljadal]* (Nibon, Nm): *trǫlla-dalr. — »Dale« *[dɛl]* (Ti. N. De. Sa. U). Som andet led udtales »dale« kort: *del [dɛl]*, f. eks. *Bonidel* (L); *Dunadel* (De); *Foradel* (L); *Kolvidel* (U): *kalfa-dalr (»j Kalfadali«: dipl. af 4. marts 1360, D. N. III, 1); *Kwitadel* (Nm[s]): *hvíti dalr; *Laksdel* (for: *Lakso-del)* (C); *Ordel, Wordel* — sé under »á«. de *Smodels* (Burrafirth, U), små dalstrøg: *smádalir; *Virdadel* (Br): *varða- el. *vǫrðu-dalr. — Som første led findes *dal* i f. eks. de *Daldeldins* (Fe[f]), sé »deild«; *Dalseter* (Y): *dal-setr; *Dalstiggi [dal·stıg·ı]* (Br): *dalstigr, sé »stigr«; de *Daltegs [dä'ltɛgs]* (Fe[f]), sé »teigr«.

de *Dollens [dɔləns]* (Fe[v]), dalsænkning, dybt dalparti, kan afledes enten af »dalr« eller måske snarere af et dermed beslægtet ord som »dœl«, f, fordybning, lille dal.

Usammensat findes *dal [dal]* ganske almindeligt som navn på agerruder, jævne stykker ager- el. græsland (de *Dal*, de *Dals)*, men glider her sammen med keltisk »dal«, stykke land, mark. Sé nærmere slutningsafsnittet om keltiske stednavne på Shetland.

On. deild, f, del, afdelt stykke. — Shetl. *deld, djeld (djeld)* alm. som sidste sammensætningsled i stednavne i betydning: jordstykke, agerrude (jfr. færøsk »deild«, stykke jord); sjældnere usammensat. På Unst bruges endnu udtrykket »a *djeld* o' girs«, et stykke græsmark. — de *Deld [dɛld]* og de *Delds [däłds]* (Lunnister, Nm). de *Djelds* (Colvidale, U). — de *Bredjeld* (Fe[f]), de *Bredelds* (Houll, NRoe): *breið-deild. de *Brattadelds* (Heglabister, Wd), de *Brettidelds* (Br): *brǫttu deildir. de *Daldeldins [dal·dœl·dıns, -dɛldıns]* (Fe[f]): *dal-deildirnar. de *Gorstidelds* (Stenness, Nm[v]): *garðstað-deildir. *Hagdjeld* (Haroldswick, U[n]): *hag-deild. de *Huladeld [-dɛ'lt]* (East Quarf, M[s]): *hóla-deild. de *Kudelds* (Sulem, Nm): *kú-deildir. de *Møradelds* (Aithseter, C): *mýrar-deildir. de *Rønadelds* (Houll, NRoe): *(h)raun-deildir. de *Stakkadelds* (Fo): *stakka-deildir (»stakk« her sandsynl.

i betydning »høstak«. de *Tundelds* (Nisthus, Isbister, Wh. Hagrister, Nm): *tún-deildir.

No. »deka«, lille sænkning i landskabet. Hertil eller snarere til en afledning af on. »deigr«, adj., blød, høre sandsynl. navnene: de *Degi* (Gunnister, U), sump, og de *Degidjeld* (U[w]), lavtliggende fugtigt stykke grund. Jfr. kap. IX og norsk elvenavn *Deiga (N. G. III).

On. depill, m, vandsamling, pyt. Hertil nogle få navne. de *Depel [dεpəl]* (Haroldswick, U[n]). *Debels*-water (Fe[f]). *Winja depla [weŋa dεpla]* (Fe), sé »vin«.

On. drangr, m, spids klippe. — de *Drongs [dråŋs]* (Nm[v]), to høje klipper (*stakks*, sé »stakkr») i bugten »St. Magnus' Bay«. de *Drengi* (Nm[v]), den yderste spids af forbjærget »de Lang Head«. *Drongifel* (St): *dranga-fell; *Drongiteng* (St): *dranga-tangi. *Dronga [dråŋga]* (F I), klippepynt.

On. dý, n, dynd. — Hertil: de *Dø* (Øst Burrafirth, Ai), gårdnavn. de *Døens [døəns]* (Neder Soond ved Lerwick, M). de *Dodelds* (Unyafirth, Ai), sumpet ager- og græsland: *dý-deildir. *Komsdø* (Mires o' *Hubi*, Fe). — *Stinken døa (doia) [stéŋkən døa, dɔia]* (Funnie, Fe), sump, indeholdende en kilde.

On. dys, f, dysse, sammenkastet stenhob. — *dos [dos]* betegner i nogle få shetlandske stednavne en rundagtig høj. de *Dos* (Wh). (de Loch o') de *Dos* (Nm[v]). I Syd Shetland betegner i omgangssproget »a *dos [dos]* o' corn«, en lille kornstak.

On. dǫkk, f, fordybning i landskabet. — Hertil sandsynligvis *Doggaljog [dogaljog]* (C), navn på en sump. Angående andet sammensætningsled sé »lœkr«. Overgang kk > g sé N. Spr. s. 140—41 § 38 a. Jfr. no. Doggetorp af *Dǫkkuþorp (N. G. I).

On. efja, f, dyndet grund. Hertil: de *Vats* o' *Evi (Grøtin*, Fe): *efju-vǫtnin. Jfr. »vatn«.

On. egg, f, æg, skarp højderyg. — de *Egg [εg]* (Shannerwick, Du), fjæld- og gårdnavn. de *Egg* (Fo), parti af forbjærget »de *Nup*«. de Nose o' *Egg* (Y[h]). de *Eggins* (Y[ø]), strandkant: *eggjarnar. *Eggafel* (Nm[n-v]): *eggjar-fell.

On. eið, n, landhals, landtange. — Shetl. 1) *ed, e, e* (kun i stednavne); 2) *je, jœ*. — *Ed*, skrevet »Aith« (Ai. C.

Br. Wh. Fe), bygdenavne. En »Juar bondi a Eiði« [Aithsting] nævnes i diplom af 1299 (D. N. I, 1). *»Effirth«* *[ɛfert]* (St), bygdenavn: *eið-fjǫrðr (egl. navn på den fjord eller bugt, som nu kaldes »Bixter voe« og ved hvis inderste del »Effirth« ligger). *Edseter [ẹstər]* (C): *eið-setr. *Edsnes [ẹsnes]* (C): *eiðs-nes. *Edsting [ẹsten, ẹstən]*, sognet »Aithsting«, M. — Som andet sammensætningsled findes »eið« forkortet til *(ẹ) e* eller helt forsvundet i navnene *Brẹ* og *Mẹves grind*. *Brẹ*, skrevet »Brae«, er navn på en bygd, liggende på en landhals i det nordlige Delting og har intet at gøre med skotsk »brae«, bakke. Den tidligere, nu forældede, udtale var (efter ældre folks sigende der på stedet) *Brẹ-e (Brẹ-ẹ)* i to stavelser, hvilket viser, at den oprindelige form har været *breið-eið (den brede landhals) i modsætning til den i umiddelbar nærhed (i vestlig retning) liggende meget smalle landhals, som nu kaldes *Mẹves grind* ɔ: *mæf-eiðs grind, men hvis tidligere navn var **Mẹved* ɔ: *»mæf-eið«, den smalle landhals; on. mær (mæf-) er sideform til »mjór, mjár«, smal. *Mẹves grind* er den smalleste landhals på Shetland, dannende grænsen mellem Delting og Northmavine. — I brev af 26. august 1403 (SNF. VII) findes formen »Mæfeid« i forbindelsen »firer nordhan Mæfeid«, 15. april 1412: »for nordan Mawed«; i brev af 11. august 1512 forekommer »Norden Mæveid«, af hvilken form det nuværende sognenavn »Northmavine« *[nå'rtmẹvən]* er fremgået. I brev af 11. sept. 1490, Bergen (skiftet efter junker Hans Sigurdssøn af Tingwalda sokn)[1] kaldes det nuværende Northmavine for »Maweds otting« (sml. »Vogafiordwngh«, ɔ: Walls, under »vágr«).

Formerne *jẹ, jœ* bruges i en noget forskellig betydning fra de i det foregående nævnte formers, nemlig: en revle eller langstrakt banke i søen, som ligger (eller tidligere har ligget) tør ved ebbe, spec. en sådan banke, som ved ebbe

[1] D. N. VIII, nr. 426. Meddelt af P. A. Munch i Annaler for nordisk Oldkyndighed 1846 som anhang til »Geografiske Bemærkninger til et Stykke af den yngre Edda«.

danner en art forbindelsesvej imellem to steder. Også i oldnordisk har »eið« været brugt i betydning »forbindelsesvej«, hvilket fremgår af ordets anvendelse i norsk. Ekss.: de *Je [jɛ, jæ]* o' *Klugen* (eller: o' *Huni*) (U) — danner forbindelsesvej imellem bygden *Klugen* (syd for Baltasound, U) og den lille ø *Huni*. de *Je [jɛ, jæ]* o' *Øja* (Nmᵛ) — danner forbindelsesvej imellem bygden Uya *[Øja]* og den lige overfor liggende Isle of Uya. På øen Yell (Yᵐ, Yⁿ) bruges ordet *je, jæ* endnu som fællesnavn.

On. eng, f, eng. — de *Ørarengs* (Colvidale, U), enggræsgang ved en strandbred: *øyrar-engjar; jfr. »Oyrareingir« på Færøerne (Kollefjord, Strømø). *Engamor [æŋamor, -mər]* (West Burrafirth, Ai): *engja(r)-mýrr. ?*Engermorvatn [æŋgərmorvatn]* (Sandwick sogn, Syd Shetland): ?*engjarmýrar vatn. Dette sidste navn er tvivlsomt, da stedet i en optegnelse efter R. Cogle (Conningsburgh) kaldes »Englamorvatn« og, hvis denne form er rigtig, da må afledes af mandsnavnet »Engli« (sé kap. VIII: »Personnavne«). de *Engamosdelds [ɛŋəmosdɛlds]* (Bakka, De): *engja(r)-mós-deildir. de *Engatongs* (Sandwick, Wh), nogle agerruder, som grænse op til en gammel eng (enggræsgang): *engjar-(tungur el.) -tengr (sé *tonga, tong*, kap. V). de *Engatus [ɛŋgatus]* (Y): *engjar-þúfur.

On. enni, n, pande. — I shetlandske stednavne ligesom i færøske findes dette ord brugt i betydning: pandelignende naturformation, brat fremspring, brat skråning. — de *Enni [ɛnɪ]* (Skaw, Uⁿ), brat kystparti. de *Enni [ɛnɪ]* (Sandwick sogn, Syd Shetland), gårdnavn. de *Edni [ædnɪ]* (Fo), opdyrket brat stykke land. de *Ennins [ɛnɪns]* (Sulem, Nm. Footabrough, W), bratte stykker agerland: *enni-n, plur. *Ennifel [ɛnɪfel]* (Yᵉ): *enni-fell. de *Enni*-knowe (Catfirth, N), lille høj, hvis ene side danner et »enni«.

On. *esja, f (norsk »esja«, dels en art klæbersten, dels en hårdere stenart, som let lader sig kløve i fliser. A). — Hertil *Esjanes [ɛşanes]* (Nmᵛ), hvis geologiske særkende efter Tudor (The Orkneys and Shetland) er vulkansk sten, lava: *esjunes. *Esja [eşa]*, *Esja* Head, *Esje [eşə] gjo* (Papa Stour).

On. fell (fjall), n, fjæld. — Usammensat er dette ord kun bevaret i nogle enkelte bygdenavne. Der findes således

på Shetland tre bygder ved navn *Fjel*[1]: 1) ved den sydlige fod af fjældet »*Rønis* hill«, Nm; 2) på øen Fetlar; 3) del af landsbyen Haroldswick, U^n); oprindelig form: *undir felli el. fjalli. *Felli [fɛlı]* (Y^n), gård, beliggende på en høj: *á felli; *Fjelli [fjelı]* (Skaw, U^n), gårdnavn: *á el. undir felli. Bygden *Velli [vɛlı]* (Fe), som ligger på en fjældskråning, må oprindelig have hedet »undir felli« og ikke »á velli« (ang. v for f i fremlyd sé »Det norrøne sprog på Shetland s. 134). — Som andet sammensætningsled forekommer ordet meget hyppigt, oftest i formen *-fel*. *Blofel* (Y^h; Y^s *[blɔfel]*): *blá-fell. *Hamrafel* (C), *Hamrifel* (Hoswick, Du): *hamra-fell. *Hufel (Hofel)* (Grimista ved Lerwick, M.—C.—L): *hó(há)-fell (hór, adj., høj). *Husafel [hosa-, hosi-]* (U^n): *húsa-fell. *Kodla-* el. *Kodlifel* (Fo): *koll(a)-fell. *Krossifel [krosefel]* (U): *kross-fell. *Kultersfel [ko'ltərs-]* (C). *Muklafel [mokla-]* (MRoe): *mikla fell. *Skrefel* (Quarf, Syd Shetl. U^b), fjælde, hvor skred har fundet sted: *skriðu-fell. *Swinifel* (MRoe): *svín-fell. *Tufel* (Quarf, Syd Shetl.): *þúfu-fell. *Twarifel* (Du): *þver-fell (strækker sig tværs over den inderste del af en dal, nord for »de Wart o' Scousburgh«). *Valafel [vâla-fel]* (U): *val-fell. — Undertiden er »fell« som andet led betonet og udtales da *fäl*: *Bergfell* (sé »berg«), *Hwifell [hwi·fäl·]* (Haroldswick, U^n): *kví-fell (sé »kví«), *Trutnefell* (U^v) — sé afsnittet om sønavnene. — Den udvidede form *felli (almindelig i færøske fjældnavne) findes i f. eks. *Halafelli* og *Tunefelli* (begge på Papa Stour): henholdsvis *hala-fell(i) og *tún-fell(i). — Som første led findes »fell« i f. eks. de *Fella-burns* (De^s): *fell-(áir). de *Fellamurs [fɛla-, fɛlı-]* (Y^e): *fell-mór? sé »mór«. de *Fellarønis* (L), tre klippehøje: *fell-(h)raun. de *Felsen(d)* — sé sønavneafsnittet. — Den brudte form »fjall« optræder sjældnere. Således: de *Fjalsa*-mires (Fe): *fjalls-(mýrar). de *Fjalsgord*-dyke *[fja'lskər-]*, levninger af

[1] Forlængelse af oprindelig kort vokal er ikke sjælden i shetlandsk Norn.

et gammelt gærde mellem Haroldswick og Norwick, U^n: *fjalls-garðr. de *Fjalsestegs, -deks (Velji,* Fe): *fjalls-teigar.

Styret af præpositionen »millum«, mellem, findes »fell, fjall« i gen. plur. i navnene: *Mellen fjella [mɛlən fjɛla, meḻən fjɛḻa]* (Y^h), *Mella [meḻa] fjẹla* (Fe): *millum fella el. fjalla.

On. fen, n, morads, genfindes i navnene: *Fẹn* (N^n), de mires o' *Fẹna* (Ti).

On. fit, f, (lav) fugtig græsmark, engslette. — I shetlandske stednavne forekommer dette ord i formerne *fid (fit, f(j)ẹd), fitsj (vidsj),* alm. betegnende en eng, som strækker sig langs med en vandsamling (elv, indsø), frugtbar engslette. — de *Fid [fɪd(s)]* (Burrafirth, U). *Fidda [fɪda]* (Lerabakk, Fo). de *Fiddins [fɪdens]* (U^w). de *Fẹdis* (Lunnister, Nm). *Fitsj [fɪtʂ]* (Ti). de meadow o' *Fitsjin [fɪtʂɪn]* (De). de *Fitsjes,* plur. *[fɪtʂəs]* (Hoswick, Du). de *Fitsjins [fɪtʂɪns]* (Fe. Colla-firth, Nm. Catfirth, N), bestemt pluralisform: *fitjarnar. de *Vidsji [vɪdʐɪ]* (MRoe). — Som andet sammensætningsled: de *Kjorkafits [ķọ'ɪkafets]* (Bakka, De. Uya, Nm): *kirkju-fitjar. de *Sofid [sọ·fɪd·]* (Voe, De): (sauð?)-fit. — Som første led: *Fjẹdhul* (Fladabister, C), stykke fugtig eng ved foden af en lille høj: *fit-hóll, oprindelig navn på selve højen.

On. fjara, f, ebbe; forstrand. — Ordet findes i betydning »ebbe« i et par navne: de *Fjorastens [fjọra-]* (Nm^v), nogle skær mellem Eshanesskysten og »the Door-holm«, som komme til syne ved ebbe: *fjǫru-steinar. *Fjorawik [fjọrawɪk]* (Lunna ness, L): *fjǫru-vík.

On. fjǫrðr, m, fjord, havbugt. — I shetlandske fjord-navne er den ældre form af ordet alm. bleven fortrængt af det engelske »firth« [shetl. *fe'rt, fə'rt],* f. eks. Burrafirth (Ai. U), Catfirth (N), Collafirth (Nm. De), Laxfirth (Ti), Olnafirth (De), Reafirth (Y^m), Urafirth *[ørafe'rt]* (Nm), Whalefirth *[hwâlfe'rt]* (Y). Dog forekommer endnu ordet *fjord [fjọrd]* som navn på enkelte større havbugter. de *Fjord [fjọrd]:* 1) bugten imellem Levenwick, Shannerwick, Hoswick og Cumle-wick Ness i Dunrossness, 2) Conningsburgh-bugten (begrænset

af Helliness i nord og Mousa i syd), 3) bugten mellem Uya og »de *Li* o' Seter« (øst for Sandvoe), NRoe. Ang. *Fjord*, *Fjard* som navn på fiskegrunde sé fiskeri- og sønavneafsnittet. — Som første led forekommer »fjǫrðr« i navnet »de *Fjardepall [fjardəpäl, -päil]*, højslette nord fra Collafirth, Nm: *fjarðar-pallr.

On. flata, flǫt, f, og flati, m, flade, flad strækning. — Shetl. *flada, floda (flota) flod* [kort vokal] i stednavne. — de *Flada* (NRoe). de *Floda [flɔda]* (C. Brough, Wh). de *Floda [flǫda]* (Fedeland, NRoe), langstrakt flad høj. de *Er [ęr]* o' *Flota [flɔta]* (Br), navn på en strandbred: *flǫtu-øyrr. de *Flodin [flɔdın]* o' Nort *Videl* (*Vi*-dale) (Fo). de *Flodins*, plur. *[flǫdıns]* (Glippapund, Yⁿ. Fe. Skelberry, L. West Houlland, St). I navnet »de *Fletenagerdis*« (Uʷ) er første led sandsynl. gen. plur. af »flata«: *flatna-gerði. Som navn på flade klipper eller skær forekommer: de *Fladek* (Haroldswick, Uⁿ. Burravoe, Yˢ). de *Flods [flods]* (Wirwick, Fo). — I navnet: de *Flodali [flǫdali]* (Gunnister, Nm) kan første led enten være substantivet »flata« o. s. v. eller adj. flatr. Derimod indeholdes sikkert adjektivet i navnet *Fladaland* (de *Fladalands:* Spool, Haroldswick, Uⁿ).

On. flǫtr, m (= flata o. s. v.), fær. »fløttur«, m, agerrude, strimmel ager- eller græsland. — Shetl. *flot, flet, flat* m. m. i navne på agerruder. — de *Flet [flæt]* o' Aith (C). de *Flets [flæts]* (Skollan og Virki, Du). de *Flots [flǫts, fləts]* (Hoswick, Du. Vidlin, L. Still, Uˢ. Fo). de *Fletins:* WSw, Y *[flətens]*, Feᶠ *[flətıns, flätıns]*. de *Flats [fläits]* (Cullivoe, Yⁿ). de *Flatens [fläitens]* (Strand, Fe). De to sidstnævnte stednavne kunde dog mulig udgå fra flata el. flǫt el. flati. — Som andet sammensætningsled bliver »flǫtr« alm. til *flet [flət]*. de *Brunsflets* (Burrafirth, U): *brunns-fletir. de *Gorsiflet* (Gord, Du): *garðs-flǫtr. de *Grøstaflet [flæt]* (Raga, Yʰ): *grǫfstu-flǫtr (jfr. no. »grofsta«, agerrude, som man opgraver eller opspader i sammenhæng. Ross). de *Joknaflets* (Sa): *øxna-fletir. de *Konisflet* (Tresta, Fe): *konungs-flǫtr

(oprindelig altså kongsgods). de *Longaflets [lɔŋafləts]* (Kjorkhul, Quarf): *lǫngu fletir. de *Ramflets* o' Taft (Fe[f]). de *Stakkaflets* (Lunna, L. Houbie, Fe): *stakka-fletir (af »stakkr«, høstak). de *Suderflets* (Kjorkhul, Quarf): *suðr-fletir. — Sjælden som første sammensætningsled: *Flattafud [flätafod, flätə-]* (Ruster, Fe): *flattar-fótr? de *Flettegs [fletəgs]* (Raga, Y[h]): sandsynl. *flat-teigar.

On. flek, n, stykke jord, mark; no. flekk, n, lille markflade. — Shetl. *flekk [flɛk, flæk]* i en del stednavne. *Flekk* (Du. Fo). *Fivaflekk* (U[b]), sumpstrækning op fra landtungen »de Fiva«. »Bounds Gorflak« (Houlland and Braken, Y[n]; efter »Notes and Queries« i The Shetland News, 6. januar 1894): *garð-flek. *Grøtflekk* (Fo): *grjót-flek. de *Sandflekk*-rig (Papa Stour): *sand-flek. *Skadaflekk* (Ødaness, Bardister, Nm), en ved flodtid overskyllet landstrækning imellem indsøen »de loch o' Skadaflekk" og havet. — Ordet »flek« forekommer også som navn på fiskegrunde, forhøjninger i havbunden (sé nærmere fiskeri- og sønavneafsnittet).

On. fles, f, flad klippestrækning; skær, flad klippe i søen. — de *Fles* (Bixter voe, Ai), de *Fles [flæs]* (U[w]), lave flade strandklipper. *Fles*-point (Snaraness, Sa[o]), flad klippepynt. — Skær, søklipper: de *Fles [flɛ̄ᵊs]* (Skaw, U[n]). de *Flesjins [flɛsens]* (Uyasound, U[s]), bestemt plur.-form: *flesjarnar. de *Maraflesjins [maraflæsens]* (Wh[n]).

On. flug (no. flog), n, brat fjældside; »flogberg«, brat ubestigeligt bjærg. — Hertil vel: de *Flog [flåχ]* (N), højt og brat forbjærg. *Flogbergsgerdi [flobərsgerdi]* (nord for Woodwick, U[v]): *flogbergs-gerði. de *Flogali* (Sandwick, SShetl.), brat li: *flog-(h)líð. — Fra en form »flag« (no. »flag«, n, bjærgvæg) udgår vel navnet »de *Flagi*« (Norwick, U[n]), brat øverste del af en høj.

On. fold, f, slette, findes i navnet *Foldigio* (Lunna ness, L), en klippekløft, havindskæring, bag hvilken strækker sig en større slette: *foldar-gjá. Hertil mulig også »de *Fold?, Feld*« *[fəld]* (Hermanness, Burrafirth, U), en jævn grøn skråning ned til søen under en klippekam; forskelligt i udtale fra det med i*[ı]*-lyd og uden mouillering af l udtalte engelske »field«.

On. for, f, fure, rende, grøft. Findes i shetlandsk,

især i sammensætningen *forar-lengð, i navne på agerruder. de *Fors [fọrs]* (Skollan and Virki, Du). de *Twarfors [twa'r-fərs]* (Seter, NRoe): *þver-forar. de *Forelends [fọrəlen(d)s, fərəlens]* (Fe[f]. Bruray, Skerries), de *Foralends, Forelands* (U[w] og U[mo]); jfr. no. »forarlengd«, rude i en ager. Formerne med »land« ere vel opståede derved, at betydningen af »len(g)d er gået tabt. Ordet er da faldet sammen med *-lend,* ubetonet form af *land* som andet sammensætningsled.

On. forað, n, uvejsomt sted, sump, morads. Hertil: de *Forads [fəreds, fərəds]* (Sa), navn på en sumpstrækning. Tvivlsomt er navnet *Fora*-dale (L) — sé nærmere kap. IX: Elvenavne.

On. fors, m, fos, vandfald. — Shetl. *fors [fə'rs, få'rs]* i stednavne. — de *Fors* (Fl.). de *Fors*-burn (N. Ai), *Forso* — sé »á«. (de) *Forsin [fə'rsen]* (C. Shannerwick, Du): *fors-inn. de burn o' *Forsin* (Maywick, Sandwick sogn, Du).

No. ford, m, vej over en sump. Hertil snarere end til engelsk »ford« (vadested) bliver at henføre gårdnavnet *Selerførd [sələrfọrd]* (Sa); sumpet jordbund sammesteds.

On. fótr, fod. Hertil måske *Kubafut, -fot [kubafət]* (Fe[f]): *kúpu-fótr; måske også *Flattafud,* sé »flǫtr«. Ang. *Fud* som agerrudenavn sé »foda« kap. V.

On. gafl, m, gavl, endevæg. — *Orknagabel [å'rknagåbəl]* (U[v]), fremspringende stejlt kystparti. Ang. første led sé nærmere under de keltiske stednavne (afsnit C).

On. gap, n, gab, åbning. — I shetlandsk forekommer en afledet form *gaba* som stednavn (særlig i Nm), betegnende »hule, grotte". *Gaba* (Hillswick ness, Nm). de *Gaba* (Hamar ness, Nm). de *Gabas,* plur. (Isle of Gluss, Nm).

On. garðr, m, gærde; indgærdet jordstykke; gård. — Shetl. *gart, gord, -gert* m. m. i stednavne. Navne på jordstykker: *Gart [ga'rt, gä'rt]* (Ti). de *Garts [gä'rts]* (Norwick, U[n]), indhegnet kvæggræsgang. de *Garts [ga'rts, gä'rts]* (Broch, Br. Gulberwick, M. NNoonsburgh, Ai. Hoswick, Du. Quendale, Du. Fe[f]). de *Garths [gä'rþs]* (Aithsness, Ai). *Gærth [gæ'rþ]* og »de *Gerts* o' Scatness« (Du) kan være enten »garðr« eller den afledede form »gerði«; ang. overgangen *a > e* spec. foran *r,* sé N. Spr. s. 117. *Gord* (C.

Du[s]), gårdnavn. de *Gords* (Kjorkhul, Quarf), agerland. *Milja [mela] gorda* (U), udmarksgrænseskel imellem gårdene Hogaland og Braknegert, U. Et lignende navn findes på Fetlar. — Som andet sammensætningsled: a) *gord (gord)*. *Bjelagord* (Fe), gårdnavn. *Framgord [fran-]* (Colvidale, U. Sandwick, U), gårdnavn: *framgarðr (»fram« her i betydning »længst ude, nærmest ved søen«; jfr. udtrykket: to geng *fram,* at gå ud på havet til fiskeri); *Frammagord* (Uyasound, U[s]). *Gamlagord* (græsland: Fe[f]. gårdnavn: Y[b]): *gamli garðr. *Muklegord [moklə-]* (Fe), bygdedel: *mikli garðr. *Sodragord [sodəra-]* (Stenness, Nm[v]): *syðri garðr, og *Vestrigord* (Still, U[s]): *vestari garðr, ere begge navne på opdyrket land. Ang. *Evrabi-* og *Midbigords* sé »bœr«. b) Mere almindeligt end *-gord* er *-gert [gé'rt, gə'rt],* alm. skrevet »garth«. De herhen hørende navne ere som oftest gårdnavne. Kun nogle få eksempler skulle her nævnes: *Bordigert* (De). *Evrigert* (Papa St.): *øfri garðr. *Efstigert* (Y[h]): *øfsti garðr. *Fogrigert [fɔgrɪgə'rt]* (Ai): *fagri garðr. *Hwennigert [hweŋɪgə'rt]* (U[w]): *kverngarðr; sé »kvern« kap. III. *Kjorkigert* (Hoswick, Du), *Korkigert* (Voe, De), *K(w)orkigert* (W) *[k(j)ǫ'rke-, k(w)ǫ'rkegé'rt, -gə'rt]:* *kirkjugarðr el. -gerði. de *Hwolgerts [hwǫlgərts]* eller *Kwolgerts [kwǫlgə'rts]* (Lunnister, Nm), agerland: *kálgarðar. *Linggert* (Du): *lyng-garðr. *Muklegert [moklegə'rt]* (Grøtin, Fe), *Mokelgert* (Gulberwick, M): *mikli garðr; gårdnavne. de *Nedrigerts* (Y[h]), græsgang: *neðru garðar. de *Toptigerts [təpte-, topte-]* (Firth, De): *topta-garðar. — Som første led: *gor- (ger-)*. *Gorhul [gorhul·]* (Fedeland, NRoe): *garð-hóll. de *Gorteg(s) [gå'rteg(s)]* (Fe[f]. Papil, Haroldswick, U[n]): *garðteigr (-teigar). de *Gorsiflet* — sé »flǫtr«. Hyppigst findes »garðr« som første led i sammensætningerne »garðsendi« (sted, hvor et gærde ender) og »garðstaðr« (sted, hvor et gammelt gærde har stået eller hvor der ses levninger af et gammelt gærde). a) garðsendi. *Gorsende [gɔ'rsæn·də]* (Huxter, Wh), navn på en strandklippe, medeklippe. *Gorsend [gɔ'rs·ɛnd·]* Fladabister, C). *Gorsendberg [gå'rsənbærg]* (Skaw, U[n]):

*garðsenda-berg. *Gorsendegio [gɔ'rs·ɛn·dəgio, -ændə-]* (Uʷ, Saᵒ. C), *Gorsendgio [gå'rsəngjo]* (Yⁿ): *garðsenda-gjá. Til alle de her nævnte steder ved kysten har der i gammel tid ført et gærde. b) garðstaðr. de *Gorste [gɔ'rste]* o' *Bjelagord* (Fe). *Stura Gorste* (Neder Soond ved Lerwick, M): *stóri garðstaðr. *Gorsten(a) stura* (Strand, Fe): *garðstaðrinn stóri. de *Gorstedelds* (Stenness, Nmᵛ): *garðstað-deildir. de *Gerste [gæ'rste]* (Øver Soond ved Lerwick, M). Forøvrigt bruges i den nordlige del af Shetland formen *gorste* og i Dunrossness *gerste* som fællesnavn.

On. gata, f, vej, sti. — I shetlandske stednavne i forskellige former. — *Got* (Du), *Got [gɔt]* (Laxfirth, Ti [de gate o' *Got]*. C), gårdnavne: *í gǫtu (alm. som gårdnavn i Norge: Gate, Gutu; jfr. fær. »í Gøtu«, Østerø). — Som andet led: *Bregoda, -gøda [bregoda, -ɖøda]* (Feʰ). *breið-gata, og *Sturagoda, -gøda [sturaɖoda, ɖøda]* (Feᶠ): *stóra gata — opdyrkede stykker land, agerstrimler. *Klettgot [klɛtgɔt]* (Hoswick, Du): *klett-gata. de *Midgødins* (Y), to små høje tæt ved vejen mellem Mid-Yell og West Sandwick: *mið-gǫturnar. *Stakkagota [stakaɖota]* (Ai), navn på en sti, ad hvilken tørv transporteres fra tørvestakkene ned til husene i Brinnister: *stakka-gata. — Som første led: de *Goda-* el. *Gødateg [ɖoda-, gøda-]* (Strand, Fe): *gǫtu-teigr. *Godateng [godatæŋ]* (Ai), landtunge, tværs over hvis hals der går en sti: *gǫtu-tangi.

I omgangssproget bruges altid den angliserede form »gate« *[gɛt, ɖɛt]*. Denne form findes også undertiden i stednavne. Således: de *Get*-rigs (Huster, Ai). *Bastevoget [bastəvoɖɛt]* (Oddsta, Fe): *baðstofu-gata. For det ovenfor nævnte *Sturagoda* o. s. v. siges også *Sturaget*.

On. gerði, n, indgærdet jordstykke. — Alm. i shetlandske stednavne i formen *gerdi, gerdi*. de *Gerdi* (Ballista, Uᵇ. Haroldswick, Uⁿ. Fogrigarth, Ai. Papa St.). *Gerdi* (Yᵐ), gårdnavn. de *mokel* and de *piri* (store og lille) *Gerdi* (Velji, Feʰ). de Nort and de Sooth *Gerdi [gærdi]* (Aithsness, Ai). Ofte i pluralis med bevaret bestemt artikel: de *Gerdin* (Saᵒ), de *Gerdins* (Wh), de *Gerdins* o' Aith, o' Klusta, o' Twatt

(Ai). de *Gærdins [ɖärdens]* o' *Goteren* (sé »heimr«) (Fo) kan indeholde enten »garðr« eller »gerði«. Om andre tilfælde, hvor forveksling kan finde sted mellem disse ord, sé »garðr«. — de *Fletenagerdis*, sé »flata«. de *Nordagerdi [nɔrdagerdi]* (Skae, Nm): *norðr-gerði. de *Utgerdis [utgɛrdɪs]* (Strand, Fe): *útgerði. — *Gerdabotten*, sé »botn«. de *Gerdabrods* (Fe[f]). Med bortfaldet »ð« findes »gerði« i navnet *Geratun [ɖeratun]* (Haroldswick, U[n]).

On. gil, n, kløft, smal dal. — Shetl. *gil [gɪl]* i stednavne. I daglig tale: *gil, gili, gilek*. Alm. — Ekss.: de *Gilins*, plur. *[gɪlɪns, ɖɪlɪns]* (Fo): *gilin. *Gilena grona [gɪlәna grɔna]* (Maywick, Du): *gilin grœnu. *Brettegil [brɛtegɪl]* (Voe, De): *bratta gil. *Fuglegil [foglәgɪl]* (Haroldswick, U[n]): *fuglagil. *Naversgil* (FI): *nafars-gil. *Sturigil* (Tresta, Ai): *stóra gil. *Gilarøni* (MRoe): *gil (el. gilja) -(h)raun. de *Gilategs [ɖɪla-]* (Tresta, Fe): *gil-teigar.

On. gin, n, gab, kløft, findes i f. eks. *Ginaskord [ɖɪnaskord]* (Uya, Nm) og »de *Gingjos*« *[gɪn-gjos]* (Y[e]): *gin-gjár, pl.

On. gjá, f, kløft. — Shetl. *gjo, gjo*, klippekløft, smal indskæring i kysten, hvor søen går ind. Alm. både i daglig tale og i stednavne, navnlig som andet sammensætningsled i navne på sådanne kløfter langsmed kysten. Ekss.: *Blogjo* (Du. C. Br): *blá-gjá. *Bregjo* (Roe, Nm): *breið-gjá. *Brettegjo* (U[b]. Lunna ness, L): *bratta gjá. *Gulgjo* (Br): *gul-gjá (på grund af klippernes gullige farve). *Joksnagjo* (Helliness head, C): *øxna-gjá. *Klettgjo* (Fo[n]): *klett-gjá. *Ramnagjo* (U[s]. Y[h]. Sandwick sogn [v], Syd Shetl.): *(h)rafna-gjá. *Trongegjo [trɔŋәgjo]* (Du): *þrǫngva gjá. — *Gjomaga [ɖәma·ga]* (Sandwick sogn [v], Syd Shetl.), navn på en åben bugtlignende kløft (havindskæring): *gjá-magi. *Gjonhedler* (Fo) og *Gjonaklett* (Fo) synes at forudsætte et *gjánna-hellir og *gjánna-klettr; sml. fær. »Gjáanoyri« for »Gjáana-oyri« [*gjánna-øyrr] (Nordstrømø).

On. gjóta, f, langagtig hulning, fordybning. — Hertil: de *Gjudas* (de Brenna, Fladabister, C).

On. gljúfr, n, kløft; no. glyvra [*glyfra], f, lille bjærgkløft. — Shetl. *gljur [glur]* (Fo) og *glover [gl̜ovər]* (C) forekommer både som fællesnavn og som stednavn. de *Gljur* o' *Lorafel,* de *Gljurs* o' *Soberli,* o' de *Sandtu* (Fo); a *mirki gljur* (Fo), en dyb mørk kløft, hule. de *Glover* (flere steder i C). *Gloversberg [gl̜overs-, gləvərsbærg]* (C). de *Glofrahwæis [gləfrahwäis]* (Fe[f]). — Formen *gljur* må være udgået fra on. gljúfr, hvorimod i al fald *glofra-* synes at være den afledede form *glyfra (no. glyvra, gluvra).

On. *gloppa, *gluppa, f, hule, kløft, brat fordybning. — Hertil: *Glup [glop]* (Y^n), bygdenavn; kaldes »Gloppa« i brev af 11. august 1512 (D. N. III, 1056). *Glop [gləp]* (Aithseter, C). de holes o' *Glup [glop]* (Snaraness, Sa). de *Gloppek [gl̜opek],* navn på en sti (hulvej) imellem Danhoull *[danhul, danwəl]* og »de Wast Hoose«, Ai.

On. gnípa, f, og gnúpr, m, højt, stejlt med overdelen fremover hængende fjæld; høj bjærgtop med stejl forside. Fær. nípa, núpur. No. nipa, nup. — Shetl. *nip* [udtalt med ren i-lyd: *nip], nib* m. m. og *nup* [med u-lyd] *(nop), nub* i stednavne. — a) de *Nip* (Eshaness, Nm^v. N^n. Bruray, Skerries). de *Nip* o' Burrafirth (U), o' *Norbi* (Sa). *Øtra* and *hemra Nip* (Wh): *ytra, heimra gnípa. de Nort and de West *Nips* (Y^n). de *Nipek* (St. Ringan's Isle, Du). de *Nibek* (Br). de *Nibs* (Wh). *Hjoganip* (Lambhoga, Fe): sandsynl.: *hǫga gnípa (»hǫgr«, adj., høj). *Valanib* (Nm^v): *val(a)-gnípa. *Nipabak, Nibabak, Nivabak* (Otterswick, Y^e): *gnípubakki. *Nipnafel* (Fe): *gnípna-fell. — b) de *Nup* (Fo. Burrafirth, U). de *Nups* (Sholmister, N). de hill o' *Nub* (Y^v). *Hostanup [håstanup, -nop]* (Noness Head, Sandwick, SSh): *hæsti gnúpr (»hæstr«, sup. af »hár«, adj., høj). *Rønop [rønop]* (Voe, De): *rauði gnúpr. de *Nupshordins [nupshordıns]* (Fo): *gnúps-urðirnar.

No. »gopel«, m, dyndmasse (R). — Hertil vel navnet *Selagob [gob]* (Colvidale, U), navn på en dyndet strækning.

On. gor, m, søle, dynd. — Hertil ordet *vatsgar [vats·gar·],* søle, og sikkert også stednavnet »de *Vatsgers*« *[vätsgərs]* (NRoe), en dyndet strækning.

On. g r i n d, f, led, lukke for led i et gærde. — Shetl. *grind [grınd]* både som fællesnavn (alm.) og som stednavn; betegner i navne steder, i hvis umiddelbare nærhed der har været sådanne gærdeled. — *Gamlagrind* (Kaldbak, U. Y^{n}): *gamla grind. *Møragrind* (Haroldswick, U^{n}): *mýrar-grind. *Swinastigrind* (West Burrafirth, Ai): *svínstigar-grind; dette sted kaldes nu også »*Swinasti*-gate«. *Grinderhul [grändərol]* (Burrafirth, U): *grindar-hóll. de *øver* and *neder Grindamør* (Seter, Ai): *(øfra, neðra) grindar-mýrr. de *Grindategs* (Efstigarth, Y^{h}): *grindar-teigar. *Grindavelta* (Quarf^{o}): *grindarvelta; sé »velta«.

On. g r j ó t, n, sten, stenet jordbund. — I shetlandske stednavne i formerne *grọd, grụd, grød, grøt* m. fl., alm. betegnende stenet grund, klippegrund, i nogle tilfælde: land, som er blevet ryddet for sten og opdyrket. I daglig tale bruges ordet i sammensætningen »mill-*grøt* (mill-*grụd)*«, en stenart, hvoraf møllestene laves. — de *Grọds* (Virs, Norwick, U^{n}. Sooth Voxter, C), opdyrket land. de *Grụd* (U^{v}), stejlt kystklipieparti. de *Grụds* (Tumlin, Ai), gårdnavn. de *Grød* (Sumbister ness, Wh). de *Grøds* (Fo), stenet parti af fjældet »de Kame«. de *Grøt* o' Stavaness (N), stenet strandbred. *Grødi* el. *Grøti* (Gunnister, Nm), opdyrket stykke land; denne form kunde, da *-n* undertiden bortfalder i endelsen *-in,* også udgå fra on. *grýtingr (sé nedenfor). de *Lalligrøds* (Houbie, Fe), opdyrket land. *Tennagrøt* (U). de *Grøddelds* (Papa St.): *grjót-deildir. *Grọdhul [grọdwəl]* (N): *grjóthóll. *Grotpund [grətpọnd]* (Voe, Du): *grjót-pund (sé »pund«, afsnit C). *Grøthwi [grøtwı]* (W): *grjót-kví. *Grøtnes* (Fe): *grjót-nes. — *Grød* bruges også i særlig betydning: en klippestrækning, som i form af en lav hals eller tange forbinder et mindre stykke land med et større. de *Grød* o' *Grøni* (Skerries), imellem øen *Grøni* og holmen »de Calf o' *Grøni*«. de *Grød* o' de holm (Skerries), imellem »de West Isle« og »Bessis holm«. de *Grød* o' *Mjọnes* (West Isle, Skerries), således kaldet af Lunnastingfiskerne — af mænd fra Skerries

derimod: de *Stig* o' *Mjones*. Den samme betydning indeholdes også i »de *Grodins*« (Fe), to skærklipper, som ved lave klippehalse ere forbundne med øen (Fetlar).

Afledet af »grjót« er »*grýtingr«, en stenet strækning. Denne afledede form findes f. eks. i navnene: *Grøtin* (St. Fe), de *Grødins* (Øver Soond). I brev af 19. maj 1307 (D. N. I, 1, s. 97 f) nævnes en lagrettesmand »Nikulas a Grytinge«.

No. »grumma«, f, hule, brat fordybning. — Hertil f. eks.: de *Grummens [groməns]* (Y^h): *grummurnar.

On. grunnr, m, grund; sé afsnittet om »fiskepladser« (Kap. X).

On. grǫf, f, grav, hulning, fordybning. — Shetl. *gref, grev, grav* m. m. i stednavne. — de *Gref [græf]* (Burrafirth, U). de *Greva* (Sa); denne form synes at forudsætte et oprindeligt »*grafa«, f; jfr. no. »grova« (Ross). de *Grev*-rigs (Gunnister, Br). de *Gravens* (Fo), de holes o' de *Gravins* (Burravoe, NRoe), de *Grevens* (Fe), de *Grevens* (Haroldswick, U^n). de *Kolgref, -grev* (Hascusay), hvoraf »*K.* Soond (mellem H og Fe): on. »kolgrǫf«, fordybning til kulbrænding; shetl. *kolgref* (Y), skødesløst opspadet jordstykke. de *Gravadjelds* (Toft, Y^n): *grafar-deildir. *Gravali* (Buster, Y^h): *grafar-(h)líð. *Grevimør* (Du), sumpstrækning: *grafar-mýrr. — Formen *grev* er sandsynl. opstået under påvirkning af engelsk »grave«.

On. »*grœn(a)« findes i nogle shetlandske stednavne i betydning »grøn plet, græsflade« (jfr. fær. „grøna" i stednavne og sv. »grön«, f, = grönska. Rietz). de *Grons* (Skaw, U^n), græspletter imellem kystklipperne. de *Grønins* (Unyafirth, Ai). de *Gronins [gronıns]* (Quheyfirth, Nm). En angliseret form haves i »de Nort' Greens« (Heglabister, Wd).

On. hagi, m, græsgang. — Shetl. *hoga (hog), hag-* i stednavne. *hag-* findes kun som første sammensætningsled; usammensat og som andet led heder ordet *hoga (hog)*. Som usammensat findes ordet også med bevaret bestemt artikel: *hogen* (især på vestsiden). de *Hoga* (Y^e. Roe, Nm). de *Hoga* o' Lunabister (Scousburgh, Du). de *Hoga [hoɣa]* o' Burraland (Sandwick, Du). de *Hogen* o' Fogrigarth (Ai), o' Green-

land, o' Stapness (W). *Lambhoga [lam˙˙oga˙]* (Fe): *lamb-hagi. de *Ordihog [ordıhɔg]* (Fitful, Du), græsgang i de *Ords [ords]*: *urða-hagi; sé »urð«. — Som første led: *Hogaland* (Nm. Whiteness. East Burra): *haga-land. *Hogali* (Y^m), de *Hogali* ground (de West Cliffs, C): *haga-(h)líð. *Hogapund* (Huston, Haroldswick, U^n): *haga-(pund); sé »pund«, afsnit C. *Hagd(j)eld* (U), gårdnavn, udmarksgrænseskel imellem Baltasound og Haroldswick: *hag-deild. Sammesteds er *Hagsmarkgio [haksmərgjo]*, omsat form af **Hagmarksgio*: *hagmarks-gjá. de *Hagmark* (U^n), udmarksgrænseskel mellem Norwick og Skaw: *hag-mark.

On. h a l l r, m, sten, klippe. — Shetl. *hall [häl]*, som stednavn: klippeafsats; passer vel i betydning, men ikke i form, til on. »hjalli«. de *Hall* o' *Blofel* (Ness of Islesburgh, Nm). de *Hall* o' *Hubi* (Fe). de *Hall* o' de Sooth Wick (Uya, Nm). — a *hall [häl]* betegner i omgangssproget (Nm) et fremspringende klippestykke i en fjældvæg.

On. h a l s, m, hals; landryg. — I shetlandske stednavne betegner *hols, hwols* m. m. en smal højderyg, særlig en sænkning i en større højderyg, en fra en større højde fremspringende lavere. — de *Hols [hɔ‘ls]* (i Noss Hill, Noss ved Bressay). de *Hols [hɔ‘ls]* o' *Lirastak* (Burrafirth, U). de *Holses*, plur. *[hɔ‘lsəs]* (C). de *Holsins [hɔ‘lsıns]* (Norwick, U^n. Westafirth, Y^n): *halsarnir. de *Hwols* (i »de Hill o' Wart«, Sandwick, Du *[hwọ‘ls]*. Sa *[kwọ‘ls]*. Fo *[wọ‘ls]*). de *Hwolsins [hwọ‘lsıns]* (U), sydenden af fjældet (højderyggen) *Vâlafel*: *halsarnir. de *Skarhwols [skar˙hwọ‘ls]* (L), brat sænkning ved enden af fjældkammen »de Kame«: *skarð-hals. *Sjębergshols (-hwols)* (Fe) — sé under »berg (s. 78)«. *Skjornahwols [sk̡ọrnawọ‘ls]* (Fo); sé »Skor« i afsnit C. *Hwolsigjo [hwọ‘lsı-]* (L): *hals-gjá.

On. h a m a r r, m, »hammer«, (stejl) klippe, bjærgvæg. — I shetlandske stednavne *hamar, hamar*, alm. betegnende: klippestrækning eller klippeparti i en fjældside eller bakke; undertiden: stejl bjærgvæg. — de *mukkel Hamar* (Br): *mikli

hamarr. de *Hamar* o' *Klonger* (Fe). *Hamar* (Nm), gårdnavn. de *Hamars* (Fe. WSw, Y). *Homren [hɔmərən]* (U^{w}), gårdnavn: *undir hǫmrum. de *Homrens [hâmrens, hɔmərens]* (Fo): *hamrarnir. — *Bratthamar* (Clousta, Ai): *bratt-hamarr. *Nusthamar [nost-]* (U^{b}): *naust-hamarr. de *Valhamars [val-, väil-]* (Woodwick, U^{v}): *val-hamrar. — *Hamarsberg* (Fe), stejl bjærgvæg. *Hamarsland* (Ti): *hamars-land. *Hamrafel, Hamrifel* (WSw, Y. Uya, Nm. C. Hoswick, Du): *hamra-fell. *Hamravelta [hamərav̩elta]* (Fe): *hamra-velta; sé »velta«.

Hyppigt forekommer *hamar* i sammensætningen *lahamar, lehamar, lamar* (kun i stednavne), af on. »*hlaðhamarr« = hlaðberg, hlaðhella: (flad) strandklippe, hvor en båd kan lægge til og lade eller losse. *Lahamar* (Haroldswick, U^{n}. Ai, overfor Unyafirth). *Lehamar* (Korston, Du). *Lamar* (Voe, Du. WBurra. Marister, Wh). *Lamarsgjo* (Fe^{s}).

Sv. dial. »har« (Rietz: har 2, n = stengrund, klippegrund med opstikkende stene). Beslægtet hermed er sikkert shetl. *harel* i navnet »de *Koppasker-harels*« (Fl), betegnende knudret og ujævn klippegrund. de *Harels* (Fe^{f}).

On. haugr, m, høj. — Shetl. *hjǫg* (i stednavne). de *Hjǫg* (Fe). de *mukkel* and de *piri Hjǫg* (U, mellem Baltasound og Haroldswick) ɔ: den store og den lille høj. de *Hjǫgs* o' Quheyfirth *(Hwefirt')* (Nm), o' Taft (De). de *Hjǫgins* o' *Velji* (Fe): *haugarnir. *Hjǫgen* (Br. Quheyfirth, Nm), gårdnavne: sandsynl. *á haugum. de *Hjǫgaflets* (Sulem, Nm), agerland: *haug-fletir (sé »flǫtr«). *Hjǫgaland* (Trondra. Burra Isle): *haug(a)-land. de *mukkel* and de *piri Hjǫgali* (Velji, Fe): *haug(a)-(h)líð. *Hjǫganes* (Y^{s}. Y^{n}): *hauga-nes. de *Hjǫgarønis* (Olnesfirth ness, Nm): *haug(a)-(h)raun. — de *Hjogels [hjǫgəls]* (Vidlin, L. Skelberry, L), små høje, som hæve sig op fra et højdedrag: *haug-hóll? jfr. de *Hjogel* o' de *Mur* (Uya, Nm^{n}), de *Hjogels* (Y^{s}). *hjǫg-* kunde her også forklares som tillægsordet »*hǫgr«, der forekommer i shetlandske stednavne ved siden af det almindeligere »hór (hár)«, høj.

On. hauss, m, hovedskal; (i stednavne) rundagtig fjældknat. — de *Høs* (Sa), navn på en afrundet klippepynt.

On. hégeitill, m, hvid kvarts. — Hertil: 1) de *hemer* and *uter Egitel, Igitel [e̱·gɪt·əl, ɪ·gɪt·əl,* også: *hem·ərəgɪt·əl, ut·ərəgɪt·əl]* (WSw, Y): *heimari, ytri hégeitill, 2) de *Igitel* (Yⁿ) — navne på klippepartier, hvid kvarts; sandsynlig også (efter gisning af dr. Kr. Kålund) 3) de *Hagel [hagəl], Hagla hwida* (U), hvid kvartssten, dannende grænseskel imellem Northdale og Burrafirth. Angående de i talesproget forekommende former af ordet *(hjiggelti, (h)jiggel, hjuggel)* sé N. Spr. 136, § 32.

On. heiðr, f, hede. — Hertil: *Hederdal,* skrevet »Heatherdale« (Yⁿ): *heiðar-dalr. — Sandsynligvis høre også nogle navne med *hja* hertil, idet en senere udviklet brydning af *e̱* til *ja* ofte findes i shetlandsk, hvor et sådant *e̱* svarer til on. e, é, æ eller ei. Formen *he̱ (hje̱)* var jo den, man skulde vente i shetlandsk. Ang. den her nævnte brydning sé nærmere N. Spr. 131 § 26. Jfr. endvidere: *Sje̱berg* og *Sjaberg,* sé »berg« (s. 78); *Sjaklet* for **Se̱klet* eller **Sje̱klet,* sé »sær«. — de *Hjas* (Quarf, SSh), mosdækket del af et højdedrag. de *Hjaens, Hjans* (Nm), stor, mosdækket strækning; sandsynl.: *heiðarnar. *Hjabakka* (Fladabister, C), navn på en tørvemose: *heið(?)-bakki. *Hjafel* (Yⁿ): *heið(?)-fell. *Hjarwol [-wǫl]* (Ai) synes at være et »*heiðar-hóll«; det er nu navn på et hus, liggende ved foden af den høj, som oprindelig har haft dette navn (jfr. on. heiðarbrekka).

On. **heimr**, m, hjem, bosted; som stednavn alm. i pluralisform: -heimar. Findes i en del shetlandske stednavne (gård- og bygdenavne og et par benævnelser på opdyrket land) som sidste sammensætningsled, afkortet til *-em, -en,* kun i et enkelt navn bevaret i formen *-hem.* Singularisformen er nu den gængse ligesom i norske »heim«-navne (pluralisformen findes bevaret i navnet »de *Orems, Orens*«; sé nedf.). De med dette ord sammensatte navne høre til de allerældste (efter prof. O. Rygh synes dannelsen af »heim«-navne i alt væsentligt at være ophørt ved vikingetidens begyndelse). Navne med »heimr«, som ere så almindelige i Norge, kunne ikke påvises på Færøerne; ganske få findes på

Island; men flere kunne påvises på Shetland. »heimr« er ikke påvist i sammensætning med personnavne.

Kaldhem, skrevet »Cauldhame«, på to steder (Trondra Isle. Lochend, NRoe), gårdnavn: *Kald-heimr (-heimar)[1]. Jfr. det mere afslebne norske »Kalleim (Kaldeim), Kallum« (N. G. I, s. 64). — de *Orems*, tildels også *Orens* [*ǫrəms, -əns*] (Spiggie, Du), stykke græsmark ved en å, de *Orens* (Nm), gård, liggende imellem to elve: *Ár-heimar; on. »árheimr«, bosted ved en å; som stednavn i pluralisform: Árheimar. — Brunt *Stuttem, Stottem* [*bro'nt stɔtəm*] (South Noonsbrough, Ai), stykke opdyrket land; sandsynl. et oprindeligt *Stutt-heimr (af adj. »stuttr«, kort). »Støttum«, ældre »Stutteim, Stuttum« (af opr. »Stuttheimr«) forekommer nogle gange som gårdnavn i Norge lige så vel som det tilsvarende »Langeimr« (N. G. I, s. 392). »Brunt« i det shetlandske navn betegner i dette som i andre tilfælde, hvor det findes sat foran et navn: land, som er blevet ryddet og gjort skikket til dyrkning ved afbrænding (sé nærmere kap. VI). — *Sudem, Sodem* [*sudəm*, nu alm.: *sǫdem*], skrevet »Sodom« (Wh[s]), gårdnavn; sandsynl.: *suð(r)-heimr (-heimar), »sydligt bosted«. Det ældre *Sudem, Sodem*, som ikke lå nøjagtigt på det sted, hvor det nuværende *Sodem* ligger, var den sydligste af de tre i Hamisterdalen i det sydlige Whalsey liggende gårde: *Hamister, Skibberhul* og *Sudem, Sodem*. Udtalen *Sodem*, som nu er den gængse, er sandsynligvis opstået under den herskende tro, at stedet er blevet opkaldt efter bibelens »Sodoma«. Det kunde synes underligt, at »r« i »suðr«, der ellers alm. findes bevaret i gamle hermed sammensatte navne, er forsvundet i *Sudem*. I Norge findes »*Suðr-heimr« nu alm. i formen »Sørum«, og på Shetland findes formen *soder* [*sǫder*] (tildels *sør*) oftere i sammensætningen *Soderhus* (på Unst: *Sørhus*) af »*suðr-hús«. Men hos Fritzner anføres flere til-

[1] Navnet *Kaldhem* i NRoe (Lochend) er forældet; stedet kaldes nu »de Moors«.

fælde, hvor »suð« og ikke »suðr« findes som første sammensætningsled uden nogen synlig foranledning til bortkastelse af r, således bl. a. netop »suðheimr«. Shetl. »sooth-« som første sammensætningsled kan også i flere tilfælde være udgået fra et oprindeligt »suð«. — *Sulem [suləm, -om]*, skrevet »Sulom« (Nm), bygdenavn: *sól-heimr (-heimar) (af »sól«, f, sol). I Norge findes denne sammensætning oftere som gårdnavn (»Soleim«) og træffes tillige på Island (»Sólheimar«, plur.). *Sulem* er et af de solrigeste og frugtbareste steder på Shetland.

Overgang fra *-em* til *-en* i sidste led (heimr) findes f. eks. i navnet *Digeren [dıgərən]*, gård i Norwick, U^n. I en nu uforståelig halvt engelsk (lavskotsk) og halvt norrøn visestump fra Unst, omhandlende Mooness-borgens brand i det 17. århundrede[1] nævnes en person ved navn »*Haki* o' *Dikkerem [dıkərəm]*. Dette *Dikkerem* (U) må være det nuværende *Digeren* (U) og viser altså udlyden -m i »heim« bevaret på det tidspunkt, da visen blev affattet. *Digeren (Dikkerem)* er sikkert samme navn som no. »Degrum« af »*Digrheimr« (N. G. II, s. 213); on. »digr«, adj., 1) tyk, fyldig, 2) = »mikill«: stor; jfr. shetl. *Digrateng* (W): *digri tangi (»den store landodde«).

Da der findes et ikke ubetydeligt antal gamle norske elvenavne bevarede på Shetland enten som selvstændige eller som første led i sammensætninger (sé nærmere kap. IX), og da elvenavne ikke sjælden findes sammensatte med »heimr« i moderlandet, kan det ikke undre at træffe sådanne sammensætninger også på Shetland. Som et temmelig sikkert eksempel på denne gruppe af navne kan fremhæves gårdnavnet *Snekkerom [snœkerəm, -om]* (de Herra, L), sandsynl.: *Snekkjar-heimr. Gården ligger tæt ved en å. Ang. *Snekk- som elvenavn sé kap. IX. — Et andet sandsynligt eksempel er

[1] »The burning of Mooness castle« — meddelt mig af hr. John Irvine, Lerwick. Mooness ligger i den sydøstlige del af Unst.

gårdnavnet *Goteren [gotərən]*, skrevet »Guttern, Guttorn« (de Hametoon, Fo), nu navn på to huse. Den ældre udtale er *Goterem [gotərəm]* og hos George Low (»Tour thro' Orkney and Schetland«, skreven 1774, først udgiven 1879 i Kirkwall ved Joseph Anderson) findes dette sted omtalt og skrevet »Guttorm«[1]. *-em*, -m, kan i dette tilfælde næppe være andet end levning af et gammelt »heimr«. De to huse, som bære det omtalte navn, ligge tæt ved åen »de Hametoon burn« i dennes øvre løb (det ovenfor *Goteren* noget nærmere ved åen liggende hus *Stjǫl* er af ganske ny dato; sé artiklen »stǫðull« i det flgd.), og forskelligt tyder på, at *Goteren* hører til de ældste gårdnavne på Foula[2]. Den formodning kan da opstilles, at vi her have et oprindeligt »*Gautarheimr« (Gautar, gen. af Gaut, f). Til dette elvenavn (Gaut af »gjóta«, v., at gyde) findes flere sikre spor i Norge (NG. III, s. 234)[3]. Ang. lydudviklingen »au« > *o* i shetlandsk sé N. Spr. s. 128 § 21.

Mere tvivlsomt på grund af manglende ældre former er navnet *Sjorten [ṣɔ'rtən]*, skrevet »Shurton« (Gulberwick, M. Whiteness, M). Der er to huse af dette navn i bygden Gulber-

[1] Det var »William Henry of Guttorm«, der i 1774 foresagde Low det eneste bevarede norrøne kvad på Shetland (Hildinakvadet).

[2] Jeg vil i denne sammenhæng gøre opmærksom pa navnet »de *Sweltu [swə'ltu]* o' *Goteren*«, et stykke brat kyst (fuglebjærge). Hver gård på Foula ejede i tidligere tid sit stykke af kysten med fuglebjærgene af hensyn til den store betydning, som fangsten af søfugle og indsamlingen af deres æg havde for befolkningen. Men af navne langsmed kysten er det kun det ovennævnte (de *Sweltu* o' *G.*), hvori jeg har kunnet genfinde et minde om denne gamle kystinddeling. Intet andet gårdnavn på Foula findes bevaret i en sådan forbindelse.

[3] Fra selve Shetland har jeg ellers ikke noget sikkert eksempel på forekomsten af det her omtalte elvenavn. Bygdenavnet *Gotsjer [gotṣər*, sandsynlig for **gotṣtər]*, skrevet »Gutcher«, kunde, da stedet ligger ved en ikke ubetydelig å, nok tænkes at være et oprindeligt »*Gautarsetr el. -staðr, men kunde lige så vel tænkes at udgå fra et personnavn som »Gauti« el. »Gutti«. De fleste af de shetlandske elvenavne forekomme på grund af landets lidenhed kun en enkelt gang eller kunne i al fald ikke påvises at forekomme oftere.

wick (syd for »Sound« ved Lerwick): »Nort' *Sjorten*« og »Sooth *Sj.*«, liggende et godt stykke vej fra hinanden. Ovenover »Nort' *Sj.*« noget inde i landet hæver sig et betydeligt højdedrag, kaldet »*Sjorten* Hill«. Selve skrænten kaldes »de Brae o' *Sjorten*«, medens toppen af højdedraget kaldes »de Wart o' *Sj.*« (sé »varða«). Sydvest herfor er en lille indsø, kaldet »de Loch o' Wick«, og fra denne rinder en å ned, som gennemstrømmer bygden Gulberwick. I sognet Whiteness genfindes *Sjorten* som gårdnavn, og gården ligger midt imellem den smalle bugt Stromness Voe og den betydelige indsø Strom Loch, ikke i umiddelbar nærhed af nogen af dem, på en bred imod syd tilspidset landtunge. Navnet er sikkert gammelt både i Gulberwick og i Whiteness, og gængse afledninger som »Short-toon« eller »Shore-toon« (sé »tún«), hvis første led er engelsk, eller »*Sjófartún« (af on. »sjór«, sø), ere dels af den førstnævnte grund, dels på grund af navnets mangedobbelte forekomst i Gulberwick sogn meget usandsynlige. Intet af stederne ligger heller i nogen umiddelbar nærhed af søen. Man kunde vel f. eks. tænke på et »*Saur-tún« i lighed med no. »Saurbýr« (af on. »saurr«, dynd), men dels passer en sådan afledning i sig selv dårligt til stedernes naturforhold, dels vilde den nævnte sammensætning næppe findes så hyppigt gentagen på et og samme sted under de ovenfor nævnte forhold. Dette samme gælder andre forklaringer. Ganske vist hedder personnavnet »Sigurd« i shetlandsk nu *Sjurd(i)*, der i sammensætning kunde tænkes afkortet til *Sjor-*, men det er tvivlsomt, om formen med *sj* kan være meget gammel. Efter shetlandske lydregler bevares ellers altid g-lyden imellem to vokaler. Meget tyder på, at det slet ikke er noget »tún«-navn, som her foreligger, men at *t* i *Sjorten* hører til første sammensætningsled. Af mulige forklaringer af dette navn forekommer en afledning af stammen »Hjart-« mig den sandsynligste. Den findes som første sammensætningsled i adskillige norske stednavne (Hjart-aas, -dal, -heim, -holm, -tjern o. fl.), hvor der kan være tale om afledning af on. hjarta, n, hjærte (mulig i henhold til stedets form eller sigtende til noget centralt) eller undertiden af en elvenavnstamme »Hjart« (sé N. G. I, s. 63). En lydudvikling *Hjart > *Sjort [ṣå'rt]* vilde være ganske regelmæssig i shetlandsk; jfr. *sjolmet [ṣålmət]* af on. »*hjalmóttr«, adj., hjelmet (om en sort ko med hvidt hoved), *Sjetland [ṣætland]*, »Shetland«, af »Hjaltland«, o. s. v. (sé N. Spr. s. 136). Da »Sooth *Sjorten*, Nort' *Sj.* og *Sj.* Hill« i Gulberwick alle ligge nord for den å, som gennemstrømmer bygden, medens gården »Wick« (sikkert en af de ældste i Gulberwick, sé artiklen »vík«), ligger søndenfor, er det ikke usand-

synligt, at navnet *Sjorten* oprindelig kan have betegnet den nord for åen liggende del af bygden. Dette vilde da også tjene til forklaring af, hvorfor fjældskrænten og det øverste af højdedraget kaldes »Brae, Hill og Wart o' *Sjorten*« og ikke, som man skulde have ventet: »Brae, Hill og Wart o' Gulberwick« (el. »Wick»; jfr. indsønavnet). *Sjorten* kunde i så fald med nogen sandsynlighed forklares som et gammelt »*Hjart-heimr«, hvor første led kunde være den nævnte elvenavnstamme (med hensyn til *Sjorten* i Whiteness måtte en anden forklaring anvendes, da her ingen å findes). »Heim«-navne findes i Norden oftere som navne på bygder eller større strækninger, distrikter, og hvad særlig »Hjartheimr« angår, omtales dette hos O. Rygh (N. G. I, s. 63) som forekommende på to steder: som gårdnavn (»Hjertum«) i Smaalenene i Norge, og som gammelt sognenavn (»Hjarteimr«) på gammel norsk grund i Sverige (i Bohuslen ved Götaelven)[1]. På overgangen *-em* > *-en* (af »heimr«) i shetlandsk er der i det umiddelbart foregående meddelt eksempler (de *Orens, Digeren, Goteren)*, og den gamle dativendelse »-um« findes altid i formen *-en [-ən]* i de tilfælde, hvor den er bevaret.

På »heim«-navne, bevarede som første led i sammensætninger, haves et par sandsynlige eksempler, begge fra øen Fetlar. *Widembrekk* el. *-bregg [wedəm-]* (Fe°) synes at være et oprindeligt »*Viðheima-brekka«. *Widembrekk* er navn på en større bakkeskrænt og tillige sammenfattende navn for nogle få her liggende huse (deriblandt *Bjelagord* på toppen af bakken). »*Viðheimr, *Viðheimar« findes som gårdnavn i Norge (Vedem, Vedum, Veum: N. G. I og IV), og hvad angår første led »viðr« (skov), da er der i shetlandske stednavne flere hentydninger til skovvækst (sé nærmere kap. VI). *Njirm (Njerm) nja [ŋer(ə)m ŋa]* er et stykke grund i Funnie ness (Fe°) med spor til gammel opdyrkning. Skulde ikke *Njirm*

[1] Med hensyn til formodningen, at *Sjorten* oprindelig har været navn på den nord for åen liggende del af Gulberwick kan jævnføres bygden Collafirth i Northmavine. Den større, syd for åen »*Rør*-water burn« liggende del af denne bygd kaldtes tidligere *Binarvi* (el. *Minarvi) [bınar·vı (mınar·vı)]*, medens den anden mindre og højereliggende del nord for åen kaldtes »de *Fjardepall*« (sé s. 93 under »fjǫrðr«). Disse navne bruges ikke mere. Jfr. også det lille afsnit om uddøde distriktsnavne ved slutningen af indeværende kapitel.

(Njerm) her være et gammelt »Njarð(ar)-heimr«? En sådan afledning forekommer, da stedet er højt beliggende, i al fald sandsynligere end en afledning af »Niðrheimr«, hvor »niðr« (ned, nede) jo antyder lav beliggenhed. Norske gårdnavne som »Nærum, Nereim, Nærem« påvises af O. Rygh at indeholde gudenavnet »Njǫrðr«; opr.: *Njarð(ar)heimar« (sé N. G. I, s. 342: Nærum). Betydningen af *nja̱* (i *Njirm nja̱)* er usikker. En del gamle, nu uddøde, sagn vare tidligere knyttede til stedet *Njirm nja̱*.

På grund af den stærke afkortning af ordet »heimr«, og navnlig fordi *-m* så hyppigt går over til *-n*, vil det, når ikke tilfældig ældre skriftformer findes, være yderst vanskeligt at påvise flere »heim«-navne på Shetland, selvom man nok tør antage tilstedeværelsen af flere. Det oftere forekommende *Me̱lens (Me̱dlens), Mellens* kan således være enten et »*meðal-heimar« eller plur. af »*meðal-land« eller (når formen *Me̱dlens*, Fe, undtages) bestemt plur. af »melr« (sand). de *Melens:* Wh, gårdnavn i Whiteness, Wd, er enten *meðal-heimar el. -lǫnd (-landir).

On. hella, f, helle, flad klippe eller klippegrund. — I shetlandske stednavne *Hella [hɛla], Helja [hɛl̯a], Hellek [hɛlək], Heljek [hɛl̯ək];* i daglig tale *heljek [hɛl̯ək]* (alm.), en flad sten. — *Hella* (Ness of Soond, M). *Helja* (U[w]. Nm[v]). de *Hellek* (Voe, Du). *Gamla Heljek* (Fe[o]): *gamla hella. *Heljena gro̱ (grø)* (Y[n]): *hellan grá. — *Bergshella [bɛrsɛl·a]* (Soond ved Lerwick, M): *bergs-hella. de *Kobbaheljas [kǫba-]* (Fe): *kobba-hellur (on. kobbi = kópr, sælhund). *Lørhelja* (Bonidale, L): *lýr-hella (on. »lýrr«, lyr, en torskeart), d. v. s. en strandklippe, medeklippe, hvorfra ovennævnte torskeart fiskes. de *Nu̱nheljens* (Nm[v]): *nón-hellurnar; gammelt dagsmærke, solmærke (on. nón, n, tiden ved kl. 3 om eftermiddagen). *Presthelja* (C): *prest-hella. — *Hellines* (U): *hellunes. de *Heljatu̱s* (Efstigarth, Y[h]): *hellu-þúfur. (de *krø* o') *Helnahwi* (Klebergswick, U): *hellunnar- el. *hellna-kví. *Heljenaklakk* (Fe[f]), navn på en fiskegrund: *hellunnar- el. *hellnaklakkr. — På Foula findes formen *hedl-* i navnet »de *Hedlakliv, Hedlikliv [hædla-, hædlıklıv]:* *hellu-klif; men den mouillerede form i *Heljeberg [hɛl̯əbærg]:* *hellu-berg.

On. hellir, m, klippehule. — Shetl. *heljer [hɛljər]*, klippehule, i talesproget og i stednavne. *Dunheljer* (Uʷ. Papa St.): *dyn-hellir (»dynr« betegner her søens larm). *Hondsheljer [hǫndzhɛljər]* (FJ): *hunds-hellir (sted til drukning af hundehvalpe). de *Ripheljer* (FI). *Heljersnes* (Lambhoga, Fe): *hellis-nes. — På Foula forekommer i stednavne formen *hedler: Gjonhedler,* sé »gjá«. *Røhedler:* *rauð-hellir.

On. hjalli, m, fjældafsats, genfindes i navnet »de *Sjail*« *[şäil]* (Norwick, Uⁿ), terrasse i en brat fjældside, hvis nederste del op til afsatsen kaldes »de *Broitalis*« *[brǫita-]* ɔ: *brǫttu (h)líðir, og den øverste del: de *Flagi* (sé s. 94).

On. hjalmr, m, 1) hjælm, 2) stabel, stak. Fra dette ord i betydning 2 må højnavnet *Sjolmek [şålmək]* udgå: de *Sjolmek(s)*, de hill o' *Sjolmeks* (PSt). Derimod kunde *Sjolmister* (N) måske indeholde mandsnavnet »Hjalmr«; sé kap. VIII (Personnavne).

On. hof, n, indhegnet plads, gård; hedensk tempel. Hyppigst i den sidstnævnte betydning. — Hertil et par gårdnavne: *Hov* (Br. Snaravoe, U), hvor ordet sandsynligvis blot betyder »gård«; jfr. fær. »í Hovi« (Suderø). *Hof* (Burrafirth, U), stykke agerland. Derimod er sammensætningen *Hovland [həvəland]* (Kolbenstaft, Fe) måske snarere at opfatte i betydning: land, tilhørende et (hedensk) tempel. Jfr. N. G., Indledning ss. 55—56.

On. hola, f, hule, fordybning. — *Hōla [həla]* (Firth, De), gårdnavn. *Hola (Gerdi,* Haroldswick, Uⁿ), lav fugtig grund. *Holokopp [hələkəp]* (Norwick, Uⁿ): *holu-koppr, sé »koppr«.

On. hóll, m, højde, høj. — Shetl. *hul [hul]*, meget almindeligt i stednavne. — *Hul* (NRoe. Wh), *Hulen* (Uʷ. Sandwick, Du), gårdnavne. de *Hulens* (Hagrister, Nm. NRoe. Unyafirth, Ai. West Isle, Skerries): *hólarnir. *Hulnen* (Uʷ), navn på en bygdedel, beliggende på skrænten af en høj; sandsynl.: *á hól(u)num. *Hulen brenda* (Norwick, Uⁿ *[brænda, brända]*. Burrafirth, U *[brända]:* *hóllinn brendi. *Hulen hjoga* (Gluss, Nm), sandsynl.: *hóllinn hǫgi; jfr. *Hjogel* under »haugr« s. 103. *Hulna hwessa* (Taft, Burrafirth, U): *hóllinn hvassi. *Hulen kwida* (Fladabister, C): *hóllinn hvíti

(således kaldet på grund af sit hvide mosdække). *Hulen rundi* (Ness of Islesburgh, Nmᵛ), en rundagtig høj. *Hul skarpa, Hulen skarpa* (Wd), gårdnavn: *hóllinn skarpi (»skarpr« her = tør, med tyndt jordlag). *Hulen stura* (Noonsbrough, Ai. Sandwick, Du *[stura* el. *sturi]):* *hóllinn stóri. *Hulna stura* (Northdale, Fe), flere høje: *hólarnir stóru. *Hulen faira flogga [fäira flǫga]* (Nibon, Nmᵛ). *Hulen terva røni* (Nmᵛ): [-(h)raun]. *Hulna (Hulena) hula* (Yⁿ), den største af to høje, som under ét kaldes »de *Hulins*«: *hólna hóll. *Milja [mel̨a] Hula* (Norwick, Uⁿ): *millum hóla. — *Engahul* (Klodister, Nm): *engjar-hóll. *Rossahul* (Burrafirth, U): *(h)rossa-hóll. Som andet sammensætningsled bliver *hul* alm. afkortet til *-(w)ul, -(w)ol, [-(w)ol, -(w)ǫl, -əl]:* *Bratthul [bratol, bräitwǫl]* (Y): *bratt-hóll. *Grǫdwol* = *Grǫd(h)ul* (Nˢ): *grjót-hóll. *Kjorkhul [kjǫ'rkol]* (Quarf, SShetl.): *kirkju-hóll. *Kwirhul [kwɪrəl]* (W), *Kwirhuls*-water *[kwɪrəls-]*, skrevet »Quirls water«, (Ti), de *Hwirhul [hwirəl]* (Soond ved Lerwick, M): *kvíar-hóll; sé »kví«. *Lirhul* og *Lirwol [-wǫl]* (Norwick, Uⁿ): *(h)líðar-hóll. *Skibhul [sk̡ɪbəl]* (Uᵇ, gårdnavn. W): *skip-hóll (høj, hvorfra man spejder efter skibe eller både). *Stenshul [stensẉǫl, -ʊəl]* (Wd), gårdnavn: *steins-hóll. *Sturhul [sturəl]* (N): *stór-hóll. *Swarthul* og *Swartwol* (Br. Y): *svart-hóll. — En oftere forekommende sammensætning er *alfhóll (alfe-høj, elverhøj): *Wolvhul, Wolwul [wǫlvəl, wǫlwǫl]* (1) Tegen, De; også kaldet »de *W.* knowe«. 2) Wd *[wǫləwǫl]). Wolhul [wǫlol]* (Fladabister, C). *Wolver(s)hul [wǫlvər(s)ol]* (Yᵐ); med hensyn til formen *Wolver(s)* sml. fær. álvarhús for álva-hús, alfebolig. Både oprindeligt »á« og det af »a« i forbindelser som »alf, alk, als« udviklede »á« bliver i shetlandsk alm. til *o, wo;* eksempler herpå findes meddelte i N. Spr. s. 118. — Som første sammensætningsled: de *Hulali* (Kolbenstaft, Fe): *hóla-(h)líð. de *Hulnaten* (Feᶠ), strimmel agerland: *hólanna-teinn. de *Hol(e)røns [holərøns, hələrəns]* (Fogrigarth, Ai), to klippehøje: *hól(a)-(h)raun.

On. hólmr, m, holm. — I shetlandsk i daglig tale alm.

i den angliserede form »holm«, udtalt *hom*, og således også som sidste sammensætningsled; som første led alm. *hulm-* og med bortfaldet *m*: *hul-*. — *Hulmkoddi [hulkodi]*, pynt på nordsiden af »de Holm o' West Sandwick« (Yell): *hólm-kuddi el. -koddi. de *Hulmsnof [huls-, holsnof]*, sé »*(h)núfr«. de *Hulsund* (mellem Yell [Y^m] og Kay holm), *Hulsund [hul·sond·]* (Fe): *hólmsund. I Conningsburgh betegner »a *hulsund*« et sund mellem holme og skær eller mellem en holm og det lige over for liggende fastland. *Hulma*-water (St), indsø med nogle holme: *hólma-(vatn). de *Hulmalis* (St), fjældskrænt ned til *Hulma*-water: *hólma-(h)líðir. *Hulmasjøn [-søn]* (Ness of Hamar, Nm), lille indsø med nogle holme: *hólma-tjorn. — *Brattholm [brätom]*, *Fladholm [fladom]*, *Nøstholm [nøstom]*, (Russeter, Fe^v): *bratthólmr, *flathólmr, *nausthólmr. »*Skor* holm« *[skorəm]* (Whalsay Sound). »*Wether* holm« *[wädərom]* (De^e).

On. holt, n, stenet bakke. — Shetl. *holt, hulter, holter* i en del stednavne, navne på stenede bakker eller høje; *hulter, holter* som regel i pluralisform. I daglig tale alm.: a *hulter [ho'ltər]*, et klippestykke, en stor sten; tildels også: en dynge af store sten. — de *Holt [hå'lt]* (W). de *Holtaskord [ho'ltaskord]* (Valafel, U): *holta-skarð. de *Holters* (mellem Brae og Voe, De *[ho'ltərs, hɔ'ltərs]*. WSw, Y *[hɔ'ltərs]*. Strand, Fe *[ho'ltərs]*). de *Hulters [ho'ltərs]* o' de Dale (L), det sydlige hjørne af højen »de *Klobb* o' Tronaster«, indeholdende store revner og kløfter.

On. hópr, m, (hóp, n), lille (indelukket) bugt. — Shetl. *hub* som stednavn og tildels også som fællesnavn. de *Hub* (Voe, Du). de *Hub* o' Lunnister (Nm). de *Hubs*, plur. (Hamnavoe, Papa St.). *Hubi* (Fe), bygdenavn: *í hópi.

On. horn, n, horn; hjørne. Betegner i stednavne dels: en spidstoppet højde, dels: hjørne. — *Honnastakk [honastak]* (U^n), de *hemer* and *øter Honnastakk [hɔndastak]* (Burrafirth, U), spidse skærklipper: *horn-stakkr, (heimri, ytri). (de *Horn* o') *Honni*, sé s. 67. de *Honni [håni]* (Papa St.), bakke. de *Horn* (o' Papa) (Papa St.), en fra en stejl kyst udstikkende spids

(*horn* er en nyere angliseret form, da lydforbindelsen »rn« i on. ellers ikke er bevaret som sådan i shetlandsk Norn, men er gået over til *n (nn), ŋ)*. de easter and de wester *Hond [hǫŋd]* (Huston, Haroldswick, U[n]), to stykker land i hjørnerne af indmarken.

En afledning af »horn« (on. hyrna, f, eller hyrni, n) er »de *Ønd*« *[øŋd]* (Y[m]), navn på et hus, beliggende i et hjørne af indmarken. Ordet *ønd [øŋd]* bruges på Fetlar som fællesnavn i betydning »hjørne«. Formen *ønd* står for **øn* (jfr. ovf. *Hond* og *Hondastakk* = *Honnastakk)*.

On. hús, n, hus. — *Longhus [lɔŋos]* (Fe), gårdnavn: *lang-hús. — *Husifel* (Haroldswick, U[n]), fjæld, på hvis skrænt bygdedelen *Fjel* ligger: *húsa-fell. *Huston* for *Hustun* (Haroldswick, U[n]), bygdedel: *hús-tún. *Husawik* (Hascosay ved Yell): *húsa-vík. — Bygdenavnet *Stennes* (Esh, Nm[v]) er ikke »stein-nes«, men en forvanskning af »*stein-hús«. Navnet findes skrevet »Stanehouss« i skatteregister fra 1600, hvor stedet nævnes blandt gårdene i Nm. — Ang. »hús« i gårdnavne sé nærmere kap. III.

On. hvammr, m, lille dal. — Shetl. *hwam* (på vestsiden: *kwam)* som fællesnavn og som stednavn. de *Hwam* (Fe[f]). *Hwam* (Quendal, Du), gårdnavn: *í hvammi. de *Hwamstegs* (Fe[f]): *hvamms-teigar. *Hwammarøni* (NRoe): *hvamm(a)-(h)raun.

On. hvarf, n, krumning; hjørne, krog; sted hvorom man gør et stærkt sving, sted med afsides (skjult) beliggenhed [i stednavne]. — Hertil bygdenavnet *Kwarf*, skrevet »Quarff« (Syd Shetland), et lavt liggende, af fjælde omgivet sted: *í hvarfi. *Kwarvsdal [kwa'rsdɛl]*, skrevet »Quarsdale« (ved Tresta, Ai): *hvarfs-dalr.

On. hæð, hœð, f, højde. — Hertil må henføres den i nogle shetlandske stednavne forekommende pluralisform *hodens, hoidins* (uden i-omlyd). de *Hodens [hɔdəns (hǫdəns)]* o' de *Kwols*, de *H.* o' de Ness (Sa), navne på højdestrækninger, højt liggende græsgange: *hals-hæðirnar, *nes-hæðirnar. de *Hoidins [hǫidɪns]* (Soond ved Lerwick, M), det øverste parti af en høj. de *Hoddjins [hǫdʒɪns]* o' *Råga* (Y[h]), navn på en langstrakt højde, synes at forudsætte en grundform på -gð; jfr. no. og fær. högd, f = hæð. På Yell forekommer udtrykket »de *hoidins* o' de hill«, brugt om den øverste del af en større høj eller højde.

On. h*ǫ*fði, m, forbjærg. — Shetl. *hevdi, hevda (hefda, hevd)* i stednavne. de *Hevda [hevda, hævda]* (Fe. Nm^v. Fladabister, C. Sooth Voxter, C). Wester *Hevdi,* de run *Hevdi [hævdi]* (Fo). de *Hevdin* o' Wadderste, de *H.* o' de Ness (De): *hǫfði-nn. *Hohevd(a)* (Hamnavoe, Eshaness, Nm^v): *há-hǫfði. *Lambahefda* (Y, mellem Reafirth og Otterswick): *lamba-hǫfði. *Sturhevda* (Lunna ness, L). *Velthevda* (Isle of Fedeland, NRoe), har i ældre tid været opdyrket: *velt-hǫfði; sé »velta«. *Hevdigert* (Y^m): *hǫfða-garðr.

On. hǫfn, f, havn. — Shetl. *ham* (for *hamn),* i sammensætninger som første led: *hamna-.* Kun i stednavne. — *Ham* (Br. Fo. Skaw, U^n). *Hamnavo* (Y^s. Eshaness, Nm^v. Papa St.): *hafnar-vágr. *Hamister* (Wh): *hafn-setr.

On. iða, f, strømhvirvel. — Hertil navnene »de *I [i]* o' de *Ander [äŋdər]*« med »de *stakk* o' de *I*« *[i]* (Uya, Nm) og *Inastakk [ina-]* (Nm^v): *iðna-stakkr — søklipper, ved hvilke strømhvirvler findes. Også »de *Ilnaskerris*« (Nortness, PSt), skær, synes at høre hertil; første led sandsynl. af et »*iðla« — jfr. no. »ile« = ida (Aasen). Til »*iðla« bliver sandsynl. også at henføre holmenavnet »*Il [il, il]* -holm« (Fe^n).

On. íla, f, kilde. — *Ila*-water (Nm), indsø.

On. jaðarr, m, kant, rand. I Norge ofte som stednavn (strækning langsmed højdedrag o. l.). — de *Jerins* (Eshaness, Nm^v), navn på en højderyg: *jaðrarnir.

On. jǫrð, f, jord. — Hertil vel: *Jarwol* af **Jarhul* (Livister, Wh), lille høj med dyb jord: *jarð-hóll. *Jar-, jor-, jår-* i shetlandske stednavne kan i reglen forklares på forskellig måde (bl. a. af det ovenfor nævnte »jaðarr«).

On. kambr, m, kam, takket fjældryg. — Shetl. *kam(b), komba, kom(b)* i stednavne. Nu dog almindeligst i den lavskotske form »kame«. — de Hill o' *Kamb* (Y^m), fjæld; *Kamb* (Y^m), gårdnavn. *Komba [kɔmba]* (Fo), fjæld, nu alm. kaldet »de Kame«. (de stane o') *Komba* (Hill of Hellister, Wd). *Mukla* and *Litla Kom [kom]* (Papa St.): *mikli, lítli kambr. de *Komens* (NRoe): *kambarnir. Som andet led: *Berrishulakomba* (Y): *bergshóla-kambr. *Brattikom [brätekom]* (Aithslee, Fe): *bratti kambr. *Felakomb* (Y^n): *fell-kambr.

Hestakam (Nip of Burrafirth, U): *hesta-kambr. *Rongakom [råŋ(g)akɔm]* (Skaw, U[n]). — Som første led: *Komsfel* (Y[h]): *kambs-fell. — West-, Mid- og East-kame (M, på grænsen af N og Wd), *Hu̱*-kame (L): *hó(há)-kambr.

No. »kamp«, m, (kampesten, gråsten) findes efter O. Rygh som fjældnavn. — Hertil hører vel »de *Kompes* (Du[o]), navn på en kystskrænt, klippeskrænt.

On. keila, f, smalt sund, smal vig. — de *Ke̱la* (Sa), farvandet imellem »the Holm of Melby« og det lige overfor liggende fastland.

On. kelda, f, kilde; vandpyt, sump. — *Kelda [kælda] (Øri,* Fe), en vandsamling. *Smorkelda [smo̱r-, smɔrkäl̯·da]* (Fe[f]), kilde, hvori fra gammel tid nykærnet smør er blevet udvasket: *smjǫr-kelda. *Kellabronn* — sé »brunnr«.

On. ker, n, kar; i isl. tillige: sump, morads (Bjørn Haldorsen). — Ordet findes i nogle få shetlandske stednavne, hvor det må betegne »fordybning, hule«, mulig også »sump«. — de *Selke̱r [säl̯ke̱ᵊr]* (Burrafirth, U), navn på en hule i strandkanten, hvor sæler søge ind: *sel-ker. *Ke̱rboiten* (Islesburgh, Nm): *kerbotn, sé »botn«. *Kerpodl [kerpɔdl, ke̱rpɔdl]* (Fo): *ker-pollr.

On. kíll, m, smal, dybt indtrængende vig. — Hertil »de *Kils*« *[kils]*, plur. (Fl), nogle snævre sunde, begrænsede på den ene side af øens kyst, på den anden side af revler og skær. *Kilswik [kıˊlswık] (Grøtin,* Fe): *kíls-vík.

On. kinn, f, kind, brat skrænt eller hælding. Forekommer i shetlandske stednavne *[kin, kın]* oftest anvendt om kystpartier. — *Kin* (Bruray, Skerries). de *Kin* (Ness of Soond ved Lerwick, M. Skelberry, L. Fladabister, C. Sa[o]). de *Kin* o' *Fje̱l* (Fe), o' *Søret* (Wh). de *Kins* o' Katanes (L). de *øter* and inner *Kinjens [kin̯ens]* (Fe[f]): *kinnarnar. *Kinahelja [-hɛl̯a]* (Fe): *kinnar-hella. — På »Vestsiden« findes formen *kidn [kidn]:* de craig o' *Kidn* (Sa); de side o' *Sudra [sodra] Kidn* (Fo): *syðra kinn.

On. kjalki, m, kæve, kæveben; fær. kjálki, m, kind. — Shetl. *kjolk(a) [kjåˊlk(a)],* sjældnere *kolk, kwolk, hwolk,* i stednavne i lignende betydning som det oven omtalte »kinn«, nemlig: brat skrænt, fremspring (klippeparti, kystparti). — *Kjolka* (Ti. Olnesfirth voe, De). de *Burrawol-kjolk* (Fo):

*borghóll(?)-kjalki. de *Li̱kjolk* (Fe): *(h)líð-kjalki. *Kjolkefel* (St): *kjalka-fell. de Nort and de Sooth *Kwolk (Hwolk) [kwǫ'lk, kwə'lk, (hw-)]* (Isle of Nibon, Nm[v]), to bratte skrænter. Med hensyn til formen *kwolk, hwolk* sml. *hwolkekast* = *kjolkekast,* N. Spr. s. 31.

On. klakkr, m, klat, klump; isl. klakkur, m, opstående klippe (Bjørn Haldorsen); fær. klakkur, m (og tildels no. klakk, m [Ross]), klippe, bjærgknold. I no. og fær. betegner ordet alm. en grund i søen, en fiskebanke. — I shetlandsk betegner *klakk* alm. en fiskebanke, både i omgangssproget og i navne på sådanne banker. Dog findes ordet også a) som fjældnavn: de *Klakk* o' de *Hwœis* (N[s]), og b) som navn på en fremspringende pynt: de *Klakk* (Little Ham, Fo).

On. klauf, f, (trang) kløft. I samme betydning: klofa, f, og klofi, m. — Shetl. *kløv, klov [klǫv]* i stednavne; den første form udgår fra »klauf«, den anden fra hvilkensomhelst af de nævnte grundformer. de *Kløv* (Hawksness, N. C). de *Kløvs* (Clumlie, Du). de *Skorkløv* (C): *skarð-klauf. de *Klov [klǫv]* (Burravoe, Y[s]). de *Øeklov [ø̱(ə)klǫv],* navn på en kløft i den lille ø Egilsay (Nm[v]): *øyjar-klauf el. -klofa, -klofi.

On. kleif, f, brat bakke eller bjærgside, fjældside, ad hvilken der går en vej. — Shetl. *kle̱v, kle̱vi* i stednavne. de *Kle̱v* (Hoswick, Du. De. U: gård under den bratteste del af fjældet *Vålafel).* de *Kle̱v* o' Mangister, o' Olnesfirth (Nm[v]). de *Kle̱vi* (Fo. Unyafirth, Ai. Tresta, Fe). de *Kle̱vs* (Quarf, SShetl.). de *Kle̱vins* (Burravoe, Y[s]. Westafirth, Y[n]): *kleifarnar.

On. kleppr, m, klump, fjældknat. — i shetlandske stednavne findes *klepp [klœp]* flere gange som navn på høje, undertiden fjældknatter. de *Klepp,* fremstående parti af forbjærget Fitful head, Du. de *Klepps* o' Kollaster (Sa), høje (modsat: de *Legins* o' Kollaster). de Nort and Sooth *Klepp* (Fladabister, C), høje (ved foden af disse er „de *Klappa*-meadow"). *Klapphul [klap(h)ol, klapwǫl]* (C), egl. navn på en høj, men nu gårdnavn: *klapp-hóll. Formerne med »a« (*Klapphul, Klappa*-meadow) gå dog snarere tilbage til et oprindeligt *klǫpp (*klǫppr) end til »kleppr«; jfr. hos Fritzner: klöppurnes = »klepparnes, kleppu(r)nes«, fjældknat, som stikker ud i vandet. Også »de Nort and Sooth *Klepp*« i Fladabister bliver da snarest at henføre til formen med »ǫ«, da »*Klappa*-meadow« har navn efter disse høje.

On. klettr, m, klint, klippe, fjældknat. — Shetl. *klett* i stednavne og som fællesnavn. Alm. — *Klett* (Wh), bygdenavn. *Kletta* (Ai), klippehøj; med hensyn til formen jfr. no. klitta, f = klett. *Klettin rø [klæten rø̤]* (Hillswick, Nm[v]), gårdnavn: *undir klettinum rauða (»under den røde klint«). de *Kletters [klætərs]* (Noss ved Bressay): *»klettar« med tilføjet engelsk plur. -s. de *Kletts* o' *Sjina [s̤ina] hwita* (Fl), en række klipper, hvide i solskinnet: opr. vel *hvítaskinsklettar. de *Klettins,* fiskebanke ved MRoe: *klettarnir. En i grammatisk henseende mærkelig form er *Kletterne [klætərnɛ]* (WSw, Y): *klettarnir. — *Lungklett [loŋklæt]* (Ai[ø]), klippe på en lynggroet hede: *lyng-klettr; sé nærmere »lyng«. *Stu̱raklett* (Br), klippe i søen. de *Kletnadelds* (de Biggins, Papa St): *klettanna-deildir.

On. klif, n, = kleif; fær. kliv, f, brink. — Hertil: de *Klivens [klıvəns]* (NRoe[v]), højt, brat klippeparti. de *Hedlikliv [-klıv]* (Fo): *hellu-klif. Om *Kliv* af »klyf« sé nedenfor: klyf.

On. kló, f, klo, betegner i norske stednavne noget fremspringende, krummet og spidst. — Hertil: forbjærgnavnet »*Klu̱ [klu̱]* Head« (Nm[v], ved det sydlige indløb til *Rønis vo). Klohul [klɔwəl],* (Fladabister, C), høj; sandsynl.: *kló-hóll. *Klunes* (Swinister, De): *kló-nes. *Klusta* (Ai), bygd på et imellem to bugter fremspringende næs: ?*kló-staðr (-staðir).

On. klubba, f, klubbe, kølle, no. klubb, m (klubba, f), klump, bjærgknold. — Shetl. *klobb [klọb],* en enkelt gang *klobba [klọba],* i stednavne, og betegnende »bjærgknold«. — *Klobba* (Nm[v]). de *Klobb* o' Busta (Sa[ø]), o' Collafirth (De), o' Mula (De. Olnesfirth, Nm), o' Swinin, o' Tronaster (L). de *Klobbs* (W), gårdnavn. de *Klobbins [klọbens]* (Fe), navn på nogle strandklipper: *klubbarnir el. *klubburnar.

Isl. »klúka«, f, liden stak eller dynge (Bjørn Haldorsen), fær. klúkur, m, bundt (lille stabel) hø. — Fra *klúk- i betydning »stabel« synes at udgå *Klukistakk* (Foraness, Du[v]), navn på en søklippe. Hertil vel også *Klu̱gen* (Fe[ø]. U[ø]), henholdsvis gård- og bygdenavn (*Klu̱gen* på Fe. er nu nedlagt). Jfr. »Kluke« (ældre: »Kluka«) samt »Kluken« som gårdnavn i Norge (Rygh, N. G. III, 83).

On. *klumpr, m. No. og da. »klump«. Forekommer i

norske stednavne i betydning »fjældknat« o. l. — I nogle shetlandske stednavne findes *klump, klumper [klo'mp(ər)]* i betydning »klippestykke, bjærgknold«. de *Klump* (Mousa, SShetl.). de *Klump* o' de Broch-*teng* (Colvidale, U). de *Klumpers* (Fladabister, C. W): *klumparnir. »de *Klumpers*« i Walls er navn på en høj, ved hvis fod gården »de *Klobbs*« (sé ovf. »klubba«) ligger. Også dette sidste navn må oprindelig have betegnet selve højen.

On. klyf, f, kløv, kløvsadel (»klyfberi«), tvedelt hestelæs, må oprindelig have haft en mere udstrakt betydning: kløft, noget kløftet (jfr. klauf o. s. v.). — Hertil og ikke til »klif« bliver at henføre navnet de »de *Kliv*« *[klıv]* (U), betegnende a) et kløftet klippestykke, b) et kystparti, indeholdende en kløft. Kun som stednavn.

No. »knabb«, m, knold, bjærgknold; jfr. »nabbr« (on.) — Hertil: de *Knabb* (Lerwick, M).

On. knappr, m, knap, knop, rund top (jfr. no. knapp). Findes i norske stednavne, betegnende »fjældtop« o. l. — Shetl. *knapp, knappi* i nogle navne på høje: de *Knapps* (Sa. Taft, Ai). de *Knappis [knapis, k'napis, hnapis]* (Ti). de *Knappis* o' Stabaness (MRoe). — de *Snapp* (Fe), sydspidsen af »Funnie ness«, forbjærg. Ang. overgang af on. hn, kn til *sn* i shetlandsk sé N. Spr. s. 136.

On. knjúkr, m, højt og stejlt fjæld af rundagtig form. — Shetl. *snjug, snjugi [sn̦ug, sn̦ugi]* i nogle fjældnavne. de *Snjug* (Fo). de *Snjugi* (U[v]). de *Snjugi* o' Catfirth (N). de *Snjugins* (Wh), to høje: *knjúkarnir. de *Snjugi* eller: de *Bergfinssnjug [bæ'rfensn̦ug]* (De): *Bergfinns-knjúkr. »Stoorisnook« (Gardaness, De[o]): *stóri knjúkr. de *Snjugakodd(i)* — sé »koddi, kuddi«. Sidste led *njuk [n̦ok]* i højnavnet »de knowe o' *Hermenjuk* (Sa) er sandsynligvis også »knjúkr«.

On. knykill, m, lille knude; fær. knykil *[knitşıl]*, m, klump, lille klint eller fremstikkende klippe. — Hertil hører sandsynl. shetl. *snikkel [snıkəl], snukkel [snokəl], snokkel [snɔkəl], snjukkel [sn̦okəl]* i en del navne på høje eller fjældtoppe. — de *Snukkel, Snokkel* (Quarf[o], SShetl.), 1) toppen af fjældet *Skræfel,* 2) parti af fjældet »de Sooth Hill«. de *Snjukkel* (NRoe), sydenden af »de *Li*« (lien). de *Snukkels* (C. Snaraness, Sa), de *Snjukkels* (Fe), navne på høje. de *Nia Snikkels* (Wh), høje.

On. koddi el. *kuddi. Dette ord, der ofte forekommer som stednavn på Shetland i formerne *koddi, kodda,* betegner der dels en afrundet pynt eller høj, dels en bassin- eller poseformet fordybning. Ordet synes at være det samme som on. koddi, m, hovedpude, og betegner da oprindelig noget sækformet, poseformet (on. »koddi«, shetl. *kodd,* hovedpude). Da *koddi, kodda* er så almindeligt i shetlandske stednavne, synes det noget påfaldende, at ordet ellers ikke er blevet påvist i nordiske stednavne i nogen af de ovenanførte betydninger. En overgang fra »ll« til »dd«, som finder sted i visse sydvestnorske dialekter, er fremmed for shetlandsk, og en afledning af »kollr« er derfor udelukket. Ang. sandsynlig indflydelse fra keltisk »ceide [keddy]«, afrundet høj, sé afsnit C. — de *Kodda [kǫda]* (Mousa), navn på en høj. de hole o' *Kodda [kǫda]* (Bruse holm ved Wh), en art søbassin, omgivet af en halvkres af skær på den ene side og det faste land på den anden. *Flukodda [flukǫda]* (Marister, Wh), en lille halvcirkelformet bugt, omgivet af lave klipper, som ved flodtid tildels stå under vand: *flóð-koddi (-kuddi). *Lambakodda [lamakɔda, -kǫda]* (Lambhoga, Fe), afrundet pynt: *lambakoddi (-kuddi). *Longnakodda [låŋnakoda]* (Fo), strandklippe, hvor lomvier pleje (plejede) at sidde (shetl. *longwi* = on. langve, SE, isl. langvigi, fær. lomvigi: lomvie, en art alke, søfugl). *Runkakoddi [ro'ŋkakǫdi]* (Bigga Isle ved De), afstumpet klippepynt. *Snjugakoddi (-kodd) [snuga-kǫdi, -kɔd]* (U), en lille poseformet sænkning i fjældet *Krossifel* nord for Baltasound: *knjúk(a)-koddi (-kuddi). — Oftest forekommer *koddi, kodda* i sammensætningen *þœfakoddi el. -kuddi: afrundet strandklippe, pynt eller søbassin, hvor vadmel tidligere blev udspændt, for at det kunde blive valket ved søens vekslende ebbe og flod (on. þœfa, v., at valke): *Tøfakoddi, Tęfakodda [-kɔdi, kɔda]* (C), *Tøvakoddi* (Ness of Ennisfirth, Nm. Colvidale, U); *Tęvakodda* (Quarf[o]. Br. Vidlin, L. Nibon, Nm[v]); *Dęvakoddi* (Gletness, N). de *Tøvakoddis,* plur. (Bay· of Brough, Y[n]). — *»Hundakoddi el. -kuddi«

betegner steder, hvor hundehvalpe sædvanlig ere blevne druknede: *Hundikoddi [hǫndıkǫdı],* 1) klippepynt og lille bassin ved Stennes, Nm^{v}, 2) pynt ved Mavisgrind på Delting-siden, 3) hulning, hvori en å løber ned, Y^{s}. *Hundakodda [hǫnda-kɔda]* (Nibon, Nm^{v}), nu overført som navn på et stykke agerland, der går ned til strandbredden. — *Koddifel [kǫdı-fel]* (Whiteness), afrundet høj: *kodda- el. *kudda-fell.

On. kók, f, no. og isl. »kok«, n, svælg; fær. »koka«, f, den indvendige hulhed i den bageste del af ryggen på et kreatur. — de *Kok [kok]* (Haroldswick, U^{n}), snæver hulning i en klippe. *Kǫgigjo* (Ness of Papil, Y^{n}), de *Kǫgigjos* (Fe^{v}): ?*kok(u)-gjá. *Kǫgasund [ķǫgasond],* snævert sund (Sa): *kok(u)-sund. — Formerne med *ǫ* udgå i henhold til shetlandske lydregler snarere fra »kok, koka« end fra »kók«; derimod kan *Kok,* udtalt med kort lukket *o,* udgå fra den ene eller den anden form.

On. kollr, m, kulle, hoved, afrundet top. — Shetl. *koll [kɔl, kɔļ (kåļ), kǫļ, kɔil, kǫil* m. m.] og *kodl* i stednavne, navne på rundagtige høje, og tillige i et par sammensætninger i omgangssproget (f. eks. head-*koil, koll-* el. *koil*-top, *koll-* el. *koil-*»tate« (Nm): visk (halmvisk), som lægges over toppen af en hø- eller kornstak for at beskytte den; sko. »tate« = on. þáttr. — de *Koljen [koļən]* (Vaila ved Walls): *koll(r)-inn. de *Kodl [kɔd(ə)l, kɔdǫl]* o' de *Nup* (Fo): et oprindeligt *gnúps-kollr. — Hyppigst som første sammensætningsled: *Kollefel [kåļəfel]* (Sa), *Kodlifel [kådlefel]* (Fo): *koll-fell. *Kolla*-firth *[kɔlafert]* (Nm): *kolla-fjǫrðr; jfr. »Kodlafjørður« på Strømø (Færøerne). *Kolnes [kɔlnɛs]* (L): *koll-nes. *Kollerøn* (Ai *[kǫļərən]*. Nibon, Nm^{v} *[kɔļərǫn]),* to runde klippehøje: *koll-(h)raun. *Kollaster* (Sa. Clousta, Ai): ?*kolla-setr. *Kollevo [kǫļəvo],* skrevet »Cullivoe«, (Y^{n}. Papa St.): *kolla-vágr. I brev af 19. maj 1307 (D. N. I, 1) omtales en »Biorg husfræyia j Kollavaghe«, og bag på brevet findes (efter P. A. Munch) skrevet med en yngre hånd: »breff om Kollewog i Jælæ i Hetland« — altså = Cullivoe i Nordyell. — *Kollmonga [kɔļ-* el. *kɔil·mɔŋ·ga]* (Quarf, SShetl.): *kollr »Manga« el. múnka (?múnka-kollr). Kælenavnet (til-

»Mangi« (= Magnus) omtales af O. Rygh, N. G. I, s. 376, som båret af en Orknøing i det 12te århundrede.

On. koppr, m, 1) kop, kar; fordybning, hulhed; 2) halvkugleformig forhøjning. — I shetlandske stednavne *kopp [kɔp, kop]* som oftest om en hulning, rundagtig sænkning i landskabet, men også undertiden om en rundagtig forhøjning. I adskillige tilfælde er det for øvrigt ikke muligt at afgøre, om det er »koppr« eller *kopa (no. kopa, f, liden hulning. Ross) med sideform »kop (koop)«, som ligger til grund for et shetlandsk *kop(p)*. Undertiden synes *»kúpa« (noget skålformet; jfr. isl. kúpa, no. kúpa, f, skål, rundt kar) at være den oprindelige form. — de *Kopp* (Wd, gårdnavn. Øver Soond ved Lerwick, M). de *Kopp* o' de Garts (Hoswick, Du). de *Kopps* (Shannerwick, Du. Sa. Fo: de *Kopps* o' *Edersjen,* sé »tjǫrn«). *Koppa* el. *Kopa [kɔpa]* (Br. Lunna, L); denne form går snarest tilbage til et *kopa. de *Kwup [kwop]* -dellin (delvin') (Sa), en lille rund høj med fladagtig top (fra ældre tid opdyrket); lydforbindelsen *wu* i dette tilfælde lidt uregelmæssig og viser snarest tilbage til et oprindeligt »ú« (jfr. no. »kup [kuup]«, pukkel. Ross). *Koppena [kɔpəna] kør* (Nm^v), lille dalsænkning, hvor køerne ligge (nær ved indsøen »*Kør*-water«): *kýr-kopparnir; jfr. nedf. *Kukopp*. de *Bergkop(p)* el. *-kup [bǽrkop]* (Broch, Wh), fordybning i en klippe: *berg-koppr, *-kopa el. *-kúpa. *Holokopp [hɔloḱɔp]* (Norwick, U^n): *holu-koppr. de *Kukopp* (de Biggins, Papa St.), lille dal: *kú-koppr. de *Rossikaps* (for: *-kopps) [rǫsıkaps]* (Fitful, Du), hestegræsgang: *(h)rossa-koppar. de *Smokopps [smǫkɔps, -kops]* (C^v), nogle små runde høje med fladagtig top; jfr. on. »smákoppr« i modsat betydning: lille kar, lille fordybning. — de *Koppadelds* (Semblister, St): *kopp-deildir. *Koppifel [kɔpıfel]* (Ai), fjæld med indhulet side: *kopp-fell. de *Koppahwæis [kɔpahwäis]* (Sulem, Nm): *kopp-kvíar. de *Koppa*-rigs (Tangwick, Eshaness, Nm^v. Houster, Ai). *Koppister* (Y^s), ældre form »Copasettar«: *kopp(a)-setr. — *Koppawik* (Sa^v): *koppa-vík. — de *Kuppek [kopək]* o' de Wart (Scous-

burgh, Du), hulning i fjældets side. de *Kupens* (1) Fo *[kupəns]*. 2) Wd. Catfirth, N *[kopəns])*, fjælde, i hvis sider findes hvælvformede hulninger; i dette tilfælde sikkert at aflede af det ovennævnte *»kúpa«; jfr. shetl. »to *kup [kup]*«, at danne en hulning, at hænge ud over med toppen, f. eks. om et fjæld.

On. kot, n, hytte. I Norge som gårdnavn (Kotar). — *Kot [kɔt]* (Wd), gammelt gårdnavn: *í koti (kotum). de *Stenikots [stenikəts]* (Swinister, De), gårdnavn. — Oftest bruges dog ordet *kot* i stednavne om et lille opdyrket og afgrøftet stykke land og kan da lige så godt udgå fra engelsk »cote«, indhegning, f. eks.: de *Kots [kǫts]* (Houster, Ai), de *Kots [kåts]* o' Kollaster (Sa), de *Kots [kǫts]* o' Smalabrunn (Velyi, Fe[h]). de *Pundekot* (Sa). Hertil vel også »de *Kats*« (Vatnigirt, U[s]), opdyrket stykke land. Ang. overgangen o > a sé N. Spr. s. 121.

On. krá, f, sé *kró.

On. kríkr og kriki, m, bøjning, bugt; vrå. — I nogle få shetlandske stednavne, betegnende noget smalt og strubeformet. de *Kri̥g* (Fo), snæver dal. de *Kriga [krıga]* (MRoe), smal lille bugt.

On. kringla, f, kres, ring. — I shetlandske stednavne med omsat »r« og »l«: *Klingra, Klinger,* betegnende noget rundt, kresformet. — *Klingra [klıŋra]* (Skelberry, L), en høj. *Klinger [klıŋər]* (Roe Sound), en rund klippe. de *Klingras [klıŋgras]* (WSw, Y), agerruder. *Klingregjo [klıŋrə-]* (Sandwick, Du. Papa St.), *Klingersgjo [klıŋərs-]* (Fl): *kringlu-gjá. *Klingerhul [klıŋərǫl, -əl]* (de Mool, N): ?*kringlu-hóll. *Klingresjon [klıŋrəs̨on]* (Wh), navn på et kær: *kringlu-tjǫrn. *Klingrastakk* (Burrafirth, U), rund fritstående klippe: *kringlu-stakkr.

On. krá og *kró, f, krog, vrå; isl. kró (lambakró), f, fold (lammefold). — I shetlandske stednavne *krǫ* (on. krá, tildels måske *kró) og *kru̥* (on. kró), alm. betegnende »fårefold«. I daglig tale nu altid *krø*. — de *Krǫ* (i the West Cliffs, C), grøn skrænt med en fårefold. de little *Krǫ* (Neder Soond). *Kru̥ Ke̥tren* (Fo): *kró Katrinar? de *Kru̥ens* (Fe. Eshaness, Nm[v]): *krórnar. *Fulikru̥* (Sandwick, Du), gårdnavn; sandsynl.: *fola-kró (foli, m, føl). *Krǫfel* (Y[h]): *krá (kró)-fell. *Kru̥gjo* (WBurra): *kró-gjá. *Krǫteng* (Eshaness, Nm[v]): *krá-tangi. *Krǫ*-water (Y): *krá-(vatn). *Krorhul*

[krǫrel] (Ørister, Fe): *krár(krór)-hóll. — Hvor *»kró« forekommer i gen. plur. i bestemt form (krónna), bliver det vanskeligt at skelne fra »krúna« (sé dette), som også forekommer i shetlandske stednavne. *Krǫnafel* (Y) synes på grund af vokallyden *ǫ* at udgå fra »krá (kránna-)«.

On. krókr, m, krog, krumning; hjørne. — *Kruk [kruk]* (Lerabakk, Fo), agerrude. de *Kruk [kruk]* o' *Haverswala* (Quarf[o], SShetl.), en elvkrumning. de *Kroks [krɔks]* (Gord, Du). de *Krukelands* (Houlland, U): *krók-lǫnd. *?Kroga* (Lunnister, Nm), gårdnavn. *Hwarakruk [-kruk]* (Fe), krumning i et gærde og det af denne krumning omsluttede stykke land: sandsynl. *kvarða-krókr (fær. kvarði, no. kvarde, m, kant, bræmme, linning). *Krukster* (De), skrevet »Crooksetter«, i skattefortegnelse af 1600 kaldet »Crogasettar«, forklares måske snarest af mandsnavnet »Krókr«.

On. kross, m, kors. Betegner vel i shetlandske stednavne (som i norske) oftest et i tidligere tid på eller ved stedet anbragt kors, f. eks. til de forbigåendes forrettelse af andagt. For øvrigt synes sådanne kors at have været anbragte i meget forskellige anledninger (sé N. G., Indledning s. 62). — de *Kross [krɔs]* (U[w]). *Krossbister,* sé »bólstaðr«. de *Krossdelds [krǫṣdelds]* (Fe): *kross-deildir. *Krossifel [krǫṣıfel]* (U): *kross-fell. *Krossgjo* (Wick of Klebergswick, U[n]), *Krossigjo* (Sandwick, Du): *kross-gjá. de *Krossalands* (»toon« o' Klaphoul, C): *kross(a)-lǫnd. *Krossanes* (U[w]): *krossnes. de *Krossteg(s) [krǫṣteg(s)]* (Snaravoe, U. Tresta, Fe. Fladabister, C): *kross-teigar.

On. *krubba, f, no. krubba, krybbe; fær. krubba, afdelt rum, f. eks. torvkrubba, gemmested for tørv. — Shetl. *krobb [krǫb]* alm. som fællesnavn i betydning: »lille indhegning, særlig til små kålplanter“, og undertiden i stednavne. — de *Hwolikrobb [hwǫlıkrǫb, hwəlı-]* (Clumlie, Du), agerrude; sandsynl.: *kál-krubba; ang. *hwol* for *kwol* sé »kál« under plantenavnene (kap. VI) og *Hwolgerts* under »garðr«. de *Selkikrobb* (Unyafirth, Ai), sted ved stranden, indsnævring mellem klipperne, hvor sælhunde søge i land (shetl. *selki,* sælhund): *sel-krubba. *Krobba [krǫba]-sund,* snævert sund imellem Aithsting (Mainland)

og øen Vementry. Shetl. *krobbet [krǫbət]*, adj., betyder: snæver, trang (no. krubben, krubbutt).

On. krúna, f, krone, krans; isse. Forekommer i Norge som fjæld- og gårdnavn (N. G. I, s. 128). — Shetl. *krun* betegner som stednavn: a) en kresformet top af en høj, b) en høj med en sådan top. — de *Krun* o' Catfirth (N), høj. de *Krunens* o' Kollaster (Sa[e]), høje: *krúnurnar. de *Krun* (o' de *Øra)* (U[n]), toppen af højen »de *Øra*« [on. øyra]. de *Krun* o' *Winjerhul* (U[w]), toppen af højen *Winjerhul* (se »vin«).

No. »kubbe«, m, isl. kubbi og kubbr, m, klods, blok; sv. kobb og kubbe, m, mindre klippe, som ikke overskylles af vandet. — Hertil: de *Kubbi [kobi]* o' Skeld (Fo), firkantet klippe i søen.

On. kúla, f, hævelse, knude, rund klump (kugle). Findes som stednavn i Norge, i navne på højder. — Shetl. *kul, kula* betegner en afrundet højde, høj (kun som stednavn). — *Kula* (NRoe, Nm). de *Kul* (Nm[v]), de *Kul* o' Soond (ved Lerwick, M), de *Kul* o' Fladabister (C). de *Kuli bas* (Dale's Voe, Ti), blinde skær.

On. kuml, n, mærke, gravmæle, dysse; isl. kuml, n, høj. — Shetl. *kummel, kumbel* m. m. i stednavne har vel betydningen »gravminde, gravhøj«, ligesom i oldsproget. — de *Kummel* (MRoe *[koməl]*. Vests., mellem Sa og W: de stany *K. [kɔməl])*. de *Kumbel [kombəl]* o' Harrier (Fo). de *Kumlek [komlək]* (Sandwick, Du). de *Kumlin [komlın, ķomlın]* (Lunna ness, L): *kumlin. de *Kumbels [kǫmbəls]* (Haroldswick, U. U[w]). de *Kumlens [komlens]* (Eshaness, Nm[v]): *kumlin. *Bonjekummel [bǫŋəkoməl]* (Fe): *barna-kuml? også kaldet »(de *Li* o') *Kumla [komla]*. de *Kummel*-rigs (Houster, Ai). *Kummelwik* (Du): *kuml(a)-vík. *Kumlakin [kǫmlakin]* (Fe[v]): *kumla-kinn.

On. kví, f, fold, indhegning for kvæg. — Shetl. *kwi, kwœi* (navnlig på vestsiden og i Conn.), *hwi, hwœi* (NØ. Østsiden. Du) o. s. v. i stednavne. — *Kwi* (C), gårdnavn. de *Kwis* (Lorafel, Fo). de *Kwiens* (Tumlin, Ai): *kvíarnar. *Hwien* (Y[e]), to gårde; sandsynl.: *í kvíum. de *Hweis, Hwœis* (U[mo] *[hwœis]*. Haroldswick, U[n] *[hweis, hwœis* o' *Valsgert]*. Fe[f] *[hwœis, hwäis]*. Mere alm.: *hwäis* [Kolbenstaft, Fe; Vidlin,

L; Houll, Wh; Taft, Ai; N (de *hwäis* o' Catfirth); Soond ved Lerwick, M]). de *Kwœis [kwäis]* (Wd. C). *Evrahwœi [ɛvrahwäi]* (Y^m): *øfra kví. *Fogrekwœi [fɔgrekwäi]* (Snaraness, Sa^e): *fagra kví. *Grøtkwi [grøtwi]* (W): *grjót-kví. de *krø* o' *Helnahwi* (Klebergswick, U): *hellna-kví (-kvíar *kró). *Hulshwi* (Houll, NRoe): *hóls-kví. *Kulfahvœi [ko'lfahwäi]* (Haroldswick, U^n): *kalfa-kví. *Nordrahwœi [nɔrdrahwäi]* (Y^m): *nyrðra kví. *Okrekwœi [ɔkrekwäi]* (W. C), skrevet »Okraquoy«: *akra-kví. *Sondrehwœi [sọndrəhwœi]* (Uyasound, U^s): ?*sunnara kví. *Wathwi [watwi]* (Haroldswick, U^n): *vatn-kví. *Vatshwi [vatṣvı]* (Br), *Vatshwœi* (Colvidale, U): *vatns-kví. *Vestkwi [væskwi̱]* (W): *vest(r)-kví. — de *Hwilands [hwi̱len(d)s, -lən(d)s]* (Skollan and Virki, Du). *Hwines* (L *[hwi̱nes]*. WIsle, Skerries *[hwäines]*).

I det nordlige Unst bruges endnu tildels pluralisformen *hweis* (de *hweis* o' a toonship) som fællesnavn i betydning »kvæggræsgang«.

On. kǫs, f, dynge. — Shetl. *kus [kos, kus]* (alm.) og *kjos [kjọs, ķọs]* (NØ) i omgangssproget i betydning: dynge, sammenkastet hob (særlig en af stene tildækket dynge småsej, som ligge til de begynde at gå i gæring). I stednavne findes *kus, kjos* undertiden brugt som navn på høje og klipper, helst rundagtige. — de *Kus* (Sa), strandklippe. de Nort and de Sooth *Kus* (Lambaness, Norwick, U^n), to klipper i søen. de *Kus* o' *Buster* (Y^h), en høj. *Kus*-knowe (Sooth Noonsbrough, Ai), en høj. de *Kusens* o' *Dimons [dımənsj]* (Y^h), to klipper; ang. *Dimons* sé afsnit C (keltiske navne). de *Kjos* o' *Nip* (East Isle, Skerries), møddingformet lille høj. *Stu̱rakjos* eller *Kusena [kosəna] stu̱ra* (Windoos, Y^m), en høj, ved hvis fod der er en dyb hulning, kaldet »de hole o' *K. st.*«: *stóra kǫs, *kǫsin stóra.

On. kǫstr, m, dynge (= kǫs). — de *Kostins [ķọstıns]* el. *Køstins [ķøstıns]* (Bonidale, L), klumpformet høj. Ang. »kǫstr« i stednavne sé i øvrigt sønavneafsnittet (kap. X).

On. køyta (keyta), f, sump. — Hertil: *Kjọda [ķọda]* (C), *Kø̱da [ķø̱da]* (Y^s) og »de *Ke̱da [ķe̱da]* (Wh).

On. land, n, land. — I shetlandske stednavne alm. som andet sammensætningsled, ofte med svækket vokallyd: *land* > *lend;* undertiden: *[läṇd]*. — Hyppigst findes *land* i navne på stykker af indmarken, agerland, og da i de allerfleste tilfælde i pluralis. de *Bakkalands [-len(d)s]* (»toon« o' Seter, Br. Mid Noonsbrough, Ai): *bakka-lǫnd. de *Blǫlands* (Hoobie, Fe. Tresta, Fe): *blá-lǫnd. *Fis(e)balland [fɪsəbaläṇd]* (Burrafirth, U); første led sandsynl. no. fisball, m, fyrsvamp. *Klusteland [klostəläṇd]* (Burrafirth, U): *klaustr-land (opr. klostergods). de *Langlands [laŋlands]* (Fo. Mid Noonsbrough, Ai), de *Longaland [lɔŋgalend, lɔŋəland, -lend]* og *Longalands* (Fe[f]. Hoobie, Fe. Sulem, Nm. Neder Soond ved Lerwick, M): *langa land, *lǫngu lǫnd. »de *Mẹdlands [mẹdləns]* -dellins« (Hoobie, Fe): *meðal-land. de *Ondelands* (Hagrister, Nm *[ɔṇdəlands]*. Klodister, Nm *[ọṇdəlands]*): *undir-lǫnd (sigtende til lav beliggenhed). de *Skjǫlands* (Hagrister, Nm): *skjá-lǫnd. de *Strẹdlands* (North Gluss, Nm): *stræti-lǫnd. de *Tunlands* (Houll, NRoe. Velji, Fe[h]): *tún-lǫnd. de *Vodalands* (North Gluss, Nm): *vátu lǫnd (sigtende til lav fugtig beliggenhed). — Ved plur. *-lands* kan dog som i norske stednavne også antages en grundform »landir«, f. Det er muligt, at *-land, -lend* undertiden går tilbage til en afledning »lenda«, f, eller »lendi«, n; dette forhold kan ikke nærmere udredes.

I mere udstrakt betydning, om større landstrækninger, og da altid i singularis-form, findes *land* i sammensætninger som: *Fedeland* (den nordligste del af NRoe, Nm), frugtbar græsgang; fær. feitilendi, n, fed frodig græsgang. *Hamarsland* (Ti): *hamars-land. *Hogaland* og *Hjǫgaland,* sé henholdsvis »hagi« og »haugr«. *Huland (Holand) [hụland (hǫland), hulənd (holənd)]* (Ti. Ai. St. U[w]): *hó(há)-land (sigtende til høj beliggenhed). »Ireland« (Du); ældre form: »Iruland«. *Vatsland* (Ti): *vatns-land.

On. látr, n, leje, liggested (»sel-látr«, liggested for sælhunde). Findes i Norge bevaret i stednavne langs kysten, betegnende steder, hvor sælen jævnlig går på land; jfr. fær.

látur, n, opholds- og ynglested for sælhunden. — de *Loder* (W. Fe), klippestrækninger langs kysten. de *Loder* (ved halvøen Gluss Isle, Nm), skær, som ligger tørt ved ebbe og er overskyllet ved flod. de *Fiskaloders* (Ness of Islesburgh, Nm[v]), skær tæt ved land: *fiska-látr. de *Lotrens* (Laxfirth voe, Ti. Fedeland, NRoe): *látrin (bestemt plur.).

On. laup (hlaup), n, løb; skred (jordskred). — *Vanlup [lop]* (Du), vandfald: *vatn-laup. *Lophelli [lop·hɛl̡·ı]* (Uyasound, U[s]), brat stykke af indmarken, hvor et jordskred har fundet sted: *laup-helli (*helli af »hall-«; on. hallr, m, no. hall, n, hælding, skråplan, bakke).

On. *laut, f, fordybning, lille dal (no. og isl. laut); strækning, græsmark (no. laut 2. Aasen); sv. löt, f, græsgang (Rietz s. 396). Om ordets brug i norske stednavne sé N. G. II, s. 312 (Lauten). — Hertil synes følgende shetlandske navne at høre: *Lødi* (WBurra), lille bar flad strækning, gennemskåren af en vej. *Løt, Mukkel Løt, Pundaløt [løt]* (Firth, De), gårdnavne. de *Stendaløds,* plur. (Sandwick, Wh), lille opdyrket stykke land. de *Loudis [låudıs]* (Du), gårdnavn. *Lod [lod]* (Du), gårdnavn, kan udgå enten fra on. *»laut« eller fra on. »(h)lutr«, m, lod, del. For de andre navnes vedkommende bliver en afledning af »(h)lutr« mindre sandsynlig, da on. »u« ellers ikke går over til *ø* i shetlandsk (jfr. N. Spr. s. 122, § 9).

On. *lein (*hlein), f, skråning, hælding (no. lein). — de Easter and Wester *Lenins*, *Læinins [läi-]* (Underhoull, U[w]), svagt skrånende stykker af indmarken.

On. leir, n, ler, dynd. — *Lerabakk* (Fo), gårdnavn: *leir-bakki. »Lerwick« *[lærwık]* (M. Y[h]): *leir-vík.

On. leiti, n, synsvidde, udsigtspunkt eller højdepunkt, som stænger for udsigten. — Shetl. *ledi* i en del navne på højdedrag, høje, undertiden pynter. — de *Ledi:* a) navn på en høj (Lunnister, Nm), b) pynt, odde (Swinin, L). de *Ledi* (Ai), gårdnavn. de *Ledi* o' *Hardwel* (ved Brae, De), del af et højdedrag, omdrejningssted; enten *harðhóls- eller harðavallar-leiti (jfr. »á Harðavölli« som stednavn på Færøerne, FA I, s. 338). de *Ledi* o' *Soderhus [sodəros]* (Suster, De): *suðrhús-leiti. de *Lediens* (WSw, Y): *»leitin«, bestemt plur.-form. Hertil sikkert også »*Ledis*-holm« (Du), skrevet »Lady's Holm«.

On. líð (hlíð), f, li, fjældskråning. — Shetl. *li*, som andet led: *-li*, i stednavne (alm.). de *Li* (U[n]). *Lien* (Hillswick, Nm): *»líðin« eller *»undir líðum«. *Lina bretta [brœita]* (Hill of Nipabakk, Y[s]): *líðin bratta. de *Lis* (Seter, NRoe). de *Lis* o' *Skola* (Y[n]): *skála-líðir. de *Liens* (Sandwick, U): *líðirnar. de *Brottalis [broitalis]* (Norwick, U[n]): *brǫttu líðir. *Fuglali [foglali]* (Y[h]) *fugla-líð. de *Galtalis [gä'ltalis]* (U[mo]) *galta-líðir. *Hallali [hälali]* (Du [= de Wart o' Scousburgh]. Quarf[o]); første led enten af stammen »hall-«, betegnende hældning, eller af mandsnavnet »Halli«. de *Hestalis [hœstalis]* (Burrafirth, U): *hesta-líðir. *Lambali* (Ai): *lamba-líð. *Prestali* (Ai): *prest(a)-líð. *Sobergli [sobərli]* (Fo), li med god fåregræsgang, østsiden af et fjæld, hvis vestside danner en brat klippevæg ud imod havet: *sauðberg-líð (on. sauðr, m, får). *Ørali* (Vatsie, Y): *øyrar-líð. — Som første led i forskellige former (*li* og genitiv *lida* eller *lir*: *Lifel* (WSw, Y): *líð-fell. de *Likjolk*, sé »kjalki«. de *Lidadal [lida-]* (U[n]), dal under »de *Li*«: *líðar-dalr. de *Lida*-mires (de *Bjelins*, Fe): líðar-(mýrar). de *Lirend(s)*, de knowe o' de *Lirend* (C), enden af fjældet »de *Virdek*«: *líðar-endi. *Lirhul*, sé »hóll«. de *Lirteg* (Fe[f]): *líðar-teigr.

On. ljóri, m, lysåbning i tagryggen på et hus. — Shetl. **lora*, **lura* (Fo. NØ), **lore*, *lure* (C) med bortfalden mouillering af *l* mindes brugt som fællesnavn i ovennævnte betydning; på Foula betegner (betegnede) *lura* tillige »daggry, dagens første solstråler«. — *lora* findes i et par stednavne i betydning »åbning«. *Stenlora* (for *Lorasten*[1]) (Sandwick[v], Du) høj skærklippe med en åbning tværs igennem midten: *ljóra-steinn. *Lorafel* (Fo), fjæld, fra hvis top der tidligere gik en lang smal åbning ned: *ljóra-fell; denne åbning er nu for længst tilstoppet.

On. lón, 1) i no. = strømløst sted i en å, udvidelse i en bæk eller vandpyt (lón, f), 2) i isl. = sted hvor der er smult vand (lón, n). — de *Luneks* (Fe), kilde (lón 1). *Lunigjo [luni-]* (Brindister, Ai), strandkløft (gjá), og »*Luni* holm« (N) (lón 2).

On. lopt, n, loft, hvælving. — *Bergloft*, sé »berg«.

---

[1] Et par lignende omsætninger findes omtalte andensteds i denne afhandling.

On. lúðr, m, stok, stang. — Shetl. *luder* betegner (ligesom on. lúðr) i omgangssproget særlig »møllebænk«; ordet findes i nogle få stednavne, hvor den oprindelige betydning må være »noget stok- eller stangformet«. de *Luders* (Quarf°, SSh), klippehøj. *Longaluder [låŋga-, lɔŋaludər]*, de *teng* o' *L.* (Skaw, U[n]), pynt, landtunge: *langi lúðr; *teng* af on. tangi (landtunge). *Ongerste luder [åŋ˙˙gərste˙ ludər]* (Burrafirth°, U), klippe i søen. I Norge findes »lúðr« (tildels i flertal: lúðrar) som stednavn, anvendt blandt andet om fjældtoppe (sé N. G. I, s. 386 under »Holstad«).

On. lykja, lykkja, f, indhegnet jordstykke. — Hertil et par navne på småjorder: *Løkka* (Fladabister, C), de *Gerdaløk [-løk]* (Borgbrekk, Y[n]), sandsynl.: *garða- el. gerði-lyk(k)ja.

On. lægð, f, lavt liggende sted, fordybning i landskabet. — Shetl. *leg [lɛg]* m. m. i nogle stednavne. de *Leg* (U[w]), sumpstrækning ved foden af en høj, kaldet »de *Muraskju*«. de Nort' and Sooth *Leg* (MRoe), lavninger i en dal. de *Legins [lɛgıns]* o' Kollaster (Sa), lav flad strækning under »de *Klepps* o' K.« (sé »kleppr«), hører mulig også hertil og er i så fald samme ord som det i det nordlige Unst både i omgangssproget og som stednavn forekommende *legins [legıns]* i betydning: lavt liggende fugtig grund. I enkelte tilfælde bliver dog *leg(ins)* snarere at aflede af »lǫgg« (sé dette) eller keltisk »lag (lagan)«.

On. lœkr, m, bæk. — Shetl. *ljog [log]* alm. som fællesnavn i betydning: a) lille dybt liggende, stille rindende bæk, b) en lille fugtig græsstrækning (gennemrislet af en bæk). I stednavne: *ljog [log]* og tildels *ljog [log], løg* med kort vokal. — *Ljogena [logəna]* el. *Løgena grøna* (Y[h]): *lœkirnir grœnu. *Sturaljog* (Tresta, Ai): *stóri lœkr. Jfr. *Doggaljog, Kjodaljog* under henholdsvis »dǫkk« og »køyta«.

On. lǫgg, f, lugg, bundfals; no. »logg«, f, (lugg) bl. a. også: nederste del af en skråt liggende plan, især af en ager (Aasen) — efter Ross særlig: den nederste mere vandrette eller terrasselignende del af en skrå ager. — Hertil kan vel i det mindste i nogle tilfælde henføres shetl. *logg [lɔg, log, log, log]* samt *laggin [lagın]*, med forlænget vokal: *lagin*, og *leggin [lɛgın, legın]*. Formen *logg* findes kun som stednavn, men i omgangssproget forekommer undertiden udtrykket »de *laggin* el. *lagin* o' de hill« brugt om det lavere parti (foden) af en jævnt skrånende høj eller om en terrasse i en sådan høj [lavskotsk »lagene, laggen, leggin« (Jamieson), bundfals i tønde eller trækar]. *leggin(s)* betyder i omgangssproget dels bundfals i tønde,

balje, kar (de *leggin* el. *leggins* o' a barrel, o' a tub), dels foden af en høj eller bakke (de *leggin* o' de hill: Nm). — Som stednavn bruges alm. pluralisformerne: *lag(g)ins, leggins,* hvormed undertiden betegnes a) en terrasse i eller foden af et skråplan (bakke, høj), b) en bakke eller høj, indeholdende en terrasse eller med en terrasse ved sin fod. Med »lǫgg« i betydning »terrasse« kan sammenholdes engelsk »ledge«, som er etymologisk det samme ord og betegner »hylde, kant, liste«. Dog findes *logg, leggin(s), lagin(s)* i shetlandske stednavne flere gange brugt i flæng om lavninger (hulninger) og høje (småhøje) tilsammentagne og falder således ganske sammen med keltisk »lag, lagan«. Der er sikkert her en vekselvirkning mellem keltisk og nordisk, så meget mere som ordet »lǫgg« ellers ikke synes at være stednavnedannende i Norden. Skønt de shetlandske stednavneformer *lag(g)in(s), leggins* falde sammen med de omtalte lavskotske ordformer »lagene, laggen, leggin«, er dette slet ikke bevis på nyere oprindelse. En oldnordisk grundform (bestemt pluralisform) *»laggarnar« vilde i shetlandsk ganske regelmæssigt blive til *lag(g)ens, lag(g)ins* el. *leg(g)ins;* der er i denne afhandling meddelt talrige eksempler på, at oldnordiske bestemte pluralisformer ere bevarede i shetlandske stednavne med tilføjet engelsk pluralismærke »s« i den afslebne form *-ens* el. *-ins.* — de *Logg [ḷog, ḷọg]* (Isbister, NRoe), navn dels på terrasse i en li, dels på selve lien. de *Logg [lɔg]* (C), 1) foden af fjældet *Hufel,* 2) den lavere nordlige ende af fjældet »de *Snukkel* hill«; i dette sidste tilfælde kunde man dog også tænke på en grundform *»lág« — jfr. fær. lág, f, lavning (FSÆ) — eller fær. lágd = lægd. de *Lagin* (Ai, mellem Houster og Twatt), terrasse i en li. de *Leggins* o' Vidlin (L), foden af fjældet »de West Hill«. Der kunde meddeles flere eksempler, men de ere mere eller mindre tvivlsomme. For *log*-formernes vedkommende kunde man i nogle tilfælde tænke på en afledning af det før nævnte *»lág« eller fær. »lágd«, for *leg*-formernes vedkommende i nogle tilfælde på »lægð«, sé foran s. 130. Sé endvidere artiklen *Lagin* i afsnit C.

On. m a r k og m e r k i, n, mærke, grænseskel. — Hertil f. eks. *Markamut [maʻrkamut]* (Y^n) = on. markamót: grænseskel (sted, hvor grænser mødes). *Merknaskord [mæʻrkna-]* (Ollaberry, Nm), kløft, dannende grænseskel: *markanna- el. *merkjanna-skarð.

On. m a t, n, vurdering, taksering. Ordet har sikkert også været brugt i betydning »mål, mærke; grænse, grænseskel«.

Jfr. fær. meta, v., 1) måle, anslå en mållængde, 2) vurdere, taksere. I daglig tale bruges på Shetland formen *met [mæt]* i sammensætningerne *hagmet*, udmarksgrænseskel, og *metsten [mæt·sten·]*, grænsesten. Som stednavn: de *Hagmet [hag·mæt·]* (Fe). I nogle shetlandske stednavne, begyndende med *mat, mad,* må dette antages at udgå fra ovennævnte »mat« i betydning »mærke, grænseskel«. — *Mathul [mât(h)ul]* (Un), høj, som danner et udmarksgrænseskel: *mat-hóll. de *Madhuls [madwols, -wəls]* (Catfirth, N): *mat-hólar. *Matriv [matriw]* (Br), kløft (gammelt grænseskel): *mat-rifa. Jfr. »Maedadalls Woe« s. 72 (under »á«), gammelt grænseskel[1].

On. melr, m, sandbanke, lerbanke. — Hertil f. eks. *Mel* (Colvidale, U. C), gårdnavn. de *Mels* (Du. Swarister, Y°), de *Melins* o' Sandwick (Nmv): *melirnir, de *Mela*-rigs (Sandvoe, Nm), altsammen opdyrkede stykker land med sandholdig jordbund. *Melser* (C): *mels-øyrr.

I flere tilfælde kan der være tvivl om, hvorvidt *mel-, melens, melins* er et oprindeligt »melr« eller et med »meðal« som første led sammensat ord, f. eks. de *Melens, Melins* (på flere steder); sé »heimr« og »land«.

On. mór, m, sand- eller grusslette; i samme betydning no. »mo«; isl. mór (og fær. mógvur), m, tørvejord. — de *Mui* (Ub), lille jordstrækning under vand ved flod og tør ved ebbe, langs bygden Baltasounds strandbred. *Munes* (Ub. Fl): *mó-nes (»mór« her at opfatte i betydning »tørvejord«). *Muvik* (Lambhoga, Fe): *mó-vík. *Musa*, sé »øy«.

Ang. *mu, mø* i nogle navne på fiskepladser sé kap. X.

On. *mór, f(?). Beslægtet dels med det foregående »mór« (no. »mo«), dels med østnorsk og svensk »mor«, f, skovland, samt angelsaksisk »mór«, engelsk »moor«, hedestrækning, er shetl. *mur (mor)* (med radikalt *r*) i navne på mose- eller lyngdækkede højdedrag, fjældvidder. De hertil hørende navne findes særlig på Yell og i Northmavine. —

---

1) Skulde ikke nogle af de med »mat« begyndende norske stednavne, der af O. Rygh forklares som kommende af »matr« (mad), kunne forklares i lighed med oven anførte shetlandske »mat«-navne? Sé N. G. III, 224 (under »Matrand«).

de *Fella-* el. *Fellimur [fela-, felɪ-]* (Y°): *fell-[mór]; jfr. no. »Fjeldmora« (N. G. III, 311). de *Heljamur [hɛla-]* (Uya, Nm). de *Koljamur [kola-]* eller »de *Koljede [koləd]* *Mur«* (Uya, Nm): *koll(a)-[mór], *kollótta [mór]. de *Midmurin* (Y°): *mið-[mórin]. *Tuena Mur* (Nm^v mellem *Heljer* og *Tingen)*: *þúfna(nna)- el. *tónna-[mór]; sé »þúfa« og »tó«. de *Vesta Mur* (Nm^v): *vest(r)-[mór]. — *Morfel* (Y^n): *[mór-]fell.

On. mosi, m, forekommer i betydning »mose« i navnet *Mosabregg* (Uya, Nm), bakke, som hæver sig op fra kanten af en mose: *mosa-brekka. I betydning »mos« forekommer ordet derimod i navnet *Mosafel [mosafel, mosɪ-]* (U^s), mosgroet (del af en) høj: *mosa-fell. *Mosifel [məsɪfel]* (Wh).

On. mót, n, mødested. — Hertil: *Dalamut [-mot]* eller *Dalamunt [-mo'nt]* (Y^n): *dala-mót. Jfr. *Markamut* under »mark«.

On. *mugg-. No. mugga og sv. mugg, f, fugtighed; no. muggen, adj., fugtig (on. mugga, f, tågeregn). — Til denne stamme må henføres en del shetlandske med *mugg-* eller *mog-* begyndende navne og sandsynl. også nogle med *mog-* til første led, alle betegnende fugtige og sumpede strækninger, små fugtige dalsænkninger, f. eks. *de Muggi [mogi]* (Fo). de *Muggis* (Boddom, Du. Skollan og Virki, Du). de *Mogapøl [məgapəl]* og »de *Mogins«* (NRoe); shetl. *pøl* = eng. »pool«. *Mogapøl* (Quheyfirth, Nm), gårdnavn. Et navn som »de *Muggidelds«* *[mogedɛlds]* (Clumlie, Du) er tvivlsomt, da første led her lige så godt kan være genitiv »Mǫggu« af kvindenavnet »Magga« (Margrét), altså mulig: Mǫggu-deildir (jfr. navnet *Maggateg* ɔ: Mǫggu-teigr, på Fetlar).

On. múli, m, 1) mule (på dyr); 2) (i stednavne) afrundet fjældmasse, særlig næs, forbjærg. — Shetl. *mul [mul, mol]* eller *mula*, *mula*, alm. i navne på afrundede forbjærge og næs. de *Mul* o' Eswick (N). de *Mul* o' Lund (U^w), også kaldet *Blomul, Blumul* ɔ: *blá-múli. de *Mul* (Shannerwick, Du), næs- og gårdnavn. (de *Klobb* o') *Mula* (Olnesfirth, Nm). *Mula* (Norwick, U^n), »mule«-formet højdedrag imellem to dalsænkninger.

On. mynni, minni, n, mundiug, åbning, hvori en å eller en fjord udmunder; no. mynne (minne). — Hertil shetl. *minni* og *minn* i en del navne, hvor ordet betegner »bugt« eller fjordåbning, sundåbning«. de *Minni [menɪ, mənɪ]* = »de

Mooth o' Funni« (Fe[f]), lille bugt. de *Minni* o' Aid (Aithness, Br), lille bugt. *Kleverminn [klęvərmən]* (Fo): *klebergmynni; »*klęver*« = *klębergy* både som fællesnavn og stednavn; sé *Klęberg* under »berg«. de *Skoraminn* = »de *Skǫr* soond« (Br), sundet imellem øen Bressay og holmen »de *Skǫr* Head«. *Swartbaks Minn [swarbaks mäin]* = de Mooth o' de *Minn [mäin]*, indløb imellem øerne Muckle Roe og Vementry, Ai: *svartbaks mynni, således kaldt efter forbjærget »*Swartbaks* Head« (Vementry): *svartbaks hǫfði (on. svartbakr, m, svartbagmåge). *Vog Minn*, indløbet til »Gunnister voe«, Nm[v]: *vág-mynni.

On. mýrr, f, myr, mose. — Shetl. *mør, mør,* samt uden omlyd: *mur, mur (mǫr, mor)* i stednavne. *Mør* (Hillswick, Nm), gårdnavn. *Møren, Moren [mørən, morən, mǫrn]* (Eshaness, Nm[v]), gårdnavn: *á eller í mýrini. de *Møren* (Y): *mýrrin. de *Mørs* (Sulem, Nm). de *Murs* el. *Mǫrs* (Lorafel, Fo). de *Mørins* (Gunnister, Nm): *mýrarnar. de *Murens [morəns]* o' *Hul* (Sa): *hóls-mýrarnar. *Mørena grøna* (Y[h]): *mýrrin grœna (egl. akkusativ-formen: mýrina grœnu). *Mørna kwida* (Fo): *mýrrin hvíta (mýrina hvítu). — Som andet led: *Blomørna [blǫ-]* (Ai): *blá-mýrrin. *Grindamør,* sé »grind«. *Kwidamør* (De): *hvíta mýrr. de *Russamørs [rosa-]* (Sulem, Nm): *(h)rossa mýrr. *Sokkamur [səka-]* (Mørister, St); i omgangssproget betyder *sukkimør, sokkimør* en dyb mose eller sump (no. søkkjemyr). — Som første led: de *Møradelds* (Aithseter, C), de *Mǫrdelds* (Taft, Ai): *mýrardeildir. *Møragrind* (Haroldswick, U[n]): *mýrar-grind. de *Mørispel(s)*, sé *Speldimøri* under »spjald«. *Muradal* (Lunna ness, L): *mýrar-dalr. de *Mørnabrods* (Northdale, Fe): *mýrarinnar- el. *mýranna-(brotar? sé afsnit C). de *Murnategs [morna-]* (U[mo]): *mýrarinnar- el. *mýranna-teigar.

On. mǫl, f, bl. a. banke af småsten, rullesten, langs en strandbred. — Denne betydning har ordet i nogle shetlandske stednavne: de Nort and de Sooth *Mols*, plur. *[mǫls, məls]*

WIsle, Skerries): *malar. de *Mol [mɘl]* (Nordaness, Du): strandkløft (gjá). *Maligjo* (Br): *malar-gjá.

On. mǫrk, f, mark som vægtenhed og pengeenhed; fær. mörk, dels a) vægtenhed (et halvt pund), dels b) værdienhed, en vis jordværdi: stykke jord, varierende i omfang fra under 10 000 til over 20 000 □ alen. I betydning b bliver fær. »mörk« at opfatte i stednavne: navne på jordstykker, jordejendomme, og i samme betydning bliver shetl. *mark* at forstå i navne på dele af indmarken, agerruder. I omgangssproget bruges endnu ordet *mark* eller *merk* (a *m.* o' land) almindeligere end det for nylig indførte engelske jordemål »acre«. En shetlandsk *mark* inddeltes tidligere (endnu i mands minde) i otte *ør̲s* (shetl. *ør̲* = on. øyrir, m, 1/8 mǫrk). — Ekss.: de *Julamark* (Colvidale, U): *jóla-mǫrk. *Haskosismark, Kemelsmark* (Campbell's -?), *Skottamark [skǫṭa-]:* *Skota-mǫrk, *Vǫgsmark:* *vágs-mǫrk — alle i Yʰ (*Haskosismark* kan have tilhørt øen Hascosay ud for Mid Yell voe og have fået navn efter denne ø). »de *Makems* (Malcolm's) *marks*« og »de *R̲agamarks*« (Housay Isle, Skerries). de *Mark* i' de *Malthuls [mä'ḽtols]* (Klodister, Nm), agerrude. de *Mark* (Aithsness, Ai), gårdnavn. For øvrigt er shetl. *mark* langtfra så almindeligt i stednavne som fær. »mörk«.

Undertiden synes *mark* rettere at kunne henføres til et andet ord, nemlig on. mǫrk, f, skovmark, og bliver da at opfatte i betydning »landstrækning, hedestrækning«, f. eks. »de *Mark* o' *Ma̲rafel*«, strækning på grænsen af Weisdale og Delting sogne (M): *mara-fells mǫrk (on. marr, m, hest).

On. nabbr og *nabbi, m, fremstående knold. (de Head o') de *Nabb* (Fo), forbjærg. de *Nabb* (Uⁿ. W), de *Nabba* (Papa St.), fremspringende klippestykker, strandklipper.

On. nafarr, m, naver, bór. Ordet findes i Norge anvendt som fjældnavn. — de *Grind* o' de *Na̲ver* (Eshaness, Nmᵛ), en høj og smal klippemasse, der rager skarpt frem af en brat kyst, som af brændingen er bleven udhulet på begge sider af denne mur; foroven rage to klippespidser op, dannende en art port: *nafars-grind. de *Na̲veris* (NRoe), to skær (overskyllede ved flod). I kløftnavnet *Na̲versgil* (Fl): *»nafars-gil«, betegner »nafarr« vel snarest lang og smal form.

On. nakki (hnakki), m, baghoved, nakke; i Norge alm. som fjældnavn. Fær. nakkur, m, knoldagtig fjæld, forbjærg. — Hertil: *Nakka skerri,* navn på en skærklippe øst for Whalsay, og sandsynl. også *Nekkavord* (Wh): *nakka-varða. Ordet er sjældent i shetlandske stednavne.

On. *nebb og nef, n, næse, næb; fremstående spids. — *Nebbifel* (Fo), fjæld ved kysten med en vandret fremstående spids. de *Nev* (U), pynt på nordsiden af Swinaness. *Nevamiljastakk [nevamela-]* (Norwick, U^n), søklippe imellem to pynter: *nefjamillum stakkr.

On. nes, n, næs. — Shetl. *nes,* i daglig tale alm. med kort vokallyd *[nεs (næs)],* men i et par næsnavne usammensat med langt *e,* som: de *Nes* (Soond ved Lerwick, M), yderste pynt af Trebister Ness. de *Nesjen [nesən],* den nordligste del af Delting (M): *nesin, plur. Oftest forekommer ordet som andet sammensætningsled og da udtalt *nεs (næs). Braganes* (Ai. W). *Brimnes* (Ti): *brim-nes (on. brim, n, brænding). *Foranes* (De. Ti. St. Du): on. fornes, fremstikkende næs. *Hwidanes* (i Lunna Ness, L): *hvíta nes. *Kallines [kälınεs]* (Trondra. W): *kallaðar-nes, sé s. 59 *(Kallateng). Mjones* (De. Skerries): *mjáfa nes (on. mjár, mjór, adj., smal). *Nones* (Eshaness, Nm. L. Sandwick, Du). *Rønes* (Sa. Hillswick, Nm): *rauða nes. *Saltnes* (St. De^v. Y^n. Fe), *Saltsnes* (W): *salt(s)-nes; i stednavne langsmed den norske kyst haves minde om den tidligere brugelige saltkogning af søvand. *Stromnes* (Whiteness sogn, M): *straum-nes. — Da næssene almindelig anvendtes til græsgang for kreaturer, findes ofte husdyrnavne som første led: *Hestanes* (Fe): *hesta-nes; *Lambanes* (Norwick, U^n): *lamba-nes; *Maranes* (Wh. W): *mara-nes (on. márr, m, hest). *Russanes [rosanεs]* (St): *(h)rossa-nes. *Swinanes* (U^b): *svína-nes.

On. *nípa, *núpr (fær. nípa, núpur, shetl. *nip, nup)* — sé »gnípa« og »gnúpr«.

On. *núfr (hnúfr), m; no. nuv, m, top; fær. núgva, f, top, forbjærg[1]. — Hertil et par forbjærgnavne: de *Banuf, -nof*

---

[1] Jfr. med hensyn til overgangen f > gv: on. húfa > fær. húgva (hue); on. stúfr > fær. stúgvur (stump) o. s. v.

(Fe[e]): *boða-núfr; jfr. *Banufseskodda* (Fe[e]), hvor genitivformen *nufs(es) [nofs(əs)]* begrunder en afledning af *»(h)núfr« og ikke af »nǫf«, f. Endvidere: *Blonuf, -nof [-nof, -nọf]* (Fe[e]): *blá-núfr. de *Hulmsnof [huls-, holsnọf]*, det højeste kystparti i Skaw holm (U[n]): *hólms-núfr. Ordet forveksles let med *nof* = *nov* af »nǫf«, sé dette.

On. nǫf, f, nav; hjørne af en laftbygning. No. »nov« i stednavne om fjældhjørner, der i formation kunne minde om sådanne laftbygningshjørner; fær. növ *[nøəv]*, f, udstående forbjærg. — Shetl. *nov [nọv*, mere alm.: *nəv]* (og *nav)* i navne på fremstående forbjærge, høje pynter. de *Nov* (Klebergswick Hill, U. Tresta, Ai. Fitful, Du. Unyarie Isle. Samphray). »de Head o' de *Nov*« eller »de Point o' de *Nov*« (Fo). de *Nov* og *Navigjo* (Uya, Nm): *nǫf og *nafar-gjá.

On. nǫs, f, næse; fremstående klippespids. — Shetl. *nos,* udtalt ligesom engelsk »nose«, men er dog som stednavn vistnok ældre end dette. de *Nos* o' *Egg* (Y[h]): *eggjar-nǫs. de *Skarfsnos* (Fo), klippepynt: *skarfs-nǫs (første led er lidt tvivlsomt, enten *»skarf«, nøgen klippe, eller fuglenavnet »skarfr« — sé nærmere »skarv«). de *Nasaflots [-fləts] (Fjel,* Fe): *nasafletir, sé »flǫtr«. *Noss [nås],* 1) forbjærg, Du[v], 2) lille høj ø øst for Bressay. Øen *Noss* nævnes imellem ønavnene i Snorra Edda (nǫ̨s) og findes anført i formen »nws« i skiftet efter Hans Sigurdssøn af 1490.

On. óðal, n, odel, odelsjord. — Shetl. *udel* (alm.), *ødel* (U tildels) som fællesnavn. I nogle få stednavne: *udel* eller med bortfaldet »ð«: *ual-, wal-* (som første led). — *Udelstaft* (De), gårdnavn, bygdenavn; i skattefortegnelse af 1600 kaldet »Outhallistoft«: *óðals-topt. Stedet kaldes af almuen alm. *Walsta,* hvilket navn ikke har noget med »staðr« at gøre, men må være en anden og gammel form af det nysnævnte *Udelstaft.* Lydudviklingen er da følgende: 1) *u·|als|-taft* (med bortfaldet ð og hovedtone på første stavelse) > 2) *u|als·taft* (med hovedtone på anden stavelse)[1] > 3) *walsta(ft).*

---

[1] Flere analogier haves i shetlandsk på et sådant forhold, hvor hovedtonen i et ord fra første stavelse er gået over på anden. Sé N. Spr. s. 144, § 41 (Betoning).

Til en afslibning som *taft* > *ta* haves forskellige sidestykker. — *Udesland* (Y[b]), gammelt odelsgods, for **Udels-: *óðalsland* (»*Udes-*« er her altså forskelligt fra et andet som stednavn (gårdnavn) optrædende *Udes* = *Udhus* ɔ: *úthús).

On. oddr, m, spids, od; no. odd og odde, isl. og fær. oddi, m, odde, landtunge. — Formen *oddi haves i navnet »de *Oddi*« *[å'dı]* (forbjærg, spidsen af Funni ness, Fe), egl. sønavn for »de *Snapp*« (sé »knappr«). Enten fra »oddr« eller *»oddi« udgår »de *Odd*« *[å'd, åid]* (C), også kaldet *Sturapont* (sé »pynt«). Derimod er bygdenavnet *Oddsta [ɔdste]* (Fe) vistnok snarere at udlede af mandsnavnet »Oddr«.

No. »one«, m, stykke (begrænset rude eller strimmel) af en skov; »von«, f, smalt engstykke; sv. dial.: »von, ån«, f, og »åne«, m, smal agerrude eller engstrimmel. — Shetl. *on [ån, åŋ, on]* (NØ), *on [ån, åŋ]* eller *won* (Fo) betegner i omgangssproget et stykke af en agerrude (on. teigr). Tillige som stednavn: »de *Wons*« (Fo), navn på en agerrude. På enkelte andre steder findes ordet kun bevaret som stednavn, f. eks. »de *On*« *[ɔŋ, ɔin]* (Brough, Br), agerrude, og »de *Ons*« *[åŋs]* o' *Gord* (C), agerruder, engstrimler, tilhørende huset *Gord*. — Det er sandsynligvis det samme ord, der i lignende betydning som »teigr« undertiden genfindes i færøske stednavne, f. eks.: í Ánun, í Ánunun[1] (Bordø).

On. óss, m, vandudløb, åmunding. — I sognet Conningsburgh forekommer dette ord i sammensætningen »*ossa*-mooth« *[ɔsa-]*, brugt som fællesnavn og tillige som stednavn. Andenstedsfra har jeg intet sikkert eksempel på dette ords forekomst i stednavne med undtagelse af navnet *Woros* (Fo) — sé nærmere under »á« s. 72.

On. pallr, m, trin, forhøjning, bænk, terrasse; fær. pallur (padlur), fremspringende bjærgafsats. — Shetl. *pall [päl]* (Fe), klippeafsats. I stednavne oftest i denne betydning, f. eks. de *Pallens [pälens]* (*Grøni* = Grunay Isle, Skerries), afsatser i en bjærgvæg ud imod søen. de *Sopall [so'päl']* (Uya, Nm), »medeklippe«; sandsynl.: *sá-pallr (to *so*, v., om

---

[1] kan ikke komme af »á« (å, elv), som sædvanlig antaget.

fiskerne: udkaste halvkogte tyggede albueskæl for ved den af disse frembragte fedtglans på vandfladen at hidlokke fisken). de *Pall [päl̦]* o' *Ø̱r* (Eshaness, Nm^v), lav klippestrækning, som skyder ud i søen: *øyrar-pallr. *Pallaberg [päl̦abærg]* (U^s), bjærgvæg, indeholdende flere afsatser: *palla-berg. — På Foula findes formen *padl (padel):* de *Padels,* nogle klippeafsatser. — I betydning »højdedrag, højslette« findes *pall* i navnet »de *Fjardepall« [-päl̦, -päil]* (Collafirth, Nm): *fjarðarpallr (sé »fjǫrðr«).

No. »pik«, m, pig, spids, spids bjærgtop. — Hertil: *Pikkateng* (Haroldswick, U^n), navn på en landtunge.

On. pollr, m, lille rundagtig vig eller bugt; i no. (poll) tillige om en lille pøl (R); isl. pollr, m, vandhule, vandstade, sump (B. H.). — I betydning »dam, vandpyt« findes ordet i stednavne som: »de *Honnipøls« [hɔŋıpəls]* (Fogrigarth, Ai) og »de hole o' de *Honnibøl [ho̩ŋıbəl]* (Quarf), udvidelse i en elv; sandsynl.: *hunda-pollr (efter drukning af hundehvalpe på sådanne steder). de *Saltapøl [sä'l̦tapøl]* (Haroldswick, U^n): *salt-pollr (saltholdig dam); jfr. *Saltnes* under »nes« s. 136. I samme betydning som on. »pollr« forekommer shetl. *poll* i følgende navne: *Pollaberg [pɔl̦abærg]* (C): *polla-berg. de *Pollastakk [pɔl̦a-]* (Huni Isle, U^e): *poll-stakkr. de *Poller [pɔl̦ər]* (Housay Isle, Skerries): enten »pollr« med bevaret nominativ -r eller »poll-øyrr«, da der ved bugtens inderste del findes en grusstrandbred (øyrr). — På Foula som andet led i formen *podl (pedl) [po̩d(ə)l, pəd(ə)l]: Selapodl [selapo̩dl, se̱lapədl]:* *sela-pollr. *Ke̱rpodl, Ker- [-pɔdl, -pədl]:* *kerpollr, sé »ker«. Undertiden forekommer formen *pøl* i samme betydning som *poll,* f. eks. »de *Pøl* o' *Po̱lsgjo«* (Fe^v); *po̱l* er her en forlængelse af *poll.* — I daglig tale er *pøl* = eng. »pool« og vistnok kun en shetlandsk udtaleform af dette ord (jfr. *flø̱r, gød* o. s. v. = floor, good o. s. v.). — Med tilføjet bestemt artikel: *-in* forekommer *pøl* i navnet *Pølin Ska̱ga* = *Pøl Ska̱ka* (Seter, Ai) sumpet stykke indmark og er her

sikkert udgået fra »pollr«. — Om *poll, pøl* i navne på fiskepladser sé nærmere kap. X.

No. og da. »pynt«, noget som stikker frem. — Hertil snarere end til engelsk »point«, hører ifølge sin sammensætning navnet *Sturapont [-pɔ'ŋt]*[1] (C), et andet navn på landtungen »de *Odd*« (sé ovf.). — Hertil bliver også at henføre *Punten [po'ntən]* (Seter, Ai), navn på en klippehøj.

On. rák, f, vej, gangsti for kreaturer; no. raak (isl. »rák«, sv. råk), f, tillige: stribe, fure, åre i et bjærg; fær. »rók«, klippeafsats. — I betydning »stribe« forekommer shetl. *rog* både som fællesnavn og som stednavn. — de *Rog* (Brough, Fe), gulligfarvet klipperyg. de *Rogs*, plur. (Norwick, U[n]), to langstrakte klipperygge. De nævnte steder ere landmærker for fiskemed, sé kap. X.

On. rani, m, snude, tryne, spids. — *Råna* (Y[e]), navn på en smal pynt.

On. rás, f, 1) løb; 2) vej, gangsti; spec. 3) vandløb (vatnrás). — *Vatsaros* (Wh[n]. Fo), vandløb, åløb; de burn o' *Vatsteros* (Fl), å; *Vatsaros* (C), de *Vatsaros* (Y[h]), vej, gangsti langs med vand: *vatns-rás.

On. rauði, m, myrmalm. — Hertil gårdnavnet *Roda [roda]* (Soond ved Lerwick, M), hvor jordbunden indeholder dette mineral.

On. raun (hraun), n, stendynge, stengrund. — Shetl. *røni (røn), -røn* i stednavne, betegnende »stengrund, stenet strækning (bakke, høj, højdedrag)«. I omgangssproget betyder *røni* dels (alm.) »stenhob, stendynge« (a *r.* o' stanes), dels »en stor sten« (L), undertiden »en stenet bakke«. — de *Røn* (Fe). de *Røni* o' Crawtoon (Sa). *Røni fogra* (NRoe): *raunit fagra. de *Rønis* o' *Mirka*-water (L). de *Rønins* (Ai. Skaw, Wh): *raunin, bestemt plur. de *Fellarønis* (De): *fell-raun. de *Hjogarønis* (Olnesfirth ness, Nm): *haug(a)-raun. *Krogarøni* (MRoe): *kráku-raun. de *Longarøni [låŋ(g)a-]* (Busta, De: også *Langarøni [laŋa-]*. NRoe), *Langrøni* (Olnesfirth ness, Nm): *langa raun, *lang-raun. — Ofte afkortet til *røn [(røn), rən]* som andet led: *Bollerøn [bələrən (-røn)]* (Ai). *Hurøn (Horøn) [-rən]* (Twatt, Ai. Unyafirth, Ai):

---

[1] Sidste led ellers udtalt ligesom eng. »point« efter shetlandsk udtale.

*hó(há)-raun (hór, hár, adj., høj). *Hol(e)røn [hɔlərən]* (Fogrigarth, Ai): *hól(a)-raun. de *Hwidarøns* el. *Kwidarøns,* også »*-rønis*« (Nm): *hvíta raun. *Kollerøn,* sé »kollr«. — Som første led: de *Rønadelds* (Houll, NRoe): *raun-deildir. *Rønawul* for **Rønhul* (MRoe): *raun-hóll. *Rønavirt, Rønafirt* (Busta, De): *raun(a)-varða el. -varði. Hertil også »*Rønis* hill« (Roe, Nm), Shetlands højeste fjæld, hævende sig op fra et stenet højdedrag, hvis gamle, tildels forældede navn er »de *Rønis*« (på generalstabskortet: Roonies), hvilket viser, at den almindelig antagne afledning og skrivemåde »Roeness hill« er fejlagtig; der findes intet »Roeness« i nærheden. Fjældets ældre navn må have været **Rønisfel* (på Timothy Ponts kort over Shetland, udg. ved Blaeuw, Amsterdam, 1646, findes navnet skrevet »Renisfelt hill«): *rauns-fell.

On. rétt, f, og réttr, m, fold (kvægfold, fårefold). — På Unst er ordet *rett [rɛt]* tildels bevaret i betydning »hestefold, indhegning for heste«, og i Nm i sammensætningen »*retta*-dyke« (N. Spr. s. 50), hvor *rett* betyder »fårefold«; ellers kun i stednavne. — de *Flør* o' *Gamlarett* (Fo): *gamla rétt. *Sørett [sø̦rɛt, sørɛt]* (Skaw, Wh. L): *sauð-rétt (»fårefold«). de *Rettins* (Fo), sted med (levninger af) gamle fårefolde: *réttarnar. *Rettatong* (Marister, Wh): *réttar-tangi.

No. »ribbe«, m, bjærgryg, ås- eller fjældkant; jordryg. — de *Ribb* o' de *Gilek* (Fo). de *Ribbek [rıbək]* (U^mo^), en klippe-ryg, en strækning hvidlige klipper langs kysten. de *Ribbins* (N), bestemt plur., navn på en større høj. — Det forholdsvis sjældne »ribbe« forveksles i shetlandske stednavne let med det almindeligere »rip« (sé dette). Ang. ordets forekomst i navne på fiskepladser sé kap. X.

On. rif, n, rev, langstrakt grund i søen. — de *Riv [rıv]* (Ireland, Du. Trebister ness, Sound, M. Aith voe, Br. Fo, udfor »de *Hegri* o' *Stremnes*«). de *Ri̦vi* (W). de *Ri̦veks* (Nibon, Nm^v^). de *Rif [rəf]* (mellem MRoe og M). de *Hevdariv* (ud for forbjærget »Wester Hevdi«, Fo): *hǫfða-rif.

On. rifa, f, revne, sprække, kløft. — *Ri̦va* (Fl), de *Ri̦va* (Hamar ness, Nm^v^), *Riva [rıva]* (Ollaberry, Nm). de

gjo o' *Riva [rıva]* (Sandwick[v], Du): *rifu-gjá. de *Rifek [rıfək]* (Fo). *Bergsetriva [bœ́rsədriva]* (U[w]): *bergsát-rifa. *Katriv [-rıv]* (Nım[v]): *katta-rifa. *Rivnateng [rıvnatœŋ]* (Draganess, L), landtunge med flere småkløfter: *rifna-tangi.

On. rimi, m, langstrakt forhøjning, jordryg, bjærgryg. — Hertil shetl. *remi [remi]* og mulig *rimma [rıma]* i stednavne. — de *Remis* o' *Velji*, o' *Digeren*, o' *Virs* (Norwick, U[n]), bratte stykker indmark. — *Rimma* betegner egl. blot »en landstrimmel« og synes i denne betydning at være udgået fra on. rim, f, stang, spile, skønt den shetlandske ordform bedre passer til »rimi« (med *rimma* af »rimi« sml. *hoga* af »hagi«, *hevda* af »hǫfði« o. s. v. Sé N. Spr. s. 101 § 3). *Rimma* (Y[h]), *Tagrimma* eller *Tekrimma [tækrıma]* (smal dal op igennem »de *Bjorgs*«, NRoe): steder i udmarken, hvor lyng skæres til tagtækning (shetl. *tekk* = lyng til tagtækning). de *Rimma* (Taft, Fe[f]), engstrimmel. de *Rimmas* (Voe, Du), agerruder.

On. ringr (hringr), m, ring, kreds; i adskillige gamle norske stednavne. — Hertil: de *øtra Ring [rıŋ]*, de *Midring*, de *Hemring [hɛmrıŋ]* (Korston, Du), agerruder; *ytri, *mið-, *heim-ringr. de *Ringas [rıŋgas]* (Quarf, SShetl.), england.

No. »rip«, n, stribe. — Shetl. *rib (rip)* og *rib [rıb]*, stribe, kant, strimmel, som fællesnavn (tildels) og som stednavn i navne på agerruder, jordstrimler. de *Ribs* (Tresta, Fe). de *Rips* (U[w]). de *Langrib [laŋrıb]* (Snaravoe, U[w]), de *Longaribs [låŋga-]* (Burrafirth, U. Y[m]): *langa (lǫngu) rip. *Spelmanna(n)rib* eller *-rib [spelmäŋ'arib, spelman'ənrib, späl'mənarıb]* (Fe[f]): *spélmanna(nna)-rip (»spillemændenes stykke«). de *Øraribs* (Kolbenstaft, Fe): *øyrar-rip.

No. »ripel«, (afledning af »rip«), m, strimmel. — Hertil: de *Ripels [rıpəls]*, a) kyststrækning ved *Hubi* (Fe), b) agerruder, *Fjel* (Fe).

No. »ris«, n, forhøjning, højdekam. — *Ris* (Quarf, SSh), lille høj; nu gårdnavn.

On. rjóðr, n, åbent rum i en skov, grønning, græsplet. Hertil *rø* i nogle få shetlandske stednavne, særlig betegnende: græsplet på en lynghede. *Holnerø [hɔl'nərø']* (Fe), grøn lavning, omgiven af en mængde små høje på alle sider; efter beskrivelsen snarest at opfatte som et *hólanna-rjóðr (af

»hóll«, høj). *Lingerø [lɪŋ·gərø·]* (Aith, Ai), en grønning midt på en lynghede: *lyng-rjóðr. *Winjerø [wɪŋ·ərø·]* (Y^n): *vinjar-rjóðr, sé nærmere »vin«.

On. rófa, f, dyrehale. — Hertil: »*Rovi* Head«, navn på en pynt nord for Lerwick (M). Som fællesnavn: *rovek* = hale, spec. kohale.

No. »ron«, f (Lister), »raan« (Jæderen), mellemstrøm, smal vandstrøm imellem to indsøer eller damme; også: en banke af sten imellem to vande, = on. run. — Shetl. *ronek [ronək, rɔnək]* som fællesnavn = afløbsrende, spec. fra en kostald. I stednavne: *rona*, *ronek [rona, ronək]* = mellemstrøm, rende, smalt sund, spec. a) mellem en større og en mindre ø, b) mellem en ø og en holm el. større skærklippe. de *Rona*, sund mellem Aithsting (M) og øen Papa Little. de *Ronek* (Sa), rende mellem et skær og kysten. de *Ronek* o' Skeld, de *R.* o' *Waskwel* (Fo), render, smalle sunde imellem to skærklipper og kysten. de *Ronek* o' *Vadsgil* (Fitful, Du).

No. »rust« — sé kap. VI.

On. ryggr (hryggr), m, ryg; i stednavne: højderyg. — Shetl. *rigg [rɪg]* som fællesnavn = »back«. I stednavne *rigg (rigger, riggin)* samt uden omlyd: *rugg, rogg [rog, rọg]*, i navne på højderygge og klipper. de *Rigg* (Sa), klippe. de *Riggin [rɪgɪn]* o' Seter (Fe), højderyg. *Hwinarigger* (Fe), stykke opdyrket land nær ved »de *Hwæis* o' *Øri*«: *kvíanna-ryggr, sé »kví«. — de *Rugg [rog]* (L), høj. de *Rogg [rọg]* o' Kirkabister (Br), højderyg. *Roggen [rọgən]*, det højeste kystparti i Trebister ness, Soond ved Lerwick, M. de *Ruggs* o' Broch, de *Ørarugg* [*øyrar-ryggr] (Y^n), klipper, skær.

On. *røyrr (*hrøyrr), m, stenrøs, stendynge (bevaret i sv. »rør«, n; kan eftervises i oldnorsk, sé Rygh, N. G. I, 340). — Hertil må henføres navnene på tre klippehøje: »de Nort and Sooth *Røren*« og »de *Digna Røren*« (Nibon, Nm^v).

On. sandr, m, sand. — Shetl. *sand* som fællesnavn. I stednavne *sand (san), sand [säŋd (säŋ)]*. *Sand* (St), bygdenavn: *á sandi. de *Sanjens [säŋəns]* (Skae, Nm): *sandarnir.

Milja [meļa] sanda (Isle of Uya, Nm[v]): *millum sanda. *Bekasand* (Du). de *Sandibroggs [-brogs]* (Sa): *sand-brekkur, sé »brekka«. *Sandfel [säŋdfel]* (Burrafirth, U): *sand-fell. *Sandnes [sanɛs]* (Vests.), sogn: *sand-nes. *Sandwik* (U. Wh. Du): *sand-vík. *Sandsting [sa'nsten]* (Vests.), sogn: *sands-þing.

On. setr, n, bosted, opholdssted, og on. sætr, n, sæter, sted i udmark eller fjæld, hvor kvæget holdes på græsgang om sommeren. — Shetl. *seter* i stednavne (gårdnavne, bygdenavne) svarer dels til »setr«, dels til »sætr«, men i hvert enkelt tilfælde at bestemme, hvilket af disse to ord det er, som ligger til grund, lader sig næppe gøre. Hvor et personnavn er første led, bliver *seter* vel i reglen at opfatte som »setr«, bosted — hvor husdyrnavne er første led, derimod som »sætr«. I det nordlige Unst forstås *seter* endnu i betydning »sommergræsgang for kvæg i udmarken«. Undertiden forekommer af »sætr« en form uden omlyd i shetlandsk: *soder* som første sammensætningsled *(soders-, sodes-)*, svarende til et *»saatr«. — Usammensat forekommer *Seter* som gårdnavn flere steder, f. eks. Y[h]; Ti; Br; Isle of Noss; NRoe; Ai; Sandwick, Du. de *Seter* o' Ennisfirth (Nm). Nord for gårdene »North, Mid og Sooth Garth« imellem Scalloway og Grista (Ti) og længere inde i landet ligge gårdene »North, Mid og Sooth *Seter*« (her sandsynl. = »sætr«). *Bakkaseter* (Du): *bakka-setr. *Bergfinsseter [bæ'rfensetər]*, ældre form: »Barfensettar« (De): *Bergfinns-setr. *Gjoseter* (Du): *gjá-setr. *Hestinseter* (Sa): sandsynl. *»Øysteins-setr«; sé kap. VIII: »Personnavne«. Som oftest afkortes »seter« som andet sammensætningsled til »-ster«: *Bjoster* (Br). *Bragaster, Bragister* (P St), i dipl. fra 1299 (D. N. I, 1) nævnt »Breka sætr«. *Bruster* (W, nær ved »the Bridge of Walls«): *brúar-setr. En »Halfdan a Bruar sætri« nævnes i dipl. fra 1299. *Hellister* (Wd): *hellu-setr. *Huster* (Aith, Ai): sandsynl. *hó(há)-setr (jfr. no. »Hoset« N. G. IV). *Klodister,* »Clodasettar« (Nm). *Kollaster* (Ai. U[v]) og *Kulster [ko'lster]* (skr. »Culster«) (De): *koll(a)-setr el. *Kol(l)s (Kalfs) -setr (sé

kap.VIII). *Konister* (Y), »Congnesaatther« (1586), »Kuningsetter«, synes efter de ældre bevarede former at være et *»konungs-sætr« og altså opr. kongsgods.

Levister [levıstər], skr. »Livister« (Wh), ældre form »Levasettar«: *Leifs- el. Leifa-setr. *Marister* (Wh): *mara-sætr (on. marr, m, hest). *Mørister*, »Morasettar« (Wh): *mýrar-setr. *Skarvister* (W): *skarfa-setr; »a Skarwasætre« i diplom af 14. april 1355 (D. N. III); sé »skarv«. *Swinister* (Nm. De. Ti. W. Sandwick, Du), »Swynasetter«. *Søster*, »Sorsettar« (De). *Tronaster*, *Tronister*, »Tronasettar« (L): *þrándar-setr«. *Vatster* (Y): *vatn-setr. *Voxter [vɔkstər]*, »Voxsettar« (De): *vág-setr. — »Nwtasæther for nordhan Mawid«: *nauta-sætr (nævnt i skiftebrev af 1490 efter junker Hans Sigurdssøn) må være det nuværende *Neddister [nedıstər]* (Hillswick ness, Nm), medens *Nisseter [nıstər]* (Gluss, Nm) må være det i skatteregister fra 1600 nævnte »Nestasettar«: *neðsta setr el. sætr. Andet sammensætningsled »-bister« indeholder derimod ikke ordene »setr, sætr«, men er en forkortet form af »bólstaðr«.

Flere eksempler haves på en shetlandsk form *sǫder* (*saatr) af »sætr« med opgivelse af i-omlyden. Bortfald af i-omlyd er et almindeligt fænomen i shetlandsk Norn; sé de i »N. Spr.« s. 130, § 25 meddelte eksempler. *Sǫde(r)sdǫl* (W): *sætrs-dalr. *Sǫdersfel* (U^n): *sætrs-fell. *Sǫdersgjo* (Fe): *sætrs-gjá. *Sǫdershul* (ved *Søster* ɔ: Suseter, De): *sætrs-hóll. (de Loch o') *Sotersta* (St): *sætr-staðr. *Sǫdesbig [sǫdəsbıg]* er et gammelt sønavn for gården »de toon o' *Seter*« (Westafirth, Y^n) og tillige navn på en række fiskegrunde, hvortil fiskerne have det nævnte »*Seter*« som det ene landmærke. *Sǫdes-* står her for *Sǫders-*, og *Sǫder* og *Seter* må være det samme navn; *Sǫdesbig* = *sætrs-bygð; »*tun* o' *Seter*« = *sætrs-tún. I nogle tilfælde kan der ved navne, begyndende med *Sǫdes-* (med bortfaldet r) være mulighed for forveksling med (genitiv af) ordet »sauðr«, får.

On. sig, n, synken, gliden nedad m. m.; fær. »sig«, n,

nedfart ved line i et fuglebjærg, stejlt bjærgparti ved kysten (fuglebjærg), som kun kan befares med line. — Hertil shetl. *Sig, Siga [sıg, sıga]* som navn på nogle kystpartier. de *mukkel* and de little *Siga* (Fo). de *Siga-for-tag* (Fo). de *Sigs [sıgs]* Burrafirth, U).

On. sjár, sjór, m, sø. — Shetl. *sjo, sju [ṣo, ṣu]* i omgangssproget i nogle sammensætninger. Også som første led i nogle stednavne. de *Sjodelds [ṣodɛlds]* (Fo) gård tæt ved stranden: *sjó-deildir. de *Sjoklett [ṣoklɛt]* (Bigton, Ireland, Du), klippe i søen tæt ved land: *sjó-klettr. Da eng. »ch« i shetl. dialekt udtales lig eng. »sh«, opfattes navnet som »chocolate«, i hvilken anledning et sagn er opstået om et skib, ladet med chokolade, som skulde være strandet på dette sted og på denne måde have givet anledning til navnet.

On. skagi, m, fremstikkende landodde. — de *Skag,* 1) nordlig pynt på øen »Isle of West Burrafirth« (Ai), 2) pynt vest for Hoxter (Sa). *Skegi [sk̦egi]* (Haroldswick, U^n), landodde. Angliseret form: »Skaw« (U^n. Wh^n), landodde, gårdnavn.

On. skáli, m, stue, hus. — Som gårdnavne: *Skola* (Y^n. W), *Skolla [skɔla]* (U^b), *Skollan* (Du): *í skálanum el. í skálum, *Longaskol [lɔŋgaskøl]* (Twatt, Ai), *Longaskwola [låŋgaswola, -swəla]* (C): *langi skáli. — *Skolawik* (W): *skálavík. — Som bygdenavn *Skallowa,* skr. »Scalloway« (M): *skálavágr. — Sé nærmere kap. III.

On. skalli, m, pande, hovedskal; i stednavne om en tør eller stenet forhøjning. — I den sidstnævnte betydning forekommer ordet også i shetlandske stednavne. de *Skallis [skäl̦ıs]* (Taft, Ai). de *Skadladelds* (Fo): *skalla-deildir. de *Skallibrekk [skalıbræk]* (Brough, Br): *skalla-brekka. de *Skalla [skäl̦a]* -knowe (Y^n). de *Skalli [skäl̦ı]* -hills (W).

On. skarð, n, skår, kløft. — Shetl. *skord* alm. både som fællesnavn og stednavn i betydning »fordybning i en højderyg (fjældryg) el. mellem to fjældtoppe«. Som første sammensætningsled undertiden *skar-, skor-.* de *Skord* o' *Skallowa* (Ti): *skálavágs-skarð. *Mannaskord* (Nm^n): *manna-skarð,

sandsynl. betegnende alfarvej; navnet opfattes nu som »Man o' *Skǫrd*« og findes på generalstabskortet skrevet »Man o' Scord«. *Vatnaskǫrd* (C^v): *vatna-skarð. de *Skarhwols [skarhwə'ls]* (L), enden af fjældet »de Kame«: *skarð-hals. de *Skorkløv [skǫrkløv]* (C): *skarð-klauf.

No. »skarv«, n, nøgen stengrund, nøgen klippe; forveksles som første led i stednavne let med fuglenavnet »skarfr«. — de *Skarf* (Eshaness, Nm^v), gårdnavn. de *Skarvs (Hjoganes,* Y), klippepynt. *Skarvister* (W): *skarfa-setr, sé s. 145.

On. skeið, n, bane til kapløb eller kapridning, m. m. — Hertil gårdnavnet *Skę,* skr. »Skae« (Roe, Nm. U^b) *[skę]*.

On. sker, n, opstående klippe; skær, søklippe. — Shetl. *skerri [skœrı]* alm. både som fællesnavn og i stednavne i betydning »skær«; som første led i stednavne oftere i den oprindelige form *sker [sker, skęr, skɛr, skœr]*. — de *Skerris* = de *Utskerris,* nogle øer øst for Whalsay: *út-sker. *Brǫrien skerri* (Y^s): *brœðranna sker (»brødreskæret«). *Skiptaskerri* (Fe^v); on. skipti, n, skifte, deling; *Skipta-* betegner her »grænseskel«. *Skerberg [skęrbɛr]* (West Cliffs, C): *sker-berg. *Skerhelja [skerhɛl'a]* (Y^n), flad strandklippe, som stikker ud i søen: *sker-hella (no. »skjerhella«, flad sten med skarpe kanter). *Sker hwessa [skɛr hwœssa]* (Haroldswick, U^n): *sker hvassa. de *Skersunds [skœrsǫnds, skœ'rsəns]* (Sa): *sker-sund. *Milja Skęra [mıla skęra]* (U^o): *millum skerja.

On. *skerpa (no. »skjerpa«), f, skarphed, hårdhed; adj. »skarpr«, hård, skrumpen, tør m. m. — Ordet forekommer i shetlandske stednavne, hvor det betegner hård og tør jordbund. *Skerpo [skœ'rpo] (Klugen,* U), gårdnavn: *í skerpu. *Skerpigert [skœ'rpıgert]* (Fe), gårdnavn, *Skarpigert* (Soond ved Lerwick, M), stykke indmark: *skerpu-garðr. *Skerpanes [skœ'rpanɛs]* (Sandwick, Du): *skerpu-nes. Jfr. *Hul(-ın) skarpa* under »hóll«. Oftere i navne på agerruder, hvorom nærmere i kap. V.

On. skjá, no. »skjaa«, f, skur, tørringshus. — Shetl. *skjǫ* særlig om en stenhytte til vindtørring af kød og fisk; alm. som fællesnavn. — *Arnaskjǫ* (U^w): *Arna-skjá. de *Skjǫlands* (Hagrister, Nm): *skjá-lǫnd.

On. skjǫldr — sé kap. V (navne på jordstykker).

On. skor, f, indsnit, fure; revne i fjældvæg. No. »skor«, f, afsats i fjældside (fær. »skor«, f, græsgroet afsats). — I samme betydning som fær. »skor« findes »de *Skord*«[1] (West Cliffs, C), de *Oviskor* (Br), og mulig flere navne. »Skor« forveksles let med »skarð« i shetlandske stednavne, men er ellers langt sjældnere end dette.

On. skriða, f, skred. — Shetl. *skri, skre, skrø* i nogle stednavne i betydning »fjældskred« eller som navn på fjælde, højder, hvor sådanne skred have fundet sted. de *Skrien* o' de *Blien* (Y^{n})[2]: *skriðan. *Skrefel* (U. Quarf, SShetl.): *skriðu-fell. de run *Skrø* (Fo). *Litlaskrø* og *Sturaskrø* ($Sandwick^{v}$, Du): *lítla, stóra skriða.

[On. skuggi, m, skygge; i stednavne betegnende skyggefuld beliggenhed. — *Skuggabrekk [skogabræk]* (Wh): *skuggabrekka. *Skuggadal, Skuggidal [skoga-, skogi-]* (U^{n}), skyggefuld dal: *skugga-dalr.]

On. skúti, m, ludende fjæld, bjærgvæg, som hælder ud over en hule. — de *Skuda* (Br. Fedeland, NRoe). *Skutaberri* (Snaraness, Sa^{e}): *skúta-berg. *Skudasund* (Uyasound, U^{s}): *skúta-sund.

No. »slade«, m, svag skråning; »sladberg«, svagt hældende nøgen bjærgflade. — Shetl. *slider, sleder, sloder, sluder* (med radikalt r) findes i nogle stednavne langs kysten i samme betydning som »sladberg«, med hvis første led de shetlandske former må være beslægtede. *Slid(e)ra [slıdra, slıdəra]* (Sa, på flere steder. de *Slederins [sledərıns, slədərens]* (Sa). de *Slidereks [sledərəks]* (N). de *Sloder, Sluder* (Skaw, U^{n}). de *Sloderins, Sluderins* (i »de *Nien*«, Ai). I det nordlige Unst er ordet *sloder, sluder* fællesnavn og betegner en svagt hældende klippe, hvis yderste ud i søen stikkende del står under vand.

No. »slage«? (»slaagaa«), sv. slaga, shetl. *slag* og *slog,* (fugtig) jordfordybning. — de *Slaga* (De^{e}). de *Slagen* (Tresta, Ai. Twatt, Ai), små dalsænkninger med bække. de *Slog* (Fo), gårdnavn. de *Kreg* o' *Slog [sloŋ]* (Ireland, Sandwick, Du). de *Slogins* (U^{w}). Formerne med *o* kunne dog lige så vel høre til no. »sloka«, f, lang fordybning, rendeagtig hulning.

Til det nysnævnte »sloka« hører *Sloka [slɔka], de Vedek* o' *S.* (Hoswick, Du), sé »veit(a)«.

---

[1] *d* her uregelmæssigt, måske påvirkning fra det mere almindelige *skord* = skarð.

[2] Med *Blien* sammenhold fær. »Blæing« *[bleıŋg]* (Sumbø, Suderø) som benævnelse på et stykke udmark.

On. slétta, f, slette, sletteland. — Shetl. *sletta, slett [slɛt(a), slæt(a)]* og *sklett [sklɛt-, sklæt-]* i stednavne. *Sletta,* de bight o' *S.* (Katanes, L). de *Sletten* eller *Skletten* (Skaw, U[n]): *sléttan. *Skletten* (Haroldswick, U[n]). de *Sklettens* (Eshaness, Nm[v]): *slétturnar. de *Skletti*-dellins (Gunnister, Br), agerland.

On. smuga, *smoga, f, trang åbning, smuthul. No. »smog«, n, »smoga«, f, også = smal gang eller vej. — I den sidste betydning findes shetl. *smoga [smoga, smɔga]* (Fe) som fællesnavn: vej mellem to gærder. I stednavne har *smǫga, smog, smǫg, (smjǫg)* snart den ene, snart den anden af de nævnte betydninger. I navne på jordstykker, agerruder er det vel betydningen »gang, vej«, som ligger til grund. de *Smǫg* (Head o' Klett, Wh), strandkløft (gjá). de *Smǫgs* (C), smuthuller. de *Smǫgas* (Grimster, Quarf), agerruder. de *Smogins [smɔgɪns]* (Y[n]), stykke indmark. de *Du̱rasmogins [-smɔgɪns]* (Gloup, Y[n]), vej ad hvilken får drives: *durasmogurnar. de *Kattismjǫgs* (C), småkløfter (opr. tilholdssted for vilde katte): *katta-smogur. de *Pettasmog [petasmɔg, peti-]* (Burrafirth, U): *Pétta-smoga (»Piktesmøgen«) — sé nærmere kap. XI, overgangen til afsnit C (Keltiske stednavne).

On. snælda, f, tén, håndtén. — Dette ord forekommer undertiden i shetlandske stednavne som betegnelse for høje og slanke, frit stående klipper, spec. søklipper *(stakks).* de *Snolda [snålda]* (Papa St); formen *snolda* forudsætter et *»snaalda« med bortfalden i-omlyd. de *Snoldis [snǫldɪs]* (Hillswick ness, Nm). Også eng. »spindle« (håndtén) forekommer nogle gange som navn på sådanne klipper (»de Spindle«, Hillswick ness) og er sandsynl. indkommet i steden for et ældre **snolda* på et tidspunkt, da det engelske ord »spindle« var ved at fortrænge det gamle norrøne ord som fællesnavn.

On. snǫs, f, fjældknat, fremstikkende del af et fjæld. — de *Snøs* (Nm[v]) — kunde også udgå fra »knauss« (s. 68).

On. speld — sé kap. V (navne på jordstykker).

On. sporðr, m, hale. — de *Spord [spǫrd]* o' *Onjer*-holm *[ǫnȷərɔm],* lav klippepynt. de *Hellaspor [hɛȷaspǫr]* (Nm[v]), flad klippepynt: *hellu-sporðr.

On. spǫng — sé kap. V (navne på jordstykker).

On. staðr, m, sted; bosted. Som sidste led i gårdnavne alm. i pluralis: staðir. — Shetl. *sta [sta, ste]* som andet led i gård- og bygdenavne. I sammenligning med navnene på *-seter (-ster)* ere ellers de på *-sta* i mindretal. Dog er, som det vil fremgå af de sidst i rækken anførte eksempler, *-ster* undertiden ikke oprindeligt, men trådt i stedet for et ældre *-sta*. — *Asta* (Ti). *Ballista [bäḽısta,* ældre form: *bäḽıste]* (U[b]): Bollastaðir (nævnt i Magnus den helliges saga som liggende på Unst). *Basta* (Y[b]): mulig *Bessa-staðir; jfr. »Bessigarth« (Ti). *Busta* (Sa), sé »bólstaðr«. *Bøsta [bøsta,* ældre form: *bøste]* (De), sé »bœr«. *Grimista* (ved Lerwick, M): *Gríms-staðir. *Grista* (Ti), sandsynl. on. »griðastaðr«, fredhelligt sted (ligger tæt ved indsøen »de Loch o' Tingwall« med den holm, hvor dommerne havde deres sæde under tingforhandlingerne i oldtiden). *Gunnista [gọṇıste]* (Br): *Gunnars- eller *Gunnhildar-staðir. *Hagersta* (Whiteness, M); jfr. *Hagrister* (Nm) under »setr«. *Hoversta [hɔvərste]* (Br), sandsynl.: *Hafrs-staðir. *Kalsta,* ældre: »Kaldsta« (Roe, Nm): *kald-staðir. *Klusta [kluste, klusta]* (Ai), liggende på et mellem to bugter fremspringende næs, bred odde: *kló-staðir? (on. kló, f, klo, betegner også overført: fremspringende næs eller odde; sé Rygh, N. G., Indledning, s. 29). *Oddsta [ɔdsta, -ste]* (Fe): *Odds-staðir. *Ongersta [ɔŋgərste]* (Haroldswick, U[n]). *Pundsta* (C): *pund-staðir (sé »pund« i afsnit C). *Ringasta [riŋaste, -sta]* (Du): *Hrings-staðir? *Skatsta* (De), i skattefortegnelse af 1600 nævnt »Scattesta«. *Sotersta* (St), sé »setr, sætr«. *Tresta* (Ai. Fe); ældre form: »Trusta« [Balfour]. *Ulsta* (Y[s]): *Úlfsstaðir? sé kap. VIII: »Personnavne».

Skønt *-ster* alm. er en afkortning af *seter,* går det i flere tilfælde tilbage til et »staðr (staðir)«. Således er *-bister* en sammentrækning af »bólstaðr« (sé dette). »Kirkebostad, Kirckebusted« (1586) ere ældre former af det nuværende *Kirkabister.* I ældre dokumenter nævnes efter Munch: »Skeldesta, Skellesta« i Nesting, hvilket må være det nuvæ-

rende *Skellister;* ang. første led sé kap. VIII (Personnavne). Endvidere nævnes »Brindista« (Gulberwick), »Elvista« (W), »Flamesta« (N), »Kebusta« (Ti), de nuværende: *Brinnister, Elvister, Flamaster* el. *Flamister, Kebister* (Flamesta og Skeldesta i skattefortegnelse fra 1600).

Usammensat forekommer »staðr« en enkelt gang: de *Sta̱* (Wh), navn på en klippehøj. Sml. anvendelsen af »staðr« i norske stednavne om fremspring i jordsmonnet (N. G., Indledning). I gårdnavnene *Sta̱bister* (Ti), *Sto̱bister* (Wh), kan første led være enten »staðr« eller »stafr«.

On. stafr, m, stav, stok. I Norge som fjældnavn og navn på langt fremstikkende halvøer og næs. — Anvendt på den sidste måde forekommer ordet også i nogle shetlandske stednavne. *Sta̱vanes* (N): *stafa-nes; jfr. no. Stavenes, Stavnes. *Sta̱vsgjo* (Nm^{v}. Y^{n}): *stafs-gjá. *Sta̱vspund* (Fe).

On. stakkr, m, stak, stabel. Ordet forekommer i Norge som fjældnavn. Fær. stakkur, m, høj klippe i søen. — Shetl. *stakk,* høj klippe i søen, alm. som fællesnavn og tillige i stednavne, navnlig som andet sammensætningsled. — *Stakken gro̱* (Norwick, U^{n}): *stakkrinn grái. *Stakken groiti [grɔitı]* (Norwick, U^{n}), høj søklippe, som ved en lav klippehals er forbundet med det faste land: *stakkrinn í grjóti? Ang. »grjót« i betydning »klippehals« i nogle shetlandske stednavne sé »grjót« s. 100. *Stakken sjukka [s̨oka]* (ud for *Tonga,* U^{v}): *stakkrinn þykkvi el. þjukkvi, »den tykke klippe«. *Milja stakki [məl̦a stakı]* (Trebister ness, Soond ved Lerwick, M): *millum stakka. — *Blo̱stakk* (Hillswick ness, Nm^{v}): blástakkr. *Gro̱stakk* (flere steder): *grá-stakkr. *Gronastakk* (Eshaness, Nm^{v}), *Gronistakk* (St), søklipper med græsgroet top: *grœni stakkr. *Hu̱stak* (N): *hó(há)-stakkr; ang. *hu̱* = *ho̱* jfr. *Hufel (Hofel)* under »fell«. *Kwitastakk* (Nibon, Nm^{v}. Eshaness, Nm^{v}): *hvíti stakkr. de *Ramnastakks* (Fedeland, NRoe): *(h)rafna-stakkar.

Også i betydning »spids fjældtop« forekommer »stakkr« en enkelt gang på Shetland; således: *Stakkaberg* (Fe): *stakk(a)-berg.

On. stapi, m, højt og stejlt fjæld, især af kegleform

(Fritzner). Fær. stapi, m, enligt stående klippe. — *stab, stab, stap* i shetlandske stednavne betegner en frit stående klippe el. høj, oftest søklippe. *Staba* (Burrafirth, U). de *Stab [stab]* (Fo^{v}. Roe^{v}, Nm), søklipper. de *Stabins* (Egilsay, Nm^{v}), søklipper: *staparnir. de *Gamlastaps* (Y^{n}), høj: *gǫmlu stapar. *Stabanes* (MRoe), *Stapnes* (W): *stapa-nes; jfr. »de *Knappis* o' *Stabanes*« under »knappr«.

On. staup, n, fordybning; kar. No. »staup« bl. a. = hul i en vej; staupa«, f, dybt spor. — Hertil: »de *Støbins*« (Norwick, U^{n}), en af kvæg optrampet vej.

On. staurr, m, »stør«, stang, pæl. I Norge bl. a. som fjældnavn. — Hertil: »de *Stør*« (Fladabister, C), søklippe.

On. steinn, m, sten. — Shetl *sten* i stednavne har i reglen betydningen »klippe, stor jordfast sten«, undertiden: »søklippe« (synonymt med »stakkr« og »stapi«). — de *bodlet [bɔdlət] Sten* (Fo): *bǫllótti steinn (on. bǫllóttr, adj., rund). *Brattasten* (Sa^{o}): *bratti steinn. *Grosten* (på mange steder): *grá-steinn; de klipper (landklipper), som føre dette navn, ansés allevegne for at være bolig for huldrefolk. *Hwidasten* (Virdafel, U^{b}): *hvíti steinn. *Sturasten* (Soond ved Lerwick, M): *stóri steinn. de *Stendelds [stendɛlds]* (Mel, C): *stein-deildir. de *Stenaveljen [-vɛḽən]* (C), stykke mark, som støder op til en stor jordfast klippe: *stein-vǫllrinn. — *Milja Stena [mıḽa stena, sḽena]* (Gerrwick, U^{n}): *millum steina.

On. stétt, f, spor, trin, stene lagte til at træde på. No. stett, f, lille trappe. — *stett* i shetlandske stednavne betegner en brat sti med små afsatser i en stejl bjærgvæg (i Y^{n} som fællesnavn: de *stett* o' de *gjo* [gjá]). — de *Stettins* o' *Grøtin* (Fe): *stéttirnar. *Listett* (Sa): *(h)líð-stétt. de *Starastett* (ved Fogrigarth, Ai). de *Stringastetts* el. *Stringerstetts [strıŋa-, strıŋər-]* (Fe^{o}).

On. stífla, f, dæmning. — *stivla [stıvla]* i shetlandske stednavne betegner sådanne steder, hvor der i gammel tid har været opdæmmet for vand, spec. vandmølledæmninger. *Stivla* (Woodwick, U^{v}), de *Stivla* (Fe^{o}). de *Stivla* o' *Rør*-water (Roe, Nm). *Stivler* (Y^{m}), gårdnavn: *stíflur, plur. *Vatstivla* (Y^{h}), sted hvor vandet i indsøen »*Vendr(a)*-water« løber ud i en å: *vatnstífla. de *Stivlateg* (Fe^{f}): *stíflu-teigr.

On. stigr el. stígr, m, sti (fodsti, vej). — de ill *Stig* (Tresta, Fe), strandkløft (gjá) med en brat sti. de burn o' de *Stig [stiɣ]* (West Cliffs, mellem Quarf og C). *Dalstigi [-stıgi]*

(Br). *Dilkastig [dí'lkasteg]* el. *Dilkasti* (West Cliffs, C): *dilkastigr; on. dilkr, m, dielam.

On. stilli, n, indhegning, indelukke. — *Still [stıl]* (U^s. Fe), gårdnavn. de *Stilli [stıli]* o' Nibon (Nm^v), stykke indmark.

On. stofa, f, stue, hus. — Som gårdnavn: »Ha' [hall] o' *Stova*« (Du), *Stǫv* (Hoswick, Du. *Gǫrd,* C. Haroldswick, U^n). Sé nærmere kap. III.

On. stokkr, m, stok. I Norge undertiden som fjældnavn. — Hertil: (de) *Stokken [stokən],* de hill o' *Stokken* (N), navn på en høj.

On. stóll, m, stol. — Hertil nogle navne på strandklipper, hvorfra der drives fiskeri med medestang de *Støl* o' *Grimster* (Y^n), o' *Oganes,* o' de *Tins* (U^w). de Nort and Sooth *Stǫl* (Isle of Stennes, Eshaness, Nm^v). de *Stuls,* plur. (Sa^e). — *Stǫl, stul* ere ældre former, *støl* derimod nyere (ang. shetl. *ø* = eng. »o͝o« sé foran s. 139 under »pollr«).

On. strengr, m, streng, strimmel. — Shetl *string [strıŋ]* alm. i navne på agerstrimler, agerruder; i formen tillempet efter eng. »string«. — de *String, Strings* (Br. Koobel, Scousburgh, Du. Skelberry, L. Firth, De. Hagrister, Nm. Tangwick, Eshaness, Nm^v. WSw, Y).

On. stræti, n, vej. — Shetl. *stręd* i nogle navne på jordstykker, agerruder (forklaringen bliver den samme som ved *smog, smǫg;* sé »smuga«). de *Stręds* (Hagrister, Nm). de *Stręds* o' *Brekken* (Y^n). — En form *strǫdi* uden omlyd findes i omgangssproget (NØ) i betydning »vej mellem to gærder«.

On. strǫnd, f, strand. — *Strand* (Ti. Fe), gårdnavn. de *Strandadelds [stränadɛlds]* (Taft, Ai): *strandar-deildir. de *Strandategs [stranatɛgs]* (Fo): *strandar-teigar.

On. stubbr, stubbi, m, stub, stump. — *Stubbateng [stǫbatæŋ]* (Snaranes, Sa), pynt ved foden af en firkantet, afstumpet høj: *stubba-tangi. Højen kaldes nu *Sǫbel* [*sanð-ból], men det oprindelige navn synes at have været »stubbi«.

On. stúfr, m, stump. — Hertil shetl. *stu, (stug)* som navn på afstumpede pynter, forbjærge eller landtunger, undertiden også på høje af afstumpet udseende. Nort and Sooth *Stu* (Eshaness, Nm^v). de *Stus,* plur. (Valler, C), pynt. de *Stus* o' *Gręvland* (Y^h), næs, landodde. de *Stug* o' Fedeland (NRoe, pynt. de *Stu* (Symbister, Wh), høj. Formen *stug* bliver vel i lighed med *tug* af **tu-ek* = *tu* (on. þúfa) at forklare som et **stu-ek; -ek:* diminutivendelse (sko. -ack, -ick, -ock).

On. *stulpi = stolpi, m, stolpe, søjle. — Hertil bliver

at henføre: de *Stulp [stu'lp]* (Y^n), høj klippe i søen *(stakk)*. de *Stulps [stu'lps]* (West Cliffs, mellem Quarf og C), lodret stykke bjærgvæg ud imod søen; indover fra »de *Stulps*« er en dal, kaldet *Stulpadal [stu'lpadal]*: *stulpa-dalr.

No. »stup«, n, stejl brink eller klippe; on. stúpa, v., stå i vejret. — Hertil sandsynl.: »de *Stupek [stupək]* (Fe), navn på en lille høj.

On. stǫðull, m, malkeplads for kvæg. — de *(mukkel, easter, waster) Stødel* (Huston, Haroldswick, U^n), stykker af indmarken. — Mere alm. med bortfaldet »ð«: de *Støl* o' *Geratun* (Haroldswick, U^n). de *Støls* (Uya, Nm^v. Skelberry, L. Y^m). de *Stjǫl* (Fo), nu gårdnavn. *Braknastøl* (U^h), sé »brekka«. de *Walstøls* o' Refirth (Y^m), sandsynl.: *vall-stǫðull.

On. stǫng, f, stang. I Norge findes »Stang« som navn på halvøer og øer og alm. som næsnavn i sammensætningen »Stangnes«. — Fra Shetland haves: *Stonger*-holm *[ståŋgərǫm]* som navn på en holm ud for Nesting: *stangar-hólmr, og *Stonga-nes [stɔŋganεs]* = de ness o' Cullivoe, Y^n: *stang-nes.

On. súla, f, søjle, støtte, stolpe. — Hertil: de *Sulek*, spidsen af »de ness o' Gossabrough« ($Y^{s-ø}$), de *Sulek* (NRoe), skærklippe. *Sula stakk* (Y^n), søklippe, kan enten komme af det her nævnte »súla« eller af fuglenavnet »súla« (havsule).

On. sund, n, sund. — Shetl. *sund [sund, sond]*, alm. både som fællesnavn og i stednavne (sundnavne). *Hulmsund [hulsund, hulsǫnd]*, sé »hólmr«. de *Sunds [sonds]* (Fo). *Sunde-bakk* = de *Sundi*-banks (Ti, ved Sundet mellem Trondra og M): *sund-bakki. — *Sund [sond] (øver* og *neder)*, gammel bygd syd for Lerwick (M), liggende noget afsides ved indløbet til »Bressay Sound«: *í (el. á) sundi.

En l-afledning af »sund« forekommer i navnet »de *Sundel [sǫndəl]* o' de Loch«, en snæver arm af indsøen »de Loch o' Cliff« (U).

On. svað, no. »svad«, n, bar klippegrund. — *Swa* (Fo). *Swe* (U).

No. »svarv«, m, bue, halvcirkel, bugt. — de *Swarf* (Y^s), den inderste del af Burravoe bugten; Nort' og Sooth *Swarf* (Mousa), to små bugter. Navnet kunde også udgå fra ordet »hvarf« (sé s. 114); jfr. on. »víkhvarf«, lille bugt.

On. sær, m, sø. — *Sebrekk* (Stenness, Nm^v): *sæ-brekka.

Seheljer [sehɛl̜ˈər] (Sound ved Lerwick, M): *sæ-hellir. *Sjaklett [s̜a̜klæt]* (søklippe mellem Wetherholm og Lunnasting): *sæ-klettr; jfr. *Sjoklett* s. 146. de *Sjaversten [s̜a̜vərsten]* (Uya, Nmᵛ), søklippe: *sæfar-steinn. Jfr. »sjár, sjór«, s. 146. Formen *sja-* må udgå fra on. »sæ-«, da on. »sjá-« vilde give shetl. *sjo̜-*. *Sjaskerri [s̜a̜-]* kan være enten *sæ-sker el. måske snarere *seiða-sker (af fiskenavnet »seiðr«, m, sej). Med hensyn til lydudviklingen *e̜ < ja̜ (se̜ < s̜a̜)* sé artiklen »heiðr« s. 104.

On. *søyla (no. søyla, fær. *soyla), f, søle, dynd. — Hertil sandsynl.: »de *Søladelds*« *[s̜øladɛlds]* (Brough, Br): *søylu-deildir, sé »deild«.

On. tá, f, tå. — Shetl. *to̜* og *tœ, te̜* (lavskotsk »tae« = eng. »toe«, tå) som navn på små lave pynter eller landtunger, undertiden også betegnende en opstående klippe. — de *øter* and inner *To̜* (Haroldswick, Uⁿ), lave pynter. de *Tœ* o' de *Sléderins* (Sa), pynt, »medeklippe«. de *To̜* (Swinanes, U), opstående klippe, også kaldet »de *Kokk*«.

On. tá, n, vej eller plads; gsv. »ta« og »tæ« (Rydqvist 2, 135); sv. diall. »tå (tä, te)«, indgærdet vej eller jordstykke (Rietz 770); da. diall. »for-te« = fortaag (hvoraf »fortov«) — jfr. no. »taag«, »taie«, kvægfold, omgærdet rum. — Hertil må vel henføres navnet »de *Tœ*« (Uʷ), højt liggende sted i udmarken (ovenfor Kollaster ved foden af dalen »de *Gil* o' *Sko̜rd*« i fjældet *Va̜lafel)*; stedet, som er af rund form, kan ses at have været opdyrket i gammel tid, og der er levninger af et ringformet gærde, kaldet »de *Tœ*-dyke«, som har omsluttet stedet.

On. tangi, m, landtunge, odde. — Shetl. *teng [tɛŋ, tæŋ]* alm. som fællesnavn og som sidste led i navne på landtunger; usammensat og som sidste led i navne også alm. *tongi (tjongi), tonga, tong [tåŋgi, t(j)ɔŋgi, -ga, tåŋ, tɔŋ]*, men kan i disse former undertiden være vanskeligt at skelne fra »tunga« (sé dette). Dog kan »tunga« ikke med sikkerhed påvises i shetlandske navne på landtunger. — de *Tongi* o' de *Krossmels* (Fe). de narrow and de *bred Tongi* (Fo). *Tjongi longi* (Unyafirth, Ai): *tangi(nn) langi. *Ba̜bergstonga*, sé »boði«. *Fiskateng* (Uʷ), de *Fiskiteng* (Papa St.) og *Fiskatong* (Whᵉ),

»medeklipper«: *fiska-tangi. *Fløtong* (U^w^) og *Fløatong* (U^o^, nær Mooness); med hensyn til første led jfr. no. »fløda«, f, skær som overskylles af søen i flodtid. *Gronateng* (Snaraness, Sa. W) og *Grønitong* (NRoe): *grœni tangi. *Hestateng* (East Burrafirth, Ai) og *Hestitong* (Mousa): *hesta-tangi. *Longatonga* (U^o^, nær Mooness. Fe^v^. Koppister, Y^s^): *langi tangi; jfr. ovf. *Tjongi longi.* Easter and wester *Nestonga* (WSw, Y): *nes-tangi. *Nustateng [nostatœŋ]* (Y^b^): *nausta-tangi. *Skarvatong* (Quarf^o^, SShetl. Fo) og *Skarvateng* (East Burrafirth, Ai); første led kan indeholde enten no. »skarv«, nøgen stengrund, eller fuglenavnet »skarfr«, m, ålekrage.

On. teigr, m, afdelt stykke opdyrket jord, stykke ager. -- Shetl. *teg (tjeg), teg [tɛg], tjeg [ţeg],* undertiden *dek [dɛk]* (og da forvekslet med sko. »dyke«, som har samme udtale), alm. som andet led i navne på agerruder. — *Tegen* (De), bygdenavn: *á teigum. *Tegena grona [groŋa]* (Kolbenstaft, Fe): *teigarnir grunnu el. grœnu. de *Bentjegs [ben·ţegs·]* (Sooth Noonsbrough, Ai), sandsynl.: *beinu teigar (on. beinn, adj., lige, retløbende). de *Butegs* (Papa St.): *bú-teigar. de *Buger(d)stegs,* sé »bú (búgarðr)«. *Gorteg,* sé »garðr«. de *Jøltegs* (de *Biggins,* Papa St.), stykke land, hvor man fra gammel tid af har spillet fodbold ved juletid: *jóla-teigar. de *Krossteg(s) [krosteg(s)]* (Snaravoe, U^v^. Tresta, Fe): *kross-teigar. de *Lappideks* for **Lappitegs* (Sooth Voxter, C). de *Mognestegs [måŋnəstegs]* (Fo): *Magnúsar-teigar. de *Mørategs, Møradeks* (Stove, Hoswick, Du): *mýrar-teigar. »Robbi's« *teg* (Sulem, Nm). de *Skindrategs* (Sulem, Nm): *skinnara-teigar (on. skinnari, m, garver). de *Taritegs* (Lunnister, Nm): *þara-teigar (agerland, gødet med søtang, on. þari). de *Tunteg(s)* (Y^m^. Y^h^. Fe^f^): *tún-teigar. *Ules teg* (Ruster, Fe^v^): *Ólafs teigr. de *Vatjeg [-ţeg]* (Quarf^o^, SShetl.): *vað-teigr.

Stutteg, Stotteg (Stuttegs, Stottegs) er en så almindelig forekommende sammensætning, at en optælling af lokaliteter, hvor navnet findes, i dette tilfælde vilde være unødvendig. De forskellige udtaleformer ere: *stoteg, stɔteg, stoţeg, stoiteg.*

Da der i flere tilfælde foreligger oplysning om, at de således nævnte agerruder ere korte i sammenligning med de øvrige, bliver en afledning *»stutt-teigr« (on. stuttr, adj., kort) den sandsynligste[1].

Sjældnere findes »teigr« som første led, f. eks. *Tegenavall [te̱·gənaväḽ·]* (Y^m): *teiganna-vǫllr. Samme navn er »de *Tegnivaldjes*« *[tɛgnɪväḽdʒəs]*, plur. (Kirkabister, N).

On. t e i n̩ n, m, tén, stang, synes at være indeholdt som andet led i nogle få navne på agerstrimler, som: de *Hulnaten* (Fe^f): ?*hólanna-teinn. de *Lanjesten [läŋasten]* (Fe^f). de *Selvatens [səl··vatens·]* (Semblister, St); første led sandsynl. et personnavn (Sǫlvi; jfr. fær. Sölvi. FA. I, 449, 1).

On. t i n d r, m, spids, takke; tinde, fjældtop. — (de *No̱s* o') de *Tind [t^eind, tɪnd]* (Fe^e), pynt, som ender i en højt opstående spids. de Head o' de *Tind [tɪnd]* (FI). de *Tinds [t^eins]* (U), skarpe spidse skær.

On. t j ǫ r n, f, lille indsø. — Shetl. *sjøn (sjon) [ʂøn, -ʂən (ʂo̜n)]* som fællesnavn og i navne på små indsøer, vandpytter eller sumpe (tidligere indsøer). I omgangssproget bruges også formerne *sjen, sjin [ʂen, ʂɪn]*, betydende dels a) en lille indsø, dels og mere alm.: b) en sump. På vestsiden af Shetland findes ordet i formen *sjødn (sjodn) [ʂødn (ʂo̜dn)]*. — *Lu̱misjøn, -sjon [-ʂən]* (WSw, Y. Lunna ness, L. St): måske *»lóma-tjǫrn«, af fuglenavnet »lómr« (lom). — de *Smo̱sjøns [smo̱-ʂəns]* (N): *smá-tjarnir. de *Swartasjøns [-ʂøns, -ʂəns]* (WSw, Y): *svǫrtu-tjarnir. Almindeligt er ordet »nykr«, nøk, som første sammensætningsled til »tjǫrn«: *Njogersjøn [ŋogərʂøn]* og *-sjon [-ʂo̜n]* (Nm, på to steder), *Njugersjen [ŋu̱gərʂen]* (C), *Njogelsjon [ŋogəlʂo̜n]* (Papa St.): *nykar-tjǫrn. — de *Sjødn [ʂødn]* o' *Grisitu* (W). — *Edersjen* (Fo), sé kap. VII (æðr).

On. t ó, f, grønning, græsplet, indeholdes sandsynligvis i navnet *Tona grona [gro̜na]* (jordstykke i Soond ved Lerwick,

---

[1] Det til »stuttr« svarende adjektiv »skammr« (kort) forekommer også i nogle navne, f. eks. *Skammidel* (Sa): *skammidalr, *Skammagert* (Wh): *skammi-garðr.

M): *tóin grœna (tóna grœnu)? Dog er her, som i flere andre tilfælde, forveksling med »þúfa« mulig.

On. torf, n, tørv, indeholdes sandsynl. i næsnavnet *Tornes [tǫrnɛs]* (Hillswick ness, Nmᵛ). Derimod er første led i fjeldnavnet *Torrifel [tǫrifel]* (Fe) snarest on. »torfa«, f, grønsvær, da navnet i en gammel fortegnelse over øen Fetlars udmarksgrænseskel findes skrevet »Turvafield«.

On. trumba, f, hult rør; trompet. — Hermed bliver vel at sætte i forbindelse shetl. *trumba [tromba]*, mere alm.: *tromba [trɔmba, trǫmba]*, der oftere forekommer som stednavn i navne på strandklipper, pynter, landtunger. *Tromba [trǫmba]* (Hillswick ness, Nmᵛ. Uya, Nmᵛ. Fedeland, NRoe. Otterswick, Yᵉ). de *Trombas [trǫmbas]* (Fladabister, C), to pynter. de point o' de *Tromba [trɔmba]* (Hoswick, Du). de *Trumba [tromba]* o' Grisskerri (Ness of Ireland, Swᵛ, Du) = de Holm o' Grisskerri. de *Trombi [trǫmbi]* el. de *Trummek [tromək]* o' de holm o' Tressaness (Fe). de *Trombek [trǫmbək]*, sønavn for en pynt, ellers kaldet »de *Nęv*« (sé s. 136), på nordsiden af Swinaness (mellem Baltasound og Haroldswick, U). Da der i al fald ved nogle af disse steder findes klippehuler og hersker stærkt brændingsdrøn, har mulig den hule lyd spillet en rolle ved navnenes tilblivelse. Denne forklaring strækker dog ikke altid til. Ang. mulig indflydelse fra keltisk — kymrisk (valisisk) *trum*, landryg — sé afsnit C.

On. topt og tupt, f, tomt, grund. I shetlandske stednavne i formerne *topt* (sjælden *tupt), taft (toft), (top, tap)*. — *Toft [tåft]* (Yⁿ), *Taft* (Feᶠ), gårdnavne. de *Tafts* (Fe, på flere steder. Br). *Toften [tåftən]* (Fe), gårdnavn: *í toptum. de *Toptins [tǫptens]* (Papa St.), de *Taftens* (Uʷ. Feᶠ): *toptirnar. de *Brusatop(t)s [brusatəp(t)s, brøsa-]* (C): *Brúsatoptir (første led kan være enten det gamle nordiske mandsnavn »Brúsi« eller sko. »Bruce«). *Kolbenstaft* (Fe): *Kolbeinstopt. *Udelstaft, Walsta* (De), sé »óðal« s. 137. *Toptebi,* sé »bœr«. *Toptifel [təptefel]* (Wh): *topta-fell. de *Toptigerts [təptəgerts]* (Firth, De), gårdnavn: *topta-garðar. de *Topte-*

lands [təptəlands] (Shannerwick, Du): *topta-lǫnd. de *Tuptategs [topta-]* (Huland, U): *tupta-teigar. *Taftitun* (FI): *topta-tún.

de *tafts* o' a hoose (U) = tomt, ruiner af et hus.

On. tún, n, indhegnet jordstykke, gårdsplads. — Shetl. *tu̱n (tun)* som fællesnavn: det til et hus hørende opdyrkede stykke jord. — de *øver* and *neder Tu̱n (Gǫrd* i Levenwick, Du), Easter-, Mid- og Wester-*tun (Stǫv,* Haroldswick, U^n), navne på jordstykker. *Bigtun [bıgtǫn]* (Du^v), sandsynl.: *bygg-tún, *Korstun [kǻ'rstǫn]* (Du^s): *kross-tún, *Hustun [hustǫn, hustən]* (Haroldswick, U^n): *hús-tún — gårdnavne. *Lamtun* (Sa), *Lamatun* (Fo): *lamb(a)-tún. *Langtun [laŋtun]* (Gulberwick, M), gårdnavn: *í langatúni. *Litlatun* (Sulem, Nm), agerrude): *lítla tún. — de *Tundelds,* de *Tunlands,* de *Tuntegs,* sé »deild, land, teigr«.

On. þorp, n, gård. — Hertil gårdnavnet *Everthrop [evərþråp]* (W): *øfra þorp, samt navnet *Mandrup* (de green o' *M.)* (Sandwick, Du): *manna-þorp el. *Manna-þorp (af mandsnavnet »Manni«; jfr. da. »Manderup«). *Woltrop [wə'ltrop],* eller med bortkastet p: *Woltro* (Sandwick, Du); første led er usikkert.

On. þrep, n, afsats. — I et par shetlandske stednavne *trip,* betegnende afsats i brat terræn. de *Trips [treps]* (nord for fjorden *Rønis vo,* Nm). *Triphul [trepwǫl, -wəl]* (N): *þrep-hóll.

On. þúfa, f, tue. — *Tu̱a* (Papa St. L, ved Dury voe). *Tu̱en* (Klebergswick Hill, U^n). *Tu̱an stu̱ra* (Fladabister, C): *þúfan stóra. de *Tu̱ens* (Trebister ness, Soond, M): *þúfurnar. Green-*tu̱a* og *Grøntu,* sé s. 61. *Høtu̱* (Y^h): *høy-þúfa (høy, n, hø). *Litlatu̱ [lıtla-]* (på fjældet *Saksavord,* U^n): *lítla þúfa, og *Muklatu̱ [mokla-]* (på Klebergswick Hill, U^n): *mikla þúfa. *Longatu̱* (W. Sand, St. Y^m): *langa þúfa? I adskillige tilfælde er forveksling med »tó« (sé s. 157) mulig.

I daglig tale bruges alm. formen *tu̱g* (for **tu̱-ek; -ek:* diminutivendelsen) i betydning »tue«, og denne form findes også som stednavn: de *Tu̱g* (L, ved Dury voe), de *Tu̱gs* o' *Toptefel* (Wh).

On. þveit, f, »tved«, udskilt stykke jord m. m., forekommer i formen *twatt* i nogle få shetlandske gårdnavne, alle på »Vestsiden«. *Twatt* (Ai). *Brunatwatt* [*»bruna-þveit«, hvor »bruni« må sigte til jordens afbrænding], *Foratwatt, Germatwatt* [*Geirmundar-þveit, sé kap. VIII], *Stennestwatt* [*steinhús-þveit? jfr. *Stennes* under »hús«] — alle i Walls.

[On. umboð, n, overdragelse, fuldmagt. — Shetl. *ombosland [ǫmboslạnd]* (PSt) = kongsgods, statsgods. — Som gårdnavn: *Ombuth, Ombod [ǫmboþ, ǫmbǫd]* (U[c])].

On. ups, f, 1) klippevæg (egl. vistnok den øverste skrå kant af en sådan), 2) tagskæg; fær. »ups (uks)«, skrænt ned til kanten af en bjærgvæg. — de *Ofsins [ɔfsens, ɔfsẹns]* eller *Hefsens [hæfsẹns]* (Fo[v]), skrænt, som fører ned til en stejl bjærgvæg: *upsarnar. *Ofshul [ɔfsol]* (U[b]): *ups-hóll. — Shetl. *ofsaheljek [ofsahɛlʝək, ɔfsa-]* betegner i omgangssproget en flad sten langsmed tagskægget på et hus: *upsar-hella.

On. urð, f, ur, stenhob, navnlig dannet ved fjældskred. — Shetl. »a *hordin [hǫrdin]*« i omgangssproget: 1) et klippestykke (Fo), 2) en stor svært bygget kvinde. I stednavne *ord* (sjælden *urd), hord* alm. i betydning »ur« (dels i singularis-, dels i pluralisform), undertiden om en enkelt klippeblok. de *Ord [ɔrd]* (Br. North Isle, N). de *Hord [hǫrd]* (Lerwick, M), klippeblok. de *Ords [ǫrds]* (NRoe. Fitful, Du); ved »de *Ords*« i Fitful er »de *Ordi-hog*«, sé »hagi« s. 102. de *Hord [hǫrd]* o' *Brunshamarsland* (N). de *Hords [hǫrds]* (Ai. Fo). de *Fadlurdins [fadlorˑdıns]* (Hamnafel, Fo): *fall-urðarnar. de *Skrodd Hordins [skrǫd hǫrdıns]* (Fo): *skruddu urðarnar (»de nedstyrtede klippeblokke«). *Hordebakk [hǫrdəbak]* (Papa St.): *urða(r)-bakki. *Hordifel [hǫrdıfel]* (Nm[c]. Ai): *urða(r)-fell.

On. vað, n, vadested. — de *Va̤* o' *Fogra, Midva̤* [*mið-vað], *Oppeva̤ [ǫpəva̤]* [*uppi-vað] (Sandwick, Du). de *Va̤flots [va̤fløts]* (Sandwick, Du): *vað-fletir (flǫtr). *Va̤mør [va̤mər]* (Du), de *Va̤mørs [va̤mərs]* o' *Lamtun* (Sa): *vað-mýrr (-mýrar).

de *Vat(j)eg [vateg] (Kjorkhul,* Quarf): *vað-teigr. de Wade o' *Holeva* (U[b]), sé s. 67. På enkelte steder (spec. Syd Shetland) bruges *va* endnu som fællesnavn.

On. vaðill, m, grundt sted i vand. — Shetl. *vadel [vadəl]* og undertiden *wadel [wadəl]* spec. om den inderste og grundeste del af en lille bugt; tildels som fællesnavn (de *vadel* o' de *hub*, sé »hópr«). de *Vadel* o' Catfirth (N). de *Vadels* o' Unyafirth (Ai). de *Wadel* (Riskness, W).

I lignende betydning som *vadel* findes den sammentrukne form *val*, f. eks.: de *Val* o' *Hanigert* (U[b]), grundt sted ved mundingen af en indsø. — *Valnes* (N), ved »de *Vadel* o' Catfirth«: *vaðil(s)-nes.

On. vágr, m, vig, bugt. Meget almindeligt som andet sammensætningsled i navne på bugter og som fællesnavn i formen *vo*. *Basta vo (vo)* (Y), Dale's *vo* (De), *Grøtin vo* (St), *Hamnavo,* sé »hǫfn«, *Rønis vo* (Nm[v]), *Sulem vo* (Nm[e]). Som første led i f. eks. *Vog [vɔg] -minn, Vog-skerri* (Gunnister voe, Nm[v]): *vág-minni (-mynni), -sker. *Vokster [vɔkster]* (Ai. De) for **Vogseter:* *vág-setr.

Formen *wa* af »vágr« findes i bygdenavnet *Skallowa [skalowa,* ældre form: *skålowa]* for **Skolawa* på vestsiden af Mainland lige overfor Lerwick: *»skála-vágr«, urigtigt skrevet »Scalloway«, samt i bygde- og sognenavnet *Was [wâz]* (Vests., M), urigtigt skrevet »Walls«, da »ll« er stumt i forbindelsen »all« i lavskotsk dialekt. At dette sidste navn er et oprindeligt »vágar« fremgår af, at det i diplom af 1509 (Medalbœ a Sandnese), D. N. VI, kaldes »i voghum« og i det før (s. 89) nævnte skiftebrev efter Hans Sigurdssøn: »vogafiordwngh« ɔ: *vága-fjórðungr — sml. »Maweds otting« (= Northmavine, sé »eið« s. 89), hvoraf fremgår landets inddeling i fjerdinger og ottinger. Benævnelsen »vága-fjórðungr« for det shetlandske »Walls« godtgør, at dette navn tidligere har omfattet en større landstrækning end nu, hele den såkaldte »Vestside«. Oprindelig har »Vágar« sikkert betegnet

alle de bugter, der sydfra skære sig ind imellem Sandsting og det nuværende Walls[1].

On. vangr, m, grønning, græsgroet slette. Til dette ord eller en afledning deraf [vengi] må henføres »de *Veng [vɛŋ]* (Br), græsslette.

On. varða, f, varde, stendynge til mærke, f. eks. på toppen af et fjæld. — Shetl. *(vard), vord, vǫrd; vird, (virda, virdek); wart;* i navne på fjældtoppe og større høje. — *Fuglavord* (W): *fugla-varða. *Husavǫrd, Husenvǫrd* [*húsa-varða, *húsanna-varða], ældre navn for »de *Wart* o' Norwick« (Un). Ang. *vǫrd* (de *Vǫrdi,* de *Vǫrdins)* som sønavn sé kap. X. — de *Vardibregg* (Nm), sé »brekka« s. 82. de *Vǫrdeld [vǫrdɛld, vǫrdɛld]* (Us. Fe), to høje (fjælde) med ruiner af gamle vagttårne; sandsynl.: on. »varðhald«, vagthold. *Vǫrdeld* bliver nu alm. af den yngre generation kaldt »*Vǫrd* hill«. — de *Wart* o' Bressay, o' *Bruland* (W), o' *Klett* (Wh), o' Otterswick (Y), o' Scousburgh (Du), *Vis(e)ter Wart* (Sandwick, Du). de *Berriwart* o' Skaw (Un): *berg-varða. — *vird [vɪrd, verd]:* de *Virda* (L), de *Virdek* (Un), nordpynten af »Hill ness«. de *Virdins* o' *Hamar* (Nmv): *hamars-vǫrðurnar. *Vesta Virdin* el. *Vesta Virda* (Sulem, Nm): *vest(r)-varða. de *Skarfsvirdins,* sé *»skarf« s. 147. *Virdali* (Gulberwick): *vǫrðu-(h)líð. *Virda*-water (Fe). Ofte går *vird* som andet sammensætningsled over til *firt [fɪ'rt, fe'rt]* og kan derfor, hvor lokalkendskab savnes, forveksles med *firt* = »*firth*«: *Gamblavird* og *Gamblafirt (*Gamlavord)* (Wh), de *Midsvird, -firt [mɪdʒ-]* (Wh): *middags-varða, og »de *Nunsvird, -firt* (Wh. Nibon, Nmv): *nóns-varða — høje, brugte som dagsmærker, solmærker (jfr. de *Nunheljens* under »hella« s. 110). de *Musavirds, -firts* (Sa): ?*mós-vǫrður (af »mór« ?).

On. vatn, n, vand; indsø. — Shetl. *vatn, vat-, van-* og *wat-* i stednavne, alm. betegnende »indsø«. de *Vats o' Evi*

---

[1] Med hensyn til udviklingen »Vágar« > *Was* sml. »Walls« blandt Orknøerne, Orkneyingasagas »Vágaland«. »Vágar« er endnu det almindelige færøske navn for øen »Vågø« (Færøerne).

(Grøtin, Fe), sé »efja« s. 88. *Engermorvatn* el. *Englamorvatn,* sé »eng« s. 90, *Sandvatn [sand·vatn·* el. *-vatən]* (Br. Fo): *sand-vatn; angliseret: *Sand*-water (Wd). Almindeligere er ordet som første led: *Vatnabrekk* (Br): *vatn(a)-brekka. *Vatnabru* (W): *vatn(a)-brú. *Vatnagert* (U[s]), gård, beliggende mellem to indsøer: *vatna-garðr. *Vatnaskord* (C): *vatna-skarð. *Vatsaros,* sé »rás« s. 140. *Vanlup [-lop]* (Du), de *Vanlups* (Y[h]), vandfald: *vatn-(h)laup. *Wathwi* (Haroldswick, U[n]): *vatn-kví. (de Loch o') *Watli* (U): *vatn-(h)líð.

Som andet led hyppigst »water«. *Borga [borga]* -water (Vests.), *Fugla*-water (Lunna ness, L), *Helga*-water (Hillswick, Nm[v]), indsø med lægende vand (ifølge folketroen), gammelt valfartssted: *helga-vatn (af adj. »heilagr«, hellig). *Hulma*-water (St), sé »hólmr«, *Kør*-water [on. »kýr«, ko] (Nm[v]). *Bre*-water [*breiða vatn] og *Longa*-water [*langa vatn] (Nibon, Nm[v]). de *Litla*-waters (Ness o' Hamar, Nm[v]). *Nikera [nəkəra]* -water (Wh) og *Nikkis*-water (Ai): *nykar-vatn (af »nykr«, nøk); jfr. »tjorn«. — Hyppig er også anvendelsen af ordet »loch«: de Loch o' Cliff (U), de Loch o' Girlsta (Ti), »de Loch o' Tingwall« eller »Tingwall Loch« o. s. v.

I »de Loch o' *Lungatsa hwamm*« må *-atsa* være en afstumpning af **vatsa* [*vatns-]; *hwamm* sé »hvammr« s. 114.

On. veit(a), f, grøft til afledning af vand. — de mires o' *Ved* (Y). de *Vedek*-rig *(Bjelagord,* Fe). de *Vedek* o' *Sloka* (Hoswick, Du). I omgangssproget betegner *vedek, vedek, vjedek* nu alm.: en lille bæk.

On. *velta, f; no. »velta«, omvæltet jord, oppløjet jordstrimmel i en fure; fær. »velta«, stykke jord som er blevet bearbejdet med spade. — Shetl. *velta, velti, veltek* og *velt* (sjælden *welt) [vɛ́lt-, vǽlt-,* undertiden: *vɛ́ljt-],* alm. i navne på agerruder, navnlig som andet led. de *Veltins [vɛljtɪns] (Raga,* Y[b]): *velturnar. de *Buvelti* (Stenness, Nm[v]): *búvelta. de *Dandivelts* (Tangwick, Esh., Nm[v]). de *Diswelts* (Shannerwick, Du). *Grindavelta,* sé »grind«. de *Hamravelta* el. *-veltis [-vɛ́ljtɪs]* (Aith, Fe): *hamra-velta. de *Hwivelts* (Y[m]): *kví-veltur. de *Limveltek* (Sandwick, Du). *Longavelta [låŋavǽlta]* (sammesteds): *langa velta. de *Sandvelti* (Fo):

*sand-velta. de *Skellavelti [skɛl̯avɛ'ltı]* (Sulem, Nm): ?*skjaldar-velta. de *Va̱velt* (Fo): *vað-velta. — Som første led i: *Veltigert* (Ness o' Collaster, Sa[e]): *veltu-garðr, og *Velthevda* (Isle o' Fedeland, NRoe): *velt(u)-hǫfði. —I »*Velta kodna kwi̱da*« (Lerabakk, Fo) og *Velta [vɛ'l̯ta] ma̱ta* (Fladabister, C) synes en omsætning af ordene at have fundet sted: *hvítakorn-velta, *mat-velta, i hvilket sidste navn »matr« (ligesom no. mat) må betyde »korn«.

On. ver, n, sted, hvor fiske eller fugle yngle. — de *Ve̱r* (U[w]. U[e]), søklipper.

On. vík, f, vig, lille bugt. — Shetl. (angliseret): *wik [wık]* som fællesnavn; som andet sammensætningsled i stednavne undertiden *vik [vık]*, men mere almindelig *wik*, undertiden afkortet til *-uk, -ek. Fiskavik* (Burrafirth, U): *fiska-vík. *Mu̱vik* (Lambhoga, Fe): *mó-vík. *Va̱lavik* (sammesteds). — *Bre̱wik* (Esh., Nm[v]): *breið-vík. *Fulawik* (Ness, De): *fugla-vík. *Norwik* (U[n]): *norðr-vík. »Reawick« *[re̱wık]* (St). *Sandwik* (SSh. Wh. U): *sand-vík. *Troswik* (Du[e]): *tros-vík, af on. tros, n, affald, kvas (jfr. no. »Trosvik« om vige, hvor kvas findes; N. G. I). — *Foruk, Forek [forok, forək]* (Papa St) = **Forwik. Hwalek [hwa̱lək]* (WBurra) for **Hwa̱lwik:* *hval-vík. *Lerruk [lærok]* (Y[h]) = **Lerwik* [*leir-vík]; derimod *Lerwik* (M), Shetlands hovedstad. *Orruk [årok]* (U[b]) = **Orwik* [*ár-vík]. *Tanuk [tanok]* = *Tanwik:* »Tangwick« (Esh., Nm[v]). — Som første led sandsynl. i: de *Viga [vıga]* -burn, *-gjo* o.s.v. (North *Li̱* o' Seter, NRoe): *víkar-(á), -gjá (da den her nævnte å falder ud i en vig, tør man vel næppe tænke på elvenavnet »Vigg« i denne forbindelse). — Usammensat findes »Wick« *[wık]* som gammelt gårdnavn i Gulberwick (Lerwick sogn, M); gården »Wick« ligger i temmelig betydelig afstand fra søen.

On. **vin** (gen. vinjar), f, græsgang, eng (enggræsgang). Dette i det os bekendte oldnordisk allerede forældede ord er kun bevaret i et par sammensætninger (vinjarspann, vinjar-toddi). Det findes i en mængde norske stednavne, hørende

til de allerældste. — På Shetland forekommer ordet ofte i stednavne og i så godt som alle egne af landet, hyppigst, synes det, som første sammensætningsled og kun en enkelt gang usammensat. Som andet sammensætningsled er det næppe meget hyppigt, men i øvrigt på grund af sin udviskede form meget vanskeligt at genkende. Da ordet »vin« som stednavnedannende må betragtes som uddødt allerede før vikingetiden (sé foran s. 68–69), er dets forholdsvis hyppige forekomst på Shetland af særlig interesse. Det kan i shetlandske navne ikke let forveksles med *hwenja [hweŋa] (= kwenja)* af »kvern«, da »*h (k)*« i dette ord ikke falder bort. Alle de i det efterfølgende som eksempler på »vin« nævnte shetlandske navne ere (eller have været) græsgange. — v-lyden er bevaret i f. eks.: 1) »de *Vin [vın]* -field« (C); 2) »de *Vinjalok(s)*« *[vıŋalək(s)]*, også kaldet »de *Winiljogs*« *[wınılogs]* (Lunnister, Nm), sandsynl.: *vinjar-lœkr; jfr. nedf. *Winjaljog;* 3) *Vinjari [vıŋarı]*, undertiden også *Finjari [fıŋarı]* (Klett, Wh), navn på en del af en li (gammel græsgang); med hensyn til andet led jfr. nedf. *Winjarø.* Almindelig er v-lyden her som i så mange andre shetlandske Norn-ord gået over til *w:* (de loch o') *Winja depla [wıŋa dɛpla]* (Fe), sumpet enggræsgang: *vinjar-depill (sé »depill«). *Winigert [wınıgé'rt]* (Skelberry, L): *vinjar-garðr; de *Winigerts* (Firth, De). de *Win [wın* el. *wᵉin] -hamars,* de Easter and Waster *Winhamar [-hamar]* (Foradale, L), to klippepartier lige overfor hinanden, hvert på sin side af dalen (lierne benyttes til græsgang). *Winjer(h)ul* (Scatness, Du. Fe), de *Winjer(h)ul*-rigs (EIsle, Skerries), de *Krun* o' *Winjer(h)ul* (Uʷ), de *Winjer(h)uls* (Seter, West Yell) [alle udtalte: *wıŋərol(s), wıŋərol(s)],* høje, benyttede til kreaturgræsning eller ved hvis fod der findes gode græsgange (enge): *vinjar-hóll; man kunde dog ved *Winjerul* i enkelte tilfælde tænke på *vinjar-váll«, sé nedf. *Winjawels. Winjahwœi [wıŋahwœi] (Evrigert,* Haroldswick, Uⁿ), græsgang med en gammel kvægfold: *vinjar-kví; jfr. »Vinquoy« (Eday, Orknøerne). *Winjaljog [wıŋalog]* (Seter, NRoe. Ollaberry,

Nm. N): *vinjar-lœkr. *Winjanes [wıŋanεs]* (Sa^{v}. Sulem, Nm. Samphray Isle. Uya Isle, U^{s}), næs, benyttede til kreaturgræsning: *vinjar-nes. *Winjanip (Winanip) [wıŋanip, wına-]* (N^{n}. *Heljer,* syd for »*Rønis* voe«, Nm), forbjærge, ind over fra hvilke findes gode græsgange: *vinjar-gnípa. *Winjapund [wıŋapond]* (Fe): *vinjar-pund (sé »pund« i afsnit C). (de burn o') *Winjarø [wıŋ·arø·]* (Y^{n}): *»vinjar-rjóðr«, egl. betegnende et stykke græsgang på en hede- eller lyngslette eller mellem klipper. Samme ord er sandsynl. *Winjari [wıŋarı]* (Fe^{o}) og det ovenfor omtalte *Vinjari.* de *Winjasjons, Winisjons [wıŋaṣọns, wını-]* (Y^{n}): *vinjar-tjarnir (sé »tjǫrn«). *Winjatonga [wıŋatɔŋga]* (Aith, Fe), landtunge ved foden af en græsgang: *vinjar-tangi. de *Winjawels (Winawels) [wıŋa-wəls (wına-)],* udstrakt græsgang, li, imellem bygden *Hul* og »de *Liens*«, NRoe (Nm); sansynl.: *vinjar-válir. Sammensætningen »vinjarváll« forekommer oftere som stednavn i Norge (N. G., Indledning, s. 85); »váll« (no. vaal) synes at betegne jord, som er ryddet ved brænding. Jfr. mulig »Windywalls« (Westray, Orknøerne). — Som andet sammensætningsled er »vin« vanskeligt at påvise på grund af sin sammentrukne form, i hvilken ordet kan falde sammen med den bestemte artikel *-in, -en,* med dativ pluralisendelsen *-en [-ən]* [-um] eller med *-in, -en* af »-ingr (-ungr)« m. m. Det synes indeholdt i *Smerrin [smərən],* de *S.*-rigs (Midbrekk, Y^{n}), navn på et frugtbart stykke indmark, sandsynl.: *smjǫr-vin, samt *Smernadal [smərnadεl]* (Nm): *smjǫrvinjar(?)-dalr. Jfr. sammensætninger som »de *Smerr [smər]* -meadow« (Quarf, SSh), der oprindelig må have heddet *»smjǫr-eng« eller *»smjǫr-vin«, og »de *Smerwel [smərwəl]* -park« (Wh), sandsynl.: *smjǫr-vǫllr — begge navne på græsgange; jfr. de *Smorli [smọrli̱]* (Wd), sandsynl.: *smjǫr-(h)líð. *Smer(r)* [on. »smjǫr« el. »smœr«, n, smør] betegner her frugtbarhed, god græsning, i lighed med det også i norske stednavne som første led forekommende »smør« (N. G., Indledning, s. 39). I omgangssproget findes ordet endnu bevaret på Foula i formen

smer [smər], smør. Endvidere findes »vin« temmelig sikkert indeholdt i »*Levna [lɛvna]* -meadow« (Quarf, SShetl.), navn på en engslette, en flad eng af firkantet form, som ifølge gammel lokal tradition i tidligere tider almindelig benyttedes til lege, særlig fodboldspil; sandsynl.: *»leik-vin« (leik-vinjar-), engslette til udøvelse af lege og sport — hvilket ord forekommer meget hyppigt som stednavn i det sydlige Norge (N. G., Indl. s. 65)[1]. Ang. *Lekveljens* af »leik-vǫllr« sé »vǫllr«.

Andre sandsynlige »vin«-navne ere følgende: de *mukkel* and de *piri Temna [təmna]* (Firth, De), to stærkt skrånende stykker græs- og agerland. Navnet synes at være det samme som no. »Temmen« (gårdnavn. N. G. III, s. 166), »a þæmbini« af et oprindeligt *»þǫmb-vin«, hvor »þǫmb« egl. må betegne noget udspændt (jfr. on. þǫmb, f, buestræng). »þǫmb« nævnes i Snorra Edda II som ønavn (nuværende »Tomma«), og det er mulig det samme ord, der genfindes som første led i shetl. »de *Tommalands*« (Kaldbak, U), et skrånende stykke land. At det er »þǫmb«, som indeholdes i navnet *Temna* og betegner skrå beliggenhed, bestyrkes ved den omstændighed, at der findes andre ord, som, egenlig betegnende noget udspændt, anvendes om stærkt skrånende land, f. eks. *Stremba [stræmba]* (Burrafirth, U), et stærkt skrånende jordstykke (jfr. no. og fær. »stremba«, v., at spænde, anspænde sig o. l.; isl. strembinn, adj. stram). — *Hjǫn* (ved Vasseter, Fl), en højtliggende flade, som tidligere benyttedes til græsgang, kunde vel være samme navn som no. *»Hæn« (oftere forekommende), sammentrækning af *»há-vin«, hvor »há« efter omstændighederne kan opfattes forskelligt. For det shetlandske navns vedkommende vilde det, ifald sammenstillingen er rigtig, være naturligst at tænke på adjektivet »hár«, høj. Med hensyn til vokallyden i *Hjǫn* kan bemærkes, at i-omlyden hyppigt bortfalder i shetlandsk (N. Spr. s. 130 § 25). — de brae(s) o' *Skaden [skadən]* (Fl), ooter and inner *Sk.*, to langstrakte bakker, græsgange. Dette navn er sandsynl. det samme som det i Norge ganske almindelige *»Skǫðin« af et oprindeligt *»Skað-vin«, hvor stammen »skað« er uforklaret (N. G. IV, s. 108: Skaaden). Jfr. *Skadaflekk* s. 94.

On. virki, n, befæstning. — *Virki* (Lund, Uw. Du). I Dunrossness som gårdnavn.

On. viti, m, tegn, mærke; signal, bavn (til antændelse i

[1] Skikken, hvoraf *Levna*-meadow fik navn, må altså antages at have holdt sig i over et årtusinde, langt ned imod vor egen tid.

krigstid). I stednavne særlig om bjærgtoppe, hvor man fordum holdt vagt i krigstider. — *Viti [viti]* Head (Balta Isle, U[b]), forbjærg. *Vidifel stur [vidi-]* (Hillswick ness, Nm[v]), fjæld: *vitafell stóra; on. »vitafjall«, fjæld, hvorpå der holdes »viti«.

On. vǫllr, m, mark, græsgroet slette. — Shetl. *vell- [vɛḽ-, väḽ-], undertiden val, wal;* kun i stednavne, navne på jordstykker, sletteland. de *Vell [vɛḽ]* (Strand, Fe). *Velli [vɛḽi]* (Buster, Y[h]). de *Vellen* el. *Vallen [vəḽən, väḽən, väilən]* (Firth's ness, De). de *Vellens [vɛḽens]* (Haroldswick, U[n]. Dale, U. Y[n]. Fe[f]): *vellirnir. de *Velleks* el. *Valleks [väḽəks]* (Hamnavoe, Y[s]). de *Veldjes [väḽdʒəs]* (Husabister, N). de *Brekkiwals* (Gunnista, Br): *brekku-vellir. de *Stenavellen [stenavɛḽ·ən]* (C), stykke mark med en stor jordfast sten ved den øverste ende: *stein-vǫllrinn.

På Fetlar forekommer »vǫllr« oftere som stednavn: de *Vellin [vɛḽen]* o' Frakkaster, de *Vellins [vɛḽens]* o' Aith, de *Pọnvellens [-vɛḽens] (Hụbi)* samt de *Lekvellens [lekvɛḽ·ens] (Fogrifel):* *leik-vellirnir (on. leikvǫllr, m, legeplads). — Der findes foruden det sidst nævnte også nogle andre stednavne, der sandsynligvis hentyde til boldspil, som har været drevet på vedkommende steder; »de *Snatwol [snatwəl, -wọl]* -rigs« (W), navn på nogle agerruder og engstrimler, udgår således snarest fra et gammelt *»knattvǫllr« (af »knǫttr«, m, bold)[1]. Efter O. Rygh (N. G., Indledn., s. 61) forekommer dette navn på tre steder vest for Kristianiafjorden. Sandsynlig forekomst af sammensætningen »leikvin« på Shetland er omtalt under »vin« s. 167. Om flere steder, som nu føre navnet *Vellens,* fortælles, at de tidligere have været benyttede til udøvelse af fodboldlege. — Ang. *Tẹgenavall* el. *Tegnivaldjes,* sé »teigr«. — Som første led haves »vǫllr« i: de *Vall [väḽ] -hạmars* (Norwick, U[n]): *vall-hamrar, de *Walstøls* o' Refirth (Y[m]): *vall-stǫðlar, sé »stǫðull«. *Vallernes [väḽərnɛs]* (Nibon, Nm[v]): *vallar-nes.

On. vǫr, f, brygge, indgærdet landingssted. — Hertil hører

---

1 Ang. overgangen »kn« > *sn* i shetlandsk sé s. 119.

vel »de *Vor [vər]* o' de Broughholm« (U^w) en (piktisk) undervandsstenbro, som fra Westing (Unst) fører ud til den nævnte holm. Sundet imellem holmen og landet kaldes »de *Varasund:* *varar-sund.

On. ǫxl, f, 1) aksel, skulder; 2) fjældknude. I shetlandske stednavne *akkel, okkel, jokkel* i betydning knold, knoldagtig højde, fjældknude. — de *Akkels* (Fedeland, NRoe), to små høje ved kysten: *axlar(-nar); måske egl. sønavn, da disse høje tjene fiskerne til landmærker. de *Jokkel [jɔkəl]* o' de *Kuml* (MRoe) = de Nose o' de *K.:* fremspring i en høj. I Conningsburgh bruges *jokkel [jɔkəl]* også som fællesnavn i betydning »fjældknude, fjældhjørne«. I det vestlige Northmavine findes ordet i formen *okkel [åkəl]* som andet led i nogle navne på mindre jordstykker, benævnte efter knoldagtige forhøjninger: de *Kusiokkel* (Tangwick, Esh., Nm^v); med hensyn til første led sé »kǫs« s. 126. de *Stensokkel* (Gunnister, Nm^v): *steins-ǫxl. de *Vallarokkel [välaråkəl]* (sammesteds): *vallar-ǫxl. — Undertiden forekommer en form *hjokl* i samme betydning som *jokkel:* de Point o' *Hjokla [hjåkla]* (Br); de *Hjoklins [hjɔklıns]* (U^w), to skarpe hjørner eller bugtninger i kystlinjen. Som fællesnavn findes *hjokkel* brugt om et hjørne i bunden af en flettet kurv (*kessi, kessji [kɛşi],* no. kjessa).

On. øy, f, ø. Almindeligt som andet sammensætningsled i ønavne, men findes også i navne på halvøer, og antager i shetlandsk gerne den afkortede form *-e, -a,* undertiden *-i,* skrevet »-a, -ay, -ey« (udtaleformerne med *-e* ere gennemgående ældre end de med *-a).* Undertiden er endelsen helt bortfaldet. Af ældre skriftformer findes »-øy«, »-ø«, »-ey« samt (noget yngre) »-aw« og »-oo«.

Balta [ba'lte] (lille ø ud for bygden Baltasound, U): *Balt(a)-øy; mandsnavnet »Balti« nævnes i Håkon Håkonsens saga som forekommende på Shetland. Efter sundet mellem *Balta* og Unst *(Baltasund)* har bygden *Baltasund* på Unst fået sit navn. — *Bigga [bıge, bıga]* (Yell Sound) kan være enten *bygð-øy eller *bygg-øy. — *Bressa [brœsa, brœse],* skrevet »Bressay« (ud for Lerwick, M^e) kaldes »brwsøẏ« i skiftebrevet efter junker Hans

Sigurdssøn, sé s. 89). Formen »brwsøy« forudsætter et oprindeligt *»Brús(a)-øy« af mandsnavnet »Brúsi«. — *Bruri [brure]* (Skerries): måske *bróður-øy (jfr. »Brother Isle« i Yell Sound); kunde ellers efter formen være et *brúar-øy. — East og West *Burra [bora, bore]* (vest for Scalloway, Mv): *borga(r)-øy; kan ifølge sin beliggenhed ikke være Munchs »Barrey« lige så lidt som »Barreyjarfjǫrðr« (H. Håkonsens saga) kan være Scallowaybugten. »Barreyjarfjǫrðr« i sagaen må være farvandet omkring »Fair Isle« (sandsynligvis mellem Fair Isle og Shetland). — *Egilsa [egelse]* (sydvestl. Nm), ældre skriftform (efter Munch): »Eagleshaw«; opr. sandsynl.: *Egils-øy. — *Fella [fela]* (mellem Wh og Skerries), lille ø eller holm, der hæver sig op til en betydelig højde: *fell-øy. — »*Gluss [glos]* Isle« (Nmº), navn på en lille halvø, må vel være den i skiftet efter Hans Sigurdssøn (s. 89) nævnte »glwmsø«, altså et oprindeligt *»Glúms-øy« af mandsnavnet »Glúmr« (det sammesteds nævnte »borger i glwmsø« synes at være det nuværende *Borgen* i bygden *Gluss). — Grøni [grøni]*, skr. »Gruney (Gruna)«, navn på flere småøer: 1) Fedeland, NRoe. Ai. 2) *Sund Grøni* [*sund grœnøy] og *Haf Grøni* [*haf grœnøy], henholdsvis inderst (vest) og yderst (øst) i sundet mellem Unst og Fetlar. »Hafgrȩney« nævnes i brev af 4. marts 1360 (D. N. III, 1, s. 250). »Grønøy«: ældre skriftform efter Munch. — *Hascosay [haskose]* (ud for Ym): *Hafskógsøy (Munch); »Hafskodzøy« (15. årh.) og »Haffskogzøy« (16. årh.) i Munkelivs klosters brevbog (D. N. XII, s. 163—64). — *Havra [hɛvəra, hɛvəra]*, navn på tre småøer (SShetl.v): «North *H.*« i bugten »the Deeps«, »Sooth *H.*« og »Little *H.*« vest for Sandwick, Du. — sandsynl. af on. »hafr«, gedebuk; derimod ere nogle med genitivformen *Havers-* begyndende navne snarere at opfatte som kommende af mandsnavnet »Hafr«. — »Huney« *[hune, -ɪ]* (Uº); *Húna-øy« (af mandsnavnet »Húni«). — *Husa [huse, -ɪ]* Isle, »Housay« (Skerries): *húsa-øy. — *Kolsa [kɔlse]* (Duv), »Colsay«: *Kols-øy (af mandsnavnet »Kolr«). — *Lamba [lambe, lamba]* (Yell Sound): *lamb(a)-øy. — *Langa [laŋe, laŋa]* (ud for Scalloway): *lang-øy. — *Linga [lɪŋe, lɪŋa]*, skr. »Lingey« og »Linga«, navn på flere småøer; 1) Yn-º. Ai. Deº. 2) East *Linga* (øst for Wh), West *L.* og Little *L.* (vest for Wh): *lyng-øy. En form »Liungøy« findes i diplom fra 1485 (7. aug. 1485, Bergen: »i Liungøyo i Hwalsøyo«, hvormed sikkert menes den største af de under 2 nævnte øer, nemlig: West *Linga. — Musa [muse, musa]* (Sandwick, Syd Shetl.): Mós-øy; »Mósey« og »Móseyjarborg« (the brough o' *Musa*) omtales i Egils saga og Orkneyinga saga. — *Orfasay [ǫ́rfase]* (Ys); sandsynl.: *»ørfiris-øy«; isl. ørfiri, n, (ørfjara, f), forstærkning af »fjara« (ebbe),

og »ørfirisey«, lille ø, som ved ebbe er forbundet med et fastland eller en større ø ved et rev, der i flodtiden står under vand (G. Vigf.). Ang. ordet som ønavn på Island sé Cleasby og Vigfusson samt Kr. Kålund, Historisk-topografisk beskrivelse af Island. — *Papa [papa]:* Papøy (i diplomer, hvor navnet sigter til øen *Papa Stur*). *Papa Stur,* skr. »Papa Stour« (Vests.): Papøy *stóra. »*Papa* Little« (ud for Aith voe, Ai). *Papa* (ud for Scalloway). — *Samfra [sa'mfre, sa'ш-],* skr. »Samphray«, i det sydlige indløb til Yell Sound: *Sandfríðar-øy? i dipl. af 11. aug. 1512 (D. N. III) nævnes øen »Sandffryaröö« (bagpå samtidigt: »Vm Sanffrydarey«); af et kvindenavn »Sandfríðr«? — *Trondra [trɔndre, tråndre, -a]:* *Þrándar-øy (af mandsnavnet »Þrándr«). — »Uynarey« *[onərı]* (Yell Sound). — *Vela [vela],* skr. »Vaila« (W) i skiftet efter Hans Sigurdssøn nævnt »Valøy«. — »Vementry« *[vementre, -trı]* (Ai): *Vémundar-øy (af mandsnavnet »Vémundr«). — »Whalsay« *[hwalse, -a]*: *Hvals-øy, sé kap. VIII. — I bugten »the Deeps« (M), begrænset af Tingwall og Whiteness i øst og nord, af Sandsting i vest og nord, ligge en mængde småøer og holme. Eksempelvis kan nævnes *Flota [flɔte, flɔta]:* *flat-øy (»flad-ø«), i modsætning til den tæt syd for denne ø liggende »Hoy« *[hɔi, håi]*: *há-øy (»høj-ø«); jfr. »Hoy« blandt Orknøerne, der i Orkneyinga saga kaldes »Háey«. — Med *Flota* jfr. *Flada,* en af »de *Ramnastakks*« (NRoe, Nm): *flat-øy? I »the Deeps« findes endvidere: »Hildasay *[hıldəse],* sandsynl. *Hildis-øy (jfr. »Hildisey« på Island); *Oksna,* »Oxna« *[ɔksne, ɔksna]:* *øxna-øy; *Sanda stur* og »*Sanda* little« *[sande, sanda]:* *Sandøy stóra og lítla.

Fula, »Foula«, er den vestligste og mest isolerede af Shetlandsøerne. Dens navn synes ved første øjekast at indeholde »øy« som andet sammensætningsled i lighed med de foran omtalte ønavne. Men i skiftet efter Hans Sigurdssøn kaldes øen blot »fogl« (»i fogle«, hvor -e må være dativendelsen, da »øy« i dette dokument almindelig skrives fuldt ud: »øy«, og en enkelt gang: »ø«). Herom bemærker P. A. Munch: »Paa Norges Kyster have flere langt ud mod Havet liggende Klippe-Øer Navnet »Fuglen«, navnlig den høje, saakaldte »Nord-Fuglen« udenfor Arnøen mellem Tromsø og Hammerfest«. Øerne ere sandsynligvis (som M. også bemærker) blevne sammenlignede med svømmende fugle[1].

I navnene »North Roe«, »Muckle Roe« og »Little Roe«,

---

[1] Low (i sit s. 107 nævnte værk) anfører følgende gamle navne for »Foula«: Fugla og Uttrie. Det sidste er sandsynl. et ældre: *ytra øy (»yderøen«); jfr. »Ytterøen, Ytterøerne« (Norge).

hvor »Roe« udtales *rø*, er endelsen »ø« (af »øy») bleven opslugt af vokalen i første sammensætningsled: *Rauð-øy (»rød-ø«) > **Rø-ø* > *Rø*. »North Roe« er den nordligste del af Northmavine sogn (M[n]) og egenlig navn på halvøen nord for landhalsen Burravoe i øst og Sandvoe i vest. Uegenlig bruges navnet »North Roe« nu om hele halvøen nord for Collafirth og »*Rønis* voe«, hvilken landsdel tidligere sandsynligvis blot har heddet **Rø* [*rauð-øy]. *Mukkel Rø* [*rauðøy mikla] og »Little *Rø*« ere navne på to øer, den første vest for Delting (M), den anden i Yell Sound. *Mukkel Rø* findes på Timothy Ponts kort over Shetland (sé s. 141) skrevet »Ruøy stour« [*rauðøy stóra], hvor »Ruøy« danner en overgangsform mellem *»Rauðøy« og *»*Rø-ø*«. Navnet »rauðøy« hidrører fra de røde granitklipper, som ere karakteristiske for alle disse tre steder.

I diplom fra 1307 (D. N. I, 1) nævnes Unst, Yell og Fetlar tilsammen: »nordr œyiar« [*norðr-øyjar]; det nuværende navn er »de Nort' Isles«.

Som første led findes »øy« i: *Øefel [ø(ə)fel]* (Isle of Nibon, Nm[v]): *øyjar-fell; *Øeklov [ø(ə)klov]* (Egilsay, Nm[v]), kløft igennem øen: *øyjar-klauf el. -klof(i). *Ø(e)stakk* (Isle of Nibon): *øyjar-stakkr. *Ø(e)wik* (Egilsay): *øyjar-vík.

Den udvidede form af »øy«: »øyja« findes i ø- og bygdenavnet *Øja*, skr. »Uya, Uyea«. Der er en lille ø af dette navn nær ved sydkysten af Unst, og en bygd i det nordvestlige Northmavine (*Roe), liggende lige overfor en lille ø, kaldet »Isle of *Øja* (Uyea)«, tæt ved kysten. »øy, øyja« har i det gamle sprog også haft betydningen »flad frodig strækning langsmed vand«, og i denne betydning bliver bygdenavnet *Øja* (Nm) at opfatte. I diplom af 4. marts 1360 (Sandvik ɔ: Sandwick, Unst) (D. N. III, 1) nævnes øen *Øja* ved Unst »Eyia« [Eyiu, i Eyio]. Befolkningen i det sydlige Unst bruger endnu udtrykket »to go to the Isle« i betydning: at tage til *Øja*. Sundet mellem *Øja* og Unst heder *Øjasund* (ældre udtaleform) eller *Øesund [øəsond, øsond]*, hvorefter den således benævnte bygd i U[s] har sit navn. Tre andre sunde føre navnet *Øjasund:* 1) mellem bygden *Øja* og »Isle of *Øja*« i Nm[v], 2) mellem småøerne *Onjare* (»Uynarey«) og Bigga i Yell Sound, 3) mellem den østlige del af øen Vementry og Aithsting (M). Ved dette sund ligger på Aithstingsiden bygden *Øjasund*.

On. øyra (eyra), n, øre. — de *Øra* (U[n]), høj med en cirkelformet top.

On. øyrir (eyrir), m, »øre«, $^1/_8$ »mǫrk« (sé dette ord s. 135). — Shetl. *ør* mindes endnu som jordemål: $^1/_8$ *mark, merk*. Hertil nogle stednavne: de *Ør* (Isle of Noss), stykke

agerland. de *Ørs (Nisthus,* Isbister, Wh), de nine *Ørs* (Hestinsgarth, Du), agerruder. de *Ørs* (W), gårdnavn. *Ørsland* (Ti). På »Vestsiden« betegner ordet *ørsland* omfanget eller omkresen af den til et hus hørende jordejendom; on. »øyrisland (eyrisland)«, sandsynl. jord, som giver en øre i landskyld. I Dunrossness betegner *ørs* (plur.) små stykker fremmed ejendom (agerruder) i de en gård tilhørende jorder.

On. øyrr (eyrr), f, flad sand- eller grusbanke, som stikker ud i vandet. Shetl. *er* for **ør* som fællesnavn. I stednavne findes dog formerne *ør* og *ør,* navnlig som første sammensætningsled; *eri* for **øri* undertiden som andet led. — *Ør* (Eshaness, Nm^v). *Littlør [lıtlər], Mukløn [moklər]* og *Vadlør [vadlər]* (W): *lítla øyrr, *mikla øyrr, *vaðil-øyrr. Hertil sandsynl. også *Vassa* (N), bygd, nævnt »Vass-er« i skattefortegnelsen fra 1600: *vatns-øyrr. — *Hwaleri [hwal··ərı·]* (Y^n): *hval-øyrr. *Skiberi [skıb··ərı·]* (Uyasound, U^s): *skip-øyrr. Som første led i f. eks. de *Ørabog,* sé s. 79, de *Ørarengs,* sé »eng« s. 90, *Øra*-firth, skr. »Urafirth« (Nm^v): *øyrar-fjǫrðr, de *Ørigerts* (Northdale, Fe): *øyrar-garðar, *Ørigjo* (U^n): *øyrar-gjá, *Ørali* (Vatsi, Y): *øyrar-(h)líð, de *Ørasund* (Y^n): *øyrar-sund. — *Ørenhelja [ø·rənelj·a]* (Burrafirth, U), flad klippestrækning langsmed en grusstrandbred; *øyrarinnar-hella.

Af navnene på de sogne, hvori hovedøen »Mainland« *[meənland]* [on. meginland, n, hovedland] er inddelt, ende omtrent halvdelen på *-ting* [on. þing, n, ting, tingkres; på Island også = »sókn«, sogn]. *Delting [dœ'lten]:* *dala-þing; »i dalatingom« (nævnt i skiftebrevet efter Hans Sigurdssøn af 1490). *Edsting [esten],* skr. »Aithsting«: *eiðs-þing. *Lunnasting [lonasten]:* *lund-eiðs-þing; »i luneidestingom« (i ovennævnte skiftebrev). *Nesting [næsten]:* *nes-þing; »næsting« i skiftebrevet. *Sandsting [sa'nsten]:* *sands-þing; hovedbygden *Sand,* hvorefter sognet har navn, findes nævnt i diplom af 14. april 1355 (D. N. III, 1): a sande [á sandi]. Som første led haves »þing« i sognenavnet *Tingwall [tıŋwəl, tın-*

wəl]: *»þing-vǫllr«, hvor øernes hovedting i gamle dage blev holdt på en holm i indsøen »de Loch o' *Tingwall*« ved Scalloway; sognet nævnes »a þinga velle« i diplom af 19. maj 1307 (D. N. I, 1). Af andre sognenavne er »Northmavine« omtalt s. 89 under »eið« og »Walls« s. 161 under »vágr«. *Sandnes [sanɛs]* findes omtalt i diplom fra 1509 (i Medalbœ a Sandnese, sé »bœr« s. 85). »Dunrossness« *[dǫnrås·nɛs]:* *»dynrastar-nes«, det sydligste sogn på Mainland, har sit navn efter den i Orkneyinga saga omtalte stærke strøm »dynrǫst« (»den dønende strøm«), der løber forbi dets sydøstlige spids, Sumburgh Head. Strømmen kaldes nu »Sumburgh Roost« *[sombrǫ rost]*. »Gulberwick« sogn vil findes omtalt under »Personnavne«, »Weisdale« sogn under »Elvenavne«. »Conningsburgh« (C. sogn) *[kənı(n)sbǫr]* synes at forudsætte et *»konungs-borg«.

Et par gamle, nu forsvundne, tingnavne nævnes i nogle af de ældste diplomer Shetland vedrørende: 1) »Thveitathing« i to latinske diplomer af henholdsvis 1. september 1321 og 6. april 1322 (Nidaros), og 2) »Raudarthing« i latinsk diplom af 1. sept. 1321 (Nidaros). »Thveitathing« [*þveita-þing] synes at betegne »Vestsiden« (M), omfattende Walls og Aithsting, hvor alle de gårde, som bære navnet *Twatt* [*þveit] findes; sé »þveit« s. 160. »Raudarthing« synes at betegne den nordlige del af Northmavine (M), som tidligere må have været kaldt **Rø,* da den nordligste del af denne landstrækning nævnes »North Roe« *[nå'rt rø]*.

On. herað, n, beboet landsdel, bygd, herred, findes på Shetland bevaret som stednavn på tre steder, i navne på bygder, bebyggede landstrækninger: de *Herra* (Y. Fe. L)[1]. »de *Herra*« på Yell deles i »de *Inherra*« [*inn-herað] øst for Whalfirth Voe og »de *Utherra*« [*út-herað] vest for Whalfirth Voe. Samme navn *(Herra)* har tidligere også været tillagt en del af Tingwall sogn (M). I brev af 1525, meddelt af Gilbert Goudie i »Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland«,

[1] En ældre kone på Fetlar meddelte mig under mit ophold på denne ø, at efter gammel lokal tradition var øen tidligere inddelt i tre mindre distrikter, hvert med sit eget ting, og det nuværende »Herra« var et af disse distrikter.

april 10, 1882, omtales »Litillogartht within the Harray« og »Hamyrisland within the Harray«. Der nævnes ganske vist intet om, hvor dette »Harray« er, men da både *Litlegert* og *Hamarsland* endnu findes som gårdnavne i Tingwall, må det antages, at der i brevet sigtes til dette sogn, så meget mere som en høj i Tingwall endnu kaldes »*Heresli [heresli]* hill«, skrevet »Herrislee«, opr. *heraðs-(h)líð, og altså ved sit navn bærer vidne om, at en del af det nuværende Tingwall tidligere har været nævnt »herað« (de *Herra).*

Navnene på de nordlige Shetlandsøer: Unst *[ɔ́nst]*, Yell *[jɛl, jæl]* og Fetlar *[fætlar]* ere af ganske dunkel oprindelse. Ifølge en fortegnelse over øers og fjordes navne i »Skalda« er hankønsformen »Jali« det oprindelige navn på det nuværende »Yell Sound«[1], hvorimod hunkønsformen »Jala« er selve øens (Yells) navn. De nordlige Shetlandsøers navne findes meddelte i ønavnelisten i den yngre Edda og have der formerne: ǿrmst, iala, fætilǿr.

Med hensyn til selve landets navn: »Shetland» *[ṣætland]*, on. »Hjaltland«, kan det bemærkes, at den nuværende form »Shetland« efter Munch allerede findes så tidlig som 1289 i et latinsk diplom. I latinsk diplom af 1312 (D. N. no. 114) findes formen »Syettelandia«. Dog kan en sådan form ikke have været den eneherskende på så tidligt et tidspunkt. Senere træffes nemlig former med *Hi-* og tildels med bevaret l: »Hiatland« (1362 og 1369), »Hietland« (1387) og »Hiæltlandh« (Bergen 1512). Formen »Hjeltland« findes efter Munch flere gange i optegnelser fra det 15. og 16. århundrede. I de norske Codices af Farmanna-loven hedder landet »Hiatland, Heatland«.

Hvad angår oprindelsen til navnet »Hjaltland«, da bliver forklaringen af on. hjalt, n (hjalte, tværstykke på et sværds håndtag) den sandsynligste. Der er ingen grund til at tænke på mandsnavnet »Hjalti«, der ikke engang med

---

[1] Til fjordnavnet »Jali« findes der også spor i Norge (*Jǫlund, Jeløen), som fremhævet af Munch og O. Rygh.

sikkerhed kan påvises i moderlandet Norge (man kunde i tilfælde af en sammensætning med dette navn have ventet at træffe formen »Hjaltaland« i sagaerne for »Hjaltland«, men den findes ikke); et lands opkaldelse ved nybyggere efter en enkelt mand vilde også savne analogi. Derimod findes det ovennævnte »hjalt« i nogle få norske stednavne, sandsynligvis betegnende en vis lighed i naturformationerne med et hjalte: »Hialtnes, Hioltin og *Hjaltarfr« (N. G. IV, s. 38). »Hioltin« er en sammensætning med »vin« [*Hjalt-vin], og da ordet »vin« ikke findes sammensat med personnavne, er en afledning af mandsnavnet »Hjalti« af denne grund utilstedelig ved dette navn. Ordet »hjalt« kan også vel oprindelig have haft en videre anvendelse end den i literaturen overleverede og betegnet »tværstykke« o. l. i større almindelighed, ikke blot »sværdhjalte«. For Shetlands (Hjaltlands) vedkommende vil der ved hjaltet eller tværstykket da være at forstå det store stykke land, kaldet »the Westside«, som skyder ud på tværs i vestlig retning fra hovedøen »the Mainland« (det egentlige Shetland), medens hele den del af øen, som ligger søndenfor, danner et langt smalt blad, der nok kunde sammenlignes med en sværdklinge, hvilket yderligere støtter afledningen »hjalt«. Jfr. anvendelsen af ordet »blað« i stednavne (s. 78).

III. Lidt om gårdnavne. Bygninger, bygningsrum.

a) Om dannelse af gårdnavne ved hjælp af stedsadverbier og stedsadjektiver, tildels i forening med præpositioner.

De som hovedled (andet led) i sammensatte gård- og bygdenavne på Shetland hyppigst optrædende ord ere: »garðr«, »setr«, »staðr«, »bólstaðr«, sjældnere: »bœr«, »tún« og »topt, tupt«; »heimr« kan med sikkerhed kun påvises i et mindre antal navne. I gårdnavne alene optræder også »hús« temmelig hyppigt, dernæst »skáli« og »stofa«.

Alle disse ord ere omtalte hvert på sit sted i det foregående. Her skal kun meddeles eksempler på deres anvendelse i forbindelse med stedsadverbier (stedsadjektiver) og præpositioner. Af styrende præpositioner findes der nu med en enkelt undtagelse ikke længere spor — mærk gård(bygde)-navnet *Onderhul [ọndər(h)ul]* (U^w), hvor præpositionen er smeltet sammen med det af den styrede ord: *undir hóli[1]. Men i diplom fra 1299 (uden dags datum) nævnes »upi i husi« som hjemmehørende på Papa Stour: det nuværende *Ophus [op(h)os]*. I analogi hermed bliver det andre steder forekommende *Ophus [op(h)os, ɔp(h)os]* (U^b. Basta, Y. Aithsness, Ai. Swinister, De) *[ɔpọs]* ligeledes at forklare af et oprindeligt »uppi í húsi«. På Færøerne bruges endnu alm. styrende præpositioner med foransatte stedsadverbier i gårdnavne, som: (niðri, uppi o.s.v.) í stovu, (frammi, inni o.s.v.) í húsi m. fl. — Shetl. *Oppeskola [ɔpəskåla]* (Firth, De): *uppi í skála. *Oppestova [ọpəstọva, -stəva]* (Uya, Nm): *uppi í stofu. *Innestova [eŋ̣əstọva, -stəva]* (Uya, Nm. Koppister, Y^s): *inni í stofu. *Innhus [eŋ̣ọs]* (Uya, Nm. Swinister, De): *inni í húsi. *Udhus* (Basta, Y^b *[u̲d(h)os]*. Mossbank, De *[ud(h)os]*. Burraness, De *[u̲dəs]*): *úti í húsi — hvor »úti« betegner beliggenhed ud imod søen. *Udeskola (Uteskola) [u̲dəskɔla (utəskɔla)]* (Koppister, Y^s): *úti í skála. *Framhus [fra̲mos]* (Fo): *fram-hús el. *frammi í húsi (»fram, frammi« her i lignende betydning som »úti«: nærmest ved søen). *Frammeskola [framəskọla, -sɔla, -swəla]* (Uya, Nm): *fram-skáli el. *frammi í skála. *Frammagọrd* (Uyasound, U^s): *frammi í garði. *Tu̲nen frammi* (Klebergswick, U^n): *í túninu frammi (ved søen).

»miðr« og »meðal-«, betegnende en mellemstilling, findes f. eks. i følgende gårdnavne: *Midhus [mıd(h)os]* (Swinister, De), *Mju̲s* (Haroldswick, U^n): *mið-hús, *í miðhúsi, *Midskola [mıdskɔla]* (Basta, Y^b): *mið-skáli; *Melbi:* meðal-bœr, sé s. 91.

---

[1] Hos Balfour nævnes en »Thomas in Underfeald« (Nm) ɔ: *»undir fjalli (felli)«, det nuværende *Fje̲l,* sé s. 91.

Ofte findes i gårdnavne som første led adjektiver i højere grad, dannede af stedsadverbier som »upp, niðr, inn, út« (her bliver det næppe nødvendigt at forudsætte nogen bortfalden styrende præposition). *Indereswola [ındərə-, endərə-swəla]* (Uya, Nm): *innari skáli. «Upper-*skol* (for ældre **Øverskol), Nederskol [-skəl]* (Cliff, Burrafirth, U): *øfri, neðri skáli. Jfr. *Evrabister, Utrabister, Evrigert, øver* og *neder Tun* under »bólstaðr«, »garðr« og »tún«. — Sjældnere forekomme de tilsvarende superlativer, f. eks. *Nisthus [nıstos]* (Wh): *»neðsta hús« eller »neðst í húsi« (»Neistehouss« i skatteliste fra 1600). *Efstigert,* sé »garðr«. *Øtstabi,* sé »bœr«.

Adverbier (og tildels også deraf dannede adjektiver i højere grad), som betegne beliggenhed efter de forskellige verdenshjørner, ere også almindelige som første led i gårdnavne. *Northus [nå'rtos]* (Haroldswick, U[n]), *Norderhus [nərdəros]* (Sandwick, U. Grøtin, Fe. Hametoon, Fo): *norðr-hús, *norðr í húsi (formen *Norder-* kunde dog også udgå fra en komparativform: *nyrðra-, *norðara-). *Sørhus [søros]* (Haroldswick, U[n]), *Soderhus [sodəros]* (Fe[f]. Suseter, De. W Burra. Papa St.): *suðr-hús, *suðr í húsi. (*Soder-* mulig også = *syðra). *Sudem, Sodem,* sé »heimr« s. 105. *Westhus [wast(h)os]* (Hoswick, Du): *vestr-hús. »Vesterhous« (Nm), i skatteliste fra 1600. Easter-, Mid- og Wester-*tun,* sé »tún« s. 159. *Simbister [sımbıstər]* (Wh[s]), skr. »Symbister«, i skattefortegnelse fra 1600: »Sumbuster«, og *Simbister,* »Symbister« (Øst Burra[s]) må begge efter beliggenheden være et oprindeligt *sunn-bólstaðr = *suðr-bólstaðr (sydligt bosted). *Isbister [äizbıstər]* (NRoe, Nm. Wh) i skattefortegnelse fra 1600 skrevet »Usbister« (Nm), »Usbuster« (Wh). Oprindelig form sandsynl.: *»austr-bólstaðr« (bosted mod øst), hvilket passer med begge steders beliggenhed. Overgang fra opr. »au« til »u« findes i shetlandsk så tidlig som i slutningen af det 13. århundrede. I diplom fra 1299 (uden dags datum) ang. Papa Stour findes udtrykket »ustan or Norige« (ustan = »austan«, østfra). — Ang. kompara-

tiverne *sodra* [*syðri] og *vestri* [*vestari] i *Sodragord, Vestrigord* sé »garðr«[1].

b) **Navne, indeholdende ord, som betegne forskellige arter af bygninger eller bygningsrum.**

No. »ark«, f, lille udbygning (on. ǫrk, f, kasse, kiste): de *Ark* (Uyasound, U^{s}), gårdnavn. — On. brú, f, bro: *Vatnabru̲* (ved *Korkegert,* W), bro over et stykke elv imellem to indsøer: *vatna-brú. Ellers hedder »bro« i shetlandsk »brigg« (lavskotsk) både som fællesnavn og stednavn. — On. búr, n, forrådshus: de *Bu̲rsdelds* [*búrs-deildir] (de Biggins, Papa St). — On. bœn(a)hús, n, bedehus: *Bonhus [bọn̥ọs] (Klusta,* Ai), gårdnavn. — de *Hoids [hɔids]* (Swinister, De), gårdnavn; *hoid* er også fællesnavn (sønavn, brugt af fiskerne) i betydning »hytte, fiskerbod«; sandsynl. lån fra nedertysk. — On. kamarr, m, kammer, privet. Hertil *Ka̲mar* (Neder Sound, M), agerrude; de *Ka̲marteg* (Stentaft, Fe): *kamarteigr. — On. kirkja, f, kirke; alm. som første sammensætningsled. *Kjorkabi,* sé »bœr«. de *Kjorkidelds* (Aith, Ai *[ķọ'rkı-]*. Papa St. *[ķọ'rkə-, ķø'rkı-]):* *kirkju-deildir. *Kjorkigert* (Hoswick, Du *[ķọ'rkıgert]*. Wd *[kọ'rkı-]):* *kirkju-garðr. *Kjorkhul* (Quarf^{ø}, SSh. Fe^{f} *[ķọ'rkol]*. U^{b} *[kọ'rkul]):* *kirkju-hóll. de *Kjorkalis [ķọ'rkalis]* (Fe^{f}): *kirkju-(h)líðir. *Kjorkaseter [kọ'rka-]* (Ti): *kirkju-setr. *Kjorka [ķọ'rka]* -water (MRoe): *kirkju-(vatn). Alle disse med »kirkja« sammensatte navne betegne enten, at der har stået en kirke på stedet, eller at stedet har tilhørt en kirke. — On. kofi, m, kammer: *Ko̲va* (Whiteness, Wd), gårdnavn. — On. kot, n, hytte: *Kot [kɔt]* (Wd), gårdnavn (i Norge som gårdnavn: Kotar). — On. kvern, f, kværn, mølle. I shetlandske stednavne *hwen (hwein)* og *kwen* som første led i betydning »mølle«

[1] Superlativformer af »austr, vestr, norðr, suðr« har jeg ikke eksempler på i gårdnavne; derimod findes f. eks. *Nurstadal [no'rstadɛl]* (Y^{b}): *nyrðsti (norðasti) dalr. — En form *øster* af »austr« findes i navnet *Østerli* (Gunnister, Nm^{v}): *austr-(h)líð.

(vandmølle). På eller ved alle de i det følgende nævnte steder er der åer, hvor der endnu (alm.) findes, dels tidligere fandtes møller. de *Hweinbregg [hweinbreg]* (Gloup, Y[n]): *kvern-brekka. *Kwendal [kwœndal]* (Du): *kvern(á)-dalr. de *Kwenjara [kweŋara-]* -burn (Fladabister, C): *kvernar-á. Sammesteds findes »de *Kwenjabitis*« *[kweŋa-]*, et jordstykke langsmed den nævnte å. de *Hwenigerts [hweŋıgerts]* (Y[m]): *kvern(á)-garðar. (de burn o') *Hwenjerhul [hweŋərol]* (U[w]), høj ved en mølleå: *kvernár-hóll. de *Kwenjawols* (for: *-huls) [kweŋawǫls, -wəls]* (Nm[v]): *kverna- el. kvernár-hólar. *Hwenjali [hweŋali]* (N), li med mølleå: *kverna- el. kvernár-(h)líð. Samme navn er »de *Hwenjalis*« *[hweŋalıs]* (Fe[f]). *Kwenister* (Fo. Ai[e]): *kverná-setr (el. -sætr). *Hwena*-water (Collafirth, Nm): *kverná-(vatn). de *Hweintoptens [-təptens]* (Y[e]), de *Kwenitaps* (Sa): *kvern(á) -toptir(nar). — On. mylna, f, mølle. Hertil: *Milnagjo* (Norwick, U[n]): *mylnu-gjá: strandkløft ved foden af en dal, hvorigennem løber en mølleå. Dalens navn er *Milladala [mel'adâ'la]:* *mylnu-dalr. Langt almindeligere end »mylna« i gamle shetlandske stednavne er det ovennævnte »kvern«. — On. smiðja, f, smedje: de *Smidja(s) [smıdʒa(s)]* (U[w]), agerruder; de *Smis* (Y[b]); de *Smitaps* (U[mo]): *smiðju-toptir. — On. svǫl, f (kun forekommende i plur.-formen: svalar, svalir), sval, svalegang. Hertil gårdnavnene *Swel* (Snaravoe, U[w]), *Swala* (Quarf[e]) samt »*Stoven swala*« (Fladabister, C), omsætning af et oprindeligt *»svalastofa«; jfr. no. »Svalestuen« (egl. »hus med svalegang«) som gårdnavn.

Nogle forældede gårdnavne:

**Brakkatun* (Ai) — nu kaldet: de *Busts*. **Isbister [äiz-]* ved **Skeva* (De[v]) — nu kaldet: *Norderhus*. **Kaldhem* (Lochend, NRoe) — nu kaldet: »de Moors«. **Kollabødi [kəla-]* (Ai) — nu kaldet: Sooth *Li*. **Nordji [nǫrdʒı]* (Fe[f]) — nu kaldet: *Gamlagert* [*gamli garðr]. *Onghul [əŋwǫl, -wəl]* (East Burrafirth, Ai) — nu kaldet: »Slide« (ved kysten under en bakke). **Skeva* (De[v]) — nu kaldet: »Newhoose *[njuhus]*. **Strand* (Y[w]), bygd — nu kaldet: West Yell.

IV. En del benævnelser af særlig art på forskellige naturformationer samt de med overtroen forbundne navne.

a) Steder med stærk brænding (eller fosselarm).

de *Bomba [bomba]* (Wh), klippehule, hvor brændingen gør stærk larm; on. bumba, f, tromme. Hertil også *Bombegjo [bombe-]* (Papa St.). — de hole o' *Bonga [bɔŋga]* (Colvidale, U), klippehule; on. bang, n, støj, larm, shetl. *bonga* (Y[h]), banken (N. Spr. s. 130 § 24). — de *Brenjeks [breŋəks]* (Skaw, U[n]), stykke farvand med flere blinde skær og stærk brænding; af stammen i »brenna«, at brænde (jfr. da. »brænding«). — de *Brimfuster [brım·fos·tər]* (Ramnagjo, U[s]), klippeparti med stærk brænding; on. brim, n, brænding, og shetl. *fuster*, bølgeskum (no. »fusa«, v., fuse, strømme voldsomt. Ross). Hertil også: »de *Fustra*« *[fustra]* (U[w]), navn på et blindt skær med stærk brænding. — de *Bruler* (Shannerwick, Du), hulning, hvori vandfaldet »de *Forsin*« falder. Navnet betyder »brøleren« (shetl. »to *brul, brol*«, sideformer til »to *brøl*«, at brøle). — de *Galbrul [gäļbrol]* (U[w]), klippe med stærk brænding; sammensætning af on. gal, n, galen, larm, og shetl. *brul, brol* = *brøl*. — de *Golifuster* (de West *Nips*, Y[n]), søklippe, sammensætning af det ovennævnte »gal« eller »gaul« (brøl), betegnende brændingslarm, og *fuster*, bølgeskum. — de *Tommel [toməl]* (Papa St.), klippehule med stærk brænding: *tuml.

b) Klipper, skær, pynter, høje og andre naturformationer i almindelighed.

α) de *Ander [äŋdər]* (Uya, Nm), søklippe, tidligere forbundet med land ved en (af brændingen nu borttagen) naturlig klippebro; sandsynligvis et sammenligningsnavn; shetl. *ander*, forstue, bislag (on. anddyri, n, og anddyrr, f. pl., forstue, forgård).

de *mukkel* and little *Beljen [bəļən]* (ud for Nesting, M), to skær, sandsynl. on. bǫllr, m, bold, kugle. En bekræftelse på denne afledning findes i det følgende under omtalen af klippenavnet *gør, gø (Bellagø = Rundgø)*. Hertil også *Ballaskerri [bäļaskæri]* (ved Sound, M): *ballar-sker. Jfr. *Ballafel [bäļa-]* (Uya, Nm) og *Bellerøn [bəļərøn, -rən]* (Ai), sandsynl. henholdsvis *»ballar-fell« og *»bǫll- (el. *ballar)-(h)raun«, begge beskrevne som rundagtige høje; sml. »Bødlheygur« *[bödlhœiǫr]* som højnavn flere steder på Færøerne.

de *Fladek* (Y[s]), fladt skær; on. flata, flati (flade) sé s. 93. — de *Flaski* (Haroldswick, U[n]), fladt skær; no. flask, m, og flaska, f, fladside, bredside. — de *Spel* (Burrafirth[v] U), søklippe; no. spel(a), f, splint, skive.

Ordet »gǫltr« eller »galti«, findes oftere i Norge anvendt som fjæld- eller skærnavn (N. G. I, 23). På Shetland findes det i en del navne på skærklipper: de *Galti [gä'ḷtı]* (Uya, Nm[v]), *Galtastakk* (WBurrafirth, Ai), *Galtistakk* eller *Fedderagalti [-gä'ḷti]*, høj søklippe nær ved forbjærget »de *Fedder*«. *Krabben galti [gä'ḷtı]* (Nm[v]). de *Giltarump* (St): »galterumpen« (a *gilti* = *galti, golti [gọ'ḷtı]*, en galt).

Ordene »hest« og »hoppe« forekomme gentagne gange anvendte om klippeformationer, strandklipper: *Hessen gula [hæsen gola]* (NRoe): *hestrinn guli (den gule hest). (de Horse o') *Russa* (Sa), sé s. 67. de Horse o' *Hjafel* (Ness of Islesburgh, Nm[v]). de *Mer* o' *Hamarsberg* (Lund, U[w]); on. »merr«, eng. »mare«, hoppe.

de *Hatter [hätər]*, en af søklipperne »de *Ramnastakks*« nord for Fedeland, NRoe; de *Hatt* (Y[e]); on. hattr, hǫttr, m, hat, i Norge alm. som fjældnavn (N. G., Indledn. s. 59). »de Hatman« (MRoe), søklippe Af en højde har vel også slettenavnet »de plain o' *Hettu*« *[hæ'tu]* (Y[h]) sit navn [on. hetta, f, hætte].

de *Kist [ķıst]* o' *Brure* (Bruray Isle, Skerries), flad firkantet klippe; on. »kista«, kiste. En åbning i den her nævnte klippe kaldes »de *Lok [lɔk]* -hole« [on. lok, n, låg]. de *Klimni [klemni, kləmni]* (N), kløftet klippe: *klofningr = det som stednavn forekommende »klofinn steinn«.

Klura (Papa St.), skær; no. klure, m, isl. klúra, f, krog, hage, nagle.

Raga (Bruray, Skerries), flad lille høj; *Raga* (Y[h]) bygd ved foden af en stor flad højderyg; synes at være on. reka (skovl) brugt om en højde af flad form; jfr. N. G. III, s. 122 (»Roko«).

Ordet *runk [ro'ŋk]* bruges alm. om noget stort, klumpet og klodset [on. hrúnki, m, stor person]; også som stednavn: de *Runk* (Nm[v]), høj søklippe *(stakk)*. *Runki* (W), høj, gårdnavn. *Runkakoddi* (Wh), sé »koddi, kuddi«. — På lignende måde findes som højnavn »de *Bonksa*« *[bɔŋksa]* (Sandwick, Du); shetl. *bongset, bonkset*, adj., klumpet, tykt klædt. *bonks-* er afledning af »bunki« (no. »bunke«, dynge), der genfindes på Shetland i skærnavnet »de *Bunkers*« *[bo'ŋkərs]* (Vaila Sound, W).

de *Røkek* (Norwick, U[n]), høj søklippe, forbundet med land ved en lav hals; on. hraukr, m, kegleformig stabel eller dynge.

Røv (Ness of Soond), strandklippe; vel af »rófa«, hale, skønt formen nærmest svarer til »rauf«; jfr. det følgende. *Kolvarøv [kɔlvarøv]* (Sound ved Lerwick, M), strandklippe: *kalf-rófa (kalvehale). Sml. *Rovi* Head s. 143.

de *Skøvi* (Brewick, Y[n]), medeklippe, smal inde ved land og bred yderst ude; shetl. *skøvi*, halen på en større fisk (N. Spr. s. 49); on. skauf, n, busket hale.

Vinster [və'nster] (Du), navn på en bakke; sammenligningsnavn; shetl. *vinster* (no. vinster, isl. og fær. vinstur) = den fjerde mave hos de drøvtyggende dyr. Ang. »magi«, mave, i shetlandske stednavne sé »gjá (gjá-magi)« s. 98.

Ordet »sadel« bruges om en indsænkning i en højde, f. eks. »de Saddle o' Swarister« (Y°); på samme måde on. »sǫðull« i norske stednavne.

Ordet »sejl« anvendes om klippepartier, betegnende disses form, f. eks. »de *Sigl [segl]* o' Swarister« (Y°) [on. segl, n, sejl; i norske stednavne om fjælde og skær]; angliseret i »de Sails o' Balta« (B. Isle, Uᵇ), hvidlige klippepartier på mørkere klippebaggrund.

Et par flade skær ere opkaldte efter fisken »rokke« (on. skata): »de Skate o' Islesburgh« (Nmᵛ), de *Skøderump [skødə-ro'mp]* (NRoe): *skǫtu-rumpa.

de *Skirva [skırva]*, skær ud for Scalloway med meget ru flade, og *Skirvi [skırvı]* i »de *Skirvistakk*« (Sa) må være afledning [*skyrf-] af det i norske stednavne forekommende »skurv«, n, bar klippebund.

Ordene »snude« og »tryne«, betegnende »pynt, landtunge«, findes i pyntnavnene *Snuti* (Y°) samt *Nordera* and *Sodera Trøni [nərdəra, sǫdəra —]* (Hill o' *Nipabakk*, Y°), de *Trønis* (Nmᵛ); on. trýni, n, tryne.

Smertunna [smərtoŋ·a] (Uʷ), højde, hvis overflade kaldes »de *Fiddens*« (sé »fit« s. 92); on. »smjǫrtunna«, f, smørtønde.

de *Stedji [stedʒı]* (1) ved Skaw, Uᵃ. 2) ved Klebergswick, U), to skær af trekantet form, spidse oventil og bredere for neden; on. steði, m, ambolt (med spids ende).

Skerriswiri [skær·ıswi·ri] (Burravoe, Yˢ) og *Skerriwik* (Gossabrough, Yˢ) ere navne på skær (*Skerriwik* vel opr. selve vigens navn: *sker-vík); *swiri* = on. svíri, m, hals, egl. pæl, stolpe (sé Fritzner). Ord som »pæl, stolpe« forekomme flere gange i shetlandske skærnavne (sé »staurr«, »stulpi«, »súla«).

Taska (Sound ved Lerwick, M), strandklippe, »medeklippe«; on. taska, f, pung, pose, som stednavn bl. a. om halvøer (N. G., Indledn. s. 39).

de *Trogel-skerri*, *Trogla-skerri [trəgəl-, trəgla-]* (Klusta, Ai), skær; on. trygill, shetl. *trogel*, lille trug.

Turligjo og *Turlistakk [torlı-]* (Burrafirth, U), henholdsvis strandkløft (gjá) og søklippe (stakkr), *Turl [torl] -sund* (Ai), de *Tirler [terlər]*, en af søklipperne »de *Ramnastakks*« nord for Fedeland, NRoe. *turl-*, *tirl-* synes her at være det samme ord som shetl. *tirl [terl]* i betydning »vandmøllehjul« og at hentyde til søens hvirvlen. *tirl* er samme ord som isl. »þyrill«, m, røre-

kvast (hvormed sammenløben mælk røres eller piskes), fær. »tiril«, m, træpind med svinebørster eller et rundt takket træstykke på den nederste ende (til at røre mælk med osteløbe), no. »tverel«, m, kærnestang (til smørkærning).

Opskud [ɔpskod] (Y[n]), blindt skær: on. »uppskot«, her med betydning: noget som hæver sig op.

Uføra [u·fø·ra] (Y[n]), farligt blindt skær; on. úfœra, f, ufremkommeligt sted.

Utrekster [o·tərœk·stər], pynt under »de West Cliffs« mellem Conningsburgh og Quarf (SSh): *út-rekstr (on. rekstr, m, vej ad hvilken fæ eller kvæg drives). På ovennævnte pynt ere fårene sandsynligvis blevne drevne i fold.

de *Voder* (ved N), skær, som rager op i vandfladen; sandsynl.: *vaðari af »vaða, v., vade; no. vada = svømme i vandfladen. Af dette »vaða« kommer sandsynl. også navnet »de *Veskerris*« (Sh[v]): *vað-sker.

Vakel [vakəl] (Du) betegner et skær i vandfladen (tildels: blindt skær) og bruges både som fællesnavn og stednavn (skærnavn): de *V.* Ordet kunde være et *vað-kall (af »vaða«, svømme i vandfladen) eller en afledning (*vak-kall?) af *vaka, v., der i norsk bruges i lignende betydning som »vaða«. Sé Ross under »Vodukall«.

Nogle høje føre navnene »skáli« og »stofa« (stue, hus). *Skolla* (Krossbister, U), *Skollan* (Ai); *Stova [stova]* (Seter, NRoe). Derimod er *Stova [stova]* i Esh. (Nm[v]) en klippehule.

Nogle navne på strandklipper, hvorfra der fiskes med medestang (»craig-seats«, sé »berg-sát« under »berg« s. 77-78): de *Emannasod [e·mäŋasod·]* (Fe, på flere steder): opr. *eins-manns-sát (sæde for én mand); de *Twegemanso* (Sandwick, U): *tveggja-manna-sát (sæde for to mænd); de *Vjedemanso (Fjede-)* (U[w]): *veiðimanns-sát (fiskerens sæde); de *Vedemanstakk* (Woodwick, U[v]): *veiðimanns-stakkr; de *Vedastakk* (Wh): *veiðar-stakkr (on. veiðr, f, fangst, jagt, fiskeri). — de *Slafsi* (U[w]), betegnende et sted med urolig sø; no. og fær. slafs, n, pladsk, søleri.

»Galgehøje«, høje hvorpå i tidligere tid dømte forbrydere bleve hængte, gå nu på Shetland oftest under navnet »Gallow hill« (mest bekendte af disse »Gallow hills« er den ved Scalloway, Ti). On. galgi, m, galge, er dog bevaret som navn på nogle få høje af denne art, således *Golga [gålga]* (Nm[v]. Sandw, Du) og *Wolga [wolga, wəlga]* (C) for **Gwolga*, om hvilken sidste høj sagnet véd at fortælle, at en tyv ved navn Kel Hulter i sin tid blev hængt dér.

β) de *Damens* o' *Bakkigert,* de *D.* o' *Hubi* (Fe): bratte kystpartier, hvor jordskred have fundet sted og frembragt af-

satser. *Damens* bruges på Fetlar også som fællesnavn, betegnende en ved et jordskred frembragt afsats i en brat fjældside, spec. ved kysten (a *damen(s)* i' de banks, a green *d.)*, og må vel komme af et gammelt *dammr (dæmning) i en ældre betydning »vold, bred«. I betydning »bred« haves ordet i *Kalder dam* (Sa), navn på en brat elvebred (klippebred). Jfr. »Dam« i skotske stednavne som f. eks. Starry Dam (Maxwell, Top. of Gall.) i betydning »indsøbred«.

de *Skider [skidər]* (Vaila Isle, W), pynt, de *Skiter [skıtər* el. *skitər]* -skerries (Sound ved Lerwick, M), skær, må vel sættes i forbindelse med en i flere norske stednavne forekommende stamme »skytr-« (jfr. N. G. II og III), sandsynl. afledning af »skot« i betydning: noget frem- eller opskydende (jfr. on. skotra, v., at støde). Andre hermed mulig sammenhængende navne ere »de *Skøtel (*Skøthul?)* -knowe« (Fe) og (mere tvivlsomt) »de *Skitsek*« (U[v]), pynt, forbjærg.

Enkelte gamle navne på højde- og klippeformationer synes kun at forekomme en enkelt gang og da som første sammensætningsled, f. eks. *Snevlabrekk* (Gutcher, Y[n]), sandsynl.: *knefilsbrekka; on. *knefill, m, højde, fjældhøjde (jfr. »Hnefill« som fjældnavn på Island, Kr. Kålund, Hist.-top. Beskr. II. — N. G. II, s. 403: Knevelsrud). de *Onglabrekks* (Ai), sandsynl. af et *»ǫnguls-brekka«; on. ǫngull, m, angel, krog (fiskekrog) findes i norske stednavne anvendt om stærke krumninger (N. G., Indledn. s. 39); hertil vel også skærnavnet »de *Onglaskerri*« (Wh).

Ordet *varg* bruges i shetlandsk som fællesnavn i betydning »dynd, søle, snavs« og forekommer en enkelt gang som stednavn: de *Varg* (St), dyndet strækning. Oprindelse usikker.

c) En del frit stående klipper, forbjærge og tildels høje, der føre navne som: kone, kærling, trold, troldkærling.

Ordet »kona«, kone, findes en enkelt gang som klippenavn: de *Koni* (Y[s]). »de *Kerl*« og »de *Gæikerl*« *[gäi·kerl·]* (ved »de Loch o' Skellister, N), to klipper: *kerling og *gýgjar-kerling; sé nedf. »gýgr«; shetl. *gæikerl* alm. = troldkvinde. Meget almindelig ere sådanne navne som »trold, troldkærling«. de *Boki* (Sumburgh Head, Du), rund klippe; shetl. *boki* som fællesnavn: trold, huldre. »de *Giv [gıv]* o' *Huni*«, klippeforbjærg på øen Huney, U[ø]: on. gífr, m (trold)? de *Grøla* (WBurra Isle), rund lille høj (troldhøj): on. grýla, f, skræmsel, fabeldyr. de *Turs [to'rs]* (Br), klippeforbjærg; on. þurs, m, jætte, trold. *Trollkonastakk [trǫ'lkonastak]* (Uya, Nm[v]), søklippe: *trǫllkonu-stakkr. — Det almindeligst forekommende ord er on. gýgr, f, trold-

kvinde, jættekvinde, betegnende frit stående klipper: de *Gør [gør]* (Mossbank, De). de *Gørn [gørn]* (Fl): *gýgrin (bestemt form). de stakk o' *Gørasten* (Fe[n]), de *Gø [gø] -stens* (Ti): *gýgjarsteinn. På Unst betegner »a *gør [gør, gør]*« [gýgr] en kvinde af ualmindelig størrelse. de *Gøens [gøens]:* 1) de *Longegø [lɔŋgəgø]*, 2) de *Bellagø [bəlagø]* eller »de *Rundgøens*« *[ron(d)-gøəns]*, to søklipper ved Fella (lille ø ved Wh): *gýgjarnar (bestemt pluralis), *langa gýgr, *ballar-gýgr. Da præfikset *rund* i det sidste navn står som oversættelse af *bella- [bela-]*, er dette sandsynl. gen. »ballar« af on. bǫllr, m, bold, kugle. Jfr. de *Ballaskerri* og de *Beljen* s. 181.

Angliserede klippenavne ere: »de Giant« (Klebergswick Hill, U) og »de Giant's Leg« (Br).

d) En del steder, hvis første navneled (trold, troldkvinde o. l.) betegner dem som troldeboliger.

En skarp grænse imellem denne og den foregående gruppe lader sig næppe drage, idet f. eks. det ovenfor nævnte *Grøla* dels er selve højens navn, dels ved sin betydning betegner højen som troldebolig.

de *Gørhul [gørwǫl, gørəwǫl, -wəl]* (1) WBurra Isle. 2) Ai, ved »de Loch o' *Vara*«, to små rundagtige høje, troldhøje: *gýgjar-hóll. — »de *Trollegjo [trǫləgjo]*« eller »de *Trussegjo [trosəgjo]* (Housay, Skerries) er en skummel klippekløft af sønderrevet udseende (troldekløft): *trǫlla-gjá og *þursa-gjá. *Trusse-* er omsætning af **Turse-*. — »trǫll« og »þurs« forekomme side om side i navnene på to indsøer i umiddelbar nærhed af hinanden i Tingwall sogn, nemlig: »*Trolla [trǫla] -water*« og »*Tirsa [té́rsa]* -water«. Dog er det måske rimeligere i dette *Tirsa* at sé det af »þurs« afledede gamle elvenavn *þyrs(a)«.

Af andre overtroen vedrørende navne er »alfr« (alf) omtalt under »hóll (alfhóll)« s. 112 og »nykr« (nøk) under »tjǫrn (nykartjǫrn)« s. 157 og »vatn (nykarvatn)« s. 163.

Ang. det oftere forekommende *Grosten* [*grásteinn] som huldrebolig sé s. 152 under »steinn«.

V. Særlige navne på små jordstykker (agerruder, engstrimler).

a) Navne efter det forskellige sædmål, som ved såning oprindelig er medgået til vedkommende jordstykker (agerruder).

de *Soldins* (Fe[f]. Hoswick, Levenwick, Korstun, i Du), de *Soldins [såldıns]* (Papa St), de *Soldien [səldiən]* -rig (Gilsbrekk,

Vidlin, L), sandsynl.: *»sáldingr« for *»sældingr« af on. sáld, n, sold, mål for kornvarer (tøndemål); no. »saaldsaad«, n, stykke ager, hvori man kan udsaa omtrent ½ tønde korn (»saald«). — de *Trimolins [tri̥'mol'ens]* (Tresta, Fe), nu alm. kaldet »de *Breggategs*«; no. »trimæling«, m, ager til udsæd af tre »mæler« korn; on. mælir, m, sjettedelen af et tøndemål (sáld) — no. »mæle« er variabelt. Enten af on. »mælir« med bortfalden i-omlyd eller af det til grund liggende »mál« må udledes *Mǫlesland* (Nibon, Nm[v]), jordstykke af rund form, og de *Molestegs [måləstegs]* (Papa St); no. maal (on. mál), n, afmaalt stykke jord; »aakermaal« = teig (agerrude). — de *Skebs [skεbs]* (Gunnister, Br); on. skeppa, f, skæppe. I omgangssproget bruges endnu ordet *skepp* eller *skebbek* om en stor stråkurv, navnlig til stampning af korn.

b) Navne efter jordstykkernes forskellige form (eller størrelse) tilligemed enkelte egenavne. Enkelte herunder anførte ord som »skjǫldr« og »speld« synes blot at betyde »markflek, agerrude« (teigr).

de *Bongs [bɔŋs]* (MRoe); no. »bung(e), bunga«, bugle, udbugning. — de *Dirdels [derdəls]* (Scatness, Du) ɔ: »halerne«; isl. dirðill, fær. dirðil *[di̥rıl]*, m, hale, fårehale. Jfr. »de Sma'-tails« (Scatness, Du). — de *Hwark* (Fe[f]); on. kverkr, f, strube. — de *Klingra [klıŋra]* (Still, U[s]), jordstykke af rund form; on. kringla, f, kreds. — de *Kotterumps [kɔtərό'mps]* (Klodister, Nm): *»kattar-rumpa«, kattehale. — *Mogiskinn* (Fo): *»magaskinn«, maveskind. — de *Pong [pɔŋ]* o' *Mel* (Colvidale, U), de *Pong*-rigs *(Ramnagjo,* U[s]), jordstykker af rund form; sandsynl.: on. pungr, m, pung, her betegnende noget pung- eller poseformet; da »s« i »sp« som fremlyd dog undertiden, skønt sjælden, kan falde bort, er en afledning af »spǫng« — sé nedf. *Sping* — ikke udelukket[1]. — de *Ranis (Velji,* Fe[h]), sé »rani« s. 140. *Ronta [rǫ'ŋta]* (Klodister, Nm), jordstykke af rund form; sandsynl.: »den runde«; nd > *nt* sé N. Spr. s. 132, § 28. — de *Rumps [rό'mps]* (Voe, Du. Boddom, Du. Klodister, Nm), de *Rumpas [rό'mpas]* (Mel, C); *Rumpa* forekommer som gårdnavn i Du (Sandwick. Gord). — de *Skjolds [sk̥ǫlds]* (Seter, Ai), de *Skelds [sk̥ælds]* (Houl, Wh), *Skjøld [sk̥øld]* (Gunnister, Nm), agerruder; on. skjǫldr, m, 1) skjold, 2) plade, rude, plet (jfr. no. »skjoldutt«, da. »skjoldet« = rudet, plettet); no. »skjold« bl. a. også = dyrket mark eller markflek; i stednavne: Skjold,

---

[1] Således *pǫn* (græstørvrude til tagtækning), on. spánn, m, tagspån.

Skjelde m. fl. [Ross]. Ordet forekommer på Shetland også som bygdenavn: Easter and Wester *Skeld [skæld]* (St). — de *Spelds [spælds]* (Kettlester, Y[s]), *Mørispel(d) [-spəl]* (Clumlie, Du), [*mýrar-speld] og *Speldimøri* (Fe) [*speld(a)-mýrr], de *Vigispelds [vıgıspɛls]* (Snaravoe, U) [*víkar-speld]; on. speld (spjald), n, tavle, plade. — de *Sping [speŋ]* o' *Brekken* (Y[n]), stykke eng af rund form; on. spǫng, f, plade. — de *Stus* (Korstun, Du); on. stúfr, m, stump; jfr. de *Stumpavelts (-felds:* »fields«) (U[w]): *stump(a)-veltur.

Flere ord, betegnende »kile, lap, flig« o. l., forekomme som navne på agerruder: de *Bjuris* (de Biggins, Papa St); on. bjórr, m, kileformigt jordstykke. de *Geris* (sammesteds); on. geiri, m, kile, vinkelformet stykke. de *(Stendra-) Kluts [kluts]* (Sa); on. klútr, m, klud, lap. Hertil hører mulig også navnet »de *Klus*« (Norwick, U[n]. Colvidale, U. Kolbenstaft, Fe. Fo *[klus]);* no. kluse, m, flik, lap. Men *Klus* kunde dog måske også være ordet »kló« (klo) med tilføjet pluralis »-s«. — de *Skød [skød]* (Northdale, Fe), de *Skødis (Gerdi,* Br); on. skaut, n, skød, hjørne. — de *Spjors [spjors] (Øver Sund* ved Lerwick, M); on. spjǫrr, f, klud, lap, strimmel.

de *Pilti [pä'lti]* (Gunnister, Nm) ɔ: »pilten«. Med hensyn til formen jfr. *sjopilti [ʂopı'l·tı, ʂopä'l·tı]* (Nm), nøk: *sjó-piltr.

Tonga [tɔŋga] (Gord, Du. Papa St.), de *Tongi [tɔŋgi]* (Fo. Midbrekk, Y[n]) høre som agerrudenavne vel til no. »tanga« (udt.: tånga) som navn på småjorder (N. G. III, 9) og synes da at stå i sammenhæng med on. tǫng, f, stang, tang. de *Engatongs,* sé s. 92. Ordet er ellers ikke let at skelne fra »tunga«, tunge (om et tungeformet stykke jord). de *Tongdelds [tɔŋdɛlds]* (Bakka, De), de *Tongribs [tɔŋrıbs]* (Cullivoe, Y[n]) kunne udgå enten fra »tunga« eller *tǫng, *tonga. Jfr. *Tonga [tɔŋga]* (U[v]), højt forbjærg (sandsynl.: *tanga), og *Tongafel [tɔŋəfel]* (C), fjæld.

c) Navne efter forskellig kvalitet.

Nogle med »smjǫr (smœr)«, smør, som første led sammensatte navne, betegnende frodig græsgang, findes omtalte under »vin« s. 166. Af rosende navne på agerstykker kunne endvidere nævnes: de *Lodni [lɔdnı]* o' *Gerdi* (Fe[f]) ɔ: *»hinn loðni (underforstået: teigr)«, den lådne (frugtbare); de *Madens* (Fe[f]) og *Velta mata* (C) af »matr« i betydning »kornkærne, korn«; sé »velta« s. 164. — Nedsættende navne ere: »de *Njadi*« *[ŋadi]* (Fe[f]) og »de *Nidda*« *[nıda] (Velji,* Fe). Som fællesnavn: *nad, njad [ŋad], ni* og *nid [nıd]* = vantrevent korn.

d) Navne efter beliggenhed.

Kruk (Lerabakk, Fo): *»krókr«, krog, hjørne. »de Horni« (angliseret form) (Y^h): *»horn«, hjørne; sé *Hond* under »horn«. — de *Skakki* (Colvidale, U. Fe^f), de *Skokki [skɔki]* (Fe^e), de *Skoks [sḱɔks]* (Sandwick, Du), skrå agerruder af skæv form; no. skakke, m, skævhed, skæv stilling eller retning. de *Skǫs (Skus) (Neder Sund* ved Lerwick, M); no. skaa, n, hældende stilling. — *Skeva* (Sa): »den skæve«; on. skeifr, adj., skæv. — Jfr. »de *Snibelts*« s. 78. — *Flǫ* som første sammensætningsled betegner en svag skråning, f. eks.: de *Flǫdelds [flǫ-]* (Melby, Sa): *flá-deildir (jfr. no. »flaae« [Ross]; isl. flár, fær. fláur, no. flaa, adj. = åben, svagt skrånende.

To ens jordstykker, der ligge side om side, benævnes undertiden »søstre«: de *Sisters* (Aithseter, C); de *Sistrens [sıstrəns]* (Gletness, N): *systrarnar.

e) Jordbundsbeskaffenhed og andre forhold.

α) *Skerpa [skœ'rpa]* (de *Biggins*, Papa St.), de *Skerpas* (Heglabister, Wd), de *Skerpins [skœ'rpıns, sḱɛ'rpıns]* (Seter, Ai): *skerpurnar; on. *»skerpa« om hård og tør jordbund, sé s. 147. Hertil sandsynl. også *skorpa*, der synes at forudsætte en form *»skarpa«, f. de *Skorpas [sḱǫ'rpas]* (Houbie, Fe), de *Skorpins [sḱǫ'rpıns] (Krun,* Catfirth, N): *skǫrpur, skǫrpurnar.

β) *Bødis-* el. *Bødus*-meadow ($Quarf^e$, SSh.) *[bødəs-, bødǫs-]*: *»býtis-(eng)« af on. býti, n, udskiftning; her blev nemlig i tidligere tid høet udskiftet mellem bygdens indbyggere.

γ) de *Fud* (Quheyfirth, Nm), de *Fuds* (Shannerwick, Du. Hametoon, Fo), agerruder. Mulig er dette navn det samme som no. »foda«, vinterfoder til ét kreatur, som stednavn altså betegnende et jordstykke, tilstrækkelig stort til avling af et sådant vinterfoder. Der er dog også mulighed for afledning af »fótr«, sé s. 95.

Adskillige eksempler på agerrudenavne findes meddelte under ordene »bœti«, »deild«, »flǫtr«, »land«, »rip«, »teigr« og »velta«, der alm. forekomme som sidste sammensætningsled i sådanne navne.

VI. Navne, hentydende til skov- og plantevækst samt til afbrænding af land.

Skuen brenda [skuən brända] (Quarf, SShetl.), højtliggende dalsænkning: *»skóginn brenda«, akkusativform af *»skógrinn brendi« (den brændte skov).

On. viðr, m, skov, indeholdes sandsynl. i dalnavnene: *Vidal [vidɛl]* (Fo) og »de *Vidals*« (U[b]): *við-dalr (-dalir); endvidere i gårdnavnet *Vister* (Sandwick, Du), ældre form: »Viasetter, Viasettar« [D. Balfour]: *viða-setr. Jfr. *Widembrekk* s. 109 under »heimr«.

[On. tré, n, træ, indeholdes i de oftere forekommende navne *Tregjo* [*tré-gjá] og *Trewik* [*tré-vík], hvor *Tre-* betegner drivtømmer.]

On. lundr, m, lund, lille skov. — *Lund [lond]* (U[v]), bygdenavn: *í lundi. *Lunnaster, Lunnister* (Nm): *lundar-setr. *Lunnasting* (sogn på Mainland): *lundeiðs-þing (i skiftet efter Hans Sigurdssøn kaldet »Luneidesting«, sé s. 173).

No. »rust, ryst«, f, lund, lille skov; skovbakke; (skovbevokset) bjærgryg. — Hertil mulig: »de *Ristoses*«, plur. (U[n]), to højderygge: de *øter* and de *hemer Ristos [rɪstos]:* ?*ryst (rust) -áss. Da andet led *-os* betyder »ås, højderyg«, kunde første led *rist* betegne denne ås som oprindelig bevokset med kratskov. Det bliver dog noget tvivlsomt (jfr. no. »rist«, f, bjærgkant).

No. »ryde«, n, samling af småtræer, buskvækster. Hertil sandsynl.: »de *Ribrendadelds*« *[ri·bräŋ·dadɛlds]* (Seter, NRoe), opdyrket jordstykke. *brenda* betegner, at den på stedet oprindelig voksende kratskov *(ri:* »ryde«) er bleven afbrændt i opdyrkningsøjemed.

Navne, hentydende til afbrænding enten af lyng eller træer i opdyrkningsøjemed, ere: 1) *Brenna* (Fladabister, C), de *Brenjens [breŋens]* (W), gårdnavne, *Brennhul [brɛŋwǫl, -wəl]* (Sa) høj: *brennu-hóll — af on. brenna, f, a) brænden, brænding, b) afbrændt stykke land (i denne betydning oftere som stednavn i Norge; 2) *Swinin* (L), *Swini* (Collafirth, Nm): *í sviðningi; on. sviðningr, m, afbrændt (afsvedet) land, no. »Svinning« i stednavne. Også perfektum participium »brendr«, brændt, forekommer nogle gange i shetlandske stednavne (navne på afbrændt land), f. eks. *Hulen brenda* (U), sé »hóll«. Jfr. navne som: Brunt *Hul* [hóll] eller Hill (W), Brunt Hill (Burravoe, Y[s]), »Brunt *Hamarsland*« (Ti)[1]. — On. bruni, m, og tildels brandr, m, betegne i stednavne det samme som »brenna«. Det første ord genfindes som første led i næsnavnet *Brunanes* (WBurra): *bruna-nes; jfr. *Brunatwatt* under »þveit« s. 160. *Brandi*-water (Nm) kunde vel have hentydning til det indsøen omgivende lands afbrænding, ligesom indsønavnet *Vatna brenda* [*vatnit brenda) (Vests.).

---

[1] Shetl. perf. part. »brunt« *[bro'nt]* = eng. »burnt (burned)«.

Første led i »de *Limtegs*« *[lımtegs]* (C) og »de *Limveltek*« *[lemvæ'l'tək]* (Bakka, De) er sandsynl. on. lim, n, ris, kvas: *lim-teigar, *lim-velta.

Bygdenavnet *Snarister* (Wh): *snar-setr, kunde vel sættes i forbindelse med no. »snar«, n, kratskov (jfr. ovf. *Lunnaster, Lunnister:* *lundar-setr[1]. Derimod synes *Snaranes* (Ai) ikke at kunne have denne oprindelse, da der ikke findes spor til nogen art trævækst i tidligere tid der på stedet, og bliver da snarere at sætte i forbindelse med no. »snar«, n, nederste del af skinnebenet, hvilket ord vel kan tænkes anvendt sammenligningsvis i pynt- eller næsnavne.

On. einstapi, m, ørnebregne, ormegræs, indeholdes sandsynl. i dalnavnet *Jenastabadal* (Burrafirth, U): *einstapa-dalr. Navnet lyder nutildags alm.: *Jena Stabadal*, men kan ifølge stedets naturforhold ikke have nogen forbindelse med ordet »stapi«, klippe. Klippen *Staba* (Burrafirth, U) er altfor langt borte fra den nævnte dal til at kunne have noget med dens navn at gøre. On. »einstapi« indgår undertiden som første led i norske stednavne (Einstapasætr: D. N. II, 43, sé »Fritzner«).

On. kál, n, kål. — de *Kwol [kwol, kwəl] -punds* (Aithsness, Ai): *kál-(pund, sé afsnit C); jfr. de »Kail« *[ķɛl] -punds* (Taft, Wh); lavskotsk »kail«, kål. de *Hwolgerts, Kwolgerts* og »de *Hwolikrobb*«, sé henholdsvis »garðr« og »krubba«.

On. klungr (med radikalt r), m, hybentorn. — de *Klonger, [kləŋgər]* (Nm), lille høj. de *Hamar* o' *Klonger* (Fe[f]). *Klonger* (Lund, U[w]). de *Klunges [kloŋgəs]* (Whiteness, Wd), lille høj. de *Klingra [kleŋgra]* -banks (C), åbred. På alle de her nævnte steder vokse hybentornbuske. På Yell (Y[b]) kaldes hybentornbær endnu *klongers [kləŋgərs] (klonger*-berries). — Et andet navn, med hvilket steder, hvor hybentornbuske vokse, betegnes, er: »de *Torrens*« (U. Fe); on. þorn og þyrnir, m, tornebusk, tjørn; i shetl. som i norsk spec. = hybentorn og enstydigt med »klungr«.

On. lyng, n, lyng. — Shetl. *ling [lıŋ]* som fællesnavn og i stednavne; i stednavne (og som fællesnavn i en enkelt sammensætning) tillige i formen *lung [loŋ]* uden omlyd. — *Lingabringa,* sé »bringa« s. 83. *Lingerø,* sé »rjóðr« s. 142-43. *Linga,* sé »øy« s. 170. *Lungklett [lo'ŋklæt]* (Ai[o]), isoleret klippe på en lynggroet hede: »lyng-klettr. *Lungnes [loŋnɛs]* (ved Tresta, Ai): *lyng-nes. En afledning af adj. »langr« passer i begge de sidst-

[1] Der er dog også mulighed for en afledning af det gamle mandsnavn »Snerir (Snærir)«, skønt man i dette tilfælde skulde have ventet formen *Sner-* og ikke *Snar-*.

nævnte tilfælde mindre godt. Formen *lung* haves desuden i en sammensætning *lungkiljen [loŋ'kıl'ən]* (Ai), et lyngbundt, sandsynl.: *lyng-kyllingr (jfr. no. kylling, m, fær. kyllingur *[tšıdlıŋ-gọr]*, m, lille høstak m. m. — af »kollr«).

On. sef, n, siv, i »de *Sevljog [-log]*« (C^n): *sef-lœkr.

On. þang, n, tang, i *Tanuk* = »Tangwick«, sé »vík«.

On. þari, m, søtang, i f. eks. *Tarigjo* (N^s, og flere steder): *þara-gjá, og »de *Tarategs*« (Lunnister, Nm): *þara-teigar (hvor »þari« hentyder til gødning med søtang).

Navne som »de *Burkli*« *[bo'rkli]* (Levenwick, Du) og »de *Borkali*« *[bə'rkali]* (Burrafirth, U) [-hlíð], lier, *Borkhul [bọ'rk-wəl]* (Klodister, Nm) [-hóll], høj, de *Bark*-hill (Fo), de *Barka-bødi* (Brough, De), sé *»bœti« s. 86 og sandsynl. også de *Bjarkis (Windus,* Y^m. WSw, Y) indeholde vel ordet *»barka«, som i færøsk *(börka)* betegner roden af tormentilplanten *(börku-vísa)*. Dennes rod benyttedes nemlig almindelig tidligere til barkning af skind og huder (til søklæder, sko).

VII. En del navne på dyr, fugle og fiske som første led i stednavne.

On. bú, stort kvæg, f. eks. i »de *Buskord* (Nm^v), sé »bú« s. 84. On. smali, småt kvæg (får), f. eks. i »de *Smaligerts*« (Bakka i *Tegen,* De^v): *smala-garðar, *Smalabrunn,* sé »brunnr« s. 84.

On. alka, f, alke (søfugl) i »de *Wolkali [wọ'lkali]* (Skaw, U^n): *ǫlku-(h)líð: — de *Bagaskers* (U^w): *baka-sker; *bagi* [*bakr] (U), svartbagmåge; on. svartbakr (svartbag) i forbjærgnavnet »de *Swarbaks* Head« (Vementry, Ai). — On. dilkr, m, dielam, i »de *Dilkasti(g)*«, sé »stigr« s. 152. — de *Duhol* (Papa St.): *dúfu-hol (on. dúfa, f, due). — *Edrateng* el. *Hedrateng* (W), *Edersjøn* (Fo), *Hedregjo* (Y^e): *æðar-tangi, -tjǫrn, -gjá (on. æðr, f, ederfugl). — On. fær, n, får, i »de *Feriklevens*« (Papa St.): *færa-kleifirnar (sé »kleif« s. 117), og »de *Feranava*« (sammesteds): *færa-nǫf? flad strandklippe; med bortfalden omlyd sandsynl. i »de *For-holm*« (ud for Foraness, St); i øvrigt er ordet »fær« meget sjældent i sammenligning med »sauðr« i shetlandske stednavne. — *Fiskanes* (MRoe): *fiska-nes, *Fiskavik,* sé »vík« s. 164 (on. fiskr, m, fisk). *Fitful [fıtfol]* Head (Du): *fitfugla-hǫfði (on. fitfugl, m, svømmefugl). — *Fuglaberg* (Lunna ness, L): *fugla-berg, *Fuglali* (Y^h) *[fogla-]:* *fugla-(h)líð (on. fugl, m, fugl). — On. galti og gǫltr, m, galt, i *Galthul [ga'ltwọl, -wəl]* (N),

Golthul [gǫ'ltol] (Ai): *galt-hóll[1]; de *Galtalis [gă'ļtalis]* (U^s): *galta-(h)líðir. — On. gás, f, gås, i: *Gos [gos]* -meadow (Fo), *Gostu [gåstu]* (Firth, De): *gás(a)-þúfa. *Gosa [gɔsa]* -water (Y^n), *Gosa*-loch (Fo). — On. gimbr, f, hunfår, i: »de *Gimregerts [gımrə-]* (U^mo): *gimbra-garðar. — On. gríss, m, gris, i: *Grisigert* (Fo), *Grisitu* (W): *grísa-garðr, -þúfa. — On. hafr, m, gedebuk, sandsynl. i *Havra* [*hafr(a)-øy]; sammensætning med mandsnavnet »Hafr« vilde snarest have givet en form som »Hafrs-øy« med bevaret genitiv »-s« i shetlandsk; ang. forekomst af mandsnavnet »Hafr« sé det følgende kapitel. — *Hestegjo* (Fl), de *Hestalis* (Burrafirth, U) (on. hestr, m, hest). — *Hundegjo [hǫndı-]* (Ireland ness, Du^v): *hunda-gjá, *Hundshelljer [hǫndʒhɛļər]* (Fl): *hunds-hellir (on. hundr, m, hund) — sigter til drukning af hundehvalpe. Den samme forklaring må anvendes overfor navnet *Swalpigjo* (WBurrafirth, Ai): *hvelpa-gjá (on. hvelpr, m, hvalp, hundehvalp). Jfr. *Honnipøl* under »pollr«. — *Hwalgjo* (W), *Hwalfirth* (Y), *Hwalwik* (nord for Esh., Nm^v): *hval-gjá, -fjǫrðr, -vík (on. hvalr, m, hval). — On. hœnsn, n, pl., høns, i: »de *Hjonsikopps [hjɔ'nsıkɔps]* (Quarf^ø, SShetl.): *hœnsna-koppar; sé »koppr«. — de *Imber-skerri* (Fo); no. »imbre«, m, havlom (fugl). — *Kolvegert* (Wh), *Kolfegert* (Haroldswick, U^n) *[kɔlvə-, ko'lfe-]*: *kalfa-garðr (on. kalfr, m, kalv); *Kolvidel,* sé s. 87. — *Krabbapøl* (Fo): *krabba-pollr. — *Krogla [krɔgla]* *-skerri* (Skerries), *Krakla-skerri* (C), skær; »Kroklahellia« (Lambhoga, Fe^v); shetl. *kroklin* (U), fær. »kræklingur«, musling. — *Kubøl,* sé »ból«; de *Kukopp* (Papa St.): *kú-koppr; *Kør*-water (Nm^v): *kýr-(vatn); on. kýr, f, ko. — de *Kattismogs* (Du): *kattasmogur (on. kǫttr, kat). — *Lam(b)hoga,* sé »hagi«; *Lambanes* (U^n): *lamba-nes; on. lamb, n, lam. — *Lerkabøl [læ'rka-]* (Fo): »lærkebol«. — On. langve (SE), lomvie, alke, i: *Longnakodda* (Fo), sé »koddi«. — *Liraskerri* (Papa St.), *Lirastakk* (U^n): *líra-sker, -stakkr; shetl. *liri,* on. líri, m, skråpe (søfugl), fær. »líri«, m, skråpeunge. — On. lómr, m, lom (vandfugl) sandsynl. i det flere steder forekommende *Lumisjøn, -sjon,* sé »tjǫrn«. — *Løraberg* (Uyasound, U^s), medeklippe: *lýra-berg, *Lørhelja* (L): *lýr-hella; shetl. *lør,* on. lýrr, m, lyr (fisk). — *Marafel* (De): *mara-fell, *Marifel dal* (Lunna ness, L); on. marr, m, hest. — *Nøger* (Sound ved Lerwick, M): *naut-garðr; *Nøthelja* (Isbister, Wh): *naut-hella; on. naut, n, nød, kvæghøved. — *Orknis gjo* (Hoswick, Du. Hellines, C. Mousa), »Orkneyman's cave« (Bard of Bressay), Orkneyman's stane el. *skerri* (Mousa). Om disse steder heder det i de lokale traditioner, at

[1] Jfr. dog »galti, gǫltr« som klippenavn s. 182.

Orknømænd ere druknede eller på anden måde forulykkede dér. Dette er kun folkelige forsøg på at forklare stedernes navne, som — i al fald de med *Orknis-* begyndende — må udledes af on. orkn, n, en art stor sælhund. De nævnte steder enten ere eller kunne meget vel have været liggesteder for sælhunde. — *Oksnabøl* (De), høj, de *Joknaflots [jåknafləts]* (Sa), *Joksnagjo [jǫksna-]* (C[n]): *øxna-ból, -fletir (flǫtr), -gjá; on. oxi, uxi, m, okse (plur.: øxn, yxn). — de *Pisagjos [pısa-]* (Balta Isle, U): *pisu (el. pisna) -gjár; fær. pisa, f, søfugleunge. — On. rafn (hrafn), m, ravn, i: *Ramnaberg*, *Ramnagjo;* sé henholdsvis »berg« og »gjá«. — *Ritenhamar [rıtən-],* (in) under *Ritenhamra [rıt'ənham''ra]* (Skaw, U[n]): *rytna-hamarr, *undir rytna-hamri; isl. ryta, f = rytr, m, (mindre) måge, fær. rita, f, tretået måge, røtter. — *Roljapund [rǫ̣lapond]* (Grøtin, Fe), sé »pund«, afsnit C; shetl. *røl* (alm.), ung hest i hårfældningstiden, og *roil [rǫ̣il, rǫ̣l]* (C), gammelt får. — On. ross (hross), n, hest, i: *Rossahul* (Burrafirth, U), *Rossanes [rosa-]* (Wd): *(h)rossahóll, -nes. — On. røyðr, f, rørhval, synes indeholdt i navnet *Refirt'* (Y[m]), som i brev af 6. juli 1538 (Bergen) findes skrevet »Rødefiord«; i dipl. af 19. maj 1307 (D. N. I, 1): »j Rœyðar fyrðe«. »Refjord« i brev fra 1567. — On. sauðr, m, får, f. eks. i *Sǫbel, Søbel,* sé »ból« s. 79; *Sobergli,* sé »líð (hlíð)« s. 129; *Sørett,* sé »rétt« s. 141. — de *Sẹd*-hole (Ness of Ireland, Du), medested, de *Sẹgjos* (Papa St.): *seiða-gjár, pl. (on. seiðr, m, fiskearten »sej«). — On. selr, m, sælhund, i: *Sẹlgjo* (Br[e]), *Seligjo* (Ai): *sel(a)-gjá, *Selapodl* (Fo), sé »pollr«, *Selastakk* (Vaila, W): *sela-stakkr. — *Sildegjo* (Scatness, Du. Fl): *sílda-gjá, *Sildawik* (St): *sílda-vík (on. síld, f, sild). — On. skarfr, m, skarv, ålekrage, i: »de *Skarfastakk*« (Skaw, U[n]): *skarfa-stakkr; i flere tilfælde er det tvivlsomt, om *skarv, skarf* i shetlandske stednavne er fuglenavnet »skarfr« eller det s. 147 omtalte »skarv« (no.), nøgen klippegrund. — On. smyrill, m, dværgfalk, indeholdes mulig i: »de *Smirla [smərla]*-water« (De[s]). — On. stari, m, stær, indeholdes sandsynl. i navnene *Sta̱raberg* (C), *Sta̱rihul* (Freester, N): *stara-berg, -hóll. En del med *sta̱r-* begyndende navne kunne komme af on. »stǫrr«, stærgræs. — On. spói, m, spove (fugl), i: »de *Spu̱tong*« (Papa St.): *spóa-tangi. — *Swinifel* (MRoe), *Swinali* (Fe[n]), *Swina*-holm (Y[h]): *svína-fell, -(h)líð, -hólmr (on. svín, n, svin). — *Titlenatun [t[e]itlena-]* (Y[h]): *titlinga-tún (on. titlingr, m, spurv); mulig indkommet gennem ordets anvendelse som elvenavn (sé N. G., I). — *Testegjo* (Sandwick[v], Du): *þeista-gjá; on. þeisti, m, teiste (søfugl). — *Vedregjo* (Kot, Wd): *veðra-gjá (on. veðr, m, væder).

Angående andre mulig hidhørende navne sé »Personnavne«, med hvilke forveksling meget let finder sted.

VIII. Personnavne, forekommende som første led i shetlandske stednavne.

Dette afsnit hører til de utaknemmeligste at behandle. For det første er der på grund af meget stærk afslibning for de fleste herunder omtalte navnes vedkommende en mængde forvekslingsmuligheder imellem personnavne indbyrdes, dernæst imellem person- og dyrenavne, der ofte falde sammen, og endelig kunne blandt andet nogle elvenavne gøre fordring på at komme med i betragtning. Men da dannelsen af stednavne ved hjælp af personnavne som første led spiller en så indgribende rolle, bør en lille oversigt over denne navnegruppe nødig savnes, og jeg hidsætter derfor her en liste.

Abateg (Strand, Fe), agerrude, sandsynl.: *Abba-teigr (Abbi: forkortet form af »Arnbjǫrn«, m). — *[A̲brans* [a̲brəns] -knowe (SNoonsbrough, Ai): *Abrahams-. — de *Amfrigerts* (Westafirth, Y^n), agerruder [*-garðar], de *Amfra* [aʻɯfra] -mires (Y^n), en mose, de *Amfra-* el. *Anferanebb* [aʻɯfra-, äʻŋfəranɛb] (U^w), en pynt; første led er her sandsynligvis et personnavn, enten et *Arnfreðr, m, eller snarere det oftere bevidnede, på Island endnu gængse kvindenavn »Arnfríðr«; ?*Arnfríðar-garðar, -mýrar, -nebb (nef). — de *Anderdelds,* de *Anderstots* [a̲ndərdɛlds, -sto̤ts] (Papa St.), navne på agerruder: ?*Arnþórs-deildir o. s. v. (Arnþórr, m, no. Andor); ang. *-stots* sé *stutt-teigr s. 157. — *[Antenesda̲ls* (Lunnister, Nm), agerruder: *Antoniusar- (ang. *da̲l* her sé afsnit C). — *A̲ravo* (Vaila Isle, W): *Ara-vágr (Ari, m). — *Arnaskjo̲* (U^w): *Arna-skjá (Arni, m); *Anjefirt* [äŋəfeʻrt] (W), sandsynl.: *Arna-fjǫrðr. Jfr. *Onjefirt.* En »Halfdan j Arnafyrde« nævnes i dipl. af 1307 (D. N. I, 1). — de *Atligjos* [ätl̥ɩ-] (Y^n), *Atlanes* (WBurra), *Atlasko̲rd* (Hill o' Wd, M), *Atle̲r* (N): *Atlagjár (plur.), -nes, -skarð, -øyrr (Atli, m). — *[Barbarateng* (Samphray Isle): *Barbaru-tangi. — *Bardister* (Nm), i skattefortegnelse af 1600: »Bordasettar«; sandsynl.: *Bárða(r)-setr af »Bárðr« el. »Bárði«, m. — *[Bartaskjo* (Windoos, Y^m): *Bartals-skjá. — de *Benisgerts* (Y^n): *Beinis-garðar (Beinir = Beini, m); samme navn er måske *Benigert* (Collafirth, De), hvor dog en afledning *»Bjarnar-garðr« også er mulig. *Benisverd* (NRoe), høj: *Beinis-varða; jfr. »Beinisvør(ð)a«, fjæld ved Sumbø på Suderø (Færøerne). *Benston* (N^s), bygdenavn: *Beinis-tún? Hos Balfour: »Beinsta« [*Beinis- el. Beina-staðir?]. — *Bergfinsseter* og *Berg-*

finssnjug (De), sé henholdsvis »setr« s. 144 og »knjúkr« s. 119 (Bergfinnr, m). — *Bessigert* (Ti): *Bessa-garðr (Bersi, Bessi, m); hertil mulig også *Basta* (Yⁿ): *Bassa- el. Bessa-staðir? — *Ballista* (Uᵇ): Bolla-staðir (Bolli, m), sé s. 150. — [»Duncan's« *klett* (Wh). — *[Dunglegjo [doŋgləgjo]* (Br), sandsynl.: *Dungalsgjá. — *Eljensvo [ɛlənsvo̜]* (Sandwick, U), sandsynl.: *Erlends-el. *Erlings-vágr. *Ellestun* (Hoswick, Du) kan indeholde et af mandsnavnene »Erlendr, Erlingr, Eilífr eller Alvir, Ǫlvir«. — *Elvister* (W), ældre skriftform »Elvista« (Munch); sandsynl.: *Eilífs el. Ǫlvis, Alvis -staðir; efter kortet findes her ingen elv, hvoraf navnet kunde udledes; *Ellister* (Du). — *Enᵉrsgo̜rd* (Lumbister, Yʰ): *Einars-garðr (Einarr, m); sammesteds: de *Je̜ne(r)stegs (-deks)*: *Einars-teigar. — »Engla vatn« (Du), indsø (efter optegnelse af Thomas Williamson, 1886): *Engla-vatn (af mandsnavnet »Engli«). *Englamorvatn*, sé s. 90 under »eng«. — *Eriks [ɛrəks] ham* (Yᵒ): *Eiríks-hǫfn (Eiríkr, m), sé »hǫfn« s. 115; de *Heris*-rigs (Strand, Fe), agerruder, sandsynl.: *Eiríks-(teigar); hertil vel også *Erısdal [ɛrısdɛl]* (Papa St.): Eiríks-dalr; jfr. dog *A̱risdal (Eris-)* i afsnit C. — de *Esbeni [ɛsbənı]* -waters (Lunna ness, L), sandsynl.: *Ásbjarnar-vǫtn (Ásbjǫrn, m). — *Finnister* (N): ?*Finns-setr (Finnu-, Finna-) (Finna, f, Finni, Finnr, m); *Finsteg* (Feᶠ): *Finns-teigr (Finnr, m). — *Frakkaster* (Fe): *Frakka-setr, (Frakki, m). — *Galtafirt* (Ai), stykke fjord mellem Tresta og Semblister: *Galta-fjǫrðr (Galti, m); hertil måske også »de *Gatlamu̱rs [gätḻa-]* (Fe) med omsætning af »lt« (*Galta-mýrar?); de fleste af de med *Galt-* begyndende navne komme ellers sikkert af fællesnavnet »gǫltr, galti« (galt). — *Gerelswik [gærəlswık]* (Haroldswick, Uⁿ): første led er sandsynligvis et af »Geirr« afledet mandsnavn (Geirúlfr, Geirleifr, Geirlaugr). (de Loch o') *Girlsta [ger(ə)lste]* (Ti): *Geirhildar-staðir; *Girltun [gerltun]* (Nˢ): *Geirhildar-tún (ikke langt fra »de Loch o' *Girlsta*«); »de Loch o' *G.*« er sandsynl. det i Landnáma omtalte »Geirhildar vatn«, nævnt efter Ravne-Flokes datter »Geirhildr«, som druknede på Shetland i denne indsø. — *Germatwatt* (W), gårdnavn; ældre skriftform: »Garmantwait« (Munch); sandsynl.: *Geirmundar-þveit (Geirmundr, m). Hertil måske også pyntnavnet *Garmasteng* (NRoe): ?*Geirmunds [= Geirmundar] -tangi. — *Glums [glo'ms]* -meadow (NRoe): *Glúms-(eng) (Glúmr, m). Jfr. *Gluss (G.* Isle) under »øy« s. 170. — *Gollawart [go̜ḻawa'rt]* (Housay, Skerries), højde, bjærgvæg; sandsynl.: *Gulla-varða (»Gulli«: mandsnavn, sammentrukken form af et af de med »Guðl-« begyndende navne); de *Gollamørs [go̜ḻa-]* (Houll, Whⁿ): *Gulla-mýrar? — *Goitaberg [go̜itabærg]* (Fe), sandsynl.: *Gutta-berg (Gutti, m); i N. G. III, 86, nævnes et »Gutteberg«. *Goitorms*

[gǫitərms] -hole (nord for Tonga, U[v]): *Guttorms-hol (Guttormr, m). — *Grimsteg [grı'msteg]* (Strand, Fe), agerrude: *Gríms-teigr (Grímr, m); *Grimista [grimısta]* (nord for Lerwick, M), sandsynl.: *Gríms-staðir[1]; *Grimster* (Y[n]. U. Br), sandsynl.: *Gríms-setr; »Gremsetter« (U). *Grimel* i *Grimelshjǫg [grimǝls-]* [-haugr] (Esh., Nm[v]) er et af de af »Grímr« afledede navne (Grímúlfr, Grímarr, Grímaldi, m, Grímhildr, f). — *Gulberwik [golbǝrwık]* (Lerwick sogn[s], M): Gullberu-vík (Orkneyinga saga) af kvindenavnet »Gullbera«. — *Gunnigert [gonı-]* (WSw, Y), *Gunnista [gǫŋıste]* (Br), *Gunnister* (U. Nm[v]) kunne afledes af mandsnavnet »Gunnarr« eller kvindenavnet »Gunnhildr« eller andre med »Gunn-« begyndende navne. — *Hanigert* (Baltasound, U), sandsynl.: *Hana-garðr af tilnavnet (mandsnavnet) »Hani« (sé »Hanestad«, N. G. III og IV). — *Haraldsdal [harǝls-]* (Wh[s]), *mukkel* and *piri* [store og lille] *Haralds*-water (Fe), *Haraldswik* (U[n]), skr. »Haroldswick« — af »Haraldr«, m. — *Hoversta* (Br), omtalt under »staðr« s. 150, må udledes af mandsnavnet »Hafr« (hafr, m, gedebuk). *Havers*-knowe (Seter, Ai) er tvivlsomt, da dette lige så vel kan udledes af fællesnavnet »hafr«. — Ang. »Helgi«, m, i *Heglabister* (Wd), sé s. 80 (bólstaðr). — de knowe o' *Hermenjuk [hœr··mǝŋok·]* (Sa), måske: *Hermundar-knjúkr (sé »knjúkr« s. 119); *Hermennes [hœr··mǝnɛs·]* (Burrafirth[v], U): ?*Hermundar-nes. — »Hillswick« *[hı'lswık]* (Nm[v]), bygd, ældre form: »Hildiswick« (1644) [S. Hibbert, A Description of the Shetland Islands. Witchcraft of Shetland, s. 259]; oprindelig form sandsynl.: *Hildis-vík (Hildir, m)[2]; jfr. »Hildasay« s. 171. — *Ildigert [ıldıgé'rt, -gǝ'rt]* (C), mulig for **Hildigert* af et oprindeligt *Hildar-garðr (Hildr, f); bortfald af h i fremlyd forekommer oftere i shetlandsk. — *Hognaba [hogna-]* (Sa), blindt skær, sandsynl.: *Hǫgna-boði (Hǫgni, m); »Högnaboði« findes også på Færøerne som skærnavn (FA. II, s. 432); shetl. *Hogna-* kunde dog også udgå fra et oprindeligt *Hákonar (Hǫ́konar)-; sé efterfølgende navne. — *Ukinseter [ukınstǝr]* (Conn.) for **Hukinseter*, ældre skriftform: »Howkenasettar« [Balfour]; sandsynl.: *Hǫ́konar (Hákonar) -setr (Hǫ́kon = Hákon, m)[3]. — *Hwalgert*

[1] Første led kunde her også være et af »Grímr« dannet afledningsnavn.

[2] Man kunde her måske også tænke på en afslibning af mandsnavnet »Halldórr« (jfr. »Haldórsvík« på Strømø, Færøerne).

[3] På u-omlyden »ǫ́« af »á«, der i senere oldnordisk alm. er bortfalden, haves også andre eksempler i shetlandske stednavne, således: *Hufel, Hurøn,* sé »fell« s. 91 og »raun« s. 140—41 (hǫ́r = hár, adj., høj); *Hustak* sé »stakkr« s. 151.

(U[b]), gårdnavn; ældre skriftform: »Qualsgarth« (Munch): *Hvalsgarðr (Hvalr, m); jfr. no. »Kvalstad« (N. G. III, 20) og »Whalsay« s. 171. — *Øskister* for **Høskister* (Fe), ældre skriftform: »Huscasetter« (Munch); sandsynl.: Hǫskulds-setr (Hǫskuldr, m). — de *Ingaborgadelds [ıŋ'gabǫr'gadɛlds]* (Klodister, Nm), agerruder: *Ingibjargar-deildir (Ingibjǫrg, f). — *[Jakobs [jakɔbs]* -holes (Wd). — de *Junsteg*-rig (Raga, Y[h]), agerrude; sandsynl.: *Jóns-teigr (Jón, m). — de *Jørnabrekks*, de *Jørnategs (-deks)* (Clousta, Ai); sandsynl.: *Jǫrundar-brekkur, -teigar (Jǫrundr, m). — *Ketelseter [kɛtəlstər]* (Y[s]), skr. »Kettlester«: *Ketils-setr (Ketill, m); hertil mulig også *Kellister* (Sa). — *Kolbens*-brough (Br), sé under »borg«, *Kolbensgert* (C), *Kolvinsten* (Wh), *Kolbestaft* (Fe): *Kolbeins-borg, -garðr, -steinn, -topt (Kolbeinn, m). — *Korabrekk [kɔrabrɛk]* (Nm), »Corrabrick« (Munch); sandsynl.: *Kára-brekka (Kári, m). — *Krukster [krokstər]*, skr. »Crooksetter« (De), sandsynl.: *»Króks-setr« (Krókr, m); i skattefortegnelse fra 1600: »Crogasetter«. — de *Lavahwœi [-hwäi]* (U[mo]), de *Lava-* el. *Lovahwœis [lǫvahwäis]* (Tresta, Fe), de *Lavategs* (Y[m]), de *Lovateg(s) [lǫva-, lɔva-]* (Raga, Y[h]) og »de *Lovatuns*« *[lɔva-]* (Wh), navne på jordstykker, agerruder, kunne afledes af mandsnavnet »Láfi« eller rettere sideformen »Lafi« (af »Ólafr«); *Lava-* forudsætter »Lafi«, medens *Lova-* kan udgå enten fra »Lafi« eller »Láfi«; sé Rygh, N. G. I, 273 f. under »Laverød«. Afledning af on. láfi (no. laave, lave), lo, lade, er her mindre sandsynlig. Ang. *hwœi, teg, tun* sé henholdsvis »kví, teigr, tún«. — *Levister* (Wh), sandsynl.: *Leifs- el. Leifa-setr (Leifr, Leifi, m), sé »setr« s. 145. — *Lodenswi* for **Lodenskwi* (Fo), jordstykke: *Loðins-kví, af mandsnavnet »Loðinn«. — *Maggateg* (Fe[f]): *Mǫggu-teigr (Magga af Margrét, f). — *Magnes*-rig (Papa St.), de *Mognestegs [måŋnəs-]* (Fo), de *Mongistegs [mɔŋgestɛks]* (de Brenna, Fladabister, C): *Magnúsar-teigar. Om bygdenavnet *Mangister* (Nm[v]) hører hertil, er usikkert; sé »Manga« under elvenavnene. — de *Niklaribs* (Fe): ?*Niklasar [Nikolásar] -rip. — *Oddsta* (Fe): *Odds-staðir (Oddr, m), sé »staðr« s. 150. — *Oligert* (Papa St.): *Óla(fs)-garðr (Ólafr el. Óli, m); *Olles*-knowe (Papa St.): *Ólafs-(haugr); *Ules [uləs] -teg* (Ruster, Fe[v]): *Ólafs teigr; *Ulasten*, skær ved Scalloway (M), og *Sten Ules [uləs]* (Nibon, Nm[v]): *Ólafs steinn og *steinn Ólafs; *Ulens [ulǝns] gerdi* (Brough, Br): *Ólans gerði (Ólinn: bestemt form af »Óli«); jfr. *Ulensberg* (Haroldswick, U[n]), *Ulensgjo* (Noss Isle), *Olensgert [ɔləns-]* (Aithseter, C): *Ólans-berg, -gjá, -garðr. — *Omensdal [ǫmənsdal, -dɛl]* (Y[n]), sandsynl.: *Ámunds (= Ámundar) -dalr. »Omond, Oman« (*Ámundr) forekommer endnu som mandsnavn (efternavn) på øen Yell. *Ommisgert [ɔmısge'rt, -gə'rt]* (Tresta,

Ai), sandsynl.: *Ámunds- el. Ǫgmunds-garðr. — *Onjefirt [ǫnə-fé'rt]* (Ai); første led kan være: Ǫnundar-, Øyvindar- el. Arna-. Navnet skrives »Unzeafirth«. — *Ornsfel [orənsfel]* (Hillswick ness, Nm[v]): ?*Orms-fell (Ormr, m). — *Osmesgjo [osməs-]* (U[w]): *Ásmunds (= Ásmundar) -gjá (Ásmundr, m). — *Otterswik* (Y[s-ø]): Óttars-vík (Óttarr, m). — *[Peterstegs* (Fo): *Pétrs-teigar. — de *Ramflets [ra'mfləts, ra'u-]* o' Taft (Fe[f]), agerruder: ?*Rafns (Hrafns) -fletir (Rafn, m); ang. *flet* af »flǫtr« sé s. 93; *Ramsnes [ra'ms(a)nεs]* (Lambhoga, Fe[v]), sandsynl.: *Rafns-nes. — *Rulsbregg, Rølsbregg* (Collafirth, Nm), sandsynl.: *Rólfs (Hrólfs)- el. *Róalds (Hróalds) -brekka; *Rulsgil* (Gloup, Y[n]), sandsynl.: *Rólfs- el. Róalds-gil (Rólfr, Róaldr, m). — *Rudsgjo* (MRoe): *Rúts (Hrúts) -gjá eller mulig »(h)rúts-« af fællesnavnet »(h)rútr«, m, væder; mandsnavnet »Rútr (Hrútr)« indeholdes derimod sikkert i »de *Rutsmurs*« (Y): *Rúts-mýrar. — *Saksavord* (U[n]), fjæld: *Saxa-varða (Saxi, m). — *Selvadal [sel··vadεl·]* (U[w]), sandsynl.: *Sǫlva-dalr (Sǫlvi, m); de *Selvatens [səl··vatens·]* (Semblister, St), agerruder: *Sǫlva-teinar; sé »teinn« s. 157. — *Semblister* (St), »Sunlasetter« [Balfour]; mulig et *»Sǫlmundar-setr« (Sǫlmundr, m) med omsat »lm«. — de *Siggatoft* (Gamlagord, Fe): *Sigga-topt (af mandsnavnet »Siggi«) eller *Siggu-topt (af kvindenavnet »Sigga«). — *[Simenabrekk [simənabrœk]* (Wh): *Símunar-brekka. — *Sjolmister [ṣålmıstər]* (N): ?*Hjalms-setr (Hjalmr, m); jfr. »hjalmsetr« hos Fritzner som fællesnavn (hjalmr, m, indretning til opbevaring af hø og utærsket korn). — de *Sjurategs [ṣurategs]* (Papa St.), sandsynl.: *Sigurðar-teigar (Sigurðr, m). Navnet *Sjurd* (af »Sigurd«) var tidligere almindeligt på Shetland som fornavn; med hensyn til formen sml. fær. »Sjúrður«. Mulig indeholdes også »Sigurd« i næsnavnet *Sigernes [sıgərnεs]* (Fitful, Du); her kunde dog også tænkes på f. eks. »Sigarr«, m. — *Skellister* (N), ældre former: »Skeldesta« (i skattefortegnelse fra 1600), »Skellesta« (sé »staðr« s. 150—51) sandsynl.: *á »Skjaldar-stǫðum«, indeholdende mandsnavnet »Skjǫldr«. Jfr. Skjeldestad i Sogndal (Sogn) i Norge, skrevet »a Skialdastodum« i D. N. VI, 78 (1314); sé N. G. IV, 7. — *Skuligert* (W), sandsynl.: *Skúla-garðr (af mandsnavnet »Skúli«). — *Tetisgjo* (Nibon, Nm[v]): *Teits-gjá (Teitr, m); navnet »Tait« findes endnu på Shetland som efternavn. — *Tervels ba* (Ness of Islesburgh, Nm[v]): *Þorvalds boði (Þorvaldr, m); *Tervels gjo* (Ness of Sound ved Lerwick, M): *Þorvalds gjá. Navnet *Tervel, Tirvel* (Torvald) var tidligere almindeligt på Shetland som fornavn og er endnu ikke forældet. — *Tirvister [tervıstər]* (Nm), ældre skriftform »Turvasetter« (Munch); opr.: *Torfa-setr, af mandsnavnet »Torfi«. — *Torfinskwi [tǫ'rfənskwi]* (Quee, C): *Þorfinns

kví (Þorfinnr, m). — *Trondegjo* (Korston, Du), *Trondraskerri* (WBurra), *Trondavo* (De): *Þrándar-gjá, -sker, -vágr (Þrándr, m); *Tronaster, Tronister* (L): *Þrándar-setr, sé »setr« s. 145. Jfr. *Trondra* under »øy«. — *Turagord* el. *Turigert* (Taft, Fe[f]): sandsynl.: *Þórðar-garðr (Þórdr, m); *Turdaskerri [torda-]* (Fo); *Þórðar-sker. — *Ulsta* (Y): *Úlfsstaðir? (Úlfr, m); findes allerede i 1485 skrevet »Ulstad« (Munch); man kunde ellers også her tænke på »Ólafr« som første led. — de *Ølofadelds* (Papa St.): *Ólofar-deildir (af kvindenavnet »Ólof«). — *Østens*-mires (Fe): *Øysteins-(mýrar) (Øysteinn, m). Hertil sandsynl. også *Hestensgert* (Du) og *Hestenseter* (St), hvor endelsen *-n(s)* i første led *(Hesten(s)-)* gør en afledning: Øysteins- [*Øysteins-garðr, *Øysteins-setr] sandsynligere end en afledning af »hestr« (ang. forslag af *h* sé s. 73—74 (almenningr) og 160 (urð) — jfr. N. Spr. s. 136 — og ang. overgang af *ø* til *e* sé N. Spr. s. 129 § 22)[1].

Sindrabister (Y[s]) indeholder muligvis mandsnavnet »Sindri«; dog er her en forklaring af komparativen »sunnari« = syðri (søndre) mulig; jfr. *Sindrahwœi* = *Sondrehwœi* (U[s]), omtalt under »kví« s. 126. Det på flere steder forekommende *Swinister* (sé »setr« s. 145) kan dels være *Sveins-setr (af mandsnavnet »Sveinn«), dels *svín(a)-sætr. Ang. *Hallali* (Halli?) sé »líð« s. 129, *Kulster, Kollaster* sé »setr« s. 144, *Mandrup* (Manni?) s. 159.

Nogle mandsnavne (Balti, Brúsi, Egill, Húni, Kolr, Vémundr), der forekomme som første led i shetlandske ønavne, ere omtalte ss. 169—71 under artiklen »øy«; sammesteds det mere tvivlsomme »Sandfríðr«, f. Sé også artiklerne »setr« og »staðr«.

IX. Gamle norske elvenavne på Shetland.

Til de ældste blandt stednavnene høre utvivlsomt elvenavnene, som i de fleste tilfælde ere meget vanskelige at forklare sprogligt, og en undersøgelse af disse kunde derfor have særlig interesse. Det er ikke helt få af de gamle

---

[1] Af personnavne, på hvis forekomst i stednavne jeg ikke har noget sikkert eksempel, skønt de tidligere have været almindelige på Shetland og endnu ikke ere uddøde, vil jeg særlig fremhæve kvindenavnene *Osla,* on. Aslaug, og *Sinni [səni],* on. Sunnífa, samt det usammensatte *Inga.* *Osla* skrives ved misforståelse »Ursula«, af hvilket navn det er blevet opfattet som en sammentrækning.

norske elvenavne, som med sikkerhed kunne påvises på Shetland; men mange tilfælde ere tvivlsomme, da åernes gamle navne hyppigt eller oftest ikke mere findes som selvstændige, men indeholdte som første sammensætningsled i de dales (eller jorders, gårdes) navne, hvorigennem (forbi hvilke) åerne løbe, hvorved der åbnes muligheder for forskellige andre afledninger af dalnavnene m. m. Også i moderlandet Norge er der adskillige elve, som nu kun findes bevarede i dal- eller gårdnavne (bygdenavne). Af de dalnavne på Shetland, som med nogen sikkerhed eller sandsynlighed lade sig forklare af gamle elvenavne, kunne de i efterfølgende liste meddelte fremhæves. Desuden meddeles nogle selvstændige elvenavne og nogle få navne på gårde og jordstykker, hvor et elvenavn synes indeholdt.

Alens [ạləns] -burn (SSh, mellem Quarf og Conn.). On. alin, f, (= ǫln, f, underarm, alen) findes anført blandt ånavne i Snorra Edda; sé nærmere Fritzner under »alin«. Ang. elvenavnstammen *Aln- (Ǫln, f, plur.: Alnar) sé N. G. II, s. 110 f. under »Alna«. Hertil hører sandsynl. også »de *Halens*«, plur., benævnelse for en å i Norwick, U^{n}.

Doradal, Døradal [dọradel, døradel] (N^{n}), elvedal. I Norge findes »Døra« som elvenavn og deraf »Dørdalen«, sé Rygh, N. G. IV, 149.

de *Eliwos [ẹlıwọs]* (Shannerwick, Du) er navn på et opdyrket jordstykke langsmed en å. Dette navn må være det samme som no. »Ellevo« (lier) og det forældede »i Æleuaghom« (N. G. II, 122), gårdnavn, men oprindelig sø- eller elvenavn. Det mytiske »Elivágar« er sandsynligvis det samme navn.

Grudal (i »de Nort' *Nips*«, Y^{n}), elvedal. Ang. »Gró« som elvenavn i Norge sé N. G., Indl. s. 35.

Gødingali [-ıŋa-], Gødinali, Godinali [gọdınali] (Fe^{n}), frodig li og dal, hvorigennem den fra indsøen »*Hwi*-water« [*kví-] kommende elv »de burn o' *Winja depla*« (sé s. 165) rinder; *Gœðingar-(h)líð. *Gœðing, f (»den frugtbargørende«) findes som elvenavn i Norge (sé N. G. IV, s. 42; jfr. også II, s. 419).

Harpadal (Y^n), elvedal. Jfr. no. »Horpedal« (ældre: »Harpedal«) og »Harpesetther«: N. G. III, 215, hvor et elvenavn »Harpa« synes at ligge til grund.

de *Linds [lınds]* (Sandw, Du), gård, beliggende ved en elv. Ordet »*lindi*-dyke« betegner i Sandwick (Du) »ådæmning, mølledæmning« (= *ovedek* s. 71). Jfr. »de *Lind*-burn« s. 72. Shetl. *lind* må være samme ord som isl. »lind«, f, kildevæld. Der findes spor til ordet også i norske stednavne (sé N. G., Indl. s. 66 under »lind«).

Mignadal [mıgna-] (U^n), dal med en lille elv, som indeholder en række små vandfald; sandsynl.: *Míganda-dalr. Ang. »Mígandi« (af »míga«, lade sit vand) som elvenavn (fossenavn) sé N. G. I, 242 og II, 79.

»de *Ræis [räis]* -burn« (Uya, Roe, Nm^v), elv. »Risa« er norsk elvenavn (N. G. II, 329 under »Risebru«).

Spiggi [spıgi] (Du^v) er navn på en gård og et stykke land ved den nordlige munding af en indsø, kaldet »de loch o' *Spiggi*«, og langsmed en ganske kort lille å eller bæk, som fra indsøen løber ud i havet. Her findes et gammelt »árheimar«, sé »heimr« s. 105. *Spiggi* er sandsynl. det *»Spikk(a)«, der efter de af Rygh (N. G. I, 190, under »Spekkebu«) fremsatte oplysninger må betragtes som et gammelt elvenavn i Norge.

»de *Surna [surna]* -meadow« (Uya, Nm^v), eng, gennemstrømmet af en å. Ang. »Surn« (*Súrn) som gammelt elvenavn i Norge sé N. G. II, 372 (under »Sandholt«) og IV, 205 (»Surnflot«).

Valadal [valadɛl] (Olnesfirth ness, Nm^v), elvedal. Norske elvenavne ere »Vala«, hvoraf »Vǫludalr« (N.G.IV), og *Vaðla.

Wisdal [wizdɛl] (M), navn på en stor dal med en elv, kaldet »*W.* burn«, og tillige sognenavn, skr. »Weisdale«. Norsk elvenavn »Visa«, hvoraf »Visdalen« (Lom, Kristians amt); sé N. G. IV, 64. i-lyden i »Visdal» er lang og lukket ligesom i shetl. *Wisdal.*

Wormadal, Wormidal [(wǫrmadɛl) wǫrmıdɛl], elvedal på

grænsen af Tingwall og Whiteness (M). »Varma« er gammelt elvenavn (no. Vorma, Vormen), hvoraf »Vormudalir« (N. G. II, 345) og »Vǫrmudalir« (II, 367).

Mere usikker er betydningen af *Fora-* i *Foradal [fɔradɛl]* (L), elvedal. Afledning af »for« (fure) eller »forað« (sump) passer ikke ret til stedets beskaffenhed; ordet »fær« (får) findes meget sjælden i shetlandske stednavne i sammenligning med »sauðr«, og af træarten »fyr« er der intet spor fundet på Shetland. Man kunde tænke på et *»Far-dalr«; men sandsynligst bliver en afledning *»Farar-dalr« af elvenavnet »Fǫr« (sé N. G. IV, 263).

Mangaster, Mangister [maŋastər, maŋɪstər] (Nm^v), bygdenavn, kunde synes at være et *»Magnúsar-setr« (eller *»Mangasetr«; Mangi af Magnús). Men da bygden ligger ved en elv og i skattefortegnelse af 1600 findes skrevet »Mango-settar«, bliver en afledning af elvenavnet »Manga« lige så sandsynlig.

I gårdnavnet *Snekkerom* (L), omtalt s. 106, synes, da gården ligger ved en å, første led at være genitiv af et elvenavn *»Snekk«, f. Ang. »Snekkja« som elvenavn i Norge sé nærmere N. G. I. — Ang. »Gaut« i *Goteren* sé s. 107[1].

X. Navne på fiskepladser og disses landmærker. Fiskernes stednavnetabu.

Fiskegrundene nævnes hyppigst efter de landmærker, som tjene fiskerne til at finde dem, eller efter havbundens beskaffenhed, men have også hyppigt særegne navne, som for største delen ere meget vanskelige at forklare sprogligt og sikkert i mange tilfælde meget gamle. Undertiden nævnes et fiskemed efter en eller anden mand, som først har fundet det eller i særlig grad søgt det. Rigest på ejendommelige fiskepladsnavne er øen Unst.

»a *rẹd*« er et almindeligt fællesnavn for en række fiskegrunde i en bestemt afstand fra land og liggende i linje med

[1] Jeg håber senere at kunne underkaste det i dette kapitel kort omhandlede æmne en udførligere behandling end her er sket. Jeg har et større materiale, men behandlingen deraf har vist sig at være forbunden med vanskeligheder af egen art.

hverandre. De forskellige *reds* betegne altså de forskellige grænselinjer, hvortil bådene søge ud for at nå visse rækker af fiskemed. Ordet er det samme som on. reitr, m, rids, fure, rude, der i sammensætningen »sjóreitr«, begrænset søstrækning, nærmer sig stærkt til betydningen af shetl. *red.* — En fiskeplads kaldes alm. *klakk* eller *skor [skǫr]*, hvoraf *klakk* egl. betegner en banke eller forhøjning i havbunden (= no. klakk), medens *skor* egl. betyder »hulning, sænkning i havbunden« (jfr. no. »skor«); on. skor, f, indsnit, fure. Undertiden bruges sammensætningen *klakkskor* eller *klakkaskor.* I Dunrossness bruges ordet *snekk* (lavsko. »sneck«, skår) for *skor.* a *mid* (i navne på fiskemed tildels *mi)* betegner: 1) et af de landmærker, ved hjælp af hvilke et fiskemed findes, 2) et fiskemed, en fiskeplads. »Shores« og (i Du) »hands« ere andre ord for »landmærker«. Et sjældnere ord for fiskeplads er *sedi, sedek* af on. sæti, n, sæde. Derimod er den angliserede form »seat«, udt. *set,* nu almindelig i steden for det ældre *sedi, sedek.*

a) Herunder behandles sådanne i navne på fiskepladser forekommende ord, hovedled, som ikke betegne eller i al fald ikke synes at betegne landmærker.

Eksempler på hertil hørende fiskepladsnavne.

de *Olens [ɔləns],* ud for *Snaranes* (Ai): *álarnir. Sé »áll« s. 73.

de *Os [oᵘs]* (Fe). a *os [oᵘs], os* o' ground (Fe) er et forældet ord, betegnende en rygning, langstrakt forhøjning i havbunden; on. áss (ås, højderyg); nærmere ang. dette ords forekomst i stednavne sé s. 74.

de *Birsi* (Uʷ) (ujævn toppet bund); sé »bust (burst)« s. 85.

de *Blit [blᵉit, blit]* (Uⁿ. Uʷ). *Gloffisblit* (Uⁿ). de *Hoddjeblit [hodʒəblit]* (Uⁿ), hvis landmærker ere toppene af de to fjælde *Sandersvord* og »de Hill o' Haroldswick«, og hvor *Hoddje*-derfor ligesom fjældnavnet »de *Hoddins*« *[hodʒıns]* — sé »hæð« s. 114 — snarest må udledes af »hæð« eller en beslægtet form på -gð (af *hǫgr); jfr. fær. högur og högd. Med hensyn til *blit* jfr. no. »plita«, åben plet (spec. græsplet, grønning mellem skov eller klipper).

de *Bog [bɔg],* fiskeplads i bugten mellem Noness Head og Sumburgh Head (Du). On. *bogr = bugr, m, bugt.

de *Djub [dzub]*, den dybeste del af St. Magnus' Bay (Mᵛ): on. djúb, n, dyb. de *Tjubens [tšubens]* (Uᵒ), strækning fiskegrunde *(red)*: *djúpin (bestemt pluralisform); et af landmærkerne, en høj, kaldes *Tjubahul [tšubahul]*: *djúpa-hóll.

de *Fjord [fjǫrd]* (i St. Magnus' Bay), også kaldet »de *Rud*«; de *Fjord* o' *Waddersta* (Deᵛ); »a *fjord [fjǫrd]* o' ground« (Nmᵛ) betegner en fiskegrund af en bestemt udstrækning. de *Fjard* (Uⁿ). On. fjǫrðr, m, fjord, bugt.

de *mukkel Flek [flæk]*, de *Firselsflek*, de *Muflek* eller *Muaflek* (Uᵒ). Ang. *Flek* i landnavne sé »flek« s. 94.

Gamla (mellem Fetlar og »de Skerries«) ɔ: *gamla mið (det gamle med) — også kaldet (af Fetlarfiskerne): »Sooth upon him«.

de *Gjodek [gǫdək]* (Uʷ), de *Goitins [gǫi'tıns]* (Uᵐᵒ), egl. steder, hvor fisken gyder (on. *got, n, gydning, no. got; shetl. »*goit [gǫi't]* -hole«, gadbor på fisk: *got-hol).

de *Groin [grǫin]* (C. Sandwick og Hoswick, Du. Yᵒ), de *Groin* o' Stavaness (N). de *Hevdagrunn [hævdagron]* (Fo): *hǫfða-grunnr (efter forbjærgene »de Nort-, Mid- and Sooth *Hevdi*«, Fo). de *Grunka [gro'ŋka]* (Yⁿ), de *Grunkes [gro'ŋkəs]*, plur. (Uᵐᵒ), de *Grunkens [gro'ŋkəns]* (Ai). — Ordene *groin*, *grunn* og *grunka* betegne »grund banke, fiskebanke«; formen *groin* tilhører i enkelte egne omgangssproget. On. grunnr, m, grund; no. grunne, m, og afledet form: grunka, f, grundt sted i vand.

de *Hardi* (Uⁿ): *hinn harði (den hårde). »de *hardi*« (Nm) er sønavn (tabunavn) for »havbunden« (N. Spr., s. 93).

de *Keldi [kældi]* (Stennes, Nmᵛ). »a *keldi*« (Nmᵛ) som fællesnavn betegner sumpet bund eller blød sandbund, men anvendes kun om havbunden (udgår fra on. »kelda« i betydning »sump«).

Det ovf. omtalte *klakk* forekommer oftere som andet sammensætningsled i navne på fiskepladser: de *Gordsklakk [gå'rsklak]* og »de *Navaklakk*« (C). Første led *Gords-* [*garðs-] og *Nava* [*nafar- af »nǫf«] betegne landmærker, og det sidste ord sigter til forbjærget »de *Bord* o' *Musa*« (se »barð« s. 75). *Hulensklakk* (Ai), de *Skedaklakk [sk̦eda-]* (U), de *Urensklakk* (U), *Ølaklakk* (Ai).

de *Leg [leg, lɛg]* (Fe. Yⁿ). de *Legins* (Y), *red* (sé s. 203-4): *legurnar. Som fællesnavn *lega* (Nmᵛ), fiskegrund nær ved land. On. lega, f, leje, liggested. I Yⁿ bruges udtrykket »to mak' a *ill* (bad) *lega*« i betydning: at gøre en uheldig fisketur.

de *Ljog [l̦og]*, fiskebanke mellem Yell og Fetlar. *ljog [l̦og]* bruges tildels (Uⁿ) i betydning »pollr« (s. 139), *ljog(i)*, *ljoga*

(Y[n]) = stykke sø med stærk strøm. Ellers er *ljǫg* (NØ) sønavn (tabunavn) for »havet, dybsøfiskegrundene«. On. lǫgr, m, vædske; (poet.) hav.

On. »mið«, n, fiskemed, genfindes som andet led i navne som: de *Baltimids* (U) (efter øen »Balta«), de *Fjalsmi* (U[w]): *fjalls-mið, de *Longemi [låŋgəmi]* (U[n]): *lǫngu- mið (af fisken »langa«, f, lange)? Ellers er ordet almindeligere som fællesnavn *(mid)*.

On. mór, m, grus- eller sandslette, no. »mo«, sandig flade m. m. — Shetl. *mø* (sjældnere: *mu)* betegner i navne på fiskepladser »blød og sandig havbund«: de *Mø,* Northa-*mø,* Soothamø (Fe). de *Heljersmø [hɛlərs-]* (U[mo]): *hellis-mór (efter en klippehule som landmærke). de *Hulnamø* (U[w]): *»hólanna-mór«, hvor første led (»hóll«, høj) går på to høje, der som landmærker bringes i en vis stilling over en kløft, kaldet *Hulnarift* [*hólanna-ript]. *Møania* (U[w]). *Mu-, Mua-,* sé s. 205 *(Flek).*

»de *Pøls*« (U[mo]) er navn på tre fiskepladser (de *Reg, Jones,* de *Forpøl). Pollin djuba [pol̯ın, pəl̯ın dʒuba]* (Ai): *pollrinn djúpi. Sé »pollr« s. 139.

de *Reg* (U[mo]); sé ovf. under »de *Pøls*«. — Navnet hænger måske sammen med *reket, ræket* (perf. part.) i »*r.* ground« (U[n]), betegnende en meget stærkt besøgt fiskegrund, egl. udtømt, gjort bar eller blottet, = no. »rakad«.

de *Resses* (Fe). de *Restensets* [*-sæti] (U[w]). »*ress-, rest-*« synes her at være »rast-« (rastar, rastarinnar) af on. »rǫst«, f, strømhvirvel. »rǫstin (ɔ: »Sumburgh Roost«, Du) omtales som fiskeplads i det af G. Vigfusson fundne tillæg til Orkneyinga saga; sé Fr.). Jfr. »Sumburgh Roost« *[rost]* og »Dunrossness« s. 174. *Rasmi* (U[mo]) har som fiskepladsnavn næppe noget med mandsnavnet »Rasmie« (Rasmus) at gøre, men er snarere et *»rast-mið« af »rǫst«.

Ordet *ribbek [rıbək]* forekommer oftere i navne på de af Unst-fiskerne søgte med, f. eks. de *Ribbek* o' *Longemi,* de *Aklaribbek,* de »Nort«-*ribbek,* de »Wasta« [West] *-ribbek,* Jocky's *ribbek,* de *Ribbe*-knowes (U). Ordet synes at betegne en langstrakt forhøjning på havbunden og vil da være samme ord som no. »ribbe«, bjærgryg, åskant, fjældkam. *Akla-* i *Aklaribbek* er gen. plur. »axla« af »ǫxl« (sé s. 169) og betegner de som landmærker benyttede høje.

On. rif, n, rev, i navn på fiskepladser: de *Riv [rıv]* (Du[v]); *Sandrif [säŋdref, -rəf]* (U[o]); de *Rivjakes [rıvjaḵeᵊs]* (Wh), gruset havbund imellem to klipperev: *rifja-.

de *Rof [rof]* el. *Røf* (U[mo]), række fiskemed. *Rof (R.* Loch) findes også som indsønavn (WBurra).

de *Sedek* (Uⁿ. Fe), *Sandi Mots* (ɔ: Alexander Mowat's) *sedek* (Fe); on. sæti, n, sæde. de *Midsedeks [mɪd-]* (C): *miðsæti. de ooter and inner *Nekkasede* og »de *Sedins*« [*sæti-n] (NRoe). a *sedi* (C), *sedek* (NØ), nu alm.: a »seat«, betegner en fiskeplads.

de *Skorms [skǫrms]* (St, i »de Deeps«), de *Skormi [skǫrmɪ]* -ground (1) St. Magnus' Bay. 2) mellem Foula og Fitful Head i Du), steder, hvor havbunden er ru og ujævn; no. skyrma, f, rift, ridse.

de *Slagi (red,* sé s. 203—4) (Y^n); jfr. »slage« s. 148.

b) Fiskepladser, nævnte efter et eller flere af de landmærker, ved hjælp af hvilke de findes.

de *Akkels (inner* and *framer Akkel)* (Fe), de *Aklins* (U^n): *axlarnar. de *Sedakkel* (Fe): *set-ǫxl (jfr. on. setberg) el. *sæti-?. On. ǫxl, f, skulder; bjærgknold. I shetl. betegner *akkel* (mest som sønavn) en fremspringende knold eller mindre høj. Fiskepladsen »de *Aklins*« har navn efter nogle småhøje på fjældet *Valafel* (U), kaldte »de *Akkels*«. Sé »ǫxl« s. 169.

de *Bigdens [begdəns]* (Wh), nævnt efter to bygder på Whalsay, som tjene til landmærker for dette fiskemed, nemlig »Taft« og »Nisthus«, hvis sønavne ere henholdsvis »de upper *Bigdens*« og »de *neder Bigdens*«: *bygðirnar. On. bygð, f, bygd.

de *Bliggi [blɪgi]*, de *nordera* and de *sodera [sǫdəra] Bligg [blɪg]* (U^n), nævnte efter hvidlige striber eller pletter i kystklipperne. Sé »blik« s. 78.

de *Buls* (Du), de *Bøls* (U^w), efter nogle »fårebol«, on. ból.

de *Bø* eller »de *Harrier-bø*« (Fo), nævnt efter et til en lille bygd *(Harrier)* hørende stykke indmark, på land kaldt »de *Longli [låŋli]* o' *Harrier*« ɔ: *langa (h)líð. *Bø* = on. »bœr«, gård, i fær. (bøur) i betydning »hjemmemark, indmark«. — de *Bø-skor* (U^w), efter bygden *Kjorkabi* [*kirkjubœr], hvis sønavn er »de *Bø*«.

de *Fellens [feləns, fələns]* (U^n): *fellin, bestemt pluralis af »fell« (fjæld), efter to fjælde, der tjene til landmærker. — *Fjelenmøri* (Burrafirth, U): sandsynl.: *fjallanna-mýrr.

de *Fjora [fjǫra]* (U^n), nævnt efter to lave strandpartier, der bringes i stilling til hinanden. On. »fjara«, ebbe, forstrand.

de *Gjukjolk [gukkå'lk]* (U^n): *gjó(gjá)-kjalki, ordret: »kløftkæve«, sønavn for et klippeparti i den ene side af en strandkløft, tjenende til landmærke for fiskemedet af samme navn. Jfr. nedf. *Kjolken skeva*.

de *Glab* (U^n), nævnt efter et hak imellem to fjælde, som holdes åbent. Ordet forekommer også som fællesnavn, brugt

på søen under fiskernes forsøg på at finde et fiskemed: »he is makin' i' de *glab*« (Un), højen eller fjældet viser sig i åbningen (kløften, skåret). No. »glap«, hul, mellemrum.

de *Glott [glåt, glåit]*, de *G.* i' de Soond (Uw), navn på en række fiskegrunde (a *red*), hvis fælles landmærke er et smalt sund imellem to holme, der holdes åbent. No. »glott«, åbning, mellemrum. Jfr. »Glotten, i Glottenom« som forældet navn på en fiskeplads i elven »Laagen« i Norge (D. N. II, 571, 1445. N. G. IV, s. 238).

de *Hatter [hätər]* (Ys), sandsynl. efter et fjæld eller en høj som landmærke. Ang. *Hatter* [on. hǫttr] som klippenavn sé s. 182.

Hulen grøna (Un): *»hóllinn grœni«, efter en til landmærke tjenende grøn lille høj på toppen af fjældet *Valafel.*

Kjolken skeva [ko'lken skøva, kɔ'lken skeva] (Burrafirth, U): *kjalkinn skeifi, »den skæve kæve eller kind«, egl. navn på et som landmærke brugt kystparti, hvorefter fiskepladsen har sit navn.

Klingrenes [klıŋ··rənɛs·] (Umo: *red*, sé s. 203-4), således kaldt efter en landformation, der, set fra en vis række fiskemed, tager sig ud som et afrundet næs: *kringlu-nes; jfr. *Klingra* s. 123.

de *Krigga [krıga]* (Umo), nævnt efter en krumning *(kriggi,* on. kriki) i et gærde, som tjener til landmærke.

de *Ledi [ledı]* (Fe) — sé »leiti« s. 128.

de *Riveks [rıvəks]* (Du) ɔ: »klippekløfterne«. *Rivenasker [rıvənasker]* (Uw): *»rifunnar-sker«, efter landmærkerne: en lille klippekløft (on. rifa), bragt i stilling til et skær.

de *Rog* (Fe), nævnt efter en gulligfarvet klipperyg, kystparti; no. »raak« (on. rák), f, stribe, fure, åre i et bjærg. de *Rogs* (Norwick, Un), nævnt efter to langstrakte klipperygge. Navnene på de to fiskepladser ere tillige de navne, hvormed landmærkerne benævnes. I shetl. omgangssprog betegner *rog* en stribe (spec. en snavset stribe).

de *Sia* (Fe), nævnt efter et kystparti; on. síða, f, side.

de *Skegs* (Du); landmærkerne ere nogle udstående flige på forbjærget Fitful Head. Efter det af meddeleren om disse landmærker brugte udtryk (»bits of laps«) kan navnet vel udledes af on. skeki, m, lap, klud. Dette ord var også det almindelige sønavn (tabunavn) for bådens sejl *(skega, skegi,* sé N. Spr., s. 85).

de *Sodesbig* (Yn), række fiskegrunde *(red)*, for hvilke gården »de *tun* o' *Seter*« (Westafirth, Yn) er landmærke. *Sodesbig* [*sætrs-bygð] er det gamle sønavn for »de *tun* o' *Seter*«; sé nærmere under »setr, sætr« s. 145. — I analogi hermed er

måske navnet på fiskebanken »de *Soterin*« (Fe) ét med navnet på gården *Seter* (Fe), som netop er landmærke for denne fiskeplads; *sátrin = sætrin (bestemt form i hunkøn)? Ang. en anden mulig afledning sé »bergsát« og »sátar-berg« under »berg« s. 77-78; men i dette tilfælde bliver formen *Soterin* vanskelig at forklare.

de *Sta* (Wh), nævnt efter en klippehøj af samme navn på Whalsay: *staðr?

Sturasand (NRoe): *stóri sandr, »den store sand« (landmærke).

de *Trombek [trombək]* (U^b, U^n), en række fiskegrunde *(red)*, nævnt efter en pynt i Swinaness (U). Denne pynt, hvis sønavn er »de *Trombek*«, kaldes på land »de *Nev*«. Sé »trumba« s. 158.

de *Vordins* (Fe), nævnt efter to høje med ruiner af gamle vagttårne, kaldte »de *Vordis*«; sé »varða« s. 162.

c) Sønavne (tabunavne) for fremtrædende steder (fjælde, høje, pynter m. m.) på land, der af fiskerne bruges som landmærker.

Det var tidligere en gennemført skik blandt Shetlands-fiskerne, at de, medens de vare på søen, ikke måtte nævne de som landmærker brugte steder ved deres almindelige på landjorden gængse navne, da dette ellers kunde medføre uheld for fiskeriet. Tabunavnene indeholde som oftest ord, der betegne landmærkernes udseende, således som disse vise sig, når de ses fra fiskemedene. Undertiden bruges som sønavn et ord, der egenlig betegner omtrent det samme som landnavnet (når f. eks. »bygð« sættes i stedet for »tún«); undertiden bruges et usammensat navn for et sammensat, f. eks. *Bø* [bœr] for *Kjorkabi* [*kirkju-bœr], sé s. 207. Til andre tider laves der blot om på det i forvejen gængse navn, enten således at 1) en singularisform bliver gjort til pluralis, f. eks. »de *Givens*«, sønavn for forbjærget »de *Giv*« (Huni), sé s. 185, »de *Navens*« [*nafarnar], sønavn for pynten »de *Nov*« [on. nof] (Klebergswick Hill, U), sé »nof« s. 137, eller således at 2) en diminutivendelse føjes til navnet, f. eks. »de *Birdek*« *[berdək]*, sønavn for »de *Bord* o' *Musa*«, sé »barð« s. 75. Hertil komme endelig de navne, der må være lånte af den tidligere keltiske befolkning i landet og tagne i brug som sønavne; af disse kunne nu kun nogle få eftervises. Shetlandsfiskernes tabuordforråd på søen findes nærmere behandlet i N. Spr., kap. V.

I det nærmest foregående afsnit (b) ere en del sønavne på landmærker omtalte, da disse ofte falde sammen med de

efter dem nævnte fiskepladsers navne. Jeg skal derfor her kun hidsætte en lille tillægsliste over landmærkenavne, der ere meddelte mig som sådanne og ikke som fiskepladsnavne.

de *Bigg [bıg]*, sønavn for bygden »Lund« (U^w^): *bygð(in); jfr. de *Bigdens* s. 207.

Bloberg [blo̠bærg, blo̠-]: *blá-berg, sønavn for »*Rønis* hill« (»Roe«, Nm), Shetlands højeste fjæld — på grund af dets blålige farve i den store afstand.

de *Bo̠nhus* (U^w^); på dette sted må en gammel kirke have stået (on. »bœnhús«, bedehus).

de *Dongi [dɔŋgi]* (U), sønavn for forbjærget »de *Nup*«, nord for *Saksavord* (U^n^); ordet må være on. *dungi, m, dynge, stabel, eller den afledede form »dyngja«, f, med opgivelse af omlyden; i no. er »dynge, dyngen« et oftere forekommende navn på fjælde og skær (N. G. IV, 139).

de *Dindek* — sé det følgende navn.

de *Dwarg* (U^w^): et af Yell-fiskerne brugt sønavn for en lille toppet klippehøj (»Scottie's Wart«); on. dvergr, m, dværg. Unst-fiskerne kalde på søen denne høj (eller egl. en klippeblok på højens top) for »de *Dåi*« eller »de *Da̠i, Da̠*«. »de *Dwarg* upo' de *Dindek*« *[dındək]* er en af Yell-fiskerne anvendt sammenstilling af landmærker, hvor *Dindek* betegner søklippen »de *Ve̠r*« (U^w^); sé »ver« s. 164. Skulde *Dindek* ikke være ordet »tindr« (tinde), hvor begyndelseskonsonanten »t« var bleven til »d« på grund af en assimilerende indflydelse fra »d« i *Dwarg?*

de *Felsen(d) [fɛ́lsə̥n]*, sønavn, hvormed Nm^v^-fiskerne betegne fjældet »de Hill o' Hagrister« (Nm): *fells-endi. Et andet sønavn for samme fjæld er »de *Fels damp*« (»fjældets ende«), hvor *damp* er oversættelse af *end; damp* (tabuord på søen) = ende af en fiskeline (»tamp«); også mere alm.: ende.

de *Fremd [fræmd]*, klippetop på den vestlige side af Burrafirth-bugten i Unst. *fremd* er tabuord på søen, betegnende »hoved« (spec. hoved på fisk), egl. »forparti«; afledning af adv. »fram«, frem.

de *Fustra [fustra]*, sønavn for »de Brough« (Fe) på grund af den stærke brænding ved stedet; sé *Fustra* og *fuster* s. 181.

de *Hwessa [hwæssa]*, sønavn for pynten »de Horn« Fe): *hinn hvassi (den hvasse eller spidse, underforstået: odde).

de *Hwi̠v* o' Burraland, sønavn for forbjærget »de *Nup*« (Sandwick, Du); egl. navn på ruinerne af hvad der anses for en gammel piktisk borg sammesteds, brugt som landmærke Forklaring uvis.

de *Hegg [hæg]* (U^w^), sønavn for en lille høj; *Hegg* og

(navnlig) *Hogg* findes oftere som navne på småøer, holme og søklipper.

de *Hus* (»huset«), sønavn for »de *Kastel*« ɔ: the Castle of Mooness (U).

de *Jokkel [jåkəl]*, sønavn for fjældet *Husafel* (Haroldswick, Uⁿ): *ǫxl(in); sé »ǫxl« s. 169 og navnet *Akkel* s. 207.

de *K(j)ostins [ķǫstens]* (Uʷ), sønavn for et (brat) kystparti, dannende en højde; on. kǫstr, m, hob, dynge. Af Yell-fiskerne blev forbjærget *Tonga* (Uᵛ) på søen kaldt »de *K(j)osta*« *[ķɔsta]*. — *Kostifel [kɔs··tefel·]* [*kastar-fell] er sønavn for fjældet *Sulmisvird* [-varða] (Nm).

de *Oddi [ɔdı, ɔⁱdı]*, sønavn for landtungen eller forbjærget »de *Snapp*« (Fe); sé »knappr« s. 119.

Onga stonga [ɔ̜ŋga stɔ̜ŋga], sønavn for »de ness o' *Glup*« (Yⁿ), landmærke for fiskepladsen »de *Ongi*« *[ɔŋgı]*; sé »stǫng« s. 154.

de *Pǫbis*, sønavn for fjældene »de *mukkel Hjǫg*«, *Sodersfel* og *Saksavord*, Uⁿ; no. og sv. »pappe«, patte (ang. dette ords forekomst som stednavn, højdenavn, i Norge sé N. G. I, 265: »Papper«).

de *Rimbel*, sønavn for fjældet »de *Snjugi*« (Uʷ), der, set fra visse fiskemed, ligner en rund top; jfr. no. »Rymbydl« som navn på et rundt kær (sé Ross under »rymb«). »de *Rimbel*« er også skærnavn på Shetland, f. eks. ved Wh, Uⁿ og i Yell Sound.

de *Sęgel* [on. »segl«, sejl], sønavn på forbjærget »de *Hevda*« (Fe) [hǫfði].

de *Smi̧* (Uʷ), sønavn for en gammel smedje (on. smiðja), brugt som landmærke: »de *Smi̧* at de *Bø̧*« (= *Kjorkabi*, sé s. 207).

de *Smjuti*, de *Smoiti [smọitı] (S.*-knowe), sønavn for en lille høj på toppen af fjældet *Vąlafel* (U). I omgangssproget betyder »a *smoiti*« *[smọitı]* (U) en nathue; no. smott, smutt, m, fingerhætte.

de *Sjukki [ṣoki]*, sønavn for »de *Øtsta*«, skr. »Oot stack« (den yderste af søklipperne nord for Unst): *hinn þykkvi eller þjukkvi (den tykke).

de *Tinds [täŋds]* (Hill o' Klebergswick, U), tre høje, der, sete fra nogle fiskemed, vise sig som tre kegleformede spidser; on. »tindr«, tinde, sé s. 155. Med hensyn til en lydudvikling »ind« > *äŋd* jfr. »grind« s. 100 og sé N. Spr., s. 126 § 18.

Trotnefell, Trøtnefell [trọtnə-, trøtnəfäļ] og *Trudenafell [trod·ənafäļ·]*, sønavn for den høje næsformede pynt *Tonga [tɔŋga]* (Uᵛ): *»þrútna fell« [af on. þrútinn, adj., opsvulmet] på

grund af toppens tykke runde form, set fra en vis række fiskemed. Dette er (var) Unst-fiskernes navn; af Yell-fiskerne kaldes (kaldtes) samme forbjærg *Kjosta,* sé ovf.

Ang. navne på fiskepladser og landmærker, som indeholde eller synes at indeholde keltiske (piktiske) ord, sé afsnit C.

I en del navne på fiskemed, nævnte efter landmærker, haves eksempler på substantiver i akkusativ (oftest i bestemt form), styrede af den bagefter stillede præposition »við« (ved, med) i betydning: i linje med, i stilling til. I reglen er det kun navnet på andet landmærke (det af præpositionen styrede ord), som er bevaret, medens navnet på første landmærke (det styrende ord) er underforstået.

Gjona wi (U^{e}), fiskeplads, nævnt efter en strandkløft, som under udroningen holdes åben: *»gjána við« = (et eller andet landmærke) i linje med kløften. *Rȩ wi* (U^{n}), nævnt efter »de *Rȩ*« [*rǫð?]: en brun flek eller stribe i søklippen »de inner *Fles*« ved Skaw. *Smina wi* (U^{mo}): *»smiðjuna við« (i linje med smedjen), efter en gammel smedje som landmærke. Ang. en anden smedje (de *Smi̱*) som landmærke sé ovf. s. 211. *Ø̱rna wi* (U^{n}): *»øyrina við« (i linje med strandbredden, sandbanken).

Undertiden er dog navnet på første landmærke bevaret, som i: *Rivena høgena wi [rıvəna-høgəna-wi̱]* (U^{w}): *»rifan el. rifuna hauginn við«, klippekløften i linje med højen.

wi bruges også adverbielt i forbindelse med *fram* og *in* og med det styrede ord underforstået. Således f. eks. i landmærkenavnene for medet »de *skor* o' *Perka*« (U^{w}): a) »de little *heljer fram wi*« (underforstået: »de holm o' Woodwick«) = den lille klippehule, bragt i stilling til eller i linje med den yderste (nordlige) ende af holmen; b) de little *heljer in wi* = den lille klippehule, bragt i linje med den inderste (sydlige) ende af holmen.

Nogle yderligere navne på fiskepladser.

de *Bȩks* (Du). de *Bȩrens* (Du). de *Bermeks [bərməks]* (Du). *Bjanki* (Ai). de *Bǫs* (U^{w}). *Branka* (Du^{v}). de *Dosti*

[dǫsti] (U^n^). de *Eldin, Heldin* (Fe). de *Falsug* (Fo). *Halganes* (Du) (intet næs som landmærke). de *Hogg* (Du^ø^). de *Klǫbak* (Du^v^). de *Kǫrens* (Du). de *Krǫg* (U^n^). *Melka [mə'lka]*, de *M.-skor* (Fe). *Motra [mɔt(ə)ra]* (U^n^). de *Omens* (Sandwick^ø^, Du). de Seat o' *Pertli* (Y^n^). de *Perka*, de *Pigrem*, de *Prontek [prǫ'ntək]* (U^w^). *Rokka (rẹd)* (U^mo^). de *Rẹs* (Du^v^). de *Rums* (Wh). de *Stapo* (Fe). *Tefi* (U^w^). de *Tongaløt* (Y^n^). de *Trippa* (U^w^). de *Tussek* (U^n^). de *Vald* el. *Vild [väḻd] (rẹd)* (U^w^). de *Vand* el. *Vind [väṇd]* (U^n^). de *Vettrek* (Y^n^).

XI. Norrøne stednavne, som indeholde minder om tidligere keltisk befolkning på Shetland. Andre folkenavne som første led i stednavne.

Inden jeg går over til de egenlig keltiske stednavne på Shetland, skal jeg omtale den gruppe norrøne navne, som indeholde minder om øernes tidligere keltiske befolkning, særlig Pikter og Paper. Ordet »Péttr«, Pikt, forekommer flere gange som første sammensætningsled i stednavne[1]. »Pentland firth« (farvandet mellem Orknøerne og Caithness) er nu den almindelige udtale af det gamle »Péttlandsfjǫrðr«, hvor »Péttland« er det ældre nordiske navn for Skotland; men endnu er i Caithness den gamle udtaleform »*Pettland(s* firth)« bevaret. På grænsen af sognene Tingwall og Delting (Mainland, Shetland) strækker sig dalen *Pettadal, Pettidal* [*Péttadalr] med indsøen »*Petta*-water« [*Péttavatn]. Denne strækning har fra gammel tid af været meget frygtet af almuen som et af trolde særlig hjemsøgt sted. Således turde i tidligere tid ingen gå forbi »*Petta* water« ved nattetid. En ældre kone fra Syd Delting fortalte mig, at ifølge et gammelt sagn der på egnen var dette strøg i ældgamle dage beboet af Pikter, som bleve omskabte til trolde, og endnu levede disse troldes afkom i højderne omkring dalen. Men at *Pett-* i de omtalte navne var ordet »Pict«, havde hverken

---

[1] Kun i et par tilfælde kan der ifølge omstændighederne være tale om forveksling med mandsnavnet »Pétr«, Peter.

hun eller andre nogen forestilling om. Flere andre steder, hvis navne begynde med *Pett*, frygtedes og frygtes tildels endnu af almuen som særlige hjemsteder for trolde, således f. eks. dalen *Pettadal* eller *Pettidal* i Roe, Northmavine, og fjældet *Pettigardsfel* *[pæt·ıgersfel·]* [*Péttagarðs-fell] på Whalsay. På Unst er en gammel bygd ved navn *Pettister* [?*Pétta-setr], vest for Burrafirth. I den bratte kyst på den østlige side af Burrafirth-bugten (Unst) findes et sted ved navn »de *Pettasmog*« *[pεtasmɔg, petismɔg]*, en skrænt, hvortil nedgangen fra klippevæggen for oven er lettere end på noget andet sted i nærheden, medens på den anden side de, som opholde sig her, ere ganske skjulte for dem, som befinde sig for oven. Navnets oprindelige form er sikkert *»Pétta-smoga (eller: -smuga)« ɔ: Pikternes skjulested. Ikke langt herfra er fjældet *Saksavord* (U[n]), hvis top altid ifølge almuens tro har været en troldebolig. Hver jul skiftedes *Litlatu*-troldene på toppen af *Saksavord* og *Muklatu*-troldene på toppen af Klebergswick-hill til at besøge hverandre og holde jul i fællesskab. I denne sammenhæng kan det have interesse at erfare, at der for kort tid tilbage ved udgravning på toppen af *Saksavord* blev fundet et gravkammer (»Piktehus«), og sådanne »Piktehuse« ere tidligere blevne fundne i flere fjælde i det nordlige Unst (f. eks. *Husifel*, Haroldswick, og *Husavord* eller »de Wart o' Norwick«). Nord for fjældet *Saksavord* bliver landet smalt og skyder ud som en tunge, endende i forbjærget »de *Nup*«. Mellem *Saksavord* og »de *Nup*« er der en høj, kaldet »de *Øra*«, stejl på østsiden, men jævnt skrånende imod vest. Højens top er en cirkelrund flade, kaldet »de *Krun* o' de *Øra*«, og her findes ruiner af en gammel piktisk borg. I højens vestlige skrænt blev der for nogen tid tilbage fundet et gravkammer (»Piktehus«). Ved foden af højens vestlige skrænt findes spor af tre gamle stengærder, gående i en halvkres, det ene indenfor det andet, og et af disse gærder, som er lidt bedre bevaret end de to andre, kan følges lige til kysten sydøst for »de *Øra*«. Af

sådanne tre koncentriske gærder uden om en piktisk borg findes der endnu spor flere steder på Shetland. Lige neden under det sted, hvor det omtalte gærde ender, findes en hule, kaldet »de *heljer*[1] o' *Fivlagǫrd*«, af almuen frygtet som en troldehule. *Fivlagǫrd,* af et gammelt *»fíflagarðr«: troldegærdet [on. fífl, n, trold], er altså gærdets gamle navn, som nu kun er bevaret i klippehulens navn. Ved disse »trolde«, som have bygget gærdet, og hvis afkom endnu menes at leve i klippehulen, må uden tvivl forstås Pikterne. På toppen af fjældet *Krossifel* mellem Baltasound og Haroldswick (U) findes ruiner af tre koncentriske gærder, om hvis oprindelse forskellige teorier ere blevne fremsatte. De kaldes »de tree [three] *Fivla*«, hvilket navn (forkortelse af *Fivlagord?)* viser tilbage til den førnordiske eller keltiske periode ganske ligesom det ovenfor omtalte *Fivlagord.* I gamle shetlandske myter forekommer *Fivla* som troldenavn, og på »Vestsiden« bruges endnu ordet »a *fifler*« *[fiflər]* i betydning: tosse, person med tossede manerer (den samme overgang har fundet sted i betydningen af on. »fífl«). Navneordet *fifler* er dannet af udsagnsordet »to *fifel*«, at have tossede fagter og manerer [*fífla].

Pettena sjḙga eller *sjḙgo [pɛtəna ṣḙga, ṣḙgo]* er navn på et landingssted (lille bugt, omgivet af flade klipper) i Syd Yell. *Pettena* må være bestemt genitiv pluralis: »Péttanna«, af »Péttr«; men af andet led er det vanskeligt at finde nogen tilfredsstillende forklaring. I øvrigt er der spor til ældgammel bebyggelse i Syd Yell. Således er der i nærheden af *Prestepet [præs·tepet·]* (Littlester, Y[s]) ved tørvegravning fundet levninger af et gammelt stengærde under jorden. Selve stedet *Prestepet* er et stykke mark, som indtil ganske nylig blev holdt i den grad helligt, at ingen vovede at sætte en spade deri i opdyrkningsøjemed. Første navneled *Preste-* (præst) hentyder her sandsynligvis til de keltiske

[1] Sé »hellir« s. 111.

Culdee-præster (Paper). Andet led er mere dunkelt; det kunde synes at være det piktiske ord *pette, pit* (et stykke land), der formodes at være gået over i islandsk (isl. »petti«, ik., stykke land; fær. »petti«, stykke; ordet er ellers ikke påvist i nordiske dialekter og heller ikke i den oldnordiske litteratur).

I andre tilfælde kan det være tvivlsomt, om det i stednavne indeholdte »*Prest-*« sigter til Paperne eller er af senere oprindelse, f. eks. *Prestali* [*presta-(h)líð] i nærheden af *Papegjo* [*papa-gjá] i »de *Nien*« (Ai).

På Fetlar findes et sted ved navn *Haltadans [hä'ltada'ns]*. Det således nævnte sted er tre koncentriske stenkrese, rundkrese af opstillede klippestykker med to højere stene i centrum. Herom fortæller et gammelt lokalt sagn, at stenene i kresene ere trolde, som midt under en dans bleve overraskede af den opgående sol og således forvandlede til sten. De to stene i midten siges at være spillemanden og hans kone, hvorfor stedet også kaldes »de fiddler's *krø*«. Med hensyn til navnet *Haltadans* kan det bemærkes, at i gamle shetlandske sagn om trolde og huldrefolk hedder det almindelig, at de haltede eller hinkede under dansen. En trold kaldes undertiden »a *henki*« *[hɛ'ŋki]*, dannet af udsagnsordet »to *hink*« *[hɛ'ŋk]*, at hinke, halte, og om nogle høje, som bære navnet »*Henkis*-knowe« (f. eks. i Sa), fortæller sagnet, at troldene plejede at danse der om nætterne. Om en høj ved navn *Lunkhul [lo'ŋkhul, lo'ŋkol]* (Y[n]) fortælles et lignende troldesagn (shetl. to *lunk [lo'ŋk]* = at gå hinkende eller haltende). Navnet *Haltadans* på Fetlar må have den samme oprindelse, og troldemyten om de tre stenkrese synes at indeholde et vidnesbyrd om, at disse stamme fra Kelterne i lighed med de ovenfor omtalte tre gærder: »de tree *Fivla*«. På Fetlar og Yell forekommer endnu i omgangssproget udtrykket »to had [hold] a *haltadans*«, at fare omkring larmende og skændende.

Ordet »Péttr«, Pikt, synes endvidere at være indeholdt i navne som: *Pettafel* (Br), fjæld: *Pétta-fell; *Petvarg [pɛt·-,*

pæt·varg· — usikker form] (W) (a *varg* betegner i shetlandsk blandt andet en sumpet strækning, et morads); *Pedland Vird* (Roe, Nm), fjæld: *Péttlands varða?

En mængde shetlandske stednavne indeholde ordet »papa«, med hvilket navn de irske Culdee-præster af nordboerne betegnedes. Således f. eks. *Pa̱pa Stu̱r* (Vests.): *Papøy stóra (»Papøy« i diplom fra 1299, D. N. I, 1); »*Pa̱pa* Little« (ud for Aith voe, Ai): *Papøy lítla; *Pa̱pa* (ud for Scalloway): *Papøy. Endvidere gård- og bygdenavnet *Papil [pa̱pəl]* (Haroldswick, U^n. Y^n. WBurra Isle), svarende til det på Island forekommende »Papýli« af *Papabýli (býli = bœli af »ból« s. 79). *Papil*, U^n, findes nævnt i diplom af 4. marts 1360 (D. N. III, 310): »j Papile«, *Papil*, Y^n, i diplom af 9. nov. 1405: »j Papiliu« (D. N. I, 2). »*Papil*-water« (Fe), nu alm. kaldet »de loch o' Tresta«; ved bredden af denne indsø fandtes nogle ruiner, som efter traditionen vare en gammel kirketomt. *Papilsgjo* (Noss Isle ved Bressay), strandkløft: *Papýlis gjá. *Pa̱pegjo*, sé ovf. s. 216. *Pa̱paskerri* (ud for Scalloway): *Papa-sker; hertil måske også »de *Ba̱ba* skerris« (Nibon, Nm^v). — I nogle med »papa« sammensatte navne har dette ord antaget formen *po̱ba* eller *po̱bi* (genitiv sing. el. plur.). Som første led veksler *po̱bi (po̱bis)* med det mere almindelige *pa̱p-*, som andet led findes kun *po̱ba*. Med hensyn til vekslen af *a* og *o* jfr. *hag* og *hoga* under »hagi«. *Gjopo̱ba [ǵəpo̱·ba, dʒəpo̱·ba]* (Wh^e), navn på en strandkløft: *gjá papa; jfr. *Pa̱pegjo*. *Sker po̱ba [sḱerpo̱·ba]* (Haroldswick, U^n), skær, søklipper: *sker papa; jfr. *Papaskerri*. *Trumba [tromba] -po̱ba* (Fuglaness, Uya, Nm^v), nu alm. blot kaldet *Trumba*, navn på en strandklippe, pynt: *trumba papa; sé »trumba« s. 158. *Po̱bistakk* (Colvidale, U^e), søklippe: *papastakkr. *Po̱bi sukka [soka]*, pynt, landtunge på nordsiden af »*Rønis* voe« (Roe, Nm): *papa —. Andet led *(sukka)* kan i betydning »pynt« ikke forklares af nordisk (no. »sukka«, sænkning, fordybning); derimod findes i irsk ordet *soc* = 1) snude, næb, 2) pynt, landtunge (forekommer som sted-

navn; sé Joyce, Irish Names of Places II, s. 439). Navnet *sukka* må da her ifølge sin sammensætning med *pǫba* antages at stamme fra Paperne. Med hensyn til endelsen *-a* jfr. de i det flgd. s. 226 anførte eksempler. I en del stednavne findes som første led: *Pǫbis-*, f. eks.: *Pǫbis gjo* (MRoe), strandkløft; sammesteds »Picts' Ness«. *Pǫbis krǫ* (Snaraness, Sa[e]), strandklippe, »medeklippe«, sandsynl. nævnt efter en ovenfor beliggende kreaturfold (fårefold); sé »krá, kró« s. 123. I omgangssproget findes ordet *pǫbi* bevaret i to betydninger: 1) fosterfader; også kælende = »farlille«; 2) »djævelen«. Genitiv *-s* i *Pǫbis* er rimeligvis opstået under indflydelse af den almindelige opfattelse, at *Pǫbi* i stednavne er ordet *pǫbi,* fosterfader, »farlille«, brugt som øgenavn. Den anden betydning af *pǫbi:* »djævelen«, udgår sandsynl. fra »papa« i betydning »pave« og må være opstået efter reformationens indførelse under indflydelse af det stærke had til paven og pavedømmet.

Minder om Culdee-præsterne St. Ninian (Ringan) og St. Columba haves i Dunrossness sogn (SSh) i navnene »St. Ringan's Isle (Du[v]) og *Clumli [klomli]* (Du[e]). Efter Gilbert Goudies undersøgelser angående dette stednavn (»Revenues of the Parochial Benefices of Shetland« i »Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland«, april 14, 1884) kan det vel betragtes som fastslået, at dette navn skriver sig fra et »Choluimcillie«. På Orknøerne i Sandwick sogn (Mainland) findes et »Clumlie«, og på et gammelt kort over Orknøerne (i en hollandsk udgave af Camdens *Brittania,* udg. i Amsterdam 1617) findes angivet »St. Columban« på det sted, hvor nu Clumlie ligger. Her har altså stået en kirke, som har været indviet til den bekendte præst og helgen, og det samme må have været tilfældet i Dunrossness på Shetland.

Medens de shetlandske stednavne indeholde mange minder om Pikter og Paper, ere de navne, som begynde med *Skot-* usikre, da der her kan være tale om forskellige afledninger: »Skoti« som folkenavn eller som mandsnavn, og on. skot, n, noget som skyder eller stikker frem. Sådanne troldemyter, som findes i forbindelse med Pikt-navnene, savnes ganske i forbin-

delse med Skot-navnene. *Skotavo* (St) [*Skota-vágr] som fjordnavn synes at have sin oprindelse fra folkenavnet *Skotar*. Af andre navne, begyndende med *Skot-*, kunne nævnes: de *Skot*knowes (mellem W og Sa), de *Skoitalis [skọita-]*: *Skota-(h)líðir (Brindister, Quarf), de *Skotipløts [-pløts̩]* (SNoonsbrough, Ai), jordstykke, og *Skotanust* (Burra Isle), *Skodinust [skọdınost]* (Wh): ? *Skota-naust (naust, ik., nøst, bådeskur).

Om de *danske* have vi sandsynligvis minder i sådanne navne som *Dạnhul [dạnwọl]* (Brindister, Quarf), en høj: *Dan(a)-hóll, og *Dạnaberreg* (Sound ved Lerwick, M): *Dana-berg. Formerne tyde snarere på en afledning af folkenavnet »Danir« end på mandsnavnet »Danr«, da vi ellers skulde have ventet en form *Dạns-* (ejefald) som første led og ikke *Dạna-, Dạn-*.

Navne begyndende med *Finn-, Finns-*, indeholde sikkert i almindelighed mandsnavnet »Finnr«. Dog er der anledning til at sé en undtagelse i navnet »de *Finnigọrd*«, nu alm. kaldet »de *Finnigert*-dyke« på Fetlar. »de *Finnigọrd*« er ruiner af et gammelt gærde, som går tværs over øen Fetlar fra Kolbenstaft i nordvest til *Hụbi* i syd, og øens troldemyter synes at have koncentreret sig om dette gærde. Ganske ligesom der i kysten under det sted, hvor det ovenfor (s. 215) omtalte *Fivlagord* (U[n]) ender, findes en troldehule, således findes også en troldehule i kysten ved *Hụbi*, netop dér hvor »de *Finnigọrd*« ender. Om selve gærdet fortælles, at det rejste sig på én nat efter et aftenen i forvejen udtalt ønske af bonden i Kolbenstaft. Navnets gamle form må være *»Finna-garðr«, hvis første led da er folkenavnet »Finnar« (Finner, Lapper). Gamle sagn om Finnernes (Lappernes) troldkyndighed ere endnu gængse på Shetland. Nogen forbindelse med bygdenavnet *Finni (Funni) [fını̩, fənı̩]* på østsiden af Fetlar kan ifølge beliggenheden gærdets navn ikke have. *Finni* er mulig samme navn som »Funningur, í Funningi« (bygd på Østerø, Færøerne).

C. Keltiske stednavne på Shetland.

Er det ofte, selv hvor man kun har med ét sprog at gøre, forbundet med store vanskeligheder at opstille stednavnes sandsynlige grundformer, når diplomerne ikke yde en nogen vejledning, så bliver forholdet dobbelt vanskeligt, når der ved sådanne opstillinger skal tages hensyn til afledningsmuligheder i to eller flere forskellige sprog. Antallet af for-

vekslingsmuligheder, som altid vil være tilstede på grund af formernes stærke afslibning, stiger derved betydeligt.

Da Shetlandsøerne dels i antikvarisk henseende gennem ruinerne af de mange piktiske borge (tårne)[1] og gennem de fundne stene med Ogham-indskrifter[2], dels sproglig gennem de ovenfor i kap. XI omtalte Norn-navne, indeholdende ord som *Pett* (Pikt) og *Pap-, Pǫba* (Pape), bære vidnesbyrd om tidligere keltisk befolkning, frembyder følgende spørgsmål sig ganske naturlig til undersøgelse: Findes der ikke rent keltiske stednavne, d. v. s. stednavne i keltisk sprog, på Shetlandsøerne, eller undertvang nordmændene så fuldstændig den tidligere befolkning, at alle spor af de denne tilhørende stednavne forsvandt og bleve erstattede med navne i norsk sprog? Dette sidste må besvares benægtende; ti for flere shetlandske stednavnes vedkommende kan en keltisk oprindelse bestemt påvises. I adskillige tilfælde må man på grund af de stærkt afslebne former og de usikre lydlige forhold lade sig nøje med sandsynlighed for keltisk oprindelse; ti da Norn-navnene ere så absolut dominerende på øerne, tør man ikke opstille keltiske afledninger, undtagen meget stærke grunde tale derfor. Hvor et stednavn kan forklares både af nordisk og af keltisk, bør derfor den nordiske forklaring antages og den keltiske forkastes. Et andet spørgsmål, som

---

[1] Af piktiske borgruiner eller grunde, hvorpå sådanne borge have stået, opregner dr. Joseph Anderson, hovedautoriteten på dette område, alene for Shetlands vedkommende 75, og tallet vilde vistnok kunne forøges. Der er, efter J. Andersons grundige behandling af æmnet (i Archæologia Scotica, Transactions of the Scottish Society of Antiquaries, vol. V, Scotland in Pagan Times) ingen grund til at drage disse borges keltiske oprindelse i tvivl. De findes ikke blot på de af nordmændene erobrede landstrækninger, men for en del også på rent keltisk landområde i Skotland. Deres område er den nordlige del af det skotske fastland, Hebriderne, Orknøerne og Shetland. Derimod findes de ikke i Irland eller Wales.

[2] Sé G. Goudie i »Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland«, dec. 11, 1876.

rejser sig med hensyn til de stednavne, der med nogen sikkerhed kunne udledes fra keltisk, er dette: I hvilken udstrækning kunne disse navne antages at stamme fra en oprindelig keltisk befolkning? Dette spørgsmål vilde være vanskeligt at afgøre, om man holdt sig til det rent sproglige; ti sprogformerne give kun undtagelsesvis vejledning. Men der er andre hjælpemidler til en afgørelse heraf. For det første er der de indre grunde, selve de pågældende steders og navnes art. Et ord som *kil,* der flere gange forekommer i shetlandske stednavne i betydning »kirke« (irsk *ceall, cill)* må ifølge sin natur være oprindeligt og stamme fra Paperne. Når et keltisk navn for »sæter« forekommer, må et sådant også betragtes som oprindeligt. Sæterne ere et særligt led i folkeslagenes primitive og selvstændige liv, og de navne, hvori dette ord indeholdes, betegne i reglen steder af større udstrækning. Når en større strækning (fjæld eller dal) bærer et keltisk navn, medens så godt som alle navne rundt om dette ene keltiske ere af norrøn oprindelse, skyldes dette sikkert den omstændighed, at de norske nybyggere have optaget en tidligere benævnelse. Keltiske navne, som betegne forholdsvis små og ubetydelige punkter, kunne, især når de kun forekomme en enkelt gang, lettere antages at være opstående på et senere tidspunkt. Forekomst af et og samme keltiske navn gentagne gange på forskellige steder langt fra hverandre på øerne er et andet vidnesbyrd om et sådant navns oprindelighed. Endnu et middel til bedømmelsen af keltiske stednavnes ælde på Shetland haves deri, at der til enkelte af de pågældende steder knytte sig ældgamle myter (Piktemyter) eller antikvariske mindesmærker. Endelig kan et sted, som ved sit navn, hvad enten dette er norrønt eller keltisk, bærer vidne om oprindelig keltisk befolkning, kaste lys over et andet stednavn i umiddelbar nærhed deraf, som ellers vilde være tvivlsomt.

Endnu et vigtigt spørgsmål er der, som i denne sammenhæng kræver undersøgelse, nemlig: hvilken keltisk dialekt

tilhøre de her omtalte shetlandske navne, eller ere ikke flere keltiske dialekter repræsenterede i dem? Sandsynligvis er der flere, i ethvert fald to.

Det kymriske ord *pen, pin* i navne på fjælde og høje tilhører ganske særlig Wales og ligeledes (efter H. Maxwell) valisisk landområde i Skotland. Dette ord forekommer også på Shetland i nogle navne på høje og pynter m. m., men kunde dog her være af piktisk oprindelse (sé artiklen *Pin* i det følgende). — Ordet *boireann* (irsk), klippe, klippestrækning, omtales ikke af H. Maxwell (Scottish Land Names) eller Johnston (Place Names of Scotland) i deres fortegnelser over keltiske ord, forekommende i skotske stednavne, og findes heller ikke i skotsk-gaeliske ordbøger. Derimod er efter Joyce (Irish Names of Places) *boireann* almindeligt i irske stednavne. Ordet forekommer gentagne gange både på Orknøerne og Shetland, skrevet »burrian, burrier, birrier« og betegnende »klippeparti, forbjærg eller klippe i søen«. Det omtalte *cill (kil),* kirke, er ligeledes irsk og stammer fra Paperne. Irsk er sikkert også navnet *Dimon(s)* — sé den alfabetiske navneliste. — Enkelte af de i shetlandske stednavne optrædende keltiske ord genfindes nu kun i skotsk-gaelisk. Men deraf at slutte, at disse ord og navne på Shetland alle ere af skotsk-gaelisk oprindelse, vilde alligevel være forhastet. Det er allerede i det foregående (kap. XI) fremhævet og vil i det følgende blive yderligere fremhævet, at Shetlands oprindelige keltiske befolkning sikkert for størstedelen har været Pikter, og man kunde derfor være berettiget til at vente, at størsteparten af de keltiske stednavne skulde hidrøre fra dem. Men om den for længst uddøde piktiske dialekt véd man ikke stort andet end, at den var en gren af keltisk (selv dette har jo for ikke lang tid tilbage været omtvistet), og at den, navnlig efter de af Windisch og Whitley Stokes på grundlag af de meget få overleverede piktiske ord og navne anstillede undersøgelser, i lydlig henseende snarest kunde henregnes til den kymriske gruppe og altså sammenstilles med

valisisk (sé artiklen *Pin)*. Et andet spørgsmål er det, hvor nær piktisk også i leksikalsk henseende har stået de os kendte kymriske dialekter. Nogle få keltiske navne på Shetland, som af forskellige grunde snarest må udledes fra piktisk, vise en vis leksikalsk sammenhæng med skotsk-gaelisk eller irsk, f. eks. *Imeri* (Ai), navn på en landryg, i forbindelse med hvilken en gammel Piktemyte fortælles: sko.-gael. og irsk iomaire, imire [emery, ummery], landryg; ordet findes ikke hos Spurrell (English-Welsh and Welsh-English Dictionary). Endvidere *ari, ergj* (f. eks. »Hill o' *Aria*«, Nesting, øst for »*Pettadal*«): gael. airidh, sæter — som stednavn særlig i Galloway (piktisk Skotland). Ordet findes ikke i valisisk. En del navne på høje, klipper og forbjærge, såsom *Blan, Mont, Pendor, Tara* el. *Tari, Tur(i) (Duri)* ere derimod kymriske (sé i det følgende under de enkelte artikler). Der er ingen grund til at antage, at disse navne skyldes valisisk befolkning på Shetland. Ruinerne af de så kaldte piktiske tårne, der findes spredte over hele Shetland, bære ved deres mængde vidnesbyrd om, at den befolkning, hvem disse bygninger skyldes, må have dannet kærnen af øernes oprindelige keltiske indbyggere. Men disse bygninger findes efter J. Anderson ikke i Wales eller Cornwall eller overhovedet på særlig brytonisk landområde. De kymriske navne på shetlandsk grund udledes derfor naturligst fra den piktiske øbefolkning, hvorom de i kap. XI omtalte stednavne bære vidne. Ganske særlig piktisk synes høj- og forbjærgnavnet *Orka* at være.

Skønt for et vist antal keltiske stednavnes vedkommende på Shetland en gaelisk afledning er sandsynligere end en kymrisk, må der dog tages hensyn til den omstændighed, at både de irske og de skotske stednavne ere langt fuldstændigere bearbejdede end de kymriske, hvilke sidste endnu ikke ere blevne underkastede systematisk behandling i noget større arbejde. De irske stednavne ere blevne udførligt behandlede, særlig af dr. Reeves og dr. P. W. Joyce, de skotske af Herbert

Maxwell, Liddall og andre. Øen Mans stednavne ere grundigt behandlede af A. W. Moore. Førsterangspladsen indtager den irske stednavneliteratur, fordi der for dennes vedkommende foreligger et større og bedre historisk materiale til bedømmelse af navnenes oprindelige former[1].

At nogle af de som navne på agerruder almindeligt forekommende ord *(brod* og tildels *dal)* og ligeledes selve det oprindelige shetlandske navn for det gamle agerombytningssystem (»run-rig«), nemlig *rigga-rendal* (sé *Rendal:* rinn-deal), røbe keltisk oprindelse, er af stor interesse, da dette viser Kelterne som Nordboernes læremestre på agerdyrkningens område. Af mulig endnu større interesse ere dog de navne af keltisk (gennemgående sikkert piktisk) oprindelse, der kun ere bevarede af fiskerne (særlig Unst-fiskerne) som sønavne, tabunavne for fiskemedenes landmærker; ti dette forhold viser, at en del af de gamle keltiske stednavne i stedet for at uddø bleve tagne i den nordiske overtros tjeneste og kun bevarede på denne måde. På landjorden brugtes andre (norrøne, norske) benævnelser. Sé navne som *Blan* [blaen], *Ken* [cein-], *Klodi* [clad, clawdd, clodd-], *Orka (Orknagabel),* de *Tari huls* [taren] og *Borgna-tur* [under *-tur:* tŵr (torr)]; endvidere: de *Da* [taigh, teach?].

Det shetlandske dagligdags ordforråd indeholder en hel del keltiske ord, der ikke findes anførte som forekommende i lavskotsk og derfor i al fald delvis må antages at være

---

[1] Af keltiske stednavnearbejder, som jeg ved denne del af min undersøgelse i særlig grad har benyttet, skal jeg nævne P. W. Joyce's omfattende værk i to bind: »Irish Names of Places« samt Herbert Maxwells »Scottish Land Names« og »Topography of Galloway«. Derimod har jeg ikke haft adgang til det store irske kildeskrift: »Annals of the four Masters«. Kymriske navne ere vel blevne behandlede i to mindre arbejder: »John Banister, A Glossary of Cornish Names« samt »J. James, An Essay on Welsh Names of Places«; men disse bøger foreligge ikke i boghandelen, og jeg har ikke haft adgang til at benytte dem.

gamle lån. Nogle få sådanne ord findes anførte i N. Spr., og nogle få ville findes anførte i det følgende (*immeri, ken* o. fl.). Undertiden indgå keltiske og norrøne ord tautologiske forbindelser. Shetl. *røl* (N. Spr., s. 54) betyder »en ung hest i hårfældningstiden«; den samme betydning har gael. peall (efter N. M'Alpine: »horse; bunch of matted hair«). I shetlandsk dannes af dette »peall« adjektivet *pellet* [*pælət*] ved afledningsendelsen *-et* (on. -óttr), og dette bruges ganske almindelig i forbindelsen: a *pellet røl*.

Også på andre områder end det rent sproglige spores på Shetlandsøerne keltisk påvirkning. En sammenligning af den shetlandske almues overtro med den i keltiske lande herskende vilde sikkert åbenbare en langt stærkere keltisk indflydelse end den, som sproget har været genstand for. I en anmeldelse: »Det norrøne sprog og den norrøne kultur på Shetland« i Nordisk (Letterstedts) Tidsskrift 1897, gør dr. A. Olrik opmærksom på, hvorledes en shetlandsk sang i Norn (»de *ern*-song« ɔ: ørnesangen) er bygget over et keltisk motiv (knytningen og løsningen af den såkaldte »ørneknude«, »de *ern*'s knot«, der antages at virke som et tryllemiddel på ørnen, så den giver slip på sit bytte)[1].

Alfabetisk liste over keltiske stednavne på Shetland.

Ari(a), Ergj. — airidh betyder i gaelisk »sæter, sætergræsgang«. Ordet findes efter H. Maxwell som stednavn specielt i Galloway (piktisk Skotland), hvor det antager formen »airie«. Af Neil M'Alpine (Pronouncing Gaelic Dictionary) gengives udtalen af »airidh« som »âr"e«, hvor »â« udtrykker a-lyden i eng. »far«, »star«, og e kort udtale af eng. ee (seem). Også på Hebriderne findes ordet som første led i stednavne og antager der formen ari (sé kapt. Tho-

[1] Sangen er kun bevaret i brudstykkeform på øen Foula. Den findes meddelt i N. Spr., s. 152.

mas: »Did the Northmen extirpate the Celtic inhabitants of the Hebrides in the ninth century?« i »Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland«, april 1876, s. 498). — Til »airidh« må sikkert henføres et shetlandsk navn som »de Hill o' *A̲ria*«, fjæld i Nord-Nesting, udmærket eg̲net til sætergræsgang. *A̲ria* forekommer som navn på en gård i bygden *Du̲ri* (N^{n}), lidt nord for »Hill o' *A̲ria*«. Med hensyn til endetillæget *-a* i *A̲ria* jfr. f. eks.: *Dronga* [drangr] s. 88, *Hjokla* [ǫxl] s. 169, *Kjosta* [kǫstr] s. 126, *Kletta* [klettr] s. 118, *Klumpa* = *Klump* [klumpr], *Ljǫga* [lǫgr] s. 205-6, *Stonga* [stǫng] s. 154, *Sukka* [kelt. soc] s. 217; i det følgende: *Drona, Drøna* [kelt. dronn]; med tilføjet *-a* efter vokal: *Dø̲a* = *Dø̲* s. 88, *Mø̲a* = *Mø̲* s. 206, *Ni̲a* = *Ni̲* (ags. nið, sé »Slutningsbemærkninger«, s. 253).

Mindre sikre ere former som *Erja-, Eri-,* optrædende som første sammensætningsled. *Erjatun [ærjatun]* (nord for Lumbister, $Y^{h\text{-}ø}$) er et sted med spor til en gammel, forlængst affalden bygning midt i en frodig udmarksgræsgang af ret betydelig udstrækning; her kunde *Erja-* måske være samme ord som *A̲ria*. Usikkert er *A̲ris-* el. *Eris-* i dalnavnet *A̲risdal (Erisdal)* (Y^{s}), der i en fortegnelse fra 1667 over øen Yells udmarksgræsgange (sé s. 72) findes skrevet »Airsdale«.

Men der findes en anden form end *a̲ri (?eri)* på Shetland af keltisk »airidh«, sæter. I Orkneyinga Saga forekommer formen *erg (ærg)* som nordisk gengivelse af »airidh«. I en dansk oversættelse af et af håndskrifterne til Orkneyinga Saga (i Stockholm) findes på et sted, hvor originalen mangler, følgende bemærkning: »Der som vaar noget *erg,* det kalde vi setter« (sé J. Anderson, Orkneyinga Saga, s. 183, noten). Ligeledes omtales i samme saga »Ásgríms ærgin« som navn på nogle forladte sætere i Calder, Caithness (»ærgin« af gaelisk pluralis: airidhean); sé J. Anderson, Orkn. S., s. 187, noten. Keltisk *-dh* er her altså ved ordets optagelse i nordisk blevet til *g.* Med hensyn til denne lydudvikling sé

nærmere S. Bugge i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1875, 241[1]. — På Shetland forekommer *Benisergj [ben·ɪsærdʒ·]* som (forældet) navn på en afsides fjældgræsgang i Yell (gammelt udmarksgrænseskel) med spor til gammel opdyrkning. I dette navn synes *ergj [ærdʒ]* som andet led at være samme ord som det ovennævnte *erg (ærg)*. Med hensyn til *gj [dʒ]* for *g* sml. ordet »a *mergj*« *[mərdʒ]* (Y), en mængde af noget småt; on. mergð, f, mængde. Ang. shetl. *dʒ* = *g* (foran *i, j)* sé endvidere N. Spr., s. 135. Første led *Benis* i *Benisergj* er sandsynl. ligesom »Ásgríms« i »Ásgríms ærgin« et personnavn: Beinis, gen. af mandsnavnet Beinir. Dette navn indeholdes sikkert i nogle andre med *Benis-* begyndende shetlandske stednavne; sé under »Personnavne« s. 195.

Blan. Kymrisk blaen, i valisisk: pynt, ende, spids, top (fjældtop); meget almindeligt.

En toppet højde ovenfor forbjærget »de *Giv*« (sé s. 185) i den lille ø *Huni* øst for Unst bruges af Unst-fiskerne til landmærke og fører sønavnet »de *Blan*«. På en afledning af on. *»bláni« (no. »blaane« om noget, der viser sig blåt i afstand) kan her vanskelig tænkes, da der her ikke er tale om nogen egenlig fjældhøjde og de fiskemed, for hvilke højen er landmærke, følgelig heller ikke ere meget langt borte. Desuden taler også formen *blan* med *a* bestemt imod en sådan afledning, da betonet on. á altid får *o*-lyd i shetlandsk, og on. »blá-« i shetlandske stednavne har altid formen *blo* eller angliseret *blu (Bloberg, Blogjo, Blomul* eller *Blumul* o. s. v.).

Derimod passer afledningen af kymrisk *blaen* fortræffeligt, da den nævnte høj (de *Blan),* set fra fiskemedet, viser sig ovenover og bagved »de *Givens*«, som er sønavn på for-

---

[1] I Lluyds Archaeologia Britannica anføres en form »Airghe« af »airidh« (Maxwell, Top. af Gall., s. 48).

bjærget »de *Giv* o' *Huni*«[1]. Højen er en art »leiti« (synsvidde, højde i det fjærne, som spærrer for udsigten), og i valisisk har *blaen* netop en sådan betydning (jfr. hos Spurrell: blaenau = »extremities; the furthest and more mountainous parts of a country«). *Bląn* er sandsynligvis piktisk. Et minde om Pikterne på Unst haves i navnet *Pettasmog* (s. 214).

Bo, Bod. *bǫ* i gårdnavnene *Klisbǫ* (Haroldswick, Uⁿ), *Bǫs*-ground (Easting, U), *bode* i *Bodegert* [-garðr] (Haroldswick, Uⁿ) udgår sandsynl. fra keltisk (gaelisk, irsk) both, bod, hytte. Fra diminutivformen bothan af dette ord udgår sandsynl. *Bǫden* (Haroldswick, Uⁿ), gårdnavn, i fortegnelse af 1731 over udmarksgrænseskellene på øen Unst kaldt »Bodens booth«. Det lange *ǫ* i *Bǫden, Klisbǫ*[2], *Bǫs*-ground passer bedre til o i keltisk »both, bothan« (hvor th-lyden er forsvunden af udtalen) end til ú i on. »búð«, som har samme betydning. Langt o haves ofte i shetlandsk som forlængelse af et oprindelig kort o. On. ú findes i shetlandsk Norn dels som langt *ų*, dels forkortet til *ŭ, ŏ*, men ikke som langt *ǫ*. En afledning af dansk »bod« er i dette tilfælde mindre sandsynlig. Det i nyere shetlandsk almindelige *bød, bøþ* er den regelmæssige udtale af eng. »booth«.

Borrien (Barrien), Borrier. Det allerede omtalte irske boireann, klippe, klippestrækning, der efter Joyce (Irish Names of Places I, s. 418) oftere forekommer som stednavn på Irland (»Burren«), genfindes på Orknøerne og Shetland bl. a. i følgende navne: »Point of Burrian« (North Ronaldsay, O), »Burrian« (Sanday, O), begge betegnende klippepynter, forbjærge; de *Borrien [bọriən]*, skr. »Burrian« (Fair Isle, Shetland), høj klippe *(stakk)* i søen; de *Barrien [bariən]*, søklippe ved Oxna (tæt ved Papa ud for Scalloway); de *Borrien [bọriən]* (Br, Shetl.), klippeparti, kystparti nedenfor »Culbinsbrough« (sé s. 81). Oftere forekommer på Shetland en form på *-r* i steden for *-n: Borrier [bọriər, bəriər]*,

[1] Skulde ikke også *Giv* være af keltisk oprindelse? Kymr. (val.) *cyff*, stamme, stump, blok. En anden afledning findes opstillet s. 185.

[2] Ang. første led *Klis* sé slutningen af dette afsnit.

skrevet »Burrier, Birrier«; således: *Borrier* Head (W), de *Borrier* (a) i »de Nort *Nips*, Y^n; b) Y^h, vestkysten), alle navne på forbjærge. Ved *Borrier* i Y^h findes nogle gravkamre, såkaldte »Piktehuse«. »*Borrier* wick« er navn på den sydlige vig eller åbne del af sundet mellem bygden *Øja* og »de Isle of *Øja*« (Nm^{n-v}), medens den nordlige vig eller sundåbning hedder »North Wick«. Den førstnævnte vig har sit navn af de skær og søklipper, som her findes, i modsætning til den sidstnævnte vig. de *Stakk* o' *Borrier* (Fe^n), høj klippe i søen.

Navnet *Borrien, Barrien, Borrier* kan ifølge sin form intet have at gøre med on. »berg« (s. 76) og ifølge sin anvendelse (altid om klippepartier, særlig: klipper i søen, shetl. *stakks)* heller intet med ordet »borg«.

Brod. Kymrisk (valisisk) b r o d i r: opdyrket fladt land, åbent sletteland. Gael. b r o d, dels 1) som subst., den udvalgte del af noget, dels 2) som verbum: at jævne jorden med spaden efter den første pløjning.

Da ordet *brod [brɔd, bråd]* er det allerhyppigst forekommende agerrudenavn på Shetland, kan en afledning af on. »broti« i betydning »fældede træstammer« eller »land, gødet med asken af de sammendyngede og brændte træer« ikke anses for sandsynlig. Den sidstnævnte betydning af »broti« er efter O. Rygh den, der alm. ligger til grund for norske stednavne, dannede af dette ord; men på Shetland kan der ikke antages at have været s å stærk skovvækst. Man kunde derfor nok tænke på »broti« i betydning: opbrudt land, og i enkelte tilfælde kan vel shetl. *Brod* have denne oprindelse. Men der knytter sig en som oftest ganske bestemt betydning til shetl. *Brod* som stednavn. Det er gærne det jævneste, fladeste (og ligesom *dal)* frugtbareste agerland, som bærer navnet »de *Brod(s)*«, og en afledning af keltisk ligger da lige for hånden. [Som verbum findes *brod* i shetlandsk i udtrykket: »to *brod* de corn«, at udskille det lette kærneløse korn fra det gode; og med dette udtryk

i denne anvendelse kan mulig sammenholdes den under 1) anførte betydning af gael. b r o d.]

de *Da, Dai* eller *Doi [dåi]* er et af fiskerne i det vestlige Unst brugt sønavn for en stor firkantet klippeblok på toppen af en lille høj ovenfor klippehøjen (»troldehøjen«) »de *Berg* o' *Vinstrek*« (U^w). Denne klippeblok tjener til landmærke ved opsøgelsen af nogle fiskemed, og dens almindelige navn er »Scottie's hoose« eller »Scottie's *Wart*«. Også i det sydøstlige Unst ved Mooness siges der at være en klippeblok, som bærer navnet »de *Da*«. At dette skulde være det i shetlandsk omgangssprog gængse *da,* kæleord for »fader« (keltisk *tad,* fader) kan ikke antages, da en sådan forklaring vilde være altfor kunstig (vilde heller ikke passe til formen *Doi),* og i nordisk sprog findes heller intet ord, hvoraf ovenanførte navne med rimelighed kunde forklares. Det eneste bekendte ord, hvoraf *Da, Dai, Doi* med sandsynlighed kan afledes, er vistnok keltisk *taigh (teach* m. m.) = hus. At et ord, betegnende »hus«, af fiskerne anvendes (anvendtes) som navn på en til landmærke tjenende klippeblok, er der intet urimeligt i. Det er allerede s. 184 omtalt, at nordiske ord som »skáli« og »stofa«, stue, hus, undertiden findes anvendte som navne på høje, og sandsynligvis er det stedernes form, som har givet anledning hertil. Hvad angår det først anførte *Da*-navn, kan også stedets almindelige navn, »Scottie's h o o s e«, støtte den opstillede afledning. De anførte shetlandske navneformer, som ved første øjekast kunde synes at tale herimod, gøre det ikke i virkeligheden. Ortografien gør sit til at vildlede. Gael. *taigh, tigh* findes hos N. M'Alpine med tilføjet udtale: »ttaŏė'-y'« [ŏ = kort o; »ė« forklaret som den tilsvarende korte lyd til engelsk »ee« i f. eks. »feed«]; irsk *teach* udtales efter Joyce som »tah«, og ordet optræder ofte som »ta« i stednavne; valisisk *ty,* plur. *tai, teiau* uden spirantisk ganelyd. Den aspirerede *g(c)*-lyd i endelsen forsvinder altså gennemgående (skrives heller ikke i valisisk), og med hensyn til en overgang af keltisk *t* til *d* i shetlandsk som fremlyd have vi en parallel i det ovenfor nævnte *da,* fader (»lille fader«) af kelt. *tad* (jfr. lavskotsk »daddie«) og ligeledes i f. eks. fær. »dunna«, and, af kelt. (gael.) *tunnag* (i oldnordisk findes »dunna« kun i en fuglenavneliste i Snorra Edda). Jfr. *Duri* under *Tur(i)* i det følgende.

Dal. Dette ord, der forekommer overordentlig hyppigt i navne på agerruder, kan ikke altid forklares tilstrækkeligt

af on. »dalr«, dal, da agerrudenavnet *dạl* ofte blot betegner en strimmel jævn mark, fladt og frugtbart stykke agerland, og ikke nogen virkelig dalsænkning. Således er »a bere-*dạl*« (Ai) et lille stykke agerland, hvori byg sås; i Conningsburgh, hvor ordet findes både som fællesnavn og stednavn i ovennævnte betydning, hedder det: »Every *tụn* has its *dạls*«. Ordet nærmer sig i denne betydning stærkt keltisk (gaelisk) dail (stykke mark), der ofte findes som første led i skotske stednavne, betegnende »mark, fladt land«. Det må være dette keltiske ord, der på Shetland er gledet sammen med on. »dalr«.

de *Dimons [dımənsl]* forekommer et par gange som stednavn på Shetland: a) i »de Herra«, Yell, som navn på to frit stående klipper, også kaldte: »de *Kusens* o' *Dimons*« (sé »kǫs« s. 126), b) som navn på et kystparti, to klipper, i det nordlige Northmavine (NRoe). På Færøerne findes »Dímun« som navn på to mindre klippeøer (Stóra og Lítla Dímun), og på Island findes i Bredefjorden »Dímun«, en tvetoppet ø, og »Dímunarklakkar« som navn på to høje klipper i søen, og endvidere i Rangåvolde syssel to fjælde ved navn »Stóra Dímun« og »Lítla D.« (sé Kr. Kålund, Historisk-topografisk Beskrivelse af Island). Allerede Gudbrand Vigfusson har (i et lille tillægsafsnit i Cleasby og Vigfussons Icelandic-English Dictionary) fremsat formodningen om keltisk oprindelse for navnet »Dímun«, men han opstiller (dog kun som spørgsmål) en altfor kunstig latinsk-keltisk grundform: *Di-mons: »mun« (mons) = bjærg, klippe, og »di-« betegnende en tvedeling. Da det allevegne er en tvedeling eller noget dobbelt, der betegnes ved de her anførte navne, både de shetlandske, færøske og islandske, er det temmelig sikkert tallet »to«, som indeholdes i det første navneled (kelt. »da«, m, »di«, f, = to). Men så kan andet led ikke godt være kelt. »monadh«, bjærg, som er et hankønsord, ti både i gaelisk og kymrisk er »di« hunkønsformen af talordet »to«,

medens hankønsformen er »da«. Derimod findes i irsk et hunkønsord »muinn« i betydning 1) »nakke, ryg, 2) top, øverste del«, hvilke betydninger meget let kunne finde anvendelse som stednavn, i navne på højder, klipper (ord som »nakke, ryg« findes i nordisk som benævnelse på fjælde, høje og skær). Selve sammensætningens art tyder også stærkt på irsk oprindelse, ti det er netop et særkende for irske stednavne, at tvedelingen er stærkt fremherskende i disse, idet tallet »to« som første sammensætningsled er ganske almindeligt, endnu almindeligere end det hyppigt forekommende tal »tre« (sé Joyce, Irish Names I, s. 246: Numerical Combinations); eksempelvis: »Damma« af da-mhagh (»to sletter«, »tveslette«). Desuden er navnets vide udbredelse (dets forekomst på Færøerne og Island) en yderligere støtte for antagelsen af irsk (i modsætning til anden keltisk) oprindelse.

Dodd findes nogle gange som stednavn (højnavn) på Shetland: de *Dodd [dọd]* o' Flamaster (N), de hill o' *Dodd [dåd]* (East Houlland, Ai), navne på høje af rund eller klumpet form. I det sydlige Skotland findes efter Johnston (Place-Names of Scotland, s. 88) ordet *dodd* almindeligt i navne på afrundede høje; men han angiver ikke, om det findes på lavskotsk eller keltisk landområde eller mulig begge. H. Maxwell (Scottish Land-Names, s. 102) anfører dod som angelsaksisk betegnelse for »høj«; men ordet findes ikke i angelsaksiske ordbøger. Derimod findes keltisk dud i betydning »klump«. I lavskotsk findes »doddy, doddit« (Jamieson) som adjektiv i betydning »kullet, uden horn«, svarende til on. »kollóttr« (»a doddy coo«, en kullet ko), ganske på samme måde som »dodd« i betydning »afrundet høj« svarer til on. kollr. Iøvrigt findes hos Jamieson intet navneord »dodd«, så ordet synes at være gået af brug som fællesnavn. Isaac Taylor, der i »Words and Places« behandler de engelske stednavne, nævner ikke »dod, dodd« i teksten, og har i en vedføjet liste kun et enkelt eksempel på forekomsten deraf som højnavn i England, hvor man netop skulde vente at træffe dette ord, ifald det var angelsaksisk, og dette eksempel er endda fra Cumberland, der jo, som navnet viser, er en gammel keltisk (kymrisk) provins. Ordets optræden i engelske og skotske stednavne er da ikke tilstrækkelig oplyst.

Forekomsten af det omhandlede ord som højnavn på Shetland skyldes vel snarest keltisk indflydelse — nogen direkte angelsaksisk indflydelse kan næppe påvises i shetlandske stednavne. (Jfr. dog *ni, nia* i »Slutningsbemærkninger«).

Drona (Drøna), Drunni. Gael. dronn, bag, ryg, højderyg (ofte i stednavne). — *Drunni [drọnı]* (Ollaberry, Nm), stykke indmark, agerrude. *Drona [drọna], Drøna* (Gluss, Nm), agerrude *(Sjøna* and *Drøna)*[1].

Dublin [doblın], Nort-, Mid- and Sooth-*Dublin,* er navn på en brat klippevæg (kyststrækning) på øen Bressay på den østlige side af øens sydspids, forbjærget »de *Bard*«. Dette navn er sikkert af samme oprindelse som det på Irland oftere som stednavn forekommende »Dublin«; men betydningerne falde ikke sammen. Irsk »Dublin« forklares af Joyce og andre som »black pool« (gael. dubh, adj., sort; linn, s, sump, pøl). I gaeliske ordbøger findes linn kun gengivet ved »pool« (sump, pøl); men privat har denne afhandlings forfatter fra flere sider fået bekræftet, at ordet i gaelisk også bruges i betydning »klippe, klippevæg«. Dette stemmer med Jamiesons forklaring af ordet »linn«, som er gået over i lavskotsk, og som der efter J. ikke alene har betydningen »pøl« og »vandfald«, men også »brat bjærgvæg« (»face of a precipice«). Shetlandsk *Dublin* (Br) bliver altså mest sandsynlig at forklare som »den sorte klippevæg«. Ang. et Culdee-sæde på øen Bressay sé i det flgd. s. 238 under artiklen *Kil.*

de *Glachen [glaχən],* de Wick o' *Glachen* (Lunna ness, L) er navn på en bugt, som skærer sig ind imellem to forbjærge. Jfr. gael. glac, dalkløft, hulning.

Glodder [glọdər] (Y^n, på flere steder) og »de *Glodderins [glọdərıns]*« (Y^h) ere navne på kløfter, snævringer imellem

---

[1] I færøsk betegner »drunnur« halestykke af et kreatur; men ellers er ordet ikke bekendt fra nordiske dialekter.

stejle bakker, hvor bække løbe ned. *glodder* bruges på Yell også som fællesnavn i betydning »kløft, snævring imellem to bakker«. En rimelig forklaring af dette ord ved hjælp af nordisk sprog frembyder sig ikke; derimod forekommer i Skotland på keltisk landområde *glodhar* i betydning »snævring, kløft, hulvej«. I den tidligere (s. 225-26) nævnte afhandling: »Did the Northmen« o. s. v. i »Proceedings« nævner kapt. Thomas efter M' Macphail ordet »glodhar« som forekommende på halvøen Kyntire el. Kintyre (sydvestl. Skotland) i betydning: ravine, gully.

Hjarkland [hjaʿrklən(d)], gårdnavn i West Sandwick, Yell, tager sig ved første øjekast aldeles ikke keltisk ud. Andet sammensætningsled er imidlertid ikke »land«. En anden og ældre form af det samme navn er *Herakel, Hjar(e)kel* (på generalstabskortet »Heracle«), og i diplom fra 1485 findes navnet skrevet »Hedderokill« (i »Jaale i Hedderokill«. Munch); Hedderokill s. 510, Hedderokiil s. 511, Hedderokiill s. 517 (Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie, 6. bind). Nogen passende afledning i nordisk sprog frembyder sig ikke. Derimod er der mange skotske og irske stednavne, der begynde med »Eder-« el. »Edder-«, »Eddira-«, »Eddra-« af keltisk e a d a r, 1) præp., = imellem, 2) stedsadj., = middel- (som første sammensætningsled), betegnende en mellemstilling. I Sutherland (Skotland) forekommer efter Johnston som stednavn: »Eddrachilis«, hvilket navn han vil forklare af »eadar-a-chaoilas« (»between the straits«). Til shetl. »Hedderokiil« passer en sådan afledning ifølge naturforholdene ikke. Skulde ikke andet led »kill, kiil« være det bekendte keltiske (irske) ord for kirke? Sé i det flgd. under *Kil*. Betydningen måtte da blive »mellem kirkerne« eller snarere »middelkirke«. En sammensætning som »middelkirke« findes i irsk (Joyce, Ir. N. II, 445: Kilmaine). Jfr. Adderwal af »eadar bhaile« i betydning »midby« (Joyce, II, s. 444). Det behøver næppe at tilføjes,

at tilstedeværelsen eller ikke-tilstedeværelsen af h som fremlyd foran vokal er uden betydning.

Lydudviklingen fra »Heddorokill« til *Hjarkland* må være følgende: Hedderokill > *Hedrokil, *Hedrakel > Herakel > Hjarekel, Hjarkel (ved brydning af e i »Her-« til *ja),* og deraf »Hjarkland«.

Huchen [hoχən] (Baltasound), lille klippe ved stranden, hvorfra medefiskeri drives. Skulde ikke dette navn være kelt. (gael.) »uchdan [uchgan]«, en forhøjning, lille højde (afledning af »uchd [uchg]«, bryst)? Gutturallyden kunde tyde herpå, skønt dette ikke er afgørende. En nordisk afledning som *»hó-(há)-kinn« passer ikke ret vel til den af stedet givne beskrivelse.

Immeri. — imire (ældre: iomaire) betyder i gaelisk »landryg« (efter H. Maxwell dog nu forældet) og forekommer som stednavn både i Skotland og på Irland, af H. M. meddelt med udtalen »emery« (Skotland) og af Joyce med udtalen »ummery, umry« (Irland). Ordet forekommer i sognet Aithsting i Shetland både som fællesnavn og stednavn i formen *immeri [ɪm''ərɪ']*. Som fællesnavn betegner *immeri* alm. forstrand, den i flodtid overskyllede del af stranden; heraf sammensætningen »*immeri*-mussels« som navn på de i strandkanten fundne muslinger. På Hebriderne findes (ifølge kapt. Thomas i hans ovf. s. 225 f. nævnte afhandling i »Proceedings«, s. 500) *imire* som stednavn i denne betydning; således: *Imarsligoch* (Lewis) af *imire sligeach* = »shelly beach« (strandbred med muslingeskaller). — de *Immeri* (Ai, Shetl.), skrevet »Imrie«, er navn på en landryg, der som en tunge skyder ud i indsøen »de loch o' Northoose«. Fra landtungen fører en undervandsstenbro ud til en holm med ruiner af en piktisk borg. På toppen af »de *Immeri*« er en lille høj, kaldet »*Greflabbas* el. *Greflabas* knowe« samt to bavtastene, hvorom følgende lille myte fortælles: »Pikterne holdt barselgilde i »Greflabbas knowe« og dansede. To mennesker fra omegnen gik af nysgærrighed uden at være indbudte hen til stedet for at se dansen og havde en lille dunk med kærnemælk (keg

o' *bledek)* hos sig. Men herover bleve Pikterne fornærmede og forvandlede de to uindbudne personer til to klippestøtter (»standing stones«)«. Tæt ved de to bavtastene er en lille sten, som siges at være den ligeledes forvandlede kærnemælksdunk. Utvivlsomt er navnet *Immeri* af piktisk oprindelse og ældgammelt, ligesom selve stedet også i antikvarisk henseende frembyder megen interesse.

»Greflabbas knowe« foregives at have navn efter en »laird« eller jordegodsejer, herre til Twatt, Clousta og Aith (Ai), som blev begravet her, fordi han efter sin død ønskede at have udsigt over alt det gods, han havde ejet i levende live.

Innis, Ins. innis betyder i gaelisk: a) lille ø, holm, b) græsgang, navnlig: græsgang ved vand, enggræsgang. I skotske og irske stednavne findes dette ord i flere forskellige former, ofte sammentrukket til »Ins, In(s)ch«. — Hertil høre i det mindste et par, mulig flere, shetlandske stednavne. »*Ins* holm« er navn på en græsgangsholm i »St. Ringan's (Ninian's) Bay« syd for »St. Ringan's (Ninian's) Isle« i det vestlige Dunrossness. *Innismug* eller *Innismog* er et nu forældet navn på en udstrakt græsgang nord for indsøen »Innis Loch« og vest for *Pettadal* i den vestlige del af *»Roe«, Northmavine. Første led *Innis* må være det ovennævnte keltiske ord i betydning »græsgang«; andet led kan sandsynlig afledes enten af keltisk muc, svin, eller mulig keltisk magh (gen.: muighe), slette. Begge disse ord genfindes i irske stednavne som andet sammensætningsled i forbindelse med »innis« som første led. Således omtales hos Joyce Inishmuck, som han gengiver ved »pig island« (Irish Names of Places I, s. 560, registret). Da der findes nogle højder, nævnte »de Swines' *Virdeks*«, ikke langt fra det shetlandske *Innismug,* bliver vel afledningen »muc«, svin, at foretrække som den sandsynligste, altså: »svinegræsgangen« (mange shetlandske stednavne hentyde til svinegræsning i ældre tid). Det egenlige navn på den i forbindelse med dette

sted nævnte indsø er ikke »Innis loch«, som på kortet angivet, men [»*Innismug* loch«, udtalt:] *Enesmə*-loch.

de *Kalefs,* de North and de Sooth *Kalef [kaləf],* skrevet »Calif« (Dale's Voe[n], Ti, er navn på to forbjærge. Calbh findes i gaelisk i betydning »forbjærg«.

Ken. Kymrisk (valisisk) cein-, betegnende noget lyst, klart (ceinder, glans, ceinwen, strålende klar og hvid); gael. og kymr. (val.) cain, adj., hvid, klar, skinnende.

På Fetlar bruges ordet *ken [ken]* i betydning »lysstribe«: a *ken* o' light. — To af Unst-fiskerne brugte landmærker føre navnet *Ken:* 1) de *Kens [kens],* nogle hvide årer i et højt kystklippeparti (Skaw, U[n]), 2) de *Ken [ken],* hvid bjærgåre (kystparti under »de Brough«, U[w]). »de *Dal* upo' de *Ken* o' de Brough« ere U[w]-fiskernes landmærker ved opsøgelsen af fiskemedet *Møania.* Dette shetlandske *ken* (hvid stribe, lysstribe) er sandsynl. et låneord fra piktisk (mærk forbindelsen »de *Ken* o' de Brough«).

Kepp. de *Kepp [kæp]* o' *Nunsdal* (Helliness, C), rund lille høj. Sko.-gael.: *ceap,* stamme, blok, højtop; irsk: *cep, ceap,* pæl, stolpe, blok, klods. Shetl. *kæp* udtales forskelligt fra eng. »cap«, der får *ä*-lyd.

Kil bliver i flere shetlandske stednavne at forklare af irsk ceall, cill, kirke, i irske og skotske stednavne meget almindeligt som første led i formen »kil«. Et par med *kilna* begyndende shetlandske stednavne blive på grund af de nærmere omstændigheder, hvorunder navnene optræde, ligeledes at forklare af »ceall, cill« eller snarere en diminutivform deraf og ikke af on. »kylna«, eng. »kiln«, korntørringshus. Diminutivet killeen (lille kirke) findes i en mængde irske land- og gårdnavne (Joyce, Ir. N. I, s. 316). — »de *Kil [kil]* -rigs« (Grimister, Y[h]) er navn på et stykke indmark, hvor der tidligere fandtes en tomt, som ifølge lokal tradition

var ruiner af en gammel kirkegård. Et stykke land ved navn »de *Kil*-rigs« findes også i *Skollan* og *Virki*, Du. »de *Kil [ḱil]* -hooses« *(Bjelagord*, Fe^{e}), gammel tomt (menes at være ruiner af en gammel kirke og kirkegård). *Kil [kıl] -gjo* (Br), strandkløft eller lille bugt nedenfor »Culbinsbrough«, kan ikke afledes af on. »kíll«, smalt indløb, da den nævnte lille indskæring af søen tværtimod er meget bred og åben i forhold til de fleste andre strandkløfter, som bære navnet *gjo* [gjá]. Derimod er der op fra kløften lige indenfor denne og nedenfor bygden »Culbinsbrough« levninger af en ældgammel kirkegård, hvor en keltisk sten med Ogham-indskrift blev funden. At der her har været et gammelt Culdee-sæde kan yderligere sluttes af navnet *Papelsgjo*, en strandkløft på den lige overfor liggende lille ø Noss. *Kilgjo* og *Papelsgjo* ere omtrent lige overfor hinanden. Det sted, som senere fik navnet »Kolbeinsborg« (Culbinsbrough, Cullinsbrough) og som i øernes ældste keltiske periode sikkert har været en art gejstligt centrum, blev ved at være et sådant også i den norske periode. Her blev på den gamle keltiske kirkes grund rejst en norsk kirke, viet til jomfrue Marie. I det bygden Culbinsbrough tilhørende land findes nogle agerruder ved navn »de *Kilnaflots« [kılənafləts]*, som sikkert oprindelig have tilhørt den ældste kirke på stedet. I Nord-Yell findes et til gårdene *Huland* og *Brekken* hørende stykke agerland, kaldet »de *Kilnategs*«, omtalt i en jordnavneliste fra 1772. Denne liste, som omfatter de til *Huland* og *Brekken* hørende jorder, findes meddelt af J. T. Irvine i Shetland News, 6. januar 1894 (Notes and Queries), og om »Kilnatage, Kilnatiggs« *(Kilnategs)* bemærker Irvine udtrykkelig, at dette stykke land tidligere tilhørte Olafskirken på Ness (Y^{n})[1]. Denne

[1] »Old division of run-rig lands. Accounts of the lands of Houlland and Braken«. Iblandt jordstykkerne nævnes »Papels flute« og lidt efter: »Kilnatage or Kilnatiggs (belonged to St. Olaf's Kirk on Ness)«. Om det første navn bemærker Irvine: »The papels flute seems to show that the Caldee settlement at

kirke er sandsynligvis i lighed med hvad der (efter G. Goudie i »Proceedings of the Society« o. s. v., febr. 10, 1879) vides at have været tilfældet andensteds på Shetland, bleven opført på et gammelt Culdee-sæde (jfr. nedenfor: *Termelands)*. I umiddelbar nærhed findes bygdenavnet *Papel*. Til *Huland* og *Brekken* høre foruden »de *Kilnategs*« også et stykke land, kaldet »de *Papelsflot*« *[papəlsfløt]:* *Papýlis-flǫtr[1]. Den her opstillede afledning af *Kilnategs* støttes yderligere ved den omstændighed, at der til de nys nævnte gårde foruden dette stykke land også hører et andet, som bærer navnet »de *Termelands*« *[tərməlands]*, i J. T. Irvines foran nævnte liste kaldet »Turmanlands«. Efter Joyce (Ir. N. II, s. 213) betegner i irsk ordet »termon«, opr. tearmann, et til en kirke hørende indhegnet stykke land, og udtrykket »termon lands« i betydning »kirkejordegods« forekommer almindeligt i engelsk-irske skrifter.

»de *Kil*-dellins« (N). *Kil* som første led i begyndelsen med ordet »dellin« (for »delving«) = opdyrket stykke land, kunde med rimelighed forklares i lighed med de foran anførte navne: *Kil*-rigs, *Kilna-flots, Kilna-tegs,* så meget mere, som der ved stedet »de *Kil*-dellins« findes spor af og beretning om en ældgammel nedlagt kirke. »*Kils*-wick« må derimod afledes af on. »kíll«, smal bugt (s. 116).

Ang. »cill« i »Clumlie« af »Choluim-cillie« sé s. 218.

Som en mulighed henstilles, at navnet *Kelura [kelu·ra]* (St), toppen af en oventil flad høj, kunde være det samme navn som det af »cill« afledede irske »ceallurach (callooragh, calluragh)«, betegnende en gammel, tildels en nedlagt, begravelsesplads, undertiden en begravelsesplads for udøbte børn, også på steder, hvor aldrig nogen kirke fandtes, f. eks. på gamle befæstede pladser, kresformede højtoppe (Joyce I, ss. 316 og 271).

Klod-, Klǫd-, (Kloud-). På et tidligere sted i denne af-

St. Ninian's, Papal, was connected with the up »Herra««. Dette sidste, nu forældede. navn (on. *uppherað) har altså omfattet det distrikt, hvori *Huland* og *Brekken* ligge.

[1] Sé den foregående anmærkning.

handling (s. 67) er der antydet en mulig sammenhæng mellem disse shetlandske navneformer (for deres vedkommende, som betegne en højde) og no. »klot«, da. »klode«. Men dette nordiske ord optræder ikke i stednavne, og oprindelsen må da for de shetlandske navnes vedkommende søges andensteds. I *Klod-, Klọd-, (Kloud-)* ere to forskellige ord indeholdte, som kun ved hjælp af nøjere lokal kendskab kunne sondres fra hinanden. — Irsk cladach, clodach betegner dels (på vestkysten af Irland) en flad stenet strandbred, dels og alm.: dynd, dyndet sted og strækning, ofte brugt om en dyndet elve- eller indsøbred (undertiden i betydning: stenet bred, klippebred). Adskillige elvenavne komme af dette ord, således: Clady, Clodagh, Clody o. fl. I skotsk-gaelisk forekommer »cladach« i betydning: (stenet) strandbred. På Shetland genfindes »clodach« i navnene: de *Klọdi* (Skelberry, NRoe), *Klodi* (W, nu som gårdnavn), *Klodis*-dale (Br. W), de *Klodi*-mires (Y^{n}) o. fl. Alle de nævnte steder ere sumpede og dyndede. I betydning »strandbred« haves ordet i *Klọdi-ẹr* [-øyrr] (Y^{b}), nu alm. kaldet »de red *ẹr* o' Basta«; mulig også i *Lang Klodiwik* (Nm^{n-v}), vig, bugt. Som indsønavn findes »*Klodis*-water« (Y). — Gl. irsk clad, kymr. (val.) clawdd, clodd- betegner »grøft, dige, opkastet vold eller jordhøj«. Ordet findes både i Irland, Skotland og Wales i navne på volde og jordhøje. Fra »clad« el. »clawdd, clodd-« udgå nogle shetlandske navne på mindre højder, jordhøje, bakker, f. eks. *Klọdi* (Fo$^{n-ø}$), de *Klọdi* (Y^{b}), de knowe o' *Klọdi* (C): tilsyneladende opkastet høj (nylig udgravet), de *brekk* o' *Klọden* (Fe), sé s. 67; endvidere *Klouden [klåudən]* (Vaila Isle), skrevet »Clowden«. *Klọdi* på Foula er egenlig et af fiskerne brugt sønavn for *Krụger* [*kró-garðr?], der i forening med det højereliggende *Harrier,* hvis sønavn eṛ »de *Bø*« (sé s. 207), bruges som landmærke ved opsøgelsen af visse fiskemed[1]. Også »de

[1] Med henblik på dette keltiske navn på den afsidesliggende ø Foula kan fremhæves, at der her på toppen af en søklippe

Klodi«, Y^b, er egenlig et landmærkenavn. — Et *Klodi* findes som gårdnavn i Dunrossness nord for »Clumlie« (her er en høj, »de knowe o' *Klodi*«, omgiven af moradsig jordbund), og *Klodister* findes i Northmavine som bygdenavn (sé »setr« s. 144).

Knokk. Keltisk (spec. gaelisk) cnoc, høj. Af alle de i Skotland og Irland forekommende navne på høje ere de, som indeholde ordet »cnoc«, de hyppigste. Også på Shetland forekommer dette ord i nogle stednavne *(knokk-, hnokk).* Ganske vist findes i færøsk ordet »knokkur«, m, i betydning »hoved (egl. baghoved)«, men det forekommer ikke som stednavn i navne på høje. Ellers træffes dette ord ikke i nordisk sprog, hverken som fællesnavn eller stednavn, og dets forekomst på Shetland må derfor føres tilbage til keltisk. — »de *Knokkers [knåkərs]* knowe« (på forbjærget »de Lang Head«, Nm^v), lille høj; jfr. »Knucker Hill« på Westray (Orknøerne). Sandsynligvis er *knokker* en udvikling af den keltiske diminutivform (gael. cnocan, valisisk cnycyn); jfr. udviklingen af boireann (s. 228) til *borrier. Hnokk*-holm *[h'nåkom],* en ved øen Yells sydkyst liggende lille holm, der danner en højde. *(hn-* på de nordlige øer for *kn-). Knokk [knåk]* -ha' [hall] (W), gård, synes derimod at være et opkaldelsesnavn (jfr. »Knockhall« på South Ronaldsay, Orknøerne).

Koren. Keltisk coran (afledning af cor, der i irsk betegner en afrundet høj) forekommer ifølge H. Maxwell oftere i skotske stednavne, betegnende en afrundet høj. — På Shetland findes »de *Koren* Head« (ved Seter, Ai), navn på et forbjærg, og »de *Koren* knowe« (C), navn på en lille høj. Hertil hører rimeligvis også »de *Koren* holm« (N) ifølge sin høje afrundede form (jfr. »*Knokk* holm« ovf.); på »*Koren*

(stakk) tæt ved land (nordkysten) findes ruiner af en gammel piktisk borg; sé s. 81.

holm« findes ruiner af en gammel piktisk borg. I shetlandsk skrives ordet »Corn«, hvilken sammentrukne form også undertiden findes i skotske stednavne (Maxwell, Sc. L., s. 157). På Orknøerne findes »Corn holm« og »Cornquoy« [-kví]; men i disse og andre tilfælde kan det, når ikke nøjere lokalkendskab haves, ofte være vanskeligt at afgøre, hvorvidt det er keltisk »coran« eller on. »korn«, korn (i stednavne sigtende til agerdyrkning), som ligger til grund.

Korgil burn (N^n). Hermed kan sammenstilles »Corrigall burn« (Harray, Mainland, Orkn.), »Corry gill« (Isle of Arran, Skotland) o. fl. »Corrie« betegner i skotske stednavne en kedelformet fordybning (gael. »coire«, kedel). »*-gil,* -gall, -gill« må være det s. 98 omtalte »gil«.

Krid (Krød). Irsk cruit, pukkel, rund høj, som stednavn tildels i formen »Crit« (Crott, Crut, Crit) [Joyce, Ir. N. I, s. 398]. — de *Kri̤d(s)* (Ollas voe, Papa $St.^n$), forbjærg; de *Kridi*-knowes (Wh), to høje. Kridtformationer findes ikke på vedkommende steder så lidt som på Shetland overhovedet, og en afledning heraf er derfor udelukket. »Cruit« indeholdes sandsynligvis også i »de hole o' *Krød [krød]* el. *Krod [krọd]*« (Skaw, U^n), navn på et lille søbassin ved en rundagtig klippe, hvorfra fiskeri drives med medestang. Hermed kan sammenholdes navnet »de hole o' de *Kri̤ds*« som betegnelse for et lignende søbassin ved det ovennævnte forbjærg på Papa Stour.

»Crutifell« er på kortet angivet som navn på en høj nord for »Skallafell« i det nordlige Weisdale. Første led »Cruti-« er her uden tvivl irsk »cruit« med tautologisk tilføjelse af on. »fell«.

Lagen. Kelt. lag og lagan, hulning, lavning, særlig om en hulning i høj eller fjæld, findes alm. som navn på høje i Skotland og Irland (i meget forskellige former: Lag, Leg, Lig, Lug, Ligan, Logie, Logan, Luggan; Maxwell, Sc. L.,

s. 160; Joyce I, 431 f.). — Af de mange navne på høje og lavninger, som på Shetland kaldes *Logg, Legg, Laggen, Lagen,* bliver i al fald en del at forklare af ovenanførte keltiske ord. Da imidlertid ofte en afledning af on. »lǫgg« passer ifølge dette ords anvendelse i talesproget, og det er vanskeligt nærmere at udrede forholdet mellem *lag, lagan* og »lǫgg«, har jeg opført en række navne s. 131 under »lǫgg« og nøjes her med at henvise til dem. »de *Lagens*« (Nm[n]) betegner småhøje og lavninger (hulninger) i flæng, og ordets anvendelse falder her ganske sammen med anvendelsen af keltisk »lagan« i skotske stednavne.

Me. *Mewik* (nord for Ireland, Du[v]), skrevet »Maywick«, ældre skriftform: »Mawick« [Balfour], bygdenavn, sletteland ved en vig. Første led synes at være det samme »May«, der oftere træffes i skotske stednavne, dels usammensat, dels som første led, f. eks. »May-field«. Gael. magh, kymr. (val.) ma, mai, slette. Hertil mulig også »de *Me* burn« og »de *Me* burn rigs« (agerland) (SNoonsbrough, Ai). — Beskrivelsen af stedet »de *Hulmes [hul'meˢs']*« (Burrafirth, U) som et særlig fladt stykke agerland i forhold til de omgivende stykker leder med hensyn til forklaringen af *mes* tanken hen på kymr. (val.) maes, slette. Første led må være on. »hóll«.

Mam-. I skotske stednavne er »mam« efter H. Maxwell dels synonymt med »moine [*monadh]«, mosestrækning, dels = bjærg, klippe. I irske stednavne betegner efter Joyce »moum« (grundform: madhm) et bjærgpas, en klippekløft. Hertil må henføres shetlandske stednavne som: »*Mamas*-hole« (ved forbjærget »de *Flokkato nip*«, NRoe), åbning i en klippe; endvidere: *Mamiskala [mam'ıskâ'la]* (U[w]), klippe med en åbning tværs igennem; *Mamaskerri* (ved Symbister, Wh), skær. Også i skotske stednavne findes »mam-« i den for irsk almindelige grundbetydning (»kløft«), således f. eks. »Mammy's Delph«

(Galloway), en klippekløft[1]. I shetlandske navne som »*Mamas-hole*« og »*Mamiskala*« ligger den samme betydning til grund.

Mont, Mint. Keltisk monadh, beslægtet med lat. »mons«, bjærg. Gaelisk »moine (mony)«, »munny« (Scottish Landnames) har nu alm. betydningen »mose- eller hedestrækning, sump«, men betegner i stednavne også undertiden »fjæld, høj«. Irsk »muine (munny, money)« (Joyce) betegner alm. »krat, buskads«, men også undertiden »høj« (i stednavne). Gammelpiktisk »moned, moneth«, valisisk »mynydd«, [»mwnt«], bretonsk og kornisk »monedh, meneth« have derimod alle betydningen »bjærg, klippe«. — Nogle shetlandske stednavne synes at udgå fra *»monadh« i betydning »bjærg, klippe«. Eks.: de *Mont* el. *Mint [mọ‘nt, mə‘nt]* (Norwick, U^n), en fra kysten fremspringende klippe; efter dette sted nævnes »de *gjo* [gjá] o' de *M.*, de *stakk* o' de *M.*«. Også i Skotland forekommer undertiden formen »mont«, skreven »mount«, f. eks. »the Cairn o' Mount« (»Monit carno« i Annals of Ulster og »Mynyd carno« i The Welsh Bruts [Scottish Land Names], navn på et højdedrag tværs igennem Skotland; »the Minto Hill and Craigs« (Johnston, Place-Names of Scotland, s. 182). På Shetland fremdeles: de *Montlek [mọ‘ntlək]* (Papil ness, Y^n), forbjærg, klippepynt; de *gjo* o' de *M.; -lek* er diminutivendelse (jfr. *farlek,* afledning af *far,* sønavn for båden, sé N. Spr. s. 85; on. »far«, befordring). »de *Minti [mä‘nti]-tugs*«*:* to tuer på toppen af fjældet *Valafel* på Unst, brugte som landmærker af Fetlar-fiskerne (sønavn); »de **Mint*« har været sønavn for den store, som landmærke meget synlige fjældhøjde *Valafel.* de *Gordi-mints [-mə‘nts]* og »de Munglie Mints« (Du), klippestrækninger, klippepartier.

Tvivlsom er navnet »de *Minni* o' *Stokken*« (N), en høj og brat klippe i det østlige hjørne af højen *Stokken.* Denne klippe er landmærke for Nesting-fiskerne ved opsøgelse af fiske-

---

1 »delf« efter Jamieson = 1) grøft, grav, 2) græstørv. — to »delve«, v., at grave, opspade.

medet »de *Minn*«[1]. *Minni* opfattes alm. som lavskotsk »minnie«, kælenavn for »moder« (i shetl. alm. = »mutter, morlille«); men skønt ord som »kone«, »kælling«, spec. »troldkælling«, oftere forekomme på Shetland som navne på frit stående kfipper, synes lavskotsk »minnie« ellers ikke at forekomme, og hvad der tyder på, at navnet »*Minni* o' *Stokken*« er gammelt, er den omstændighed, at det egenlig er sønavn for den nævnte klippe, som igen er landmærke for et gammelt fiskemed. Det andet landmærke er holmen »*Koren*-holm« (sé s. 241—42) med en piktisk borgruin.

Orka, Orki. På vestkysten af Unst findes et forbjærg, et fremspringende stejlt klippeparti, alm. kaldet »de *Orkna-gabel.* Dette navn kunde ved første øjekast sé ud som kommende af et *»orkna-gafl« (af on. »orkn«, sælhund); men således kan det ikke forholde sig. Unst-fiskerne, som, når de tage ud på fiskebankerne, ofte bruge dette sted til landmærke, kalde det »de *Orká* eller *Orki*« *[ǫ́rka, ǫ́rki]*, de face o' *O.*, de gable o' *O.*, og dette navn, der nu kun findes bevaret som sønavn, må være det oprindelige. Det er altså selve forbjærget, som bærer (bar) navnet *Orka.* I det vestlige Dunrossness, nord for Fitful Head, findes to høje ved navn *Orka [ǻrka]:* de *mukkel* and de little *O.* På Orknøerne findes »de ness o' Orc« samt »Orkhill« (Orquile, Orquill) på to steder (ved Maeshowe på Mainland og på øen Scapa). I Orkneyinga saga omtales »Orkahaugr« (sandsynl. det gamle navn for det bekendte Maeshowe; sé J. Anderson, Orkn. Saga, s. 159, noten). Ordet kan næppe forklares af nordisk. Det i norske stednavne undertiden som første led forekommende »Orke« er af ganske anden oprindelse: efter O. Rygh af mandsnavnet »Úrøkja«, hvilket bevisliggøres af de ældste navneformer, og »Orke-« i »Orkedalen« kan ikke skilles fra »Orkla«, navnet på den elv, som løber gennem den nævnte dal. Derimod omtales hos den gamle græske

[1] Fiskemedets navn behøver ikke nødvendigvis at stå i forbindelse med klippens navn, idet det første på grund af sin beliggenhed vel kunde være det s. 133 omtalte »minni, mynni«, bugt.

forfatter Diodoros (Diodorus Siculus, i det første århundrede) »Orkas« som navn på et forbjærg i det nordlige Skotland, det nuværende »Duncansby Head« (sé A. Holder, Alt-celtischer Sprachschatz, under »Orcas«). Vi have altså her at gøre med et gammelt piktisk navn. Mellem det gammelpiktiske *Orc-* (»Orcas«) og shetl. *Orka* som forbjærgnavn må der være en sammenhæng, og shetl. (orkn.) *Orka* som højnavn kan vanskeligt adskilles derfra.

Indskydelsen af et »n« i *Orka, Orki* (Uᵛ) > *Orknagabel* vil være ganske i analogi med den lydudvikling, som har fundet sted i »Orknøernes« navn. Disses ældre keltiske navn, i latiniseret form »Orcades« omtalt hos forskellige romerske forfattere, blev af nordmændene forandret til »Orknøyjar«, idet sandsynligvis navnet blev sat i forbindelse med »orkn«, sælhund.

Orter. I Dunrossness kaldes (kaldtes) de yderste langsmed veje beliggende agerruder, randstrimlerne, for *o̱rters [o̱rtərs]*; singularis: a *o̱rter*. Disse agerstrimler, som vare mere udsatte end de andre for at blive nedtrampede, ejedes altid i fællesskab, og deres afgrøde blev ligelig fordelt imellem landsbyens beboere. Både i Dunrossness og på øen Bressay forekommer ordet som stednavn: de *Orter [ɔ‘rtər]* (Br), de *O̱rters* (Du). Navnet kunde vel afledes af on. »örtog(r)« (1/3 af en »øyrir«, sé foran s. 172), men både form og betydning passe nok så godt til gaelisk oirthir, rand, kant. t(th)-lyden, som er bortfalden i gaelisk i dette ord, vil da være bevaret i den shetlandske form deraf.

Pin (Pen). Kymrisk (valisisk) pen, lig gaelisk ceann, betyder »hoved« og findes alm. i stednavne, navne på forbjærge og høje. Også i gammelpiktisk fandtes ordet, idet ifølge Beda enden af den gamle kaledoniske mur af Pikterne kaldtes *Pean fahel,* men af Gaelerne *Ceann fail.* I shetlandsk forekommer *pin* flere gange som navn på høje, skær og pynter. Dog kan man ikke uden videre i alle tilfælde udlede shetl. *pin* fra piktisk, da ordet ikke i nogen grad synes at være karakteristisk for piktisk Skotland i stednavne, hvor-

imod pen er særlig karakteristisk for Wales og (efter H. Maxwell) tillige valisisk landområde i Skotland. Om en nordisk afledning af shetl. *pin* kan der næppe være tale; on. »pinni«, pind, forekommer ikke som stednavn. — På Shetland findes f. eks. *Pin-hulen [pın-* og mere alm.: *päin-* el. *päŋ-hulən]*[1] (W), navn på en høj og en på toppen af denne høj liggende gård: *pin* med tilføjet on. »hóll«. Jfr. følgende hos Isaac Taylor (Words and Places, s. 141) omtalte højnavne i England, der udvise lignende tautologier som det omtalte shetlandske navn: »Pin-Howe« (Lancashire) — kymr. pen i forbindelse med on. »haugr«, høj; »Pen-Law« (Dumfriesshire) — pen i forbindelse med angelsaksisk »hlaw«, høj; »Pen-Hill« (Dumfriesshire), o. fl. Endvidere findes på Shetland: »de Point o' *Pinsgert*« *[pıns-]* (Sa), en pynt (med hensyn til sammensætningen jfr. f. eks. »de Head o' *Hevdigert*« s. 67), *Penniswol [penıs-wǫl, -(s)wəl]* (W), høj- og gårdnavn: *»pins«-hóll el. »pin«-skáli? *Pinsgjo [pınsgjo, päŋs- (päins-)]* (Vaila Isle, W): *»pins«-gjá. de *Riggin* o' *Pins* (Fitful, Du), toppet højderyg. de *Pinna [pıŋa, päŋa] -skerris* (Fe), skær, søklipper. — de *Pendǫr [pæn·dǫr·]* (Y[h]), forneden gennembrudt klippe i søen (*stakk,* sé »stakkr«); navnet stammer sandsynligvis fra kymrisk pentwr *[-tur],* i valisisk = dynge, stabel, stak. Også det usammensatte kymriske »twr« findes i shetlandske stednavne — sé artiklen *Tur(i), Duri* i det følgende.

-pet. Piktisk pette, pit (stykke land, gård); sé *Preste-pet* s. 215—16.

Pund. Shetl. *pund [pond]* betegner i stednavne det samme som engelsk »pound« (fold, indhegning). Den lavskotske form er lidt afvigende (»poind« hos Jamieson). Gaelisk *pwnd* har samme betydning, og da ordet findes i meget gamle sammensætninger som *Winjapund,* sé »vin« s. 166,

[1] *e* og *i (ı)* blive ved mouillering af et følgende *l* eller *n* alm. til *ä*.

kunne en del af »pund«-navnene sikkert tilskrives gammel keltisk indflydelse.

Rendal, Rental. Ordet rinndeal betyder i gaelisk »stykke land af en bestemt begrænsning« eller »grænseskel«. Dette ord genfindes på Shetland både som fællesnavn og som stednavn i formerne *rendal, rental.* — *rigga-rendal [rıga-rɛndəl, -rændəl]* er det gamle shetl. navn for det i denne afhandlings indledning s. 57—58 omtalte agerombytningssystem, der mere almindelig går under navnet »run-rig«. Lavskotsk »run-rig« er en forvanskning af gael. »roinn-ruith« = løbende el. parallel deling (rinn, roinn, f, deling). a *rental [ræ´ntal, ræ´ntəl]* betegner enkelte steder på Shetland (NØ) en smal strimmel græsland, som danner grænseskel imellem to stykker agerland; »a *rental* o' ground« betegner en fiskegrund af en bestemt udstrækning og længde. *Rendeljog [rændəlog]* (U) er navn på en sumpet strækning, som danner et gammelt udmarksgrænseskel; sidste led *ljog* er snarere on. »lækr« (sé s. 130) end kelt. »leog«, sump. de *Rossarentals [ros·a-ræ´n·tals]* er navn på en udmarksgræsgang (opr. hestegræsgang) på øen Foula; *rossa-:* on. (h)rossa- (ross, n, hest).

Sk(j)or, sk(j)ord [skor(d) og mere alm. *skor(d)]* betegner i shetlandske stednavne: klippehøje, klippe. Således: de *Sk(j)or* o' de *Brøstins* (Fo), de *Sk(j)ords* (Ai. Nm), navne på klippehøje, og »de *Sk(j)or*« *[skor]* (Burravoe, Y[s]), klippe. Disse navne udgå sandsynl. fra kelt. sgor, sgur, sguir, scuir, i gael. = klippe, klippetop (ofte i stednavne). On. »skarð«, »sker«, »skor« stå fjærnere dels med hensyn til form, dels med hensyn til betydning. Sammenhæng med no. »skurv«, nøgen klippegrund, er ikke sandsynlig, da *v* i intet tilfælde spores i de shetlandske *sk(j)or*-navne. *Skirva* og *Skirvistakk* af stammen *»skurf« findes omtalt s. 183.

Sukka. Ang. irsk soc (næb; pynt, landtunge) i et shetlandsk stednavn sé *Pobi sukka* s. 217.

Tara, Tari. Kymrisk »taren«, i valisisk: en lille høj. — »de *Tari-huls*« [hóll s. 111] er North Roe-fiskernes sønavn (tabunavn) på to høje, som tjene dem til landmærker, og af hvilke den større er en temmelig brat klippehøj. Højene ligge i Fedeland (NRoe), nordspidsen af Mainland, og deres landnavn eller almindelige navn er »de *Hjo̱gen* knowes« [haugr s. 103]. — »de *Ta̱ra* er navn på en høj på øen Mousa (øst ud for Sandwick, SSh.). Da højen er fremtrædende og derfor af fiskerne bruges som landmærke (sammen med højen »de *Kodda*«, sé s. 120), er det måske oprindelig et sønavn, men er dog ikke meddelt mig som sådant.

Om afledning af *tari,* søtang (on. þari), kan her ifølge omstændighederne ikke være tale. Begge navne *(Tari-huls* og *Ta̱ra)* må indeholde det ovenanførte keltiske (kymriske) navn for høj *(tar, taren)* og udledes af piktisk. På grænsen af NRoe med »de *Tari-huls*« strækker sig den s. 214 omtalte *Pettadal* (Piktedalen), og på øen Mousa findes den bedst bevarede af alle piktiske borge på Shetland.

-tu̱r (to̱r) i navnet »de *Borgnatu̱r (-to̱r)*« *[bọrg··natu̱r·, -tôr·]* (U^{w}) kan ikke være »tooer« af eng. »tower«; dertil er sammensætningen sikkert altfor gammel. »de *Borgnatu̱r*« er navn på en strækning fiskegrunde, til at finde hvilke ruinerne af en på en høj beliggende piktisk borg tjene fiskerne til landmærke; men egenlig er det sønavn for den her nævnte borg eller borghøj, og denne art navne have i reglen en anselig ælde. I valisisk betyder tŵr [udt. *tu̱r]* et fæstningstårn; i gaelisk er »torr« dels et fæstningstårn, dels en rund og stejl høj. Den gængse udtale af det shetlandske navn *(-tu̱r)* forudsætter snarest den kymriske form »tŵr«. Den strækning fiskegrunde, som kaldes »de *Borgnatu̱r*«, er altså bleven opkaldt efter det mest fremtrædende landmærke: højen med borgen på. *Borgna-* kan være enten bestemt genitiv singularis [borgarinnar], gående på den omtalte borg, eller bestemt genitiv pluralis [borganna], gående på borgen i for-

ening med de tre nedenfor denne beliggende ringformede koncentriske gærder, som kaldes »de Brochs o' *Onderhul*« [*ondərhul*]. *Onderhul* [*undir hóli] er navn på en samling huse. Både »de Brochs o' *Onderhul*« og borgen *på* højen, kaldet »de *Øverborg*« [*øfra borg], ere nemlig landmærker for fiskerne, når de søge de omtalte fiskemed, og bringes i en bestemt stilling til hinanden.

En afledning af det ovennævnte »torr« (gaelisk), høj, er tortán, i irsk: en lille høj. På Shetlands »Vestside« findes *turti* [*to'rti*] (Sa) i betydning: lille dynge, stabel el. stak (a *t.* o' hay, o' corn) — samme ord?

Tur(i), *Duri*. Kymrisk »twr« [udt. *tur*], i valisisk: dynge, masse, stabel, stak. — I shetlandske stednavne findes *Tur* (Wh^n) som navn på en strandklippe, *Turi* (Haroldswick, U^n) og *Duri* (Fladabister, C) som navne på små høje. Ang. overgangen t > d i fremlyd sé »de *Da*« s. 230, og ang. »twr« som andet sammensætningsled i et shetlandsk navn sé *Pendor* s. 247.

Ang. *Koddi*, *Kodda* og *Trumba* sé nærmere D, s. 252.

Tilsidst kan nævnes et par sammensatte navne, der gøre indtryk af at være af keltisk oprindelse: I *Armensgil* [*-gil*] (Y^e) synes *Armen* at være det af Joyce (Ir. N. I, s. 535) omtalte keltiske ardmeen i betydning »jævn flad højde« (ard = højde); som stednavn findes dette også i Skotland: »Ardminish« (Ardminnes) på øen Gigha vest for Kintyre, »Ben Armine«, fjældvidde i Caithness. — *Tatra Matra* [*tatra matra* el. *täitra mäitra*] (NRoe, Nm), en høj. Dette navn klinger ganske unordisk. Sidste led kunde tænkes at være det i irske stednavne som andet sammensætningsled (genitiv) oftere forekommende »-maddra (-waddra, -vaddra)« af »madradh« = »madadh«, hund.

En del keltiske navne på småjorder, agerruder findes omtalte under *Brod* (s. 229) og *Dal* (s. 230). I Irland forekommer ordet »cluas [cloos]«, øre, ofte i navne på småjorder, landstrimler (Joyce II, s. 427), og både i Skotland og Irland findes »fód [fode]«, græstørv, anvendt på samme måde, egl. betegnende jævnt og frodigt græsgroet land (i skotske stednavne undertiden

i formen »Foodie«. Liddall, Place Names of Fife and Kinross). Både *Klu̲s* og *Fu̲d* forekomme på Shetland oftere i navne på små jordstykker; men en keltisk afledning bliver her usikker. Andre forklaringer af disse navne ere forsøgte henholdsvis s. 188 (*Klu̲s*) og s. 189 (*Fu̲d*). — »Clash« (gael. og irsk »clais«, fure, grøft) er almindeligt både i Irland og Skotland i navne på jordstykker og gårde Efter Joyce (Ir. N. II, 221) forekommer ordet undertiden som pluralis i angliseret form: »Classes«. I bygden Mooness på Unst (Shetland) er der nogle agerruder, som kaldes »de *Kla̲ses*«, og hvis navn muligvis har den samme oprindelse. En anden udtaleform: »*Klå̲ses*« er mig imidlertid også meddelt, og ifald denne skulde være rigtig, kunde ordet afledes af sko. »close«, indhegning. Almuen på stedet afleder navnet af en vis Claus Bruce, som skal have ejet det nævnte stykke land; men dette er sikkert kun en af de sædvanlige folkeetymologier, som der ikke kan tillægges stor betydning. — Første led *Klis* i det under *Bo* (s. 228) omtalte *Klisbo̲* (Haroldswick, U^n), kommer muligvis også af det ovennævnte »clais«. Kaptajn Thomas nævner i sin afhandling i »Proceedings« stednavnet »Clias-cro« som forekommende på Lewis (Hebriderne), og dette kan vel sammenstilles med det af Joyce omtalte »Clashacrow« på Irland. Jfr. også det i Skotland (Kinross) som stednavn forekommende »Cleish«, gammel form: »Kles« (Johnston. Liddall). I N. G. I og II nævnes »Glisbúð« (krambod) som norsk gårdnavn, og denne form nærmer sig stærkt til shetl. *Klisbo̲*; men det er dog tvivlsomt, om andet led *-bo̲* her kan adskilles fra de andre Haroldswick-navne (gårdnavne), som sandsynligvis indeholde keltisk »both, bothan« (sé s. 228).

D. Slutningsbemærkninger.

Det kunde i henhold til det foregående synes lidt underligt, at det i irske og skotske stednavne alleralmindeligst forekommende ord baile, gård, bygd, slet ikke skulde genfindes på Shetland. Der er i virkeligheden flere gård- og bygdenavne på Shetland, som kunde forklares heraf, som *Bje̲la* (Soond ved Lerwick, M. gårdnavn), *Bje̲la* (bygdenavn) og *Bje̲lago̲rd* (begge på Fe), *Bje̲la* og *Belja* [*bɛḽa*], tildels *Bjelja* [*bjɛḽa*] (U^w), de *Bjel(j)ins* (U^o) o. fl. Dog bliver en sådan afledning usikker, da en form »Bell-, Bjell-« også fore-

kommer som første led i norske gårdnavne, rigtignok kun nogle få gange, som det synes, og uden at nogen forklaring er given deraf (O. Rygh, N. G.). — *Duri* findes som gårdnavn på Shetland (N); »Doory« er efter Joyce meget almindeligt som gård- og bygdenavn på Irland (afledning »dooragh«, af »dur«, vand), men hos Rygh (N. G. II, 385) nævnes et gårdnavn *Dorr* (opr. »i Duri«), hvor betydningen ikke er klar, og dette gør forklaringen af shetlandsk *Duri* uvis. — *Arg* findes som gårdnavn i Sandsting. Kymr. (val.) »arg« betyder »indhegning«, spec. »afsondret indhegning, aflukke«, og findes også som stednavn; men på Færøerne findes »Arg-« gentagne gange i stednavne: Argis-á, -brekka, -fossur, -hamar, á Argjun (bygd på Strømø) o. s. v., og er her sikkert af nordisk rod, stammebeslægtet med fær. örga, f, (sted med) grus og småsten, »örgóttur, -utur«, adj., fuld af grus og småsten. — Mange flere eksempler kunde anføres på, hvorledes sådanne tilfældige ligheder imellem ord og navne af vidt forskellig oprindelse gøre alle afledningsforsøg usikre og famlende, navnlig når ældre skriftlige navneformer fattes.

Skulde ikke *koddi, kodda* (sé »koddi, kuddi« s. 120) som navn på fladt afrundede høje, klipper, pynter tildels være opstået under indflydelse af det som stednavn oftere forekommende keltiske ord ceide: sko. »keddy» (Maxwell), irsk »keady, cady (keadagh, caddagh)« (Joyce), som nordboerne tillempede efter et dem godt bekendt ord? Kelt. ceide (fladt afrundet høj) svarer i betydning ganske til *koddi, kodda* i mange tilfælde.

På anvendelsen af on. »lǫgg« (s. 130) i shetl. stednavne har kelt. lag, lagan (s. 242) sikkert haft indflydelse; shetl. *brod* i stednavne kan i reglen bedre forklares af kelt. brod- (s. 229) end af on. »broti« (s. 229), og endelig ledes man ved det som navn på klippepynter almindelige *trumba* (s. 158) til at tænke på indflydelse fra kymrisk trum (val.), en landryg (gael. »druim«, i stednavne: drum).

Af tvivlsom oprindelse er *Hegg* og *Hogg* som navne på småøer (spec. holme, »økalve«). På østsiden af Shetland findes flere holme ved navn »de *Hogg*« *[hɔg, håg]* og nogle på vestsiden, hvor tillige formen *Hegg [hæg]* findes (»de *Hegg*«: Nm^v^. Ai. Papa St.). Almuen afleder navnet af »hog«, væderlam i sit andet år (lavskotsk »hog«, et ungt får) under henvisning til anvendelsen af ordet »calf«: »de Calf« som navn på småøer, holme; men hermed er formen *Hegg* ikke forklaret, og denne kan ikke godt skilles fra *Hogg*. Også som forbjærgnavn træffes »de *Hogg*« på øen Papa ved Burra (navn på et rundt forbjærg, halvt løst fra land).

Af egen interesse er det i shetlandske stednavne undertiden forekommende ord *ni, nia,* der synes at betyde »dyb, hule, fordybning«. Således: »de hole o' *Ordenia*« *[ọr·dəni̦·a]* i »de *Ords*« (NRoe) [urð, s. 160]; *Skjoenia* (NRoe), strækning, indeholdende store huler og fordybninger (sammesteds have nogle tørrehuse, *skjọs,* stået; sé »skjá« s. 147). Hertil måske også *H(j)ulnian [h(j)ul·nian·]* (Sound ved Lerwick), høj [hóll] op fra en dalkløft. Som første led *ni* i: *Niberg [nibærg]* (Haroldswick, U^n^), klippevæg ud imod søen, »de *Nifjal*« (De), fordybning i jorden (siges at være frembragt af en jættes knæ, idet han styrtede). *Ni, nia* forklares i disse navne bedst ved hjælp af angelsaksisk »nið«, n, afgrund, dyb; jfr. de mytiske navne »Niðafjǫll« og »Niðavellir«, og sé Sophus Bugge, The Home of the Eddic Poems, s. XXXVI. Da særlig angelsaksiske ord ellers ikke med sikkerhed kunne påvises i shetlandske stednavne, kunde man antage, at *ni(a)* stammede fra et forældet on. »nið«, svarende i betydning til ags. »nið«; men herimod synes dog den omstændighed at tale, at dette ord (bortset fra elvenavnet »Nið«, f) ikke er blevet påvist i nordiske stednavne. *Ni(a)* kan derfor vel være ags. »nið«, der som låneord er gået over i det gamle norske sprog på Shetland.

Hvad angår det shetlandske stednavneforråd i al almindelighed, da findes der i dette sikkert mange flere, navnlig norrøne ordstammer, end de, som ere behandlede i denne afhandling, og grunden til deres udeladelse her er af en dobbelt art: for det første den stærke afslibning og afstumpning, undertiden forvanskning af navne, som bevirker, at det ofte er forbundet med overordenlig stor vanskelighed at vælge imellem forskellige afledningsmuligheder, hvoraf igen følger, at det i mange tilfælde bliver yderst besværligt, for ikke at sige umuligt, at konstatere et ords eller en ordstammes tilstedeværelse. Dernæst findes der i stednavnene et vist ordforråd, som er blevet forældet allerede i forhistorisk tid, enten således, at vi slet ikke kende ordene undtagen gennem stednavne, eller således, at ordene vel ere overleverede, men ikke i sådanne betydninger, som de må forudsættes at have i stednavne[1]. I begge tilfælde kan man kun opstille mere eller mindre sandsynlige gisninger angående vedkommende ords og navnes betydninger.

---

[1] Eksempelvis kan anføres *Vors [və'rs]*, to steder på Unst (skulderpartier af høje); dette navn minder om no. »Voss«, hvis gamle navn er »Vǫrs«. *Fluravog* (U^v) minder om no. »Flóruvágar« (Heimskringla), *Moster* i højnavnet *Mosterhul [mọstərol]* (Sound ved Lerwick) om no. »Mo(r)str (Mosterø). *Kọd-, Kjạd-* [de skerry o' *Kọda* (Papa St.), skær, *Heljena Kọda* (U^w), flad klippe, *Kjạda* (Esh., Nm^v), pynt] er sandsynl. den i norske stednavne optrædende stamme *»kað« (»i Kadhe«, »Kodaberg«: N. G. II) eller for navnet *Kjạdas* vedkommende mulig den ligeledes ukendte stamme *»kjað«. *»Skað-« i *Skaden* er omtalt s. 167.

Rettelse. S. 112 l. 9 f. o.: *hólna hóll læs: *hólanna hóll.

Tilføjelse. S. 180 indskydes efter »mylna« . . .: On. naust, ik., nøst, bådeskur, i f. eks. *Skotanust* (Wh); sé s. 219.

[S. 96: *Milja gọrda* — *millum garða.]

Forklaring af anvendte lydskrifttegn m. m.

De shetlandske navneformer ere ofte meddelte i to former, først en populariseret med undgåelse af lydskriften, og dernæst, hvor dette ønskeliggøres, i en lydskriftform. Populariseringen har tildels medført en normalisering, idet f. eks. den ved *ə* betegnede lyd i rodstavelse kan gå tilbage til flere forskellige grundvokaler, som: e, i, o, u og y. Lydskriftformerne ere satte i klammer efter de populariserede (normaliserede) navneformer.

En stjærne foran et shetlandsk ord betegner, at dette er forældet; en stjærne foran et oldnordisk ord betegner, at dette ikke er påvist i den gamle literatur. En stjærne foran en oldnordisk stednavnegrundform, sat efter en nyere shetlandsk navneform som forklaring af denne, betegner, at den oldnordiske form ikke findes i sagaer eller gamle diplomer. Derfor findes stjærne også sat foran sådanne grundformer, hvis sikkerhed af indre grunde ikke kan omdisputeres. Stjærne foran en shetlandsk navneform betegner, at vedkommende form ikke er i brug, men er opstillet som et mellemled imellem den oldnordiske grundform og den gængse nyshetlandske navneform.

Lydskrifttegn:

â: dyb tvelydsagtig a-lyd (nærmer sig den færøske tvelyd »åa«).

ä: mellemlyd mellem *a* og *æ* (nærmer sig undertiden *ọ*-lyden).

ε er mellemlyd mellem *æ* og *e; ı:* mellem *i* og *e; ɔ:* mellem *å* og *o; ọ:* mellem *o* og *ø. ɔ̣ :* åbnere end *ọ,* nærmer sig *ɔ.*

ʌ: omtrent = engelsk »u« i f. eks. »but«, men udtalt lidt længere tilbage i munden (nærmere a).

ə i betonet stavelse betegner en mellemlyd mellem e og ø; i ubetonet stavelse betegner det halvlyden (ø-agtig afskygning af e). Det kan nærme sig *ọ,* særlig i forbindelsen *wə.*

ø er lukket, omtrent som i dansk »rød«.

ö er åbent, omtrent som i dansk »örn«.

a, å, ä, e, ε, ə, ʌ, i, ı, o, ɔ, ọ, ɔ̣, u, æ, ø betegne korte vokallyd; vokallængde betegnes ved en streg under vokalen *(a̱, e̱, ε̱, i̱, ı̱, o̱, ɔ̱, u̱, ø̱).*

d̡, g̡, k̡, l̡, n̡, t̡ betegne den mouillerede (palatale) udtale af »d, g, k, l, n, t«. *đ̡* betegner en lidt stærkere palatalisering end *g̡.*

s̡: hvislelyden s, mouilleret *(s̡j)* omtrent som norsk »sj«.

dʒ og *tʃ* omtrent = henholdsvis engelsk »j« og »ch« (jaw, church), men mere mouilleret efter en vokal.

ɱ: læbelyd, mellemlyd mellem m og w (»m« udtalt med ufuldstændigt lukke af læberne).

ɣ: spirantisk (»blødt«) g (som i dansk »dage«).

χ: åbent spirantisk k, omtrent som i dansk »magt«.

ŋ: ganeklassens næselyd (skrevet »ng«, som i dansk »gang«).

---

l: omtrent = engelsk l, en smule gutturalt, navnlig i udlyd.

r: tunge-r med snurren.

ʻl, ʻȴ, ʻm, ʻn, ʻȵ, ʻŋ, ʻr = stemmeløst *l, ȴ, m, n, ȵ, ŋ, r.*

En tilføjet prik betegner, at aksenten falder på den stavelse, hvorefter den står, f. eks. *bær·so̱·di* (med ligelig betoning af første og anden stavelse), *bɛrso̱·di* (med hovedtonen på anden stavelse). To prikker og enkelt prik betegne henholdsvis hovedtone og bitone, f. eks. *klɪŋ··rənɛs·* med hovedtone på første og bitone på sidste stavelse.

Forkortelser af navne på shetlandske lokaliteter.

NØ = de nordlige øer. Disse indbefatte: 1) U = Unst, 2) Y = Yell, 3) Fe = Fetlar.

M = Mainland (hovedøen).

Følgende Mainland-sogne (nævnte i rækkefølge fra nord til syd) ere citerede i forkortet form:

Nm = Northmavine; NRoe = North Roe (den nordligste del af Northmavine); Esh. = Eshaness på vestsiden af Northmavine (Nm^{v}).

De = Delting.
L = Lunnasting.
N = Nesting.
Ti = Tingwall.
Wd = Weisdale.

{ Ai = Aithsting
{ St = Sandsting
{ Sa = Sandness
{ W = Walls
} sammenfattes under betegnelsen »Vests.« = Vestsiden.

C (Conn.) = Conningsburgh
Sw, Sandw = Sandwick
Du = Dunrossness
} sammenfattes under betegnelsen SSh (SShetl.) = Syd Shetland.

Østs = Østsiden af Shetland.

Efterfølgende ere navne på (mindre) øer:

Sk = Skerries (Out Skerries)
Wh[1] = Whalsay
Br = Bressay
} øst for Mainland (rækkefølge: nord til syd).

MRoe = Muckle Roe (Vest Delting: De^{v}).

P (Papa) St = Papa Stour
Fo = Foula
} vest for Mainland; indbefattes under »Vestsiden« (sé ovf.).

WBurra = West Burra Isle (M^{s-v}). FI = Fair Isle.

Et efter disse forkortelser tilføjet »$^{n, s, v, ø}$« (halvt over linjen) betyder: nord, syd, vest, øst. U^{n}, Y^{n} altså = den nordlige del af henholdsvis Unst og Yell. Nm^{s} = den sydlige del af Northmavine. Du^{v} = den vestlige del af Dunrossness, o. s. v.

U^{b} = Burrafirth på Unst[2]. U^{c} = Colvidale på Unst (U^{ø}). U^{mo} = Mooness på Unst (U$^{s-ø}$). Y^{b} = Bastavoe-egnen på Yell[3]. Y^{m} = Mid-Yell. Y^{h} = egnen »de Herra« på Yell. Fe^{h} = egnen »de Herra« på Fetlar. Fe^{f} = Funnie på Fetlar (Fe^{ø}).

Mellem U^{w} og U^{v} er her gjort den forskel, at U^{w} betegner bygden Westing, medens U^{v} betegner den vestlige del af Unst i almindelighed. Den samme forskel er gjort imellem Y^{w} (bygden West-Yell) og Y^{v} (vestlig del af Yell).

WSw = bygden West Sandwick på Yell (Y^{v}). WBurra = West Burra Isle. ELinga, WLinga = henholdsvis East L., West L. N, M og SNoonsbrough = North, Mid og South N. (Ai).

Andre forkortelser.

Balfour = David Balfour, Oppressions of the Sixteenth Century in the Islands of Orkney and Zetland. Edinburgh 1859 (Maitland Club). — D. N. = Diplomatarium Norvegicum. Kristiania 1849 fgg. — N. G. = Olaf Rygh, Norske Gaardnavne. Kristiania 1897 (ikke afsluttet). — N. Spr. = Jakob Jakobsen, Det norrøne sprog på Shetland. København 1897. FSÆ: sammes »Færøske folkesagn og æventyr«. — SE = Snorra Edda.

ags. = angelsaksisk. da. = dansk. eng. = engelsk. fær. = færøsk. gael. = gaelisk. isl. = islandsk. kelt. = keltisk. kymr. = kymrisk. no. = norsk. on. = oldnordisk. orkn. = orknøsk. pikt. = piktisk. shetl. = shetlandsk. sko. = skotsk (lavskotsk). sv. = svensk. val. = valisisk. — gl. = gammel.

---

[1] S. 88 står efter »de *Dos*« [*dys] ved trykfejl lokalitetsangivelsen »Wh« istedenfor »Wd« = Weisdale.

[2] Del af U^{n}, som omfatter: a) bygderne Haroldswick (U^{h}), Norwick og Skaw, b) Burrafirth.

[3] Sydlig del af Y^{n}.

INDHOLDSLISTE.

OM HÅNDSKRIFTERNE AF STURLUNGA SAGA OG DENNES ENKELTE BESTANDDELE.

AF

KR. KÅLUND.

Det værk indenfor den oldislandske litteratur, som i almindelighed benævnes Sturlunga saga, danner i flere henseender en modsætning til den sædvanlige islandske sagalitteratur. De almindelige islandske sagaer omhandler fjærne fortidsbegivenheder, som gennem adskillige slægtled er forplantede ved mundtlig tradition, inden de nedskreves; Sturlunga sagas indhold må antages berettet af öjenvidner eller andenhånds fortællere. De sædvanlige sagaer indskrænker sig til at give en enkelt mands historie eller følger en enkelt slægt gennem flere eller færre generationer; Sturlunga saga, som vi nu har den, tilstræber at give en Islandshistorie fra 12. årh. til landets underkastelse under den norske konge 1262—64. Også i omfang overgår den langt enhver af de ældre sagaer og er snarere et saga-konglomerat end en organisk enhed. I de ægte tekster fortsættes vel beretningen uafbrudt uden adskillelse mellem de forskellige afsnit, men den løse forbindelse mellem flere af disse falder dog let i öjnene.

Det samlede værk indledes med en lille sagnagtig beretning om landnamsmanden Geirmund helskind; derefter følger en saga om to bekendte hövdinger fra 12. årh.s begyndelse Torgils Oddeson og Havlide Mårsson, som efterfølges af en saga om Sturla på Hvam, stamfaderen til den urolige Sturl-

ungeslægt, som i det 13. årh. spillede så stor en rolle. Medens de tre hidtil nævnte sagaer nærmest er vestlandske bygdesagaer, dannes fortsættelsen af et stykke sammenhængende Islandshistorie til den nærmeste tid efter Snorre Sturlasons død († 1241), hvori dog indskydes helt eller delvis sagaerne om biskop Gudmunds ungdom, den nordlandske hövding Gudmund dyre og biskop Gudmunds ven Ravn Sveinbjörnsson. Derefter antager igen fortællingen en mere biografisk karakter og har til hovedperson hövdingen Tord kakale, dog således, at også her en særskilt saga om den østlandske hövdingeslægt Svinfellingerne indskydes; endvidere kommer hertil i det yngste af de to hovedhåndskrifter Torgils skardes saga — så vel Tord som Torgils var fremragende medlemmer af Sturlungeslægten. Som afslutning paa værket følger forskellige begivenheder fra fristatstidens sidste år.

I en lille indledning til det foran nævnte midterparti om Islands almindelige historie, som skal give en oversigt over kilderne, fremhæves den bekendte historieskriver og skjald Sturla Tordsson, hvem der tillægges en Islendinga saga, og nogle i en bispesaga indeholdte citater fra Sturlas Islendinga saga viser sig netop at være hentede fra Sturlunga saga. Dette førte til, at man fra ældre tid anså Sturla som forfatter til hele Sturlunga saga, skönt det dog var tydeligt, at denne til en vis grad måtte være senere bearbejdet, da Sturlas død 1284 i slutningen af værket nævnes.

Det hele spörgsmål forblev længe i stor uklarhed, indtil for få år siden rektor dr. Björn Ólsen i Reykjavik ved en særdeles dygtig og indgående, på islandsk skreven afhandling har bragt sagen et stort skridt videre[1]. Han hævder, at Sturlas Islændinge saga må søges i det som almindelig Islandshistorie holdte midtparti, og har påvist, at hverken sagaen

---

[1] »Um Sturlungu« i Safn t. s. Íslands III, 193—510. Om de forskellige opfattelser angående forfatterskabet og spörgsmålets standpunkt efter fremkomsten af G. Vigfussons udg. (Oxford 1878) se BO. s. 198—205.

om Tord eller den om Torgils kan skyldes Sturla, men at hver af disse må have sin særlige forfatter. Tillige har han med stor skarpsindighed søgt at påvise, at der så vel indenfor den af ham Sturla tillagte Islændinge saga som indenfor den herpå følgende Tords saga findes adskillige stykker, som oprindelig har hørt hjemme i en nu tabt saga om Gissur jarl. Torgils saga kan med sikkerhed antages ikke oprindelig at have tilhørt Sturlunga saga, Tords saga (og efter rektor Ólsens mening tillige de formentlige indskud fra Gissurs saga) må være indsat af den bearbejder c. 1300, hvem Sturlunga saga i sin nuværende form skyldes, idet han tillige har optaget de øvrige sær-sagaer (måske med undtagelse af Torgils og Havlides saga samt sagaen om Sturla på Hvam, for så vidt disse allerede tidligere har været knyttede til Sturlas Islændinge saga) og i det hele udført den afsluttende redaktionelle virksomhed.

I disse spörgsmål og mange andre i forbindelse hermed stående er dog næppe endnu sagt det sidste ord; således har professor F. Jónsson i sin litteraturhistorie taget afstand fra flere af de nævnte hypoteser, navnlig fra antagelsen af en særlig Gissurs saga, ligesom han også mener at kunne påvise spor af Sturlas Islændinge saga til helt henimod Sturlunga sagas slutning.

Til løsningen af disse spørgsmål er det af vigtighed at få klarhed over, hvorledes den c. 1300 sammenarbejdede Sturlunga saga så ud. Dette er dog på grund af det håndskriftlige materiales beskaffenhed ikke så let.

Af Sturlunga saga foreligger talrige håndskrifter, som dog alle går tilbage til to, nu defekte membraner i den Arnamagnæanske samling, nr. 122 a og b, folio. Disse er ikke benyttede i den ældre Københavnske udgave, i Oxford-udgaven er 122 b og en fra denne stammende afskrift lagt til grund, men uheldigvis har denne omstændighed bevæget udgiveren til at benævne dette håndskrift A, 122 a derimod B, hvorved forvirring næsten ikke er til at undgå. I den nu forestående udgave, som af mig besørges for det

kgl. nordiske Oldskriftselskab — samtidig med at også en oversættelse vil fremkomme —, betegnes 122 a som I, 122 b som II, og til yderligere adskillelse mellem håndskrifterne foreslås for hvert af disse et særskilt navn, for I: *Króksfjarðarbók*, for II: *Reykjarfjarðarbók*, sigtende til deres hjemsted, som for bægges vedkommende er Islands nordvestligste halvø, de såkaldte Vestfjorde.

AM. 122 a, folio har jeg givet navnet Króksfjarðarbók, fordi et af bladene bærer en marginalnotits fra 14. årh., der omhandler privatforhold i Kroksfjord-bygden i det nordvestlige Island; at håndskriftet virkelig har hørt hjemme her, bekræftes ved en anden marginal, som indeholder påtegningen »síra (pastor) Ólafr Magnússon« med en hånd fra 16. årh., og en mand fra samme tid (16. årh.s 1. halvdel) af dette navn vides virkelig at have indehaft det nærliggende præstekald Reykjahólar. Arne Magnusson fik membranen fra sydligere egne af det vestlige Island, hvorhen den synes at være kommen ved midten af det 17. årh., men inden den tid var den bleven afskreven af en forholdsvis langt fra Kroksfjord boende mand i en af Islands nordvestligste fjorde, som besynderlig nok levede i umiddelbar nærhed af sagaens andet hovedhåndskrift og som vistnok også har kendt dette uden dog at lægge det til grund for sin afskrift. Kroksfjordsbogen er en anselig skindbog, som trods nogle tab af blade endnu i det væsenlige er bevaret; men desværre både begynder og ender den defekt, hvad der vanskeliggör bedömmelsen af den heri indeholdte bearbejdelse. Bogen består nu af 110 blade (incl. enkelte beskadigede); oprindelig kan den måske antages at have udgjort ialt 139 blade. Håndskriftet, som er udført af 4 forskellige skrivere, med tilsvarende ortografiske ejendommeligheder for hver enkelt, må henføres til 14. årh.s 1. halvdel og er således kun ved nogle få årtier adskilt fra det tidspunkt, hvortil Sturlunga-samlingens tilblivelse må sættes.

På forhånd kan således membranen göre krav på betydelig opmærksomhed, men omstændighederne har bevirket,

at nogen sådan hidtil ikke er bleven den til del; en tid lang betegnedes den fascikel, hvori den opbevaredes, som en samling fragmenter, og de fra denne stammende papirsafskrifter gav et meget uheldigt indtryk af originalen, dels ved deres egen vilkårlighed, dels fordi skindbogens 1ste skriver har taget sig arbejdet utilladelig let og idelig oversprunget större og mindre perioder for at få bugt med den vidtløftige tekst. At dette håndskrift som det ældste og som eneste tilværende membran af noget större omfang måtte lægges til grund for en udgave, kunde dog ikke være tvivlsomt, da man herigennem vilde få teksten fri for senere tillæg, have sætningsbygning og sprogformer upåvirkede af moderne afskrivere og undgå de mange med en nyere tids afskrivning nødvendigvis følgende misforståelser og fejl. Teksten i de to bearbejdelser I og II, hvor de går parallelt, er desuden som regel ikke mere forskellig, end at de oversprungne perioder i I med sikkerhed kan udfyldes fra II eller de fra denne stammende papirsafskrifter[1].

Medens AM. 122 a, fol. er en skindbog med nogle defekter, er AM. 122 b, fol. enkelte fragmenter af en tilsvarende stor skindbog, som jeg har kaldt Reykjarfjarðarbók efter dens sidste hjemsted Reykjarfjord, en forgrening af den store Arnarfjord i det nordvestlige Island. Denne membran er i løbet af 17. årh. bleven fuldstændig sønderskåret til bogomslag eller på lignende måde adsplittet, og alt hvad der er tilbage af den er 30 stærkt slidte og beskadigede blade eller bladstumper, som Arne Magnusson har indsamlet på forskellige steder i Island. Af disse tilhører de 24 (eller, når nogle jærtegnsbrudstykker medregnes, 27) Sturlunga saga, de andre 3 er rester af den med Sturlunga saga nær forbundne biskop Arnes saga, som også har stået i denne membran. Sturlunga saga kan her antages at have udgjort 132 (eller incl.

[1] Afskrifterne (på papir) af de to skindbøger betegnes i det følgende under ét som henholdsvis I p—II p.

jærtegnene 139) blade, men har indeholdt en större tekstmasse end Kroksfjordsbogen. Også denne membran er udført af forskellige skrivere, men må helt igennem have været omhyggelig nedskreven og har haft det held at være bleven bevaret gennem i det hele pålidelige afskrifter; den er noget yngre end I, fra c. 1400, og repræsenterer en ved tillæg udvidet tekst. Tilintetgörelsen af denne store skindbog, som i alt har omfattet 170—180 blade, gik Arne Magnusson nær til hjærte, og han lod anstille vidtløftige efterforskninger om dens skæbne, hvoraf fremgår, at bogens ulykke havde været et udlån til det nærliggende Bildudal c. 1680, hvorunder læggene havde løsnet sig fra ryggen, og da ejeren fik bogen tilbage i denne tilstand, havde han ikke kunnet modstå fristelsen til at anvende bladene til praktisk brug.

Også for Reykjarfjordsbogen gælder det, at hverken membranens begyndelse eller slutning er bevaret; man har derfor ikke fuld sikkerhed for sagaens navn. Sandsynligvis har dog dette været »Íslendinga saga«, i al fald findes dette navn som overskrift i de fra Reykjarfjordsbogen stammende afskrifter; den afskrift, der ligger til grund for alle fra Kroksfjordsbogen nedstammende håndskrifter, mangler derimod overskrift og har nu intet spor af titelblad. Til »Íslendinga saga« föjes i mange håndskrifter tillæget »den store« (hin mikla); men da benævnelsen i hvert tilfælde var noget ubestemt, har man, sandsynligvis i 17. årh., dannet navnet »Sturlunga saga«, som bestemtere hentyder til indholdet. Tidligst optræder dette navn, så vidt vides, i et biskop Gudmunds saga omfattende udtog af sagaen fra c. 1650 (AM. 204, fol), hvor der etsteds ved en forkortet gengivelse henvises til »Sturlunga saga«.

At bægge de store skindbøger stammer fra en udkant af Island, kan synes besynderligt, men hænger rimeligvis sammen med, at netop Vestfjordene var et af brændpunkterne for Sturlungetidens partistridigheder, og ejendommeligt er det, at nær ved hver af skindbøgernes hjemsted findes en större hovedgård, som man kan fristes til oprindelig at henføre dem

til, for Kroksfjordsbogens vedkommende Reykjahólar, for Reykjarfjordsbogen Eyrar i Arnarfjord, stamsædet for Ravn Sveinbjörnssons bekendte slægt.

Flere end disse to skindbøger har som nævnt ikke efterladt sig spor; den eneste antydning af andre middelalderlige Sturlunga-håndskrifter findes i en fortegnelse over klosterbiblioteket på Möðruvellir på Islands nordland af år 1461, hvor blandt bøgerne opføres »en dårlig (vond) Íslendinga saga«, som snarere er Sturlunga saga end Sturla Tordssons således benævnte, i Sturlunga saga optagne værk. Det tidligste spor til en benyttelse af Sturlunga saga træffes i et annal-håndskrift fra 16. årh.s 2. halvdel (AM. 417, 4to); dette kan ikke have Kroksfjordsbogen til kilde, da uddragene indeholder forskellige angivelser, som kun findes i II-klassens håndskrifter; fra Reykjarfjordsbogen findes vel hist og her afvigelser, men dog næppe store nok, til at man tör antage en tredje, nu tabt Sturlunga-membran som kilde; snarere beror de vel på, at Reykjarfjordsbogen kun middelbart ligger til grund.[1] Ellers synes sagaen til ind i det 17. årh. at have været mærkværdig lidet bekendt, uagtet den var en hovedkilde til øens historie. Således har Dr. G. Vigfusson gjort opmærksom på, at Islands ypperste lærde omkring 1600, Arngrim Jonsson, som levede på nordlandet, må have været ukendt med Sturl-

[1] Til II-klassen hører vistnok også det af dr. J. þorkelsson (Arkiv VIII, 221) fremdragne citat fra det i slutningen af Sturlunga saga fortalte møde mellem skjalden Sturla Tordsson og kong Magnus lagabøter »vin skal til vinar drecka kvad magnus konungur vid Sturla oc drack af litid oc feck honum sidan«, som findes i en samling blandede optegnelser fra c. 1550, som den nordlandske præst Gottskálk Jónsson har efterladt sig, da denne episode næppe har forekommet i I. — Den til c. 1400 henførte Skíða ríma nævner nogle af de i Sturlunga saga forekommende personer, nemlig Torgils Oddeson (ved anakronisme), Sturla på Hvam og Torleiv beiskalde, og lader en tigger besøge dem alle, ligesom Sturlunga saga fortæller om en mellem Sturla og Torleiv vandrende landløber. Dette betyder dog næppe mere, end at Skíða ríma er bygget over en løs erindring om et optrin i Sturla på Hvams saga.

unga saga, og at den omtrent samtidig i Skalholt på sydlandet levende annalist Jon Egilsson erklærer ikke at vide det ringeste om biskop Arne, hvis saga fandtes i Reykjarfjordsbogen. Sandsynligvis har ingen fuldstændig afskrift af disse voluminøse skindbøger foreligget för 17. årh., da oldlitteraturens afskrivning for alvor tog fart.

Tidligst er vistnok Kroksfjordsbogen bleven afskreven. Den ældste bevarede afskrift af denne membran er AM. 114, folio. Dette er, som skrivfejl og misforståelser viser, en direkte afskrift af originalen, men udført således, at kopisten samtidig må have haft et eksemplar af II-klassen for sig, og da vistnok selve Reykjarfjordsbogen (således som blandt andet de lejlighedsvis forekommende afvigelser fra II p, særlig i de for II-klassen ejendommelige stykker, med flere andre omstændigheder antyder). Der har næppe på den tid været lakuner af större omfang i I, men hvor teksten forekom skriveren mangelfuld, har han i rigt mål optaget fra II-klassen og ligeledes ofte i sammenhængende större partier, uden påviselig grund, valgt at følge denne. Derved får 114 og de fra denne stammende afskrifter et meget broget udseende og må benyttes med kritik.

Sammenligner man 114 med membranen I og II-klassens tekst, som den foreligger i fragmentet II og de fra denne membran som hel stammende afskrifter, bliver resultatet følgende. Den første lakune i I, der omfatter membranens første læg (8 blade), viser sig efterhånden, i al fald mod slutningen, fuldstændig udfyldt efter II, men mærkelig nok fortsættes den udelukkende afskrivning af II endnu efter lakunens ophør, og II er overhovedet for hele det parti af I, som er skrevet af 1ste hånd, stærkt benyttet. Således går Sturlunga sagas to første afsnit, Geirmundar þáttr og Þorgils saga ok Hafliða, i 114 delvis eller hovedsagelig tilbage til II, det tredje afsnit, Hvam-Sturlas saga, følger derimod væsenlig I. De to derefter følgende afsnit, Gudmund den godes og Gudmund dyres sagaer, følger undertiden I, oftest dog II. Hermed ender

1ste hånd i I. Det påfølgende afsnit, Hrafns saga, følger I (og det samme gælder om de i Sturlunga saga, Oxf. VII, kap. 1, indskudte Ættartölur). I det store herefter følgende parti, »Íslendinga saga« i særlig forstand med den dertil knyttede fortsættelse, skifter til en begyndelse også kilderne; Oxf. VII, kap. 2—12, 17—31, 41—44, 82—88, 91—94 stammer væsenlig eller til dels fra II, kap. 13—16, 32—40, 45—81, 89—90 fra I. I kap. 85 ender 2den hånd. Med den følgende 3dje hånd er to afsnit af membranen I skrevne, dels de 7 nærmest følgende blade, dels membranens sidste 15 bevarede blade. Endnu ved siden af de første blade med denne hånd benytter 114 II, men fra kap. 95 lige til kap. 211 incl. følges så at sige uafbrudt I. Dette har stor betydning, da i dette parti I.s fleste lakuner indfalder. Den første af disse lakuner, omfattende 2 membranblade, begynder i kap. 95 og ender i kap. 102. Da benyttelsen af II strækker sig lige til incl. nærmest foregående kapitel, er det tvivlsomt, om 114 her byder ublandet I-tekst, men at teksten i det hele stammer fra I, er utvivlsomt. For de følgende lakuners vedkommende, som omfatter största delen af kap. 113—134 (6½ bl.), kap. 166—184 (8 bl.) og kap. 191—193 (2 bl.), er 114 utvivlsomt afskrift af I, muligvis dog med enkelte uægte tillæg og vilkårligheder, hvorfor jeg har ment at måtte udfylde samtlige lakuner i I på grundlag af II—II p, og alene i teksten at optage fra 114 hvad der med grund kunde formodes at være oprindeligt for I. Kun for en følgende lille lakune (½ bl.) i kap. 211 har man kunnet göre en undtagelse, idet et her beskadiget blad med sikkerhed kan udfyldes fra 114. Når således kopisten til dels for 3dje skrivers vedkommende og så godt som fuldstændig for 4de (som stanser med kap. 211, hvorefter 3dje skriver igen fortsætter) har holdt sig til I, er dette med god grund, idet teksten ved disse mænds omhyggelige arbejde står betydelig over den i de tidligere membranpartier, skönt den dog også her meget ofte uden grund er forladt af kopisten. — Efter kapitel 211 forandres igen

forholdet. Kapitlerne 212—14, som ikke forekommer i I, er i 114 optagne fra II; af kap. 215, der udgör den selvstændige Svínfellinga saga, er afsnittene 1—9, 12—15 væsenlig hentede fra II, afsnit 10—11 fra I. Herefter forlades hovedsagelig I, og efterhånden opgives I så godt som helt. Grunden hertil er vistnok, at II-klassen her er langt udførligere ved i sig at have optaget den oprindelig selvstændige Torgils skardes saga. Desværre kan således en lakune i I af $^1/_2$ bl. (kap. 276 ff.), hvor de to bearbejdelser går stærkt ud fra hinanden, ikke udfyldes fra 114. Hvad angår den i I nu forekommende slutningslakune, må 114 antages væsenlig at følge II-teksten, men heri dog at optage nogle fra I-teksten hentede afsnit. Denne omstændighed, at 114, i modsætning til tidligere antagelser, ikke alene ligger til grund for samtlige I p-håndskrifter, men foruden at være afskrift af I også går umiddelbart tilbage til II, giver den trods dens svagheder betydning og gör, at den ikke kan lades ude af betragtning.

114 er skreven af en for sin tid ret bekendt mand, en ældre halvbroder af biskop Brynjulv Sveinsson, ved navn Jon Gissursson (c. 1590—1648), som uden at være student ved ophold udenfor Island havde erhvervet sig dannelse og kundskaber, hvorefter han senere levede som landbruger i Dyrefjord i det nordvestligste Island. Han havde betydelig boglig interesse og blev en af sin tids flittigste afskrivere, ved hvis hånd mangfoldige volumina af den gamle litteratur er bevarede; men udførelsen er, som også nærværende afskrift viser, temmelig dilettantisk, med moderniseret og omskrivende sprog, vilkårlige udeladelser og misforståelser. Betegnende for, hvor lidet den gamle tids forhold og personer endnu var bekendte, er det, at en af Sturlunga sagas hovedpersoner Sighvat Sturlason hele afskriften igennem benævntes »Sighurdr«, fordi navnet i membranen sædvanligvis er forkortet »Sigh.«. Denne afskrift er sandsynligvis ikke tagen senere end c. 1630. På den tid befandt endnu bægge membraner sig i Vestfjordene; hvor I på den tid har haft hjemme, kan

ikke bestemt angives; om II vides det, som anført, at den tilhørte en i den sydlige nabofjord til Dyrefjord bosat familie. Allerede c. 1635 var derimod bægge membraner udlånte til bispesædet Holar på nordlandet, og ved århundredets midte havde I omskiftet Vestfjordene med Snæfellsnes syssel og således fået sit hjem i en sydligere landsdel. Jon Gissursson inddelte sagaen i afsnit (þættir), som han selv udtrykkelig fremhæver (Kbh. udg. II, kap. 38), i alt 10, hvortil som det 11te föjedes den fra Reykjarfjordsbogen hentede biskop Arnes saga, og denne inddeling er herfra gået over i alle øvrige, samtlige fra 114 stammende, Ip-håndskrifter, samt i den ældre (Københavnske) udgave.

År 1645 befandt 114 sig i udlån hos præsten Jon Areson i Vatnsfjord i det nordvestlige Island og afskreves dér; nogle af præsten forfattede, i 114 indskrevne vers antyder, at han har betragtet Jon Gissurssons gengivelse af den gamle original som en bedrift, der ikke tidligere var udført. Efter Jon Gissurssons død tilfaldt 114 hans sön præsten Torve Jonsson, som stod biskop Brynjulv Sveinsson i Skalholt (1639—74) meget nær og også boede i nærheden af denne. Det er således naturligt, at biskoppen, som i forening med sin omtrent samtidige embedsbroder biskop Torlak Skuleson på Holar (1628—56) i så höj grad støttede den vågnende interesse for oldlitteraturen, har haft adgang til bogen og ladet den afskrive; en sådan afskrift ved hans sædvanlige kopist, præsten Jon Erlendsson, foreligger vistnok i AM. 115, folio, og sandsynligvis har både han og andre ladet flere lignende udføre. Det er således forklarligt, at denne afskriftgruppe er bleven næsten enerådende, så at medens af II p kun kendes et fragment og et uddrag i den Arnamagnæanske samling, en forkortet afskrift i Stockholm, nogle eksemplarer af en fra et håndskrift i Edinburgh stammende interpoleret redaktion, og endelig den eneste nogenlunde ublandede gengivelse i et eksemplar i British museum, tilhører, så vidt vides, alle andre bevarede papirsafskrifter — og deres mængde er stor — Ip og ned-

stammer fra 114. Så godt som alle disse håndskrifter er værdiløse, et enkelt håndskrift, AM. 437—38, 4to, indtager dog en særstilling, idet dette, ved siden af at være en afskrift på grundlag af 114, for visse partier viser sig som direkte afskrift af I, ligesom også stundum teksten berigtiges fra IIp eller på anden måde. Ved den forestående udgave bruges 114 og 437—38 tilsammen som repræsentanter for hele gruppen og citeres i forening som Ip, hvorimod der kun ganske undtagelsesvis tages hensyn til de øvrige. [Vigf. antager fejlagtig, at 437—38 er udført for biskop Torlak Skuleson, ved en af dennes sædvanlige skrivere, og at fra dette håndskrift nedstammer alle Ip-afskrifter; hovedhånden, hvem hele afskriften fra Oxf. III, 18 af skyldes, er sysselmand Einar Eyjólfsson i Árness syssel i det sydlige Island († 1695); håndskriftet udlåntes senere til det vestlige Island til afskrivning og havnede sluttelig i den Arnamagnæanske samling.]

Omtrent samtidig med, at Sturlunga saga gennem Jon Gissurssons afskrift gjordes almentilgængelig i det sydlige og vestlige Island, udfoldedes en lignende virksomhed på nordlandet af den af biskop Torlak Skuleson støttede autodidakt Björn Jonsson på Skardså (1574—1655), og disse to mænd skylder vi bevarelsen af II-klassens tekst, således som man temlig klart er i stand til i det enkelte at efterspore forholdene. I et i AM. 216 d, 4to bevaret, udateret brev fra Björn på Skardså til sysselmand Gudmund Hákonarson, som må være skrevet c. 1635, fortæller han, at han har meget travlt med for biskop Torlak at tage en papirsafskrift af den gamle og store Islendinga saga, som når ned til Gissur jarls dage, og som biskoppen havde fået til låns fra Vestfjordene; efter denne (ɔ: denne samme membran?) havde han allerede i sin ungdom sammenskrevet nogle annaler. Når afskriften var fuldendt, ønskede biskoppen, at han skulde påtage sig at levere et kronologisk ordnet uddrag af denne, hvad han tænker på at göre, da han har en kort fortegnelse over hvert års tildragelser ifølge sagaen. Det påtænkte uddrag

blev til virkelighed og er bevaret i original i den Arnamagnæanske samling (AM. 439, 4to); dateringer på forsatsbladet viser, at det er udført för 1646, og bogen er af Björn selv forsynet med talrige marginaler (i alt c. 450) dels af kronologisk indhold, dels höjst karakteristiske kommentarer til indholdet, der viser forfatterens historisk-antikvariske, nationale og lokal-patriotiske interesser.

Af den for biskop Torlak tagne uforkortede afskrift foreligger kun ên fuldstændig gengivelse; det er det i British Museum som Addit. 11, 127 indlemmede folio-håndskrift *(Br)*, som Finn Magnusson med forskellige andre sager 1837 solgte til museet efter nogle år i forvejen at have erhvervet det på Island. Det er skrevet i præstegården Odde på sydlandet, af mindst 4 forskellige skrivere, men besørget med megen omhu, så at endog originalens marginaler ere medtagne, i et antal af mindst c. 500. Disse er ganske af samme karakter som de i 439, men dog ikke afskrevne herefter; bægge marginalrækkerne går tydelig nok tilbage til en fælles original, men således at forfatteren åbenbart i 439 dels har tilföjet en del nye af samme art, dels på grund af det sammentrængte stof har udeladt adskillige af de i den fuldstændige Sturlunga-afskrift medtagne. At dette håndskrift er udført for den daværende præst på Odde, senere biskop på Holar Björn Torleivsson, og afskrevet umiddelbart efter Björn på Skardsås af II tagne kopi, fremgår af forskellige i Arne Magnussons korrespondance indeholdte oplysninger. I en i AM. 122c, fol. opbevaret notits nævner således lagmand P. Vidalin et biskop Björn Torleivsson tilhørende folioeksemplar af Sturlunga saga, skrevet med forskellige hænder, som næppe kan være noget andet end dette, uagtet det af ham omtales meget nedsættende, men, som det synes, væsenlig under påvirkning af det uskönne i den vekslende skrift. Ligeledes ses det af to mellem Arne Magnusson og biskop Björn Torleivsson 1705 vekslede breve (AM. 450—51, fol.), at biskoppen ved denne tid ejede Björn på Skardsås Sturlunga-kopi tilligemed en derefter tagen af-

skrift, hvorved utvivlsomt må forstås håndskriftet i British Museum. Arne Magnusson havde dette år til låns et biskoppen tilhørende eksemplar af Sturlunga saga med Björn på Skardsås hånd, som om somren på altinget skulde tilbageleveres biskoppen, hvorimod denne lovede at overdrage det til Arne Magnusson, når det var bleven konfereret med den afskrift, som var bleven taget af det [det vil vistnok sige Br; og den sene konferering må vel bero på, at bispen nu skiller sig ved originalen]. Hvorledes det senere er gået i denne sag, kan ikke ses; på en seddelnotits i AM. 122 c, folio nævner Arne Magnusson »den Sturlunga saga i 4to, som jeg har fra mag. Björn Torleivsson med Björn på Skardsås hånd«, men i hans håndskriftsamling har manuskriptet ikke efterladt sig spor; det må vel være dette, som Arne Magnussons skriver Jon Olavsson fra Grunnavik sigter til, når han i en i Annaler for nord. Oldk. 1853 aftrykt optegnelse fra år 1752 taler om et håndskrift af Sturlunga saga, som Björn på Skardså ejede og hvorfra han tilföjede marginaler i et eksemplar i kvart i den Arnamagnæanske samling (ɔ: 439), men som »forkom siden i Olafsvig eller Hedinsfjord på nordlandet«. Muligvis er det til dels P. Vidalins oven anførte, misvisende vurdering af Br, som har bevirket, at Arne Magnusson, som så ivrig eftersøgte rester af den ødelagte II-membran, aldrig fik öje for, at der virkelig fandtes ret tilfredsstillende afskrifter af denne, uagtet han altså selv for en tid var i besiddelse af Björn på Skardsås originalkopi.

Blandt de i Br fra Björn på Skardsås eksemplar afskrevne marginaler findes en bemærkning, som viser, at Björn, da han afskrev Reykjarfjordsbogen, tillige har haft Kroksfjordsbogen ved hånden og sammenlignet de to tekster. Det hedder her: »ét blad var sønderrevet i den senere Islændinge saga-bog, hvor der manglede halvdelen af kampen i Geldingaholt og ligeledes Tværåkampen«. Bemærkningen gælder det beskadigede blad 94, og det ses heraf, at den sidste lakune indenfor den nu bevarede tekst i I allerede fandtes

c. 1635 og således utvivlsomt også har foreligget, da Jon Gissursson afskrev den i 114. Ligeledes fremgår af Björns udtryk, at Kroksfjordsbogen er kommen ham senere i hænde end Reykjarfjordsbogen, som var den codex han lagde til grund for sin afskrift. Udtrykkelig fremhævede varianter fra I anføres 11 gange, således at membranen stadig betegnes som »den anden saga« (Önnur saga); men desuden forekommer én gang en henvisning til »en anden Islændinge saga« (Önnur Íslendinga saga), dette citat [navnet Róðugrund forklaret af róða], — som nærmest har karakter af en yngre marginal — er vel i de øvrige IIp-håndskrifter taget ind i teksten, men må anses optaget fra den her anførte notits og genfindes ikke i I eller Ip. Dette er den eneste antydning af, at Björn på Skardså skulde have benyttet andre Sturlunga-sagahåndskrifter end vore to nu kendte membraner. Hvis citatet ikke beror på en hukommelsesfejl, må det snarest antages at hidrøre fra en ældre papirsafskrift, som ellers ikke har efterladt sig spor; muligvis kunde det også være en marginal i II.

Flere af de oven nævnte varianter fra I, der i Björns Sturlunga-afskrift har været tilföjede i marginen, er i 439 optagne i teksten, hvad der stemmer godt med, at dette uddrag er yngre end Björns fuldstændige afskrift; ligeledes benytter 439 for de senere partier ret hyppig I, ja følger endog for slutningskapitlernes vedkommende partivis med forkærlighed denne. Dette uddrag er sandsynligvis snarere foretaget efter Björns ældre fuldstændige afskrift end efter Reykjarfjordsbogen selv, men har ikke des mindre betydning ved sin ælde og ved at hidrøre fra en med grundskriftet fortrolig mand og øvet afskriver.

Den for biskop Björn Torleivsson 1696 besørgede gengivelse af Björn på Skardsås afskrift er dog, som rimeligt kan være, ikke den ældste. Både i Stockh. pap. 8, 4to *(H)* og AM. 440, 4to (defekt) foreligger tilsvarende, men mindre fuldstændige (og næppe direkte) afskrifter. Betydeligst af disse er H. Dette

håndskrift er skrevet c. 1650, men har allerede siden c. 1660 befundet sig i Stockholm, hvorhen det bragtes af den dêr virkende Islænder Jon Rugman. Så vel tekst som marginaler viser tydelig, at det har afstamning fælles med Br, men dets betydning svækkes ved skriverens tiltagende tilböjelighed for forkortelser, særlig hvad alle personalia angår. Omtrent samtidigt med dette er det år 1656, af en også ellers som afskriver kendt mand, på nordlandet udførte AM. 440, 4to, der i sin nuværende defekte tilstand kun omfatter sagaens 1ste tredjedel; også her spores Björns karakteristiske marginalkommentarer, dog her indtagne i teksten som forklarende parenteser. Endelig er et særligt parti af Reykjarfjordsbogens Sturlunga saga, nemlig biskop Gudmunds saga, afskrevet i AM. 204, folio; det står H meget nær og kan betragtes som udgående fra en afskrift, der har været fælles original for disse to. [204 viser den ejendommelighed, at i teksten er indtaget en i 439 (men ikke i nogen af de andre IIp-tekster) forekommende marginal-kommentar til grönlandske forhold; enten synes således 204 at have benyttet 439 eller Björn på Skardså også oprindelig at have foretaget dette udtog af Sturlunga saga.]

Ved siden af de nævnte IIp-håndskrifter forekommer der endnu et, som står Br meget nær og således også går tilbage til Björn på Skardsås afskrift af Reykjarfjordsbogen, men som er bleven istandbragt ved en bevidst redaktion, således at teksten helt igennem er søgt berigtiget ved Ip-håndskrifter. Dette er det her benævnte *V*, et af den bekendte antikvar, præsten Eyjólfur Jónsson på Vellir på Islands nordland udført håndskrift, som nu opbevares i Advocates' Library i Edinburgh, til hvilken samling det 1826 solgtes af Finn Magnusson, efter at han selv 10 år i forvejen havde erhvervet det på Island. Denne codex, der skal være istandbragt c. 1700 på Þingeyrar, omtales nærmere af lagmand P. Vidalin i en meddelelse til Arne Magnusson (AM. 122 c, fol.), men meget nedsættende, og A. M., som dog havde haft lej-

lighed til at se håndskriftet, brød sig ikke om at erhverve det. Denne dom er dog ubillig; selvfølgelig forringer den eklektiske behandling håndskriftets værdi som materiale ved en kritisk udgave af sagaen, men arbejdet er i det hele gjort med skönsomhed og giver en efter omstændighederne god tekst. V og de herfra stammende afskrifter indeholder også hist og her marginalier (navnlig ordsprog), samt parallelhenvisninger, årstal og lign., men alle disse tillæg skyldes redaktørens selvstændige virksomhed og går ikke tilbage til Björn på Skardsås marginaler.

[Arne Magnusson farer åbenbart vild, når han i et brev af 1707 (AM. 122 c, fol.) siger, at ikke alene de Sturlunga-sagaer, som biskop Br. Sveinsson har ladet skrive, men også de, som skyldes biskop T. Skuleson, nedstammer fra I, og at der ikke kendes andre afskrifter end de herfra afledte; men da han i en anden notits bemærker, at biskop T. Skuleson har ladet tage mange afskrifter af Sturlunga saga, er det ikke udelukket, at han også kan have ladet I afskrive, skönt det næppe nu kan påvises.]

Af Sturlunga saga, for hvis håndskriftlige materiale i det ovenstående er redegjort, foreligger to udgaver, af hvilke dog ingen tilfredsstiller nutidens fordringer. Den 1ste udgave udkom i København i to kvartbind 1817—18 og var det første större foretagende, som det nystiftede islandske litterære selskab indlod sig på; arbejdet, som ledes af den senere amtmand Bjarne Thorarensen, havde et mere almennyttig-islandsk end specielt videnskabeligt formål, men er dog ret samvittighedsfuldt udført. I begyndelsen (s. 1—136) indskrænkede man sig rigtignok til at aftrykke et af de almindelige Ip-håndskrifter, hvortil man fra et i Island erholdt håndskrift, der havde varianter fra V, aftrykte disse, så at den rigtige tekst idelig må søges i noterne; men efter at F. Magnusson 1816 var kommen i besiddelse af V, lagdes dette uforandret til grund, så at man i virkeligheden for den störste del af udgavens vedkommende har et pålideligt aftryk af

denne tekst, hvortil der så er föjet varianter fra Ip-håndskrifterne (deriblandt dog ikke 114).

Derefter forløb adskillige år, indtil sagaen igen udgaves, i to oktavbind, af Islænderen G. Vigfusson i Oxford 1878. Udgaven, til hvilken der kunde stilles store forventninger, opfyldte dog ikke disse. Udgiveren var fra sin tidligere virksomhed i København bekendt som en fortrinlig håndskriftkender og for sin store fortrolighed med oldlitteraturen, men hans overflytning til Oxford fjærnede ham fra kildeskrifterne og bragte ham til at nöjes med ufuldstændige optegnelser, samtidig med at hans utilböjelighed for metodisk forskning, hans tillid til hukommelsen og hang til subjektiv vilkårlighed voksede. Dog er hans på engelsk skrevne indledning til udgaven, som indeholder en hel lille oldislandsk litteraturhistorie, i mange henseender et interessant arbejde. Selve udgaven er grundet på Br, som Vigfusson har fortjænesten af at have fremdraget, og hvis vigtighed han straks indså. Men han har fulgt håndskriftet med en besynderlig mangel på kritik, og medens det på forhånd måtte være givet, at dette delte de islandske moderne afskrifters sædvanlige fejllæsninger i personnavne og sjældnere ord, overspringelser og misforståelser, har han forsömt at gennemføre nogen sammenligning med de andre håndskrifter, så at senere en landsmand af ham, den nu afdøde præst E. O. Brím, i en særdeles fortjænstfuld afhandling i Arkiv f. n. fil. VIII (i nærv. udg. cit. *EOB*) alene ved sammenligning med den i den ældre udgave indeholdte tekst og andre, trykte kildeskrifter har kunnet levere talrige berigtigelser, særlig af personalhistorisk art. Ligesom Vigfusson har overvurderet Br, har han undervurderet I-teksten; han anfører kun i ny og næ varianter, ofte med udråbstegn efter for at antyde deres urimelighed og da ikke sjælden dette umotiveret anbragt. Oxford-udgaven burde kunne tjæne som et aftryk af Br og vilde da være meget nyttig, da håndskriftet foruden sin vigtighed tillige er vanskelig tilgængeligt, men udgavens betydning i denne henseende forringes ved, at ud-

giveren ikke sjælden stiltiende berigtiger sin tekst, og ved forskellige omflytninger af sagaens enkelte partier. De i II bevarede brudstykker er ifølge planen lagt til grund for Vigfussons tekst, så langt de når, men han synes ikke at have haft nogen fuldstændig afskrift af disse, snarest derimod kun et herfra taget variantapparat, hvorfor teksten i disse ikke sjælden går tilbage til papirsafskrifternes læsemåder.

Nærværende udgave tilstræber at fremdrage og kritisk sigte det samlede materiale og udgive de for hånden værende tekster således, at Sturlunga-samlingens karakter så klart som muligt kan fremgå af udgaven. Til grund lægges altså af oven anførte grunde I, der som regel må berigtiges ved håndskrifter af II-klassen. Til udfyldning af membranens lakuner lægges membran-fragmenterne af II, hvor sådanne findes, ellers IIp, af hvilke håndskrifter der kun kan være tale om 440 (så vidt dette når), H og Br. For den første lakunes vedkommende har jeg foretrukket 440, derefter, da 440 ikke når længere, for de to næste H, og først herefter, da H begynder stærkt at forkorte, er Br lagt til grund, dels fordi der havdes umiddelbar adgang til de førstnævnte to håndskrifter, medens Br som hjemmehørende i British Museum ikke er tilgængelig for udlån, dels fordi 440 og H som de ældste måtte antages at have særlig betydning, medens det først senere lykkedes at påvise, at Br er en direkte afskrift af Björn på Skardsås for alle tre fælles original; endelig kunde det også have sin interesse at fremdrage de to håndskrifter 440 og H, hvoraf hidtil intet var trykt. Hvilket af de tre søsterhåndskrifter man end lægger til grund, bliver i øvrigt resultatet i alt væsenligt det samme, når de indbyrdes berigtiges ved hinanden. — Med hensyn til det vigtige håndskrift *Br* blev det mig snart klart, at man ikke kunde nöjes med Vigfussons aftryk, ligesom også, at det vilde være meget ønskeligt at göre personligt bekendtskab med *V.* Ved Carlsbergfondets understøtttelse sattes jeg år 1897 i stand til at tilbringe nogle uger henholdsvis i Edinburgh og London. I

Edinburgh gjaldt det navnlig om at konferere den gamle udgaves 1ste (fra Ip-håndskrifter stammende) parti med V, idet iøvrigt teksten i alt væsenligt er sikret ved den gamle udgaves uforandrede aftryk og en herværende afskrift i det store kgl. bibliotek. I London var arbejdet vigtigere og mere omfattende. Under det korte ophold var det umuligt at konferere det hele håndskrift med den trykte udgave; jeg har indskrænket mig til at gennemgå de partier, som svarer til lakuner i I, samt stykker som er særlige for II-klassen, og endelig spredte partier, som i en eller anden henseende frembød interesse, hvilket materiale jeg gennem personlige bekendtes besøg i London har fået noget forøget. Hvor i nærværende udgave gives et på selvsyn grundet citat af det til grund for Oxford-udgaven liggende håndskrift, betegnes dette *Br*, hvor citatet er grundet på en udtrykkelig angivelse hos Vigfusson af håndskriftets læsemåde i det pågældende tilfælde, citeres **Br*, hvor Vigfussons trykte Oxford-udgave benyttes som kilde, citeres *Bx*, hvor det skal antydes, at udgavens tekst stiltiende afviger fra sine kilder (Br og II), citeres *Bx!* Ulæmperne ved at Oxford-udgavens trykte tekst for större partiers vedkommende benyttes som kilde ved variant-apparatet, formindskes ved, at der her sjælden vil være anledning til særlig at citere Bx, da læsemåder herfra, hvor der er grund til at optage varianter, sædvanlig vil falde sammen med de andre håndskrifters af samme klasse, hvilke da tilsammen vil blive citerede IIp.

[Udgavens variantapparat er indskrænket til de håndskrifter, der kan antages at have virkelig betydning for teksten, altså, hvor I foreligger, til II eller IIp (hvilke sidste så vidt muligt citeres under et), samt Ip (ɔ: 114, under hensyn til 437—38), hvor teksten her synes at gå tilbage til II; for de afsnits vedkommende, som må suppleres fra II—IIp, anføres kun afvigelserne indenfor II-klassen og læsemåder af betydning i Ip. Særlig for de afsnit, hvor 440 (og H) lægges til grund, kan i irrelevante tilfælde næppe undgås, at hist og

her en måske ægtere læsemåde, repræsenteret ved en flerhed af håndskrifter, står som variant til et sekundært tekstord, hvor en berigtigelse ikke vilde lönne ulejligheden.]

Til klarere oversigt over tekstens forskellige bestanddele vil hvad der optages fra IIp (og — med en enkelt undtagelse — hvad der indsættes fra Ip, da 114.s kilde altid kan være tvivl underkastet) blive trykt med mindre skrift. De stykker, som er ejendommelige for II-klassen, optages også, men trykkes foruden med mindre skrift med en bogstavplads' indrykning. Afgörelsen af hvad der således er tilkommet i II-klassen som yngre bestanddele, fremmede for I, og altså tillagt i 14. årh., giver sig til dels af sig selv, nemlig når I-membranen viser sig aldrig at have haft disse partier; dette gælder således hele det store afsnit om Torgils skarde, der er kommet i stedet for I's korte beretninger om samme mand. Vanskeligere bliver det derimod for slutningens vedkommende (gl. udg. X, kap. 1—27), hvor bægge membraner er defekte. Der viser sig her tydelig nok at foreligge en dobbelttekst med delvis gentagelse af beretningen om de samme begivenheder. En klarere indsigt i forholdene lader sig heldigvis hente fra IIp-håndskrifterne, hvis anordning fremgår af aftrykket i den gamle udgave (K). Efter at have ført fortællingen om Gissurs ankomst til Island som jarl ned til en tydelig afslutning ved beretningen om historieskriveren Sturla Tordssons død (K. X, 1—19) giver de en række kapitler om Gissur jarls foretagender i de nærmeste år omkring Islands underkastelse under den norske konge, hvoraf en stor del allerede tidligere er fortalt, og angiver ved en for disse fælles overskrift udtrykkelig det hele som et tillæg, som en anden sagaskriver har forfattet (K. X, 20—27). Den antagelse ligger således nær, at man her har slutningskapitlerne af I, som Björn på Skardså har tilföjet bag efter sin afskrift af II. Denne formodning bliver omtrent til vished, ved at her i tillæget ikke findes et eneste stykke fra den for II ejendommelige Torgils skardes saga, medens i IIp.s

hovedtekst en hel række må henføres hertil eller til hvad der kan betragtes som dennes umiddelbare fortsættelse, hvorhos de øvrige stykker af IIp.s hovedtekst alle har deres paralleller i tillæget, som på den anden side indeholder flere, der ikke genfindes i hovedstykket. Sammenhængen synes at være den, at Sturlunga-samlingen fra c. 1300 har for tiden efter Gissurs ankomst til Island som jarl 1258 indskrænket sig til kort at fortælle hovedbegivenhederne for de følgende år 1259—62, indtil det afgörende skridt til landets underkastelse skete, ved at tre af Islands 4 fjærdinger aflagde ed til den norske konge; det er kapitlerne 319—20, 324—27 i Oxford udgaven (X, 1—2, 7—11 i den gl. udgaves hovedtekst), hvortil i K.s tillægstekst svarer X, 20—21, så at der af alle disse stykker foreligger en dobbelttekst med mindre afvigelser. Denne temlig magre afslutning synes bægge vore membraner at have udfyldt hver på sin måde. II har, sandsynligvis samtidig med at Torgils saga optoges, heri indskudt 3 kapitler, der kan betragtes som afslutningen på Torgils saga (Oxf. 321—23, K. X, 3—6), samt beretningerne om Sturla Tordsson, der står i nöje forbindelse med de foregående stykker og måske endog sammen med disse oprindelig kan have hørt til Torgils saga (Oxf. 330—32, K. X, 12—19). I har derimod til det fælles stof lagt fortællingen om fjendtlighederne mellem Gissur jarl og den sydlandske stormand Tord Andresson (Oxf. 328—29, K. X, 22—25), og da herved samlingen kom til at mangle en afslutning, har denne membranteksts istandbringer tilföjet fra Sturlas saga om den norske konge Håkon den gamle de i kongesagaen indeholdte beretninger om Islands underkastelse (K. X, 26—27), dog således at herved en del gentagelser indløb[1]. Om disse to sidste kapitler i IIp-håndskrifterne har

[1] Står Stockholms-membranen nærmest. De til Hákonar saga i Icel. Sagas II, s. 322 – 23, 326—28 anførte varianter fra »fragm. *sk*« er vistnok i virkeligheden tagne fra Sturlunga sagas to ovennævnte slutningskapitler. Skulde de 2 kapitler (og da vel også Tord Andressonsstykket) være optagne [i I?] fra en anden, islandske forhold behandlende tekst?

man formodet, at de var uægte tillæg, som skyldtes det 17. årh.s afskrivere. Da de i IIp findes som afsluttende det afsnit (tillæget), der udtrykkelig angives tilhørende en anden sagatekst, og ligeledes har efterladt sig spor i Ip, hvor kap. 27 er indskudt i IIp-hovedteksten, medens kap. 26 som i det væsenlige paralleltekst til det tidligere givne er udeladt efter 114-skriverens sædvanlige fremgangsmåde[1], kan dette ikke være tilfældet, og der lader sig næppe opstille nogen anden forklaring af forholdet end at disse stykker virkelig har tilhørt I.s tekst.

Så vel IIp.s hovedtekst som »tillæg« frembyder spring i fortællingen eller mangelfuld sammenhæng, og man har heri villet se spor af lakuner i membranerne, hvad dog næppe kan være tilfældet, da teksten ikke indeholder meningsforstyrrelser og da desuden skriveren af 114 (Jon Gissursson) og Björn på Skardså i deres forsøg på at dække sådanne måtte have gået hver sin vej. For II.s vedkommende er beretningen om Sturla vel noget løst tilknyttet, men synes dog ret naturlig at henvise til Oxf. kap. 322, hvor Sturla sidste gang omtales i Torgils sagas formodede slutningskapitler.

Med hensyn til I lider tilknytningen af Tord Andresson-fortællingen under en kronologisk forvirring, dog har afsnittet en ganske naturlig kapitel-begyndelse; ligeledes ender det på

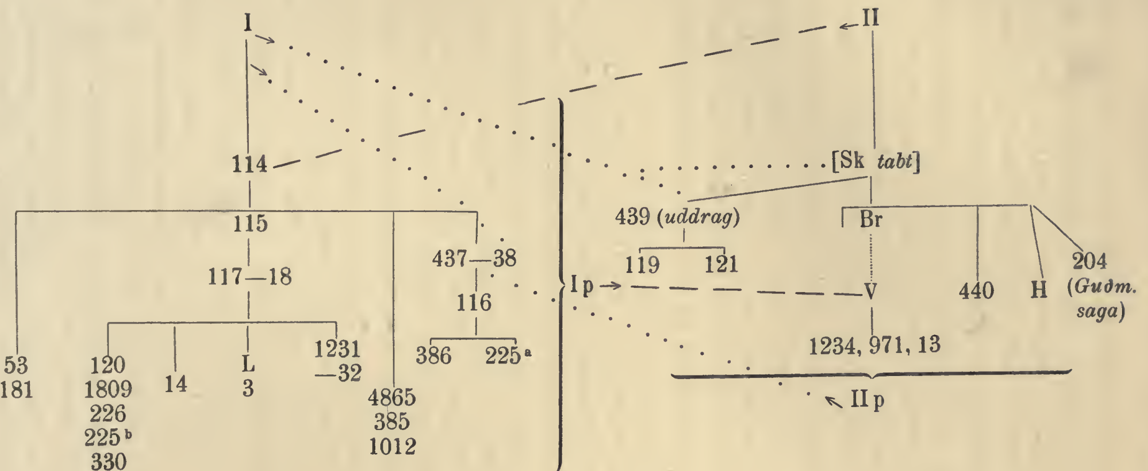
---

[1] 114 følger for det her behandlede partis vedkommende II-teksten med et enkelt indskud i Oxf. kap. 319 fra tillægs-teksten (om sværdet Eyfaranautr) foruden det allerede nævnte slutnings-kapitel fra Hákonar saga, samt med optagelse af Tord Andressons episoden. Kun er der den forandring i anordningen, at de to småstykker om brødrene Sighvat og Gudmund Bödvarsson (Oxf. k. 323; K. X, 5—6) er flyttede tilbage mod de afsluttende Sturla-kapitler (Oxf k. 330—32; K. X, 12—19), dog skilt fra disse ved I-tekstens K. X, 22—25 (Oxf. k. 328—29), og med det fra I-teksten optagne K. X, 27 indskudt umiddelbart foran. 439 følger i de parallele stykker I-teksten (tillæget) og optager fra denne de to kapitler fra Hákonar saga, som indskydes efter K. X, 21, hvis slutning som parallеltekst udskydes; endvidere tillægges tilsidst efter Sturla-kapitlerne Tord Andressons episoden.

en for et kapitel passende måde (»G. sad hjemme på Stad«), men rigtignok således, at man vænter fortællingen om Gissur fortsat; muligvis har bearbejderens kilde været mangelfuld, men i I har næppe noget blad manglet her, da de to efterfølgende kapitler fra Håkons saga må antages oprindelige for denne membran. [Vel tilföjer Björn på Skardså i sit uddrag 439, som ender netop med Tord Andresson-beretningen, at her mangler noget af Gissurs saga, men dette skal vistnok kun betegne, at beretningen om G.s liv af ham føltes som uafsluttet; de to efterfølgende Hák.-kapitler er, således som det i anmærkningen til foregående side er anført, forud medtagne.]

Udregner man den plads, som »tillæget« (incl. de to Hák.-kapitler) vilde optage i I, viser de sig at udgöre c. $5^2/_8$ side, altså knap 3 blade. Af disse 3 blade har det ene været det nu manglende 8de blad af sidste bevarede læg, de to andre har da rimeligvis været et særlig indfæstet lille afslutningslæg, som har haft forholdsvis let ved at gå tabt.

Angående Sturlunga sagas i det foregående antydede særskilte afsnit og de med hensyn til disses beskaffenhed opstillede formodninger skal jeg foreløbig og med alt forbehold tillade mig nogle bemærkninger, knyttede til de enkelte afsnit i den orden, som disse foreligger i Sturlunga-håndskrifterne. Geirmundar þáttr heljarskinns, der indleder Sturlunga-samlingen, viser sig — som almindelig indrömmet —, således som fortællingen her foreligger, tydelig nok knyttet til gården Skard på Skardstrand i det vestlige Island (det nuværende Dala syssel) og må antages redigeret af en efterkommer af den her boende præst Snorri Narfason (sædvanlig kaldet Skarðs-Snorri, † 1260). De tilföjede slægtregistre, gennem hvilke den har forbindelse med den nærmest følgende fortælling, viser, at den ikke kan være ældre end c. 1300. Som dr. B. Ólsen bemærker (Safn III, 206), genfindes hovedindholdet mere kortfattet i Landnama og til dels Halfs saga,


I
II
114
115
117—18
437—38
116
[Sk tabt]
439 (uddrag)
119
121
Br
V
440
H
204
(Guðm.
saga)
I p
II p
1234, 971, 13
53
181
120
1809
226
225 b
330
14
L
3
1231
—32
4865
385
1012
386
225 a

bortset fra fortællingens sidste stykke, som er et til Skard knyttet lokalsagn, hvortil intet tilsvarende findes andensteds. Prof. F. Jónsson fremhæver med rette (Litt. hist. II, 727—28), at forfatteren må have kendt Landnama og Halfs saga, med hvilke fremstillingen viser overensstemmelse i ord og udtryk, og antager, at fortællingen er digtet på dette grundlag. I så fald er det en godt gjort fri genfortælling. Dog må det fremhæves, at forf. ikke blot angående lokalsagnet fra Skard, men også om Geirmunds udvandring henviser til hvad han har hørt, ligesom også at Halfs saga, der i fortællingen citeres som Hrok den svartes saga, som vi nu har den egenlig ikke indeholder nogen til citatet svarende meddelelse om Helskind-brødrenes krigerske bedrifter. Det er således ikke usandsynligt, at forfatteren for Geirmunds liv overhovedet har haft en mundtlig tradition at støtte sig til.

Þorgils saga ok Hafliða. Denne saga udmærker sig ved en ualmindelig anskuelighed og personlig grebethed hos fortælleren, særlig i alt hvad der angår den store retssag år 1121 mellem de to hövdinger, hvorefter sagaen benævnes. Det forekommer mig utvivlsomt, at den i beretningen her brugte vending »så vidt jeg mindes« om en enkelthed i forliget beviser, at enten sagaskriveren eller hans hjemmelsmand har været öjenvidne til de fortalte begivenheder. Sagaen skulde således tilhøre 12. årh., og de i denne forekommende henvisninger til personer og tidsforhold yngre end 12. årh.s 2. halvdel måtte skyldes en bearbejder. Af sådanne forekommer dog egenlig kun to, af hvilke den ene — angivelsen om at en bygning fra 1120 endnu stod ved biskop Magnus Gissurssons død (1237) — let lader sig forklare som indskud, men også den anden, hvori kong Sverre forekommer, er i flere henseender mistænkelig. Det er slutningen af den så fortrinlige skildring af gæstebudet på Reykjaholar 1119 (Oxf. I. bd. s. 22). Beretningen om, hvem der ved dette gilde morede folk med sagafortælling og digtning, gives med søgt höjtidelighed, i vendinger der forudsætter tvivl angående meddelelsens

troværdighed, og som minder om indledningen til forskellige æventyrsagaer, så at man fristes til at tro, at det efterfølgende ikke er så ganske pålideligt, ja snarest redaktørens egen spøgefulde opfindelse; er det en sådan andenhånds udpyntning, bliver indskudets alder ganske ubevislig, men desværre taber da også beretningen om de pågældende år 1120 foredragne sagaværker en stor del af sin litterærhistoriske betydning. Prof. F. Jónsson (Litt. hist. II, 723—24) har udtalt den interessante formodning, at den bekendte sagaskriver og skjald Sturla Tordsson (for gennem leddene Landnama — Kristni saga — Þorgils saga ok Hafliða — Sturlu saga og den af ham selv forfattede Íslendinga saga at tilvejebringe en Islands-historie) skulde have tilvejebragt en forbindelse mellem Þorgils saga ok Hafliða og Kristni saga ved til denne at föje det nuværende sidste kapitel (kap. 14), som bl. a. indeholder hovedpunkterne i Torgils' og Havlides strid; dette synes dog mindre rimeligt, dels på grund af de mellem Kristni saga og Sturlunga forekommende uoverensstemmelser (sml. dr. B. Ólsen s. 211), dels efter den tilfældige måde, på hvilken disse angivelser slynges ind mellem kapitlets andre meddelelser. Dr. B. Ólsen, som vil henføre sagaen til 13. årh.s 1. tredjedel, vil ikke ansé det for udelukket, at Sturla Tordsson kan have forfattet den. Om den för Sturlunga-samlingens endelige redaktion har været knyttet til nogen del af dennes indhold, er usikkert.

Ættartǫlur. Den efter fortællingen om Torgils og Havlide følgende saga om Sturla på Hvam (Sturlu saga) indledes med udførlige slægtregistre over 7 islandske hövdingeslægter, hvoraf i al fald de 6 første hører til de vigtigste af de i Sturlunga sagas midterparti (»Íslendinga saga«) optrædende, af hvilke de to tillige spiller en vigtig rolle i Sturlu saga. Der kan ifølge indholdets beskaffenhed være spörgsmål dels om hvorvidt deres oprindelige plads har været her eller foran »Íslendinga saga«, dels om hvorvidt de skyldes Sturlu sagas særlige forfatter, eller forfatteren til »Íslendinga saga« Sturla Tordsson, eller endelig Sturlunga-samlingens re-

daktør. Dr. B. Ólsen påpeger vidnesbyrd om, at Sturlunga-samleren har haft stamtavlerne for sig og til disse knyttet tillæg angående sin egen slægt (Skarð-Snorres æt), hvoraf han slutter, at de oprindelig enten må have hørt til Sturlu saga eller til »Íslendinga saga«, — efter hans skön utvivlsomt til den sidste, idet de forudsættes af manglende genealogiske notitser ved sagaens begyndelse; de skulde da være Sturla Tordssons værk, men sandsynligvis af ham selv senere være anbragt foran Sturlu saga, da denne af ham anvendtes som indledning til hans egen »Íslendinga saga«. Prof. F. Jónsson mener, at de (selv bortset fra Skarð-tillægene) gör mere indtryk af at stamme fra en bearbejder end en original historisk forfatter. Hvad der kan tale for at henføre deres indlemmelse i samlingen til Sturlunga-redaktøren, vil senere blive anført.

Sturlu saga. Denne om Snorres og de øvrige Sturlasönners fader handlende saga henføres vistnok med rette til 13. årh.s begyndelse[1]. Dr. B. Ólsen antager, at vi her har et værk af ingen ringere end historieskriveren Snorre Sturlason; jeg kan dog (med prof. F. Jónsson) ikke i sagaen finde nogen støtte for denne formodning. Når skyggesiderne ved Sturlas karakter træder så stærkt frem i den i slutningen af sagaen skildrede retstvist mellem ham og den af Jon Loftsson fra Odde støttede Præst Povl Sölveson behøver man næppe heri med BO. at se en fra Odde (hvor Snorre opfostredes) påvirket fremstilling, men det beror vistnok på, at vi for denne episode formodenlig har en gejstlig hjemmelsmand, foruden at Sturla utvivlsomt med årene ikke har udviklet sig til sin fordel, og at han i forhold til sin tidligere hovedmodstander, den vanslægtede Einar Torgilsson, nødvendigvis måtte stå som den agtværdigste af de to. Et ejendommeligt forhold består mellem Sturlu saga og Laxdœla saga, som bægge har

[1] Sml. navnlig de af dr. B. Ólsen fremdragne slægtled Oxf. I. bd, s. 52.

til hovedskueplads det nuværende Dala syssel, idet på nogle steder lån fra den ene til den anden synes at kunne påpeges. Således siges i Sturlu saga (Oxf. I. bd, s. 45) om Einar Torgilsson, da han efter faderens død overtager dennes besiddelser »gerðiz hann hǫfðingi, því at margar stoðar runnu undir hann, frændr ok mágar ok vinir, er Þorgils faðir hans hafði fengit sér«; om Höskuld Dala-Kollsson siges det i Laxdœla saga (Kbh. udg.[2] s. 16) »varð Hǫskuldr vinsæll í búi sínu, því at margar stoðar runnu undir, bæði frændr ok vinir, er Kollr faðir hans hafði sér aflat«. I Sturlu saga (Oxf. I. bd. s. 78) fortælles en tvivlsom arvesag (Deildartunge-sagen), hvis udfald beror på den orden, i hvilken forskellige medlemmer af en og samme familie kort efter hinanden var afgået ved døden i udlandet; Laxdœla saga (s. 51) beretter om en tilsvarende arvesag, hvis udfald er afhængigt af ganske lignende omstændigheder, kun at dødsfaldene her indtræder ved et skibbrud; ord og udtryk er på flere steder påfaldende ens. Hertil kan som en mindre væsenlig parallel föjes, at Oxf. I, 49 om et erotisk forhold bruger udtrykket, at folk »gerðu mǫrg orð á (margort) um ráð þeira«, Laxd. s. 116 om et tilsvarende »fell þar mǫrg umrœða á um kærleika þeira«. At Laxdœla saga på de pågældende steder er den efterlignende, kan næppe betvivles, da denne saga også ellers synes bygget over reminiscenser. Således svarer Laxdœla saga s. 201 »Kemr hér at því, Halldórr, sem mælt er, at einn er auðkvisi ættar hverrar, ok sú er mér auðsæst ógipta Óláfs, at honum glapðisk svá mjǫk sona eignin« ganske til Heimskringla II, 316 »svá er sem mælt er: einn er aukvisi ættar hverrar; su óhamingja fǫður míns er mér auðsæst, hversu honum glapnaði sona eign«[1]. Et vidnesbyrd om, at Sturlu saga har forekommet som særskilt saga, har man formentlig i, at den er opført i den s. 300 afbildede bogforteg-

---

[1] Om en parallel mellem Laxdœla saga og et parti af Íslendinga saga se det følgende.

nelse fra 14. årh. Af Sturlunga-bearbejderen citeres den som Heiðarvígs saga, og af ham må den være indlemmet i samlingen, for så vidt den ikke allerede tidligere har været knyttet til »Íslendinga saga«.

»Íslendinga saga«. Hvad der af Sturlunga saga ligger imellem Sturlu saga og Þórðar saga kakala har alle været enige om at tillægge Sturla Tordsson — bortset fra de her forekommende indskud —, og dr. B. Ólsen har på en meget overbevisende måde indenfor dette afsnit fremhævet en række begivenheder, som ved form og indhold vidner om, at de er fortalte af Sturla, ligesom han også for andres vedkommende fremhæver sandsynligheden af, at hjemmelsmændene er Sturlas fader eller nærpårørende. At sagaen har båret navnet »Íslendinga saga« tör man slutte af, at en med Sturlunga saga omtrent samtidig saga om biskop Gudmund 2 gange citerer Sturlas Íslendinga saga som kilde for efterretninger om biskoppen, som indeholdes i dette afsnit af Sturlunga saga. Men desforuden henvises der i selve Sturlunga saga til Sturla Tordssons Islendinga saga i den lille oversigt over kilderne og deres behandling, som danner overgangen fra Sturlu saga til det nærmest følgende. Denne meddelelse er dog dels i sig selv, dels fordi de to hovedtekster har en forskellig redaktion af den vigtigste periode så vanskelig, at så at sige hver fortolker giver sin forklaring. Som omtrent samtidige sagaer, hvorfra stoffet nu skal hentes, fremhæves biskop Torlak den helliges saga, sagaen om Gudmund den gode som præst og Gudmund dyres saga — om hvilken sidste forfatteren angiver, at den ender på den tid biskop Brand døde († 1201) —, hvorved der er den besynderlighed, at biskop Torlak kun ganske flygtig omtales i det følgende, medens derimod Gudmund den godes præstesaga og Gudmund dyres saga findes indskudte umiddelbart efter oversigten. Derefter fortsættes: »Ravn Sveinbjörnssons og Torvald Snorresons saga (hvoraf en del ligeledes indskydes i »Íslendinga saga«) er samtidig med Gudmund godes saga, og den (ɔ: sagaen om Gudmund som

biskop) ender efter biskop Brands død, således som Sturla Tordsson fortæller i Islendinga saga [sagaerne]«; »den« er vistnok med rette af dr. B. Ólsen opfattet som henvisende til Gudmund godes saga og gælder utvivlsomt G.s biskopsår, da kilden for Gudmund Aresons bispetid til hans død 1237 antages at være det her omhandlede parti af Sturlunga saga. Herefter følger den i de to hovedtekster forskellig redigerede periode, som jeg overensstemmende med prof. F. Jónsson opfatter som en angivelse af, at de fleste islandske sagaer om hvad der hidtil havde tildraget sig (ikke blot de til grund for Sturlunga-samlingen liggende) var nedskrevne — ganske vist ikke i den skikkelse vi nu har dem — för biskop Brands død, men at de begivenheder, der senere havde tildraget sig, var kun i ringe grad nedskrevne, för skjalden Sturla Tordsson berettede »Íslendinga saga (*variant* sagaerne)«, — hvorefter der sluttes med en fremhævelse af hans troværdighed og pålidelige kilder[1]. »Íslendinga saga« danner öjensynlig en senere tilföjet fortsættelse af Sturlu saga, og som indledning for dem bægge er de tidligere nævnte Ættartölur bestemt. Har »Íslendinga saga« oprindelig haft sin nuværende begyndelse, må Sturla, som dr. B. Ólsen antager, selv have optaget Sturlu saga som indledning til denne og have tilföjet de forangående slægtregistre. Det forekommer mig dog noget besynderligt, at Sturla skulde have slået sig til ro med den i Sturlu saga foreliggende skildring af hans farfader, og slægtregisterne minder i karakter om de Geirmundar þáttr afsluttende, der må skyldes Sturlunga-bearbejderen fra c. 1300; jeg vilde således være mere tilböjelig til at tro, at også indsættelsen af de her omhandlede stamtavler skyldes denne, i forbindelse med sammenkedningen af de to sagaer og en dermed følgende omarbejdelse af »Íslendinga saga«s begyndelse. Foruden de utvivlsomme indskud i »Íslendinga saga« — de to Gudmunds sagaer og

[1] Om dr. B. Ólsens afvigende opfattelse henvises til hans afhandling s. 389—93.

Ravns saga, hvilke senere skal omtales, — fremhæver dr. B. Ólsen så vel indenfor denne som indenfor den efterfølgende Þórðar saga kakala en hel række kapitler, som han på grund af indre overensstemmelse og uensartethed med den omgivende tekst henfører til uddrag af en ellers ukendt saga om Gissur jarl og Skagfjordingerne (Gizurar saga [ok Skagfirðinga]). Særlig karakteristisk for disse stykker er fremstillingen af alt hvad der vedrører Gissur Torvaldsson og hans slægt (Haukdølerne). Selv om man muligvis ikke i samme grad som dr. B. Ólsen i »Íslendinga saga«s omtale af Gissur vil finde en gennemført uvilje, forekommer det mig, at BO. med rette i disse stykker har påpeget en sådan underström af sympati og en sådan personlig deltagelse overfor Gissurs anliggender, at man næppe kan forklare dette på anden måde end ved antagelsen af, at her foreligger dele af en fuldt udformet, gennemarbejdet fremstilling af Gissurs skæbne, skildret af en dennes slægt nærstående tilhænger. Ligeledes har BO. formentlig indenfor disse stykker påvist flere positive fejl af den art, at Sturla Tordsson alene af den grund måtte være udelukket som forfatter, ligesom også at disse tyder på en forholdsvis sen tilblivelsestid for sagaen, snarest efter Gissurs død († 1268). Til sagaen om Gissur regner BO. en række beretninger om forholdene i Skagafjord, til hvilken landsdel Gissur i den senere del af sit liv var stærkt knyttet og med hvis vigtigste hövdingeslægt han var nær forbunden, hvorfor BO. også antager, at et medlem af denne slægt (efterkommer af Kolbeinn kaldaljós) er hjemmelsmand for det fortalte. Efter BO.s opgör synes denne »Gizurar saga« at have foreligget ikke alene for hovedredaktøren af Sturlunga saga (c. 1300), men også for istandbringerne af de i de to skindbøger bevarede tekster. — Endvidere formoder BO., at et enkelt afsnit i »Íslendinga saga«, skildringen af Torvaldssönnernes sidste kamp 1232, ikke skyldes Sturla, om det end af denne er indført i sagaen. Dette på de to unge hövdingesönner fra Vatnsfjord foretagne overfald fandt sted

i Dala syssel i Vest-Island, og BO. gætter på en af de tilstedeværende (Halldórr Jónsson fra Kvennabrekka) som forfatter. BO. fremhæver med rette stykkets afvigende fortællemåde og påpeger adskillige paralleler til et enkelt optrin i Laxdœla saga, nemlig toget mod Helge Hardbeinsson. Sml. hvad der foran (s. 286—87) er anført af lån i Laxdœla fra Sturlu saga og Heimskringla.

Ejendommeligt for Sturlas værk, som hovedsagelig behandler hans egen slægt, er, at han ligesom føler sig tynget af sit forhold til disse personer. Han står dem for nær til at kunne få et virkeligt overblik over dem. Derfor mangler vi i en så påfaldende grad karakteristiker så vel som ydre beskrivelser af de her optrædende Sturlunger, og næsten pinlig virker den omhyggelighed, hvormed han undgår enhver endog indirekte dom over de lidet tiltalende udslag af disse mænds tvivlsomme karakter. Aller grellest viser dette sig måske overfor Snorres uægte sön, den brutale Urøkja, hvis voldsgerninger han uden nogen antydning af misbilligelse fører til bogs. Sturlas værk synes i flæng at være benævnt »saga» og »sagaer«, hvad der vel heller ikke er uforeneligt med dets indhold; men noget overraskende i forhold til dets omfang (hvis det har stanset med Oxf. VII, kap. 163) er Sturlunga-samlerens stærke fremhæven af dette værk i modsætning til hans øvrige kilder[1]. Dr. B. Ólsen slutter af forskellige omstændigheder, at »Íslendinga saga« er ført temlig sent i pennen, og ser navnlig i en henvisning til fristatstidens love, som de love »der da var her i landet«, et bevis for, at sagaen må være skrevet efter den norske lovgivnings indførelse 1271, og formoder, at Sturla har efterladt den ufuldendt ved sin død 1284. Denne henvisning (som en mulig afskriverændring) vil prof. F. Jónsson ikke tilkende nogen betyd-

[1] Udtrykket »sagaer» forekommer i Kroksfjordsbogen (den ældre membran) bægge gange i kildeoversigten, hvor der henvises til Sturla Tordssons forfattervirksomhed, i Reykjarfjordsbogen derimod kun på det sidste af de to steder.

ning og henfører sagaen, som han giver en större udstrækning end BO., til tiden c. 1260.

Guðmundar saga góða. Den som helgen ansete biskop Gudmund Areson (f. 1161, biskop 1202, d. 1237) spiller som bekendt en stor rolle i Sturlunge-tidens forviklinger, og af Sturlunga sagas beretninger om ham lader der sig sammenstille en fuldstændig lævnedsbeskrivelse. Begyndelsen af denne, som går til hans indvielse som biskop, findes — sammenflettet med sagaen om Gudmund dyre — umiddelbart efter den foran omhandlede »oversigt«, med undtagelse af de sidste kapitler, som er indskudte i den nærmest følgende del af »Íslendinga saga«. Dette afsnit, som altså behandler Gudmunds ungdom og præsteår, har man kaldet præstesagaen. Den almindelige mening er, at vi her har et særskilt arbejde, som aldrig har omfattet mere, og denne antagelse må vistnok også efter de foreliggende vidnesbyrd anses for rigtig. Sagaen hentyder til Gudmunds modgang som biskop, dr. B. Ólsen har derfor og af andre grunde antaget, at sagaen først var forfattet efter biskoppens død; prof. F. Jónsson er mere tilböjelig til at følge G. Vigfussons antagelse, at den tilhører en tidligere tid (1212—20), hvad der under forudsætning af, at præstesagaen fra begyndelsen af har været et afsluttet hele, vel også er det sandsynligste. Den er forfattet af en biskoppen nærstående mand, og man har i denne henseende gættet på en af hans degne, hans mangeårige ledsager, senere titulær abbed Lambkárr Þorgilson († 1249). Sagaen er utvivlsomt først ved Sturlunga-samlingens endelige redaktion (c. 1300) bleven indföjet i denne. På den tid forelå dog næppe præstesagaen længer alene, men var allerede tidlig bleven sammenarbejdet med beretningen om Gudmunds bispeår, som efter dr. B. Ólsens opfattelse må antages at have udgjort en del af Sturla Tordssons skildring af de pågældende afsnit af Sturlunge-tiden. Den første sammenarbejdelse af præstesagaen og de fra Sturlas arbejde hentede afsnit angående biskopsårene haves ikke, men fra denne nedstammer ifølge BO. ad

forskellig vej to særskilte Gudmundssagaer, en ældre (den såkaldte Resensbog, AM. 399, 4to) og en yngre (Miðsaga, AM. 657, 4to). Sturlunga saga, som vi nu har den, henter ifølge BO. præstesagaens begivenheder fra en til grund for »Miðsaga« liggende tekst, bispetidens begivenheder hovedsagelig fra Sturlas »Íslendinga saga«, dog med nogen påvirkning fra den nys nævnte for Sturlunga og »Miðsaga« fælles kilde. Heraf følger, at de to nævnte håndskrifter af Guðmundar saga (særlig Resensbog) har stor betydning for tekstkritiken i de pågældende afsnit af Sturlunga saga, således at det kan antages, at hvor Resensbog (R) og en af Sturlungateksterne stemmer har man det oprindelige; i disse afsnit vil derfor også varianter fra R regelmæssig blive anført. Ved sammenarbejdningen af præstesagaen og bispetidens begivenheder må den således dannede Guðmundar saga være bleven forsynet med en for denne saga ejendommelig, fortløbende række — som kronologisk støttepunkt anvendte — annalnotitser, hvoraf de fleste af de i præstesagaen forekommende er gået over i Sturlunga saga ved sagaens indlemmelse i denne, dog i flere tilfælde meningsløst forkortede[1]. — Dr. B. Ólsen har påvist, at Sturlunga saga, i al fald som den forligger i den yngre membran (II), utvivlsomt har omfattet biskop Gudmunds jærtegn, hvoraf 3 bladfragmenter er bevarede i AM. 122 b, folio, og har gjort det höjst sandsynligt, at disse har efterfulgt beretningen om hans død, ligesom at det heller ikke er udelukket, at de kan have stået i den for I og II fælles kilde; derimod har de aldrig forekommet i I[2]. Det vilde for så vidt være konsekvent at optage

[1] Prof. F. Jónsson antager — afvigende fra dr. B. Ólsens ovenfor gengivne opfattelse, med hvilken også kan sammenholdes G. Storm, Isl. Annaler, s. LXX fg. —, at annalnotitser oprindelig har tilhørt præstesagaen, Litt. hist. II, 1, s. 573.

[2] Jærtegnene har i II udgjort et læg på 8 blade og rimeligvis haft plads efter den lille fortælling om Þórður Sturlusons død med tilhørende annalnotitser (Oxf. I. bd, s. 350).

dem på samme måde som de øvrige for II særlige stykker, men da de har en fra sagaen i øvrigt så helt forskellig karakter og foreligger let tilgængelig udgivne i Biskupa sögur, vil en henvisning til dette værk formentlig være tilstrækkelig. — Prof. F. Jónsson slutter sig i sin litteraturhistorie angående Gudmund den godes sagas forhold til Sturlunga saga i det væsenlige til BO.s opfattelse, dog er han tilböjelig til at formode, at der forud for Sturla Tordssons forfattervirksomhed har foreligget en ældre saga om Gudmund som biskop, hvilken da af Sturla skulde være benyttet.

Guðmundar saga dýra. Denne i Gudmund den godes præstesaga indflettede fortælling er en bygdesaga fra Øfjord syssel i det nordlige Island og omhandler dêr forefaldne optrin omkring år 1200. Fortællingens enkeltheder vidner om lokalkundskab og fortrolighed med de skildrede optrin, men tillige om et manglende overblik, der vel kunde tyde på, at fortælleren stod de skildrede begivenheder temlig fjærnt. Dette antager dr. B. Ólsen, som navnlig af et her forekommende udtryk om hvad der var bestemt i loven angående namsret (Oxf. I, s. 131) ser et bevis for, at sagaen må være ført i pennen efter fristatslovgivningens ophævelse (1271). I modsætning til prof. F. Jónsson forekommer dette også mig at være den nærmest liggende opfattelse af ordene i den givne sammenhæng. Om en endnu gældende lov vilde der ikke være anledning til at göre en sådan meddelelse, og angivelsen er desuden, hvad BO. har påpeget, utvivlsomt unöjagtig og beror på en misforståelse af de pågældende bestemmelser i Grågåsen. BO. søger gennem en række formodninger hjemmelsmanden for sagaens hovedindhold i en 1293 afdød abbed Eyjólfr Brandsson; i al fald er det sandsynligt, at adskillige beretninger kan føres tilbage til en af sagaens hovedpersoner Brandr Arnþrúðarson og dennes sön præsten Eyjólfr. Denne saga er som særskilt opført i samme middelalderlige bogfortegnelse som Sturlu saga (se s. 300).

Hrafns saga Sveinbjarnarsonar. Om biskop Gud-

munds ven og rejsefælle til Norge, hövdingen Ravn Sveinbjörnsson († 1214) er bevaret en selvstændig saga, öjensynlig forfattet af en samtidig gejstlig, som har ståët Ravn nær. Denne sagas sidste halvdel, med nogle forkortelser, findes indskudt i »Íslendinga saga«, som dr. B. Ólsen har påvist utvivlsomt indsat af Sturlunga-samlingens bearbejder og med henvisning til slutningen af Gudmund den godes præstesaga, til hvilken den kronologisk set og for Ravns vedkommende danner en fortsættelse. Der har været udtalt delte meninger om, hvorvidt sagaen er skreven för eller efter 1228, da Ravns drabsmand Torvald Snorreson indebrændtes. Det forekommer mig — med BO. —, at der ikke er nogen grund til at forkaste den særlige Ravns sagas indirekte vidnesbyrd om dens affattelse efter Torvalds død (idet sagaen ved omtalen af Torvald nævner hvor han boede »så længe han levede«).

Medens Gudmund den godes saga som præst og Ravns saga er selvstændige sagaer, som helt eller delvis er optagne i Sturlunga-samlingen ved dennes endelige redaktion (c. 1300), findes en saga om en anden tilhænger af biskop Gudmund, den heltemodige Árón Hjörleifsson, som vel for mange stykkers vedkommende har en parallel i Sturlunga sagas beretning om de samme begivenheder, men som dog må antages hverken at have været benyttet i Sturlunga saga eller selv at være påvirket af denne.

Om Arons æventyrlige liv foreligger en klar og velfortalt saga *(Áróns saga Hjǫrleifssonar)*, der må skyldes en Aron nærstående mand, som har vidst god besked og omfattet sin helt med stor sympati. Sagaen kan ikke være ældre end 13. årh.s sidste tredjedel, men på den tid måtte endnu stoffet være let tilgængeligt; Aron selv døde først c. 1256, efter år 1255 for sidste gang at have været på Island, og hele århundredet ud levede endnu i det mindste en af hans brødre, abbeden på Helgafell Óláfr († 1302). Dr. B. Ólsen antager, at sagaen endog først tilhører begyndelsen af 14. årh.; det vigtigste bevis i denne henseende er, at den indeholder nogle vers af en Þormóðr Óláfsson, som sandsynligvis må identificeres med den præst og skjald af samme navn, som ifølge annalerne år 1338 rejste fra Island til Norge. Er dette

tilfældet, må utvivlsomt hans digte tilhøre 14. årh.s begyndelse, men de er da vistnok senere indskudte i sagaens tekst (således også F. Jónsson, Litt. hist. II, 769).[1] De øvrige grunde, som efter BO. skal godtgöre, at den i Arons saga foreliggende tekst viser spor af udsmykning og en senere tids opfattelse samt er yngre end den tilsvarende tekst i Sturlunga saga (som antages at hidrøre fra Sturla Tordsson selv), forekommer mig mindre væsenlige eller tvivlsomme. At forfatteren af de pågældende partier af Sturlunga saga ikke har kendt vor Arons saga, er utvivlsomt, men teksten viser pletvis en så mærkelig overensstemmelse og Sturlunga-teksten på sine steder spor til forkortning, så at man fristes til at formode, at Sturlunga-tekstens forfatter har haft for sig en skriftlig kilde — eller i al fald en fuldt udformet saga. Således er indledningen til Sturlunga sagas beretning om Arons æventyr i Geirtjovsfjorden (Oxf. I. bd, s. 267) så kortfattet, at hans hjælperes optræden på skuepladsen næsten bliver uforståelig, medens i Arons saga alt er klart og tydeligt.

Þórðar saga kakala. Hvad Sturlunga saga i sammenhængende fortælling har at berette om Sighvat Sturlasons sön Tord kakale omfatter årene 1242—50, fra hans første fremtræden som politisk fører efter de ældre Sturlungers undergang, til han selv må forlade Island for ikke mere at vende tilbage. De herhenhørende begivenheder indeholdes i Oxf. II. bd, s. 1—76 (VII, kap. 164—208), og dette afsnit af Sturlunga saga, må, bortset fra heri forekommende indskud fra andre kilder, anses for i alt væsenligt at udgöre den bevarede del af en om denne mand forfattet saga. Þórðar saga fortsætter »Íslendinga saga«s sidste kapitel (VII, kap. 163) på ganske lignende måde som denne fortsætter Sturlu saga. Dr. B. Ólsen har påvist sådanne uoverenstemmelser mellem de sidste kapitler af »Íslendinga saga« og Þórðar sagas begyndelse, at disse sagaer tydelig nok må have hver sin forfatter; på den anden side synes det næppe troligt, at nogen

---

[1] Det fortjæner opmærksomhed, at vers af Þormóðr Óláfsson forekommer så vel i Codex Resenianus af Guðmundar saga (AM. 399, 4to) som i Njáls saga membranen AM. 133, folio, to håndskrifter som sædvanlig har været henførte til c. 1300.

sagaskriver skulde begynde en enkeltmands saga, således som Þórðar saga nu begynder, uden nogen orienterende indledning om hovedpersonen. Det ligger derfor nær at slutte, at sagaens begyndelse er fjærnet af Sturlunga-samleren for at muliggöre en tilslutning til »Íslendinga saga«. Som foran antydet finder BO. også i dette afsnit af Sturlunga saga ikke få indskud fra den formodede saga om Gissur jarl og Skagfjordingerne. I Sturlunga sagas følgende partier vil han, om end sparsomt, forfølge spor af Þórðar saga, indtil kap. 317, hvor Tords død i Norge (år 1256) anføres. Det må vel også i og for sig anses for naturligst, at sagaen om Tord, forudsat at nogen sådan har foreligget særlig udarbejdet, har ført fortællingen ned til heltens død; prof. F. Jónsson går dog ud fra, at sagaen om Tord er stanset med år 1250, da der ikke mere var noget væsenligt om ham at berette. BO. gör det sandsynligt, at de væsenligste hjemmelsmænd for de i Þórðar saga fortalte begivenheder har været Tords slægtninge og trofaste tilhængere, de såkaldte Dufgussönner, sagaens nedskrivning sætter han til efter »Íslendinga saga«s, bl. a. fordi den efter hans formening tager sit udgangspunkt fra »Ísl. saga«s slutning, men også bortset herfra kan det være rimeligt, at sagaen først i det 13. årh.s slutning er ført i pennen.

Svínfellinga saga, der af Sturlunga-samleren er indskudt efter Þórðar sagas hovedparti, er öjensynlig en selvstændig lille saga fra det sydøstlige Island, hvor begivenheder fra 13. årh.s midte skildres, sandsynligvis af en forfatter fra århundredets slutning. Fortællingen er dog næppe uden forkortelser indgået i Sturlungasamlingen.

Þorgils saga skarða. Medens i den ældste af vore to Sturlunga-membraner teksten efter Svinfellinga sagas slutning indskrænker sig til en fremstilling, som ifølge dr. B. Ólsen er sammensat af stykker af den formodede Gizurar saga og Þórðar saga, efter prof. F. Jónssons mening derimod giver Sturlas »Íslendinga saga«, om end for de første partiers

vedkommende forstyrret ved indskud af Þórðar saga, indfletter den yngre membran her store partier, som tilsammen danner en sammenhængende saga om Sturlungeslægtens yngste partifører, hvis tilværelse som selvstændigt værk heldigvis er bevist ved et i det norske rigsarkiv opbevaret membranfragment, hvoraf fremgår, at sagaen ved sin optagelse i Sturlunga-samlingens yngre klasse er bleven noget forkortet. BO. slutter sig til G. Vigfussons opfattelse, at Torgils saga ikke har endt med beretningen om Torgils død (Oxf. VII, kap. 316), men at også flere stykker i det følgende angående Torgils nærmeste slægt må henføres hertil, og fremhæver sikkert med rette, at hertil endvidere må regnes stykkerne om Sturla Tordssons senere år (Oxf. VII, kap. 330—32). BO. oplyser udførlig, at sagaen må have sin særlige forfatter, og påpeger som hjemmelsmand for indholdet Torgils' svoger Þórðr Hítnesingr, hvem han endog ligefrem anser som forfatter. Sagaens istandbringelse forudsætter, under antagelse af det formodede omfang, Sturlas død og er altså forfattet efter 1284.

Sturlunga saga er utvivlsomt, som dr. B. Ólsen og flere med ham formoder, istandbragt c. 1300 af en mand, som personlig havde kendt den 1284 afdøde Sturla Tordsson. Det må anses for så godt som givet, at redaktionen er foregået på gården Skarð i det nuværende Dala syssel og foretaget af et medlem af den med Sturla beslægtede her hjemmehørende familie, som stammer fra den i 13. årh.s 1. halvdel levende præst Snorri Narfason (Skarðs-Snorri), til hvem så mange slægtrækker i sagaen nedledes. Det ligger nær at søge redaktøren blandt en af dennes sönnesönner, de såkaldte Narve-sönner, af hvilke BO. særlig fremhæver den som en ven af Sturla nævnte Þórðr Narfason, der døde år 1308 efter to gange at have været lagmand[1].

---

[1] En fætter af Narvesönnerne var den 1351 afdøde abbed på Helgafell Þorsteinn bǫllóttr. I en afskrift af II-membranen, nemlig Br (og det derfra afledede håndskrift V), forekommer i en

Er Sturlunga-samlingen på den angivne måde istandbragt c. 1300, har bearbejderen haft et vældigt arbejde med at sammenføre og forbinde alle disse sagaer. Dr. B. Ólsen fremhæver navnlig hans dygtighed i den kronologiske anordning af de fra de forskellige kilder hentede angivelser. Det er dog næppe tvivlsomt, at han også ved forkortning, tilföjelser og tilpasning har påtrykt det optagne sit præg. Overraskende er det at se den livlige litterære virksomhed, der helt ud over 13. årh.s slutning ifølge ovenstående resultater har udfoldet sig på Island, således at mange vigtige sagaer skylder århundredets sidste halvdel deres tilblivelse.

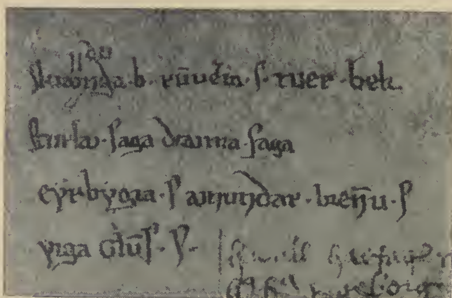
At der foruden indre grunde også foreligger ydre vidnesbyrd for, at flere af de nu kun gennem Sturlunga saga kendte fortællinger har været nedskrevne som særskilte sagaer, er allerede tidligere berørt ved omtalen af Sturlu saga, Guðmundar saga dýra og Þorgils saga skarða. Det af Torgils saga bevarede brudstykke vil blive aftrykt som tillæg til den af Oldskriftselskabet påtænkte udgave; for de to andres vedkommende, hvor alene titlerne findes citerede, meddeles her en fotografisk gengivelse af den pågældende optegnelse.

Omstående zinkætsning giver en med islandsk hånd fra 14. årh.s begyndelse skreven notits fra pergamenthåndskriftet 2, 4to i Stockholms kongl. bibliotek, hvis egenlige indhold er den udførlige Olav den helliges saga i en tekst,

---

genealogisk opregning (Oxf. V, kap. 1) om præsten Ketill Þorláksson det udtryk, at han var »min morfader, også (item Br, einnen V) Narvesönnernes morfader«. Dette har ført til, at man har sat Þorsteinn bǫllóttr i forbindelse med Sturlunga sagas istandbringelse. BO. hævder med rette, at hvis det er denne mand, der her har ført pennen, kan det på grund af tidsforholdene ikke være som redaktør af den oprindelige Sturlunga-samling, men han må da senere have bearbejdet teksten, således som den f. eks. foreligger i II (AM. 122 b, folio). Mig forekommer det dog sandsynligere, at det noget besynderlige »item« er en korrektur, hvorved skriveren af II (eller Br?) har rettet et fejlagtig skrevet »míns« til »Narfasona«, så at »móðurfǫður míns« simpelt hen skal udgå.

som antages nedskreven på Island i 13. årh.s 2. halvdel. Allerede i 14. årh. befandt håndskriftet sig i Norge og kom endnu i løbet af middelalderen herfra til Sverige. Se herom Gödel's katalog. De her anførte linjer forekommer efter sagaens slutning øverst på forsiden af et oprindelig ubeskrevet blad, nedenunder ses begyndelsen af en yngre latinsk notits om Harald hårfagers slægt; indholdet er, som det vil ses, en bogfortegnelse, der vel sagtens omfatter værker, som tilhørte den daværende ejer; nedskrivningen er noget sjusket, og navnlig i første ord forekommer flere rettelser.



Den må gengives således:

Skiavlldunga bok *(vistnok den Skjǫldunga saga, hvortil Sǫgubrot og Knytlinga saga antages at have hørt)*, Rumveria saga, tver bek[r] *(sandsynligvis: i 2 eksemplarer)*, Stvrlav saga *(ɔ: Sturlu saga, ang. skrivemåden sml. »elscav« AM. 310, 4to, udg. s. 87, l. 22, og »ridav« Sturlunga saga, ny udg. s. 102)*, Dravma saga *(sandsv. Drauma-Jóns saga)*, Eyrbygia saga, Avnundar brennu saga *(ɔ: Guðmundar saga dýra)*, Viga Glvms saga.

S. 283 er forholdet mellem håndskrifterne af Sturlunga saga skematisk fremstillet på genealogisk vis. Det gensidige forhold mellem de to klasser gives ved brudte linjer, hvor stregerne betegner en stærkere, prikkerne en svagere påvirkning; pilenes flugt angiver retningen fra udgangspunktet. Samtlige håndskrifter vil i sin tid blive nærmere beskrevne; af betydning for udgaven er væsenlig kun de i denne afhandling nævnte.

FREMSTILLINGER AF LEGEMETS FORKRÆNKELIGHED PAA VORE GRAVSTENE FRA DET 16.-18. AARHUNDREDE.

AF

J. B. LØFFLER.

Fra Begyndelsen af det 16. Aarhundrede viser den billedlige Udsmykning paa vore Gravstene, at man gjennem den i særlig Grad har villet tale til de Efterlevende om Legemets Forkrænkelighed. Som oftest kom dette *memento mori* til at bestaa af et eller flere Kranier, der i Almindelighed bleve anbragte paa forskjellig Maade inde paa Stenens Flade, men stundom ogsaa udhuggedes i dens fire Hjørner — Evangelistmærkernes saa at sige hævdvundne Plads — saaledes som vi f. Ex. kjende det fra Monumenterne over Rigshofmester Niels Rosenkrantz til Bjørnholm, † 1516, med Hustru Birgitte Thott, † 1527, og Datter (Tirstrup Kirke, Randers A.), Abbed Peder Nielsen, † 1518 (Ringsted Kirke)[1], og Anders Reventlow til Søbo, † 1535, med Hustru Sidsel Lange, † 1553 (Jordløse Kirke, Svendborg A.). Til Kraniet, gjennem hvis Øjenhuler der undertiden bugter sig Orme, knyttede man ofte Knogler og Timeglas, sjældnere et Lys, som er ved at brænde ud, et Hjærte, gjennemboret af en Pil, eller en Dreng, som blæser Sæbebobler[2], og en enkelt

---

[1] J. B. Løffler: Gravmonumenterne i Ringsted Kirke, S. 12 og Tavle V.

[2] Det ældste Exempel, jeg véd at nævne paa denne sidste Fremstilling, skriver sig først fra Aarhundredets Slutning.

Gang se vi, at Opstandelseshaabet er symboliseret ved, at der enten paa Hovedskallen staar en galende Hane, eller at der skyder Blomster og Ax frem af den.

Henimod Aarhundredets Midte indskrænkede man sig nu og da ikke til blot at afbilde enkelte Skeletdele. Paa det pragtfulde Monument, som i Antvorskov Klosterkirke blev lagt over Prior Eskil Thomesen, † 1538, udhuggedes ved Siden af Priorens Billede Døden fremstillet som en Benrad[1], og paa ganske lignende Maade træder den os i Møde fra en Mindesten, som Kansleren Johan Friis, † 1570, i 1557 lod anbringe i Hesselager Kirke (Svendborg A.), fra Gravstenen i Roskilde Domkirke over den lille Jakob Friis, † 1567, hvor Døden afskyder sin Pil mod det sovende Barn[2], og fra Monumentet i Hornslet Kirke (Randers A.) over Rigsraad Jørgen Rosenkrantz til Rosenholm, † 1596, og Hustru Dorte Lange, † 1613, paa hvilket Midtpartiet indtages af et Skelet, der foran sig holder en Tavle med Skriftsprog.

Omtrent ved samme Tid som Døden blev afbildet paa den nys beskrevne Maade, træffe vi Vidnesbyrd om, at selve den Bortgangne udhuggedes som Skelet. Stenen i Ringsted Kirke over Abbed Niels Jensen, † 1540, viser os Klostrets Forstander som en af Slanger omvunden Benrad med Krumstaven i Haanden og Mitraen staaende ved Foden[3], i Ribe Domkirke findes en ældre, delvis omhuggen Sten over Kannik og Sognepræst Jens Pedersen Grundet tillige med hans Søn, begge døde samme Dag i Aaret 1565, hvor Skelettet af en af de Bortgangne, der er omgivet af Øgler og Tudser, bærer Liglagen og Hovedklæde[4], og paa Gravstenen i Vevlinge

---

[1] Anton Petersen: Mindesmærker fra Antvorskov Klosterkirke.

[2] J. B. Løffler: Gravstenene i Roskilde Kjøbstad, S. 23 og Tavle 23. Paa Stenen ses over et Timeglas et Ur.

[3] Gravmonumenterne i Ringsted Kirke, S. 14 og Tavle VIII.

[4] Stenen har ifølge Indskriften fra først af dækket over Mag. Jens Pedersen Horsnæs, Kannik i Ribe. Dødsaaret udslidt.

Kirke (Odense A.), som Rigsraad Axel Brahe til Elved, † 1616, i 1591 bekostede til sig og sine tvende Hustruer Mette Gøye, † 1584, og Kirsten Hardenberg, † 1639[1], lod han alle tre fremstille som Benrade med Liglagnerne kastede over Skuldrene. Yderligere ses paa denne Sten Skelettet af et lille, i et Lagen indsvøbt Barn. — En Særstilling blandt Skulpturer af den her omhandlede Art indtage de, der møde os paa et i Braaby Kirke (Sorø A.) bevaret, ypperligt forarbejdet Monument, som Rigshofmester Peder Oxe til Gisselfeldt, † 1575, har ladet hugge med det Formaal, at det i sin Tid skulde dække over hans Grav. Billedarbejderne paa Stenens Hovedflade vise os en Sarkofag, paa hvis Laag en vaabenklædt Statue af den Afdøde hviler; men Sarkofagens mod Beskueren vendende Længdeside er tænkt fjærnet, og man ser da tillige hele Skelettet henstrakt paa en Baare[2].

---

[1] Nævnte Aar blev Fru Kirsten bisat i St. Knuds Kirke i Odense og senere ført til Vevlinge. H. R. Hiort-Lorenzen og A. Thiset: Danmarks Adels Aarbog, XIV, 191.

[2] Peder Oxe blev, som bekjendt, jordfæstet i Vor Frue Kirke i Kjøbenhavn. Det havde været Hensigten her at lade rejse et anseligt Monument over Graven, der fandtes i Koret, men Kong Frederik II modsatte sig dette i en nærmere motiveret Skrivelse af 3. April 1576, og Rigshofmesterens Hvilested blev da kun betegnet ved et paa Væggen ophængt Epitafium af Træ og en almindelig Gravsten, paa hvilken Billeder af ham og hans Hustru, Fru Mette Rosenkrantz, † 1588, vare udhugne i fuld Figur. At Monumentet i Braaby Kirke er forarbejdet, medens Peder Oxe var i Live, og i Tiden før han havde indgaaet Ægteskab med Fru Mette, 1567, fremgaar noksom af, at Dødsaarets Tiere og Enere samt Dødsdatoen (ny Stil 4. Novbr., der svarer til gammel Stil 24. Oktbr.), først ere tilføjede i en senere Tid, samt af, at hendes Navn og Anevaaben ikke findes anbragte paa det. — I Braaby Kirke er desuden bevaret et lille, alterlignende Skab fra 1579, paa hvis Fløje ses malede Billeder af Rigshofmesteren og hans Hustru. (Jvfr. A. Ryge: Peder Oxes Liv og Levnetsbeskrivelse, S. 336. Hofman: Danske Adelsmænd, II, 176. Heise: Hist. Tidsskr. 5. R. 5, 384 flg. Løffler: Indberetning til Nationalmuseet om den arkæologiske Undersøgelse af Ringsted Herred i 1883.

Undertiden lader det sig næppe med fuld Sikkerhed afgjøre, hvorvidt man ved den afbildede Benrad har haft Døden eller selve den Afdøde for Øje, og jeg henleder i saa Henseende Opmærksomheden paa den over Kanniken Søren Olsen, † 1564, i Roskilde Domkirke lagte Gravsten, der over Indskriftstavlen indeholder et i Brystbillede gjengivet Skelet med en Slange om Halsen og et Timeglas mellem Hænderne; nærmest har man dog vistnok her tænkt paa den Afdøde[1].

Endnu fortjene i den omhandlede Forbindelse to Monumenter at nævnes, af hvilke det ældste findes i Roskilde Domkirke og er bekostet til Kanniken Hans Henriksen, † 1562, det yngste i St. Knud i Odense (tidligere i Graabrødrekirken), hvor det har dækket over den unge Gert Rantzau fra Botkamp, † 1580. Paa Stenen over Kanniken ses for neden en af en Bladkrans omgiven Portrætmedaillon af den Afdøde, som er afbildet med en Hængelaas for Munden, Symbol paa Dødens Tavshed, og paa Gravmælet over Adelsmanden, der er udhuggen i fuld Figur og iført Rustning, har man for oven til venstre anbragt en fra en Sky udgaaende Arm med en Dolk i Haanden, som i Billedsprog antyder, hvad vi vide ad historisk Vej, at Rantzau døde af Saar, han under et Ophold i Odense havde modtaget i Tvekamp med Frederik Brokdorf[2].

Monumenterne fra det 17. Aarhundrede vise ligeledes en udstrakt Anvendelse af Kraniet og Knogler hyppigt i Forbindelse med Timeglasset, der ofte er forsynet med Vinger. Nye Sammenstillinger af de nævnte Skeletdele lade sig nu og da paavise. Fra Aarhus Domkirke kjende vi saaledes to, i Tiden henimod det 17. Aarhundredes Midte udførte Gravstene, som langs Siderne ere udstyrede med en Ramme, hvis Skulpturer bl. a. bestaa af Kranier og korsvis sammen-

---

[1] Gravstenene i Roskilde Kjøbstad, S. 19 og Tavle 22.
[2] Jvfr. Hofman: Danske Adelsmænd, I, 102.

bundne Knogler. Paa det ældste af disse Monumenter, der er anskaffet til kgl. Livlæge Matthias Jakobsen Ribe, † 1636, og Hustru, voxer der fra Kranierne, hvis Antal er otte, snart blomstrende Planter op af Issen, snart Blade, Blomster og Ax ud gjennem Øjenhulerne, og bag Hovedskallerne paa det yngste, som har tilhørt Sognepræst ved Domkirken Mag. Jakob Knudsen, † 1660, og første Hustru Elisabeth Menelaidatter, † 1646, ses foruden Knogler tillige Hakke og Spade. Nederst i Rammen paa denne Sten staar til begge Sider en Engel med en Hovedskal i Haanden. Paa de to nævnte Arbejdsredskaber omvundne af Slanger have vi yderligere et fortræffeligt Exempel i den Sten, som i Roskilde Domkirke lagdes over Borgemester Gert Schrøder, † 1643, og Hustru, og blandt de andre Skulpturer af symbolsk Art, der forekomme paa samme Sten, fortjener at bemærkes den allerede ovenfor omtalte Fremstilling af en lille Dreng, som blæser Sæbebobler. Knogler sammenbundne med Basuner kunne vi paavise i det mindste saa tidligt som henimod Aarhundredets Slutning. — Døden afbildet som et Skelet, der indtager største Delen af Gravstenens Flade, møde vi gjentagne Gange paa Monumenterne i Aarhus Domkirke. Den ene af disse Sten, som er bekostet til Borgemester Anders Lydiksen, † 1664, og Hustru, viser os Benraden med Pil og Hovedskal i Hænderne, og paa en anden, hvis Indskrift er udslidt, holder den i den ene Haand en Spade, i den anden et Timeglas. — Den Afdøde fremstillet som Skelet forekommer yderst sjældent. Det ejendommeligste af mig kjendte Exempel findes i Slangerup Kirke (Frederiksborg A.) paa en Sten, som har dækket over Præsterne Villads Andersen, † 1637, og Søren Poulsen Iudicher, † 1668, m. fl. Som Hjørnedekoration er der her for oven til venstre i en oval Indfatning udhugget en Ligbaare, paa hvilken der er henstillet et Timeglas med Vinger og en Vægt, og under Baaren ses i Graven et Skelet, der hviler paa en flettet Maatte.

Gjennem hele det 18. Aarhundrede træffe vi atter og

atter Kranier, korslagte Knogler og Timeglas paa vore Gravstene. Døden afbildet i menneskelig Skikkelse (ikke som Skelet) med et Timeglas paa Hovedet, i den ene Haand holdende en Le og med den anden pegende ned til en Hovedskal kjende vi fra en i Kalundborg bevaret Gravsten, der skriver sig fra Tiden 1756, og samme Monument viser os desuden den allerede gjentagne Gange omtalte sindbilledlige Fremstilling af en lille Dreng, som blæser Sæbebobler. Den Afdøde gjengivet som Skelet véd jeg ikke at anføre noget Exempel paa.

Nvbr. 1901.

ET PAR BEMÆRKNINGER TIL ROSKILDEKRØNIKEN.

AF

SOFUS LARSEN.

Medens Saxos Fortælling[1] om Opførelsen af en Stenbygning for Roskilde Domkirke ikke lævner nogen Tvivl om, at det var Biskop Vilhelm, der begyndte paa Værket, og Svend Norbagge, der fuldførte det, har Roskildekrøniken desangaaende to tilsyneladende modsigende Beretninger. Den første lyder saaledes[2]: »Non post multum tempus fecit (Kanutus) Ulf interfici in Ecclesia Roskildensi euntem ad matutinas, quem uxor sua Estrid honorifice sepelivit, ecclesiamqve lapideam in loco ligneæ construxit, quam multis modis ditavit.«

Den anden fortæller om Biskop Svend[3]: »Ipse Roskildensem Ecclesiam fere veluti a fundamento fundavit, quam egregia corona & marmoreis columnis omnibusqve ornamentis decoravit.«

Den sidste Version, der stemmer godt med Saxo, er sikkert den rigtige. Men hvorledes skal man da forklare, at Krønikens Forfatter trods sin bedre Viden kort i Forvejen har tillagt Estrid Æren for Bygningsværket? Thi at det er den samme Bygning, der sigtes til paa begge Steder, er utvivlsomt.

---

[1] Saxo ed. Holder p. 384, 18: Interea Sueno Roskyldensis templi edificationem, a Wilhelmo ceptam, saxeo opere prosecutus cet.

[2] Scr. r. Dan. I, 377.

[3] Scr. r. Dan. I, 378.

Det gaar næppe an, saaledes som Krønikens Oversætter, Hr. Assistent Olrik, har gjort,[1] at udjævne Modsætningerne gennem den Antagelse, at Estrid virkelig har paabegyndt Kirkens Opførelse. Dette strider nemlig dels mod Saxos Fremstilling, dels mod Forfatterens egne Ord, der udtrykkelig tillægger hende hele Æren (construxit ɔ: lod bygge).

Rimeligere forekommer mig den Antagelse at være, at Forfatteren paa de to omtalte Steder har set Sagen fra to lidt forskellige Synspunkter, som begge har deres Berettigelse, om end det maa indrømmes, at han paa det første Sted kunde have udtrykt sig nøjagtigere.

Det var Estrids Fortjeneste, at det store Byggeforetagende overhovedet kom i Stand, eftersom det først blev muligt ved Hjælp af det Gods, hun skænkede Kapitlet, med den udtrykkelige Bestemmelse, at det skulde bruges til en Kirkebygning[2]. Det er rimeligvis denne Omstændighed, Roskildekrønikens Forfatter paa det første Sted har haft for Øje, og naar han betegner den Kvinde, der gav Pengene til Bygningen, som den, der lod den opføre, er det i ethvert Tilfælde en ret til-

---

[1] Den ældste Danmarkskrønike (Roskildekrøniken) oversat af Jørgen Olrik. 1898. p. 22. Anmk. 6.

[2] Om Gavens Bestemmelse udtaler Saxo sig med al ønskelig Tydelighed (quas . . . sacrosancte Trinitatis edi . . . decimarum nomine parciendas curauit. Ed. Holder p. 351, 35); jvnfr. ogsaa p. 310 nedenfor. — At det først var efter Modtagelsen af den, at Biskop Vilhelm begyndte paa Arbejdet, fremgaar med Sandsynlighed af følgende Efterretninger: Bispen døde — ifølge Roskildekrøniken — kort Tid efter, at han til Kirken havde udstedt et Bekræftelsesbrev paa ovennævnte Gave (Scr. r. Dan. I, 378). Han havde før sin Død lige naat at lægge den første Grundvold til Bygningen (Saxo l. l. p 384; jvnfr. hermed Roskildekrønikens Ord om Biskop Svend Scr. r. Dan. I, 378 'Roskildensem ecclesiam *fere veluti a fundamento* fundavit'). Hvis Kirken ved egne Midler havde kunnet gennemføre det store Foretagende, vilde Bispen, ivrig som han var for Sagen (Saxo p. 384, 25 ff.), sikkert ikke have ventet til sit Livs Aften med at paabegynde Værket.

givelig Mangel paa Nøjagtighed. Hun har jo i Virkeligheden spillet samme Rolle som de fleste Bygherrer nutildags[1].

Den Gave, det her drejer sig om, er de bekendte 50 mansi, beliggende i Gyngeherred[2], som Kong Knud havde

[1] I de bevarede Gavebøger omtales det ikke sjældent, at Altre skænkes til Kirken. For at betegne dette bruges hyppigt Udtrykket construxit altare, ved Siden deraf ogsaa fundavit eller dotavit altare (jvnfr. saaledes Lunde Domkapitels Gavebøger ved Weeke p. 25, 30, 121, 138; Roskildekirkens Gavebog i Script. r. Dan. III, 268, 270, 272, 275). — Formodentlig betegner Verbet construxit heller ikke paa de anførte Steder andet og mere, end at vedkommende Giver skænkede Pengene til Bygning af et Alter. Opførelsen af slige Altre i Kirkerne krævede nemlig saa mange Hensyn iagttagne, at Udførelsen af Arbejdet nødvendigvis maatte foregaa efter nærmere Bestemmelse og under nøje Tilsyn af de Myndigheder. som havde Kirkebygningen under sig. Smlgn. hermed de Udtryk, som desangaaende benyttes i danske Diplomer (Molbech & Petersen, Danske Dipl. og Breve S. 27, 31, 33, 37).

[2] At Gyngeherred i den tidlige Middelalder ligesom i Nutiden var delt i to Herreder synes med Nødvendighed at fremgaa af Saxos Beretning om Gaven (p. 351, 34) sammenholdt med Script. r. Dan. III 266—7. Rigtigheden af denne Opfattelse, som jeg tidligere har gjort gældende (Aarb. f. nord. Oldk. 1899 p. 132 Anmk. 1), bestyrkes yderligere ved andre Kilder. I Kong Valdemars Jordebog (Nielsens Udg. p. 64, og 167) opføres visse kongelige Indtægter fra et ellers ukendt skaansk Herred, Guthæsbohæreth. Hvor det laa, faar vi Besked om gennem det Gavebrev, Kong Knud den hellige udstedte til St. Laurentius Kirken i Lund (Diplom. Suec. 1, p. 43), samt i det saakaldte Necrologium Lundense (Script. r. Dan. III, 429). Begge Steder henføres nemlig et Sogn, Sandby, der ligger i Vester-Gyngeherred, til Gothesbo. Følgelig maa dengang visse Dele af det senere Gyngeherred — sandsynligvis de vestlige — have udgjort et selvstændigt Herred, hvis man da ikke vil hævde den ganske usandsynlige Antagelse, at Gyngeherred samtidigt havde to forskellige Navne. Senere hen i Middelalderen blev de to Herreder slaaede sammen til et under Navn af Gyngeherred; den nuværende Deling gaar kun tilbage til Christian d. 4de (Brev af 22. Februar 1637). Benævnelsen Vester- og Øster-Gyngeherred skriver sig altsaa ikke, som jeg paa det ovenfor citerede Sted antog, fra gammel Tid, men er opstaaet efter 1637.

givet sin Søster til Mandebod for Ulf Jarls Drab, og som hun langt senere i en fremrykket Alder[1] med sin Søns Samtykke[2] skænkede til Domkapitlet i Roskilde.

Saxos bestemte Vidnesbyrd om, at Gaven skulde anvendes til en Kirkebygning, bestyrkes indirekte ved en Notits i Kirkens Gavebog[3]. Ganske vist var Brevet udstedt i al Almindelighed til Domkapitlet (fratribus); men der har uden Tvivl været tilføjet en Bestemmelse, som bevirkede, at ingen Del af Indtægten tilfaldt Kapitlets Medlemmer eller andre af de ved Kirken tjenstgørende Personer. Estrid havde nemlig til Gengæld for Gaven betinget sig og sin Søn et særlig højtideligt Anniversarium, hvori alle ved Kirken ansatte skulde deltage. Ved saadanne Lejligheder udbetaltes altid de i Testamentet fastsatte Pengegaver, og Gavebøgerne indeholder ufravigeligt nøjagtige Angivelser om, hvormeget hver skulde have. Naar der nu i den foreliggende Notits ingen Optegnelser findes desangaaende, viser det tydeligt, at Renterne af Godset uden Afdrag er gaaede til et eller andet af Kirkens mange Fond, og vi kan ganske rolig stole paa Saxos Ord, at dette var Byggefondet, der almindeligvis i de latinske Kilder kaldes fabrica ecclesiæ eller blot

[1] Gavebrevet blev udstedt ikke ret lang Tid før Biskop Vilhelms Død (Script. r. Dan. I, 378). Selv om denne nu ikke indtraf umiddelbart efter Kong Svends, som Saxo fejlagtigt beretter (jvnfr. K. Erslev i Hist. Tidsskr. 6. R. 3. B. 610—11), maa den dog sættes til henimod Slutningen af denne Konges Regering, ikke tidligere end 1072 (jvnfr. H. Olrik, Konge og Præstestand I, 200. Anm. 1). Estrids Fødselsaar kender vi ikke; men naar hendes Søn var født c. 1019 (jvnfr. Königsfeldt, De nord. Rigers Kongeslægter 2. Udg. p. 13), maa hun dengang vel have været mindst 70 Aar, rimeligvis noget ældre.

[2] Saaledes søgte ogsaa Erik Emune (1135) at sikre Lunde Kirke mod Indsigelse fra sine Arvinger ved først at indhente Dronning Malmfrids og sin Søn Svends Samtykke til Gaven. Dipl. Suec. I, 48—49.

[3] Script. r. Dan. III, 266—67.

fabrica og havde sin egen Forstander, tutor eller procurator fabricæ[1].

Naturligvis stræbte Kapitlet ivrigt ved alle Midler at sikre Kirken den uantastede Besiddelse af disse store og værdifulde Ejendomme. Roskildekrøniken omtaler det udtrykkeligt, og da dens Beretning derom har givet Anledning til Misforstaaelser, skal jeg her dvæle lidt udførligere ved den.

Krønikens Ord lyder saaledes[2]: »Cujus (ɔ: Wilhelmi Episcopi) temporibus mater Regis Svenonis Estrid Ecclesiæ Roskildensi L mansos filio consentiente contulit, quos prescriptus Episcopus sigillo & privilegio Ecclesie confirmavit.«

Hr. Assistent Olrik[3] gengiver disse Linier saaledes: »På hans tid gav kong Svens moder Estrid, med sin søns samtykke, 50 bol til Roskildekirken, hvilken gave den før nævnte bisp bekræftede med kirkens segl og privilegium.« I en Note tilføjer han: »Meningen af dette lidt besynderlige udtryk må være, at kirkens ret til jorden sikkredes ved, at seglet hængtes ved. — Gavebrevet maa vor forfatter vel selv have set. Seglet, som nævnes, er det ældste kirkelige segl fra Danmark, som vi har efterretning om . . .«

Som man ser, er Hr. Olrik end ikke selv tilfreds med den Mening, han har faaet ud af Stedet, og det er ikke saa underligt; den beror nemlig paa en urigtig Oversættelse. Thi for det første kan quos ikke gengives ved »hvilken Gave«; i saa Tilfælde maatte der have staaet quod donum; for det andet kan Biskoppen ikke have bekræftet Gavebrevet ved at hænge K i r k e n s Segl under det. En saadan Form for biskoppelig Bekræftelse paa et Dokument er noget ganske

---

[1] Lunde Domkapitels Gavebøger ved Weeke p. 48, 55, 71, 111, 169 og oftere; Roskilde Gavebog Script. r. Dan. III 269, 270.
[2] Script. r. Dan. I, 378.
[3] L. l. p. 22 med Anmk. 2.

uhørt, og Grunden hertil er forstaaelig nok: thi der krævedes virkelig en ikke ringe Divinationsævne for at finde ud af, hvad Kirkens Segl her betød. Nej, naar Biskoppen gav Kirken skriftlig Bekræftelse paa et Dokument, gjorde han det i et selvstændigt Brev (her kaldet privilegium; smlgn. Dipl. Arn. I, 6), og han hængte ved det ikke Kirkens Segl, men sit eget, som de bevarede confirmationes tydeligt nok viser[1]. Derfor kan ecclesiæ her kun være Dativ, og Oversættelsen kommer da til at lyde: »Paa hans Tid skænkede Kong Svends Moder Estrid med sin Søns Samtykke 50 Bol til Roskildekirken, og paa dem gav den før nævnte Biskop med Segl og Privilegium Kirken Bekræftelse.«

Man vil maaske undre sig over, at Biskoppen giver sin egen Kirke Bekræftelse paa et kongeligt Gavebrev. Var det ikke en egenmægtig Vigtighed fra hans Side, som man skulde synes i høj Grad maatte krænke Kirkens kongelige Velgørere? Nej, efter Datidens Opfattelse aldeles ikke. Den katholske Kirkes Autoritet og Magtstilling var saa stor, og dens Tvangsmidler saa stærke, at selv meget fornemme Mænd[2], ja Konger[3] fandt en Betryggelse i at lade Ærkebiskopper og Biskopper bekræfte de Gaver, hvormed de

---

[1] Smlgn. saaledes, for blot at anføre et Par Eksempler, Eskils Bekræftelsesbrev paa Grev Niels's Gave til Esrom Kloster 'Hanc igitur Nicolai comitis primam donationem . . . præsentis paginæ inscriptione et *sigilli mei* impressione testiumqve subnotatione confirmare studui' Dipl. Arn. I. 14, og Absalons Bekræftelsesbrev paa en anden betydelig Gave ligeledes til Esrom Kloster ibid. p. 56 'inscriptam a nobis paginam *imagine propria sigillo ceræ impressa* munivimus'.

[2] Jvnfr. Dipl. Arn. I, 271—272. — Dette Dokument viser ogsaa, at Kirkens Segl benyttedes som Garanti for Kapitlets, ikke for Biskoppens Tilsagn.

[3] Knud den hellige (Dipl. Suec. I, 44); Erik Emune (Dipl, Suec. I, 49); Svend Grathe (Dipl. Arn. I, 11). — Muligvis er der paa de tre anførte Steder Tale om en højtidelig mundtlig Bekræftelse i selve Kirken.

ønskede at betænke Gejstligheden. At Kong Svend og hans Moder skulde have set Sagen fra et andet Synspunkt, er der ikke Spor af Grund til at antage.

Overfor Ærkebiskop Ascer har Forfatteren af Roskildekrøniken ikke næret blide Følelser. Sin Harme mod ham giver han Luft i følgende hvasse Karakteristik[1]: »Acer & amarus & sapiens & nullius constantiæ. Hic in tanta perturbatione regni se murum pro domo Israelis non opponebat, sed quocunqve aura flabat, ut arundo vento agitata, illuc se vertebat.«

Enhver vil strax kunne se, at sapiens i denne Forbindelse maa bero paa en Fejl i Teksten.

Hr. Assistent Olrik[2] foreslaar at skrive impaciens. Men Rettelsen er ikke heldig. Dels er impaciens i denne Sammenhæng for mat, dels ligger det i Form saa langt fra det overleverede, at man ikke ret indser, hvorledes Fejlen kan være opstaaet, da en Forveksling af de to Ord ikke godt er mulig. Formodentlig har Forfatteren skrevet ikke sapiens, men saniens (rasende), egnl. Præsens Participium af et middelalderlig-latinsk Verbum sanire[3], at rase. — Hvor godt dette Ord passer i Meningen, og hvor nær det i Form kommer op til det overleverede, behøver jeg næppe nærmere at paavise.

---

[1] Scr. r. Dan. I, 382.
[2] L. l. p. 8.
[3] Se Diefenbach, Glossarium Latino-Germanicum p. 511.